ESKİŞEHİR
OSMANGAZİ
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, **ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY**

CİLT/VOL: 26 SAYI/NO:2 TEMMUZ/JULY 2025

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2 |e-ISSN 2149-9047|**

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü)
Owner: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Rector of Eskişehir Osmangazi University)

Editör (Editor)**:** Doç. Dr. Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda üç kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Aralık ayı itibari ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerce taranmakta ve indekslenmektedir:

. TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
. International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
. Ebscohost
. Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
. Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölümleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskisehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal published three times in a year by Eskisehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences. The journal has been published electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

. TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
. International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
. Ebscohost
. Akademia Social Sciences Index (ASOS)
. Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced, or distributed by electronic, mechanical, or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr
Web: http://sbd.ogu.edu.tr, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Mart (March) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 1 |e-ISSN 2149-9047**

Alan ve Dil Editörleri (Field and Language Editors)

Görsel Sanatlar - Endüstriyel Tasarım - İletişim
Doç. Serenay ŞAHİN
Doç. N. Müge SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Hatice S. KESDİ
Dr. Öğr. Üyesi Didem DENİZ ANAMUR

Hukuk
Dr. Öğr. Üyesi Bilge AYTUĞAR

İlahiyat
Doç. Dr. Yunus ARAZ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma HAZAR

İktisadi ve İdari Bilimler
Prof. Dr. Selim ŞANLISOY
Doç. Dr. Dürdane KÜÇÜKAYCAN
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR

Psikoloji
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ATILGAN

Tarih
Prof. Dr. Oktay BERBER

Turizm - Gastronomi ve Mutfak Sanatları
Prof. Dr. Duran CANKÜL

Türk Dili ve Edebiyatı
Doç. Dr. Duygu KAMACI GENCER

Yabancı Dil Editörü
Öğr. Gör. Dr. Sibel KUŞCA GÜNGÖR

Dil Editörü
Öğr. Gör. Dr. Pınar ERGİN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Tunç KÖSE — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Umut KOÇ — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ferzane DEVLETABADİ — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ece ÖMÜRİŞ — Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Sevilay KÜÇÜKSAKARYA — Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan KIYMALIOĞLU — Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk TEKİN — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Aybiçe TOSUN — Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fulya KIRIMER AYDINLI — Anadolu Üniversitesi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2 |e-ISSN 2149-9047**

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma DOĞRUEL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof. Dr. Halis Murat YILDIZ	Ryerson University
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selmin KARA	OCAD University
Doç. Handan DAYI	Akdeniz Üniversitesi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

278-301 **Çekimser ile Muhalif: MHP ve İYİ Parti Arasındaki Parti Rekabetinin Uygur Meselesine Yansımaları** The Abstainer and the Opponent: Reflections of the Party Rivalry between MHP and IYI Party on Uyghur Issue

Selçuk KAHRAMAN, Ahmet Göksel ULUER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

302-317 **Seyhan ve Ceyhan'da Nehir Taşimacılığı Teşebbüsleri (1869-1883)**

Attempts at River Transport in Seyhan and Ceyhan (1869-1883)

Namık SAÇLI

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

318-346 **Osmanlı Devleti'nde Dikiş Makinesi Kullanımı ve The Singer Manufacturing Company**

Sewing Machine Usage in the Ottoman Empire and The Singer Manufacturing Company

Emrah YILMAZ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

347-372 **Semiotic Analysis of Children's Theater Posters: The 2024 State Theaters Example**

Çocuk Tiyatrosu Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi: 2024 Yılı Devlet Tiyatroları Örneği

Merve ERSAN, Alya Ayşegül ÇETİN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

373-397 **Orhun Yazıtlarında /+Ka/, /+Da/ Görev Ögeleriyle Oluşan Hâl Kategorilerine Bakış**

An Overview of Case Categories Formed with /+Ka/, /+Da/ Task Elements in Orkhon Inscriptions

Muammer ŞEHİTOĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Teknostresin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Temel Benlik Değerlendirmesinin Aracı Rolü

398-420 The Mediating Role of Core-Self Evaluation in the Effect of Technostress on Job Satisfaction

Hilal BARAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Yöneticilerinin Engelli İşgörenlere Yönelik Tutumları: Gaziantep Örneği

421-444 An Examination of Food and Beverage Managers' Attitudes Toward Employees with Disabilities: A Case Study of Gaziantep

N. Aybike HÖKELEKLİ, Evrim YILDIZ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Gastronomy Students' Awareness, Perception and Purchasing Bahavior Towards Geographically Marked Products

445-463

Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin coğrafi işaretli ürün farkındalığı ve algısının belirlenmesi

Şevket SEFA, Ayşe Büşra MADENCİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

The Balancing Act: Can Corruption Control and the Accountability Save Public Efficiency in India?

464-490

Denge Oyunu: Yolsuzluğun Kontrolü ve Hesap Verebilirlik Hindistan'da Kamu Verimliliğini Kurtarabilir mi?

İbrahim Halil POLAT, Mahir TOSUNOĞLU, Müslüm GÜMÜŞ

491- 509 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Osmanlı Sultanlarının Odun Tedarikçileri: Odun Eminliği Üzerine Bazı Mülâhazalar

Wood Suppliers of The Ottoman Sultans: Some Considerations on the Odun Eminliği

Alper Kağan KIRAÇ

Makale Türü: Derleme Makale / **Paper Type:** Review Article

Ganj'dan Thames'e Akıtılan Servet: İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde Hindistan'ın Rolü

510-533

The Wealth that Flowed from the Ganges to the Thames: India's Role in Britain's Industrial Revolution

Sibel Fügan VAROL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Comparative Analysis of Foreign Direct Investment Strategies in Western Balkan Countries

534- 557

Batı Balkan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Emre SAYGIN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

1941 Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının Dış Yankıları

558-574

Foreign Effects of the Turkish-German Non- Aggression Treaty of 1941

Onur KÖSE

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Robust Macroeconomic Determinants of Domestic Spot Gold Return in Türkiye

575-591

Türkiye'de Yurtiçi Spot Altın Getirisinin Sağlam Makroekonomik Belirleyicileri

Mercan HATİPOĞLU, Taner SEKMEN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Klasik Şiirde Halk Hekimliği

592-620

Folk Medicine In Classical Poetry

Zeliha AÇAR

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.

3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.

4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır.

5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir.

6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.

7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.

8. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.

9. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.

10. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.

11. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.

12. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.

13. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.

14. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için http://sbd.ogu.edu.tr/ adresini ziyaret ediniz.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

YAZIM KURALLARI

1. Yazarlar makalelerini dergi internet sitesinde yer alan dizgi şablonuna uygun şekilde Microsoft Office Word ile hazırlayarak göndermelidirler. Makale şablonuna uygun hazırlanmayan çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmadan editoryal redde tabi tutulacaktır. **Makale yazımına dair tüm kurallar dizgi şablonu içerisinde verilmiştir**.

2. Makale giriş sayfası ve gerektiğinde son sayfadaki ek bilgiler hariç metin içinde yazar/ların kimlik bilgileri ya da bu içerikleri çağrıştıracak bilgiler yer almamalıdır.

3. Dergide yayımlanmak üzere gönderilecek çalışmaların, şablona uygun haldeki metinlerinin 5.000-12.000 kelime aralığında olması gerekmektedir. Yazılar 11 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak ve bir (1) aralıkla hazırlanmalıdır. Makalelerin bu limitleri belirli bir ölçüde aşması durumunda, değerlendirme sürecinin başlatılmasına dergi editörlüğü karar verecektir.

4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 10 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Yazıların başlığı çalışmayı doğru temsil etmelidir.

5. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Eticks)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için http://sbd.ogu.edu.tr/ adresini ziyaret ediniz.

6. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Etik kurul onayı gerektirip bu izni bulunmayan ya da bilgileri sağlanmayan makaleler dergimizde değerlendirmeye alınmaz ve yayınlanmaz**.**

7. Metin içi ve metin sonu atıflarda APA yöntemi olarak adlandırılan ve Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayımlanan "Publication Manual of American Psychological Association" 6. versiyon kuralları takip edilmelidir.

8. Gönderilen yazıların sonunda ayrı bir sayfada kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

Kaynak Verme Kuralları

Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekliyse sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008)...; Taş (2007). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)…; Öztürk ve Doğan'a (2009) göre.

APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009; Taş, 2007).

Amaç ve Kapsam

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yapılan nitelikli bilimsel çalışmaları yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Dergi, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İşletme, Karşılaştırmalı Edebiyat, Maliye, Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sanat ve Tasarım, Sosyoloji, Tarih, Turizm, Türk Dili ve Edebiyatı, Uluslararası İlişkiler alanlarındaki Türkçe ya da İngilizce hazırlanmış bilimsel makaleleri yayınlamaktadır.

İletişim Adresi:
Doç. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskisehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere or should not be submitted for publication in another journal, they should not be in the review process of another journal or should not have been accepted for publication elsewhere.

2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskisehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinions of Eskisehir Osmangazi University.

3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskisehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.

4. The Journal publishes articles written in Turkish and English.

5. Any study supported by an institution or derived from a thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of the work and give information in a footnote on the same page.

6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.

7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts that passed the initial review are sent to at least two referees.

8. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during the evaluation process.

9. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected, and the author(s) is notified from the decision made.

10. Author(s) is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. The author(s) should submit a report containing changes that have been made to referees' reports.

11. An author can publish only one article in one issue. Also, an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.

12. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).

13. This journal adopts open access policy. When an issue is published, it will be freely opened to the public.

14. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Mal-

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

practice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at http://sbd.ogu.edu.tr/

WRITING INSTRUCTIONS

1. Authors should prepare their manuscripts using our typesetting template in Microsoft Office Word. Manuscripts that do not comply with the article template will be subject to editorial desk rejection. All the rules are given in the typesetting template.

2. Except for the introduction page of the article and additional information on the last page, when necessary, the author's identity (s) or any information that may be linked to the author(s) should not be included in the text.

3. Manuscripts should be in the range of 5.000-12.000 words. Manuscripts should be prepared using the "Calibri" font with 11 points and one (1) spacing. If the articles exceed these limits to a certain extent, the journal editor will decide to initiate the evaluation process.

4. The Turkish and English titles and Turkish and English abstracts (not exceeding 120 words) should be written with 10 font sizes in the "Calibri" font and one (1) spaced. The titles of the articles should accurately represent the work.

5. Journal adapts to the principles of the Committee on Publication Ethics and International Committee of Medical Journal Editors to maintain the highest standards of publication ethics. For detailed information, visit http://sbd.ogu.edu.tr/.

6. For research requiring ethics committee approval, authors should provide relevant information about the permission (committee providing the approval, date, and protocol number) both in the methods section and at the end of the manuscript. Manuscripts that do not have an ethics committee approval or have missing information will not be evaluated and published in the Journal.

7. For in-text and end-of-text citations, American Psychological Association 6th edition guidelines should be followed.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, **Eskişehir Osmangazi University**

Temmuz (July) **2025|Cilt** (Volume)**: 26|Sayı** (No)**: 2|e-ISSN 2149-9047**

Aim and Scope

Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences aims to contribute to the development of social sciences by publishing qualified scientific studies in diverse fields of social sciences.

The journal publishes scientific articles in Turkish and English in the fields of Art and Design, Business, Comparative Literature, Economics, Finance, History, International Relations, Law, Psychology, Political Science and Public Administration, Sociology, Theology, Tourism, and Turkish Language and Literature.

Communication Address:
Assoc. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 278-301

Çekimser ile Muhalif: MHP ve İYİ Parti Arasındaki Parti Rekabetinin Uygur Meselesine Yansımaları

Selçuk KAHRAMAN[1], Ahmet Göksel ULUER[2]

Çekimser ile Muhalif: MHP ve İYİ Parti Arasındaki Parti Rekabetinin Uygur Meselesine Yansımaları

Öz

Bu çalışma, 2017 yılından beri Türk milliyetçiliğini temsil eden MHP ve İYİ Parti'nin ideolojik ve insan hakları açısından odağına giren Uygur meselesindeki söylem ve eylemlerini karşılaştırmaktadır. Döneme ait meclis konuşmaları, haber ve kamuoyu açıklamalarından hareketle MHP'nin iktidarın yanında konumlanması nedeniyle daha çekimser, kayıtsız kalan ve savunmacı, İYİ Parti'nin ise muhalefet pozisyonu nedeniyle daha aktif, suçlayıcı ve ısrarcı bir tutum takındığını iddia etmektedir. Böylece Uygur meselesi, ideolojik parti rekabeti ile iktidarda olma ilişkisini sorunsallaştırarak dış politika ve iç politikanın yekdiğerini inşa eden karakterine dikkat çeken bir vaka olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: MHP, İYİ Parti, Uygur meselesi, Türk milliyetçiliği.

The Abstainer and the Opponent: Reflections of the Party Rivalry between MHP and IYI Party on Uyghur Issue

Abstract

This study examines the discourse and actions of the MHP (Nationalist Movement Party) and the İYİ Party (Good Party) regarding the Uyghur issue, which has been a significant ideological and human rights concern for both parties representing Turkish nationalism since 2017. By analyzing parliamentary speeches, news reports, and public statements from the period, the study argues that the MHP, due to its alignment with the government, has displayed a more cautious, indifferent, and defensive stance. In contrast, the İYİ Party, as part of the opposition, has taken a more proactive, accusatory, and persistent approach. Thus, the Uyghur issue is examined as a case that highlights the mutually reinforcing relationship between foreign and domestic politics, while problematizing the interplay between ideological party rivalry and the dynamics of being in power.

Keywords: MHP, İYİ Party, Uyghur issue, Turkish nationalism.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Uygur Meselesinin Mahiyeti ve Türk Milliyetçiliği Siyasetine Yansıması

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) anayasal özerkliğe sahip beş bölgesinden biri olan, ülkenin batısında yer alan ve Türk soylu Uygur halkının yüzyıllardır yaşadığı Sincan Uygur Özerk Bölgesi, uzun süredir insan hakları ve etnik siyaset temelli tartışmaların odağındadır. Uygurlar dışında Han Çinliler, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Taciklerin yer aldığı bölgede, 2020'deki resmi nüfus sayımına göre yaklaşık 25 milyon kişi yaşamaktadır ("China Statistical Yearbook 2020", t.y.). 1940'ların sonunda %5 civarında olan

[1] Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, skahraman@erbakan.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1217-0472

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aguluer@erbakan.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2528-2780

Makale Gönderim Tarihi: 27.12.2024
Makale Kabul Tarihi: 16.04.2025

Han Çinlilerin, 2000'li yıllarda %40'a yükseldiği ve günümüzde bölgenin yaklaşık %42'sini oluşturdukları belirtilmektedir (Minority Rights Group, 2023). Ayrıca sahip olduğu petrol, doğalgaz ve pamuk gibi kıymetli doğal kaynakların yanı sıra (Chaudhuri, 2010: 11), ÇHC'nin İpek Yolu'nun ihyası olarak tanımlanabilecek Kuşak Yol Projesi'nde stratejik bir coğrafi konumda bulunduğundan (Ercilasun, 2018: 2), Pekin Hükümeti'nin ekonomik planlamalarında gözettiği bir bölgedir.

Tarih boyunca, merkezî Çin uygarlığının denetim kurma amacına karşı merkezkaç bir tutumla mücadele veren Uygur bölgesinde, 1933'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu. Yaklaşık bir yıl varlığını koruyabilen bu cumhuriyetin yerine, 1944'te beş yıl süreyle ikinci bir cumhuriyet ilan edilse de 1949'da Çin'de yaşanan sosyalist devrim ve ÇHC'nin kurulması sürecinde bölge ilhak edildi. 1955'te Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin tesis edilmesiyle, bağımsızlık girişimleri sona ererek merkezin öngördüğü otonominin sınırları benimsendi. 1990'lara kadar ÇHC'nin bölgeye yönelik politikalarına tepkiler/itirazlar görece ufak çaplı iken, 1990'da Barın, 1997'de Guja ve 2009'daki Urumçi olayları ile bölgede yaşanan gelişmeler küresel kamuoyunda geniş yer buldu. Sayılan her bir olaydaki insan ölümleri, kolluk kuvvetlerinin kontrolsüz güç kullanımı ve Çin rejiminin bölgeye yönelik politikaları tekrar ve tekrar gündeme geldi.

Şiddet olaylarıyla dikkatleri üzerine çeken Uygur meselesi, birkaç eksende tartışmalar doğurdu. Bunların ilki, Sincan Üretim ve İnşaat Kuvvetleri gibi ekonomik kalkınmayı hedefleyen devlet kurumlarının faaliyetleri ve teşvik ettikleri göç ve yatırım politikalarıyla meydana gelen nüfus değişimidir. Bölgedeki Han Çinlilerinin artışının, ekonomik kalkınmanın yanı sıra demografik yapının değiştirilerek bölge insanlarının Çinlileştirilmesi planına yönelik olduğu ileri sürüldü (Seymour, 2000). İkincisi, sayısı 1 milyona yakın olduğu ileri sürülen ("Communications, cases examined, …", 2018: 20) Uygur kökenli Çin vatandaşına, "yeniden eğitim" ya da "toplama" kampı adı verilen kuruluşlarda Mandarin ve Çin kültürünü yeniden öğretmekle "daha fazla Çinli olmak adına" (Wang, 2019: 91) milliyetçi/vatansever doktrinlerin aktarılmasıdır. Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Konseyi'nin ilgili raporuna göre, kamplarda tutulan kişilere resmi bir suçlama yapılmadan keyfi ve kalma süreleri belirsiz biçimde alıkoyulmakta, kaybedilmekte ve/ya kamp dışıyla iletişim kurmaları engellenmektedir ("Communications, cases examined…", 2018: 20). Üçüncüsü, Uygurların İslamiyet'le bütünleşik kimliklerinin, Çin sosyalizm anlayışı ile çelişmesidir. Camilerin siyasallaşma ve Uygurların radikalleşme tehlikesi ileri sürülerek İslami giyim kısmen yasaklanmış, imamlar devlete sadakat kurslarına katılmak zorunda kalmış ve din adamları zorlu denetimlere uğramışlardır (Castets, 2015). Dördüncüsü, kültürel entegrasyondan asimilasyonist bir tavra bürünen Çin dilini yayma ve Uygur dilinin öğretilmesini baskılama girişimleridir (Dwyer, 2005: x). Son olarak, bir devlet politikası olarak Uygurların doğum hızını kontrol altına almak adına yapılan zorlayıcı pratikler de eleştirilmiştir (Zenz, 2020). Tüm bu tartışmaların insan haklarının ihlal edildiğini gözler önüne serdiği, Çinlileştirme temayülü ve Han şovenizmini ortaya çıkararak toplumsal eşitliğe halel getirdiği savunulmuştur (Smith Finley, 2013: 86-87).

Çin'in bölgeye yönelik politikalarına yöneltilen itirazlara dönük Çin rejiminin savunması, ülkesel bütünlük ve ulusal güvenlik eksenlerine yaslanmaktadır. Öncelikle, bölgedeki sivil ve silahlı örgütlerin faaliyetleri, etnik ayrılıkçı ve dine dayalı (Davis, 2008: 15) bir perspektife sahip olmakla suçlanmış ve egemen bir ülkenin toprak bütünlüğüne sahip çıkma refleksiyle özdeşleştirildi. İkincisi, 11 Eylül 2001 sonrasında küresel siyasetin bir numaralı gündem maddesi haline gelen "Teröre Karşı Küresel Savaş" söylem ve politikaları, Çin rejiminin öncelikli olarak benimsediği bir konsept oldu. Bölgedeki Uygur silahlı grupları, uluslararası terör ağları tarafından finanse edilen örgütler olarak tanımlandı; bölgedeki sivil ve/ya silahlı faaliyetler, terör saldırıları, terörist eğitim kampları ve radikal terör gibi söylemler çerçevesinde yorumlandı (Rodríguez-Merino, 2023: 103-126). Özellikle, Doğu Türkistan ve Orta Asya coğrafyasıyla bağlantılı Uygur gruplar, bölgede bir İslam devleti kurma ortak amacıyla El Kaide ile bağlantılı hareket eden gruplar olarak lanse edildi (Pokalova, 2013: 289). Çin rejiminin ulusal güvenlik temelli bilgi sansürü, terörün finansmanının kovuşturulması ve uluslararası partnerle iş birliği

faaliyetleri (Zhou, 2019), 2015 tarihli Teröre Karşı Mücadele Yasası ("Bilingual Counter-Terrorism Law", 2015) aracılığıyla yürütüldü.

Etnik, dinsel ve dilsel kökenlere sahip Uygur meselesi, bölge halkının Maocu Çin geleneğiyle gözetim ve terör kapitalizminin kurbanı olduğu (Çaksu, 2020: 192) bir soykırıma (Äla, 2021; Ayup, Tékin ve Sidick, 2022) maruz kaldıkları söylemi ile Çin devletinin ülkesel bütünlük ve ulusal güvenlik temelinde ayrılıkçı ve radikal terör hareketleriyle haklı mücadelesi yelpazesindeki iki uç içerisinde yorumlanmaktadır. Hem Uygur halkı temsilcilerinin küresel çaptaki sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla (Dünya Uygur Kongresi, Uygur İnsan Hakları Projesi, vb.) farkındalık yaratmaya çalıştıkları, hem de küresel insan hakları örgütlerinin hazırladıkları raporlarla dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye çalıştıkları bir meseledir.

Uygur halkı, etnik kökeni nedeniyle doğrudan Türk siyasal ve entelektüel milliyetçi camianın ilgi alanına girmektedir. Uygurların yaşadığı Çin ülkesinin, Türk toplulukların Orta Asya'da bulundukları dönemde (Orhun Abidelerinde de vurgulandığı üzere) sakınılması ve mücadele edilmesi gereken bir düşman toprak ve idare olarak kodlanması, bu ilgiyi artırmıştır. Dahası, Türk milliyetçiliğinin önemli ismi H. Nihal Atsız'ın (1998) Bozkurtların Ölümü adlı eserinde yer alan Kür Şad karakterinin Çin ile girdiği mücadelede varlık bulan isyan ve bağımsızlık temaları ile Çin, bir karşıtlık unsuru olarak vurgulanmıştır. En nihayetinde, Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sinde vuku bulan sağcı-solcu toplumsal çatışması için komünizm, bir tehlike ve düşmanlık nesnesidir. Çin'de 1949'da kurulan komünist rejimle söz konusu karşıt-nesnelik, yeni bir çehre kazanmış ve Uygurların Çin içerisindeki konumu ve maruz kaldıkları tutumlar, Türk milliyetçiliği açısından çok boyutlu bir karşı çıkışın simgesi halini almıştır.

Türk milliyetçiliğinin uzun zaman boyunca yegâne siyasi temsilcisi konumundaki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de bölgede 1990'lı yıllarda artışa geçen olaylara paralel olarak ilgisini artırdı. Bunun en önemli göstergelerinden biri, 1996'da düzenlenen *Uluslararası Doğu Türkistan ve Tarih Sempozyumu* idi. Doğu Türkistan tarihi ve yaşanan gelişmelerin değerlendirildiği etkinlikte MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, bu davaya kayıtsız kalmanın yalnızca milliyete değil, vicdana ve hatta insanlığa kayıtsız kalmak olduğunu vurgulamıştır (Soydan, 2009). Bunun ötesinde Türkeş'in, pek çok kez, Türkiye'de yaşayan Uygur Hareketi'nin sembol ismi İsa Yusuf Alptekin ile bir araya geldiği bilinmektedir (Haber Alp, 2021). Türkeş, insan hakları ihlallerine odaklanarak uluslararası toplumun farkındalığını artırmaya, bölgenin demografik yapısının değişimini önlemeye, Türkiye ile eğitim alanında değişim anlaşmalarına öncülük etmeye ve ekonomik yatırımların yönelmesini sağlamaya yönelik bir politik çerçeve geliştirmiştir (Zorlu, 2013).

2000'li yıllarda MHP genel başkanı Devlet Bahçeli de Uygur meselesini üstlenen ve AK Parti hükümetlerini eleştiren bir tutum takındı. Bahçeli'ye göre Uygurlar, "terör, şiddet, etnik temizlik ve bilinçli imha hareketlerine" maruz kalırken varlıklarını sürdürme mücadelesi vermektedirler. Buna karşın Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanlığı ise atalet içerisindedir. "Adet yerini bulsun" niteliğindeki kısa açıklamalarla yetinmekte ve Çin'e karşı isteksiz davranarak utanç kaynağı olmaktadırlar (MHP, 2009).

Türk milliyetçiliğini temsil eden önemli sivil toplum kuruluşlardan olan Ülkü Ocakları da farklı zamanlarda, Çin'in eylemleri neticesinde hayatını kaybeden Uygurlar adına gıyabi cenaze namazı düzenlemek (AA, 2015), protesto yürüyüşleri düzenlemek (Hürriyet, 2015) ve konuyu doğrudan meclisin gündemine taşımak (Uygur Haber, 2018) gibi eylemlerde bulundu. Bir diğer başat Türk milliyetçisi kuruluşlardan olan Türk Ocakları, hem bölgeye yönelik tarihi/kültürel faaliyetlerle (Uygur Haber, 2023), hem de Çin'in güncel politikalarına yönelik yükselttiği tepkilerle ("X'te Türk Ocakları TR", 2023) duyarlılığını göstermişti. Uygur meselesi, Çin karşıtlığı ile münhal ilksel milliyetçi anlatılarla kurulan bağ, Türklük ve İslamiyet'in kesiştiği bir ideolojik zemin ve vicdan-adalet-zulüm üçgeninden

güncel insan haklarının sorgulandığı çok yönlü farkındalık ve duyarlılığın geliştiği, Türk milliyetçiliği için kritik ve belirleyici bir sosyo-politik mesele olagelmiştir.

Türk milliyetçilerinin "ortak acı"sı olan Uygur meselesi, son yıllarda acıya karşı takınılan tavırdaki farklılıklara atfen tartışılan bir konu haline geldi. Çalışmanın sonraki bölümlerinde detaylandırılacak olan 2015 ve 2018 yılları arasındaki gelişmeler neticesinde MHP'de, İYİ Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak bir liderlik rekabeti yaşandı. Böylece MHP, Cumhur İttifakı'nın ve iktidarın bir "paydaş"ı olarak konumlanırken, seçmen tabanının önemli bir kısmını İYİ Parti ile bölüşmek zorunda kaldı. Yapılan seçimlerde yakın oy oranları elde eden Türk milliyetçiliğinin iki büyük partisi arasında, böylece dozu artan bir siyasi rekabet başladı. Rekabetin zeminini birinin iktidarda ve diğerinin muhalefette olması oluşturmaktaydı. Öyle ki bu zemin, her iki partinin kaçınılmaz bir şekilde ortak acısı ve kurucu ideolojik direklerinden olan Uygur meselesi karşısındaki tavrı tartışmaya açık hale getirdi. MHP için açmaz, Uygur meselesinin Türk siyasetindeki başat savunucusu olma konumunun aşınmasıydı. Başta ÇHC ile ikili ilişkiler olmak üzere, paydaşı olduğu AK Parti iktidarının reel politik gereklerin uzantısı olarak kamuoyuna açık bir şekilde eleştirilemeyecek ve "düşük profil"de tutulacak bir mesele haline gelmesiydi. İYİ Parti için MHP'nin bu açmazı, çoklu rekabet olanağı sunmaktaydı. Hem içerisinden koptuğu partiden daha milliyetçi olduğunu vurgulayabileceği, hem de iktidarda olmanın getirdiği kimi kısıtların ideolojik bir "yetersizlik" ve "aslını unutma" olarak yorumlanabileceği bir siyaset zemini kurulabilirdi.

Özpek (2021), "MHP Raporu" başlıklı çalışmasında; 1 Kasım 2015'ten sonra parti içinde Devlet Bahçeli'nin sorgulanmaya başlanması ile gelişen süreçte partinin muhalif kimliğinin de belirgin bir şekilde değiştiğini, 15 Temmuz 2016'daki askeri darbe girişimi sonrası ortaya çıkan güvenlikçi atmosfer ile yeni bir siyasi iklimin oluştuğunu, MHP'nin Türk milliyetçisi bir parti olmasına rağmen AK Parti iktidarının Çin'e yakınlaşabildiğini ve Uygur Türklerinin sorunlarına MHP'nin sessiz kalabildiği bir durumun ortaya çıktığını belirtmiştir. Alperen'in (2024) de benzer şekilde, AK Parti ve MHP'nin Çin'deki yeniden eğitim kamplarına sessiz kaldığını, bu durum üzerinde Cumhur İttifakı'na eklemlenen Vatan Partisi'nin ve ekonomik ilişkilerin etkisine dikkat çekilmiştir. AK Parti iktidarının Uygur siyasetinin AK Parti ve MHP seçmenlerince yeterli görülmemekle birlikte her iki parti seçmeninin Hükümeti harekete geçirecek bir aksiyon da almadığı savunulmuştur.[3]

Çalışmanın özel/spesifik problemi/sorunu, Uygur meselesinde MHP'nin düşük profil siyasetinin nedenlerini sorgulamaktır. Buna karşın İYİ Parti hem ideolojik pozisyonunu konsolide etmek hem de siyasi rakibini "köşeye sıkıştırmak" adına daha ısrarcı ve meseleyi yüksek profilde gündemde tutan bir tavır takınmıştır. Buna koşut olarak belgeler/kayıtlar ve sözel açıklamalar kullanılarak betimsel/tasvir edici nitelikte içerik analizi uygulanmıştır. MHP ve İYİ Parti odağında 27 Ekim 2017 tarihi ile 27 Ekim 2024 tarihi arasındaki dönemi içerecek şekilde a) Google web tabanlı ağlar (yerel ve ulusal haberler), b) TBMM Tutanak Dergisi ve c) en yaygın sosyal medya hesapları (Facebook, X (Twitter) ve Instagram), "sözcük/kelime tekniği" araması ile taranmıştır. Bu taramalar, "MHP" ve "İYİ Parti" ile ilişkili olarak ve en yaygın ve ortak kullanımları oluşturan "Uygur" ve "Doğu Türkistan" ifadeleri ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın odak konusunun yüzeysel/sığ bir literatüre tekabül etmesi, alanda güncel tartışma içeren bu kapsamda doğrudan bir çalışmanın yokluğu ve güncelliğini devam ettiren bir özelliğinin bulunması, çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Çalışmada, MHP ve İYİ Parti bölünmesine değinildikten sonra, Uygur meselesinin Türk milliyetçiliğindeki ideolojik temsilleri ve bu temsillerde her iki parti arasında uyuşma ön plana çıkarılacaktır. Bu uyuşmanın MHP'nin düşük ve savunmacı, İYİ Parti'nin ise yüksek ve ısrarcı profildeki söylem ve eylemleriyle nasıl farklılaştığı gözler önüne

[3] MetroPOLL Araştırma Şirketi'nin Nisan 2021'de yaptığı bir ankette AK Parti Hükümeti'nin Çin'e Uygur meselesinde gerekli tepkiyi verdiğini düşünenlerin oranı MHP'de %38,4 ve İYİ Parti'de %13,5'tir (Euronews, 2021).

serilecektir. Bu siyasi hizalanma ve rekabetin parti temsilcileri tarafından hangi söylem ve eylemlerle derinleştirildiği ve sorgulandığı incelenecektir.

2. MHP – İYİ Parti Bölünmesi: Aynı Töz, Farklı Tecessüm

1970'lerdeki Milliyetçi Cephe hükümetleri ve 1999-2002 yılları arasındaki 57. Türkiye Hükümeti'nde, iktidar koalisyonunun içerisinde yer almasının ve 2018'deki cumhurbaşkanlığı ve genel seçimleriyle pratiğe geçen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki karmaşık rolünün dışında MHP, kimi zaman meclis içinde temsil edilerek kimi zaman dışında kalarak Türk siyasetinde muhalefet pozisyonunda yer aldı. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Çalışma Partisi gibi farklı siyasi partiler bünyesinde örgütlenen hareketin ana damarı uzun süre boyunca MHP oldu.

2007 genel seçimlerinden itibaren aralıksız olarak mecliste temsil edilen MHP, 2015'teki genel seçim sonuçlarıyla birlikte bir iç karmaşanın içerisine sürüklendi. 7 Haziran 2015 seçimlerinde kazandığı 80 milletvekilliğinin yarısını 5 ay sonra gerçekleştirilen 1 Kasım 2015 seçimlerinde kaybetti. Bu başarısızlık, parti içi muhalefeti tetikledi. Uzun süredir partide yer alan Meral Akşener, Koray Aydın, Ümit Özdağ ve Sinan Oğan gibi isimler kongre çağrısı için imza topladılar. Kongrenin gerçekleşmesi ve muhaliflerce gerçekleştirilen kongrenin tescili ise yargıya intikal eden uzun erimli bir soruna dönüştü. Yaklaşık bir senelik sürecin sonunda, muhaliflerin tertip ettiği kongre iptal edildi ve MHP yönetimi değişmemiş oldu (BBC Türkçe, 2017). Nisan 2017'de gerçekleşen anayasa referandumunda ise MHP yönetiminin aksine "hayır" yönünde bir tutum benimseyen muhalifler, yeni parti kurma girişimini hızlandırdı (DW Türkçe, 2017).

25 Ekim 2017'de Meral Akşener önderliğinde İYİ Parti kuruldu. Bahçeli liderliğindeki MHP'ye muhalif ve ülkücü/milliyetçi kimliğiyle tanınan isimler, Kayı boyunun simgesi olarak kullanılan ok ve yayı temsilen IYI harfleriyle özdeşleştirilen sembolü anımsatan ismiyle Türk milliyetçisi seçmenlerine seslenen yeni bir parti oldu[4]. 2018 ve 2023 genel seçimlerinde sırasıyla %9,9 ve %9,7 oy alarak, milliyetçi seçmenler için önemli bir adres haline geldi.

Yıldız'a göre milliyetçiliğin farklı ton ve hallerine karşılık gelen farklı partiler arasında MHP, Türk-İslam sentezi ağırlıklı bir vurguya sahipken, İYİ Parti ise *"İslami duyarlılığı zayıflatılmış modernist-seküler ve Kemalist bir politik dili benimserken "ulusalcılığı" da içerecek şekilde Cumhuriyetçi topraklara kıvrılmakta(dır),"* (Bakaç, 2023). Seçim haritalarına bakarak da İYİ Parti'nin, MHP'nin olmadığı kadar Türkiye'nin batısındaki görece seküler seçmenlerin yer aldığı şehirlerde karşılık bulduğu gözlemlenebilir.

MHP ve İYİ Parti arasındaki ayrım, Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişiminin ardından yaşanan siyasal iklimde oluştu. O tarihe kadar AK Parti hükümetlerine muhalif bir çizgide olan MHP, ülkenin beka ve güvenliğinin tehlike girdiğini savunarak Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinin yanında hizalanmayı tercih etti. Bu hizalanma, Bahçeli'nin Ekim 2016'da Türkiye'nin yeni bir toplum sözleşmesine ihtiyaç duyduğunu, mevcut durumda Erdoğan'ın partili cumhurbaşkanı gibi hareket etmesinin anayasayı çiğneyerek suç işlemek olduğu ve bu nedenle anayasanın değişmesi gerektiğini söylemesiyle berraklaştı (NTV, 2016). Nisan 2017'de gerçekleşen anayasa referandumuna destek kampanyası yürüten MHP, değişen seçim sistemiyle gelen seçim ittifakı kurabilme serbestisi kapsamında, 20 Şubat 2018'de AK Parti ile bir araya gelerek Cumhur İttifakı'nı kurdu. İki parti Cumhur İttifakı şemsiyesinde, 2018 ve 2023 cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerinde yer aldı ve 2019 ile 2024 yerel seçimlerinde de farklı düzeylerde seçim iş birliği yürüttü. 2018 ve 2023

[4] MHP'den ayrılarak kurulan Büyük Birlik Partisi, bu partiden ayrılarak kurulan Milli Yol Partisi, İYİ Parti'den ayrılarak kurulan Zafer Partisi ve Anahtar Parti, Türk milliyetçiliğinin temsil bulduğu diğer siyasal partilerdir.

seçimlerinde ittifak hem cumhurbaşkanı adayının kazanması hem de mecliste sayısal çoğunluğu sağlamasıyla kayda değer bir siyasal başarı yakaladı.

Aynı süreçte İYİ Parti, CHP ile yakın siyasal temas kurarak muhalif bloğu konsolide etmeye girişti. İkili görüşmeler sonucunda "güçler ayrılığı, parlamenter sisteme dönüş, demokrasi ve adalet" (BBC Türkçe, 2018) ilkeleri çerçevesinde şekillenen bir seçim ittifakının Millet İttifakı adıyla kurulduğu 5 Mayıs 2018'de deklare edildi. İttifak, 2023 seçimleri öncesinde "güçlendirilmiş parlamenter sisteme dönüş" (*Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem*, 2022) sloganıyla mevcut iktidar ve rejime muhalif pozisyonunu açıkça ilan etti. Ancak, bahsi geçen cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerinde Millet İttifakı, iktidarı elde edecek konuma ulaşamayarak kaybetti.

3. İdeoloji ve İnsan Hakları: MHP ve İYİ Parti'nin Uygur Meselesinde Benzeşen Kökleri

Çalışma kapsamındaki taramalardan elde edilen müstakil ve odak söylem biçimleri çerçevesinde MHP ve İYİ Parti'nin "ideolojik" ve "insan hakları" olarak nitelendirilebilecek iki boyutlu düzlemde bir benzeşme sağladıkları görülmüştür. İlk olarak ideolojik boyuttaki vurguları, Tablo-1'de yansıtılmıştır.

Tablo-1: Uygur meselesine ilişkin ideolojik vurgu biçimleri

Söylem Odağı	MHP	İYİ PARTİ
İdeolojik	Türk, Türkler, Türk milleti, Türklük, Türkçü, Türkçülük, Türk milliyetçileri, Türk-İslam, Türk yurdu, Türk'ün mührü, esir Türkler, Türk Birliği, Turan ülküsü, Turancı, Turancılar, Turancılık, Türk dünyası, Uygur Türkleri davası, Uygur Türklüğü, Uygur Türkleri, Doğu Türkistan Türkleri, Doğu Türkistan davası, Müslüman Türk soykırımı, Müslüman Türkler, Türk yavruları, Türk kızları, milliyetçilik, milli benlik-kimlik-hafıza-şuur-direnç, milliyetçi hareket, milliyetçi-ülkücü hareket, ülkücü, ülkücü hareketin davası, ülkücüler, soydaşlık, ata yurdu, şehadet şerbeti, gök bayrak, kızıl renge bürünen gök bayrak, Kızıl Çin, Gulca Katliamı, Urumçi Katliamı, Barın Katliamı, fikriyatın kilit taşları, Alparslan Türkeş, İsa Yusuf Alptekin, Osman Batur, Rabia Kadir, İlham Tohti, Abdurehim Heyit	Türk, Türk devleti, Türk halkı, Türk milleti, Türk dünyası, Türk soydaşlar, Türklük, Türkçülük, Türk milliyetçisi, Türk milliyetçiliği, Türkçülük davası, Türk kanı, Türklük bilinci, dünya Türklüğü, ülkücü, milliyetçi-demokrat, milli bilinç-hassasiyet-haysiyet-kültür-politika-vazife, Uygur kardeşlerimiz, Uygur Türkü soydaşlar, Uygur Türklerimiz, Doğu Türkistan davası - mezalimi, Doğu Türkistanlı soydaşlar – kardeşlerimiz - ırkdaşlarımız, Doğu Türkistan Türklüğü, Türkistan, Türk ve Müslüman topluluklar, Türk kızları, Uygur Türkü çocuklar - kadınlar, Türk tarihi, esaret altındaki soydaşlar, şehadet, şehitlik, Boraltan köprüsü, gök girsin kızıl çıksın, kızıl renge bürünen gök bayrak, ata yurdu, gök bayrak, Müslüman Türkler, Müslüman Uygur Türkü, Çin esareti, kızıl Çin, Barın Katliamı, Urumçi Katliamı, Alparslan Türkeş, Doğu Perinçek, Böke Batur, Osman Batur, Hoca Niyaz Hacı, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Nurmuhammed Tohti, Yusuf Amat, Yakupcan Naman, Dolkun İsa, Mehmet Tohti, Dilşat Reşit, Rabia Kadir.

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi (2017-2024) taranarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türk olma/soydaşlık, Kızıl Çin gibi tarihsel Türkçü niteleme, Çin Uygurlarının "esir Türkler" olarak nitelenmesi, bölgenin "Doğu Türkistan" olarak tanımlanması, Türk milliyetçiliğine ilişkin vurgular, Barın ve Urumçi katliamları, Alparslan Türkeş ile Uygur meselesinin tarihsel ve güncel şahsiyetlerini oluşturan Osman Batur, İsa Yusuf Alptekin ve Rabia Kadir, her iki partinin Uygur söylemlerinde öne çıkan ortak kabul ve referans alanlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda Tablo-1'de sunulanlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Uygur meselesinin aynı zamanda her iki parti açısından "ideolojik benzeşme/ortaklaşma" biçimindeki meşruiyet zemini ortaya çıkmaktadır.

Uygur meselesindeki ideolojik boyuttaki söylemlere ilişkin olarak her iki partinin en üst düzey isimlerinden birer örnek vermek destekleyici olacaktır. Devlet Bahçeli'nin, "(…) *hiç kimse bize Türklük konusunda söz söyleyemez. Hiç kimse bize mesele esir Türkler hakkında ise istikamet gösteremez. Uygur Türklerinin hüznü yüreğimizdedir.*" (Independent-T, 2021b; MHP-X, 2021a, MHP-X, 2021b) sözleri ve Meral Akşener'in "*Esaret altındaki soydaşlarımızı unutmayacak, uğradıkları zulümlere sessiz kalmayacağız. Doğu Türkistan bir gün mutlaka bağımsız olacak!*" (Sözcü, 2021) sözleri, ideolojik boyut açısından anlam kazanan ifadelerdir.

İkinci temel benzerlik/ortaklık boyutunda her iki parti açısından Uygur meselesi aynı zamanda bir "insan hakları" meselesidir. Daha açık bir ifadeyle Uygur meselesinin gündeme gelmesinin veya

gündemde kalmasının iki nedeninden biri Uygurların yaşadıkları insan hakları ihlalleridir. Böylece teorik açıdan MHP ve İYİ Parti'nin ideolojik anlayışları, Uygurların yaşadıkları sorunlara kayıtsız kalamamayı gerektirmektedir. Örneğin Uygurlara yönelik insan hakkı ihlallerine ilişkin İYİ Parti Samsun Milletvekili Bedri Yaşar'ın, "*(…) Bu kürsüde 40 kişiyle Çin sarayını basan Kürşad'ın devamı olduğunu iddia eden arkadaşlarımız, esaret rüyası gören arkadaşlarımız, bütün siyasi partilerde var ama bu olayları duyup da hâlâ tepki göstermiyorsak hakikaten bizlerde de bir sorun olduğunu düşünüyorum*." sözlerinin ardından MHP Grup Başkanvekili ve Manisa Milletvekili Erkan Akçay, "Yaşar Bey, yarın gidelim 40 kişi, basalım mı Çin'i? Hazır mısın?" sorusunu yöneltmiş, Yaşar ise "39 kişi lazım" yanıtını vermesi üzerine Akçay, "Ben hazırım" şeklinde yanıt vermiştir (Gazete Duvar, 2020). Bu noktada her iki parti açısından Uygur meselesine ilişkin ortaya atılan iddiaları ve gelişmeleri, Tablo-2'de toplamak mümkün olmuştur.

Tablo-2: Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşandığı iddia edilen insan hakları ihlalleri

Söylem Odağı	MHP	İYİ PARTİ
İnsan Hakları	Tarihi yapıların yıkıldığı, katliam ve soykırım sürdürüldüğü, 1 milyondan fazla kişinin kamplara kapatıldığı, çocukların ebeveynlerinden alınarak Çinli ailelere verildiği, Uygur kızları ile Çinli erkeklerin evlendirildiği, kutsal topraklara gitmenin tutuklama gerekçesi olduğu, Uygur sokaklarının sürekli gözetim altında tutulduğu, oruç tutanların yemeye-içmeye zorlandığı, dilin, kültürün ve edebiyatın yok edildiği, ibadet etmenin aşırılık sayılarak terör faaliyeti sayıldığı, her meslekten insanın hapishanelerde tutulduğu ve hayatları hakkında bilgi alınamadığı, bölgenin açık cezaevine dönüştürüldüğü, her eve bir Çinli erkek yerleştirildiği, gerekçesiz tutuklama ve işkencelerin yapıldığı, camiye gidenlerin fişlendiği, erkeklerin sakal bırakmasının ve kadınların uzun kıyafet giymesinin yasaklandığı, camilerin komünist partinin afişleri ile donatılarak propaganda merkezlerine dönüştürüldüğü, her türlü örf, adet, gelenek ve dini vecibelerin suç unsuru haline getirildiği, toplama kamplarında bulunup kendilerinden haber alınamayanların güç geçtikçe arttığı, faili meçhul cinayetlerin sıradanlaştığı, çocukların ailelerinden koparıldığı, ailelerin dağıldığı, haberleşme-iletişim ağlarının kesildiği, ülkeden çıkışlara izin verilmediği, sistematik bir baskı ve zulüm olduğu, özel sağlık bilgilerinin toplandığı.	Kimliklerine göre yaşama talebinin terörizm olarak görüldüğü, 400'den fazla toplama kampında en az 1 milyon kişinin alıkonulduğu, kamplarda Nazi uygulamaları gibi işkence, tecavüz ve cinayet yaşandığı, bölgenin dünyanın en büyük cezaevine dönüştürüldüğü, ailelerin dağıldığı, insanlık suçlarının işlendiği, her bir Uygurun potansiyel terörist olarak görüldüğü, ülke dışında bir akrabanın bulunmasının suç sayıldığı, kamplara kapatılanların sayısının 3 milyonu aştığı, bölgeye insan hakları ve bağımsız medya kuruluşlarının girişinin yasak olduğu, her gün onlarca kişinin öldürüldüğü, farklı meslek gruplarından insanların kamplara kapatılarak asimilasyona tabi tutulduğu, Uygurların evlerine Çinli erkeklerin yerleştirildiği, bölgeyle iletişim kurmanın imkansızlaştırıldığı, kayıp kimselerin sayısının her geçen gün arttığı, insanlık vahşetinin söz konusu olduğu, dini ve milli vecibelerin yasaklandığı, bölgenin her yerine yüz tanıma sistemine sahip kameraların yerleştirildiği, mahalleler arasında güvenlik noktalarının oluşturulduğu, gerekçesiz sorgulama ve tutuklamanın olduğu, kadınların ve erkeklerin kısırlaştırıldığı, kadınların zorla kürtaja tabi tutulduğu ve cinsel tacizlerin gerçekleştirildiği, kamplarda ibadet etmenin engellendiği, Uygurca konuşmanın yasaklandığı, anadilde eğitimin yasak olduğu, çocukların ailelerinden koparıldığı, Uygur kızlarının Çinli erkeklerle birlikte olmaya zorlandığı, her türlü işkence türünün uygulandığı.

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi (2017-2024) taranarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çin'in bölgede uyguladığı tüm politikaların her iki parti açısından açık bir şekilde insan hakları ihlalleri kapsamında değerlendirildiği görülmüştür. Bu durumda Uygur meselesi her iki parti için hem ideolojilerinin hem de insan hakları ihlallerinin açık bir konusudur. Bu durumda her iki parti için geriye iç ve dış siyasete ilişkin söylem ve tutumlardaki ayrışma alanlarının anlaşılması kalmaktadır.

4. MHP ve İYİ Parti'nin Uygur Meselesinde Söylemsel Ayrışması

MHP ve İYİ Parti'nin Uygur meselesine ilişkin ayrışma kodlarının anlaşılması açısından söylem ve eylem olmak üzere iki aşamalı bir inceleme yürütmek yararlı olacaktır.

4.1. Savunmacı ve Muktedir: MHP'nin Söylemleri

Uygur meselesine dair MHP kaynaklı söylemlerin iki ana ekseni olduğu söylenebilir. Birincisi, aksi yorumlara karşın Türk milliyetçiliğini temsiliyet vasfının sorgulanmaması ve sınırlarının ihlal edilmemesini isteyen savunmacı bir tutuma sahiptir. İkincisi ise artık iktidarın bir paydaşı olarak, AK Parti hükümetlerinin iç ve dış politika hassasiyetlerinin aksine hareket etmeme eğilimindedir.

İYİ Parti, CHP ve HDP'den gelen bir araştırma önergesinin Uygurlarla ilişkili olsa da reddedileceği (Gazete Duvar, 2019), meseleye ilişkin TBMM'deki küçük ayak oyunlarına MHP'nin düşmeyeceği (Independent-T, 2019), Uygurlar hakkında CHP'nin MHP'ye tavsiyede dahi bulunamayacağı (MHP, 2020: 222), CHP'lilerin Moskova yolunu gözlerken kendilerinin esir Türkler davası güttüğü (MHP, 2020: 223), Davutoğlu'nun haritada bölgenin yerini dahi bulamazken kendilerinin bu sevdayla yüreklerinin çarptığı (MHP, 2020: 223), İYİ Parti'nin programında Türk milliyetçiliğinin bahsi geçmezken Akşener'in ne hakla konuştuğu (T-24, 2021; Gazete Duvar, 2021; Independent-T, 2021a), Bayır Bucak Türkmenleri için gösterilmeyen hassasiyetin Uygurlar için gösterilmesinin çelişkili olduğu[5] (TamgaTürk, 2021; TBMM, 2021), CHP, İYİ Parti ve HDP'nin söylemlerinin kendileri için gürültü kirliliği oluşturduğu (Haksöz Haber, 2021), meselenin özünden ziyade Cumhur İttifakı'nı eleştirmenin amaçlandığı (TBMM, 2023; Yurttaş TV, 2023), Bahçeli'nin meseleye ilişkin açıklamalarından ciltlerce kitap oluşacağı (TBMM, 2023; Yurttaş TV, 2023), bölgeye ilk resmi ziyareti Bahçeli'nin yaptığı (TBMM, 2024), en belirgin yaklaşım biçimlerini oluşturmuştur.

MHP'nin siyasi söylemlerinin ikinci boyutunu oluşturan dış siyasete ilişkin ise; ABD bayrağı altında bir hak arayışının doğru olmadığı (TBMM, 2019), meselenin ABD ile Çin arasındaki mücadelenin bir enstrümanı olamayacağı (Adana Hilal, 2019; TamgaTürk, 2021; TBMM, 2019, 2021), Ankara merkezli bakacakları (TBMM, 2019, 2020), Türk Dışişleri'nin Çin nezdinde ikili ilişkileri koruyan bir anlayışla meseleyi takibini doğru buldukları (TBMM, 2019), ABD'nin Çin kuşatmasının bir aracı olarak meseleyi kullandığı (MHP YouTube, 2019b), bölgenin ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinin bir parçası olarak görüldüğü (MHP YouTube, 2019b), BM'de alınan kararların ne uygulandığı ne de caydırıcılık oluşturduğu (TBMM, 2019), ABD'nin bu meselede Çin'e karşı tutum almasının inandırıcı olmadığı (TBMM, 2020), ABD'nin rakip gördüğü Çin'e karşı emperyalist bir amaç güttüğü (TamgaTürk, 2021; TBMM, 2020, 2021), ABD ve FETÖ diliyle hak arayışının mümkün olmadığı (TBMM, 2020), Türk Dışişlerinin Çinli muhatapları ile gerekli görüşmeleri yaptıkları (TBMM, 2020), emperyalizmin Doğu Türkistan havzasına odaklandığı (MHP YouTube, 2021), meseleye yabancı başkentlerin gözüyle bakılamayacağı (MHP YouTube, 2021), FETÖ ağzıyla ABD bayrağı altında savunulamayacağı (TBMM, 2023), ABD ve FETÖ bakış açısıyla meseleye ilişkin gündemin belirlenemeyeceği (TBMM, 2023), şeklindeki yaklaşımları öne çıkmıştır.

Uygur meselesinde MHP'nin iç siyaset söylemlerinde; İYİ Parti de dahil tüm muhalefetten gelen yaklaşımların her türlü istismar amacı taşıdığı kabulüyle baştan kayıtsız kalınacağı deklare edilmiş, geçmişte icracı konumda iken yaptıklarının meseleye ilişkin hassasiyetlerini ispatladığı ve milliyetçiliklerinin tartışmaya açık olmadığı öne sürülmüştür. Dış siyasete ilişkin söylemlerde ise MHP'nin geniş oranda Amerikan emperyalizmi temelli eleştirilere yoğunlaştığı görülmüştür.

MHP'nin İYİ Parti ve diğer muhalefetle iç ve dış siyaset bağlamında çeşitli kereler Uygur meselesinde karşı karşıya geldiği bu çalışma incelemelerinde görülmekle birlikte Uygur meselesinde Akşener'in Bahçeli'yi "Perinçek" vurgusu ile hedef alması, belirgin bir tartışma alanı sunması açısından ayrı bir örneklik göstermiştir. Nitekim Akşener, 27 Ocak 2021'de partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada Cumhur İttifakı'nı Vatan Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek üzerinden hedefine alarak şu sözleri kaydetmiştir (Euronews, 2021):

> "Görüyoruz ki; Çin Merkez Komitesi Türkiye Komiseri, namı diğer "kısmen iktidar", Sayın Cinping Perinçek, "Müslümanım" diye diye gezen Sayın Erdoğan'ı da "Türk milliyetçisiyim" diye diye gezen Sayın Bahçeli'yi de nasıl olduysa esir almış. Çin'in, Türkistan'da, Uygur kardeşlerimize uyguladığı zulme, Avrupa'dan, Amerika'dan ses geliyor, ama Ankara'dan hala çıt çıkmıyor."

[5] Bu söyleme karşın İYİ Parti'den daha önce tespit edilen şu söylemi de kaydetmek gerekecektir: "Suriye'den gelen Türkmenler bin bir sıkıntı içerisindeyken milyonlarca mülteci ellerini kollarını sallaya sallaya Türkiye'de dolaşıp her türlü hizmetten parasız yararlanmaktadır." (TBMM, 2018).

Bahçeli'nin Perinçek tarafından esir aldığına ilişkin eleştiriye karşılılık MHP Grup Başkanvekili Erkan Akçay şu yanıtı vermiştir (T24, 2021; Gazete Duvar, 2021; Independent-T, 2021a):

> "Liderimiz Sayın Devlet Bahçeli, Türkiye tarihinde Doğu Türkistan'a giden ilk devlet adamıdır. Başbakan Yardımcısı iken 25 Mayıs-8 Haziran 2002 tarihlerinde Doğu Türkistan'ı ziyaret ederek buradaki soydaşlarımızın hakkını savunmuştur. HDP'nin vesayetine giren, terörist Demirtaş'ın serbest bırakılması için çırpınan ve Demirtaş ile kahvaltı hayalleri kuran İP başkanı Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri üzerinden MHP'yi ve Liderimiz Sayın Devlet Bahçeli'yi eleştirmeye kalkışmaktadır. Varlığımıza kasteden PKK ve YPG'li teröristler Suriye'de Türkmen kardeşlerimizi katlederken Afrin operasyonuna karşı çıkan, parti programında milliyetçiliğin 'M'si, Türk Milletinin 'T'si dahi olmayan İP Başkanı hangi yüzle milliyetçilikten ve Türk Milletinden bahsetmektedir."

Akşener, 3 Mart 2021'deki İYİ Parti Grup Toplantısı'nda bu sefer müstakil olarak Bahçeli'yi hedef alan eleştirilerini sürdürmüştür (BBC News-T, 2021):

> "Kürsülerde fırtınalar estirip, icraata gelince, aradığımız kişiye ulaşılamayan küçük ortak, boş konuşmayı bıraksın, Uygur kardeşlerimiz için ne düşünüyorlar, Çin zulmü için ne yapacaklar, onu açıklasın. Bu vesileyle, Çin'in, Uygur kardeşlerimize yaptıklarının soykırım olarak tanınması için, meclis grubumuzun, Yüce Meclis'e vereceği öneriye, Sayın Bahçeli ve arkadaşlarının da desteğini bekliyoruz. Tabii Sayın Perinçek'ten izin alabilirlerse…"

Bahçeli ise Akşener'in başlattığı yüksek dozlu eleştirilere 30 Mart 2021'de dolaylı ve doğrudan çeşitli ifadelerle karşılık vermiştir (Ülke TV, 2021; MHP YouTube, 2021; Independent-T, 2021b; MHP-X, 2021a, 2021b):[6]

> "(…) Bölücüsünden kozmopolitine, işbirlikçisinden ilkesizine, haininden hayasızına kadar hepsi, ağız birliği etmişçesine fikriyatımızın kilit taşları hakkında bilirkişilik taslıyor. (…) CHP böyle demiş, İP şöyle demiş, HDP şunu söylemiş, bizim için sadece gürültü kirliliğidir. (…) hiç kimse bize Türklük konusunda söz söyleyemez. Hiç kimse bize mesele esir Türkler hakkında ise istikamet gösteremez. Uygur Türklerinin hüznü yüreğimizdedir. (…) MHP, Uygur Türklerinin kanayan yarasına, yabancı başkentlerin prizmasından bakmaz, bakamaz. Washington'un gözüyle Pekin'i şekillendiremez. Pekin'in gözüyle de Washington'u kavrayamaz."

Uygur meselesinde Akşener'in Bahçeli'nin Perinçek çizgisine geldiğine yönelik eleştirilerine karşın Bahçeli, MHP'nin ne ABD eksenli ne de Çin eksenli meseleye bakmadığını ve Türk milliyetçiliği bağlamında Uygurlar hakkındaki eleştirilerin kendileri açısından bir karşılığı olmadığını savunmuştur.

MHP'nin, belirgin bir ideolojik-parti rekabeti içerisinde olduğu İYİ Parti başta olmak üzere diğer muhalefet partilerinden gelen itirazlar karşısında zaman zaman Uygur meselesinde AK Parti iktidarının sorumluluklarını -önemli oranda dolaylı olmak üzere- belirttiğini de kaydetmek gerekir. Bu minvalde İlham Tohti'nin serbest bırakılması için Dışişleri Bakanlığının gerekli girişimleri gerçekleştirmesinin temenni edildiği (MHP-X, 2018a), Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün 9 Şubat 2019'daki açıklamaları çerçevesinde meseleyi gündeminde tutmasının beklendiği (MHP Facebook, 2019), Dışişleri Bakanı'nın gerekli girişimlerin yapılacağını söylediği (TBMM, 2019), AK Parti'nin de MHP gibi meseleye sahip çıkacağı (Independent-T, 2019), 15 Aralık 2019'da Dışişleri Bakanınca bir heyet oluşturularak Çin'le düşmanca tutumdan uzak bir şekilde meselenin takip edileceğinin beyan edildiği (TBMM, 2020), Rabia Kadir'in Türkiye'ye giriş yasağının kaldırılmasının Bahçeli'nin en samimi temennisi olduğu (MHP, 2023), Hükümetin Uygur meselesini takip ettiğini bildikleri (Yurttaş TV, 2023; TBMM, 2023), birer örnek olarak sıralanabilir.

[6] Bahçeli'nin ilgili sözlerinin yer aldığı MHP X hesabını alıntılayarak Seyit Tümtürk; "*Siz, Uygur Türkleri'ne randevu bile vermediniz, genel merkeze gidenler içeri alınmadı.*" (Haksöz Haber, 2021) ifadelerini kullanmıştır.

4.2. Israrcı ve Muhalif: İYİ Parti'nin Söylemleri

İYİ Parti'de ise iç ve dış siyaset odaklı söylemler, MHP ve diğer tüm partilerden daha yoğun bir şekilde tespit edilmiştir. İYİ Parti, MHP özelinde iktidarın tutumunu ikircikli ve yetersiz olarak tanımlamakta; MHP'nin Uygur meselesindeki düşük profilini, iktidar paydaşlığının bir çıktısı olarak görmekte ve kendisinin Türk milliyetçiliğinin temsil bakımından da "doğru ve meşru" tarafında yer aldığını göstermektedir. Söylemlerdeki çeşitlilik nedeniyle iç siyasete ilişkin "AK Parti", "MHP" ve "diğer iç siyasi hususlar" olarak ve dış siyasete ilişkin ise "uluslararası siyaset" ve "uluslararası kurumlar-kuruluşlar ile diğer ülkeler" ve "diğer dış siyasi hususlar" olarak üçer odak boyutta tasnif ile incelenmesi tercih edilmiştir.

İç siyasete ilişkin ilk boyutta İYİ Parti'nin AK Parti iktidarı odaklı söylemleri; dışişleri bütçesi görüşmeleri sırasında meseleyi gündeme taşıdıklarını ancak iktidardan karşılık bulamadıkları (TBMM, 2018), Suriyelilere milyarlarca dolar harcayan ve Arap ülkeleri söz konusu olduğunda yüksek tonda konuşan iktidarın Uygurlar karşısında tek bir cesur açıklama yapamadığı (TBMM, 2018), Erdoğan'ın Çin'le ekonomik çıkar uğruna meseleye kayıtsız kaldığı (TBMM, 2021), başbakanlığı döneminde Uygur meselesini soykırım olarak nitelendiren Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı döneminde bu söylemi terk ettiği (TBMM, 2021), 2017'de dönemin Adalet Bakanı Bekir Bozdağ tarafından imzalanan (TBMM, 2021) ve 2020'de Çin'de yasalaşan Suçluların İadesi Anlaşması'nın onaylanmak üzere TBMM'ye getirilmemesi gerektiği (TBMM, 2021), TBMM'ye taşınması halinde oy birliği ile reddedilmesi gerektiği (TBMM, 2021), Dışişleri Komisyonu'na getirilirse Çin Komünist Partisi'nin önerisinin gündeme alınmış olacağı (TBMM, 2021), iktidarın Filistin'e sahip çıkarken Doğu Türkistan'a çıkmadığı (TBMM, 2021), 70 yıldır milliyetçi-demokrat çevrelerin gündeminde olan meseleye bugünkü yöneticilerin kayıtsız kaldığı ve liderlik edemedikleri (TBMM, 2021),[7] Türk ve Müslüman olmalarına rağmen Erdoğan'ın ses yükseltemediği (TBMM, 2021), iktidarın uzun süredir Uygurlara yönelik zulme sessiz kaldığı (TBMM, 2021), Erdoğan'ın İsrail'e olduğu gibi Çin'e de "one minute" demesini bekledikleri (TBMM, 2021), Hükümetin her platformda meseleyi kararlı bir şekilde savunması gerektiği (TBMM, 2021) ve zulme sessiz kalmamaya davet ettikleri (TBMM, 2022), Uygurların uluslararası hukuk çerçevesinde can ve mal güvenliğinin temin edilmesinin iktidarın tarihsel sorumluluğu olduğu ve hükümetin BM'yi harekete geçirmesi gerektiği (TBMM, 2022), iktidarın kendilerini ABD ve Batı'nın oyununa düşmekle suçladığı (Sözcü, 2023), komisyon kurulmasının iktidarın Çin'den talepleri konusundaki konumunu güçlendireceği (Sözcü, 2023), Suriyelilere yapılan yatırımın Doğu Türkistan'a neden yapılmadığı (TBMM, 2023), şeklinde sıralanabilir.

İç siyasete ilişkin ikinci boyutta; MHP'nin liderinden tabanına zulmü kınayamayan bir kimliğe büründüğü (Oda TV, 2020), MHP'nin icraata geçme konusunda bir karşılığının olmadığı ve ne yapacaklarını açıklamaları gerektiği (BBC News-T, 2021), Bahçeli ve arkadaşlarından TBMM'de verecekleri önergeye destek bekledikleri (BBC News-T, 2021), dünyanın verdiği desteğin şimdilerde farklı yorumlanmasının hayretle karşılandığı ve Batılı ülkeler desteklediği için zulme sessiz mi kalınması gerektiği (TBMM, 2021), kendilerini Türk milliyetçiliğinin temsilcisi ilan edenlerin bu meseleye kayıtsız kaldıkları (TBMM, 2021) ve harekete geçmeleri gerektiği (TBMM, 2021), Uygurların TBMM'de Akşener'in kürsüsü dışında seslerini duyuramadıkları (TBMM, 2021), kendisini Türk milliyetçisi ilan edenlerin Türk ve Müslüman olan Uygurlara sesinin çıkmadığı (TBMM, 2021), MHP'nin meseleye ilişkin çekimser kalmasını açıklamakta zorlandığı (İnanış, 2021), kendisini Türk milliyetçisi veya yerli ve milli olarak tanımlayıp da zulme ekonomik gerekçelerle sessiz kalınmasının kabul edilemez olduğu (TBMM, 2022) belirtilebilir.

İYİ Parti'nin iç siyasete ilişkin ilk iki boyuttaki söylemlerinde; AK Parti Hükümeti'nin somut adımlar atamadığı, Çin'le ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde Uygur meselesine kayıtsız kalındığı, iktidarın

[7] Türkiye'nin Uygur meselesinde 2000'li yılların başına kadar koruduğu liderliğin ya da siyasi aktivizmin Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin biçimine koşut olarak ABD'ye kaydığına dair bir yaklaşım için bkz. Hamsici, 2024.

uluslararası düzeyde aktif bir çaba içerisine girmesi gerektiği, Suçluların İadesi Anlaşması'nın yasalaşmaması gerektiği, Suriyelilere ve Filistinlilere yönelik tutumun Uygurlara da gösterilmesi gerektiği belirtilirken MHP'nin ise ideolojik bir çelişki içerisinde Uygur meselesinde eylemsizlik siyasetine geçiş yaparak işlevsizleştiği öne sürülmüştür.

İç siyasete ilişkin üçüncü boyutta; Çin'den alınacak 3 milyar dolarlık kredi için Uygurlara sessiz kalındığı (TBMM, 2020), Perinçek'in Çin rejiminin Türkiye'deki beşinci kol faaliyeti olarak Uygur meselesinde Çin'in sözcülüğünü ve saldırganlığını yürüttüğü (TBMM, 2021), Uygur meselesinde ABD'nin tutumu nedeniyle Cumhur ittifakının fahri ortağı olduğu öne sürülen Perinçek'in bölgedeki zulmü kapatmak için "Amerikan emperyalizminin propagandası" iddiasında bulunarak Cumhur ittifakını da yönlendirdiği (TBMM, 2021), 3 Şubat 2021'den beri Çin'in Ankara Büyükelçiliği önünde oturma eylemi yapan Uygurlara bir polis memurunun "kabak tadı verdiniz" sözlerini kullanmasının kaynağının Perinçek mi olduğu (TBMM, 2021), Çin'den aşıların Türkiye'ye geç gelmesinin Suçluların İadesi Anlaşması ile ilgili olduğu (TBMM, 2021), partiler-üstü bir anlayışla TBMM'de bir araştırma komisyonunun kurulması gerektiği (TBMM, 2021), aralarında ABD, Almanya ve İngiltere'nin olduğu 39 ülkenin bildiri yayınlayarak hesabını sorduğu meselede Türkiye'deki iktidarın nerede olduğu (TBMM, 2021), Mustafa Şentop'a bölgede yaşanan mezalim konusunda TBMM'de ortak bir kararın alınması için irade beyanında bulundukları (TBMM, 2021) ancak Şentop'un iradesiz kaldığı (TBMM, 2021), AK Parti başta olmak üzere tüm siyasi partileri göreve çağırdıkları (TBMM, 2021), Türkiye'deki Uygurlara terör yaftasıyla gözaltı ve sınır dışı etme uygulandığı (TBMM, 2021), Uygur Kongresi'ne emek verenlerin partilerini ziyaret ettiği ve Türkiye Devleti'nden neden ses çıkmadığını sorguladıkları (TBMM, 2021), 22 maddelik Suçluların İadesi Anlaşması'nın TBMM'ye getirilmesi halinde ret çıkması için mücadele edecekleri (TBMM, 2021), Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Çin'le Türkiye arasındaki hassas konuların kaşınarak ilişkilere hasar verildiği sözlerinin aşı sorununun üstü kapalı kabulü olduğu (TBMM, 2021), araştırma önergelerinin reddedildiği ve soru önergelerinin yanıtsız kaldığı (TBMM, 2022) veya tatmin edici yanıtlar alamadıkları (Aykırı, 2023; Sözcü, 2023), İstanbul'da Uygurlara yönelik polis müdahalesinin vicdanları sarstığı (TBMM, 2022), kendilerine uşak diyenlerin Çin'in güdümünde oldukları (TBMM, 2024), Batı emperyalizmi karşıtlığı altında fonlanan iç aparatlar üzerinden Çin rejiminin Türkiye'de sanıldığından güçlü olduğu (TBMM, 2024), "diğer iç siyaset" söylemlerini örneklendirmiştir.

İYİ Parti'nin iç siyasete ilişkin üçüncü boyuttaki söylemlerinde ise Çin'le ekonomik çıkarlar için Uygur meselesinin göz ardı edildiği, mevcut durumda Türkiye'de Perinçek anlayışının kabul gördüğü, Batılı ülke parlamentolarındaki örneklerin aksine TBMM'nin aktif eylemliliğe geçemediği, tüm eylemlilik çabalarının sonuçsuz kaldığı, Türkiye'deki Uygurların da çeşitli sorunlar yaşadığı, Suçluların İadesi Anlaşması'nın yürürlüğe girmemesi gerektiği, "Batı emperyalizmi" savunmasıyla Çin rejimine müsamaha gösterildiği, Filistinlilere ve Suriyelilere gösterilen her türlü yakınlığın Uygurlardan esirgendiği vurgulanmıştır.

Dış siyaset alanına gelindiğinde İYİ Parti'nin ilk olarak "uluslararası ilişkiler – diplomasi" boyutunda; Ortadoğu'da stratejik ortak ABD'nin kaybedilmesi üzerine Çin'in bir alternatif olarak yaslanılamayacağı (Ağıralioğlu, 2018), zulme, Avrupa ve Amerika'dan tepki gelirken Ankara'dan gelmediği (Euronews, 2021), AK Parti'nin hoşgörüsünden cesaret alarak Çin'in Akşener'i tehdit ettiği (TBMM, 2021),[8] Rusya'nın kıskacına giren Türkiye'nin dolaylı olarak Çin karşısında acziyete düşerek Uygur meselesine kayıtsız kaldığı (TBMM, 2021), Çinli yetkililerin rehberliğinde Dışişleri Bakanı'nın bölgeyi gezmesinin anlamsız olduğu (Uygur Akademisi, 2024), İYİ Parti liderinin bir tweet paylaşımıyla Çin büyükelçisini

[8] 6 Nisan 2021'de Çin'in Ankara Büyükelçiliği'nin resmi X hesabı üzerinden Akşener ile Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın X hesapları etiketlenerek şu ifadeler kullanılmıştır: "Xinjiang (Sincan) Uygur Özerk Bölgesi, Çin toprağının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu dünyaca kabul edilen ve tartışılamaz bir gerçektir. Çin tarafı, herhangi bir kişi veya gücün Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne herhangi bir şekilde meydan okumasına kararlılıkla karşı çıkmakta ve bunu şiddetle kınamaktadır. Çin tarafı, haklı karşılık verme hakkını saklı tutmaktadır." (Sözcü, 2021).

yerinden kaldırdığı (TBMM, 2023), Türkiye ve Çin arasında imzalanan Suçluların İadesi Antlaşması'nda "ölüm cezasının uygulandığı ülkelere iade yapılamaz" hükmünün bulunmadığı ve dünyadaki Uygur diasporasında üzüntüyle karşılandığı (TBMM, 2021), ilgili anlaşma hakkında Türk Dışişleri Bakanı'nın Uygurları kapsamadığı iddiasının Çin tarafının ısrarları dikkate alındığında şüpheyle karşılandığı (TBMM, 2021), BM'deki bir oturumda Türkiye'yi temsil eden büyükelçinin insan hakları raporlarına atıf yaparak konuşmasının Türkiye'nin kendine özgü bir incelemesinin olmadığını gösterdiği (TBMM, 2021), Türkiye'nin Pekin Büyükelçisinin bölgeye gidip gitmediğinin bilinmediği (TBMM, 2021), Çin'le ikili ilişkilerin geliştirilmesinin Uygurların hilafına olmaması gerektiği (TBMM, 2023), Urumçi'de konsolosluk kurulabilmesi ve Türkiye vatandaşı olup kamplarda tutulanların serbest bırakılmasının ya da Türkiye'ye iade edilmesinin istenmesi gerektiği (TBMM, 2023), belirtilebilir.

Dış siyasete ilişkin "uluslararası kurumlar/kuruluşlar – diğer ülkeler[9]" boyutunda; 6 Kasım 2018'de BM İnsan Hakları Konseyi'nin Çin'le ilgili bir çalışmasında Türk temsilcisinin adeta sessiz kaldığı (TBMM, 2018), İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Eylül 2018'de Türk Hükümeti'ne Uygurların geri iade edilmemesi ve Türkiye'de yaşayanların eğitim vb. haklardan yararlanmasının sağlanması tavsiyesinde bulunduğu (TBMM, 2018), BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği üyelerinin bölgeye tam erişiminin sağlanması talebine destek vermeyen AK Parti Hükümeti'ni kınadıkları (TBMM, 2020), Hükümetin uluslararası toplumu harekete geçirme konusunda pasif kaldığı (TBMM, 2021), BM İnsan Hakları Konseyi üyesi 22 ülkenin Çin'i kınarken Müslüman ülkelerin imza atmadığı ve Türkiye'nin kınama metninde imzasının olması gerektiği (TBMM, 2021), 23 Şubat 2021'de Kanada ve 25 Şubat 2021'de Hollanda, soykırım niteliğini kabul ederken (TBMM, 2021) Türkiye'de yapılamadığı (TBMM, 2021), BM'nin Türk Başkanı Volkan Bozkır'ın Uygurlardan hiç bahsetmediği (TBMM, 2021), Türk Devletleri Teşkilatı'nın meseleye sessiz kalmasının kabul edilemez olduğu (TBMM, 2023), İktidarın İİT üyesi ülkelere meseleyi taşıma konusunda yetersiz kaldığı ve Erdoğan'ın İİT Zirve Dönem Başkanı iken Mart 2019 Zirvesi'nde Çin'e teşekkür etmesinin kabul edilemez olduğu (Aykırı, 2023; Sözcü, 2023), vurgulanabilir.

Dış siyasete ilişkin "diğer ilişkili hususlar" boyutunda ise; Çin'den gelecek birkaç milyar dolar için kayıtsız kalınamayacağı (Ağıralioğlu, 2018), Hükümet tarafından 4 milyon Suriyeli misafir edilebilirken 11 Uygurun Türkiye'de bir havalimanında insani olmayan bir şekilde alıkonulduğu (TBMM, 2018), Çin rejiminin ırkçılığın, totalitarizmin ve emperyalizmin kendisi olduğu ancak iktidarın emperyalist kategorisinde Çin'in yer almadığı (TBMM, 2018), Çin'in belirlemiş olduğu ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 26 ülkede yaşayan Uygurların Çin'deki akrabalarının baskı altına alındığı (TBMM, 2018), Çin'le yapılan iadeye ilişkin adli anlaşmanın ne tür bir pazarlığın konusu olduğu (TBMM, 2021), ilgili anlaşma kapsamında Türkiye'de Uygurlara yönelik gözaltı örnekleri ile bir altyapı mı oluşturulduğu (TBMM, 2021), ikinci bir Boraltan Köprüsü faciasına geçit verilmemesi gerektiği (TBMM, 2021), Türkiye'deki yönetici elitin bölgeye duyarsız kaldığı (TBMM, 2021), Yakupcan Naman isminde bir Uygurun sırf 2016'da Türkiye'ye geldiği için Çin'e dönüşünde tutuklanıp Çin istihbaratınca öldürüldüğü (TBMM, 2021), Türkiye'ye gelen Çin Dışişleri Bakanı'nı protesto edeceğini ilan eden Doğu Türkistan Milli Meclis Başkanı Seyit Tümtürk'ün düzmece Covid-19 riskli bildirimi ile eve hapsedildiği (TBMM, 2021), iktidarın Kanal İstanbul için Çin'e esir olduğu (TBMM, 2021), 2006'da Türkiye'ye eğitim için gelen ve 2012'de Türk vatandaşı olan Mevlüde Hilal'in 2017'de bölgeye döndüğü anda pasaportuna el konularak toplama kampına kapatıldığı, ardından 2019'da cezaevine gönderildiği ve sonrasında haber alınamadığı,[10] bölgenin Çin esaretine veya Amerikan emperyalizmine terk edilemeyeceği (TBMM, 2023), bir grup toplantısında konuşturdukları Nursima'nın haber alamadığı ailesi ile ilgili Çin Konsolosluğu'na başvurdukları ancak dönüş yapılmadığı (TBMM, 2024), sıralanabilir.

[9] Çin ve Türkiye dışındaki ülkelere vurgu kastedilmektedir.

[10] Çin Vatandaşlık Kanunu'nun 9. maddesine göre başka bir ülke vatandaşlığı alan bir kimsenin 6 ay sonra Çin vatandaşlığının otomatik olarak düştüğü ve Mevlüde Hilal'in yalnızca Türk vatandaşı olduğu vurgulanmıştır (TBMM, 2022).

İYİ Parti'nin dış siyaset alanındaki üç boyuttaki yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde; başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle olan sorunlardan kaynaklı olarak AK Parti iktidarınca Çin'le iktisadi ve siyasi ilişkilerin iyi tutulmaya çalışıldığı, Urumçi'de konsolosluk açılması ve Uygurlara ilişkin gerekli incelemelerin yapılarak raporların hazırlanması gibi somut çözümlerin ve çalışmaların geliştirilemediği, BM, İİT ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarda Uygur meselesinin gündeme getirilemediği ve çeşitli girişimlere de kayıtsız kalındığı, Çin'in de bir emperyalist ülke olduğunun göz ardı edildiği, Suçluların İadesi Anlaşması'nın kabul edilemez olduğu, Türkiye'deki Uygurların da çeşitli insan hakları ihlallerine uğratıldığı ve Türkiye'nin Çin'e olan toleransından ötürü Akşener'in de Çin tarafından hedef alındığı vurgulanmıştır.

5. MHP ve İYİ Parti'nin Faaliyetleri

MHP ve İYİ Parti'nin Uygur meselesine ilişkin ayrışma kodlarının anlaşılmasındaki eylemsellik boyutuna dair ikinci aşamanın incelenmesine geçilecektir.

5.1. MHP'nin Faaliyetleri

MHP'liler tarafından Uygur meselesinde temelde iki tür faaliyet/eylem alanından bahsedilebilir. İlki MHP'lilerin sosyal medya hesapları üzerinden yaptıkları paylaşımlar, ikincisi basın açıklaması gibi etkinlikleridir.

İlk boyutta; MHP'nin resmi X hesabından Alparslan Türkeş ile tokalaştıkları bir fotoğrafın eklenerek, "*Doğu Türkistan davasının yılmaz savunucusu İsa Yusuf Alptekin'i rahmetle anıyoruz.*" (MHP-X, 2018b) paylaşımının yapılması, MHP Malatya il başkanı Bülent Avşar'ın yerel basınla paylaşılan bir kınama mesajı yayınlaması (Malatya Cadde, 2019),[11] MHP Ankara il başkanlığınca resmi Facebook hesabından "Doğu Türkistan davasının yılmaz savunucusu İsa Yusuf Alptekin'i rahmetle anıyoruz." (MHP AİB Facebook, 2019) paylaşımının yapılması, Etimesgut Ülkü Ocakları Başkanlığınca Instagram hesabı üzerinden yapılan paylaşımda 5 Nisan 1990 tarihli Barın Katliamı'nın anılması (Etimesgut Ocak, 2020), MHP Konya il başkanlığınca Facebook hesabından "Doğu Türkistan'ın lideri Osman Batur'u vefatının sene-i devriyesinde rahmetle anıyoruz." paylaşımının yapılması (MHP Konya, 2020), MHP Avcılar ilçe başkanlığınca Kaşgar merkezli Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin 88. kuruluş yıldönümünün #yaşasıntambağımsızdoğutürkistan etiketi ile Instagram hesabı üzerinden kutlanması (MHP Avcılar, 2020), MHP Genel Merkezi'nin ve pek çok il ve ilçe teşkilat başkanlıklarının resmi Instagram hesaplarından 5 Temmuz 2009 tarihinde Urumçi'de katledilen Uygurların anılması (MHP Ins., 2021; MHP Altındağ, 2021; MHP Kayseri, 2021),[12] tespit edilen örneklerdir.

İkinci boyutta; Çorum Ülkü Ocaklarının Doğu Türkistan şehitlerini anmak üzere toplanması (Gökbayrak, 2018), Ülkü Ocakları Bursa İl Başkanlığı'nca Uygurlara yönelik zulmü protesto etmek üzere basın açıklamasının düzenlenmesi (Türkav, 2018), Tokat'ta MHP İl Başkanı Ömer Çetin ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile Uygurlara Çin tarafından uygulanan zulmün protesto edilmesi (GTV, 2018; AA, 2019), Ülkü Ocakları Erzurum İl Başkanlığı öncülüğünde Atatürk Üniversitesi kampüsü içerisinde Çin'in Uygurlara yönelik uygulamalarını protesto etmek üzere yürüyüş gerçekleştirilmesi,[13] Silifke Ülkü Ocakları tarafından ilçe merkezinde, "*Eğer İslam dünyası Müslüman arıyorsa Doğu Türkistan*

[11] "Doğu Türkistan'da Uygur Türkleri'ne yönelik sistematik bir zulüm devam etmektedir. Bölgede soydaşlarımız bir soykırıma tabi tutulmakta, Türk milletinin izleri Doğu Türkistan topraklarından silinmeye çalışılmaktadır. Nerede bir Türk varsa orası bizim ilgi alanımızdır. Al bayraktan gök bayrağa selam olsun! Yaşasın büyük Turan ülkümüz!" ifadeleri kullanılmıştır (Malatya Cadde, 2019).

[12] 2022, 2023 ve 2024 yıllarında da çeşitli MHP hesaplarından aynı paylaşımlar yapılmaya devam etmiştir (MHP Eyüpsultan, 2022; MHP Gaziantep, 2022; MHP Eskişehir, 2023; MHP Osmangazi, 2023; MHP Ankara F-Ins, 2024; MHP-X, 2024).

[13] Ayrıca yapılan açıklamada Dokuz Işık Doktrini'nin ilkelerinden birinin "hürriyetçilik ve şahsiyetçilik" olduğu ve Türkeş'in "Hürriyet derken İnsan Hakları Beyannamesi'nde ve BM anayasasında ifadesini bulan tüm hürriyetlerin bir bütün olarak tanınması gerektiği"ne ilişkin sözleri vurgulanarak Uygurlara yönelik zulmün durdurulması çağrısı yapılmıştır (Erzurum Haber Gazetesi, 2018).

Müslümandır! Eğer Türk dünyası Türk arıyorsa, Doğu Türkistan Türk'tür." ifadeleri kullanılarak protesto yürüyüşünün yapılması (Silifke Ülkü Ocakları, 2019), tespit edilen örneklerdir.

MHP'nin Uygur meselesine ilişkin (eleştirilere yanıt verme dışında) TBMM düzeyinde faaliyetlerinin tespit edilemediği görülmüştür.[14] Bu açıdan MHP'nin savunmacı tutumunun anlaşılmasında İYİ Parti'nin yasama faaliyetlerinin incelenmesi, -sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlardan veya teşkilatların etkinliklerinden- daha fazla önem arz edecektir.

5.2. İYİ Parti'nin Faaliyetleri

İYİ Parti, öncelikle teşkilatlar ve genel merkez düzeyinde bugüne kadar pek çok faaliyette bulunmuştur. Örneğin İYİ Parti'nin il teşkilatları, Uygur kadınları için bulundukları illerin merkezi alanlarında toplanarak 8 dakikalık sessiz bir eylem gerçekleştirmiştir (Edirne Yenigün, 2022; Olay Rize, 2022). Yine İYİ Parti İzmir il teşkilatınca bir grup Uygur, il başkanlığında ağırlanarak basın açıklaması yapmaları sağlanmıştır (Ben TV, 2019). Başka bir örnekte ise Akşener'in de katıldığı Türkiye ile Çin arasındaki bir spor müsabakasında Akşener'in hemen arkasındaki kısma Uygurlar tarafından "Doğu Türkistan" bayrağı olarak nitelendirilen ve Çin'de yasaklanan Uygur bayrağı (Gökbayrak) açılmış ve kaldırılması girişimi, partililer tarafından engellenmiştir (KRT, 2022). Genel merkez boyutunda ise İYİ Parti, partisinin resmi sayfasında Türkçe, İngilizce, Uygurca ve Çince olmak üzere 4 dilde "Çin Uygur Özerk Bölgesi İnsan Hakları Raporu" yayınlamıştır (İYİ Parti, 2024). Ek olarak İYİ Parti tarafından "İnsan Hakları ve Doğu Türkistan" başlıklı kısa bir belgesel hazırlanarak sosyal medya hesaplarından yayınlanmıştır (İYİ Parti, 2021).

İYİ Parti, TBMM'de yer aldığı 7 yılı aşan dönem içerisinde Uygurların yaşadıkları sorunlara ilişkin meclis araştırma önergesi, soru önergesi, TBMM Başkanlığı'na inisiyatif alınmasına dair dilekçe verme, bölgeye TBMM'den oluşturulacak bir heyetle gitme talebinde bulunma, TBMM Genel Kurulu'nda yerinde ve kürsüde söz almalarda konuya yer ayırma ve çeşitli sorular yöneltme, kanun teklifi getirme, çalışma komisyonu kurma, grup toplantılarında en üst düzeyde söz hakkı olanağı tanıma[15] gibi tüm yasama faaliyetlerini gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

Tablo-3: İYİ Parti'nin meclis araştırması önergeleri ve siyasi parti gruplarının tutumu

Önergenin Tarihi	Önergenin İlk İmza Sahibi	Kabul	Çekimser	Ret
31 Ekim 2018	Yavuz Ağıralioğlu	İYİ Parti, CHP, HDP	MHP	AK Parti
20 Haziran 2019	Aydın Adnan Sezgin	İYİ Parti, CHP, HDP	MHP[16]	AK Parti
9 Temmuz 2020	Bedri Yaşar	İYİ Parti, CHP, HDP	MHP	AK Parti
10 Mart 2021	Lütfü Türkkan	İYİ Parti, CHP, HDP	MHP	AK Parti
14 Ekim 2022	Erhan Usta	İYİ Parti, CHP, HDP	MHP	AK Parti
7 Temmuz 2023	Bilal Bilici	İYİ Parti, CHP, HDP, Saadet	MHP	AK Parti
22 Mayıs 2024	Mehmet Satuk Buğra Kavuncu	İYİ Parti, CHP, HDP, Saadet	MHP	AK Parti

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi (2017-2024) taranarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo-3'e bakıldığında TBMM'de grup olarak yer aldığından beri Uygurlara ilişkin her sene İYİ Parti tarafından meclis araştırma önergesi verildiği ve düzenli olarak MHP'nin de destek vermemesi nedeniyle reddedildiği bir sonuç ortaya çıkmıştır. TBMM Başkanlığı'na sunuldukları tarih esas alınarak hazırlanan Tablo-3'te tüm önergelerin özetini ve genel amacını; "*Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde*

[14] 10 Temmuz 2020'de İYİ Parti'nin Uygurlara yönelik araştırma önergesine ilişkin TBMM Genel Kurulu'ndaki tartışmalar sırasında HDP Kocaeli Milletvekili Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun, "*Cumhur İttifakı tek kelime eleştiri yapmıyor. Neden? 50 milyar dolar anlaşma var. Uygur Türklerini sattığını düşünüyoruz. (…) AK Parti ve MHP'siyle, 50 milyar dolar için bu satışın gerçekleştiğini net bir şeklide söylüyorum.*" şeklindeki sözleri üzerine MHP'li Akçay, "*Bu hadsiz lafları iade ediyorum, reddediyorum ve kınıyorum. Kim kimi satmış? Türkiye Cumhuriyeti elinden gelen gayreti de göstermektedir. Ne yapacağız? Çin'e savaş mı açacağız?*" şeklinde tepki göstermiştir (Gazete Duvar, 2020; TamgaTürk, 2020).

[15] Akşener, 27 Ocak 2021 tarihinde partisinin grup toplantısında konuşma yaptığı kürsüyü bir Uygur olan Nursimangül Abdurraşid'e bırakmıştır (TBMM, 2021).

[16] İlgili oylamada MHP'li bir milletvekilinin "ret" oyu kullandığı öne sürülmüştür (Saklıca, 2019).

yaşayan Uygur Türklerine yönelik olumsuz uygulamaların incelenmesi" oluşturmuştur.[17] Bu araştırma kapsamındaki dönem itibariyle diğer muhalefet partileri tarafından ise yalnızca 2 adet meclis araştırması önergesinin verildiğini belirtmek gerekir.[18]

Tablo-4: İYİ Parti'nin Uygur meselesine ilişkin soru önergeleri

Önerge Tarihi	Önergenin Sahibi	Önerge Konusu
17 Eylül 2018	Aydın Adnan Sezgin	Çin hükümetinin Uygur Türklerine baskı ve zulüm yaptığı iddialarına ve Bakanlığın bu konudaki çalışmalarına ilişkin
12 Ekim 2018	Yavuz Ağıralioğlu	Uygur Türklerinin sorunlarına ilişkin
30 Ekim 2018	İsmail Ok	Kuala Lumpur'dan Türkiye'ye gelen 11 Uygur Türkü'nün gözetim altında tutulduğu iddiasına ilişkin
1 Kasım 2018	İsmail Ok	Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerine ilişkin
5 Aralık 2018	Aydın Adnan Sezgin	Çin hükûmetinin Uygur Türklerine yönelik insan hakları ihlallerine ve Bakanlığın bu konudaki çalışmalarına ilişkin
5 Aralık 2018	Ümit Beyaz	Uygur Türkleri ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin (yanıtlanmamış)
22 Kasım 2018	İbrahim Halil Oral	Ülkemizde yükseköğretim kurumlarına devam eden Uygur Türkü öğrencilere burs sağlanması önerisine ilişkin
22 Kasım 2018	İbrahim Halil Oral	Ülkemizde yükseköğretim kurumlarına devam eden Uygur Türkü öğrencilerin maddi durumlarına ilişkin
19 Haziran 2019	Aydın Adnan Sezgin	Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri ile ilgili hükümetin tutumuna ilişkin
25 Temmuz 2019	İsmail Ok	Çin Hükümeti tarafından Uygur Türklerine uygulanan politikalara karşı Bakanlığın çalışmalarına ilişkin
4 Aralık 2019	Arslan Kabukcuoğlu	Çin'in Uygur Türklerine karşı soykırım yapmasıyla ilgili olarak Türkiye'nin tavrına ve bu konuyla ilgili yaptığı girişimlere ilişkin
8 Ekim 2020	İbrahim Halil Oral	8 Eylül 2020 tarihinde Uygur Türkleri tarafından yapılması planlanan basın açıklamasının iptal edilme gerekçesine ilişkin
24 Kasım 2020	Feridun Bahşi	20 Kasım 2020 tarihinde bir Uygur Türkünün gözaltına alınmasına ilişkin
18 Aralık 2020	Ümit Beyaz	Uygur Türkleri ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin
21 Ocak 2021	Arslan Kabukcuoğlu	Çin Hükümeti tarafından Uygur Türklerine uygulanan politikalara karşı Bakanlığın çalışmalarına ilişkin
11 Şubat 2021	Aydın Adnan Sezgin	Çin Halk Cumhuriyeti ile imzalanan suçluların iadesi anlaşmasına ve Uygur Türklerine yönelik uygulanan politikalara ilişkin
29 Eylül 2021	İbrahim Halil Oral	Dünya Uygur Kurultayı Başkanı'nın Türkiye'ye giriş yasağına ilişkin
11 Kasım 2021	İbrahim Halil Oral	Türk vatandaşlığı için başvuruda bulunan Uygur Türklerine ilişkin
23 Haziran 2023	Yasin Öztürk	Uygur Türklerine yönelik uygulanan politikalara ilişkin (yanıtlanmamış)
7 Temmuz 2023	Bilal Bilici	Bazı Uygur Türklerinin vize taleplerinin reddedilmesine ilişkin
12 Eylül 2023	Yüksel Arslan	Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinin sorunlarının çözümü için yürütülen çalışmalara ilişkin

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi (2017-2024) taranarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

İYİ Partililer tarafından verilen soru önergelerinden 11'i dışişleri bakanlarına, 6'sı içişleri bakanlarına, 2'si cumhurbaşkanı yardımcılarına, 1'i milli eğitim bakanına ve 1'i de kültür ve turizm bakanına yöneltilmiştir. 21 soru önergesinden 19'u yanıtlanırken 2'sine yanıt verilmemiştir.

İYİ Partililer tarafından Uygur meselesine ilişkin verilen 1 kanun teklifi ile 1 alt komisyon kurulması talebi de söz konusu olmuştur. 24 Mart 2021'de İYİ Parti Eskişehir Milletvekili Arslan Kabukcuoğlu tarafından "Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi" ile Kanunun yayımı tarihinden itibaren 3 ay içerisinde İçişleri Bakanlığı'na başvuran ve durumlarının kamu güvenliği açısından sorun teşkil etmediği belirlenen ve uluslararası koruma statüsüne sahip olan Uygurların Türk vatandaşlığını kazanmalarının sağlanması hedeflenmiştir. İkinci olarak İYİ Parti Bursa Milletvekili Selçuk Türkoğlu tarafından 14 Temmuz 2023'te ise TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun toplantı gündemine "Doğu Türkistan Gerçekleri Alt Komisyonu" başlıklı bir alt komisyon kurulması önerisi getirilmiştir. Öneri, doğrudan ilgili başlık altında bir komisyon kurulması şeklinde gerçekleşmemiş olsa

[17] TBMM Başkanlığı'na 28 Kasım 2018, 28 Mayıs 2021 ve 28 Şubat 2022 tarihlerinde İYİ Partililerce verilen 3 adet araştırma önergesi ise çeşitli gerekçelerle ön görüşmelere alınamayarak hükümsüz sayılmıştır.

[18] TBMM Başkanlığı'na 3 Ocak 2020'de CHP ve 7 Kasım 2023'te Saadet (-Gelecek) grupları tarafından verilmiştir.

da "İslamofobi ve Irkçılık İnceleme Alt Komisyonu" başlığında kurulan alt komisyonun kuruluş gerekçesinde[19] Uygur meselesine de yer verilebilmiştir (TBMM, 2023).

6. Sonuç

MHP'nin İYİ Parti'ye söylemsel yönden geliştirdiği itirazları, İYİ Parti'nin iki somut eylemlilik girişimi üzerinden örneklendirmek açıklayıcı olacaktır. İlkinde; Uygurlara ilişkin bir araştırma önergesi hakkında 10 Temmuz 2020'de TBMM'de söz alan İzmir Milletvekili Dursun Müsavat Dervişoğlu, "*(…) Evet, ben önerge sahibi partinin Grup Başkanvekili olarak konuşuyorum. Elimde hiçbir belge falan yok, belgelerle konuşma ihtiyacım da yok çünkü ben Türkçülük davasını yüreğimde hissederek, o tarihi süzgeçten geçirerek yetişmiş biriyim.*" ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine MHP'li Akçay, "Öhö!" şeklinde olumsuz bir ses yükseltmiştir. Bu sesi işiten Dervişoğlu ise; "*Kim ne diye öksürdü bilmiyorum? (…) müsaade edin ki Türkçülük de bize kalsın.*" (TBMM, 2020) ifadelerini kullanmıştır. İkincisinde ise 19 Ocak 2023'teki bir oturumda yine bir araştırma önergesiyle ilgili İYİ Parti adına söz alan Aydın Milletvekili Aydın Adnan Sezgin; "*İYİ Parti Grubu olarak 27'nci Dönemde Uygur Türkleri ve Doğu Türkistan'da yaşanan mezalimle ilgili 7 defa araştırma önergesi verdik, bunlar AK Parti ve MHP oylarıyla reddedildi.*" ifadelerini kullanması üzerine MHP'li Akçay "Yine reddedeceğiz!" yanıtını vermiştir (TBMM, 2023). Bu her iki örnek, hem parti rekabetinin hem de iktidarda ya da muhalefette olma pozisyonunun açıklanmasına dair güçlü işaretler sunmuştur.

MHP, "savunmacı" bir refleksle Uygur meselesinde iki tür yaklaşım biçimi geliştirmiştir:

- Meselenin kendi tekellerinde olduğu ve muhalefetten gelen eleştirilerin yok hükmünde olduğu
- Amerikan emperyalizminin amaçlarına uygun olarak araçsallaştırıldığı ve istismar edildiği

İki yaklaşım biçimine koşut olarak MHP'nin eylemsizlik gerekçelerini şu unsurlar oluşturmuştur:

- Meselenin içeride ve dışarıda istismar edildiği
- Geçmişte icracı iktidarda iken yaptıklarının ortada olduğu
- Yürütmede (resmen icracı iktidarda) olmadıkları

İYİ Parti ise "ısrarcı" bir refleksle iki tür yaklaşım biçimi geliştirmiştir:

- Somut hiçbir çözüm üretilemediği (kaçınıldığı)
- Somut hiçbir inisiyatif alınamadığı (kayıtsız kalındığı)

MHP'nin iç siyasi arenada gelen eleştirilerin iyi niyetli olamayacağı ve partilerinin yıpratılmak istendiğine yönelik ön kabulü çerçevesinde katı bir söylem geliştirdiği görülmekle birlikte "ideolojisi" itibariyle yanıt verme ihtiyacı içerisinde de kalmıştır. Örneğin MHP'nin Perinçek'le ilgili eleştirilere doğrudan bir yanıtı saptanamamakla birlikte İYİ Parti'nin MHP liderliğinin Perinçek'e karşı olumsuz tutumunu bilmesi nedeniyle -Uygur meselesinde siyasi bir baskı stratejisi aracı olacak şekilde- MHP üzerinde Perinçek vurgusunun kullanarak MHP'nin yanıt vermeye zorlandığı öne sürülebilir.

İYİ Parti'nin söylemlerinde AK Parti hükümeti, MHP ve Perinçek'in Uygur meselesindeki eleştiri oklarının merkezine oturduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle birincisi özellikle MHP'nin Uygur meselesinde ABD ve Batı karşıtlığı üzerinden geliştirdiği söylem biçiminin İYİ Parti'de Çin emperyalizmi ile karşılandığı görülmüştür. İkincisi, AK Parti iktidarının Suriyelilere ve Filistinlilere gösterdiği hassasiyeti Uygurlara gösteremediği (Ağıralioğlu, 2018; TBMM, 2018) ve Türkiye'deki ve Doğu Türkistan'daki Uygurların sorunlarına Çin'le kurulan birtakım çıkar ilişkilerinin olumsuz bir etkisi olduğu sıklıkla

[19] Türkoğlu'nun teklifi de dikkate alınarak AK Parti Osmaniye Milletvekili ve TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanı Derya Yanık tarafından verilen önerge ile ilgili komisyonun kuruluş gerekçesinde; "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Müslüman Uygur Türkleri ile diğer Müslüman toplulukların karşılaştıkları sorunlar, İslamofobi ve ırkçılık uygulamalarının coğrafi sınır tanımadan bütün dünyada yayılmış olduğunu göstermektedir.*" ifadelerine yer verilmiştir. Böylece 2017-2024 yılları arasındaki dönemde İYİ Parti'nin girişimi ile tek somut yasama adımının bu örneklik ile kısmen de olsa gerçekleştirildiği öne sürülebilir.

vurgulanmıştır. Bu açıdan İYİ Parti, AK Parti iktidarını somut adımlar konusunda MHP'ye göre daha fazla sorumlu tutarken, Perinçek çizgisine yakınlaşma iddiasında ise MHP'yi AK Parti'ye göre daha fazla suçlamaktadır. Dahası İYİ Parti, Türk ve Müslüman olduğunu vurguladığı (Tv100, 2020) Uygurlara ilişkin AK Parti ve MHP'nin her ikisinin de ideolojik bir sapma yaşadığını düşünmektedir. Buna karşın MHP ise ideolojik olarak suçlanamayacaklarını, AK Parti iktidarının gerekeni yapacağına inandıklarını ve ABD emperyalizmine içerde ve dışarıda hizmet edecek girişimlere karşı duracaklarını savunmuştur.

İYİ Parti'nin MHP ve AK Parti ortaklığına Perinçek'i de ekleyen anlayışına koşut olarak temelde geliştirdiği iki tür ısrarcı siyasi tutumu ile hem ideolojik bakımdan başarısızlığa hem de insan hakkı ihlallerinin önlenmesinde başarısızlığa bir vurgu söz konusudur. Böylece Uygur meselesinde iç ve dış siyasetin geneli üzerinde bir başarısızlık resmedilmiştir. İYİ Parti, AK Parti iktidarının ekonomik ve siyasi gerekçelerle Uygur meselesini göz ardı ettiğini ve MHP'nin Cumhur İttifakı'nın kurucu ortağı olması ile ideolojik bir sapmayı da içerecek şekilde meseleyi gündeminden çektiğini savunmuştur. Özellikle MHP'nin Perinçek çizgisine yakınlaştığı iddiasının bir sonucu olarak Uygurların Türkiye'de de çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı belirtilerek AK Parti ve MHP'nin söylemsel ve eylemsel boyutta harekete geçmesi için baskı siyaseti yürütülmüştür. İYİ Parti, bir yandan MHP'yi milliyetçilik üzerinden sıkıştırmaya çalışarak Suriyelilere ve Filistinlilere AK Parti iktidarı tarafından verildiği ileri sürülen önemin "soydaşlar"dan esirgendiğini savunmuştur.

MHP'de 2017-2019 döneminde teşkilatlar ve ilişkili kuruluşlar düzeyinde belli başlı birkaç protesto etkinliğinin de terk edilerek süreç içerisinde Uygur meselesinin yalnızca sosyal medyada siyasi anma biçiminde varlık gösterebildiği anlaşılmıştır. İYİ Parti'nin ise MHP'ye göre somut adımlar atılması yönünde daha üst düzeyde Uygur meselesine ilişkin faaliyetler içerisinde bulunduğu görülmüştür. Bu yönüyle İYİ Parti, Türk milliyetçisi seçmen kitlesini dikkate alarak MHP'yi sıkıştırabileceği alanı oldukça zorlayan bir siyaset benimsemiştir. Buna karşın İYİ Parti'nin muhalif bir parti olarak gösterdiği eylemsellik çabalarının neredeyse tamamının MHP'nin de çekimser siyasi tutum alma kararına/pratiğine koşut olarak akamete uğradığı/sonuçsuz kaldığı görülmüştür.

MHP'nin zımni desteğini de alarak AK Parti'nin Uygur meselesinde Çin'le ilişkileri olabildiğince olumlu tutan bir çizgiye kaydırdığı anlaşılmıştır. 2009'da "adeta soykırım" yapıldığı yaklaşımından daha pasif bir siyasete geçilmesinde; 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi sonrası içeride ve dışarıda değişen yeni (itici-çekici) konjonktürün etkisi, kaçınılmaz olmuştur. AK Parti, bir yandan Batı Bloğu yerine Şangay'la ilişkilere yönelirken (Gazete Oksijen, 2024) bir yandan da MHP'yi iktidarının dolaylı bir ortağı/paydaşı haline getirmiştir. Böylesi bir süreçte AK Parti'nin Çin'le ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde genişletmek istediği siyasetinde Uygur meselesi, daha atıl bir konu halinde rölantiye alınmıştır. Yeni siyasi konjonktür içerisinde "ideolojik konumu" itibariyle AK Parti'nin bu meseledeki tutumunu rahatlatan MHP, aynı zamanda çekimser ve savunmacı pozisyonda konumlanmak zorunda kalmıştır. İYİ Parti'nin Uygur meselesindeki yüksek profili karşısında MHP, fiili iktidarda olma sorumluluğu ile resmi olarak yürütme organında bulunmayı birbirinden ayırt etme tercihinde kalsa da salt çekimser pozisyon benimsemiştir. Bu nedenle AK Parti hükümetinin paydaşı olmak, İYİ Parti'nin başat rol oynadığı somut eylem taleplerinin yaşama geçirilmesine engel olmaya yetmiştir. Böylece MHP açısından fiili iktidarda olma pozisyonu ve ideolojik-parti rekabeti, savunmacı çekimserliğe ve eylemsizliğe neden olmuştur. İYİ Parti açısından ise sonuç alamadığı eylemlilik faaliyetleri, muhalefette olma pozisyonu açısından hem aktif bir işlev sunması hem de baskı siyaseti izlemesi yönüyle İYİ Parti'yi ısrarcı bir niteliğe büründürmüştür.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı iki yazar ile birlikte eşit oranda oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

Kaynaklar

AA (Anadolu Ajansı) (2015, 26 Haziran). Öldürülen Uygur Türkleri için gıyabi cenaze namazı. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/oldurulen-uygur-turkleri-icin-giyabi-cenaze-namazi/32229

AA (Anadolu Ajansı) (2019, 13 Aralık). Çin'in Doğu Türkistan politikaları protesto edildi. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cinin-dogu-turkistan-politikalari-protesto-edildi/1673009

Adana Hilal (2019, 16 Aralık). Doğu Türkistan meselesine Ankara merkezli bakmalıyız. https://www.adanahilal.com/haber-mhp-li-akcay-dogu-turkistan-meselesine-ankara-merkezli-bakmaliyiz-15148.html

Ağıralioğlu, Y. (2018, 10 Ekim 2018). Doğu Türkistan ile ilgili yapmış olduğu konuşma. https://www.youtube.com/watch?v=FUsJplOn2gc

Äla, M. (2021). *Worse than death: Reflections on the Uyghur genocide*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, London: Hamilton Books.

Alperen, Ü. (2024). Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerine etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *34*(2), 919-932.

Atsız, H. N. (1998). *Bozkurtların ölümü*. Bütün eserleri / Hüseyin Nihal Atsız (2. baskı) içinde. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Aykırı X (2023, 19 Ocak). İYİ Parti'nin Uygur Türkleri için verdiği önerge AKP-MHP oylarıyla reddedildi. https://x.com/aykiricomtr/status/1616128180867285003

Ayup, A., Tékin, S. ve Sidick, E. (2022). Linguistic, Cultural, and Ethnic Genocide of the Uyghurs in Xinjiang, China. T. Skutnabb-Kangas ve R. Phillipson (Ed.), In, *The Handbook of Linguistic Human Rights* (1. ed., pp. 341-355). Wiley. doi:10.1002/9781119753926.ch24

Bakaç, N. (2023, 9 Eylül). Milliyetçilik ekseninde MHP ve İYİ Parti. *Perspektif.* https://www.perspektif.online/milliyetcilik-ekseninde-mhp-ve-iyi-parti/

BBC Türkçe (2017, 20 Haziran). MHP'li muhaliflerin düzenlediği tüzük kurultayı iptal edildi. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40325264

BBC Türkçe (2018, 4 Mayıs). Seçim 2018: Muhalefetin kurduğu Millet İttifakı nasıl işleyecek?. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43992766

BBC News Türkçe (2021, 3 Mart). Akşener, Bahçeli'ye tepki gösterdi, 'İYİ Parti önüne getirilen fezlekelere gözü kapalı el kaldırmaz' dedi. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56266085

Ben TV Youtube (2019, 9 Ocak). "Doğu Türkistan'ın sınırı mı bize uzak yoksa vicdanımız mı Doğu Türkistan'a uzak". https://www.youtube.com/watch?v=EB4Ft5SDXjw

Bilingual Counter-Terrorism Law. (2015, 28 Aralık). China Law Translate. https://www.chinalawtranslate.com/bilingual-counter-terrorism-law/?lang=en

Castets, R. (2015). The Modern Chinese state and strategies of control over Uyghur Islam. *Central Asian Affairs*, *2*(3), 221-245. doi:10.1163/22142290-00203001

Chaudhuri, D. (2010). Minority economy in Xinjiang—A source of Uyghur resentment. *China Report*, *46*(1), 9-27. doi:10.1177/000944551004600102

China Statistical Yearbook 2020. (t.y.). https://www.stats.gov.cn/sj/ndsj/2020/indexeh.htm

Communications, cases examined, observations and other activities conducted by the Working Group on enforced or involuntary disappearances. (2018, 16 Ağustos). https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g18/251/55/pdf/g1825155.pdf

Çaksu, A. (2020). Islamophobia, Chinese style: Total internment of Uyghur Muslims by the People's Republic of China. *Islamophobia Studies Journal*, *5*(2). doi:10.13169/islastudj.5.2.0175

Davis, E. V. W. (2008). Uyghur Muslim ethnic separatism in Xinjiang, China. *Asian Affairs: An American Review*, *35*(1), 15-30. doi:10.3200/AAFS.35.1.15-30

Dwyer, A. M. (2005). *The Xinjiang conflict: Uyghur identity, language policy, and political discourse*. Policy Studies. Washington/D.C: East-West Center.

DW Türkçe (2017, 29 Haziran). Bahçeli'ye muhalif isimler yeni parti kuruyor. https://www.dw.com/tr/bah%C3%A7eliye-muhalif-isimler-yeni-parti-kuruyor/a-39478883

Edirne Yenigün Youtube (2022, 8 Mart). İYİ'lerden Uygur Türkleri için 8 dakika. https://www.youtube.com/watch?v=tvOoIplbJfo

Ercilasun, K. (2018). Introduction: The land, the people, and the politics in a historical context. G.K. Ercilasun & K. Ercilasun (Ed.), In, *The Uyghur community: Diaspora, identity and geopolitics*, *politics and history in central Asia*. New York: Palgrave Macmillan. doi:10.1057/978-1-137-52297-9

Erzurum Haber Gazetesi (2018, 28 Aralık). Erzurum'da Ülkücüler Doğu Türkistan için yürüdüler. https://erzurumhabergazetesi.com/84949-erzurumda-ulkuculer-dogu-turkistan-icin-yuruduler#google_vignette

Etimesgut Ocak (2020, 5 Nisan), Doğu Türkistan'da Türk Soykırımı. https://www.instagram.com/p/B-mDrLDpR3u/

Euronews (2021, 27 Ocak). Meral Akşener hükümetin Uygur politikasını eleştirdi: Perinçek, Erdoğan ve Bahçeli'yi esir almış. https://tr.euronews.com/2021/01/27/meral-aksener-hukumetin-uygur-politikas-n-elestirdi-perincek-erdogan-ve-bahceli-yi-esir-al

Euronews (2021, 5 Mayıs). Her üç AK Partiliden biri hükümetin Uygur Türkleri için gerekli tepki göstermediğini düşünüyor. https://tr.euronews.com/2021/05/05/her-uc-ak-partiliden-biri-hukumetin-uygur-turkleri-icin-gerekli-tepki-gostermedigini-dusun

Gazete Duvar (2019, 18 Aralık). HDP ve MHP arasında Uygur tartışması. https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/12/18/hdp-ve-mhp-arasinda-uygur-tartismasi

Gazete Duvar (2020, 11 Temmuz). HDP ve MHP'nin Uygur tartışması: Çin'e savaş mı açalım?. https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2020/07/11/hdp-ve-mhpnin-uygur-tartismasi-cine-savas-mi-acalim#google_vignette

Gazete Duvar (2021, 28 Ocak). MHP'den 'Cinping Perinçek' yanıtı. https://www.gazeteduvar.com.tr/mhpden-cinping-perincek-yaniti-bahceli-dogu-turkistana-giden-ilk-devlet-adami-haber-1511662

Gazete Oksijen (2024, 12 Temmuz). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, Şanghay Beşlisi'ne daimi üye olarak katılmalı. https://gazeteoksijen.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-sanghay-beslisine-daimi-uye-olarak-katilmali-216684

Gökbayrak (2018, 18 Şubat). Çorum Ülkü Ocakları Doğu Türkistan'ı unutmadı. https://www.gokbayrak.com/haberler/corum-ulku-ocaklari-dogu-turkistan'i-unutmadi--1663

GTV (Tokat Güneş Medya) (2018, 19 Aralık). Doğu Türkistan kan ağlıyor. https://www.facebook.com/tokatgunesmedya/videos/do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan-kan-a%C4%9Fliyor/572586493215533/?_rdr

Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem. (2022). https://cdn.devapartisi.org/guclendirilmis-parlamenter-sistem/Guclendirilmis-Parlamenter-Sistem-Mutabakat-Metni.pdf

Haber Alp (2021, 5 Nisan). Vefatının 24. yılında Başbuğ Alparslan Türkeş ve Doğu Türkistan davası. https://www.haberalp.com/vefatinin-24-yilinda-basbug-alparslan-turkes-ve-dogu-turkistan-davasi

Haksöz Haber (2021, 30 Mart). Kimse MHP'yi ikazen dahi Türklük konusunda eleştiremezmiş!. https://www.haksozhaber.net/kimse-mhpyi-ikazen-dahi-turkluk-konusunda-elestiremezmis-141770h.htm

Hamsici, M. (2024, 20 Ağustos), Çin'in Türkiye'deki varlığı artıyor mu, Uygur meselesi gündemden düştü mü?, BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/articles/ce38wly3772o

Hürriyet (2015, 4 Temmuz). Ülkü Ocakları Doğu Türkistan İçin Yürüdü. https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/eskisehir/ulku-ocaklari-dogu-turkistan-icin-yurudu-37138077

Independent Turkish (2019, 21 Aralık). HDP, MHP'yi Doğu Türkistan'a sahip çıkmamakla suçladı. Haber: Ali Kemal Erdem, https://www.indyturk.com/node/107031/haber/hdp-mhpyi-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistana-sahip-%C3%A7%C4%B1kmamakla-su%C3%A7lad%C4%B1-mhpden-yerini-bile-bilmezler

Independent Turkish (2021a, 27 Ocak). MHP: Liderimiz Bahçeli, Doğu Türkistan'a giden ilk devlet adamı. https://www.indyturk.com/node/307191/mhp-liderimiz-bah%C3%A7eli-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan%E2%80%99-giden-ilk-devlet-adam%C4%B1-hi%C3%A7bir-parti-devlet-akl%C4%B1n%C4%B1n

Independent Turkish (2021b, 30 Mart). Bahçeli: Kimse bize Türklük konusunda söz söyleyemez. https://www.indyturk.com/node/337636/haber/bah%C3%A7eli-kimse-bize-t%C3%BCrkl%C3%BCk-konusunda-s%C3%B6z-s%C3%B6yleyemez

İnanış (2021, 15 Mart). Neden basında MHP yetkililerinden bir açıklama görmüyoruz. https://www.inanisgazetesi.com/haber/14530819/camur-at-izi-kalsin-siyaseti-olmamalidir

İYİ Parti Youtube (2021, 14 Aralık). İnsan hakları ve Doğu Türkistan. https://www.youtube.com/watch?v=VOxIdB7PYWg

İYİ Parti (2024). Çin Uygur Özerk Bölgesi insan hakları raporu. https://iyiparti.org.tr/cin-uygur-ozerk-bolgesi-insan-haklari-raporu

KRT (2022, 3 Haziran). Türkiye-Çin maçına; Akşener'in arkasında açılan 'Doğu Türkistan' bayrağı damga vurdu. https://www.krttv.com.tr/turkiye-cin-macina-aksenerin-arkasinda-acilan-dogu-turkistan-bayragi-damga-vurdu

Malatya Cadde (2019, 12 Ocak 2019). Başkan Avşar, 'Doğu Türkistan'da Uygur Türkleri'ne Yönelik Sistematik Bir Zulüm'. https://www.malatyacadde.com/baskan-avsar--dogu-turkistanda-uygur-turklerine-yonelik-sistematik-bir-zulum--/42269/

MHP (2009). "Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli'nin Sincan Uygur Bölgesindeki Katliam Hakkında Son Gelişmeler Işığında Yapmış Oldukları Yazılı Basın Açıklaması". https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/701/index.html

MHP (2020). "İç ve Dış İşgal Cephesine Karşı" Direnen Ülke Türkiye. https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/kitaplar/ic_ve_dis_isgal_cephesine_karsi_direnen_ulke_ulke_turkiye.pdf

MHP (2023, 24 Haziran). Doğu Türkistan Müslüman Türk milletinin mağdur ve mazlum gök bayrağıdır. https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5206/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI__nin_sosyal_medya_hesabi_twitter_uzerinden_yayinladiklari_mesajla.html

MHP AİB Facebook (2019, 17 Aralık). Doğu Türkistan davasının yılmaz savunucusu İsa Yusuf Alptekin'i rahmetle anıyoruz. https://www.facebook.com/100067066774592/posts/2200429120251763/

MHP Altındağ Instagram (2021, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.instagram.com/p/CQ8sQ5qjuB3/

MHP Ankara Facebook (2024, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.facebook.com/MhpAnkarail/photos/urum%C3%A7ide-katledilen-uygur-t%C3%BCrk%C3%BC-karde%C5%9Flerimizi-rahmet-ve-dualarla-an%C4%B1yoruz-ruhla/807761354802750/

MHP Ankara Instagram (2024, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.instagram.com/mhpankarail/p/C9CR5SuNH4t/

MHP Avcılar Instagram (2020, 12 Kasım), Tüm Uygur Türklerinin Cumhuriyet Günlerini Kutlar. https://www.instagram.com/mhpavcilar/p/CHe7xG-DKsM/

MHP Eskişehir Facebook (2023, 5 Temmuz), Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=265994149458487&id=100081437116422&set=a.216930627698173&locale=tr_TR

MHP Eyüpsultan Facebook (2022, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.facebook.com/MHPEyupsultanIstanbul/posts/urum%C3%A7ide-katledilen-uygur-t%C3%BCrk%C3%BC-karde%C5%9Flerimizi-rahmet-ve-minnet-ile-an%C4%B1yoruz-ruh/5558267797530979/?locale=ms_MY

MHP Facebook (2019, 13 Şubat). MHP'li Akçay'dan Dışişleri Bakanlığına Doğu Türkistan Desteği. https://www.facebook.com/Mhptbmmgrubu/videos/mhpli-ak%C3%A7aydan-di%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakanli%C4%9Fina-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan-deste%C4%9Fi/2093854440906788/

MHP Gaziantep Instagram (2022, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.instagram.com/p/CfpAbxbqjr6/

MHP Instagram (2021, 20 Ocak). https://www.instagram.com/mhpsosyalresmi/

MHP Kayseri Instagram (2022, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.instagram.com/p/Cfn49EVLpAD/

MHP Konya Facebook (2020, 29 Nisan). Doğu Türkistan'ın Lideri Osman Batur. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1618004878364376&id=145649212266624&set=a.146087592222786&locale=it_IT

MHP Osmangazi Facebook (2023, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=689739346527668&id=100064748256547&set=a.253318110169796&locale=nb_NO

MHP-X (2018a, 15 Kasım). Yaşasın haklı Doğu Türkistan davamız!. https://x.com/MHP_Bilgi/status/1063409018465673222

MHP-X (2018b, 17 Aralık). Doğu Türkistan davasının yılmaz savunucusu İsa Yusuf Alptekin'i rahmetle anıyoruz. https://x.com/MHP_Bilgi/status/1074652984242528257

MHP-X (2021a, 30 Mart). Türk milletiyle gönül bağı kopmuş kim varsa bize Uygur Türkleri konusunda laf ediyor. https://x.com/MHP_Bilgi/status/1376841110631374853

MHP-X (2021b, 30 Mart). Uygur Türkleri'nin hüznü yüreğimizdedir. https://x.com/MHP_Bilgi/status/1376919031647723526

MHP-X (2024, 5 Temmuz). Urumçi'de katledilen Uygur Türk'ü kardeşlerimiz. https://x.com/MHP_Bilgi/status/1809153426636312762

MHP YouTube (2019b, 18 Aralık). Türk milliyetçileri ve ülkücüler, Türkiye'de Doğu Türkistan davasının sancağını taşımıştır. https://www.youtube.com/watch?v=7obBlcBR4ig

MHP YouTube (2021, 30 Mart). Be hey gafiller, Türklük ne zamandır sizin ana meseleniz oldu?. https://www.youtube.com/watch?v=rowS94J5wWE

Minority Rights Group (2023, July). Uyghurs in China. (2023). https://minorityrights.org/communities/uyghurs/

NTV (2016, 11 Ekim). Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Çıkışı. https://www.ntv.com.tr/turkiye/bahceliden-baskanlik-sistemi-cikisi,c1WeUw7SfUaRhJHd_4gJAQ

Oda TV (2020, 22 Aralık). Eski MHP'li İYİ Parti Gümüşhane İl Başkanı Ali Ateş'ten Bahçeli'ye. https://www.odatv.com/siyaset/eski-mhpli-iyi-parti-gumushane-il-baskani-ali-atesten-bahceliye-hicbir-zaman-iktidar-olmayi-istemiyormus-198540

Olay Rize Youtube (2022, 8 Mart). Uygur kadınları için ayağa kalk. https://www.youtube.com/watch?v=KLbfyLIzbFA

Özpek, B.B. (2021). MHP Raporu. https://new.daktilo1984.com/wp-content/uploads/MHP-RAPORU.pdf

Pokalova, E. (2013). Authoritarian regimes against terrorism: Lessons from China. *Critical Studies on Terrorism*, *6*(2), 279-298. doi:10.1080/17539153.2012.753202

Rodríguez-Merino, P. A. (2023). *Violence, discourse and politics in China's Uyghur region: The terroristization of Xinjiang*. Interventions. Abingdon, Oxon, New York, NY: Routledge.

Saklıca, İ.E. (2019, 24 Aralık). Çin'in Doğu Türkistan politikalarının araştırılması önergesinin AK Parti oylarıyla reddedildiği iddiası. https://teyit.org/analiz/cinin-dogu-turkistan-politikalarinin-arastirilmasi-onergesinin-ak-parti-oylariyla-reddedildigi-iddiasi

Seymour, J. D. (2000). Xinjiang's production and construction corps, and the sinification of Eastern Turkestan. *Inner Asia*, *2*(2), 171-193.

Silifke Ülkü Ocakları Facebook (2019, 14 Ocak). Doğu Türkistan Türk'tür. https://www.facebook.com/SilifkeOcak/videos/e%C4%9Fer-islam-d%C3%BCnyas%C4%B1-m%C3%BCsl%C3%BCman-ar%C4%B1yorsado%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan-m%C3%BCsl%C3%BCmand%C4%B1re%C4%9Fer-t%C3%BCrk-d%C3%BCnyas%C4%B1t/1876447579130517/

Smith Finley, J. N. (2013). *The art of symbolic resistance: Uyghur identities and Uyghur-Han relations in contemporary Xinjiang*. Erscheinungsort nicht ermittelbar: Brill.

Soydan, M. (2009, 17 Temmuz). Türkeş: Türkistan Türklüğün davası. *Yeniçağ*. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkes-turkistan-turklugun-davasi-20025h.htm

Sözcü (2021, 6 Nisan). Çin'den Meral Akşener ve Mansur Yavaş'a tepki. https://www.sozcu.com.tr/cinden-meral-aksener-ve-mansur-yavasa-tepki-wp6357244

Sözcü (2023, 19 Ocak). AKP ve MHP, bu kez de Uygur Türkleri için gelen öneriye hayır dedi. https://www.sozcu.com.tr/akp-ve-mhp-bu-kez-de-uygur-turkleri-icin-gelen-oneriye-hayir-dedi-wp7562390, https://x.com/aykiricomtr/status/1616128180867285003

T24 (2021, 28 Ocak). MHP'den Meral Akşener'e "Cinping Perinçek" yanıtı. https://t24.com.tr/haber/mhp-den-meral-aksener-e-cinping-perincek-yaniti-bahceli-turkiye-tarihinde-dogu-turkistan-a-giden-ilk-devlet-adamidir,929557

Tv100 (2020, 11 Temmuz). Doğu Türkistan önergesini AK Parti reddetti, MHP çekimser kaldı. https://www.tv100.com/dogu-turkistan-onergesini-ak-parti-reddetti-mhp-cekimser-kaldi-haber-504314

TamgaTürk (2020, 11 Temmuz). Meclis'in Trajikomik Tablosu: HDP Doğu Türkistan'dan Bahsediyor, MHP "Çin'e Savaş mı Açalım" Diyor. https://www.tamgaturk.com/meclisin-trajikomik-tablosu-hdp-dogu-turkistandan-bahsediyor-mhp-cine-savas-mi-acalim-diyor/14715/

TamgaTürk (2021, 17 Mart). 'Çin'e Savaş mı Açalım' Diyen MHP: Kimse Bizi Test Etmesin. https://www.tamgaturk.com/cine-savas-mi-acalim-diyen-mhp-kimse-bizi-test-etmesin/26520/

TBMM (2017-2024). Tutanak Sorgu Formu. *TBMM Tutanak Dergisi*, 26., 27. ve 28. Dönem, https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakSorgu

Türkav (2018, 15 Aralık). Doğu Türkistan Eylemi. https://www.turkav.org.tr/turkav-basin/turkav-bursa-subesinin-katildigi-dogu-turkistan-eylemi/

Türk Ocakları (2023, 30 Ekim). https://x.com/turkocaklari/status/1719030606485397661

Uygur Akademisi (2024, 18 Haziran). Müsavat Dervişoğlu: Doğu Türkistan meselesi bizim için milli bir davadır. https://akademiye.org/tr/?p=7826

Uygur Haber (2018, 15 Kasım). Ülkü Ocakları başkanı TBMM'de Doğu Türkistan'daki zulümleri dile getirdi. https://www.uygurhaber.com/ulku-ocaklari-baskani-tbmmde-dogu-turkistandaki-zulumleri-dile-getirdi/

Uygur Haber (2023, 5 Kasım). "Kuruluşunun 90. Yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti ve Günümüzde Doğu Türkistan" paneli düzenlenecek. https://www.uygurhaber.com/kurulusunun-90-yilinda-dogu-turkistan-cumhuriyeti-ve-gunumuzde-dogu-turkistan-paneli-duzenlenecek/

Ülke TV Youtube (2021, 30 Mart). Uygur Türkleri'nin hüznü yüreğimizdedir. https://www.facebook.com/ulketv/videos/uygur-t%C3%BCrklerinin-h%C3%BCzn%C3%BC-y%C3%BCre%C4%9Fimizdedir/464223031489490/

Wang, R. (2019). *Resistance under Communist China: Religious Protesters, Advocates and Opportunists*. Human Rights Interventions Ser. Cham: Springer International Publishing AG.

Yurttaş TV YouTube (2023, 7 Kasım). "Doğu Türkistan'ı Sattınız!": MHP ile HEDEP Arasında Meclisi Sallayan Gerginlik!. https://youtu.be/oOsvcuJ2eX4?si=S1h9N50JWjwTIIob

Zenz, A. (2020). *Sterilizations, IUDs, and mandatory birth control: The CCP's campaign to suppress Uyghur birthrates in Xinjiang*. Washington, DC: The Jamestown Foundation.

Zhou, Z. (2019). 'Fighting Terrorism According to Law': China's Legal Efforts against Terrorism. M. Clarke (Ed.), *Terrorism and counter-terrorism in China: Domestic and foreign policy dimensions* içinde , Oxford scholarship online Political Science. New York: Oxford University Press. doi:10.1093/oso/9780190922610.001.0001

Zorlu, K. (2013, 15 Eylül). Başbuğ Türkeş ve Doğu Türkistan davası. *Yeniçağ*. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/basbug-turkes-ve-dogu-turkistan-davasi-378632h.htm

Extended Summary

The Uyghur issue is a persistent human rights concern that has drawn international attention for decades. The Chinese government's alleged systematic discriminatory and assimilationist policies in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region primarily target the Uyghur population, a Turkic ethnic group, along with other Muslim communities. Reported practices include the orchestrated migration of Han Chinese to the region to promote its "Sinification", the suppression of Uyghur identity through re-education or detention camps, and restrictions on the Uyghurs' religious practices and daily expressions of Islam. In response, the Chinese government frames its actions as part of the global war on terrorism, portraying both civilian and armed activities in the region as national security threats tied to terrorism.

The Uyghur identity and issue, situated at the intersection of Turkishness and Islam, naturally draw significant attention from Turkish public opinion. However, from the perspective of Turkish nationalism, the Uyghur issue carries a deeper, more profound resonance, rooted in both conscience and national sentiment. Central Asia, regarded as the "ancestral homeland", holds symbolic importance, while the Chinese regime's socialist character contributes to its portrayal as a national adversary within the ideological framework of Turkish nationalism.

This study examines the positions of two major political parties on the Uyghur issue, which represents one of the most significant divisions within Turkish nationalism since 2017. It argues that over the past seven years, the MHP has adopted a restrained, cautious, and distant approach, while the İYİ Party has been more active, persistent, and directly engaged. The study highlights that this divergence stems primarily from the complex power dynamics the MHP has developed with the AK Party/Erdoğan administration since 2016. It demonstrates that during a period when the AK Party pursued a more balanced foreign policy with China, the MHP opted to address the Uyghur issue with a low profile or, when possible, to avoid bringing it to the forefront. Conversely, the İYİ Party, positioned within the opposition bloc, has sought to maintain the Uyghur issue as a key topic to challenge the MHP and underscore its own stance.

To explore this dynamic, the study analyses parliamentary speeches, news reports, and party statements. Both the MHP and İYİ Party share ideologically similar sensitivities and rhetoric rooted in Turkish nationalism. They frequently reference common thematic clusters such as the Turkish homeland, the *Ülkücü* (idealist) movement, captive Turks, Turanism, and the sky flag. In their criticisms of the Chinese regime, they emphasize human rights violations, including the existence of concentration camps, restrictions on the Uyghur language, systematic torture, and forced abortions. Both parties also critique the international community for its failure to take adequate action against these violations.

However, the distinction between the parties becomes apparent in the context of international relations and diplomacy involving the AK Party/Erdoğan administration's stance toward China. As part of the current government's effort to align more closely with the China-Russia bloc as an alternative to the West, the İYİ Party has criticized the administration for insufficiently addressing the Uyghur issue, failing to seek international support at summits, and limiting its actions to rhetorical gestures. This lack of substantive action is also reflected in the MHP's pattern of abstention and rejection votes on parliamentary motions concerning the Uyghur issue.

At this juncture, the İYİ Party has adopted a more proactive approach, exemplified by preparing a comprehensive report on the Uyghur issue, hosting representatives of the Uyghur community during parliamentary group meetings, regularly raising the issue in parliamentary discussions, and actively organizing or participating in rallies in support of Uyghurs. In contrast, the MHP has taken a more defensive stance, arguing that the Uyghur issue is susceptible to exploitation by imperialist powers and emphasizing its lack of executive authority within the current government.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 302-317

SEYHAN VE CEYHAN'DA NEHİR TAŞIMACILIĞI TEŞEBBÜSLERİ (1869-1883)

Namık SAÇLI[1]

Seyhan ve Ceyhan'da Nehir Taşımacılığı Teşebbüsleri (1869-1883)

Öz

19. yüzyılda Avrupa'da iç suların taşımacılık için etkili bir şekilde kullanılması gündeme gelmiştir. Nehirlerin taşımacılığa uygun hale getirilmesi için birtakım projeler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti de özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren buna paralel olacak şekilde nehirlerine dair bazı çalışmalar içine girmiştir. Bu süreçte birçok projenin sonuçsuz kaldığı bilinmektedir. Seyhan ve Ceyhan nehirlerine dair yürütülen çalışmalar da bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Senelerce yürütülen projeler ve tekliflere rağmen iki nehirle alakalı sonuç alıcı bir çalışma ortaya çıkarılamamıştır. Bunun altında müteşebbislerin beklentilerindeki uyumsuzluk bulunmaktadır. Ayrıca nehir sularının kullanımına dair algıların da incelenen dönem boyunca değişimler geçirdiği gözlenmektedir. Daha önce sadece mal taşımacılığı için istifade edilmek istenen nehirlere zamanla taşkınların önlenmesi, tarımsal arazilerin kullanımı ve sulama gibi konuları da kapsayan bütünleşik bir bakış gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nehir Taşımacılığı, Seyhan, Ceyhan, 19. Yüzyıl, Osmanlı

Attempts at River Transport in Seyhan and Ceyhan (1869-1883)

Abstract

In the 19th century, the effective use of inland waters for transportation became a significant topic in Europe. Several projects were undertaken to make rivers suitable for transportation. The Ottoman Empire, particularly from the Tanzimat Period onwards, initiated similar efforts regarding its rivers. However, it is known that many of these projects remained inconclusive. The endeavors related to the Seyhan and Ceyhan rivers also exemplify this situation. Despite years of projects and proposals, no decisive outcome was achieved for these two rivers. This was primarily due to the misalignment of expectations between entrepreneurs. Moreover, perceptions of how river waters should be utilized underwent significant changes during the period under review. Initially intended solely for the transportation of goods, the rivers eventually came to be viewed through a more integrated lens, encompassing flood prevention, agricultural land use, and irrigation.

Keywords: River Transport, Seyhan, Ceyhan, 19th Century, Ottoman

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Sanayi Devrimi'ne paralel olarak 19. yüzyılda ulaşımda da bir yenilik dönemi yaşanmaktaydı. Zira uluslararası dolaşıma konu olan malların pazara daha kolay, hızlı ve az maliyetli bir şekilde ulaştırılması ihtiyacı doğmuştu. Karada demiryolu ve denizde buhar teknolojisi yeni bir çağın habercisiydi. İç bölgelerde üretilen ya da çıkarılan ürünler için bir başka alternatif ise nehirler üzerinden limanlara eriştirilmesiydi. Bu sayede de büyük pazarlara erişim sağlanacaktı. Deane Sanayi Devrimi'nin başlangıç dönemi olan 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında kıyı gemiciliğinden ziyade iç su taşımacılığında yeniliklerin ortaya çıktığını dile getirir. Fakat burada esas olarak nehir taşımacılığında bir yenilikten öte,

[1] Dr., Araştırmacı, namiksacli@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5680-0152

Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2024
Makale Kabul Tarihi: 06.05.2025

insan eliyle kanalların açılarak bir "kanal çağı" başladığını dile getirir. Örnek olarak verdiği Bridgewater Kanalı Worsley'deki demir madenleri ile bir dizi şehri birbirine bağlar. Nehirlerin kapitalist bir tarzda taşımacılığa elverişli hale getirilmesi için yapılan düzenlemelerin ise ilk kanallardan önceki yüz elli sene boyunca yürütüldüğünü vurgular. Coğrafî kısıtlardan bağımsız olan kanallar bazı önemli noktalarda doğal su yollarına da bağlantı sağlayarak ağlarını genişletebiliyor ve bu sayede nehirlere yapılan yüz elli yıllık yatırımın etki ve verimini artırıyordu. Kanal çağının arkasındaki itici güç ise şehirleşmeydi (Deane, 2000: 68-69). Bununla birlikte günümüzde dahi taşımacılık operasyonlarının %80'i denizlerde yapılırken, iç suların sadece Avrupa'da %6,1 seviyesinde kaldığı düşünülürse nehir taşımacılığının tarihsel olarak öne çıkamamış olduğu da bir tespit olarak önümüzde durmaktadır (Hyenne, Amoros, Lhomme, Charpentier ve Billard, 2023: 1).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde bulunan büyük nehirler üzerine bir dizi proje geliştirilmiştir. Fakat bunlar Deane'in örneğindeki gibi kanal açma değil, doğal su yolu olan nehirlerin içinin temizlenerek seyrüsefere uygun hale getirilmesine dair projeleridir. Örnek vermek gerekirse Fırat ve Dicle nehirlerine yabancı ilgisi 1830'larda başlamış ve Osmanlı'nın bazı güvenlik endişelerine rağmen İngilizler 1834'te vapur işletme iznini elde etmişlerdir (Hut, 2013: 131-132; Tızlak, 1991). 1865 senesindeyse Bağdat Valiliği için Belçika'dan bir mühendis getirilmesi planlanmıştı. Bu sayede "Bağdat'tan Dicle Nehri'yle Musul'a" ve "Fırat Nehri tarikiyle Halep'e on saat mesafede bulunan Zor nâm mevki'e kadar vapurların işlemesi" düşünülmekteydi (BOA HR.MKT 528/70, 6 Ekim 1865).[2] Çoruh, 1840'tan itibaren başlayan nehir ıslah çalışmalarında on bir nehrin gündeme geldiğini fakat bunların az bir kısmının ıslah edilebildiğini belirtir. Diğer örnekler olarak Meriç, Sakarya ve Menderes de zikredilebilir (Çoruh, 2018: 167-168).

Günümüzde Pınarbaşı-Kayseri'den başlayan Seyhan ve Elbistan-Kahramanmaraş'tan başlayan Ceyhan nehirleri uzun bir yolu kat ettikten sona Adana'da Akdeniz'e kavuşmaktadır. Kurt; Ceyhan Nehri'nin denizle buluştuğu noktayla Misis arasında 12. yüzyılda dahi nehir taşımacılığı yapıldığını belirtir ve 16. yüzyılda mevcut olan ulaşım faaliyetlerini ortaya koyar (Kurt, 2018: 596). 19. yüzyılın ikinci yarısında bahsi geçen iki nehrin su yolu taşımacılığı noktasında da kullanımına dair bazı projeler yürütülmüştür. Bunlar hem girişimcilerin talepleri hem de devletçe alınan ıslahat projelerinin yerelde bir yansıması olarak kabul edilebilir. Nehirler taşımacılık dışında ıslah ve ileri dönemde sulama projelerine de konu olmuştur. Örneğin II. Meşrutiyet Dönemi'nde "Tarsus, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin debilerinden yararlanılarak 250, hatta 300 bin hektar arazinin sulanabileceği düşünülmüştür"(Toprak, 2009: 74).

2. Seyhan ve Ceyhan Nehirleri için İlk Teşebbüsler

2.1 de Châtʼın Yolcu Vapuru

Osmanlı nehirlerinin "farklı iklim, düzensiz akış rejimleri ve yatakları sebebiyle" sadece az bir kısmının belirli bölgelerinde ulaşımın olanaklı olduğu belirtilmektedir. Buharlı gemilerin kullanımında ise "daha fazla derinlik, genişlik ve düzgün yatak" gerekmektedir. Bu da elbette ki büyük sermaye gereksinimi demektir (Ekinci, 2005: 185). Seyhan ve Ceyhan nehirleri seyr-i sefâine uygun hale getirilebilmesi için temizlenmeye ihtiyaç duymaktaydı. Her iki nehre dair ilk projeler 1869'dan itibaren izlenebilmektedir. İlgili dönemde ilk olarak Fransız vatandaşı de Chât Seyhan nehrinde vapur işletmiştir. Bu girişim Adana mutasarrıfı Halil Paşa zamanında yasaklanmıştır. Yasağı savunan vali, de Chât'ın Seyhan Nehri'ne getirdiği vapuru da ufak ve değersiz olarak nitelendirerek hafife almıştır. Vapur birkaç defa Adana-Mersin arasında yolcu taşımacılığında kullanılmıştır. Bahsi geçen vapurun işletilmesine müsaade olunmamasının altında Adana valiliğine göre bazı sebepler vardır. Öncelikle nehirde temizlik yapılamamış olduğu için sağlıklı bir seyir yaşanamamış, bahçe dolapları[3] ve un değirmenlerine de zarar

[2] Nehir taşımacılığı üzerine Türkçe yazında tespit edebildiğimiz en erken çalışma Orhonlu ve Işıksal'ın Fırat ve Dicle merkezli nehir nakliyat sistemini incelediği eserdir. Yazarlar bahsi geçen nehirlerde Basra'dan iç kesimlere 16. yüzyıldan itibaren hem askerî hem de ticarî olarak yürütülen faaliyetleri ortaya koymaktadırlar (Orhonlu ve Işıksal, 1962: 77-80).

[3] "Bahçe dolapları, akarsu dolaplarından farklı olarak yatay hareket eden mekanizmadan ibarettir." (Kılıç ve Yılmaz, 2021: 3)

verilmiştir (îrâs-ı mazarrat).[4] Ayrıca Adana Valisi Seyyid Mehmed Takıyyüddin bu yasağın faide-i milliye gereği olduğunu da belirtmektedir. Vali yasağı "nehir ticareti ahalisine mahsur olduğu halde ecnebi eline düşürülerek bundan Adana ahalisini ve bir de senevî dört bin kese ve daha ziyâde ücret-i nakliye ile geçinir deveci gibi birçok ahali ve fukarayı mahrum edilmekten ve bir takım sudâ'yı davet ettirmekten ise hasıl olacak menfaat harice çıkmamak ve ahali-i merkûme dahi müstefid olmak için" diyerek savunmaktadır. Kısacası vali bir yabancının üretilen katma değeri almasını istememekteydi ki o zamanlar Osmanlı'nın birçok yerinde yabancı teşebbüsler olduğu gerçeğiyle birlikte düşünülürse metnin manifesto gibi bir içeriği olduğu kabul edilebilir.[5] Vali sadece yasağın gerekçelerini anlatmaz, ayrıca kendi çözüm önerilerini de sunar. Ona göre şehirdeki memur ve ileri gelenlerden bir kumpanya kurularak vapur tedarik edilmelidir. Ayrıca Ceyhan Nehri Maraş'tan doğduğu için Maraş ve hatta Kozan'ın mahsulleri de nehirlerden nakledilmelidir. Yine Yumurtalık Limanı da mamur edilmelidir. Tüm bunları yapmak için bir mühendisin de keşifte bulunması ve gereken yerlerin temizlenmesini istemektedir. Tüm bunlardan sonra Tersâne-i Amire'den vapur ve şalupa (chaloupe) gönderilmesini teklif eder. Şayet böyle bir yol izlenirse bahsedilen mahzurlar giderilebileceği gibi hazineye de fayda sağlanacaktır (BOA ŞD 2114/11, 11 Ocak 1870).[6]

Bahsi geçen dönemde Adana Valisi Seyyid Mehmed Takıyyüddin'in duruşunu destekler mahiyette diğer bazı valilerinin de nehir taşımacılığında yabancı şirketlerle rekabet etmeye çalıştığı bilinmektedir. Özellikle Bağdat'ta Namık Paşa'nın sipariş verdiği gemiler, akabinde görevi devralan Takıyyüddin Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde ulaşmıştı. Gelen gemilerin işletmeye alınması ise Midhat Paşa'nın dönemine denk gelmişti. Midhat Paşa'nın Bağdat'ta olduğu gibi Tuna'da da nehir taşımacılığına dair başarılı girişimleri de ayrıca not edilmelidir (Hut, 2013: 132-133, 139-140). Yabancı şirketler yerine devlet teşebbüsü düşüncesinin en azından örnekteki üç valide ortak olması anlamlıdır. Bu da en azından bazı valiler nezdinde Osmanlı merkezli bir fikir birliğinin varlığını ortaya koyar. Bağdat Valisi Takıyyüddin Paşa hemen sonrasında Adana'ya atanıp Fransız de Chât'ın gemisine dair yukarıda verdiğimiz tutumu takınmıştı. Valinin Bağdat'taki görevi de nehir taşımacılığına dair tecrübe kazanmış bir idarecinin Adana'da yapmış olduğu muhalefetin arka planını anlamaya yardımcı olmaktadır.

2.2. Pellissier'in Girişimi

6 Temmuz 1869'da G. Pellissier isminde bir girişimci Ceyhan Nehri'nin Misis ile Ayas arasında kalan kısmı için devlete bir proje sunmuştur. Bu proje için yürütülen tartışmalar ise daha geç bir vakitte; valinin yukarıda geçen ifadelerinden hemen sonra masaya yatırılmıştır. Bu durumda valinin ve girişimcinin önerileri arasında bir tercihte bulunulması gerekecektir. Pellissier'in teklifi daha sonra gelecek tüm tekliflere benzer nitelikler içermektedir. Bu metinlerde müteşebbislerin genel olarak devletin gelir vergisini artırma vaatlerini öne çıkararak bürokrasiyi etkilemeye çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bahsi geçen istid'â-nâmesinde Pellissier bunlara ek olarak nehir taşımacılığı olmadığı için yüklerin deve sırtında Tarsus ve Mersin'e gönderildiği, deve başına yetmiş kuruş maliyetten ötürü de emtia fiyatlarının düşük kaldığı, ucuzluğun da tarımın ilerlemesine ket vurduğunu belirtir. Yine süreç boyunca yaşanacak tüm proje tekliflerinde olacağı gibi kendisine bölgede arazi verilmesi (On bin dönüm) ve elli yıllık işletme hakkı imtiyazını talep eder. Çalıştıracağı vapurların ise Osmanlı sancaklı olacağını vurgular.[7] Ayrıca

[4] İstanbul'da da yolcu vapurları kazalara neden olmaktaydı. Şirket-i Hayriye kurulduktan sonra bu vapurların kaldırılması yoluna gidilmişti (Akyıldız, 2019: 59-60).

[5] Buna mukabil on sene sonra Hasan Fehmi Paşa ise yabancı sermayedarlara müracaat etmeyi amaca erişmek için uygun bir yol olarak tavsiye etmekteydi (Dincer, 1968: 161).

[6] de Chât'ın girişimine dair belgede tespit edilen ilk tarih 13 Haziran 1869'dur ki bu da vapur taşımacılığının bu tarihten öncesine gittiğini gösterir. Ayrıca Sadaret'ten valiye telgraf çekilerek istenen izahat yine telgrafla ve hızlı bir şekilde talep edilmesine rağmen, vali konunun "tafsilata muhtaç olmasından ötürü" posta ile beyan edeceğini bildirmiştir. Bu da gerekçelerini detaylı bir şekilde açıklama isteği olduğunu düşündürmektedir (BOA HR.MKT 675/90).

[7] Akyıldız'ın İstanbul Boğazı'nda çalışan yabancı bayraklı gemilere yaptığı "uluslararası hukuk" vurgusu önemlidir. Zira bu tip gemilere yapılacak bir müdahale diplomatik çatışmalara da sebebiyet verebilmekteydi. Plissier de istid'âsında vapurların Osmanlı sancaklı olacağını belirterek böyle bir endişeye baştan cevap verir gibidir (Akyıldız, 2019: 59). Aynı şekilde Meriç, Kara Azmak, Vardar, Karasu vb. nehirler için yürütülmüş projelerde de Osmanlı sancağı ve hatta Osmanlı tabiiyyetli tayfa ve memurların çalıştırılması kayıt altına alınmıştır. Ekinci böyle bir tasarrufun kapitülasyonlardan dolayı yabancı yatırımcıyla rekabet edilemediğinden, tüm nehir sözleşmelerinde bir standart olarak korunduğunu belirtir (Ekinci, 2005: 188-192).

ilginçtir ki devletten izin almadan bölgede keşif faaliyetlerinde bulunup bir de harita üretmiştir. Nâfia Nezâreti ise teklifte hem nehir hem de arazi başlıkları olduğundan dolayı ileride bazı sorunlar çıkabilme ihtimaline vurgu yapar. Bu nedenle öncelikle nehir yerine arazi konusunun netleştirilmesini önerir (BOA ŞD 2391/9; HR.TO 451/93).[8] Vali Takıyyüddin Paşa'nın de Chât'e dair kaleme aldığı ve yukarıda verdiğimiz Ocak 1870 tarihli metinde aslında bir yandan Pellissier'in de teklifine muhalefet göze çarpmaktadır. Zira Pellissier'in Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa'ya sunduğu istidası 6 Temmuz tarihliydi. Adana valisinin bu altı aylık süreçte teklifin içeriğinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Pelissier deveci esnafına giden paraya karşı olumsuz bir imaj çizerken, Takıyyüddin Paşa aynı esnaf için gerekirse nehir ulaşımı yapılmaması noktasında durmaktadır. Sonuç itibarıyla valinin istediği olmuş ve Pellissier'e hemen olumlu bir cevap verilmemiş ve aşağıda görüleceği üzere bir sene içinde devlet kendi iç kaynakları ile proje üretmeye çalışmıştır.

3. Devletin Kendi İmkanlarıyla Keşif Girişimi

Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin devlet olanaklarıyla keşif ve projelendirilmesine dair yazışmalar 31 Aralık 1871 tarihinde başlar. Buna göre lazım gelen nehirlerin keşfi talep edilmektedir. Fakat bu keşif Kozan civarındaki kömür madenleri ve Gavurdağı ormanlarının keşfiyle birlikte zikredilir (BOA ŞD 3/5, lef. 7 ve 9, 31 Aralık 1871). Akabinde 16 Şubat 1872 tarihinde Sadâret'ten Adana vilâyetine bir emir-nâme yazılmıştır. Belgede Karsantı'da (Aladağ) mevcut kömür madeninin kükürdü fazla olması nedeniyle arzu edilen ayarda olmadığı fakat soba, fabrika ve hatta kaliteli kömürlerle karıştırılırsa vapurlarda bile kullanılabileceğine değinilir. Bu nedenle ilgili kömürün Adana'daki pamuk fabrikalarından talep görebileceği düşünülmektedir. İhale edilerek madenin işletilmesi talep olunur. Devletin nehir taşımacılığına dair ilgisinin madenlerin Adana'ya ulaştırılmasıyla alakalı bir belgeyle başlaması anlamlıdır zira o bölgeden Seyhan nehri geçmektedir (BOA ŞD 3/5, lef. 12, 16 Şubat 1872). Bundan üç ay sonra kaleme alınan bir belgede Kozan ve nehrin yakın bölgelerinde kömür madenleri hakkında malumat toplanması yeniden istenecektedir (BOA ŞD 3/5, lef. 7 ve 10, 7 Mayıs 1872).

1865'te Fırat ve Dicle merkezli düşünülen projenin bir benzeri madenlerin ulaştırılması düşüncesiyle 1871'in sonunda Seyhan ve Ceyhan nehirleri için gündeme gelmiştir. Bunun için Avrupa'dan iki "su mühendisi" getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Onlar gelene kadar ise Seyhan Nehri'nin Adana'ya kadar olan kısmının derinliği (umk) ve akım hızının (cereyânının derece-i şiddeti) tespit edilmesi istenmekteydi. Ayrıca ümerâ-yı bahriyeden yetenekli birinin Ceyhan ve hatta mümkünse Berdan nehirlerini de araştırması ve su ile çalışacak iplik fabrikalarının inşasına münasip yerlerde su kotlarını belirlemesi talep edilmişti. Kısacası nehrin taşıma için kullanılmasıyla bölgesel bir sanayi hamlesi düşünülmüştü. Fakat Anadolu ve Rumeli'de nehir taşımacılığı potansiyeli olan birçok muhtemel yer vardı. Hepsine bir anda başlamak ise hiçbirinin nihayete erdirilememesine neden olabilirdi. Bu nedenle çıkacak karar beklenmekteydi. Bununla birlikte Seyhan Nehri'nin seyr-i sefâine uygun olduğu bildirilmekteydi. Nitekim birkaç sene evvel de Chât'ın yolcu vapurunun Seyhan Nehri üzerinden Adana'ya kadar yolcu getirmiş olması durumu ispatlamaktaydı. Bu nedenle vakit kaybetmeksizin nehrin derinliği ve şiddetine uygun vapurların sipariş edilip taşımacılığa başlanması gerekti (BOA ŞD 3/5, lef. 10, 7 Mayıs 1872).

Keşif için Bahriye'den görevlendirilmesi için istenen uygun kişi ise ilk başta Bahr-i Sefîd Kumandanı Hüseyin Bey olmuştur. Kendisine aylık iki bin kuruş maaş tahsis edilmesi planlanmıştır. Maiyetinde bulunacaklara ise rütbelerine göre kolağası ise bin, yüzbaşı ise dokuz yüz ve mülazım ise de altı yüz kuruş verilecekti. Fakat bu karar Sadâret'ten onaylanmadığı ve Hüseyin Bey de mirlivalık rütbesiyle liman kumandanlığıyla görevlendirildiği için yerine Bahriye Meclisi tarafından Tuna Kumandanı Hacı Ali Paşa'nın tayin edilmesi düşünülmüştür. Islahat Komisyonunun ise bu nehirlerin keşfinin beş altı ay sürebileceğini öngördüğünden ötürü endişeleri vardı. Zira Hacı Ali Paşa'nın bu kadar süre aslî görevlerini yapamayacak olmasının doğuracağı sonuçlar ve konuya hakimiyet derecesi ortaya konulmalıydı. Bunun üzerine Bahriye Meclisi cevaben Hacı Ali Paşa'nın bu kadar uzun süre görevlendirilmesinin Suda Tersanesi (Girit) inşaatı ve Bahr-i Sefîd Kumandanlığı'ndaki işlerin bir miktar gecikmesine sebep

[8] Nâfia Nezâreti'nin görüşü 31 Ocak 1870 tarihlidir.

olacağını kabul edecektir. Yerine ise daha alt bir rütbeden olmak üzere Asâkir-i Bahriye-i Şâhâne sağ kol ağalarından Hasan Kapudan ismi önerilir. Ayrıca yanına Gavurdağı ormanlarında görevli Erkân-ı Harb zabitlerinden biri ile Orman İdaresi'nden bir mühendis seçilip tayin edilmiştir (BOA ŞD 3/5, lef. 9).[9] Fakat 27 Mayıs 1873'te kaleme alınan bir belgede görüldüğü üzere "Hasan Kapudan'a ihâlesi tasavvur olunmuş ise de icâbı icrâ olunamayıp kalmış" olduğu görülmektedir. 21 Haziran'da cevaben Asâkir-i Bahriye-i Şâhâne kaim-makamlarından Faik Bey'in seçildiği bildirilir. Faik Bey bahriye ve inşaiye sınıflarından üçer zabit alacak ve maaşı da iki bin kuruş olacaktı (BOA ŞD 3/5, lef. 6, 21 Haziran 1873). Dikkat edilirse Faik Bey on üç ay içinde bu işi yürütmek için ismi verilen dördüncü kişidir. İsimler sürekli değişmekte fakat keşif çalışmaları bir türlü başlamamaktadır.

Bu noktada önce Ali Paşa'ya yazılan fakat karar değişikliği üzerine Faik Bey'e verilen talimatı da keşfin detayını anlamak için incelemek icap eder. Faik Bey'den özellikle Seyhan Nehri'nin derinliği, hızı, geçici ve sürekli olan adacıkları, dipleri ve kenarları keşfetmesi istenmektedir. Ayrıca denizden Adana'ya kadar çalışabilecek bir geminin büyüklük ve derinliğinin nasıl olması gerektiği sorulur ki gemilerin eşya yükü altında akıntıda hareket edebilmesi lazımdır. Yine geminin muhtemelen büyük olmasa bile [buhar] makinesinin kuvvetli olması gerektiğinden nasıl bir makine gerektiği, bir vapur yeterli değilse kaç vapura ihtiyaç olduğu gibi soru işaretleri bulunmaktadır. Deniz ile Adana arasına dair istenenler böyle olmakla birlikte yukarı Çukurova'da madenler de projeyle alakalı olmasından ötürü Adana-Kozan arasında vapur, kayık ya da başka bir taşıt işletmek için doğal engeller olup olmadığı da tespit edilecektir. Seyhan sonrasında Ceyhan ve vakit kalırsa Berdan Nehri de keşfe konu olacaktır. Keşfin tek bir gezintide bitmesi mümkün değildir zira mevsim şartlarına bağlı olarak nehirlerden akan su bazen coşmakta bazen de azalmaktadır. Bu nedenle dört mevsimdeki durumun anlaşılması icap eder. Yine kereste nakli ile Kozan ve civarındaki madenler de keşfe konudur (BOA ŞD 3/5, lef. 2).

4. Sarkis Balyan'ın Girişimi

Yukarıda Seyhan Nehri'nde Adana yönüne daha önce de Chât'ın vapuruyla yolcu getirilmiş olduğundan bahsedilmişti.[10] Fakat bu vakıa vapurların düzenli olarak işletilebilmesine ya da yük (tonajlı mal) taşımacılığına uygunluğa delalet değildir. Nitekim bu sebeple keşif sürecinin sonucunda ortaya çıkacak duruma göre nehrin taşımaya uygun hale getirilmesi için çalışmalar yapılacaktır (BOA ŞD 3/5, lef. 2). Tam bu noktada projeyi özel bir teşebbüs olarak yürütmek için ser-kalfa-i ebniye-i hümâyun Sarkis Bey'in sunduğu istida-name dikkat çeker. Kendisi nehri uygun hale getirip vapur işletme imtiyazını talep etmektedir. Devletin kendi keşif planının iki seneye yaklaşmasına rağmen bütçe imkânları dahilinde ilerleme kaydedilememesi üzerine böyle bir dış talep geldiği kabul edilebilir. Yeni gelişme üzerine yapılan müzakerede Faik Bey'in görevlendirildiği ve kendisi ile ekibinin maaşlarının Nâfia Nezâreti'nden verileceği hatırlatılıp durum sorulur. Nâfia Nezâreti ise cevaben keşif ve imtiyazın iki ayrı iş olduğunu, imtiyaza sonra bakılması gerektiğini belirtmişti. Nâfia Nezareti'nde Faik Bey ve ekibinin maaş ve masraflarını karşılayacak paranın olmadığı fakat yine de gönderileceklerse Hazine-i celîleden karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber bir diğer alternatif olarak -muhtemelen masraflardan dolayı- Sarkis Bey'in keşif teklifi Nâfia Nezâret'ince olumlu görülmüştür. Önerilen şart ise; keşif bittikten sonra imtiyaz talebi kabule şayan görülmeyip kendisine verilmediği takdirde hak talebinde bulunmayacak olmasıdır. Keşif sürecine ise bakanlıklara sağlıklı bilgi akışı için memurların da katılması düşünülmüştür (BOA ŞD 3/5, lef. 3 ve 5, 4 Ağustos 1873).[11] Nezâretin bu görüşü akabinde Şura-yı Devlet'çe hazırlanan 572 numrolu müzekkerede tercihler masaya yatırılır. Burada esas olarak Faik ya da Sarkis beylerden birinin seçiminden ziyade devlet uhdesinde mi yoksa özel teşebbüs tarafından mı keşif yapılacağı kararı yatmaktadır. Nâfia Nezâreti'nin Sarkis Bey'e verilmesinin keşfi daha ucuza getireceğinden ötürü münasip olduğuna dair görüşüne vurgu yapılır (BOA ŞD 3/5, lef. 1 ve 16, 15

[9] Hacı Ali Paşa'nın adı 27 Mayıs'ta geçtiği halde kendisinin durumunu sorgulama kararı 8 Temmuz'da alınmıştı. Hasan Kapudan'ın atanması ise 23 Temmuz 1872'ydi. Sürecin yılın ilk aylarında başladığı da hesaba katılırsa bürokratik işlemler ile epey vakit geçirildiği söylenebilir.

[10] 1873'te kaleme alınan bir belgede de dört sene önce de Chât'ın adını vermeden bir Fransalı'nın Adana'ya kadar vapur işlettiği fakat hükümetçe menedildiği aktarılır (BOA ŞD 3/5, lef. 16).

[11] Sarkis Bey'in talebi 4 Ağustos ve olumlu görüş ise 13 Eylül 1873 tarihlidir. Sarkis Bey Balyan ailesine mensuptur.

Aralık 1873). Altı gün sonra Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ zabıt varakasında da karar yine Sarkis Bey'den yana olmuştur (BOA ŞD 3/5, lef. 15, 21 Aralık 1873). Sarkis Efendi'nin vekiline bu husus bildirilmiş ve kendilerinden bir harita tanzimi de istenmiş olduğu halde 23 Haziran 1874 itibarıyla getirilmemiş olduğu da anlaşılarak Nâfia Nezâreti'nin müteşebbisi sorgulaması istenir. Bu sorgulama sonucunda Sarkis Bey'in konuya dahil oluşundan itibaren geçen bir senelik süre zarfından sonra ilk defa bir demir yolu imtiyazına dair talep ile karşılaşılır. Nâfia Nezâreti'nde yapılan görüşmede Sarkis Bey'in vekili nehir konusunun talep etmekte oldukları demiryolu imtiyazına bağlı olduğunu ve bahsi geçen imtiyaza müsaade olunmadıkça müzakereye de girişmeyeceklerini belirtir (BOA ŞD 3/5, lef. 17, 11 Temmuz 1874). Nâfia Nezâreti vekili bir daha görüşmeye çağıracaktır. İkinci görüşmede vekil bahsettikleri demiryolunun Mersin için olduğuna değinir. Ayrıca gereken araç gereci üretmek için Servi Burnu'nda (Beykoz) inşasını istedikleri fabrikaya da ruhsat çıkmadığını dile getirir. Bu nedenle kendilerince nehrin ıslahı ve tanzimi büyük masraflara yol açacaktır. Bu nedenle yol ve nehre dair teşebbüslerinden "feragat ve sarf-ı nazar" eylediklerini bildirirler (BOA ŞD 3/5, lef. 20 ve 21; A.}MKT.MHM 477/29, lef. 3, 19 Ağustos 1874). Sonuç olarak talebi doğrudan kendisi yapan Sarkis Bey'in daha sonradan vazgeçmiş olması projenin 4 Ağustos 1873 ile 19 Ağustos 1874 arasındaki bir senede doğrudan doğruya uzamasına neden olmuştur. Sarkis Bey'in bu feragati üzerine yeni bir çare düşünülür. O esnada İçel'in Silifke kazasında Tekfur Gölü'nü temizleme projesi için Avrupa'dan bir su mühendisi beklenmektedir. Fakat bir yandan da yerli ahali temizliği kendilerinin yapacağını belirtmiştir. Buradan hareketle bahsi geçen mühendisin Dersaadet'e geldiği zaman Adana'daki Seyhan Nehri'nin keşfi ile görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA A.}MKT.MHM 477/29, lef. 2 ve 4, 9 Eylül 1874).[12]

5. Nehirlere Dair Verilen Lâyihalar

5.1. Galland'ın Lâyihaları

1875 ve 1876 seneleri itibarıyla nehirlerde vapur işletilmesi ile nehirlerin taşkınlarda çevresine zarar vermesi konuları içe içe geçmiş bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu tavır değişikliğinin sebebi ise konuya mühendis bakışının dahil olmasıdır. Turuk ve Maâbir Müdürü J. Galland 26 Ağustos 1875 ve 5 Mayıs 1876'da nehirler üzerine iki rapor kaleme alır. 1876 senesinde önceki yıllarda olduğu gibi Seyhan Nehri'nin yapılan setleri aşıp taştığı ve Ceyhan Nehri'nin taşkınlarıyla da birleşerek ekili arazilere ciddi zarar verdiği aktarılır. Taşkınlardan sonra ovada durgun sular kalmaktadır ki bu da sağlığı etkiler. Hem dönemin valisi hem Galland'a göre vergi alan devlet zarar edeceği gibi yaşamaya (sağlık), geçinmeye (iktisat) ve neslini devam ettirmeye (nüfus) çalışan halk da tehdit altında bulunmaktadır (BOA ŞD 501/8, lef. 2, 3, 4 ve 5).

Adana Valisi Nusret Paşa Seyhan nehrindeki taşkını nehir yatağı ve denize dökülen kısımdaki dolmuş alanlara bağlamakta ve temizlik yapılarak derinlik sağlanırsa akış sağlanarak çözüm sağlanacağını düşünmektedir. Buna istinaden bir tarak vapuru (drague vapeur) ile su mühendisi (ingénieur hydraulicien) talebinde bulunmaktadır. Fakat Galland valinin görüşünü anlık çözüm olarak görmektedir ki bu önlem bir sonraki taşkında başarısız olabilir. Derinleştirmenin sadece yeterli su seviyeleri olduğu zamanlarda seyr-i sefâine imkân vereceğini ama taşkınlara engel olmayacağını belirtir. Bu nedenle hem taşkın hem de seyr-i sefer için daha kapsamlı, planlı ve verilerle desteklenmiş çözümler gerekmektedir. Yatakların sadece derinleştirilmesini (ta'mîk) değil, aynı zamanda genişletilmesini (tevsî') ve sağlam setler inşa edilmesini önerir. Hem Seyhan hem Ceyhan nehirleri için kenarlarına belli mesafede setler (digue) kurularak, taşkın olsa bile dar bir alanı aşamamasını düşünmektedir ki böylece tarım alanları korunmuş olacaktır. Setler aynı zamanda su seviyesi artışını kontrol edebilmeye de yarayacaktır. Köylerin çevresine ise ana setlere bağlanacak setler kurulması da yerleşim yerleri için bir başka önlem olarak zikredilir. Bahsi geçen çözüm önerisinin kapsamlı olmakla birlikte daha masraflı bir olduğu da ortadadır. Maliyetin zorlayıcı olduğunu kendisi de düşünmüş olmalı ki özellikle köyler etrafında oluşturulacak setlerin inşa ve bakımı için halkın örgütlenmesini önermiştir. Sonuç olarak Galland valinin çözümünün geçici olduğunu nazik bir dille ifade etmekle birlikte su mühendisi görevlendirilmesi hususunda

[12] Silifke'de yapılması istenilen projeyle bataklıklar kurutulup su altında kalan arazi tarıma elverişli hale getirilecekti. Anlaşılan yerli ahali bunun altından kalkamamış olsa gerek ki bir sene sonra Fen Müfettişi mösyö Galland orada keşifte bulunacaktır (BOA ŞD 500/35**,** lef 2 ve 3, 20 Şubat 1875).

mutabakat sağlar. Sadaret'ten görüşü sorulan Nâfia Nezâreti ise Galland'ın görüşünü destekleyici bir cevap vermiştir (BOA ŞD 501/8, lef. 2, 3, 4 ve 5, 19 Haziran 1876).[13] Görüldüğü üzere Seyhan nehrinde vapur işletme düşüncesi nehrin taşarak Çukurova'ya da verdiği zararlar üst başlığı ile birlikte anılmaya başlanmıştır.

5.2. Hasan Fehmi Paşa'nın Lâyihası

1876 senesinden itibaren dört sene ilgili nehirlere dair yeni bir evrak olmadığından konunun yukarıdaki şekilde askıya alındığı düşünülebilir. 1880'in ortasında ise Hasan Fehmi Paşa'nın bayındırlık işleri için uzun bir lâyihası bulunmaktadır.[14] Lâyihada Paşanın nehir taşımacılığı için önerdiği nehirler arasında Seyhan ve Ceyhan da yer almaktadır. Burada hem nehirlerin yol açtığı bataklık arazilerin ıslahı hem de yataklarının seyr-i sefâine uygun bir hale getirilmesi için yapılması gerekenlere de değinilmektedir. Bu şekilde bir nehirde yürütülecek projelerde set inşası ve seyr-i sefâin birbiriyle bağlantılı kılınmıştır. Fakat setler önceki tüm projelerde nehrin taşıp ovayı sular altında bırakmasına bir önlem olarak, temizleme (tathîr) ise seyr-i sefâin için gündeme gelmişti. Burada ise daha bütünleşik bir yöntem izlenmiştir. Ayrıca 1860'ların sonu ve 70'lerin başında mevcut olan projeleri devlet imkânlarıyla yapabilme düşüncesi/arayışı Hasan Fehmi Paşa'nın lâyihasının gündeminde yoktur. Paşa devletin kasasından para çıkmadan imtiyazlar verilerek projelerin yürütülmesini önerir (Dincer, 1968: 159-161, 188-191, 200). Hatırlanırsa 1872 senesinin başında Adana Valisi Seyyid Mehmed Takıyyüddin Paşa devletin kendi imkanlarıyla projeyi yürütmeyi önermekteydi. Bundan dört buçuk sene sonra Hasan Fehmi Paşa ise ihaleyi savunmaktadır ki bu fikir farklılığı önemlidir.

6. Son Girişimler

6.1. Ernest de Lens ve William Sola'nın Girişimleri

Hasan Fehmi Paşa'nın lâyihasından iki ay sonra İstanbul'da ikamet eden Ernest de Lens adlı girişimci bir mühendis ile bir mukâvele yapılacaktır. Mukâvele metni hem Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin temizlenip setler yapılması hem Adana-Mersin arasındaki bataklıkların kurutulması ve hem de Yumurtalık Limanı'nın tanzimi ile alakalıdır. Birden çok başlığın bir arada ele alındığı bu süreç ise de Lens'in 1878'de kendi talebine istinaden başlamıştır (BOA ŞD 2891/47, 18 Temmuz 1878; Y.A.RES 6/41, 6 Temmuz 1880).[15] Bu girişimden bir sonuç çıkmamıştır ki hemen aynı zamanlarda "Ceyhan ve Seyhan nehirlerine setler inşasını" da içeren bir imtiyaz için William Sola Efendi'nin adı geçer (BOA Y.A.HUS 165/75, 24 Eylül 1880). Bu teşebbüslerin asıl amacı Seyhan ve Ceyhan nehirlerinde seyr-i sefâinden ziyade Adana ve Halep vilayetleri gibi geniş bir alanda birden çok başlığı barındıran imtiyaz talepleridir. 1880 senesinde ele alınan teklife dair yazışmalarda Hasan Fehmi Paşa'nın lâyihasına paralel şekilde birden çok konunun çözülmeye çalışılması gündemdedir. Bu da lâyihanın görevini yerine getirip sahaya yansıdığını ortaya koyar. On yıllık bu süreçte nehirlerde ulaşım için bir çözüm yoluna varılamamıştı. Bununla birlikte nehirlerde bölgesel mahiyette mal taşımacılığı yapılmaktaydı fakat tam olarak hacmi bilinmemekteydi. Küçük kayıklar ya da bazen büyük gemilerle eşya ve hayvan taşınmakta ve Adana şehir merkezine kadar vergisiz bir şekilde ulaştırılmaktaydı. Nitekim bu sebeple İskenderun Rüsûmat Emaneti o bölgelere de idareler kurulmasını önermişti. Bu talebe istinaden Seyhan Nehri'nin denize döküldüğü noktaya yakın Baharlı köyünde bir rüsûmât idaresi tesisine irâde çıkmıştı. Aynı kararda bahsi geçen köyün kuş uçuşu sekiz kilometre batısında kalan ve Tarsus Çayı'nın (Berdan) denize döküldüğü bölgede yer alan Kulaklar köyüne ise bir nefer kolcu yerleştirilmesine karar verilmişti (BOA İ.ŞD 58/3338, 18 Nisan 1882). Çıkan karara rağmen ilerleyen süreçte köylere görevliler atandığına dair bir kayda ulaşılamamıştır.

---

[13] Çatal; arazilerin yanı sıra yolların toprak ve kaldırımsız olması nedeniyle taşkın zamanlarında şehir merkezinde de hareketliliğin kısıtlandığını belirtir (Çatal, 2015: s. 296).

[14] Hatırlanırsa bundan sekiz sene önce de devletin nehirlerden hangilerinin seyr-i sefâine uygun olduğu üstüne çalışmaları bulunmaktaydı. Bu nedenle Hasan Fehmi Paşa'nın lâyihası bu alanda ilk değil fakat zihniyet değiştirici mihenk taşı bir belgedir.

[15] Bahsi geçen mukavelenin incelendiği bir çalışma için bkz.: (Ulutaş, 2015: 177-181)

6.2. Spiraki Assani'nin Girişimi

1883'ten itibaren konuya yeni bir oyuncu dahil olacaktır. Daha önce Ernest de Lens ve William Sola örneklerinde olduğu gibi bu sefer de Spiraki Assani Efendi Adana vilâyetinde yapacağı temizlik ve inşa işleri için imtiyaz talep etmiştir. Bunun üzerine kendisiyle otuz dokuz maddelik bir mukâvele ile on dokuz maddelik bir şartname hazırlanmıştır. Berdan Nehri (Tarsus Çayı) ile Tarsus'a Seyhan Nehri ile Adana'ya ve Ceyhan Nehri ile Misis'e Osmanlı sancaklı olacak şekilde vapur taşımacılığı düşünülmektedir (BOA İ.MMS 73/3342, 6 Ocak 1883; A.}DVN.MKL 24/3).[16] Assani şartnamede bu işe girişmesi için on iki ay süre verilmesine rağmen bitmesine üç ay kala bunun on sekiz ay "daha" uzatılmasını talep etmiştir (BOA İ.DH 894/71112, 10 Eylül 1883; İ.MMS 76/3385, 2 Ekim 1883). Fakat Seyhan ve Ceyhan nehirlerine dair BOA'da kronolojik olarak devam edegelen belgelerden bu teşebbüsün de başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktanın devamında artık nehir ulaşımından ziyade nehirlerin taşkınlarının önlenmesine dair her sene çeşitli çözüm önerilerine dair yazışmaların yapıldığı söylenebilir.

7. ABD ve İngiliz Konsolosların Nehirlere Dair Düşünceleri

Osmanlı Devleti topraklarında ticari ilişkileri olan devletler ovanın iç kısımlarındaki mahsulün denizlere, kısacası pazarlara ulaştırılması için yapılmaya çalışılan projelere ilgi duymuşlar ve ülkelerine verdikleri senelik raporlarda bunlara değinmişlerdir. Bu kısımda İngiliz ve Amerikan konsolosları örnekliğinde diplomatik misyonların bakış açısı verilmeye çalışılacaktır.

ABD'nin Maraş'ta bulunan fahri konsolosu Henry Marden'in Ceyhan Nehri üzerine 1885 senesindeki raporu ilgili dönemde yabancı ilgisini anlamak için önemlidir. Yukarıda değindiğimiz teşebbüslerde Ceyhan Nehri'nin özellikle deniz ile Misis arasındaki kısmına dair planlamalar zikredilmişti. Marden ise nehrin Maraş'ın on kilometre yakınından geçtiğini hatırlatarak şehrin potansiyeli için böyle bir teşebbüsün faydalı olacağını düşünür. Konsolosa göre nehir ulaşımı Maraş'ı hem ithalat hem de ihracat açısından bir ticaret şehri yapacaktır (*Commercial Relations of the United States with Foreign Countries during the Years 1884 and 1885*, 1886: 1041). 1888 senesinde İngiliz konsolos vekili Christman da Adana'da nehirlerin sulama amacıyla kullanılamadığını ve olduğu gibi denize döküldüğünü söyleyerek durumun üzücü olduğunu belirtir. Zira bölgede yetiştirilen pamuk ve susam gibi tarımsal ürünlerin üretiminde verim ve istikrar için su gereklidir. Nehir sularına duyulan ihtiyaç raporun kaleme alındığı sene yaşandığı gibi kurak geçen dönemlerde özellikle kendisini hissettirmektedir (Foreign Office, 1889: 2). İngiliz konsolosu Barnham ise Ceyhan Nehri'nin otuz beş kilometre mesafesinde yer alan Zeytun'un da bir ulaşım potansiyeline sahip olduğunu belirtir (Foreign Office, 1898: 6). Zeytun'un ilgili dönemde Ermeni isyanları ile anıldığı göz önüne alınırsa konsolosun özellikle buranın ulaşımını dert edinip zikretmesi manidardır. Barnham bir başka raporunda ise konuyu yine sulamaya getirecektir. Adana'dan geçen üç nehirden ötürü ovanın tarımsal sulamasını "çok kolay bir konu" olarak görür. İlaveten nehirlerde değirmenlerin işletilebileceği ve özellikle Seyhan Nehri'nde deniz ile Adana arasında ulaşım sağlanabileceğini belirtir (Foreign Office, 1902: 15). Son olarak 1905 senesinde Seyhan, Ceyhan ve Berdan nehirleri üzerine yürütülen projelerin ovanın sulanması merkeze alınacak şekilde İngiliz diplomatik raporlarına yansıdığı görülmektedir (Foreign Office, 1905: 7).

Konsolosların bakış açısı irdelenecek olursa sulama ve emtia nakliyesi merkezli bakış açıları görülebilir. Özellikle ilgili dönemde Osmanlı Devleti'nin yerel idarelerinde sulama çözümlerine dair bir farkındalığın olduğu ve projeler geliştirildiği bilinmektedir. Bahsi geçen projelerde ihtiyaç duyulan pompa, yel değirmeni vb. ekipmanlar ise yabancı devletlerin diplomatik temsilcileri vasıtasıyla temin edilmeye çalışılmaktadır (Saçlı, 2024: 263-266). Aynı diplomatik temsilciler tarımsal sulamanın sadece yeraltı suları ile değil, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere nehir sularının da kullanılması gerektiğine dair bir pozisyona sahiptir.

[16] Şartname ve mukavelenamenin son tarihi 17 Ocak 1883'tür. Aynı dönem Spiraki Assani dahil çeşitli şahıslara verilen imtiyazların bilgisinin Londra gazetelerinde de duyurulması istenmiştir (BOA HR.SFR.3 293/7, 18 Ocak 1883).

8. Nehir Projelerinin Bütünleşik Bir Hal Alması

Galland'ın 1876 senesinde kaleme aldığı lâyihasında nehirler hem taşkın hem de ulaşım merkezli olarak ele alınmıştı. Hasan Fehmi Paşa'nın 1878 tarihli lâyihasında iki başlık dikkat çeker: Birincisi nehirlerin yol açtığı bataklıkların temizlenerek mevcut tarım arazilerini korumak ve hatta yeni tarım arazileri kazanmak; ikincisi ise nehir taşımacılığı idi. Nehirlere bütünleşik bakış açısının lâyihalarla birlikte ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim kronolojik olarak Hasan Fehmi Paşa'dan sonra ortaya çıkan projelerde konular iç içe geçmiş vaziyettedir.

Nehir sularında algıda değişime dair bir başka örnek ise Menderes nehri üzerine verilebilir. Bahsi geçen nehir için hazırlanan mukâvele ve şartnâme tam da Assani Efendi'nin projesinden bir sene sonra (1884) hazırlanmıştır. Projede ulaşım ile iktifa edilmediği, bilakis "bir bütün olarak bölgenin üretim ilişkilerini değiştirmenin hedeflendiği" ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2005: 116-117).

Bütünleşik projelerde (seyr-i sefâin; taşkın ve sulama) teklif veren girişimcilerin kendi kâr düşüncüleri ile konu başlıklarından bazıları üzerine daha çok durdukları anlaşılmaktadır. Örneğin Karasu ve Vardar nehirlerinin temizlenmesi için kendisiyle sözleşme imzalanan Boyacıoğlu Kostaki "kendilerinin yalnız bu nehirlerde işletecekleri vapurların hareketi" ile ilgilendiklerini, başka hususlara dair sözleri olmadığını belirtmişti (Yarcı, 2009: 130). Yabancı girişimciler de böyle bütünleşik projelerde "bataklıkların kurutulması ve zirai üretimin artırılmasından çok" seyr-i sefâine ilgi duymaktaydılar (Ekinci, 2005: 193). Menderes projesinde de devlet ile müteşebbis arasında öncelik ve beklentiler arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Sorunlar nehrin genişletilme ve derinleştirilmesinin teknik olarak neye tekabül edeceği, bir limanın inşa edilip edilmemesi ve arazilerin kullanımı olarak sıralanabilir (Çelik, 2005). Yörük; Adana vali muavin-i sabıkı Ahmed Reşid Paşa'nın 1310 (1892/1893) tarihli layihasını incelediği çalışmasında da önerilerin bir sonuca ulaşmadığını belirtir. Ayrıca Paşa'nın önerilerinin de 1880'lerde ortaya çıkan bütünleşik bakış açısını da sunduğu görülmektedir (Yörük, 2015). Seyhan ve Ceyhan nehirleri için 1907 senesinde yürütülen çalışmalar da yine bataklık temizliği, tarımsal sulama, nehir ulaşımı ve taşkın maddeleri bir arada düşünülmüştü (Çoruh, 2018: 175-177). İngiliz diplomatik belgelerinde 1909 senesinde Seyhan, Ceyhan ve Berdan nehirleri için yürütülen projeye dair açılan bahis de önemlidir. Buna göre proje özellikle bataklık (Berdan), taşkın ve ulaşım başlıklarını içerecek bir şekilde aktarılır. Konsolos burada "sulama"nın yer almadığını belirtmekte fakat tarım ürünleri için de potansiyelini vurgulamaktadır (Foreign Office, 1909: 2, 14).

9. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda uluslararası pazarlara eklemlenme ve ekonomik kalkınmasını sağlama sürecini altyapı yatırımları ile desteklemesi tabiiydi. Nehir taşımacılığı da bu tür yatırımlardan birini teşkil eder. Seyhan ve Ceyhan örneğinde incelediğimiz on dört senede yaşanan gelişmeler ve ortaya konulan metinler bizi nehirlere dair bakış açısının değiştiği gerçeğine götürür. Yabancıların teşebbüsü ile gündeme gelen ulaşım projesini zamanla devlet kendi uhdesine almaya çalışmıştır. Uzun sayılabilecek bir bürokratik çaba ortaya konulmuş, fakat netice itibarıyla bütçeden ayrılabilecek bir meblağın olmadığı gerçeğinden hareketle ibre yine müteşebbislere dönmüştür. İlk senelerde kendi kendine yetebilme düşüncesi de böylece gündemden düşmüştür. Akabinde birçok proje teklifi sunulmasına rağmen müteşebbislerin çıkarları ile devletin beklentileri arasında bir orta yol bulunamamış ve süreçler akamete uğramıştır. Nehir sularından istifade etme düşüncesi ilk başta sadece taşımacılık merkezli kurgulanmış fakat daha sonra taşkın zamanlarında ovaya verdikleri zararın izale edilmesi ve sulama için kullanılması gündeme gelmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik kurul izin belgesine gerek olmamıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkı oranı %100'dür.

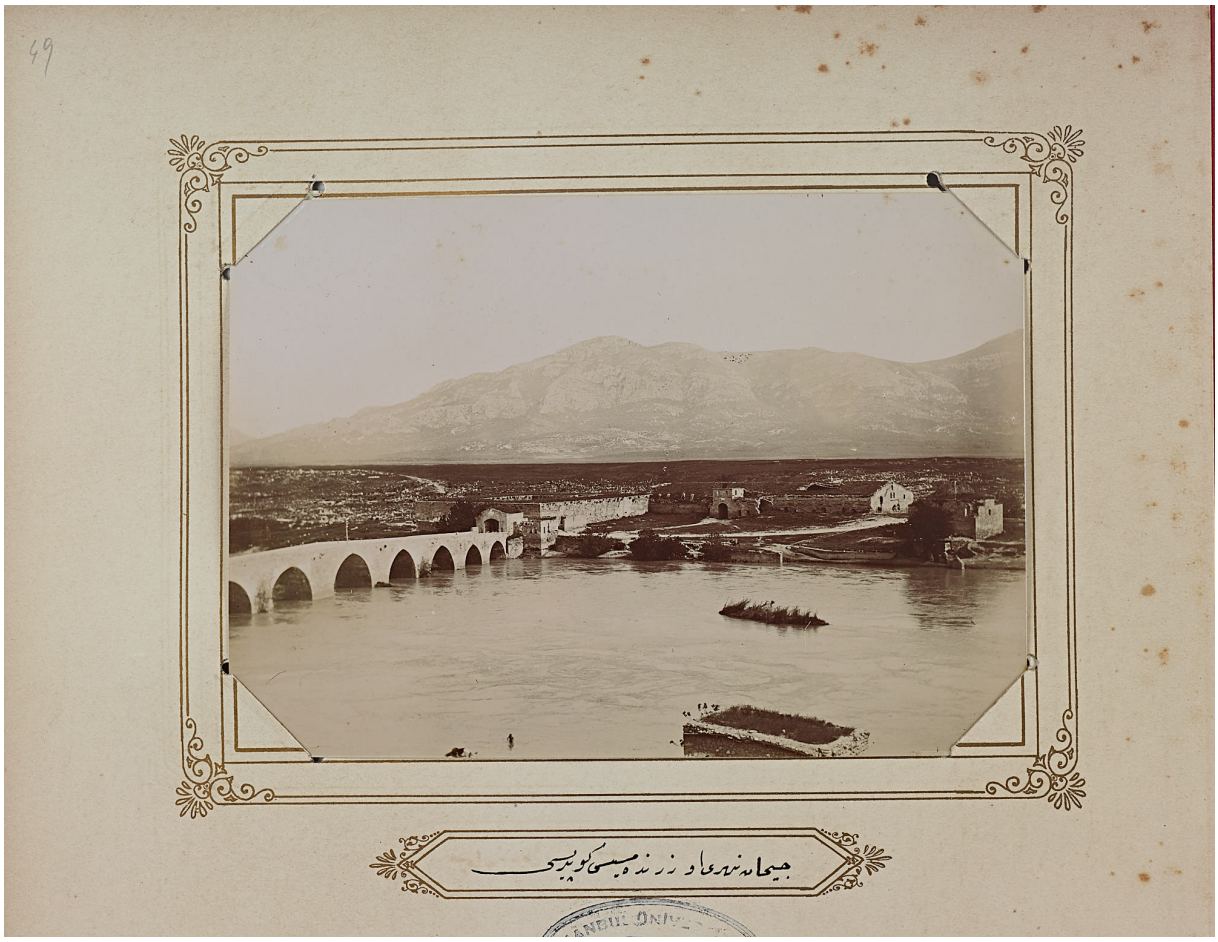
Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

EKLER

Resim 1. "Ceyhan Nehri Üzerinde Misis Köprüsü"

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0097.jpg (E.T.: 15.11.2024)

Resim 2. “Seyhan Nehri’nin Sahili”

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90411---0094.jpg (E.T.: 15.11. 2024)

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadâret – Mukâvelenameler (A.}DVN.MKL): 24/3

Sadâret – Mektubî Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM): 477/29

Hariciye Nezâreti – Mektubî Kalemi (HR.MKT): 528/70; 675/90

Hariciye Nezâreti – Londra Sefareti (HR.SFR.3): 293/7

Hariciye Nezâreti – Tercüme Odası (HR.TO): 451/93

İrâde - Dahiliye (İ.DH): 894/71112

İrâde – Meclis-i Mahsûs (İ.MMS): 73/3342; 76/3385

İrâde – Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD): 58/3338

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 3/5; 500/35; 501/8; 2114/11; 2391/9; 2891/47

Yıldız – Sadâret Hususi (Y.A.HUS): 165/75

Yıldız – Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES): 6/41

Amerika Birleşik Devletleri Arşivi:

Commercial Relations of the United States with Foreign Countries during the Years 1884 and 1885. (1886). Washington: Government Printing Office.

Birleşik Krallık Arşivi:

Foreign Office. (1889). *Report for the year 1888 on the Trade of Smyrna*. London: Harrison and Sons.

Foreign Office. (1898). *Report for the Year 1897 on the Trade of Aleppo and Adana*. London.

Foreign Office. (1902). *Report for the Year 1901 on the Trade of the Vilayets of Aleppo and Adana*. London.

Foreign Office. (1905). *Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the Vilayets of Aleppo and Adana*. London.

Foreign Office. (1909). *Report for the Year 1908 on the Trade of the Province of Adana*. London.

İkincil Kaynaklar:

Akyıldız, A. (2019). *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Çatal, A. C. (2015). Nehirlerin Sosyo-Ekonomik Yaşantıya Etkisi (Seyhan Nehri Örneği). Ş. Batmaz ve Ö. Tok (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller* içinde (C. 1, ss. 295-300). Kayseri: Not Yayınları.

Çelik, B. (2005). Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikayesi: 19. Yüzyıl'ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşıma Açılması Projesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *XXIV*(38), 113-130.

Çoruh, H. (2018). Osmanlı Devleti'nde Nehir Islahı ve Taşkın Organizasyonu (Meriç/Enez Limanı, Savreyn, Seyhan/Ceyhan, Sakarya/Mudurnu). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, *V*(12), 167-185.

Deane, P. (2000). *İlk Sanayi İnkılabı*. (T. Güran, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Dincer, C. (1968). Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha. *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, *V-VIII*(9-12), 153-233.

Ekinci, İ. (2005). Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (156), 185-203.

Hut, D. (2013). Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı. V. Engin, A. Uçar ve O. Doğan (Ed.), *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demriyolu* içinde (ss. 107-140). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Hyenne, L., Amoros, F., Lhomme, W., Charpentier, J.-F. ve Billard, J.-Y. (2023). Eco-Driving for Inland River Transport: The Potential of Speed Optimization. *2023 IEEE Vehicle Power and Propulsion Conference (VPPC)*. https://c85689232ea394a8dc08a512c1f46793a2397178.vetisonline.com/document/10403209 adresinden erişildi.

Kılıç, E. ve Yılmaz, M. (2021). Türkçenin Söz Varlığı İçerisinde Dolap Kelimesinin Kullanımı ve Ormancılıktaki Yeri. *Avrasya Terim dergisi*, *9*(1), 1-9.

Kurt, Y. (2018). XVI. Yüzyılda Ceyhan Nehri Üzerindeki Nehir Gemileri ve Geçit Yerleri. H. Alan, Ö. İşbilir, Z. Aycibin ve M. A. Kılıç (Ed.), *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür* içinde (ss. 535-541). İstanbul: Kronik Kitap.

Orhonlu, C. ve Işıksal, T. (1962). Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *XIII*(17-18), 77-102.

Saçlı, N. (2024). *Osmanlı Devleti'nde Amerikan Ekonomik Varlığı (1850-1908)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Tızlak, F. (1991). İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6), 293-301.

Toprak, Z. (2009). 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye. *Toplumsal Tarih*, (191), 70-76.

Ulutaş, S. (2015). *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*. Mersin: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Yarcı, G. (2009). Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Vardar Nehri'nin Temizlik ve Islahı. E. Gürsoy-Naskali ve S. M. Arçın (Ed.), *Temizlik Kitabı* içinde (ss. 91-130). İstanbul: Kitabevi.

Yörük, S. (2015). Gerçekleşmemiş Bir Proje Çalışması: 19. Yüzyıl Sonlarında Seyhan ve Ceyhan Nehirleri Yoluyla Taşımacılık ve Şirket-i Nehriye Teşekkülü. Ş. Batmaz ve Ö. Tok (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller* içinde (C. 2, ss. 431-439). Kayseri: Not Yayınları.

Dijital Arşivler:

İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0097.jpg (E.T.: 15.11.2024)

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90411---0094.jpg (E.T.: 15.11. 2024)

Extended Summary

The Industrial Revolution marked a turning point in global production and transportation systems. The shift to mass production created an urgent need for expanded access to raw materials and larger markets, driving significant growth in the volume of goods in circulation. Consequently, improving transportation infrastructure became a critical priority. Historically, maritime transportation has been the dominant means of moving goods over long distances. However, markets and raw materials were not exclusively located in coastal cities. Efficient transport systems were needed to connect these markets to inland regions.

In the 19th century, Europe, America, and the Ottoman State began integrating transportation networks to address these needs. Clearly, innovations first emerged in Western countries and only reached the Ottoman State after some time. For example, the first railway in the Ottoman State was built by the British. Railways linked ports to resource-rich hinterlands, facilitating trade and development. In addition to railways, river transportation emerged as an alternative for accessing regions without direct railway connections. Steamship lines on rivers connecting to seas enabled the transport of goods further inland. These efforts were complemented by the construction of artificial canals to extend navigable waterways. Within the Ottoman State, the Tanzimat Period saw the implementation of numerous river transportation projects, including efforts focused on the Euphrates, Tigris, Danube, and Menderes Rivers. In the Adana region, the Seyhan and Ceyhan Rivers were targeted to connect the Mediterranean coast with the interior. Thus, the region's economic potential would be unlocked, benefiting both the local population through development and the state through increased revenue.

The Seyhan River originates from Pınarbaşı, while the Ceyhan River begins in Elbistan. Both rivers traverse the Adana plain before emptying into the Mediterranean Sea. Historical evidence suggests limited small-scale transportation activities on these rivers during earlier periods. However, these rivers were largely underutilized for systematic and large-scale transportation. The impetus for developing transportation projects on the Seyhan and Ceyhan Rivers was driven by the need to transport minerals from inland cities like Kozan and Maraş to international markets. These efforts reflected broader attempts to modernize Ottoman infrastructure and integrate regional economies into global trade networks.

River transportation poses significant challenges compared to maritime transport. Effective river transport depends on factors such as consistent depth and manageable flow rates. Variations in these variables pose risks to navigation, necessitating engineering interventions to ensure safety and reliability. In 1869, the Ottoman government initiated projects aimed at enabling passenger and cargo transport on the Seyhan and Ceyhan Rivers. However, unauthorized attempts by foreign entrepreneurs had already begun prior to these official efforts. A French entrepreneur, de Chât, operated a steamship on the Seyhan River without permission. This unauthorized venture was banned by the local administration, citing concerns over safety and the economic impact on camel traders who relied on land-based transport. The Governor of Adana also opposed foreign control over river transport, advocating instead for the use of Ottoman-manufactured vessels to ensure national interests were preserved. During the same period, various governors opposed the operation of rivers by foreign entities, emphasizing national interests. As a result, they initiated transportation projects within their own jurisdictions. One notable example is Midhat Pasha, who carried out projects during his tenures in the Danube and Baghdad regions.

The initial proposals for the projects and the perspectives of entrepreneurs can be summarized as follows: In the same year, another entrepreneur, Pelissier, submitted a proposal to operate steamships on the Ceyhan River. Pelissier envisioned using the river to transport agricultural products from Misis to the Mediterranean, claiming that this would stimulate agricultural development and increase tax revenues. Similar proposals followed, with entrepreneurs emphasizing the economic benefits of river transport. However, many of these proposals also included demands for extensive tracts of agricultural land -sometimes exceeding ten thousand acres- along the riverbanks. These demands raised concerns among local governors, who viewed them as excessive and potentially exploitative. Granting such

extensive tracts of fertile land to foreign entities posed potential risks. These individuals' countries could potentially claim rights over the region in the future. As a result, the state delayed granting approvals for such ventures. Governors often suggested that the Ottoman government undertake these projects independently. However, severe financial constraints limited the feasibility of state-led initiatives.

During the phase when the state attempted to execute the projects with its own resources, the following developments occurred: Despite limited resources, the Ottoman government made attempts to develop the Seyhan and Ceyhan Rivers using internal means. In 1871, the state formally assumed responsibility for a project to make the Seyhan River navigable for transporting coal from Kozan to Adana. Although the coal quality was considered suboptimal, it was deemed sufficient for local industrial needs. Officials hoped that improving coal transport would stimulate industrial development in Adana. The project prioritized the Seyhan River due to its potential for facilitating economic growth.

To advance the project, experienced naval officers were tasked with conducting surveys, preparing reports, and estimating costs. However, administrative delays and indecision hindered progress. Multiple individuals were proposed for the role, including Commander Hüseyin, Hacı Ali Pasha, and Commander Hasan, but none were successfully dispatched to the region. Ultimately, over thirteen months passed without any action, leaving the project stagnant.

Although the state's efforts were unsuccessful, the instructions provided to engineers offer valuable insights. Engineers were required to assess variables such as river depth, flow rate, and seasonal changes, as well as recommend suitable vessel types. Unlike seas, rivers typically require smaller, more maneuverable steamships. Seasonal fluctuations in water levels, such as lower flows in summer and higher flows in winter, further complicated planning. These challenges underscored the difficulties of implementing river transport projects with limited resources and expertise. Another important point is that efforts were made to implement the river projects within their natural courses. In short, unlike examples in England, the idea of constructing artificial canals was never considered.

Following the failure of state-led initiatives, private entrepreneurs returned with new proposals. Sarkis Balyan, a prominent Ottoman architect, was among the first to submit a proposal during this phase. While initially well-received, Balyan's additional demands for concessions to build factories and railways were denied. This prompted him to withdraw his river transport proposal, causing further delays. Subsequent proposals from entrepreneurs like Ernest de Lens, William Sola, and Spiraki Assani followed similar patterns, incorporating ambitious plans but failing to achieve concrete results.

The late 19th century saw a shift in the perception of river management. Previously, projects had focused primarily on transportation. However, reports by officials such as Galland, the Director of Roads and Bridges, introduced new considerations, including flood prevention and land reclamation. Galland emphasized that the Seyhan and Ceyhan Rivers frequently overflowed during the spring, leaving stagnant water that created swamps. These swamps rendered agricultural lands unusable and posed significant public health risks. Galland argued that river management should address these issues comprehensively, including measures such as dredging, widening riverbeds, and constructing embankments.

Galland's recommendations are noteworthy. While local administrators like the Governor of Adana advocated merely for cleaning the rivers to increase depth, Galland deemed this insufficient. He emphasized the importance of width in addition to depth, arguing that this would eliminate potential natural obstacles to navigation. Galland also proposed the construction of embankments. These would prevent floodwaters from surpassing the barriers, thereby protecting agricultural lands.

Galland's report indicates the emergence of an integrated approach to river water management. Indeed, Hasan Fehmi Pasha would later draft a new report adopting a similar perspective. Reports by Hasan Fehmi Pasha further reflected this evolving perspective. By the 1880s, river projects increasingly adopted an integrated approach, addressing transportation, flood prevention, and agricultural irrigation simultaneously. Hasan Fehmi Pasha argued that the government should prioritize partnerships with private entrepreneurs through concessions, rather than attempting to undertake projects independently. This marked a departure from earlier state-led efforts.

Foreign diplomats, particularly from the United States and Britain, also contributed to discussions on river development. American and British consuls highlighted the potential for river transport to boost regional trade and agriculture. The British consul emphasized the importance of irrigation, noting that effective water management could stabilize agricultural production and mitigate the effects of drought. These insights underscored the growing recognition of rivers as multi-functional resources essential for economic development.

The Seyhan and Ceyhan River projects represent a complex interplay of state ambition, private enterprise, and evolving priorities in Ottoman economic modernization. While early efforts focused narrowly on transportation, later initiatives incorporated broader objectives such as flood prevention and agricultural development. Despite the involvement of state and private actors, as well as growing awareness of the rivers' economic potential, these projects ultimately failed to materialize due to financial limitations, administrative inefficiencies, and competing stakeholder interests. Nevertheless, the shift toward integrated river management reflects a significant development in Ottoman infrastructure planning, highlighting the multifaceted role of rivers in supporting trade, agriculture, and public health. In summary, rivers were initially considered solely for navigation. Subsequently, it was understood that controlling the rivers was necessary to prevent flooding. Eventually, agricultural irrigation also became a key consideration.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 318-346

Osmanlı Devleti'nde Dikiş Makinesi Kullanımı ve The Singer Manufacturing Company

Emrah YILMAZ[1]

Osmanlı Devleti'nde Dikiş Makinesi Kullanımı ve The Singer Manufacturing Company

Öz

Dikiş makinesi 19. yy.da önemli bir teknolojik ürün olarak icat edilmekle birlikte Osmanlı toplumu tarafından da aynı yy.ın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bir teknoloji ithalatçısı olan Osmanlı Devleti ulaşım teknolojisinde yaşanan yenilikleri takip edebildiği gibi aynı zamanda hane içi üretimde önemli bir etkisi olan dikiş makinesinin de 1860'lardan sonra önemli bir ithalatçısı olmuştur. Bu dönemde dikiş makinelerinin Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerden ithal edildiği anlaşılmaktadır. Araştırmamızda uzun süreli bir tüketim malı olan dikiş makinelerinin Osmanlı'ya ithalatı birtakım istatistiklerle açıklanmaya çalışılacak ve bu makinelerin özellikle 19.yy.ın son yıllarından II. Meşrutiyet ve sonrasında Anadolu'da nerelerde kullanım alanı bulduğu ve Amerikan The Singer Manufacturing Company'nin geç Osmanlı toplumunda dikiş makinesi kullanımındaki etkisi ve önemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İthalat, Teknoloji, Dikiş Makinesi, Singer

Sewing Machine Usage in the Ottoman Empire and The Singer Manufacturing Company

Abstract

Although the sewing machine was invented in the 19th century as a significant technological product, it began to be used by the Ottoman society only in the second half of the same century. As a technology – importing state, the Ottoman Empire was able to follow the innovations in transportation technology and similarly, became a major importer of sewing machines – an item that had a considerable impact on household production – starting from the 1860s. It is understood that during this period, sewing machines were imported from countries such as France, Germany, England and the United States. In this study, the importation of sewing machines – a long term consumer good – into the Ottoman Empire will be examined through various statistical data. Furthermore, the study will explore where these machines were used in Anatolia, particularly from the late 19th century through the Second Constitutional Era and beyond and will analyze the impact and significance of the American The Singer Manufacturing Company in the adoption and spread of sewing machines in the late Ottoman society.

Keywords: *İmport, Technology, Sewing Machine, Singer*

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Osmanlı Devleti, 19.yy.da Avrupa ve dünya ticaretiyle yoğun ilişkiler içine girmiş ve bu ticari ilişkiler sonucu devletin ticaret hacmi gelişerek bu dönemde ticaret cari fiyatlarla 1830'da 9.000.000 Osmanlı Lirası'ndan 1910 - 13 yıllarında 45.900.000 Osmanlı Lirası'na yükselmiştir (Owen ve Pamuk, 2015: 10 - 11). Ticaret hacminin bu dönemde artış kaydetmesinde uluslararası ölçekte meydana gelen gelişmeler

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, emrah.yilmaz@siirt.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5955-8277

Makale Gönderim Tarihi: 15. 03. 2025
Makale Kabul Tarihi: 23. 05. 2025

önemli rol oynamıştır. Bu kayda değer gelişmelerden biri uluslararası deniz taşımacılığında meydana gelen teknik ilerleme ile bağlantılı olarak 19. yy.ın ikinci yarısından sonra daha görünür hale gelen buharlı gemilerdir. Buharlı gemiler uzun mesafeli uluslararası deniz taşımacılığı ve ticaretini hem kolaylaştırıcı hem de ticaret hacmini artırıcı bir rol oynayarak dünya limanlarını daha önce tecrübe etmedikleri bir şekilde birbirine bağlamıştır. 19. yy.da önemli bir gelişme gösteren buharlılar, 1831'den 1876'ya kadarki 45 yıllık sürede gemi kapasitelerini yaklaşık 103 kat artırmıştır (Baskıcı, 2005: 54-56). Buharlı gemilerin yük taşıma kapasiteleri yani tonajları artarken aynı zamanda buharlılar sayesinde hem insan hem de ticari emtianın taşınması da kolaylaşmıştır. Bu anlamda Avrupa ile Asya arasında transit bir ticaret merkezi olan Osmanlı toprakları da uluslararası birçok gemi şirketi ile acentesinin uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. Bu şirketlerden biri ünlü Avusturyalı Lloyd iken bir diğeri Fransız Messageries Maritimes şirketiydi ve bu gemi şirketleri İstanbul başta olmak üzere İzmir ve Selanik gibi limanlara 19. yy.ın ikinci yarısından sonra düzenli gemi seferleri düzenlemeye başlamışlardır (Issawi, 1980: 161 - 165). Düzenli gemi seferlerinin başta İstanbul olmak üzere Anadolu limanlarına yapılması Osmanlı'nın hem ihracat hem de ithalatında ticari ürün yelpazesini genişletmiş ve daha önce kullanılmayan veya tecrübe edilmeyen mamul veya teknolojik ürünler de ithal edilmeye başlanmıştır. İthal edilen ürünler farklı türde ve çeşitte olmasına rağmen Osmanlı Devleti, hane içi üretimde önemli bir etkisi olan dikiş makinelerini de en erken 1860'lı yıllardan itibaren ithal etmeye başlamış ve Avrupa menşeili dikiş makineleri 1860'lı yılların ortalarından itibaren Osmanlı piyasasında görünmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde dikiş makinelerinin ilk olarak ne zaman ithal edildiği ve kullanıldığını tespit etmek mümkün olmamakla beraber uzun ömürlü bir tüketim malı olan dikiş makinelerinin Fransa'da 1830 yılında üretilmeye başlandıktan sonra aynı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasında da kullanılmaya başlandığı süreli yayınlardaki reklam ilanlarından anlaşılmaktadır (La Turquie, 10 Février 1866, S. 9, 4; La Turquie, 12 Février 1866, S. 10, 4).

Bilinen ilk başarılı dikiş makinesi girişimi Fransız mucit Bartélemy Thimonnier tarafından yapılmış ve bu makine Lyonlu bu başarılı terzinin girişimleri sonrasında Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır. Dikiş makinelerinin bu ilk örneği bile en tecrübeli terzilerden 7 kat daha fazla ilmek atabiliyordu. Bu hız ve teknolojik gelişim hem atölye hem de hane içi üretime önemli bir ivme kazandırabilmiştir. Fransız mucit Bartélemy dışında Amerika'da Elias Howe da 1839 -1846 yılları arasında dikiş makinesi üzerinde çalışan mucitlerdendi ancak piyasadan umduğunu bulamayınca Elias, 1847 yılında İngiltere'ye gitmek zorunda kalmıştır. Amerika'daki asıl girişim daha sonra dünyaca bilinen bir marka haline gelecek The Singer Manufacturing Company'nin kurucusu Isaac Merritt Singer tarafından yapılmıştır. Singer'in geliştirdiği makine düz ve dikey hareket eden bir dikiş iğnesine sahipti ve bu açıdan çok daha kullanışlı olmakla beraber bu makine 1850'lerden itibaren bilinen bir ticari emtia haline gelmiştir (Emiroğlu, 2017: 167 - 169). Amerikan şirketi olarak ortaya çıkan The Singer Manufacturing Company veya Singer Sewing Machine Company 1850'lerdeki ilk girişimlerden sonra Amerikan pazarında önemli bir rol oynamaya başlamış ve 1860'ların başlarında ABD pazarında üstünlüğü ele geçirmiştir. Dönemin tanıkları Singer dikiş makinesinin bu başarını büyük bir coşkuyla karşılarken aynı zamanda dikiş makinesinin sanatı ilerleten, üretimi rasyonelleştiren ve ülkenin refahını yükselten bir araç olarak görmüşlerdir (Köse, 2016: 177 - 178). Singer'in Amerika'daki bu başarısı Avrupa'daki girişimlerle aynı paralelde gelişme göstermemiş ve 1865 yılına kadar Avrupa pazarı kısmen sürüncemede kalmıştır; ancak 1865 yılında şirket George Neidlinger adında ve daha 22 yaşında bir kişiyi Osmanlı coğrafyasının da dâhil olduğu Avrupa'dan sorumlu genel yönetici yapmıştır. Neidlinger'in Avrupa'da sorumlu olduğu ülke ve bölgeler Almanya, Avusturya, Rusya, İskandinav ülkeleri, Hollanda ve tüm güney Avrupa ile Osmanlı'yı kapsıyordu. Neidlinger haricinde Londra'da görev yapan William Woodruff da şirketin Avrupa'daki diğer yöneticisiydi. Bu ikili Singer'in hem Avrupa hem de dünyaya açılmasında önemli rol oynarken şirketin denizaşırı piyasalarda gelişmesinden de sorumluydular. Singer'in Osmanlı pazarına girmesinde ve etkili olmasında Neidlinger'in tecrübeleri önemli rol oynamış ve 1865 - 1902 yılları arasındaki 37 yıl

boyunca Neidlinger bu görevinde kalarak Osmanlı pazarını ve tüketici eğilimlerini yakından takip etme fırsatı bulmuştur (Davies, 1969: 312 - 315; Godley, 2006: 271, 280 - 281).

Singer'le beraber Osmanlı piyasasında diğer ülkelerin dikiş makinesi markaları da Osmanlı pazarında 1880'lerden sonra görünmeye başlamış ve başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'da bir kullanım alanı bulabilmişlerdir. Bu makineler arasında özellikle Alman yapımı makineler önem kazanmıştır. Alman markaları arasında Muller, Seidel, Koechir, Naumann ve Wertheimer gibi dikiş makinesi üreticileri bulunmaktaydı. ABD menşeili Singer ile Alman yapımı bu makineler 19. yy.ın sonlarına doğru Osmanlı pazarı için rekabet halindeydiler (Fesch, 1999: 527 - 528). Osmanlı pazarı her ne kadar yabancı şirketlerin rekabetine sahne olsa da dikiş makinelerinin kullanımı Osmanlı toplumunda hemen benimsenmemiş ve makinelerin hane içi üretim için kullanılması ancak 1880'lerden sonra mümkün olabilmiştir. Dikiş makinelerinin 1880'lerden sonra daha görünür olması ve toplum tarafından benimsenmesi 20. yy.ın ilk yıllarında ve özellikle de II. Meşrutiyet yıllarında kayda değer bir ivme kazanmıştır. Devlet ise bu dönemde dikiş makinelerini daha çok askeri amaçlarla kullanma yoluna gitmiştir. Bu minvalde devletin 1870'li yıllardan itibaren yurt dışından makine ithal ettiği anlaşılmaktadır. Daha çok askeri amaçlarla kullanılmaya başlanan dikiş makineleri 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda olduğu gibi Erzincan'daki ayakkabı fabrikasına getirilerek ordunun kışlık bot ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu yıllarda dikiş makinesinin hız ve teknik kolaylığı sayesinde orduya aylık 40.000 çift bot üretilmesi söz konusu olmuştur (Quataert, 1992: 22 - 23). Osmanlı'nın askeri amaçlarla dikiş makinesi kullanımı 1880'lerin ortalarında da devam etmiştir. 1885 yılına ait bir belgede Harbiye Nezareti için Glasgow'daki The Singer Manufacturing Company'den makine talebinde bulunulduğu ve bu durumun şirkete bildirildiği anlaşılmaktadır (BOA. HR. SFR.3. 307/51). Dikiş makinelerinin askeri amaçlar dışında sivil amaçlı ve hane içi üretim amacıyla kullanımında Singer gibi şirketlerin 20. yy.ın ilk yıllarında Osmanlı coğrafyasında uyguladıkları acentelik sistemi, taksitli satış ve yedek parça imkânları ile Mamüretü'l – Aziz veya diğer bir ismiyle Harput gibi yerlerde 1900 yılında tesis ettikleri antrepolar önemli bir yer oynamıştır (BOA. HR. TH. 318/24).[2] Şirketin uyguladığı bu sistem sayesinde dikiş makineleri 1900'lerden itibaren İzmir'den Basra'ya kadar uzanan Osmanlı coğrafyasında kullanım alanı bulabilmiş ve Singer Konya örneğinde olduğu gibi II. Meşrutiyet'e doğru bir tekel haline gelebilmiştir (Baskıcı, 2009: 45). Singer ayrıca yabancı şirketlerle işbirliğine de girerek İstanbul'da olduğu gibi ünlü Fransız Orosdi - Back[3] Şirketi'ni Singer dikiş makinelerinin satışı için bir antrepo olarak kullanmıştır ve bu anlamda dikiş makinelerinin satışında gayrimüslim Osmanlı tebaası aracı bir rol oynamıştır (Kupferschmidt, 2004: 202 - 203). Her ne kadar gayrimüslim tebaa, 20. yy.a doğru bazı alanlarda aracı olmaktan çıkıp kendi ticaret evlerini kurup ithalatı kendi başlarına yapmaya başlamışsa da aynı durumun dikiş makinesi gibi teknolojik ürünlerde olduğunu söylemek güçtür (Baskıcı, 2009: 43 - 44). Dikiş makinesi kullanımının Osmanlı coğrafyasında 1880'lerden sonra görünür bir hâl aldığı ve II. Meşrutiyet'le birlikte önemli bir ivme kazandığı yukarıda da ifade edilmişti. II. Meşrutiyet'e değin uzanan bu gelişme seyri dikiş makinelerinin yurt dışından belli miktarlarda ithalatıyla mümkün olmuştur.

[2] Singer'in Anadolu'daki makine satışı, tesis ettiği acente/şubeler ile taksitli satış gibi detaylara çalışmanın daha sonraki başlığında yer verilecektir.

[3] Orosdi – Back Şirketi'nin hikâyesi Yahudi kökenli ve Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nda yaşayan Adolf Leon Orosdi ve Herman Back'in Macaristan'ın imparatorluktan ayrılması için yaptığı isyana katılmalarıyla başlamıştır. Bu iki arkadaş daha sonra 1849 yılında isyanın bastırılmasından sonra Osmanlı'ya iltica edip sığınma talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı, bu iki Avrupalı subayı kabul edip orduda görevlendirmiştir. Bu ikili daha sonra İstanbul'da Ömer Efendi ismiyle bir mağaza açmış ve bu mağaza 1855 yılında faaliyetlerine başlamıştır. İlk olarak Galata'da faaliyetlere başlayan bu mağaza daha sonra Sirkeci'de Sümerhan'a taşınmış ve Orosdi - Back mağazası adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İşisağ, 2019: 1 - 34.

2. Teknolojik Bir Ürün Olarak Osmanlı Devleti'nde Dikiş Makinesi İthalatı

Osmanlı Devleti, 19.yy.da Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeleri başta ulaşım teknolojileri olmak üzere yakından takip edebilmiş ve bu anlamda toplumsal fayda ve katkı sağlayacak ürünleri ithal etmekten geri durmamıştır. Bir teknoloji ithalatçısı olan Osmanlı Devleti, özellikle 1880'lerden itibaren Avrupa ve Amerika'dan dikiş makineleri gibi düşük düzeyli teknoloji[4] ithalatını gerçekleştirirken başkent İstanbul bu noktada bu ithalatın merkezi olmuş ve İstanbul aynı şekilde tüketim alışkanlıklarının da değişim gösterdiği ilk yerlerden biri olmuştur. Bu değişim ve teknoloji ithalatının 1880'lerdeki izini sürebilmek yerli ve yabancı süreli yayınlar aracılığıyla mümkündür. İlgili süreli yayınlarda Avrupa'nın en iyi fabrikalarında üretilen şık, sağlam ve gelişmiş dikiş makinelerinin Osmanlı halkının hizmetine sunulduğu reklam içeriklerinden anlaşılmaktadır. Yine aynı yıllarda özellikle Galata Bölgesi'nde günümüzde Bankalar Caddesi olarak bilinen mahalde başta Alman ve Amerikan yapımı olmak üzere Fransız ve Avusturya - Macaristan üretimi dikiş makineleri ile diğer birçok teknolojik ürünün satış ve gösteriminin yapıldığı mağazalar bulunmaktaydı (Indicateur Oriental, 1888: 63, 68). 1880'lerin sonundaki yabancı süreli yayınlardaki dikiş makinesi reklamları daha çok Galata - Pera çevresinde belli bir sosyoekonomik gelire sahip kişilere hitap ederken yerli basın daha çok Müslüman ahaliyi ön planda tutan ve buna göre şekillenen bir reklam anlayışına sahipti (Sarıoğlu, 2011: 40 - 42).

1880'lerin sonunda artık yerli ve yabancı basının önemli bir içeriği haline gelen Avrupa - Amerika yapımı dikiş makinelerinin ithalatını miktar veya değer olarak takip edebilmek 1890'ların başından itibaren mümkündür. Osmanlı'nın ticaret yaptığı ülkeler, Osmanlı ile olan ticari ilişkilerinin önemine binaen hazırladıkları konsolosluk veya ticaret raporlarında ithalatın içeriğine dair istatistiki bilgi içeren önemli kaynaklar hazırlamışlardır. Bu kaynaklar, Osmanlı'nın gerçekleştirmiş olduğu teknoloji ithalatının hangi boyut ve düzeyde gerçekleştiği hakkında da değerli bilgiler vermektedir. Bu minvalde, dikiş makinesi ithalatının 1891 yılında İzmir Limanı'na ihraç edilen önemli ürünler arasında yer aldığı görülmektedir. Buna göre bu yıl 188 adet ve 1.504 £ değerinde İngiltere'den olmak üzere toplamda 718 adet ve 5.744 £ değerinde dikiş makinesi yurt dışından ithal edilmişti (Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the year 1891 on the Trade of Smyrna and District, 1892: 6).[5] İzmir ticaret raporlarına yansıyan dikiş makinesi ithalatında İngiltere önemli bir yere sahip olmakla birlikte İngiltere'de üretilen makineler Amerikan şirketi Singer'in amblemini taşıyordu. Bu nedenle her ne kadar makinelerin çıkış ülkesi olarak İngiltere gözükse de ithal edilen makineler Singer amblemi taşıyan ve şirketin 1867 yılında ABD dışında ilk fabrikasını açtığı Glasgow'da ürettiği ürünlerdi (Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the year 1905, 1906: 175; Davies, 1969: 314; Godley, 2006: 272).[6]

İzmir Limanı'na uluslararası gemi taşımacılığı ile gelen dikiş makinesi ithalatı 1890'ların sonraki yıllarında da kayıt altına alınmıştır. Buna göre limana 1894 yılında toplam 922 adet ve 7.336 £ değerinde dikiş makinesi ithal edilmiştir. Bu ithalata bakıldığında 297 adet ile Avusturya - Macaristan 1. Sırada, 244 adet ile Almanya 2. sırada yer alırken 173 adet ile İngiltere 3. sırada yer almaktaydı. İlgili raporda Osmanlı limanlarından ve Mısır'dan da dikiş makinesi ithal edildiği belirtilmişse de Osmanlı'nın bir teknoloji ithalatçısı olduğu ve dikiş makinesi gibi mamul ürün üret(e)mediği bilinen bir gerçektir (Report for the year 1894 on the Trade of Smyrna, 1895: ekli ithalat tablosu). Osmanlı veya Mısır limanlarından Anadolu limanlarına makine ithalatı yapılıyor gibi gözükmesinin sebebi ise yurt dışından ithal edilen ürünlerin İstanbul, İzmir ve Beyrut gibi limanlara geldikten sonra burada bulunan komisyoncular

[4] Düşük düzey teknoloji ithalatı kavramı Donald Quataert'a aittir. Quataert'ın 1992'de yayımlanan eserinde Osmanlı'nın bir teknoloji ithalatçısı olmakla birlikte düşük düzey teknoloji ithalatı da gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Quataert, 1992: 15 - 25.

[5] İngiliz konsolosluk raporları bundan sonra Report for /on the year kısaltması ile verilecektir.

[6] Amerikan ticaret raporları bundan sonra CR US FC During the year kısaltması ile verilecektir.

tarafından satın alınıp daha sonra tekrar diğer Osmanlı limanlarına ihraç edilmesiydi. Komisyoncular tarafından diğer limanlara gönderilen ürünler kayıtlara Osmanlı ürünleri olarak kaydedilmiş ve mamul ürünlerin menşei sorunu ortaya çıkmıştır (Report for the year 1894 on the Trade of Aleppo, 1895: 5).

Osmanlı coğrafyasına dikiş makinesi ithalatı önemli bir ithalat limanı olan İstanbul üzerinden 1890'larda devam etmiştir. 1893 - 96 yılları arasında dikiş makinesi ithalatı bilimsel ve müzik enstrümanları başlığı altında birlikte verilmiş ve makineler için ayrı bir istatistik verilmemiştir. Ancak ilgili yıllara bakıldığında değer olarak 50.000 - 94.000 £ arasında bir ithalatın olduğu göze çarpmaktadır (Report on the Trade of Constantinople, 1898: 29 - 30). Bu dönemde dikiş makinesi ile birlikte ayrıca dikiş iğnesi ve dikiş makinesi iğnesi de ithal edilmiştir. Aşağıdaki tablo 1'de 1893 - 1896 yılları arasında İstanbul Limanı'na ithal edilen dikiş iğnesi ile dikiş makinesi iğnesi hacim ve değer olarak verilmiştir.

Tablo 1. 1893 -1896 Yılları Arası İstanbul Limanı'na İthal Edilen Dikiş ve Dikiş Makinesi İğnesi

Yıllar	**İthalat Değeri [£]**	**İthalat Miktarı [Ton]**
1893	12.647	33.2
1894	10.147	25.9
1895	9.460	21.5
1896	7.352	16.7
Toplam	**39.606**	**97.3**

(Kaynak: Report on the Trade of Constantinople, 1898: 29 - 30).

İstanbul Limanı ile birlikte Mersin Limanı'na da 1890'ların sonuna doğru dikiş makinesi ithal edilmiştir. Mersin Limanı'na 1896, 1898 - 99 yılları arası yapılan ithalatın değeri ve menşei tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1896, 1898 - 99 Yılları Arası Mersin Limanı'na İthal Edilen Dikiş Makinelerinin Değeri ve Menşei

Yıllar	**İthalat Değeri [£]**	**İthalatın Menşei**
1896	480	Avusturya - Macaristan
1898	2.080	Amerika
1899	195	Amerika
Toplam	**2.755**	

(Kaynak: Report for the year 1896 on Trade of Aleppo & Adana, 1897: 15; Report for the year 1898 on Trade of Aleppo, 1899: 11; Report for the year 1899 on Trade of Aleppo, 1900: 13).

Yukarıdaki tablo 2'den görüldüğü üzere 20. yy.a doğru Mersin Limanı'na ithal edilen dikiş makinelerinde Amerikan ürünleri önemli bir rol oynamıştır. Amerika'dan ithal edilen bu makinelerin Singer'in ürettiği makineler olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak söz konusu dikiş makinesi ve Amerikan üretimi olduğu için bu ürünlerin Singer'e ait olduğu söylenebilir (Tablo 2'deki kaynaklar).

Dikiş makinesi ithalatının yoğunlaştığı 1890'ların son yılları aynı zamanda Osmanlı pazarında etkin bir rol oynamak isteyen yabancı ülkelerin ciddi rekabetine de sahne olmuştur. Bu yıllarda özellikle Almanya, Amerika, Fransa ve Avusturya - Macaristan gibi ülkeler arasında ciddi bir rekabet yaşanmıştır. Rekabetin varlığı doğal olarak pazar talepleri ile bağlantılıyken yabancı şirketler daha çok makine satabilmek için çeşitli satış stratejileri de geliştirmeye başlamıştır (Report for the years 1897 - 99 on the Trade and Commerce of Smyrna, 1900: 8). Uluslararası bir rekabete sahne olan Osmanlı pazarı 1890'lardan itibaren özellikle Amerikan üretimi dikiş makinelerinin piyasada önemli oranda göründüğü tarihsel bir sürece tanıklık etmiştir. Bu dönemde kendi kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Amerika Anadolu'nun birçok mahalline dikiş makineleri ihraç edebilmiştir. Bu anlamda, 1890'ların sonunda daha demiryoluyla doğrudan bağlantısı olmayan Sivas gibi bölgeler bile bu teknolojik ürünü yakından tanıma

fırsatına sahip olmuşlardır. 1899 yılında yazılan bir ticaret raporundan anlaşıldığı kadarıyla Sivas'a yaklaşık 4.500 $ değerinde Amerika ve Avrupa menşeili dikiş makinesi ihraç edilmişti. Bu yıl ayrıca Erzurum gibi görece uzak bir vilayete de makineler ihraç edilebilmişti. Erzurum'a Amerika'dan ihraç edilen makinelerin değeri 1.500 $ kadardı ve bu anlamda ABD mamul ürünlerinin Anadolu'nun en uzak bölgelerine bile 1890'ların sonunda ulaştığı söylenebilir. Erzurum'a ihraç edilen makine fiyatlarına bakıldığında bunların daha makul fiyatlarla tüketiciye sunulduğu görülmektedir. İthal edilen makineler, 4.5 ile 28.00 $ arasında bir fiyat aralığında satılmaktaydı. Bu anlamda makinenin türüne göre yani el ile çevrilen, pedallı ve ticari amaçlı kullanılan makinelere göre bir talep bulunmaktaydı. Makine fiyat aralıklarının bu denli yüksek olması da yine bu talebin şekillendirdiği bir süreçti (CR US FC During the year 1899, Vol I, 1900: 975, 977 - 979, 1000, 1009).

Dikiş makinesi ithalatı ve satışı Anadolu'nun en uzak bölgelerine uzanırken 20.yy.ın ilk yıllarında da makine ithalatı çoğu zaman artarak devam etmiştir. Bu anlamda 1899 - 1901 yılları arasında Mersin Limanı'na yapılan dikiş makinesi ithalatının miktarı ve bu ithalatın menşei tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. 1899 - 1901 Yılları Arası Mersin Limanı'na Yapılan Dikiş Makinesi İthalatı ve Menşei

Yıllar	**İthalat Değeri [£]**	**İthalatın Menşei**
1899	195	Amerika
1900	12.120	İngiltere
1901	1.200	----------
Toplam	**13.515**	

(Kaynak: Report for the year 1900 on the Trade of Vilayet of Aleppo, 1901: 13; Report for the year 1901 on the Trade of Aleppo and Adana, 1902: 16, 20).

Yukarıdaki tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere Mersin Limanı'ndaki dikiş makinesi ithalatı 20. yy.ın ilk yıllarında süreklilik göstermektedir. Mersin Limanı'na gelen mamul ürünler Çukurova Bölgesi başta olmak üzere Kuzey Suriye ve Güney Anadolu'ya kadar gönderilebiliyordu. Kuzey Suriye yani Halep ve civarı ile Güneydoğu Anadolu'ya kadar açılan Mersin Limanı'ndaki makine ithalatı daha sonraki yıllarda devam etmiş ve 20. yy.ın ilk yıllarında Osmanlı toplumunda dikiş makinelerine ciddi ve sürekli bir rağbetin olduğu kayıtlara yansımıştır. Bu rağbet ve sürekliliği Diyarbekir Vilayeti gibi yerlerde de gözlemlemek mümkündür. Diyarbakır ve mülhakatında Mersin'den gelen mamul ürünlere ciddi bir talep söz konusuydu. 1900 yılında Diyarbakır'da 2.310 $ değerinde 76 adet dikiş makinesi satılmıştır. 20. yy.ın başında ithal edilen bu makineler genellikle ABD üretimiydi ve bunlara bölgede ciddi bir talep vardı. Amerikan malı dikiş makinelerinin bölgede popülerleşmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunlardan biri Mamüretü'l – Aziz veya Harput bölgesinde Singer'in tesis ettiği acenteydi. Bu acente 1900 yılında tesis edilmiş ve tesis edildikten sonra bölgedeki makine satışını ciddi anlamda tetiklemiştir. Harput'ta kurulan bu acente Malatya, Arapkir, Diyarbakır ve Musul'a uzanan geniş bir coğrafyada satışlarını sürdürmüş ve 1900 yılını takip eden 15 ayda toplam 332 dikiş makinesi satarak 9. 710 $ net kâr elde etmiştir. Bu bölgede ABD mamul ürünlerine ciddi bir talep olmasında Harput ve civarından Amerika'ya yapılan göçün de önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Bu bölgede özellikle gayrimüslim Ermeni toplumunun 20. yy.ın ilk yıllarında ABD'ye göç etmesi Amerikan üretimi mamul ürünlere talebi artırırken aynı zamanda Amerika'nın bölgedeki nüfuzunu da artırmıştır. Ayrıca Amerikan misyonerlik faaliyetleri ile eğitim kurumları ya da diğer bir ifadeyle Amerikan kolejlerinin hem bölgede hem de Tarsus gibi mahallerde önemli bir etkisi söz konusuydu. Bu durum Amerikan mamul ürünlerin talebini artıran diğer bir faktör olarak dikkat çekmektedir (CR US FC During the year 1901, Vol I, 1902: 1050 - 1051, 1058, 1064; Halifeoğlu, 2007, s. 26-31). Güneydoğu Anadolu'da bulunan mahallerde makine satışlarının artmasında ayrıca Singer'in Mamüretü'l- Aziz/Harput'taki acentesi adına çalışan şubelerinin de önemli bir katkısı olmuştur. 1902 yılında Singer'in Diyarbakır'da bir şube tesis ettiği anlaşılmaktadır. 1902 yılından itibaren hizmete giren bu şubenin teknolojik ürünlerin bölgede dağıtımında önemli bir rolü bulunmaktaydı. Singer'e bağlı bu şube, dikiş makinesi ithalatını direkt olarak gerçekleştirerek

aradan komisyoncu gibi ara elemanları kaldırmıştır. İlgili yıllarda birçok mamul ürün veya ticari emtia tüccarlar tarafından İstanbul, İzmir, Halep, Mersin ve Beyrut gibi yerlerden getirilirken ve tüm dağıtım şebekesinde komisyoncular aktif rol oynarken Singer bu tür aracı kişilere başvurmadan tüm ithalat ve distribütörlük görevini bu bölgede ifa edebilmiştir. Diyarbakır şubesi Mardin ve Urfa gibi görece daha yakın yerlerdeki satışı da tetiklemiştir. 20. yy.ın bu ilk yıllarında bölgede dikiş makinesine ciddi bir talep söz konusuydu ve bu durum şirketin Irak topraklarında da Singer'e bağlı şubeler tesis etmesine sebep olmuştur. Bu şubeler Musul ve Bağdat'ta tesis edilmiş ve 1902 yılında ise bunlara son olarak Basra şubesi eklenmiştir. Irak coğrafyasındaki Singer şubelerinin makine kullanımını artırdığına dair önemli veriler bulunmaktadır (CR US FC During the year 1902, Vol I, 1903: 1117, 1120 - 1121).

Amerika'nın Diyarbekir Vilayeti ve Irak coğrafyasındaki faaliyet ve etkisi bu bölgedeki Singer markalı dikiş makinesi satışını da kolaylaştırmıştır. Bu anlamda makine satışlarına bakıldığında Harput ve civarında 1901 yılında 102, Malatya'da 49, Arapkir'de 14, Diyarbakır'da 76, Musul'da 64 ve Bağdat da 27 dikiş makinesinin satıldığı kayıtlara yansımıştır. Singer'in Harput'ta açılan acentesi yine bu dönemde makine satışını artırıcı bir rol oynamıştır. Bu acente yerli gayrimüslim bir tüccarın elinde bulunurken yardımcı bir kadın da bu acentede çalışmaktaydı. Singer'in bu acentesi yerli gayrimüslim tüccar tarafından işletilirken bu gayrimüslim faktörün etkisiyle olsa gerek Singer daha önce bölgede popüler olan Alman ve İngiliz yapımı dikiş makinelerini piyasadan kaldırabilmiştir. Harput'taki acente bu açıdan bölgede ciddi bir üstünlük sağlarken satışlar üzerinden belli bir komisyon da almaktaydı. Burada çalışanlara aylık bir ödeme yapılırken acente yetkilisi 30 $; yardımcı kadın ise yaklaşık 13 $ civarında bir maaş alabiliyordu (CR US FC During the year 1901, Vol I, 1902: 1058, 1064, 1070). Singer'in bölgedeki etkisinin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda 1902 yılındaki istatistiklere bakıldığında bu Amerikan şirketinin güneydoğu ve Irak coğrafyasındaki makine satışının artış eğilimi taşıdığı görülmektedir. 1902 yılında Singer'in Güneydoğu Anadolu ile Irak topraklarındaki makine satışı tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Singer'in 1902 Yılında Güneydoğu Anadolu ile Irak Topraklarındaki Makine Satışı

Yer /Bölge İsmi	**Makine Adedi**
Mamüretü'l –Aziz	140
Diyarbakır	65
Musul	115
Bağdat	80
Toplam	**400**

(Kaynak: CR US FC During the year 1902, Vol I, 1903: 1127).

Singer'in 1902 yılındaki tüm şubelerinden yapılan makine satışının tutarı yaklaşık 11.000 $ civarındaydı ve yine 1902 yılında bölgedeki farklı şubelerde 500'ün üzerinde dikiş makinesi depolarda hazır bir şekilde bulunmaktaydı. Bölgedeki makine satışları başlangıçta büyük ölçüde elle çevrilen hafif makinelere yönelik gelişirken daha sonra daha pahalı olan dişli makineler Diyarbekir Vilayeti ile civarında revaç bulmuştur. Dikiş makinelerinin bu bölgede revaç bulmasında Singer'in uyguladığı taksitli satış önemli bir rol oynamış ve şirket bölgede önemli bir satış trendi yakalamıştır. Dönemin Amerikan ticaret raporlarında Singer'in bu başarısı takdir edilirken şirketin kısa süre içerisinde tüm yabancı rekabeti ortadan kaldırdığı ve sadece birkaç yıl içinde geniş bir coğrafi alanda ticari faaliyetlerde bulunduğu, bulunabildiği belirtilmiştir. Dönemin gözlemcileri, bu başarının diğer Amerikalı şirket ve üreticiler için de bir örnek teşkil etmesini dilemekteydiler (CR US FC During the year 1902, Vol I, 1903: 1127).

Amerika'nın mamul ürün ve makine ihracatı Harput ve güneydoğuda devam ederken 20. yy.ın ilk yıllarında Mersin Limanı üzerinden dikiş makinesi ithalatının devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda 1903 yılında limana 18.525 £ değerinde çoğunluğu İngiltere'den olmak üzere dikiş makinesi ithalatı

gerçekleştirilmiştir. Mersin Limanı üzerinden yapılan dikiş makinesi ithalatı 1899 - 1903 yılları arasında ortalama 8.369 £ değerinde olmuştur. Bu hususta Mersin üzerinden yapılan makine ithalatının sürekli olduğu ve dikiş makinelerine Osmanlı Anadolu'sunda bir talebin olduğu anlaşılmaktadır. 1903 yılında İngiltere'den başka ABD'den de dikiş makinesi ithal edilmiştir. Nicel olarak ne kadar makinenin ithal edildiği kayıtlara geçmezken ABD'den 1.680 £ değerinde Avusturya - Macaristan'dan da 215 £ değerinde makine ithalatının yapıldığı anlaşılmaktadır (Report for the year 1903 on the Trade of Aleppo and Adana, 1904: 18, 20). Mersin Limanı'ndaki bu makine ithalatı dalgalı bir seyir izleyerek 1904'te 6.000 £ civarında gerçekleşmiştir. İthal edilen makinelerin Mısır'dan geldiği kaydedilmişse de yukarıda da ifade edildiği üzere bu tür mamul ürünler Port - Said, İskenderiye, İstanbul veya Beyrut gibi mahallere ithal edildikten sonra diğer Osmanlı limanlarına tekrar ihraç ediliyordu, bundan dolayı kayıtlara bunlar her ne kadar Mısır veya Osmanlı ürünleri olarak kaydedilmişlerse de bunlar Batı veya ABD menşeili ürünlerdi (Report for the year 1904 on the Trade of Aleppo and Adana, 1905: 10).

Osmanlı coğrafyasında 20. yy.ın ilk yıllarında ve özellikle de II. Meşrutiyet Dönemi'ne doğru dikiş makinesi kullanımı ve ithalatında bir artış trendi göze çarpmaktadır. Mersin Limanı üzerinden yapılan ithalata bakıldığından 1905 yılı dikiş makinesi ithalatı açısından önemli bir zaman dilimidir. Bu yıl yapılan ithalat toplam 138.500 £ olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalatın 88.500 £ İngiltere'den 50.000 £ ise ABD'den yapılmıştır. Bir önceki yıl yani 1904 yılıyla karşılaştırıldığında makine ithalatında %1.792 bir artış söz konusudur. Makine kullanımının artış kaydetmesinde Anadolu'daki yerel faktörler ile yerel sanayi gelişiminin bir etkisinin olup olmadığı istatistiklerden anlaşılmamaktadır. Bu artışın Mersin Limanı üzerinden yapılan ithalatla ilgili olduğu ve tüm Anadolu coğrafyası için genelleştirilemeyeceği de belirtilmelidir (Report for the year 1905 on the Trade of Aleppo, 1906: 10). II. Meşrutiyet'e doğru dikiş makinelerine olan talebin ilerleyen yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda yine Mersin Limanı üzerinden yapılan ithalat 1908 ve sonrasında Kayseri gibi iç bölgelere kadar yayılmıştır. Kayseri ve Yozgat gibi iç kesimler Mersin Limanı'ndan gelen ithalatı belli düzeyde tüketiyorlardı. Ayrıca yine Mersin Limanı üzerinden yapılan ithalat Adana, Pozantı ve Niğde gibi mahaller tarafından da çekiliyordu. 1908 yılında Anadolu'daki dikiş makinesi ithalatında Singer'in önemli bir hegemonyası söz konusuydu ancak bu yıllarda özellikle Alman şirketlerinin Singer'in bu hegemonyasına karşı bir rakip olarak bölgede varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu yıllarda dikiş makinesi kullanımının artmasındaki en önemli nedenlerden biri olarak makinelerin ucuz olması gösteriliyordu. Örnek olarak 1908 yılında Alman yapımı – ki kaynakta ismi verilmese de muhtemelen Pfaff markasıydı - en ucuz dikiş makinesi nakit ödenmesi halinde yaklaşık 3 £ idi; 3 aylık taksitli satış fiyatı ise yine 3 £ 10 şiline denk gelmekteydi. Bu yıl Mersin, Adana, Pozantı ve bu bölgelere bağlı kasaba merkezlerinde 5.000 £ değerinde dikiş makinesinin satıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölgede Singer markası adı altında satılan makineler üç çeşitti ve bunlar el, ev içi ve esnaf makineleri olarak isimlendirilmekteydi. Bunların fiyatları da çeşitlilik gösterirken el ile kullanılan 5 £, ev içi kullanılan makine 9 £ ve esnaflar tarafından ve daha çok ticari amaçla kullanılan makineler ise 10 ile 12 £ arasında bir fiyat skalasında satılmaktaydılar. Singer'in dünya çapındaki satışlarında olduğu gibi Anadolu'daki makine satışlarında da ev içi yani hane üretimine yönelik makineler önemli bir yer tutmaktaydı. Hane içi üretime dair kayda değer bir gelişmeyi yansıtan bu satışlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'daki hanehalkının %10'unun dikiş makinesine sahip olmasıyla sonuçlanmıştır (Report for the year 1908 on the Trade of Adana, 1909: 10, 21; Godley, 2024: 31).

Haneiçi üretimde önemli bir etkisi olan ve ev içi üretimde kullanılan makinelerle beraber Singer'in dikiş makinelerini genellikle diğer markalara göre daha pahalıya sattığı bilinen bir gerçekliktir. Singer, dikiş makinelerini genellikle daha pahalı satmakla beraber makinelerin tasarım açısından bir üstünlüğünün olmadığı ve dikiş makinesi üretiminde de şirketin teknolojik bir lider ol(a)madığı son yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Godley, 2006: 267 - 268). Bu fiyat farkına rağmen Singer'in Anadolu'da rağbet görmesinde şirketin ticari markası yani ismi ve bu ismin Anadolu'da popülerlik

kazanması önemli bir rol oynamıştır. Singer'in bu popüleritesi, şirketin makine satışının belli bir süreklilik göstermesi için çeşitli ödeme planları geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Singer, bu ödeme planlarını Anadolu coğrafyasının birçok mahallinde uygulayabilmiş ve bu anlamda bir marka değeri yaratabilmiştir. Bu minvalde ödeme planlarına bakıldığında ödemelerin haftalık veya aylık yapılabildiği ve haftalık yapılan ödemelerde 10 kuruş aylık ödemelerde ise yaklaşık 37 kuruş gibi bir miktarın verildiği görülmektedir (Report for the year 1908 on the Trade of Adana, 1909: 10, 21).

Mersin Limanı üzerinden yapılan dikiş makinesi ithalatı ve limanın hinterlandını oluşturan bölgelerde dikiş makinelerinin kullanımı ve satışı üzerinde durduktan sonra Anadolu'nun bir diğer önemli limanı olan İzmir Limanı üzerinden yapılan ithalat üzerinde durulacaktır. İzmir Limanı aracılığıyla Batı Anadolu'ya da önemli miktarda dikiş makinesi ithalatı gerçekleşmiştir. Bu anlamda İzmir'e 1900 – 04 yılları arası yapılan dikiş makinesi ithalatı tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İzmir Limanı'na 1900 - 1904 Yılları Arası Yapılan Dikiş Makinesi İthalatının Değeri ve Menşei

Yıllar	**İthalat Değeri [£]**	**İthalatın Menşei**
1900	6.898	İngiltere, ABD, Almanya ve Avusturya - Macaristan
1901	2.646	"
1902	4.527	"
1903	3.822	**"**
1904	2.512	**"**
Toplam	**20.405**	

(Kaynak: Report for the year 1901 on the Trade of Smyrna, 1902: 13; Report for the year 1902 -03 on the Trade of Smyrna, 1903: 15; Report for the year 1904 on the Trade of Smyrna, 1905: 11, 17; Report for the year 1905 on the Trade of Smyrna, 1906: 13).

Tablo 5'ten de anlaşılacağı üzere İzmir Limanı'ndan yapılan ithalat Mersin Limanı ithalatında olduğu gibi dalgalı bir seyir izlemekteydi, bununla beraber dikiş makinesi ithalatında bir sürekliliğin olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde dikiş ipliği ithalatı da önemli bir yekûna varmıştı. Buna göre yaklaşık 1.200 £ değerindeki dikiş ipliği bu yıllarda İngiltere'den ithal edilmişti. Dikiş ipliği genel olarak 20. yy.ın ilk yıllarında Osmanlı topraklarına İngiltere'den gelmekteydi ve bu anlamda İngiltere'nin bu üretim alanında bir öncülüğü bulunmaktaydı (Report for the years 1902 – 03 on the Trade and Commerce of Smyrna, 1903: 15; Report for the year 1901 on the Trade of Smyra, 1902: 13). İzmir Limanı üzerinden yapılan dikiş makinesi ithalatı 20.yy.ın diğer yıllarında devam ederken dikiş makinesi kullanımı Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan mahallerde dikiş ipliği tüketimini önemli oranda artırmıştır. 1903 yılındaki rakamlar göz önüne alındığında pamuk, yün ve dikiş ipliği ithalatı yaklaşık olarak 200.865 £ değerinde gerçekleşmiş ve bu rakamın 144.881 £'i direkt olarak İngiltere'den ithal edilmiştir. Bu anlamda İngiltere, diğer bölgelerde olduğu gibi İzmir ve Batı Anadolu Bölgesi'nde de bu alandaki üstünlüğünü uzun yıllar devam ettirebilmiştir (Report for the year 1904 on the Trade of Smyrna, 1905: 11, 17; Report for the year 1905 on the Trade of Smyrna, 1906: 13).

İzmir Limanı üzerinden yapılan ithalat Mersin Limanı'nda olduğu gibi özellikle II. Meşrutiyet yıllarına doğru artış eğilimi göstermektedir ve dikiş makinesi ithalatı artık ağırlık birimi cinsinden ton olarak da verilmeye başlanmıştır. Buna göre 1905'te 50 ton ağırlığında ve 3.743 adet; 1906'da 81 ton ağırlığında 3.652 adet ve 1907'de ise 67 ton ağırlığında 4.745 adet dikiş makinesi yurt dışından ithal edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında ise İzmir Limanı'na 52 ton ağırlığında 3.942 adet dikiş makinesi ithal edilmiştir. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere İzmir üzerinden yapılan ithalat belli bir seviyeyi yakalamış ve bu oran 1908'e kadar devam etmiştir (Report for the year 1907 on the Trade of Smyrna, 1908: 18; Report for the year 1908 on the Trade of Smyrna, 1909: 15). İzmir Limanı'ndan yapılan ithalatı Birinci Dünya Savaşı öncesi 1912 yılına kadar da takip edebilmek mümkündür. Bu

noktada 1908'den sonraki ve 1909 - 1912 yıllarını kapsayan 4 yıllık dönemle ilgili istatistiki bilgiler aşağıdaki tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. 1909 - 1912 Yılları Arası İzmir Limanı'na Yapılan Dikiş Makinesi İthalatı[7]

Yıl	**İthalat Değeri [£]**	**İthalat Miktarı [Adet/Ton]**	**İthal Edilen Ülkeler**
1909	1.088	5.192/78	Almanya, Fransa, Avusturya – Macaristan ve ABD
1910		5.490/81	
1911		9.848/155	
1912		/157	

(Kaynak: Report for the year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 39; Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna, 1911: 18; Report for the year 1911 – 12 on the Trade of Smyrna, 1912: 20; Report for the year Ending July, 1913, on the Trade of Smyrna, 1914: 11).

Yukarıda verilen tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere Birinci Dünya Savaşı'na doğru makine ithalatı nicel olarak artış kaydetmiştir. İzmir Limanı'na yapılan dikiş makinesi ithalatı 1905 yılında miktar olarak 50 ton civarındayken 1912 yılında 157 tona kadar yükselmiştir. Dönemle ilgili kaynaklarda dikiş makinesinin özellikle 1908 ve sonrasında Osmanlı toplumunda oldukça rağbet gördüğü ve popülerleştiği belirtilerek Osmanlı piyasasında birkaç dikiş makinesi markasının bulunduğundan bahsedilmiştir. Yine bu dönemde özellikle ABD üretimi dikiş makinelerine ciddi bir rağbet olduğu anlaşılmaktadır (Report for the year Ending July, 1913 on the Trade of Smyrna, 1914: 11, 20; Annuaire Oriental, Vol I, 1912: 1 - 2; Annuaire Oriental, Vol I, 1914: 1).

İzmir Limanı'ndan yapılan ithalatın yanında önemli bir ithalat limanı ve tüketim merkezi olan İstanbul Limanı'ndan yapılan makine ithalatı da bu yıllarda önemli bir raddeye varmıştır. Bu anlamda 20. yy.ın ilk yıllarından itibaren ithalatın miktar ve değerini takip edebilmek mümkündür. 1904 yılında İstanbul'a yapılan dikiş makinesi ithalatında ABD'nin önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Bu yıl dikiş makinesinin ithalat değeri yine ABD'den ithal edilen margarin ile birlikte 2.156.100 $ olarak verilmiştir. ABD'den ithal edilen diğer ürünlerin toplam değeri ise 1.800.000 $ olarak tahmin edilmekteydi. Bu anlamda ABD'nin Osmanlı ile olan dış ticaretinde dikiş makinesi ithalatının önemli bir yere geldiği görülmektedir. ABD mamul ürünleri Liverpool, Hamburg, Rotterdam ve Trieste gibi limanlara uğradıktan sonra Osmanlı topraklarına ulaşabildiği için ABD - Osmanlı ticaretinin net rakamlarını verebilmek mümkün değildir ve ikili ticaretin verilen rakamların üzerinde olduğu söylenebilir (Report for the year 1905 on the Trade of Constantinople, 1906: 21). ABD - Osmanlı ilişkilerinin belli bir ivme kazandığı 20. yy.ın ilk yıllarında 1905 sonrasında dikiş makinesi ithalatının iç bölgelerde bulunan Konya Vilayeti ve bu vilayete tâbi sancak ve kazalarda yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu yaygınlık Singer'in Konya ve çevresindeki faaliyetleriyle doğrudan bağlantılıydı ve şirket bu yıllarda bölgede bir tekel haline gelebilmişti, bu tekelleşmede şirket tarafından sunulan ücretsiz tamir - bakım ile makinelerin kurulum hizmetleri önemli bir rol oynamıştı. Bu dönemde İstanbul üzerinden Konya'ya dikiş makinesi ithalatının değer cinsinden karşılıkları verilmiştir. 1906 yılında Konya merkez sancağına 2.200 £, Karaman'a 200 £, Ereğli'ye 300 £, Akşehir'e 500 £ ve toplamda ise 3.200 £ değerinde dikiş makinesi ithalatı gerçekleştirilmiştir. Konya'ya 1907 yılında ise 2. 430 £ değerinde 430 adet dikiş makinesi satılmıştır. Bu makinelerden 300 tanesi Konya merkeze, 50 tanesi Akşehir, 40'ar tanesi ise Ereğli ve Karaman'a gönderilmiştir. 1907 yılında Konya piyasasına Singer dışında Alman yapımı makinelerin girdiği de kaydedilmiştir. Bu anlamda Singer her ne kadar bölgede tekel haline gelmişse de Almanya'nın

[7] 1909 – 12 arasındaki 4 yıllık süreçte makine ithalatı bazı kaynaklarda değer bazılarında ise miktar olarak verilmiştir.

bölgedeki nüfuzu Alman şirketlerinin Konya ve çevresinde etkili olabilmesini sağlıyordu. Yine bu yıllarda dikiş ipliği ithalatı da önemli bir miktara ulaşmıştı. 1905 -06 yılları arasında İstanbul gümrüğüne 325.624 £ değerinde iplik ithalatı gerçekleşmiştir. Bu ithalatın 171. 532 £'i İngiltere'den yapılmış ve İngiltere bu alandaki üstünlüğünü sürdürmüştür (Report for the year 1905 on the Trade of Constantinople, 1906: 21; Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople, 1907: 30, 35; Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople, 1908: 5, 32, 35).

İstanbul Limanı'na yapılan ithalat II. Meşrutiyet'in ilk yılı 1908'de hem miktar hem de değer olarak ciddi bir artış göstermiştir. Bu yıl dikiş makinesi ve parçaları toplam 71.000 £ değerinde ve 1.126 ton olarak ithal edilmişti. Bu ithalatın 1.031 tonu veya 63.000 £ değerindeki kısmı İngiltere veya İngiltere bağlı ülkelerden gelmişti. Bu anlamda 1908 yılındaki dikiş makinesi ithalatında İngiltere ve bağlı ülkeler İstanbul Limanı için %91.5'lik bir paya sahiplerdi. İngiltere'nin İstanbul Limanı'na makine ithalatı 1910'lu yıllara doğru da devam etmiştir (Report for the year 1908 on the Trade of Constantinople, 1909: 19; Report for the year 1912 on the Trade of Constantinople, 1913: 31). 1910 ve sonrasındaki yıllarda dikiş makinesi ithalatı önceki yıllardan miktar ve değer olarak artış kaydetmiştir. İstanbul Limanı üzerinden 1910 - 1911 yılları arasında yapılan ithalatın miktar ve değeri aşağıdaki tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. 1910 - 1911 Yılları Arası İstanbul Limanı'na Yapılan Dikiş Makinesi İthalatı

Yıl	**İthalatın Değeri [£]**	**İthalat Miktarı [Ton]**	**İngiltere'den İthal Edilen [Ton/£]**	**İthal Edilen Ülkeler**
1910	133.000	1.565	506/50.000	İngiltere, ABD
1911	191.000	1.812	760/81.000	İngiltere, ABD
Toplam	**324.000**	**3.377**	**1.266/131.000**	

(Kaynak: Report for the year 1912 on the Trade of Constantinople, 1913: 30 – 31; Report for the year 1913 on the Trade of Constantinople, 1914: 19).

İstanbul Limanı'na yapılan ithalattan da anlaşılacağı üzere 20.yy.ın ilk yıllarından itibaren artış kaydeden dikiş makinesi ithalatı, 1905 yılında 50 ton civarında seyrederken 1908 yılında 1.126 ton ve 1911 yılına gelindiğinde 1.812 ton raddesine varmıştır, bu durum sadece İstanbul Limanı üzerinden yapılan ithalatı göstermektedir. Bu anlamda 1904 - 05 sonrasında Osmanlı toplumunda dikiş makinesine ciddi bir talep olduğu görülmektedir. Osmanlı toplumundaki bu talep 1910'lu yıllarda genellikle İngiltere, ABD ve kısmen de Alman şirketleri tarafından karşılanıyordu (Report for the year 1912 on the Trade of Constantinople, 1913: 30-31; Report for the year 1913 on the Trade of Constantinople, 1914: 19). Bu talebin doğrudan sonuçları arasında yer alan dikiş makinesi satış şube sayıları da bu talebi doğrulamaktadır. Bu anlamda 1912 yılına gelindiğinde sadece Singer'in Osmanlı topraklarındaki şube sayısı 350 idi ve bu şubeler tüm imparatorluğa yayılmıştı (Annuaire Oriental, Vol I, 1912: 1). Singer'in şube sayısı dikiş makinesi kullanımının 1914 öncesi belli bir seviyeye geldiğini açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki başlıkta Osmanlı İmparatorluğu'nda dikiş makinesi kullanımı üzerinde durulacaktır.

3. Osmanlı Devleti'nde Dikiş Makinesi Kullanımı ve The Singer Manufacturing Company'i Etkisi

Osmanlı Devleti her ne kadar Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş bir devlet olsa da bulunduğu coğrafyanın jeopolitik konumu Avrupa'daki teknolojik ve bilimsel gelişmeleri yakından takip etmesine fırsat vermiştir. Bu hususta alan yazınında uzun zaman üzerinde durulan geri kalmışlık kavramı birçok alanda olduğu gibi teknoloji ithalatı ve kullanımı için de geçerli değildir. Osmanlı Devleti'nin üretim sektöründen ulaşım teknolojilerine kadar birçok alandaki yenilikleri takip edebilme potansiyeli

bulunmaktaydı (Quataert, 1999: 24 – 37; Köse, 2016: 177 – 181).[8] Teknolojik yenilikleri takip edebilme potansiyeli yüksek olan Osmanlı, 19. yy.ın önemli buluşlarından dikiş makinesinin özellikle 1850'lerden itibaren uluslararası piyasalarda görülmesinin ardından kendi coğrafyasına da ithal etmeye başlamıştır. Osmanlı toplumunda dikiş makinesi kullanımı 1860'lardan itibaren görünür bir hâl almış ve dönemin süreli yayınlarında dikiş makinesi reklamları boy göstermeye başlamıştır. Bu dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinden ithal edilen makinelerin özellikleri ve kullanımlarına dair bilgiler de bu reklam ve ilan içeriklerinde verilmeye başlanmıştır (La Turquie, 12 Février 1866, S. 10, 4; Cooper, 1976: 29 - 30).

1860'lardan itibaren Osmanlı toplumu tarafından kullanılmaya başlanan dönemin bu teknolojik ürünleri Osmanlı'da hem sivil hem de askeri amaçlarla kullanılagelmiştir. Devletin dikiş makinelerini kullanımı daha çok askeri amaçlarla ve savaş yıllarındaki zaruretlerle bağlantılı olarak geliştiği yukarıda ifade edilmişti. (BOA. HR. SFR.4. 401/52; Quataert, 1992: 22 - 23). Dikiş makinelerinin Osmanlı'da kullanımı esas olarak sivil alana yönelikti ve bu anlamda 1880'ler dikiş makinelerinin yaygınlaşmaya başladığı bir zaman dilimi idi. Bu yıllarda özellikle Singer gibi makine üreticileri makinelerin teknik özellikleri tanıtmak, makinelerin kullanımı hakkında kamuoyunu bilgilendirmek için çeşitli talimatnameler yayımlamışlardır. Bu talimatnamelerden biri de 1882 yılında yayımlanmıştır. Zengin bir görsel malzeme ile desteklenen bu talimatnamede masuranın sarılmasından makinelerin yağlanmasına, dikiş iğnesi ve ipinin takılmasına kadar her şey çok ayrıntılı bir şekilde tüketicilere tanıtılmıştı. Bu tür şirketler bu yayınlar aracılığıyla tüketici eğilimlerini de gözlemleme fırsatı buluyorlardı. George Neidlinger'in imzası talimatnamenin ilk sayfasında yer alırken Singer'in Kuzey ve Doğu Avrupa'daki şubelerinden Neidlinger'in sorumlu olduğu ve Singer'in yine Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınan bir marka olduğu talimatnameden anlaşılmaktadır (Singer Dikiş Makinelerinin Suret-i İstimaline Hâvi Talimatname, 1882: 1 - 10).

1882'deki bu talimatnamenin yayımlanmasında Singer'in Osmanlı pazarında önemli bir rol oynamasına sebep olan ve 1881 yılında İstanbul'da açılan ilk şubenin önemli bir etkisi söz konusuydu. 1880'lerin başına kadar Osmanlı topraklarındaki satışlar daha çok bağımsız acenteler tarafından gerçekleştirilirken 1881'de bu şubenin açılması İstanbul'daki makine satışlarının bir yansıması olarak okunabilir. Şirketin İstanbul'u tercih etmesi doğal olarak bir tesadüf değildi. İstanbul, 19. yy.ın sonlarında 1.000.000'a yaklaşan nüfusuyla önemli ve kârlı bir tüketim merkezi olmakla birlikte diğer Osmanlı bölgeleri için de bir dağıtım ve pazarlama merkezi olarak aynı oranda önemli görülüyordu. Singer'in 1881 yılında tesis ettiği bu şubeden sonra şirketin İstanbul ve çevresindeki şube sayıları 1880'lerin sonuna doğru anlamlı bir artış kaydetmiştir. Bu şubeler, 1887 - 89/90 yılları arasında Beyoğlu'nda Pera bölgesinde 203 ve 343 numarada, Galata'da Billur Sokağı'nda, Yeni Cami ve Mahmud Paşa semtlerinde, Üsküdar'da Çarşıboyu 22 numara gibi adreslerde bulunmaktaydı. Bu açıdan şirketin 8 - 9 yıllık bir zaman diliminde İstanbul ve çevresinde önemli derecede bir şube ağı kurabildiği görülmektedir (Köse, 2016: 181 - 182, 184). 1903 yılındaki bir belgeden Beyoğlu Pera[9] 343 numarada bulunan mağazanın üst katında büyük bir salonun olduğu ve burada kadınların el işleri ile ilgilenerek birtakım ürünler meydana getirdiği ve bu büyük salonda sergi açıldığı anlaşılmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere makine kullanımı kadın emeğinin daha görünür bir hâl almasında aracı bir rol oynamıştır (BOA. ZB. 362/16). Yine bu mağaza, 1905 yılında meydana gelen Yıldız Suikastı sırasında şirket çalışanlarından Belçikalı George'un suikast girişimi için mağaza dolaplarında sakladığı silah ve dinamit gibi ateşli silahların tutulmasına da şahitlik etmiştir. Bu anlamda şirketin yabancıları veya

[8] Quataert'ın 1999 yılında yayımlanan ilgili eseri Osmanlı üretim/imalat sektörü üzerinde yapılan en kapsamlı akademik çalışmalar arasında yer alırken Osmanlı'nın teknoloji ithalatı ve takibi konusunda üretim teknolojileri alanındaki gayretini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Quataert, 1999: 24 – 44. Ayrıca dikiş makinesi kullanımı ve Singer özelinde geliştirilen stratejiler için de Köse'nin Türkçeye çevrilen eseri değerli bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köse, 2016: 177 – 194.

[9] Kaynaklarda Pera genellikle Grande rue de Pera ismi ile anılmaktadır.

gayrimüslim Osmanlı tebaasını istihdam etmeye yönelik politikaları devletle şirketi karşı karşıya getirip önemli sorunlar teşkil edebiliyordu (BOA. BEO. 2688/201594). Singer'in yabancı veya gayrimüslim Osmanlı tebaasını istihdam ettirmesi Yıldız Suikastı hadisesinde olduğu gibi şirketin devletle ilişkilerine ciddi anlamda ket vururken aynı zamanda çeşitli kısıtlamaları da beraber getirmiştir. Bunlardan biri daha önce izin verilen Osmanlı armasının şirket şubelerine asılmasından vazgeçilmesiydi. Singer'in başkent İstanbul'da bulunan şubelerine Osmanlı armasını asmaları için izin verilmiş ve bu izin Anadolu'da bulunan diğer şubelere de teşmil edilmişti ancak 1905 yılında yaşanan Yıldız Suikastı ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler Osmanlı Devleti'ni bu izni yeniden revize etmeye yöneltmiştir (BOA. Y. MTV. 282/6).

Singer'in yabancı ve yerli gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişileri istihdam etmesi veya bunlara öncelik tanıyor olması birçok başka sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda şirket çalışanlarının bazı siyasal olaylara karıştıkları da görülüyordu. Bu hususta özellikle Ermeni meselenin önemli bir boyuta vardığı 1896 yılında Singer'in Bursa şubesi yöneticisi Martin ismindeki kişinin Bursa Ermeni komitesiyle ilişkisi tespit edilmiş ancak Martin'in mağazasında Alman bir fabrikanın eşyalarını sattığı anlaşıldığından bu durum Dersaadet Almanya konsolosluğuna bildirilmiştir (BOA. DH. TMIK.M. 22/58). Gayrimüslim Osmanlı tebaası siyasi birtakım olayların içinde yer almakla birlikte son dönem Osmanlı toplumunda dikiş makinesi gibi teknolojik bir aracın kullanımında da önemli bir role sahipti. Bu konuda Singer ve diğer makine üreticilerinin gayrimüslim tebaayı istihdam etmekteki istekleri önemli bir rol oynamış ve bunlar Batılı şirketlerin temsilcisi olup acentelik görevini yürütmüşlerdir. Gayrimüslim tebaa Batılı şirketlerle Osmanlı toplumu arasında aracı bir rol oynarken aynı zamanda dikiş makinesi gibi makinelerin kullanımını artırıcı bir rol de üstlenmiştir. Bu hususta hem başkent İstanbul'da hem de Anadolu'nun diğer birçok mahallinde tesis edilen şubelerde müdür, yardımcı elemanlar ile müstahdemlerin genellikle Ermeni veya Rum Osmanlı tebaası kişilerden meydana geldiği görülmektedir. Edirne'den Sivas'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Ermeni ve Rum tüccarlar dikiş makinesinin satışında doğrudan rol oynamaktaydılar (BOA. DH. MKT. 2351/119; BOA. DH. MKT. 2330/43; BOA. DH. ŞFR. 247/52).

Gayrimüslim tebaanın teknoloji ithalatı ve kullanımı konusunda aracı olmasına Anadolu'nun birçok yerinde şahit olunmaktadır. Bunlardan biri Edirne Vilayeti idi. Singer, Edirne merkezinde 1897 yılında aktif bir şekilde çalışan ve satış yapan bir şubeye sahipti, bu şube Ermeni bir tüccar olan Karabet Asadvaryan tarafından işletiliyordu. Buradaki şube bölgenin dikiş makinesi alımında önemli bir rol oynamıştır. Singer'in bölgedeki satışları ile makine kullanımına bağlı olarak 1910'lu yıllara gelindiğinde Edirne Vilayeti'nin Mustafa Paşa gibi kaza merkezlerine de şubeler tesis edilmiştir. Bu anlamda özellikle 20. yy.ın ilk yıllarında bölgede ciddi bir talebin olduğu söylenebilir. Bu talebin doğrudan nedenlerini tespit etmek mümkün olmamakla beraber Edirne'nin İstanbul'a yakın olması ve ulaşım kolaylığı makineleşmeyi tetikleyen nedenler arasındaydı (BOA. DH. MKT. 2084/100; BOA. HR. HMŞ. İŞO. 13/2). Edirne Vilayeti ve kazalarında yaşanan durumun benzeri Hüdavendigar Vilayeti ve vilayete bağlı kazalarda da yaşanıyordu. Bu noktada Bursa'da 1896 yılından itibaren şirketin bir şubesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu şubenin başında Martin adında gayrimüslim bir tüccar bulunurken bu kişi Ermeni komitacılarla işbirliği içinde hareket etmiştir (BOA. DH. TMIK.M. 22/58). Yine Hüdavendigar Vilayeti'ne tâbi Bandırma gibi deniz ulaşımının mümkün olduğu yerlerde de Singer şubeler açmaktan geri durmamıştır. Bandırma'daki şubenin başında da diğer örneklere benzer olarak Ermeni bir tüccar bulunmaktaydı ve bu şube 1898 yılından itibaren bölgede makine satışı gerçekleştiriyordu (BOA. DH. MKT. 2351/119). Bu mahaller dışında Alaşehir gibi kazalarda da Singer'in şubeler kurduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda makine ithalatında da ifade edildiği üzere İzmir Limanı üzerinden gelen makineler Batı Anadolu'dan başlayarak Konya gibi iç kesimlere kadar gönderilebiliyordu. Alaşehir'de kurulan şube bölgedeki makine kullanımını artırırken aynı zamanda Anadolu halkının satın alma gücü ve makine kullanımı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu anlamda kayıtlara yansıyan bir örnek bu

süreci izleme imkânı sunmaktadır. Bilindiği üzere Singer özellikle taksitli satış ile dikiş makinesi kullanımını yaygınlaştırmış ve bu anlamda öncü bir şirket olmuştur. Singer, taksitli satış uygulamasını Alaşehir'de uygularken makine sattığı bazı kişilerin ödemeleri zamanında yapmamasından dolayı süreç hukuki bir boyuta taşınmış ve şirketin Anadolu'da uyguladığı bu satış sisteminin ayrıntıları ortaya çıkmıştır. Buna göre, şirket Osmanlı ahalisi ile köylüsünün satın alma gücü ve gelir seviyesini göz önüne bulundurarak taksitli satışı ön plana alan bir satış organizasyonu teşkil etmiştir. Bu taksitli satışta şirket ile tüketiciler arasında bir mukavelename hazırlanırken bu mukavelenamede makinelerin Singer'in malı olduğu ve 3 Mecidiye peşin ve aydan aya 2'şer Mecidiye ödenmesi şartıyla *makinelerin gayr-ı muayyen bir müddetle* ahaliye kiralandığı kaydedilmiştir. Ancak her ne kadar resmi kayıtlara belirsiz bir zaman diliminde makinelerin kiraya verildiği belirtilmişse de aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere makineler 12 aylık taksitler halinde kiraya veriliyordu. Kiralanan makinelerin ücretleri 15 günden fazla bir zaman zarfında ödenmediğinde veya mukavele hükümleri ifa olunmadığı zaman şirketin dikiş makinelerini istirdad/geri alma hakkı bulunurken ahalinin o güne değin ödediği taksit bedelleri de geri verilmiyordu. Bu durum Osmanlı ahalisini mağdur ettiği için kiralamadan vazgeçilerek makinenin bedeli ne kadar zaman ve kaç taksitle ödenebilecekse %6 oranında bir zam yapılarak her taksit ödemesi geldiğinde bedelinin ödenmesi ön görülmüştü. Ancak ahalinin dikiş makinesi üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı bulunmadığı gibi onları satın almak ve satmak gibi mülkiyet ilişkisine dayanan bir hakkı da bulunmamaktaydı. Şirketin satış organizasyonu bu şekilde gelişirken ahaliyi korumaya yönelik de birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre ahali dikiş makinelerinin ücretini zamanında ödeyemediği zaman mahkemeye başvurma hakkına sahip olabilecekti (BOA. HR. TH. 318/24).

Alaşehir ve çevresinde yaşanan bu durum hakkında şirketin İzmir'de bulunan müdürüne tebliğ yapıldığı gibi Anadolu'nun diğer mahallerinde bulunan memur ve çalışanlarına da bu durum bildirilmiştir. Alaşehir örneğinde olduğu gibi Singer, 1900'lü yılların başında dikiş makinelerini 27 Mecidiye gibi bir fiyata satmaktaydı ve şirket 3 Mecidiye'yi peşin alırken geriye kalan 24 Mecidiye ise 12 aylık taksitler halinde ödeniyordu. Bu 12 aylık taksitli ödemenin sonunda ise dikiş makinesi tümüyle müşteriye mal ediliyordu. Ancak her kim 12 aylık taksiti tamamen ödemez veya bir taksiti dahi zamanında ödemez veya ödeyemezse Singer, makineleri geri alma hakkını kendinde saklı tutuyor ve o güne kadar ödenen taksitlerin de geri ödemesini yapmıyordu. Bu satış yöntemi her ne kadar birçok şikâyete sebep olduysa da şirketin ahali ile mukavele teati etmesi devletin bu konudaki müdahalesini imkânsız kılmış ve devlet kayıtlarına da yansıdığı şekliyle *buna bir şey denilemeyeceği* belirtilmiştir. Bu örnekte de görüldüğü üzere şirket her ne kadar 20. yy.ın başında uluslararası bir niteliğe kavuşmuş ve çokuluslu bir şirket niteliğine haiz olmuşsa da satış politikaları yerel koşullara ve halkın satın alma gücüne göre şekilleniyordu (BOA. HR. TH. 318/24; Jones, 2005: 76 vd; Yılmaz, 2024: 191 - 192).[10] Alaşehir dışında Singer, önemli bir ticaret limanına sahip olan İzmir'de de şubeler tesis edebilmiştir. 1901 yılında aktif olduğunu bildiğimiz bu şubenin de tüketici davranışlarını yönlendirmek için Osmanlı arması taktığı bilinmektedir. Şirketin ayrıca İzmir'e bağlı Menemen Kazası'nda da 1910'lu yıllarda şubesi bulunmaktaydı. Menemen'deki şubenin başında Osmanlı tebaasından Rum tüccar Marcarian bulunmaktaydı ve bu şube 1910'deki boykot hareketinden de olumsuz etkilenmişti. Singer'in İzmir'deki şube sayısı İzmir ve civarındaki makine satışıyla bağlantılı olarak 1910'lu yıllarda 4'e ulaşmıştı (BOA. DH. MKT. 2550/140; Denovo, 1963: 40; Kurnaz Şahin: 2022: 318 -319).

Son dönem Osmanlı toplumunda dikiş makinesi kullanımı sadece Batı Anadolu ve Marmara ile sınırlı kalmamış Singer aracılığıyla birçok yerde satış mağazaları tesis edilebilmiştir. Singer'in II. Meşrutiyet'e

[10] Son dönem çokuluslu şirketler ve küresel kapitalizmi konu edinen önemli örneklerden biri Jones tarafından kaleme alınmıştır. 2005 yılında yayımlanan eserde, 19.yy.ın sonlarından itibaren Alman Siemens şirketi ile beraber Singer'in çokuluslu şirketlerin öncüleri olduğu ve her ne kadar Singer Amerikan şirketi olsa da İngiltere'nin Glasgow kentinde tesis ettiği fabrika ile yurt dışında üretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve bu anlamda 1885'ten sonra yer küre üzerinde daha görünür bir hal aldığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jones, 2005: 20, 76 – 77.

doğru şube sayısı 200 olarak tahmin edilmektedir. Şirketin bu başarısı aynı zamanda ABD ticaretinin görece gücünü göstermesi bakımından önemliydi ve bu başarı Standart Oil Co. ile Western Electric Co. gibi ABD'li şirketlerin Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyet yürütmelerini de kolaylaştırmıştır. Bu tür şirketlerin Osmanlı toplumunda varlık gösterebilmeleri Osmanlı'nın teknoloji kullanımı konusunda isteğini ve Batı medeniyetinin simgeleri olarak kabul edilen makineleri benimsediğini de kanıtlar niteliktedir (Kocabaşoğlu, 1989: 10 - 13; Denovo, 1963: 40; Yılmaz, 2024: 192 - 193). Singer'in 20.yy.ın ilk yıllarındaki acentelerine bakıldığında Sivas'taki acentenin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Sivas'taki şubenin başında şirketin istihdam politikasına uygun olarak gayrimüslim Osmanlı tebaasından Ohannes Sivasliyan adında bir Ermeni tüccar bulunuyordu ve 1900 yılına gelindiğinde bu şubenin Sivas merkez ve civarında makine satışında aktif bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Sivas, daha önce de belirtildiği üzere dikiş makinesi ithalatında 1890'ların sonundan itibaren bir talebin olduğu bir mahaldi ve bu anlamda buradaki şubenin varlığı bölgedeki satış trendini açıklar niteliktedir (BOA. DH. MKT. 2301/102). Sivas ve çevresindeki bu makine kullanımı daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1907'ye gelindiğinde 11.000 $ değerinde makine ithal edilmiştir. İthal edilen makineler Singer ticari markasını taşırken Singer'in makine kullanımına yönelik politikaları bölgede ciddi olarak hissedilmiştir. Bu anlamda Sivas'taki şube bölgede bulunan Çorum ve Merzifon gibi Singer'in ve dolayısıyla Amerika'nın hem ticari hem de eğitim alanında etkili olduğu mahallerde de satış gerçekleştiriyordu. Ohannes Sivasliyan, Sivas'taki şubenin direktörü olarak hareket ederken aynı zamanda Çorum şubesinin de maslahatgüzarı olarak görev yapmaktaydı. 1902 yılında Merzifon şubesinin aktif bir şekilde bulunduğu ve Çorumla beraber bölgedeki makine satışını yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu şubeler Singer'in Sivas ve mülhakatındaki varlığının somut birer kanıtıydı. Bu bölge aynı zamanda Amerikan kolejlerinin de bulunduğu bir coğrafyaydı ve bu yönüyle Singer'in bölgede bu tür kurumların hem varlığı hem de desteğiyle daha rahat bir şekilde ticari faaliyetlerini sürdürdüğü söylenebilir (CR US FC During the year 1907, Vol I, 1908: 608; BOA. DH. MKT. 521/61).

Singer'in makine kullanımını artırmak için Doğu Anadolu'da bulunan mahallerde de şubeler açtığı bilinmektedir. Bu şubeler 1900 yılında Mamüretü'l – Aziz, Malatya ve Arapkir'de tesis edilmişti. 1900 yılındaki bir belgeden bu şubelerin aktif olup bölgede makine satışını gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu şubeler, Osmanlı'da aktif ticari faaliyette bulundukları için genellikle şubelerine Osmanlı armasını takma isteğinde bulunuyorlardı. Tüketici eğilimlerini yönlendirme amacı taşıyan bu tür davranışlar simge ve semboller üzerinden halkın güven ve itibarını kazanma amacına yönelikti. Ayrıca dikiş makinelerinin satışını artırmak için bir reklam olarak kullanılan devlet arması dönemin siyasi ve konjonktürel - Ermeni meselesi ve Yıldız Suikastı gibi - olaylarıyla da içe içe geçebiliyordu. Bununla birlikte Singer gibi uluslararası şirketler bulundukları bölge ve coğrafyalara göre satış politikalarını belirlerken yerel hükümetin de desteğini almaya çalışıyorlardı. Bu anlamda şirket 1901 yılında ticari faaliyetlerini ve ticari markasını korumak adına Osmanlı Devleti'nden irade aldığını ve Anadolu'daki satış ve dağıtım organizasyonunun bu şekilde idare edildiğini iddia etmiştir (BOA. DH. MKT. 2421/99; CR US FC During the year 1901, Vol I, 1902: 1073 - 1074; Deringil, 2014: 47 - 48; Akay, 2012: 8 - 9). Singer gibi yabancı şirketler her ne kadar Osmanlı Devleti ile ikili ilişkiler geliştirip ticari faaliyetlerini bu şekilde devam ettirdiklerini iddia etseler de bu tür şirketlerin Osmanlı Devleti'ndeki hukuki varlığı uzun yıllar önemli bir sorun olmuştur ve Singer de bu kuralın dışında değildir. Devlet belgelerine yansıyan haliyle 1906 yılında bile şirketin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne kayıtlı bir şirket olmadığı belirtilmiştir. Singer'in devlet belgelerinde kayıtlı olmadığı şirket çalışanlarının yakalarına dikmiş oldukları levhalarda Osmanlı armasını kullanmaları dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Devlet yöneticileri Osmanlı arması kullanımının padişahın izin ve iradesiyle mümkün olacağını belirtirken ticari bir şirketin kimseye danışmadan bu şekilde hareket etmesinin gayr-i caiz olduğunu ifade etmiş ve yapılan tetkikler neticesinde *Singer dikiş makinesi kumpanyası namıyla Dersaadet'te bir kumpanyanın vücuduna dair nezaretçe kayd olmadığından alamet-i mezkurenin ref'i hususunun şehremanet celilesine işarı* bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1130/20).

Dikiş makinesi kullanımı yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere genellikle Singer'in faaliyetleri sonucu Anadolu coğrafyasında gelişme göstermiştir. Şirket bu anlamda Batı Anadolu'dan Doğu ve Güney Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir alanda şubeler tesis etmiştir. Bu şubelerden biri de makine kullanımının 1908 öncesi belli bir seviyeye ulaştığı Konya Vilayeti ve bu vilayete tâbi mahallerdi. 1904 yılında Konya merkezde aktif olan bu şubenin başında şirketin vekili umumisi Mardiros Nikogosyan bulunmaktaydı (BOA. DH. MKT. 882/2). Singer, ticari faaliyetlerini normal koşullar altında sürdürmek için özellikle dönemin padişahı II. Abdülhamit'in cülûs-ı hümayunlarını veya özel günlerine ayrı bir önem ve ehemmiyet vermiştir. Bu minvalde yine 1904 yılında Konya merkezde bulunan Hamidiye İnas Mektebi ile Hamidiye Sanayi Mektebi'ne birer ayaklı dikiş makinesi göndermiş ve bu iki makine ilgili kurumlara şirket tarafından padişahın tahta çıkışı adına hediye edilmişti. Bununla birlikte Konya'da bulunan şubenin çeşitli eğitimcileri ve muallimleri de istihdam ettiği anlaşılmaktadır. Bu muallimlerden birinin ilgili okullara uygun zamanlarda gönderileceği taahhüt edilmiş ve bu durum Konya Maarif Müdüriyeti tarafından gerekli mercilere bildirilmiştir. Bu anlamda Konya örneğinde olduğu gibi şirket makine kullanımını yaygınlaştırmak adına eğitim kurumlarını da aracı hale getirmiş veya getirebilmiştir (BOA. MF. İBT. 151/49). Konya gibi iç Anadolu platosu dışında Singer Akdeniz ve güney Anadolu'da da şubeler tesis etme yoluna gitmiştir. Bu şubelerden biri Mersin'de açılmıştır, 1902 yılında aktif olarak çalışan mağazanın diğer şubeler gibi Osmanlı arması takmak istediği kayıtlara yansımıştır. Şirket tarafından Mersin şubesine gönderilen Osmanlı arması ile tuğraya Mersin gümrük idaresi elkoyarken bunlar bir süreliğine de şirkete iade edilmemiştir (BOA. DH. MKT. 569/8; Akay, 2012: 9).

Singer, Mersin dışında Güneydoğu Anadolu'da bulunan merkezlerde de şubeler tesis etmiş ve makine kullanımını artırma yoluna gitmiştir. Bu merkezlerden biri Diyarbekir Vilayeti ve bu vilayete bağlı Mardin Sancağı idi. Bu bölgede 20. yy.ın ilk yıllarında ABD ve Avrupa menşeili makinelere ciddi bir talep söz konusuydu. Bu talebin oluşmasında Mardin'de bulunan Amerikan misyonerlerine yönelik kurumun önemli bir etkisi söz konusuydu. Bu kurum, ABD üretimi dikiş makinesi, mobilya, elbise ve kitap gibi birçok ticari emtiayı ABD'den getirtiyordu (CR US FC During the year 1903, Vol II, 1904: 513). Diyarbakır merkez sancağında da dikiş makinesi kullanımı 20. yy.ın ilk yıllarında belli bir seviyeye ulaşmıştı. Bu bölgede satılan dikiş makineleri Singer ticari markasının amblemini taşıyan makinelerdi. Bölgede Singer'in makinelerine talebin varlığı şirketi 1902 yılında Diyarbakır'da bir şube tesis etmeye götürmüştür. 1902 yılında tesis edilen bu şube, bölgede özellikle dikiş makinelerinin kullanımı ile o dönemin teknolojik ürünlerinin dağıtımında önemli bir rol oynamış ve Mardin ile Urfa gibi görece yakın bölgelere de bu şube makineler göndermiştir (CR US FC During the year 1901, Vol I, 1902: 1050 – 1051; CR US FC During the year 1902, Vol I, 1903: 1117, 1120 – 1121). 1902'de tesis edilen şubenin 1908 yılına doğru satışlarının devam etmiş ve 1908 yılında 1.120 $ değerinde ABD'den makine ithal edilerek bu şubede satışa sunulmuştur. Bu anlamda bölgede II. Meşrutiyet yıllarına kadar dikiş makinesine talebin devam ettiği görülmektedir. Bölgede satılan makineler genellikle kadın emeğinin başat bir rol oynadığı ev içi üretime yönelik olarak kullanılmaktaydı. Bu açıdan böyle teknolojik bir ürünün bölge halkının evine girmesi hane içi üretimin gelişimi ve boyutu hakkında da fikir vermektedir (CR US FC During the year 1908, Vol II, 1909: 661 – 662).

Singer'in Anadolu coğrafyasındaki dikiş makinesi kullanımını artırması özellikle 1908'den sonra yeni bir ivme kazanmıştır. 1911 yılına ait istatistiklerde şirketin tüm ekonomik zorluk ve belirsizliklere rağmen Anadolu coğrafyasında özellikle taksitli satışın mucidi olarak makine satış ve kullanımını artırdığı ve bu açıdan özellikle dikiş makinesi kullanımına bağlı olarak son dönem Osmanlı toplumunun Batı medeniyetinin konfor ve rahatlığına kendini adapte edebildiği ifade edilmiştir (CR US FC Calender year 1909, 1911: 899). Singer'in 1908 sonrasındaki bu başarısı makine satışını tetiklerken birtakım veriler de bu başarıyı doğrulamaktadır. Genel eğilimi göstermesi açısından aşağıdaki tablo 8'te Singer'in

1908 - 1914 yılları arasında Anadolu ve Balkanlarda sattığı dikiş makinelerinin sayıları ile elde ettiği brüt gelir $ cinsinden verilmiştir.

Tablo 8. 1908 - 1914 Yılları Arası Singer'in Anadolu ve Balkanlarda Sattığı Makine Sayısı ile Brüt Geliri ($)

Yıl	**Satılan Dikiş Makinesi Sayısı**	**Elde Edilen Brüt Gelir ($)**
1908	51.254	1.748871
1909	54.463	1.835384
1910	66.757	2.269339
1911	84.623	2.925521
1912	88.509	3.023899
1913	78.415	2.706084
1914	78.000	----------
Toplam	**502.021**	**14.509.098**

(Kaynak: Godley, 2006: ekli Tablo A2 ve Tablo A3; Godley, 2024: 28 - 29).

Singer'in Anadolu ve Balkanlar'daki makine satışı 1912'de 90.000'e yaklaşırken ve elde ettiği brüt gelir 3.000.000 $ üzerine çıkarken şirketin genel müdürü Douglas Alexander sadece Anadolu'daki satışların savaş öncesi normal bir yılda en ihtiyatlı tahminle 1.000.000 $ civarında gerçekleştiğini tahmin etmekteydi. Bu satış rakamının en ihtiyatlı tahminle yapıldığı göz önüne alındığında Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'daki satışların 1.000.000 - 1.500.0000 $ arasında seyrettiği söylenebilir (Denovo, 1963, 40). Singer'in satış trendiyle birlikte Singer marka dikiş makineleri aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminde modernleşmenin de bir yansıması olarak görülüyordu. Osmanlı orta ve orta üst sınıfının evinde özellikle 1908 sonrasında dikiş makineleri sıklıkla görülmeye başlanmış ve bu makine evin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Singer'in 20. yy.ın başından itibaren imparatorluktaki başarısı ve hızlı yayılımı mizah dergilerine bile konu olmuş ve 1913'te Karagöz Dergisi'nde yayımlanan bir karikatürde bir kadın ile Karagöz'ün Singer dikiş makinesi ile sürekli "minare kılıfı" diktiği tasvir edilmiştir (Brummett, 2003: 324 - 325).

Singer'in Anadolu'da bu denli makine kullanımını artırdığı ve yaygınlaştığı bir dönemde şirkete karşı 1910 - 11 yıllarında İzmir ve civarında bir boykot da meydana gelmiştir. Singer'e karşı İzmir ve çevresinde Aralık 1910'da başlayıp belli aralıklarla Haziran 1911'e kadar devam eden bu boykotun sebebi Singer'in özellikle yabancı ve gayrimüslim Osmanlı tebaasını istihdam etme politikasının bir sonucuydu. Singer'in İzmir ve Menemen gibi civar mahallerdeki şubelerinde çalışanların ekseriyeti Yunanlılardan oluşuyordu. Girit meselesi yüzünden Yunanistan'a karşı yapılan boykot hareketi zamanla Osmanlı'da faaliyette bulunan Singer'in de faaliyetlerini etkilemeye başlamıştır. İzmir ve çevresindeki Müslüman - Türk ahali şirket yönetiminden Yunanlıların işten çıkarılmasını talep etmiş ancak şirket bunu kendi menfaatlerine aykırı bulduğundan kabul etmemiş ve kısa süre içerisinde Singer'e karşı bir boykot hareketi başlamıştır. Singer'e karşı başlayan bu boykotta özellikle boykot komitesinin önemli bir etkisi söz konusuydu ve bu boykot onlar tarafından tertip edilip düzenlenmişti. Şirketin satış yapmasına veya şubelerinin faaliyette bulunmasına engel olmak gibi bir amaç taşıyan bu boykot hareketi Osmanlı ile ABD arasında bir süre için diplomatik bir sorun haline de gelmiş ancak özellikle 1911 yaz aylarından sonra Singer'e karşı yapılan bu boykot kendiliğinden sönmüştür. Bu boykot hareketi şu açıdan önem taşımaktaydı; Singer gibi uluslararası tanınırlığa ve ABD'nin diplomatik korumasına sahip şirketler dahi bulundukları bölgenin siyasi ve sosyal politikalarından birinci derecede etkilenebiliyorlardı (Kurnaz Şahin, 2022: 314 - 320; Engin, 2022: 847 - 851).

II. Meşrutiyet döneminin milli iktisat politikaları kapsamında önemli bir etki uyandıran boykot Singer'i etkilemekle birlikte şirketin Anadolu'daki varlığı 1914 yılına kadar sağlam bir zeminde devam edebilmiştir (Annuaire Oriental, Vol I, 1914: 1). Bu sağlam zemin aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı

öncesinde 1913 yılında Anadolu topraklarındaki genel nüfusun %2'sinin ya da hanehalkı nüfüsunun %10'un üzerindeki kesiminin dikiş makinesine sahip olmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki bu oranlar her ne kadar sanayileşmiş Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri ile kıyaslanamazsa da Osmanlı'nın dikiş makinesi gibi teknolojik ürünleri kullanmadaki istekliliğini yansıtmaktadır. Bunda şüphesiz değişen moda anlayışı ile giyim – kuşamdaki farklı modeller ve tercihler rol oynamıştır. Bu durum ayrıca Osmanlı orta sınıfının dikiş makineleriyle hane içi üretilen elbise ve çeşitlerine rağbet etmesinin bir sonucu olarak da okunabilir (Godley, 2024: 18 - 19, 31). Bu sonuç aynı zamanda geç Osmanlı toplumunda kadın emeğinin de daha görünür bir hal almasını sağlamıştır. Bu anlamda özellikle dönemin *Kadınlar Dünyası* gibi dergilerinde hane içi üretim teşvik edilirken aynı zamanda kadına yönelik bir zihniyet değişimi de dikiş makineleri reklamlarıyla temsil edilmekteydi (Demir, 2016: 79 - 83). Singer, Birinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerini sürdürürken savaşın başlamasıyla seferberlik koşullarında şirketin elinde bulunan dikiş makineleri ile makine yağlarına el konulmuş ve şirket dalgalı bir ticari hayat sürdürmekle birlikte faaliyetlerini bir süre daha devam ettirebilmiştir (Kurnaz Şahin, 2022: 323 vd). Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdüren Singer bu anlamda modern Türkiye toplumunda kadın emeğinin görünürlük kazanması ve kadınların Halkevleri'nde ücretsiz biçki - dikiş eğitimi alması konusunda inisiyatif almış bir kurum olarak varlığını uzun yıllar modern Türkiye'de devam ettirebilmiştir (Kasapoğlu Akyol, 2017: 159 vd).

4. Sonuç

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafi ve jeopolitik konumdan dolayı Batı dünyasıyla siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler içine girerken aynı zamanda teknik ve teknolojik gelişmeleri de yakından takip etmiş veya edebilmiş siyasi bir yapılanmaydı. Bu anlamda özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra Batı'da gelişen başta ulaşım teknolojileri olmak üzere birçok teknolojik yenilik ve gelişmeyi Osmanlı Devleti yakından takip edebilmiştir. Yine aynı zamanda Sanayi Devrimi'nin bir diğer ürünü olan dikiş makineleri de icat edilmesinden kısa bir süre sonra ithalat yoluyla Osmanlı'da kullanılmaya başlanmıştır. 1860'lardan itibaren Osmanlı süreli yayınlarında görünürlük kazanan dikiş makineleri ilgili yıllarda Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinden ithal edilmekteydi. Osmanlı Devleti, özellikle 19. yy.ın ikinci yarısından sonra deniz ulaşımı buharlı gemilerle yeni bir ivme kazandığı için bu tür teknolojik ürünleri İstanbul, İzmir ve Mersin gibi Anadolu limanlarına ithal edebiliyordu. Bu ithalatın limanlar aracılığıyla yapılan verilerine bakıldığında bunun özellikle 1880'lerden sonra ivme kazandığı görülmektedir. Osmanlı'nın dikiş makinesi kullanımı 1880'lerden sonra ivme kazanırken bu yıllarda Amerikan The Singer Manufacturing Company gibi şirketler de Osmanlı pazarına girmiş ve 1882'den itibaren çeşitli talimatnameler yayımlayarak Osmanlı kamuoyunu bu yeni teknolojik ürün hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Singer'in Osmanlı pazarına girdiği 1880'li yıllar aynı zamanda başta İstanbul olmak üzere önemli bir şube ağını da kurabildiği bir döneme tekabül etmekteydi. 1881 yılında İstanbul'daki ilk şubesini tesis eden şirket, kısa süre içerisinde İstanbul'un birçok yerinde şubeler meydana getirmiş ve bu durum 1890'lardan itibaren Anadolu'da bulunan mahallere de sirayet etmiştir. Singer'in şube ağı ve örgütlenebilmesinde taksitli satış, makine bakım ve onarımının yapılması ile Anadolu halkının satın alma gücünü göz önünde bulundurması önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda şirket Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar dikiş makinelerini götürebilirken aynı zamanda her ne kadar düşük teknolojik bir ürün olsa da bu ürünün Anadolu'da yaygınlaşmasını sağlamış ve kullanımını artırabilmiştir. Osmanlı toplumu, 20. yy.ın ilk yıllarına kadar daha önce tecrübe etmediği bu teknolojik ürün sayesinde ev içi üretim faaliyetlerinde bulunurken kadın emeği de bu makineler sayesinde daha görünür bir hâl almıştır. Kadın emeğinin ön planda olduğu bu makineler, 20. yy.ın ilk yıllarında sayıları 200 civarında olan Singer şubeleri ve satış mağazaları tarafından temin edilirken II. Meşrutiyet ve sonrasında şube sayısında gözle görülür bir artış olmuş ve 1914 yılına gelindiğinde Singer'in imparatorluktaki şube sayısı 350'ye ulaşmıştır. Dönemin siyasi ve ekonomik konjonktüründen de etkilenen Singer'e karşı 1910 yılının sonlarına doğru İzmir ve civarında bir boykot başlamış ve aralıklarla 1911 Haziran'ına kadar devam

etmiştir. Bu boykot hareketi, şirketin toplumsal ve siyasal olaylardan birebir etkilendiği göstermesi açısından önemlidir. Singer, Osmanlı Devleti özelinde dikiş makinesi üreticisi olmasının yanında bu teknolojik ürünün yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamış ve 1908 sonrasında dikiş makinesi kullanımı Avrupai modernleşmenin bir parçası olarak algılandığından bu süreç geç Osmanlı toplumunun Avrupa'nın konfor ve rahatlığına adapte olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu adapte olma süreci savaş öncesi dönemde Anadolu'daki hanehalkının %10'unun dikiş makinesine sahip olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihsel süreç hane içi üretimde kadın emeğinin ve kadına yönelik zihinsel dönüşümün de birtakım izlerini taşımaktadır. Singer'in Osmanlı'daki faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'yla sekteye uğrarken şirket yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de faaliyetlerini uzun yıllar devam ettirebilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanması, analiz edilmesi ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan etmektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu araştırma için herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA. BEO. 2688/201594.

BOA. DH. MKT. 521/61; 882/2; 1130/20; 2084/100; 2330/43; 2301/102; 2351/119; 2550/140; 569/8

BOA. DH. ŞFR. 247/52.

BOA. DH. TMIK.M. 22/58.

BOA. HR. HMŞ. İŞO. 13/2.

BOA. HR. SFR.3. 307/51.

BOA. HR. SFR.4. 401/52.

BOA. HR. TH. 318/24.

BOA. MF. İBT. 151/49.

BOA. ZB. 362/16.

Konsolosluk ve Ticaret Raporları

I. İngiltere

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the year 1891 on the Trade of Smyrna and District. (1892). London.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the year 1894 on the Trade of Smyrna. (1895). London.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the year 1894 on the Trade of Consular District of Aleppo. (1895). London.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the year 1896 on the Trade of Aleppo and Adana. (1897). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report on the Trade of Constantinople, Scutari and Durazzo. (1898). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1898 on the Trade of the Vilayet of Aleppo. (1899). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1899 on the Trade of the Vilayet of Aleppo. (1900). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna. (1900). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1901 on the Trade of the Vilayets of Aleppo and Adana. (1902). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the years 1901 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna. (1902). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna. (1904). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1903 on the Trade and Commerce of the Vilayets of Aleppo and Adana. (1904). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1904 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna. (1905). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna. (1906). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1905 on the Trade of Constantinople and District. (1906). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1905 on the Trade and Commerce of the Vilayet of Aleppo. (1906). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1908 on the Trade of the Province of Adana. (1909). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1908 on the Trade of Constantinople and District. (1909). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1909 on the Trade of Smyrna. (1910). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1910 -11 on the Trade of Smyrna. (1911). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1912 -12 on the Trade of Smyrna. (1912). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Constantinople and District. (1912). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1912 on the Trade of Consular District of Constantinople. (1913). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year Ending July, 1913, on the Trade of Smyrna. (1914). London.

Diplomatic and Consular Reports. Report for the year 1913 on the Trade of the Consular District of Constantinople. (1914). London.

II. Amerika

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries. During the Year 1899. (1900). Vol: I, Washington.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries. During the Year 1901. (1902). Vol: I, Washington.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries. During the Year 1903. (1904). Vol: II, Washington.

US. Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the year 1905. (1906). Washington.

US. Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the year 1907. (1908). Vol: I, Washington.

US. Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries Calender year 1909. (1911). Washington.

Gazete ve Dergiler

Annuaire Oriental, Vol I, 1912.

Annuaire Oriental, Vol I, 1914.

Indicateur Oriental, 1888.

La Turquie, 10 Février 1866, S. 9.

La Turquie, 12 Février 1866, S. 10.

İkincil Kaynaklar: Kitap ve Makaleler

Akay, T. (2012). Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyun'un alâmet-i farika olarak kullanımı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1 (9), 1 -15.

Baskıcı, M. M. (2005). *1800 – 1914 yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Baskıcı, M.M. (2009). Osmanlı piyasasında ticaret: Yabancı tüccarların dikkat etmesi gereken hususlar (1870 – 1920). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 64 (1), 39 – 55.

Brummett, P. (2003). İkinci Meşrutiyet basınında imge ve emperyalizm 1908 – 1911. (A. Anadol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 2000).

Cooper, G.R. (1976). *The sewing machine, its invention and development.* Washington: Smithsonian Institution Press.

Davies, R. B. (1969). Peacefully working to conquer the World: The Singer Manufacturing Company in foreign Markets, 1854 – 1889*. The Business History Review,* 43 (3), 299 – 325.

Demir, M. (2016). Osmanlı kadınları arasında modanın yaygınlaşmasında bir araç olarak biçki - dikiş. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 1 (2), 71 - 90.

Deringil, S. (2014). *İktidarın sembolleri ve ideoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876 -1909).* (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap. (Orijinal eserin basım tarihi, 2001).

Denovo, J. A. (1963). *American interests and policies in the Middle East 1900 - 1939.* Minneapolis: The University of Minnesota Press.

Emiroğlu, K. (2017). *Gündelik hayatımızın tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Engin, V. İzmir ve çevresinde Amerikan Singer Şirketine Uygulanan Boykot. T. Gökçe, H. Çalış (Ed.), *Çaka Bey'den günümüze izmir* (s. 847 - 851) içinde. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları.

Fesch, P. (1999). *Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul*. (E. Üyepazarcı, Çev.). İstanbul: Pera Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi, 1907).

Godley, A. (2006). Selling the sewing machines around the World: Singer's international marketing strategies, 1850 – 1920. *Enterprise & Society,* 7 (2), 266 – 314.

Godley, A. (2024). The sewing machine. V. Pouillard, V. D. Senécal (Ed.), *The Routledge history of fashion and dress, 1800 to the present* (s. 17- 41) içinde. London and New York: Routledge.

Halifeoğlu, M. (2007). *Tarsus Amerikan koleji'nin kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Issawi, C. (1980). *The economic history of Turkey 1800 – 1914.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

İşisağ, A. N. (2019). *Orosdi – Back efsanesi (Horozdibeği) Adana.* Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Jones, G. (2005). *Multinationals and global capitalism (from the nineteenth to the twenty – first Century)*. Oxford: Oxford University Press.

Kasapoğlu Akyol, P. (2017). Geçmişten günümüze yaygın eğitimde Singer dikiş kursları aracılığıyla kadın halk eğitimi. *Dört Öge,* (11), 153 – 168.

Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları).* İstanbul: Arba Yayınları.

Köse, Y. (2016). *Dersaadet'te tüketim (1855 – 1923).* (T. Turan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 2010).

Kupferschmidt, U. M. (2004). The social history of the sewing machine in the Middle East. *Die Welt des Islams,* 44 (2), 195 – 213.

Kurnaz Şahin, F. (2022). İzmir ve havalisinde Amerikan Singer Manufacturing Company'e karşı boykot hareketi (1910 – 1911). *Tarih incelemeleri Dergisi,* 37 (1), 305 – 331.

New York'taki Singer kumpanyasının V.S. vibrating şatil tesmiye olunan hakiki Singer dikiş makinelerinin suret-i istimaline hâvi talimatname. (1882). İstanbul.

Owen, R. ve Pamuk, Ş. (2015). *20. yüzyılda Ortadoğu ekonomileri tarihi.* (A. Edirne, Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1998).

Sarıoğlu, A. İ. (2011). My faithfull machine: The role of technology in daily life the case of Singer sewing machine in Turkey [Unpublished Master's Thesis]. Middle East Technical University.

Quataert, D. (1992). *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire 1800 – 1914.* İstanbul – Strasbourg: The Isis Press.

Quataert, D. (1999). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü.* (T. Güney, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1993).

Yılmaz, E. (2024). Geç dönem Osmanlı toplumunda teknoloji ve kullanımına dair bazı gözlemler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (65), 183 – 199.

Extended Summary

Sewing Machine Usage in the Ottoman Empire and The Singer Manufacturing Company

The Ottoman State was both affected by the events taking place in the West and was able to closely follow the technological innovations and developments that emerged in the West due to its geographical and geopolitical location. The Ottoman State's ability to follow technological developments was not limited to production and transportation/communication; the state began to use many innovations that it thought would provide social benefit and contribution from relatively early dates. In this respect, the 19th century was a historical period in which technological developments in the world developed very rapidly and became widespread at an unprecedented level. Developments in transportation and communication technologies played an important role in the increase in the transfer and use of technology in this century. As is known, the 19th century is called the transportation age by many historians and scientists, while parallel to this development, steamships, in particular, connected the world in a way that they had not experienced before, and the volume of international trade showed a significant increase. This development also had a facilitating effect on technology imports for states located in the periphery such as the Ottoman State. The Ottoman Empire was able to import technological products developed in Europe and America, especially after the 1850s, via steamships. Although technology import and transfer varied between years and regions, the fact that the Ottoman Empire was a technology importer continued until the end of the empire. Technology import was also the case for sewing machines, which constitute our research topic. After the sewing machine appeared in European markets as a commercial commodity, especially in the 1850s, the Ottoman Empire also began to import this technological product, and from the mid- 1860s onwards, sewing machines began to appear in advertisements and announcements in Ottoman periodicals. Although it is not possible to determine when sewing machines were first imported to the Ottoman Empire, it is understood from the records that the Ottoman Empire was a net importer of sewing machines, especially after the 1880s . The 1880s, when imports of sewing machines increased in the Ottoman Empire, also corresponded to the entry of The Singer Manufacturing Company, which had an international character until that period, into the Ottoman market. Singer established its first branch in the Ottoman Empire in the capital Istanbul in 1881 and later the number of branches in the capital began to increase rapidly towards the end of the 1880s . While the number of branches in Istanbul increased, branches in Anatolia also began to be established and in this sense, the 1890s coincided with a time period when the company was able to organize in the Anatolian geography. The years when the company was organized in Anatolia were also a period when sewing machine imports from abroad increased. At this point, imports especially through ports such as Istanbul, Izmir and Mersin had reached a significant level. Sewing machine imports followed a fluctuating course between the 1890s and the early years of the 20th century while also showing continuity. It is possible to observe this continuity especially from the early years of the 20th century until the Second Constitutional Era. In this sense, late Ottoman society began to use the sewing machine in a serious way towards the Second Constitutional Monarchy, and this machines also began to gain an important place in the lives of the middle and upper-middle classes. The intensive use of sewing machines during this period has been interpreted as late Ottoman society embracing European modernization and at the same time adapting to the comfort and convenience of the West.

Singer company in the Ottoman geography played an important role in the importance of the use of sewing machines from the early years of the 20th century . When we look at these activities, we see that the company had approximately 200 branches at the beginning of the century. When we look at the geographical distribution of these branches, we see that they spread over a wide area from Edirne to Diyarbakır and Mardin. While Singer was organized in Istanbul in the 1880s, it also established

branches in the Anatolian geography. While it is a known fact that these branches increased the use of machines in the region they were located, it is seen that these branches and agencies could spread to the most remote corners of Anatolia. When we look at the distribution of branches, we see that the company organized seriously and increased the sale of machines in the Western and Central Anatolian regions, especially in Istanbul and the Marmara Region. Singer's ability to organize quickly and increase the number of branches from 200 to 350 in the period until World War I played an important role in the fact that it implemented installment sales, machine maintenance and repair services in Anatolia in a timely and rapid manner, and took into account the purchasing power of the Ottoman people. As we have shown in our research , Singer made installment sales permanent in order to ensure the use and popularization of sewing machines in Ottoman society and rented them to consumers even though the prices of the machines changed. A contract was prepared between the company and Ottoman consumers for the rented machines, and this contract became the first source to be consulted in case of a legal problem between the company and the people. Since the company rented the machines, it remained the owner of the machines in this sense, and therefore the consumers could not claim any rights over the sewing machines. While this rental issue provided a development in favor of the company, most of the time the Ottoman people and villagers were victimized due to this system. The main reason for this victimization arose when the monthly installments were not paid by the people; In this case, the machines were taken back by the company and the installments paid until then were not paid back to the Ottoman people. This sales system caused many problems and complaints, but the Ottoman State could not intervene in the legal processes due to the contract between the company and the people, and many events ended against the Ottoman people.

Another reason for Singer's success in Ottoman Anatolia was the company's employment policy, which was aimed at employing foreign or non-Muslim Ottoman subjects in particular. From the first years of its operations in Anatolia, Singer generally gave priority to employing foreigners and non-Muslim Ottoman subjects. The first branches established and the branches established later shared the same fate in this sense. The managers, assistant staff and servants of these branches were generally selected from Armenian and Greek subjects. These non-Muslim subjects, who played the role of intermediaries, were at the head of the branches in the regions where they were located, and at the same time played an important role in the transfer of Western technology to the Ottomans. At this point, these people also became intermediaries in the technology transfer and made a positive contribution to the spread of technological products. Singer's activities in Anatolia, especially through local non-Muslim elements, was an important element of the company's success during and after the Second Constitutional Era, and thanks to this non-Muslim element, the company was able to have 350 branches throughout the empire after 1912 . Singer's ability to achieve this success in a relatively short period of time set an example for other American companies, while at the same time, some undesirable actions such as boycotts occurred against the company. The boycott movement against Singer , which began in Izmir towards the end of 1910, emerged mostly in connection with the Cretan issue. While the boycott was carried out against Greece and the Greeks due to the Cretan issue, the fact that Singer's employees in Izmir were mostly Greek caused significant problems between the company and the public, and during this period, the Muslim-Turkish public asked Singer to dismiss the Greeks. Singer, aware that his economic activities were carried out by local non-Muslim subjects, did not accept this request, and subsequently a boycott movement against the company began in Izmir and its vicinity. This boycott, which began in December 1910, soon spread to regions such as Menemen and put the company in a difficult position. During this boycott, which continued at certain intervals until the summer of 1911, some diplomatic problems arose between the Ottomans and the USA. Since Singer is an American company, it usually reported the situation to the American consulate when its commercial activities were blocked during the boycott. This boycott movement, organized by the local boycott committee in Izmir, put Singer and its employees in a difficult situation and is an important

event in terms of showing that even an international company is affected by local political, social and economic developments. Singer, which was able to continue its activities in Anatolia under normal conditions until 1914, encountered many problems after the beginning of the First World War, and the company's sewing machines and machine oils were confiscated by the Ottoman State, and the company was able to continue its activities under these conditions for a while. Singer was able to continue its commercial activities for many years in the modern Republic of Turkey, which was established after the Ottoman Empire, and in this sense, it also provided educational activities with various courses for women.

Ekler

1. Singer Dikiş Makinelerinin Kullanımına Dair Talimatname'nin Kapak Sayfası

Kaynak: Singer dikiş makinelerinin suret-i istimaline hâvi talimatname, 1882: 1.

2. Singer Dikiş Makinesi ile Aksesuarlarını Gösteren 1882 tarihli Bir Fotoğraf

Kaynak: Singer dikiş makinelerinin suret-i istimaline hâvi talimatname, 1882: 3.

3. Kadınlar Dünyası Dergisi Kapağında Modern Giyimli Bir Kadın Dikiş Makinesinin Önünde

Kaynak: Demir, 2016: 83.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 347-372

SEMIOTIC ANALYSIS OF CHILDREN'S THEATER POSTERS: THE 2024 STATE THEATERS EXAMPLE

Merve ERSAN[1], Alya Ayşegül ÇETİN[2]

Çocuk Tiyatrosu Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi: 2024 Yılı Devlet Tiyatroları Örneği

Öz

Bu çalışma, çocuk tiyatrosu afişlerinin, görsel ve metinsel unsurlar aracılığıyla nasıl çok katmanlı bir kültürel anlatı ürettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma modeline dayalı göstergebilimsel analiz yöntemi temel alınmıştır. Derinlemesine analiz yapılabilmesi amacıyla çalışmanın kapsamı, Ankara, İstanbul ve İzmir Devlet Tiyatroları'nda sergilenen 10 afişle sınırlandırılmıştır. Seçilen örneklem üzerinde, her bir afiş Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı çerçevesinde sistematik olarak incelenmiştir. Çalışmanın önemi, çocuk tiyatrosu afişlerinin yalnızca tanıtım amacı taşımadığı, aynı zamanda toplumsal değerlerin yeniden inşasında belirleyici bir işlev üstlendiğini göstermesidir. Yapılan analizler; oyun metinlerinden afişlere yansıyan masumiyet, özgürlük, umut, yaratıcılık gibi idealize edilmiş çocukluk temalarının yanı sıra, toplumsal ve bireysel kimlik, eleştirel düşünce ve özgür irade gibi temaları ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Roland Barthes, Afiş, Tiyatro Afişleri, Devlet Tiyatrosu.

Semiotic Analysis of Children's Theater Posters: The 2024 State Theaters Example

Abstract

This study aims to reveal how children's theater posters construct multilayered cultural narratives through visual and textual elements. The research adopted a qualitative design based on semiotic analysis. To enable an in-depth examination, the scope was limited to 10 posters exhibited by State Theaters in Ankara, Istanbul, and Izmir. Each poster was systematically analyzed using Roland Barthes' semiotic framework. The significance of the study lies in demonstrating that these posters serve not only as promotional tools but also play a key role in the reconstruction of social values. The analysis reveals both idealized childhood themes such as innocence, freedom, hope, and creativity as well as broader themes such as social and individual identity, critical thinking, and free will.

Keywords: Semiotics, Roland Barthes, Poster, Theater Posters, State Theater.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

1. Introduction

Theater posters are important tools of visual communication, with their functions of promoting theater art, attracting audiences, and conveying cultural messages. The importance of these posters has increased during the historical process, especially with the spread of mass theater events in the 19th century. Originally intended mostly for information and announcements, theater posters have

[1] Doç., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı, merve.ersan@hbv.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0587-7875

[2] Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Grafik Tasarımı, ayse.cetin@ogr.hbv.edu.tr, https://orcid.org/0009-0002-2446-6940

Makale Gönderim Tarihi: 07.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 13.06.2025

been transformed into visual expression tools with esthetic and cultural values over time. While textual elements were at the forefront in early theater posters, a multi-layered language of expression through visuality, color, typography, and symbols began to dominate modern poster designs. Today, theater posters are not only limited to their promotional function, but are also considered a form of artistic expression.

Children's theater posters have a special place in this general context. Since they appeal to a specific age group, the visual elements used in such posters are designed in accordance with the perceptual level and interests of the target audience. Children's theater posters designed with colorful, entertaining, and attention-grabbing elements not only introduce the content of the play; direct them to the theater, or, conversely, may have a negative effect. In this respect, children's theater posters are visual texts worth examining in terms of both design and meaning production. At this point, semiotics, as an interdisciplinary method that examines signs, symbols and meaning-making processes, offers an effective theoretical framework for analyzing visual communication elements. Rooted in the linguistic studies of Ferdinand de Saussure and initiated with the concepts of signifier and signified, this field has developed further with the contributions of Roland Barthes and has become widely used, especially in the interpretation of popular culture, media and art products. Barthes used semiotics not only on a linguistic level and also to analyze the processes of social meaning production through myths. In this respect, the semiotic approach offers an effective method for the in-depth analysis of visual communication tools such as posters. This study aims to reveal how children's theater posters produce a multilayered cultural narrative through visual and textual elements based on semiotics' theoretical framework.

2. Method

In this study, semiotic analysis was used within the framework of a qualitative research model to reveal the cultural and ideological functions of children's theater posters in depth. Based on Roland Barthes's approach of analysis at the levels of plain meaning, connotation, and myth, this study examines the multilayered narratives of the visual and textual elements in the posters. This approach is preferred because it is an effective tool to clarify not only the superficial esthetic features of children's theater posters, but also how symbolic language, cultural codes, and social myths are reproduced. Thus, the implicit meanings in the posters can be critically evaluated in the context of childhood themes and social representation processes.

Within the scope of the study, in the first stage, the posters of children's theater exhibited by state theaters in 2024 were scanned, and 28 posters were identified. However, to conduct a detailed and in-depth analysis, the study group was limited to 10 posters exhibited in three major cities: Ankara, Istanbul, and Izmir. This limitation increased the intensity of the analysis and clarified the focus of the study.

The data collection was conducted through the official website of the State Theaters. In 2024, the posters of all plays exhibited by the State Theaters were systematically recorded. Data analysis was carried out by examining the three dimensions of signification of the semiotic analysis method at the level of plain meaning, connotation, and myth.

3. Literature Review

3.1. Semiotics in Visual Disciplines

Semiotics is a theoretical field that emerged from the intersection of three main sociological disciplines, namely, linguistics, cultural anthropology, and information theory, focusing on the analysis of meaning, especially in the 20th century (Kıran, 1990: 51). Semiotics is an interdisciplinary field that

examines all elements that can be used in communication (Çeken & Aypek Arslan, 2016). Semiotics, which has a profound impact on communication and cultural theories, offers important insights by examining how signs and symbols acquire meaning in social and cultural contexts (Günay & Parsa, 2012). In this respect, all elements that convey meaning (e.g. words, symbols and signs) can be analyzed from a semiotic perspective (Ersan & Önder, 2023). The theoretical basis of semiotics is the concept of signifier and signified. While these two elements form a whole under the name of signifier, they produce multilayered meanings in social and cultural dimensions beyond their surface meanings (Rifat, 2017, p. 115). Thus, semiotics sheds light on the processes of cultural meaning production by analyzing the functions and symbolic roles of these signs in society. The idea that human thought and communication function through signs has been expressed by different philosophers since ancient times. This situation reveals that the semiotic approach was laid early in history (Güneş, 2013, p. 333). In this context, questions about how linguistic and visual signs play a role in the human mind's processes of making sense of the world and communicating have formed the intellectual infrastructure that has contributed to the development of semiotic theories (Batı, 2016).

John Locke, one of the first thinkers to define semiotics, introduced the term "Semeiotika" to the literature and argued that this field should be accepted among scientific disciplines (Ersan & Aras, 2023). Charles Sanders Peirce's theory of semiotics divides signs into three basic categories: icons, indexes, and symbols. This classification is determined according to the relationship between the sign and the object. According to Peirce, icons represent objects through similarity. Accordingly, a portrait is an icon because it directly represents the person portrayed. Indexes, on the other hand, are signs that relate to their objects through a causal or physical connection, such as smoke signifying fire. Symbols are signs that produce meaning based on social and cultural conventions. This tripartite classification allows us to analyze not only linguistic signs but also visual, sensory, and cultural signs, revealing how social context shapes the processes of meaning-making. In Peirce's semiotic approach, the structure of a sign consists of three basic components: a representamen, object, and interpretant. This triadic model provides a basic framework for explaining how signs produce meaning and how they are perceived in a social context. While these three components of the sign allow for an in-depth analysis of its nature, they also make it possible to examine the different subcategories that emerge in the process of its interpretation. In this context, Peirce defined various subcategories of the sign in terms of its qualities, its existential relationship with its object, and how it is perceived by the interpreter (Peirce, 1978, p. 122). This approach goes beyond the surface meanings of signs and offers important insights into the processes of multilayered meaning production in social and cultural contexts. Thus, Peirce's theory allows semiotic analyses to consider cultural functions as well as linguistic and visual elements.

Ferdinand de Saussure, one of the most important figures who laid the foundation of modern semiotics, developed revolutionary ideas about language and the meaning of signs. Saussure shaped the theoretical framework of semiotics through his revolutionary contributions to linguistics (Bircan, 2015b). Emphasizing that language is a mental structure within a social system, Saussure stated that signs are the embodiment of this structure (Erkman, 2005, pp. 59-61). Thus, Saussure laid the foundation of semiotic analysis methods, which are widely used today, by suggesting that language and signs should be considered as an inseparable whole.

Ferdinand de Saussure's theory of semiotics provides a basic framework for understanding signs, according to which language signs consist of two components: a signifier and signified. The signifier is the physical situation (sound or writing) that constitutes the sign, while the signified is the concept that this sign represents. Saussure's distinction helps us understand how the meaning of a sign is shaped in social and cultural contexts. According to Saussure, the meaning of signs is situational and changes over time; therefore, the meaning of a sign is formed in relation to other signs surrounding it.

In this context, considering language as a system allows us to understand how meaning is formed and perceived in social and cultural contexts. Emphasizing that language is a mental structure and that signs are the embodiment of meaning, Saussure reveals that language is a complex and inseparable system (Erkman, 2005, pp. 59-61).

Saussure's theory has formed a fundamental basis for the work of other semioticians such as Roland Barthes. Barthes expanded Saussure's binary distinctions and analyzed the social and cultural meanings of signs (Bircan, 2015a). According to Barthes, signs not only carry basic meanings but also produce deeper social meanings through myths and symbols. In this context, semiotics has become a comprehensive tool in media and art criticism, enabling an in-depth understanding of the audience's meaning-making and perception processes (Macit & Öztekin, 2021). When a signifier is seen or heard, its signified (i.e., what it means) is formed in the mind. This process initiates the emergence of meaning. One of the most important areas of semiotics is the section on plain meaning and connotation, which are collected under signification. These concepts are based on Barthes' theory (Çağlar, 2012, p. 26). While explaining the processes of meaning production, Barthes analyzed how different levels of sign meaning are structured and how they function in the social context. According to Barthes, myths are shaped as normalized and widely accepted beliefs that support certain ideologies through the power of language and symbols. Barthes argues that myths legitimize and support existing power relations and social order (Ersan & Şen, 2023). While plain meaning refers to the direct meaning of a sign, connotative meaning includes deeper, indirect meanings attributed to this sign in cultural and social contexts. These two strings of signification are interrelated, but they also function as two opposing strings (Barthes, 1979, p. 87). Roland Barthes, an important figure in the field of semiotics in the 20th century, defined semiotics not only as a branch of science but also as a school characterized by his personality. According to Barthes, semiotics is an adventure; it is something that happens to the thinker and is treated as a personal perception and experience. However, when this adventure is evaluated from a subjective point of view, Barthes argues that semiotics develops in three phases and that this process goes beyond the limits of semiotics. These phases are defined as fascination, science and text.

3.2. Posters and Theater Posters as Visual Communication Tool

In today's rapidly developing digital world, visual communication is critical to effectively conveying information and emotions. Visual communication is the practice of using visual elements to convey a message, inspire change or evoke an emotion (Delil, 2023). Posters are among the oldest and most effective forms of this communication. Poster art, an element that influences and directs contemporary culture, is considered a symbolic means of expression and display (Çeken, 2016). A poster is a visual communication tool that is usually designed in large sizes for promoting a message or event and contains design elements. Throughout the history of art, posters have been used as an effective tool to announce economic, social, and cultural events (Lehimler, 2018). Thanks to artists such as Chéret and Toulouse-Lautrec, poster art has evolved into artworks since the 19th century (Duncan, 2019). This evolution has enabled posters to gain importance as social communication tools as well as their esthetic value. Posters can also contain various clues that stimulate the audience to think and arouse curiosity (Ersan & Önder, 2023). Theater posters are a form of communication with esthetic and emotional elements that function to promote an artistic event and establish a bond with the audience.

Theater posters undertake the task of conveying not only the name of a play but also the emotional atmosphere related to that play to the audience (Tufan, İşeri & Çapan Tekin, 2022: 91). In this context, theater posters have become a part of art and culture that attracts audiences' attention (Gökaşan, 2017). Through posters, the theme, characters, emotional depth, and general atmosphere of theater

plays are conveyed to the audience. Theater begins not only on stage but also off stage (Craig, 1911). For theater posters to be effective, they need to be designed with the user's visual perception in mind. The elements frequently used in posters are color, typography, composition, and visual hierarchy. While color has the function of attracting the attention of the audience by creating emotional connotations, typography ensures the readability of the message and the clarity of the expression. Different fonts are intended to reflect a certain mood or theme and to create a unique experience for audiences (Hollis, 2006). The visual hierarchy in posters directs the viewer's eye to the important elements on the poster. The arrangement of visual elements determines what is remarkable at first glance and increases the viewer's curiosity (Kosslyn, 2006). Theater posters not only serve an informative function, but can also convey social messages or cultural norms. The visuals and symbols used in posters shape audiences' expectations and introduce the historical or social context of a work. In contemporary theater, posters can serve as a tool for social criticism. Banham (1998) asserted, "The theater poster is a platform not only for a show but also for an idea".

Theater posters play an important role in visual communication and have a significant impact on how artworks reach audiences. The elements used in the design of posters aim to attract the audience's attention and increase their participation in the event. For this reason, theater posters are considered important tools in both artistic and social terms.

4. Findings

State Theater posters for children's plays are design products that should be examined not only as promotional tools but also as carriers of cultural codes, esthetic values and visual communication elements. Poster designs intended for adults are widely present in public spaces, whereas visual communication products targeting children are considerably fewer in number and variety (Pehlivan Baskın, 2022: 175). These posters designed for children aim to both use a language suitable for the target audience and to present the art of theater attractively. In this context, the design elements of posters, when analyzed from a semiotic perspective, offer layers of meaning that reflect social and cultural structures. According to Roland Barthes, visuals contain the ideological and cultural elements of societies; in this context, posters of children's plays can be considered communication tools that shape the perception of the target audience (Barthes, 1982).

Figure 1. "Magic Mirror" children's dance theater poster

Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/4067?a=sihirli-ayna

Table 1. Semiotic Analysis of “Magic Mirror” Children's Dance Theater Poster

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Woman	Young female figure in a theatrical costume	The image of a fairytale guide or sorcerer.	An idealized representation of the guide and sorcerer character that often appears in fairy tales.
Background	A galaxy in shades of purple, blue and pink.	Imagination, cosmic universe.	A fairy tale universe full of imaginative possibilities.
"Magic Mirror" Title	The title of the play is written in a decorative font.	A reference to the Western fairy tale tradition; magic, prophecy, and the transition to a fantastic world.	The classic myth of magic with the phrase "Mirror, mirror tell me".
Jacket	A dark-colored, military-style outfit with buttons and epaulets.	Discipline, authority, leadership, order, and seriousness	Representations of leadership, heroism or power.
Shoulder detail	Bright and intricate details in the woman's costume.	Splendor, authority.	The connotations of kingship, authority and magic are common in fairy tales.
Collar detail	Big white with ruffles	Nobility, theatrical elegance and stage panache.	Production of a playful or fantastic identity that deviates from the "normal".
Dramatic Makeup	Exaggerated lines and facial expressions on the woman’s face.	The performative nature of theater.	Detachment from reality and transition into the imaginary world.
Color Palette	A combination of purple, blue, pink, and gold.	Creation of a fairytale atmosphere and a fantastic world.	The myth of magic and imagination.

The *“*Magic Mirror” poster in Figure 1 shows a highly layered meaning structure in terms of visual and textual elements. In the plain meaning dimension, the young female figure in the central position directly promotes a children's play theater with her theatrical costume and dramatic facial expression. While the gold-shoulder decorations, large white collar, and exaggerated make-up emphasize the performative nature of the theater, the background of the poster is dominated by a smoky appearance in purple and blue tones reminiscent of the galaxy theme. The title "Magic Mirror" is the main announcement of the play poster and is written in a large and decorative font. The phrase "Children's Dance Theater" underneath clarifies the message that the play is aimed at its target audience.

The elements used in the poster have many symbolic meanings. The young woman’s costume and dramatic make-up on her face not only promoted the play but also appealed to the emotional and esthetic experience of the audience. The character’s theatrical stance, slightly sarcastic facial expressions, and direct gaze at the audience all refer to the archetype of the "dark but charming figure" in classical children’s narratives. This can be read as a contemporary representation of deceitful or ambivalent characters such as witches, wizards, the persona in the mirror, etc., which are frequently encountered in fairytale universes. The military-shaped jacket she wears, with its golden shoulder details and large tulle ruffle collar, contains a combination of militaristic details and soft, feminine colors; thus, it contains a visual tension regarding gender norms. The militaristic jacket evokes meanings such as discipline, authority, leadership, order, and seriousness, implying that the character plays a powerful role. The frilly collar is associated with nobility, theatrical elegance, and stage panache

in both historical and cultural contexts. Especially reminiscent of Renaissance and Baroque period costumes, collar shapes are frequently used in classical performing arts such as theater, ballet, and opera. The exaggerated shape of the ruffle, which is not seen in everyday life, suggests that the character has a playful or fantastic identity that deviates from the "normal". The galaxy theme in the background symbolizes a fantasy world and a cosmic universe. While these elements create a fairy tale and magical atmosphere, the title "Magic Mirror" refers to classic fairy tale motifs, making children interested in the play through familiar cultural elements. The gold details used in the actor's costume and the ornaments on the shoulders evoke authority, splendor, and magic, making the character perceived as a magical and authoritative figure. In addition, the dramatic makeup and facial expressions on her face aim to emotionally connect the audience to the story. In summary, the poster design implies that the narrative of the play offers an experience that stimulates the imagination.

Barthes highlights that at the level of myth, signs are no longer just objects or ideas; they become the bearer of a certain ideology. Although the "Magic Mirror" poster is positioned on the surface as fairy-tale-like and aimed at children, its deeper structure reproduces or transforms various myths about the concept of childhood in modern society. The "mirror" motif is used as a powerful metaphor for the reflection of individual identity and the internalization of social norms. Here, the mirror is not only an element of fantasy but also assumes an ideological function as a tool that structures the child's self, their relationship with the other, and their perception of reality. In addition, the visual esthetics of the poster breaks the educational, innocent, and traditional structure of children's theater and produces a representation that emphasizes contemporary, critical and esthetic dimensions

Figure 2." Dream Shop" children's theater poster

Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2783?a=hayal-dukkani

Table 2. Semiotic Analysis of "Dream Shop" children's theater poster

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Two Main Characters	Two characters wearing hats and	It highlights a story of discovery and adventure;	The myth that stories of imagination and

	casual clothes are seen during a stage performance.	heroes that children can identify with.	adventure encourage children.
Door	A door decorated with flowers.	A symbol of a journey into the unknown; a passage into a fantastic world.	The myth of stepping into the world of imagination and developing abstract thinking.
Color Palette	Vibrant colors such as purple, pink, and orange.	To attract children's attention and emphasize that it is an activity for them.	The myth that creativity and energy are important for children.
"Dream Shop" Title	Name of the play.	That the theater stage is a space where imagination can be unleashed.	The myth of the importance of imagination and creativity in child development.
Flower Motifs	Floral patterns around the door.	The enchanting atmosphere of a fairytale.	The myth that imagination thrives in a pleasant and positive environment.

Figure 2 shows a poster of the children's theater play "Dream Shop" staged by the State Theaters. The image features two characters that appear to have been filmed during a stage performance. The characters' costumes are designed to emphasize a typical adventure or discovery story, and they wear hats and comfortable clothes. Their body language and facial expressions were surprised and curious. The door in the background and the stage design around it, which is decorated with flowers, highlight the fantastical nature of the play. The overall design of the poster aims to reflect both the entertaining and educational dimensions of a theater play for children.

Within Barthes' semiotic theory framework, the level of connotation behind the visual and textual elements presented by the poster invites the viewer to a deeper context. At this level, the phrase "Dream Shop" evokes the consumer society's discourse of "buyable dreams" and feeds the idea that even childhood dreams can turn into "products". The adventure-themed costumes worn by the two main characters imply that the content of the game is centered on exploration and adventure. These characters are positioned as heroes that children can easily identify with, thus triggering their imagination. The poster's color scheme of purple, vibrant orange, and pink tones symbolizes imagination and enthusiasm, emphasizing the fairytale world of children. The characters' hats and exaggerated facial expressions reinforce the humorous and fantastic atmosphere of the play. In addition, beyond being a physical element of passage, the door represents a step from the physical world to an abstract world of imagination, and the floral motifs surrounding it emphasize that this journey will take place in a pleasant and magical atmosphere. All these elements imply that imagination is actively employed throughout the play.

The visuals and texts used in the poster are based on the idea that children's ability to dream is valuable and that this ability can be supported through artistic activities such as theater. At the level of myth, the poster shows an "idealized" world of innocence and unlimited creativity of childhood through the theater stage. In this context, the poster reveals not only an innocent artistic activity that encourages imagination, but also how concepts such as childhood, creativity, and art are idealized and commercialized. Although the metaphor of "shop" in the poster carries a playful and attractive meaning at first glance, the connotations of this word directly related to consumer culture are striking. Presenting imagination as a "product" and putting it on stage can be criticized in the sense that it means transforming the inner creativity inherent in childhood into an external, marketable, and

presentable object. Contrary to the liberating nature of art, this situation creates a structure in which imagination is controlled and served within certain limits.

Figure 3. "Red Sphere" children's theater poster

Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2995?a=kirmizi-kure

Table 3. Semiotic Analysis of **"**Red Sphere" children's theater poster

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Woman Figure	A woman in a red and white striped dress with an enthusiastic and happy expression on her face.	A childlike purity, happiness and energy.	The myth that childhood is associated with innocence, happiness and purity; that childhood is an idealized stage of life.
Hands	It is ambiguously positioned in the gesture.	Dynamism of the play, interaction with the audience, stage energy.	The myth that theater is a collective experience that prioritizes participation and interaction.
Color Palette	Red and warm colors.	Happiness, energy, passion, excitement.	The myth that theater art is a warm and energetic experience.
"Red Globe" Title	Name of the game.	Adventure, a fantastic story, imagination.	The myth that children's games contain magical narratives that nurture creativity and imagination.

In the center of the poster of the play "Red Globe" in Figure 3, there is a female figure wearing a red and white striped outfit, looking upwards with an enthusiastic and happy expression on her face. In the background, hands are blurred in various gestures. The warm colors used in the poster represent happiness, energy, and excitement. The woman's enthusiastic facial expression creates an atmosphere that stimulates children's curiosity and imagination. This emphasis on joy and dynamism is suitable for children's theater. The title "Red Globe" evokes the theme of an adventure or fantastic story. This title promises a story in a universal sense that red symbolizes power, passion, and energy. At this level, the poster is seen as a remarkable visual material that aims to introduce a theater play to audiences.

At the level of connotation, the focal point of the poster, the figure of the happy woman, can be seen as a symbol of purity, happiness, and energy of childhood. The female player's upward gaze and

smile convey a sense of admiration, imagination, and discovery. The hands in the background symbolize enthusiasm, playful companionship, and the desire to be involved in the story. The title of the play, with its energetic and passionate connotations of red and the emphasis on the sphere, carries multilayered meanings such as cyclical time, wholeness, world, and play. At the level of myth, the elements in the poster present a narrative that idealizes the innocence and limitless imagination of childhood. This narrative can be criticized in terms of how childhood experience is stereotyped as a universal cultural code and how it limits original creativity by becoming clichéd from time to time. Although the poster glorifies the exuberance of childhood, it also reveals that this exuberance can be guided by the established norms and expectations of society. Thus, the effort to create an idealized universe of childhood, feeding a static and uniform understanding of imagination that does not coincide with real experiences, paves the way for the reproduction of a critically questionable myth.

Figure 4. "Garbage Monster" children's theater poster.

Reference: Retrieved April 7, 2025, fromhttps://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/4025?a=cop-canavari

Table 4. Semiotic Analysis of "Garbage Monster" children's theater poster.

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Woman Figure	A actress in the spotlight, with an expression of surprise on her face.	Curiosity, surprise and amazement.	The myth that childhood is a time of curiosity and excitement.
Puppet (Garbage monster)	A large, green figure with sharp teeth.	Fear, containment, and theatrical representation of a supernatural threat.	The allegorical representation and narrator of environmental problems and the myth of coping with fear.
Color Palette	Red, green, black shades.	Red: Danger and warning; Green: Nature and hope; Black: Threat and unknown.	The myth of the exploitation of nature and the call for awareness.
"Garbage Monster" Title	Name of the game.	A frightening threat, the embodiment of environmental damage.	The myth that nature-damaging waste grows like a monster.

When the poster of the play “Garbage Monster” in Figure 4 is examined at the level of literal meaning, the first thing that catches the eye is the actor looking with an expression of great surprise or enthusiasm and a puppet-like “monster” figure next to him, which seems to be made of colorful materials. The title "Garbage Monster" clearly indicates that this is a children’s game. In the text, information on set, costume, and lighting design is provided, along with the names of the author and director. The color palette comprises warm tones, and a stage atmosphere is projected directly to the audience, with the character and puppet in the foreground.

In the connotation dimension, the interaction of the puppet with the human in the poster implies that the play offers fun and creative content. The depiction of the puppet as a living being demonstrates that the story has a fantastic dimension. In addition, the expression "Garbage Monster" refers to the themes of environmental awareness and recycling. The dynamic interaction between the puppet and the actor provides a visual language that stimulates children’s imagination. The title "Garbage Monster" stands out as a metaphor that simultaneously evokes environmental awareness and entertainment. While the image of the monster triggers children’s curiosity, it has become a symbol that aims to transform the negative perception of the concept of garbage.

At the myth level, "Garbage Monster" reinforces the idea that waste can pose a "threat" if not managed properly by identifying the image of the monster, which represents fear and the unknown in the children's world, with an ecological problem. This approach offers both children and adults a fairy-tale universe in which environmental problems can be explained through a simplified story. However, this fairy-tale framework can obscure the deeper economic and social dimensions of environmental problems. The comical and colorful atmosphere of the play can be criticized for reducing the complex process of "getting rid of garbage" to a level that children can understand while simultaneously creating a narrative that places the responsibility on individuals and renders the necessity for collective solutions invisible. From this perspective, "Garbage Monster" can be considered not only as a symbol with the potential to raise environmental awareness but also as a reproduction of a myth in which social problems are simplified in a fairy-tale framework.

Figure 5. Poster for the children’s theater “Fairy Tale Road”.
Reference: Retrieved April 7, 2025, from
https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2810?a=masal-yolu

Table 5. Semiotic Analysis of Posters on the Children's Fairy Tale Road"

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Woman Figure	A character who appears on stage in fabulous costume and make-up.	One of the extraordinary and fascinating beings of the fairytale world; remarkable and authoritative.	The myth of the existence of characters such as witches, fairies, and queens in classic fairy tales.
Apple	The red apple in the character's hair.	The symbolic object of fairy tales; the forbidden, the allure or the transformative effect.	The myth of the apple as a magical or fate-determining object.
Color Palette	Contrasting and intense colors like green, purple, and red.	Supernatural, mysterious, and magical.	The myths of danger, glamor and magic.
"Fairy Tale Road" Title	Name of the game.	A discovery made by children in their imagination.	The archetype of the hero's journey; a myth of development toward the unknown.
Background	The atmosphere is created with natural elements and purple tones.	The warmth of fairytale nature and a sense of abundance.	The magical power of nature and myths surrounding sacred spaces in fairy tales.

When the poster of the children's play "The Fairy Tale Road" in Figure 5 is analyzed at the level of literal meaning, the first thing that catches the eye is the actor looking at the audience with an apple on his head and a fantastic costume and make-up. While the title "Fairy Tale Road" emphasizes that the work is a children's play, and the dim and colorful stage lights in the background draw the viewer's attention to the magical atmosphere of the play. Details such as the actor's extravagant red costume, red make-up, green hair, and the apple on his head are symbols of the fairy tale world. The character's gaze can create an intense emotion and leave an eerie effect in some children. The visual treatment gives the viewer the impression of a fantastic and magical journey.

At the level of connotation, the actor's appearance appeals to children's imagination and opens the doors to a fairytale world. The title "Fairy Tale Road" gives the audience the feeling that they will embark on a journey and encounter different characters and stories around every corner. The green hair and costumes symbolize the relationship between nature and fairy tales. The apple tree in the background symbolizes the connection between fairy tales and nature. In addition, the apple on the actor's head represents universal images of fairy tales. The use of vivid colors in the poster fosters a sense of enthusiasm and curiosity, while the concept of fairy tales highlights the purity and unlimited imagination of childhood.

In terms of mythology, the poster is based on the timelessness of fairy tales. The expression "Fairy Tale Road" invites the viewer to become a part of the imagination and adventure. The poster illustrates the myth that children's games are often associated with fantastic worlds. The apple also refers to the moral and symbolic meaning of fairy tales. The poster is a repetition of traditional representations rather than a more innovative and modern representation of fairy tales.

Figure 6. Poster for the "Snowman Who Wants to Meet the Sun".

Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2641?a=gunesle-bulusmak-isteyen-kardan-adam

Table 6. Semiotic Analysis of the "Snowman Who Wants to Meet the Sun" theater poster.

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Young Girl Figure: The Little Mermaid	A warm-eyed young character with a beret and braids.	Hope is the dreamer personality.	The myth of the pure and hopeful individual, which represents the individual worlds shaped by children's imagination.
White sphere	Snow mass	Impermanence, fragility and the relationship with nature.	The myth of a hero whose fate is sealed by his purity and transience.
Color Palette	Orange, red, blue, and white.	The contrast between inner warmth and outer cold; a metaphor for an emotional transition.	The myth of increasing emotional depth through the contrasts between nature and the cycle of life and death.
"The Snowman Who Wants to Meet the Sun" Title	Name of the game.	A state of mind in which transformation is ready.	The myth of hope in spite of the finitude of life
Snow	Frozen white water vapor.	Pure, quiet, fairytale-like atmosphere.	Myths of transformation and rebirth.
Red Beret	An accessory at the head.	Warmth and vitality.	Myths of life force, protection and struggle.

The poster of the children's play "The Snowman Who Wants to Meet the Sun" in Figure 6 promotes a winter-themed children's play at the level of literal meaning. While the title of the play emphasizes the contrast between snow and sun, the actor is leaning against a white, spherical object thought to be snow and looking at the audience with a peaceful and innocent smile on his face. The choice of soft

colors on the poster implies that the play has a warm and sincere atmosphere. Information such as author name, translation, and director indicates that the poster also serves as an introduction. The visual elements create a warm story atmosphere that will attract the attention of the target audience.

At the level of connotation, the poster conveys a warm, sincere, and hopeful message. The snowman's longing for the sun symbolizes the desire to reach one's dreams, and the idea of bringing the snowman and the sun together reflects the limitlessness of children's imagination and that even seemingly impossible wishes can turn into fun, hopeful stories. The happy and hopeful expression of the character on the poster and the yellow sunlight illuminating his face represent the fun and positive atmosphere of the play. The actor's smiling expression, braided hair, and red beret on his head evoke warmth and vitality, contrasting with the cold atmosphere of winter. This reinforces the message that the work has an optimistic and cheerful tone. The presentation of a colorful and bright scene, despite the cold winter, emphasizes the enthusiasm and dreams of childhood.

At the level of myth, the poster of the play" reproduces a cultural narrative that places the child's dreams above everything else and tries to make the impossible possible. The snowman's longing for the sun symbolizes idealized themes such as going against a natural cycle and maintaining hope despite everything. The joyful, hopeful visual narrative of the poster feeds into the myth of an innocent and "anything is possible" childhood, presenting a cultural framework that identifies this period only with joy and happiness.

Figure 7. Poster for the **"**Playground"
Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/4041?a=park

Table 7. Semiotic analysis of the poster of the "Playground"

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Masked Character	A figure in a mask, in a colorful costume, and in the spotlight.	De-identification, unconventionality, theatrical alienation.	The myth of the faceless or shape-shifting character in fairy tales.
Orange Umbrella	A large, striking umbrella in the character's hand.	Protection, freedom, relationship with the outdoors, fun atmosphere.	The myth of the umbrella as a protective, inclusive, and adventure-initiating object.

Color Palette	Vivid and contrasting colors such as bright orange, yellow, and purple.	A fun and fantastical world that captures children's attention.	The myth of vividly colored worlds encountered in fairy tale universes.
"Park" heading	Name of the game.	A playground and a universe of imagination representing the world of children.	The myths of discovery, adventure and growth.
Background	Dark background.	The opposition of the unknown and the known; awareness and mystery.	The myth of the threshold of the unconscious or fantastic unknown, the narrative of self and transformation revealed through light.

In the poster of the children's play " Playground," the first element that draws attention at the level of literal meaning is an actor posing on stage with an umbrella in his hand and a mask of a child with blond hair on his face (Figure 7). Colorful and vivid elements are dominant in the poster, and this situation gives the audience a message that the play will have a cheerful and lively scene. The dark background helps elements such as the actor and the colorful umbrella stand out, aiming to draw the viewer's attention directly to the character.

In the connotative dimension, the large umbrella and the masked character imply that the game offers a fun and fantastic world. The orange umbrella evokes the theme of the park, associating it with the outdoors and symbolizing freedom. The mask is intended to create a mysterious and fun character. The umbrella strongly supports the atmosphere of the game and the theme of the park, while the masked character offers a mystery that can stimulate children's imagination. However, the facial expressions of the masked character can be perceived as frightening and create a negative impression for young children.

At the level of myth, "Park" idealizes childhood as a stage of endless freedom, colorful discoveries, and untroubled happiness. The mask emphasizes the theatrical and fantastic side of the character, while the umbrella is a symbol of fun, protection, and perhaps a sense of discovery. This emphasis allows other elements of the story to be relegated to the background. The dark tones of the background imply that the park can be both mysterious and entertaining. Thus, while the poster offers the audience the promise of an exciting scene, it also contributes to the reproduction of a myth that idealizes the concepts of childhood and play.

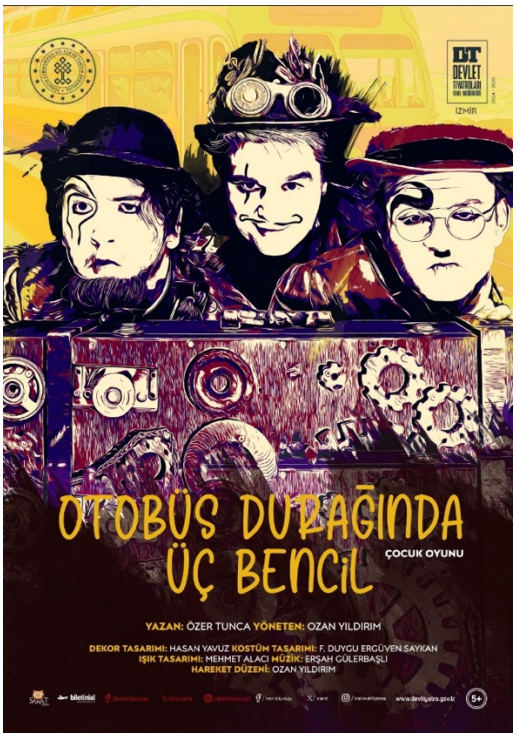

Figure 8. Poster for the " Three Selfish at the Bus Stop".
Reference: Retrieved April 7, 2025, fromhttps://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2842?a=otobus-duraginda-uc-bencil

Table 8. Semiotic analysis of the poster of "Three Selfish Children at a Bus Stop"

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Three Characters	Three figures depicted in different makeup and costumes.	Individuals representing different personality traits; staging conflict and individual attitudes.	Myths of individuality, loneliness and the search for identity in society.
Bus Stop	The expected venue for public transportation.	A symbol of waiting and transition; the intersection of different lives.	The myth of the temporary cessation of life and the intersection of destiny.
Color Palette	The visual atmosphere is structured with contrasting colors, such as yellow (cheerful) and purple (melancholic).	Emotional duality: a dark or critical atmosphere under a seemingly playful structure.	The myth of creating emotional complexity through visual conflict.
"Three Selfish People at the Bus Stop" Headline	Name of the game.	Irony with a social message; tension between individualism and social relations.	A sociological myth about the individual-society relationship in which the egocentric attitudes of modern man are criticized
Mechanical Gears	The decorative elements on the banner are wheels and gears.	Referring to the functioning of a modern system; questioning the place of the individual in the system.	The myth of man-machine relationship and the impact of the social

			mechanism on the individual.

When the poster of the play "Three Selfish People at the Bus Stop" is analyzed at the level of literal meaning, the first element that catches the eye is the presence of three characters with different costume and makeup styles in the same frame. While bus-themed drawings or photographic elements can be seen in the background, the title of the play indicates that these characters take place at a bus stop or in a stage setting related to the bus.

At the level of connotation, the facial expressions, theatrical make-up and exaggerated costumes of the characters give the impression that the play may have a grotesque or absurd style. The use of the concept of "selfish" in the children's play indicates that the play contains moral or social message in addition to its humorous aspect. The gears and mechanical details at the front of the screen suggest that the story occurs in an interesting and creative world. The characters differ in their expressions and make-up, implying that the play may contain various social messages, but the intense symbolism here is abstract and complex for a child audience. The yellow tones in the background and the theme of the bus represent the chaos of urban life and the people in a state of waiting. Thus, the poster presents a critical view of social or individual behavior while presenting a show that aims to entertain children.

At the level of mythology, the poster reflects a criticism of the individualism and selfishness of modern society. A waiting point, such as a bus stop, is conceived as a place where people intersect in daily life, and it is used to create a myth about social relations. The poster can create a myth that reflects universal themes such as selfishness and social intersections. The mechanical details provide a metaphor for the monotony and systematic aspect of modern life, while the gears symbolize the relationship between the system and the individual. The expression "Three Selfish People at the Bus Stop" creates a contrast that will arouse curiosity in the audience by emphasizing the concept of selfishness, in contrast to the themes of solidarity and friendship that are usually covered in children's plays. This approach is a critical touch to traditional narratives in which children are always told virtues such as cooperation and sharing. On the other hand, emphasizing selfishness with exaggerated costumes and masks has the potential to shake the widespread myth that associates the world of childhood with pure goodness and innocence by placing this phenomenon in a fairytale framework. In this way, the poster not only offers a different perspective in the field of children's theater, but also opens the door to a cultural reproduction that may question the narrative of the "always happy and cooperative child".

Figure 9. Poster for the " The Lion Who Doesn't Want to be King".
Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2998?a=kral-olmak-istemeyen-aslan

Table 9. Semiotic analysis of the poster of "the Lion Who Doesn't Want to be King"

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Lion Figure	The largest feline species.	A character who aspires to leadership but rejects it; a theme of individual choice and freedom.	The myth of innate leadership versus the free choice of the individual.
Elephant Character	Oversized figure of a blue elephant in a hat.	A wise, loving and guiding guide.	The traditional myth of a guardian figure representing wisdom.
Color Palette	Vibrant and warm tones, such as blue, orange, and purple.	Create a fun, positive, and childlike atmosphere.	The myth of the traditional color world used in fairy tale narratives.
"The Lion Who Doesn't Want to Be King"	Name of the game.	Questioning conventional power roles, a message of authenticity for children.	Stand against power and the myth of freedom.
Forest	Colorful trees, plants and natural scenery.	Exploration of fairytale nature and fantasy universe suitable for children.	A narrative of growth, transformation, and self-discovery identified with nature; the forest myth.

At first glance, the poster of the children's play "Who Doesn't Want to be King" depicts a brown-toned lion and fox figure standing on either side of a blue elephant (Figure 9). While the title emphasizes that the hero of the play is a lion, the colorful and cartoon-like designs make it clear that the work is a children's play. At the level of connotation, the friendly appearance of the animals and the use of bright colors create a cheerful atmosphere that appeals to children's imagination. The fact

that the lion, which is essentially a symbol of leadership and power, "does not want to be king" points to a story that questions the concepts of authority and power, while the elephant and the fox are also part of the adventure as side characters. While the elephant character represents wisdom and loyalty, the colorful and vibrant forest scene demonstrates that the play offers a fun atmosphere. This visual arrangement triggers children's curiosity and supports the idea of "adventure together" by presenting the forest theme as both an exotic and safe playground. The relationship between the title and the visuals shows that no element in the visuals directly points to the theme of refusing to be king.

At the level of myth, the poster presents a story about leadership and individuality and offers a critical view on the concepts of leadership and responsibility through the lion, who is usually positioned as the "king of the jungle", eschewing power. The reversal of the "natural leader" or "king" archetype often found in children's literature gives the viewer a new perspective on free will and individual choice. The lion's refusal to become a king conveys the message that leadership in society is a choice and not a natural right.

Figure 10. Poster for the "The Starling That Does Not Lose Hope".
Reference: Retrieved April 7, 2025, from https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/4094?a=umudunu-yitirmeyen-sigircik-filozof-cocuklar-icin-hikayeler-projesi

Table 10. Semiotic analysis of the poster of "The Starling That Doesn't Lose Hope"

Indicator	Plain Meaning	Side Meaning	Myth
Starling	Colorful, cheerful looking puppet bird character.	A brave, loving, and resilient figure; a role model for children.	The myth of the little hero fighting against the odds.
Rainbow	A meteorological phenomenon.	A sense of peace, hope, and tranquility is evoked after bad times.	The myth of rebirth and inner enlightenment.
Color Palette	Colorful structure with bright, pastel, and neon colors.	Transmission of joy, hope, enthusiasm and positive emotions.	The myth of the colorful and optimistic world of the child universe.

"The Starling Who Never Gave Up Hope" Title	Name of the play.	The theme of struggle and hope.	The myth of a small but brave hero, a narrative of the triumph of hope.
Flowers	Yellow-white plants surrounding the puppet.	A connotation of freshness, life, renewal, and naturalness.	The myth of nature's compassion and regenerative power as a symbol of growth and transformation.

The poster of the play "The Starling Who Never Loses Hope" contains a starling bird figure on the level of literal meaning, accompanied by bright colors and a stage atmosphere (Figure 10). The phrase "Stories for Philosopher Children Project" indicates that the play is not only entertaining but also has an intellectual and educational aspect. The names of the author, adaptor, dramaturg and director, as well as information about the set, lighting and music designers, introduce the creative team behind the scenes of the work and increase the audience's curiosity.

The starling bird stands out as a symbol of hope and endurance in the layer of connotation. The rainbow symbolizes peace and happiness after bad times and expresses hope and imagination, while flowers represent the freshness and beauty of life. The theme of "not giving up hope" is a message for children to adopt positive thinking and determination while coping with difficulties. The use of vibrant colors and fairy tale-like scene elements in the poster imply that the play is both a joyful and emotional journey. The bird figure evokes freedom and a metaphor of spreading wings to the sky, triggering children's imagination.

In terms of mythology, the poster presents a story representing the individual's strength to fight difficulties and survive. The identification of starling with the "inexhaustibility of hope" reinforces a cultural narrative in which childhood is associated with pure optimism. The poster presents a myth that can help children understand universal values such as resilience and hope. This perspective can be criticized for ignoring the obstacles that real-life children may face and for fostering the belief that all problems can only be solved through determination and positive thinking. Thus, despite the philosophical aspect of the play, the figure who "does not lose hope" also invites a critical point of view by bringing forth an idealized narrative of optimism instead of a multilayered reality.

5. Conclusion

This study examines how state theater-staged posters of children's plays staged by state theaters produce a multi-layered cultural discourse through visual and textual elements. The analysis is based on the symbols, colors, typography and compositional arrangements used in the posters within the scope of Roland Barthes' semiotic approach at the levels of literal meaning, connotation and myth. The results of the study reveal that these posters are not only functional promotional materials but also function as visual media through which cultural and ideological discourses are reproduced. The findings provide a conceptual framework that enables the critical evaluation of contemporary culture by revealing the ideological dimensions of visual and textual elements and questioning the role of state theater children's play posters in communicative practices and social representation processes.

At the level of literal meaning, the basic elements in the posters provide functional information to the audience through elements such as the title of the play, author-director information, decor, and costumes, and emphasize the play's fun and attractive atmosphere through the stage layout and color palettes. However, while this level of expression allows the audience to acquire only superficial information, it does not encourage the search for in-depth meaning. At the level of connotation, the vivid colors, fairy-tale figures, and symbolic objects create a joyful, hopeful, and liberating atmosphere

of childhood themes. Titles such as "Red Globe", "Fairy Tale Road", "Magic Mirror" and similar titles and depictions of fantastic characters, while presenting a discourse that romanticizes children's imagination, also contain messages that direct them toward certain idealized norms. This shows that posters are powerful tools that shape children's emotions and thoughts, but sometimes these narratives are reproduced in a reduced form through stereotypical images.

The analysis at the myth level has shown that the posters are shaped within the framework of cultural myths that are also reproduced in the content of the play; in addition to idealized childhood themes such as innocence, freedom, hope, and creativity reflected from the play texts to the posters, themes such as social and individual identity, critical thinking, and alternative leadership have also been revealed. While the visual elements in the posters mold children's emotions, thoughts, and imagination into certain patterns, they also show how these elements shape the social identity and value system. For example, the figure of "The Lion Who Doesn't Want to Be King" gives messages of free will, critical thinking, and individual choice by questioning traditional patterns of authority, and in this respect, it assumes an encouraging role for children to develop their own ego and independence. Similarly, the figure of "The Starling Who Never Loses Hope" glorifies the themes of maintaining hope and staying positive in the face of difficulties and contributes to children's adoption of a resilient and hopeful attitude toward life. Moreover, in the example of "Garbage Monster", by using elements symbolizing recycling and environmental awareness, the poster shows that waste gains positive meaning through an artistic transformation, and this narrative has the potential to raise environmental awareness in children. In examples such as "Fairy Tale Road", "Park", "Red Globe", "Dream Shop", "Magic Mirror", the multidimensional and complex nature of real life is ignored, and idealized and stereotyped childhood myths are reproduced. These games can be expanded to allow for a deeper exploration of individual experiences, social interactions, and emotional challenges.

In conclusion, this study reveals that the idealized narratives presented in posters shape the experience of childhood at both pedagogical and social levels; therefore, it is necessary to evaluate these narratives from a critical perspective. Posters should be evaluated as dynamic texts that assume decisive functions in the construction of social memory and cultural identity. Supporting children's theaters with multi-layered narratives integrated with individuals' life experiences and social realities will contribute to the creation of more comprehensive content both pedagogically and culturally. For this reason, messages that encourage environmental awareness, social values, and creativity should be conveyed more strongly in both play content and posters. Although the posters analyzed in this study predominantly reflect idealized childhood themes such as innocence, hope, freedom, and creativity, these representations also warrant a more critical and interrogative perspective. The frequent emphasis on notions like "childlike purity," "joyful and liberating atmosphere," or "an innocent and 'anything is possible' childhood" constructs a monolithic and romanticized image of childhood. This construction may obscure the plurality of real-life childhood experiences shaped by socio-economic, cultural, and familial differences. From a critical standpoint, such representations can be interpreted within the framework of capitalist myths that commodify childhood as a site of emotional nostalgia and ideal consumption. Furthermore, the posters' visual and textual language may function to reinforce normative social roles by perpetuating a singular, ideal norm of childhood, which aligns with middle-class, heteronormative, and culturally dominant discourses. In this context, when the analyzed posters are considered as a whole, it becomes evident that they present a homogeneous and culturally prescriptive model of childhood rather than offering diverse and inclusive representations. This indicates that children's theater posters play an active role in the reproduction of cultural hegemony and normative ideals.

Statement of Research and Publication Ethics

This study has been prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The study does not require ethics committee approval.

Authors' Contributions to the Article

Author 1 contributed 60% to the article; Author 2 contributed 40%.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.

References

Banham, J. (1998). *The Cambridge guide to theater*. Cambridge University Press.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (B. Vardar & M. Rifat, Trans.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Original work published 1964)

Barthes, R. (1982). *Göstergebilim üzerine* (Y. Sezer, Trans.). İletişim Yayınları. (Original work published 1964)

Batı, U. (2016). *Reklamın Dili*. Alfa Yayıncılık.

Bircan, U. (2015a). Roland Barthes ve göstergebilim. *SBARD*. 13(26), 17–41.

Bircan, U. (2015b). Saussure'de dil, dilbilim ve göstergebilim. *SBARD*. 13(25), 43–66.

Craig, E. G. (1911). *The art of the theater*. Constable & Co.

Çağlar, B. (2012). Bir iletişim biçimi olarak göstergebilim. *EUL Journal of Social Sciences*, 3(2), 22–23.

Çeken, B. (2016). Görsel cinas ve sosyal afişlerde kullanımı. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 9(18), 1–12.

Çeken, B., & Arslan, A. A. (2016). İmgelerin göstergebilimsel çözümlenmesi: Film afişi örneği. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 508–520.

Çiçek, M. (2016). Göstergebilim ve sinema ya da sinema göstergebilimi. *Kesit Akademi Dergisi*, 2(3), 25–41.

Delil, S. (2023). Hareketli posterlerde grafik tasarımın rolü üzerine bir inceleme. *Sanat Eğitimi Dergisi,* 11/1: s. 10–19. doi: 10.7816/sed-11-01-02

Duncan, J. (2019). *Posters: A very short introduction*. Oxford University Press.

Erkman, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual Yayınları.

Ersan, M., & Aras, O. (2023). Think Eat Save hareketi sosyal afişinin göstergebilimsel açıdan incelenmesi. In *All Sciences Proceedings* (pp. 111–119). Presented at the 1st International Conference on Contemporary Academic Research, Konya, Turkey.

Ersan, M., & Emen, O. (2023). Mengü Ertel'in opera ve bale afişlerinin ikonografik ve ikonolojik eleştiri yöntemine göre çözümlemesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(4), 701–717. https://doi.org/10.14230/johut1513

Ersan, M., & Önder, B. (2023). Ankara film festivali afişlerinin göstergebilimsel açıdan incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(96), 149–164. https://doi.org/10.29228/JASSS.71964

Ersan, M., & Şen, E. (2023). Reklam tasarımında mizah ve McDonald's örneğinin göstergebilimsel analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(64), 135–147. https://doi.org/10.29228/SOBIDER.70260

Ersan, M., and Topbasan, V. (2021). Sigara bağımlılığına yönelik sosyal afişlerin göstergebilimsel yöntemle çözümlenmesi. *İdil*, 87(10), 1601–1612. https://doi.org/10.7816/idil-10-87-04

Gökaşan, G. (2017). Digital collage, poster design, and Stephan Bundi: Semiotic analysis of theater posters. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 7(3). https://doi.org/10.29333/ojcmt/2599

Günay, D., & Parsa, A. (2012). *Görsel göstergebilim*. Es Yayınları.

Güneş, A. (2013). Göstergebilim tarihi. *Humanities Sciences*, 8(4), 332–348.

Güneş, A. (2013). Göstergebilim tarihi. *New World Sciences Academy-Humanities*, 8(4), 332–348. https://doi.org/10.12739/NWSA.2013.8.4.4C0172

Hollis, R. (2006). *Graphic design: A new history*. Thames and Hudson.

Kıran, A. (1990). Dilbilim-göstergebilim ilişkileri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, *1*, 51-62.

Kosslyn, S. M. (2006). *Graph design for the eye and mind*. Wiley.

Lehimler, Z. (2018). Afiş tasarımının geleceği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(83), 163–176.

Macit, K., & Öztekin, H. (2021). Futbol endüstrisi ve reklam ilişkisi: Euro 2016 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türkiye'de yayınlanan televizyon reklam filmleri üzerine bir araştırma. *İNİF E-Dergi*. https://doi.org/10.47107/inifedergi.977660

Pehlivan Baskın, Z. (2022). Çocuklara yönelik tasarlanan afişlerde tipografi kullanımı. Journal of Social Sciences. The Journal of Social Sciences. 59. 174-192. Doi: 10.29228/SOBIDER.64177.

Peirce, C. S. (1978). *Écrits sur le signe* (P. Seuil, Trans.; M. Rifat, Ed.).

Rifat, M. (2005). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları*. Yapı Kredi Yayınları.

Tufan, B., İşeri, K., & Çapan Tekin, S. (2022). "Macbeth" oyunu tiyatro afişlerinin göstergebilimsel çözümlemesi. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 90–111.

Extended Summary

Semiotic Analysis of Children's Theater Posters: A 2024 State Theater Example

Theater posters are important tools of visual communication, with their functions of promoting theater art, attracting audiences, and conveying cultural messages. Children's theater posters have a special place in this general context. Since they appeal to a specific age group, the visual elements used in such posters are designed in accordance with the perceptual level and interests of the target audience. Children's theater posters, designed with colorful, entertaining, and attention-grabbing elements, do more than merely promote the content of a play; they also carry the potential to stimulate children's imagination, encourage engagement with theater, or, conversely, exert unintended negative influences through the symbols and images they convey. In this respect, children's theater posters are visual texts worth examining in terms of both design and meaning production. At this point, semiotics, as an interdisciplinary method that examines signs, symbols and meaning-making processes, offers an effective theoretical framework for analyzing visual communication elements (Çiçek, 2016). Rooted in the linguistic studies of Ferdinand de Saussure and initiated with the concepts of signifier and signified, this field has developed further with the contributions of Roland Barthes and has become widely used, especially in the interpretation of popular culture, media and art products. Barthes used semiotics not only on a linguistic level and also to analyze the processes of social meaning production through myths. In this respect, the semiotic approach offers an effective method for the in-depth analysis of visual communication tools such as posters. This study aims to reveal how children's theater posters produce a multilayered cultural narrative through visual and textual elements based on semiotics' theoretical framework.

In this study, semiotic analysis was used within the framework of a qualitative research model to reveal the cultural and ideological functions of children's theater posters in depth. Based on Roland Barthes's approach of analysis at the levels of plain meaning, connotation, and myth, this study examines the multilayered narratives of the visual and textual elements in the posters. This approach is preferred because it is an effective tool to clarify not only the superficial esthetic features of children's theater posters, but also how symbolic language, cultural codes, and social myths are reproduced. Thus, the implicit meanings in the posters can be critically evaluated in the context of childhood themes and social representation processes.

Within the scope of the study, in the first stage, the posters of children's theater exhibited by state theaters in 2024 were scanned, and 28 posters were identified. However, to conduct a detailed and in-depth analysis, the study group was limited to 10 posters exhibited in three major cities: Ankara, Istanbul, and Izmir. This limitation increased the intensity of the analysis and clarified the focus of the study. The data collection was conducted through the official website of the State Theaters. In 2024, the posters of all plays exhibited by the State Theaters were systematically recorded. Data analysis was carried out by examining the three dimensions of signification of the semiotic analysis method at the level of plain meaning, connotation, and myth. it was carried out with a three-stage application to the level of plain meaning, connotation, and myth.

This study examines how state theater-staged posters of children's plays staged by state theaters produce a multi-layered cultural discourse through visual and textual elements. The analysis is based on the symbols, colors, typography and compositional arrangements used in the posters within the scope of Roland Barthes' semiotic approach at the levels of literal meaning, connotation and myth. The findings indicate that these posters serve not only as functional promotional tools but also as visual mediums through which cultural and ideological narratives are constructed and perpetuated.The

findings provide a conceptual framework that enables the critical evaluation of contemporary culture by revealing the ideological dimensions of visual and textual elements and questioning the role of state theater children's play posters in communicative practices and social representation processes.

At the level of literal meaning, the basic elements in the posters provide functional information to the audience through elements such as the title of the play, author-director information, decor, and costumes, and emphasize the play's fun and attractive atmosphere through the stage layout and color palettes. However, while this level of expression allows the audience to acquire only superficial information, it does not encourage the search for in-depth meaning. At the level of connotation, the vivid colors, fairy-tale figures, and symbolic objects create a joyful, hopeful, and liberating atmosphere of childhood themes. Titles such as "Red Globe", "Fairy Tale Road", "Magic Mirror" and similar titles and depictions of fantastic characters, while presenting a discourse that romanticizes children's imagination, also contain messages that direct them toward certain idealized norms. This shows that posters are powerful tools that shape children's emotions and thoughts, but sometimes these narratives are reproduced in a reduced form through stereotypical images.

The analysis at the myth level has shown that the posters are shaped within the framework of cultural myths that are also reproduced in the content of the play; in addition to idealized childhood themes such as innocence, freedom, hope, and creativity reflected from the play texts to the posters, themes such as social and individual identity, critical thinking, and alternative leadership have also been revealed. While the visual elements in the posters mold children's emotions, thoughts, and imagination into certain patterns, they also show how these elements shape the social identity and value system. For example, the figure of "The Lion Who Doesn't Want to Be King" gives messages of free will, critical thinking, and individual choice by questioning traditional patterns of authority, and in this respect, it assumes an encouraging role for children to develop their own ego and independence. Similarly, the figure of "The Starling Who Never Loses Hope" glorifies the themes of maintaining hope and staying positive in the face of difficulties and contributes to children's adoption of a resilient and hopeful attitude toward life. Moreover, in the example of "Garbage Monster", by using elements symbolizing recycling and environmental awareness, the poster shows that waste gains positive meaning through an artistic transformation, and this narrative has the potential to raise environmental awareness in children. In examples such as "Fairy Tale Road", "Park", "Red Globe", "Dream Shop", "Magic Mirror", the multidimensional and complex nature of real life is ignored, and idealized and stereotyped childhood myths are reproduced. These games can be expanded to allow for a deeper exploration of individual experiences, social interactions, and emotional challenges.

In conclusion, this study reveals that the idealized narratives presented in posters shape the experience of childhood at both pedagogical and social levels; therefore, it is necessary to evaluate these narratives from a critical perspective. Posters should be evaluated as dynamic texts that assume decisive functions in the construction of social memory and cultural identity. Supporting children's theaters with multi-layered narratives integrated with individuals' life experiences and social realities will contribute to the creation of more comprehensive content both pedagogically and culturally. For this reason, messages that encourage environmental awareness, social values, and creativity should be conveyed more strongly in both play content and posters.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 373-397

Orhun Yazıtlarında /+Ka/, /+Da/ Görev Ögeleriyle Oluşan Hâl Kategorilerine Bakış

Muammer ŞEHİTOĞLU1

Orhun Yazıtlarında /+Ka/, /+Da/ Görev Ögeleriyle Oluşan Hâl Kategorilerine Bakış

Öz

Çalışmada, Orhun yazıtlarında yer alan /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte oluşan ek + edat biçimindeki hâl kategorisi oluşturan ögelerin karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi ve ilgili görev ögeleri ile oluşan (yönelme ve bulunma hâli dışında) farklı hâl kategorilerinin tanıklanması amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamı, döneme ait Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtları ile sınırlandırılmıştır. Yazıt metinlerinden elde edilen bulgulara göre, üç yazıtta da ilgili görev ögelerinin yönelme ve bulunma hâli dışında, farklı hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Özellikle Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtının söz varlığı açısından birbirine benzer yüzlerinde bu hâl kategorilerinin geçiş sıklığının +KA/ ; /+DA/ görev ögeleri ve ek + edat düzeyinde de yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun yazıtları, hâl kategorisi, görev ögesi.

An Overview of Case Categories Formed with /+Ka/, /+Da/ Task Elements in Orkhon Inscriptions

Abstract

In this study, it is aimed to comparatively identify the /+KA/; /+DA/ task elements and the elements that form the state category in the form of suffix + postposition and to witness the different state categories (except for the state of orientation and the state of being) formed with the relevant task elements in the Orkhon inscriptions. The scope of the study was limited to the Köl Tigin, Bilge Kagan and Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscriptions of the period. According to the findings obtained from the inscription texts, it was determined that in all three inscriptions, the relevant task elements formed different case categories other than orientation and presence. Especially in Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions, which are similar to each other in terms of vocabulary, it was observed that the frequency of occurrence of these case categories was high at the level of +KA/ ; /+DA/ task elements and suffix + postposition.

Keywords: Old Turkish, Orkhon inscriptions, case category, task element.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Orhun yazıtları, Türk kültürünün ve kimliğinin ana taşıyıcısı ve göstergesi olan Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinleri olma niteliği taşımaktadır. Türk kültür ve medeniyetinin yaşandığı kültürel coğrafyada gelecek kuşaklara bilgi birikimini, deneyim birikimini ve somut millî kültürel kodları miras bırakan yazıtlar, söz varlıklarındaki kavram işaretleri ve onların işaretlenme yöntemleri açısından Türk dilinin devamlılığını, köklülüğünü ve diğer dillerden ayırt ediciliğini tanıklamaktadır. Bu bağlamda, yazıtlara ilişkin kısa, genel bilgi vermek de çalışmanın amacı, kapsamı açısından doğru olacaktır. Yazıtlar, II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk adına diktirilmiştir. Yazıtların "Orhun" ya da "Orhon" adlı yazıtlar olarak adlandırılmalarının nedeni, bugünkü Moğolistan Halk

[1]Dr. Bağımsız Araştırmacı. Eski Türk dili. Türkçe eğitimi. kutlug745@gmail.com. https://orcid.org/0000-0003-4471-3283.

Makale Gönderim Tarihi: 25.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 13.06.2025

Cumhuriyeti sınırları içinde Orta Moğolistan olarak tanımlanan bölgedeki Orhun ırmağının eski yatak kenarlarındaki Koçho (Koço Çaydam) adlı gölün çevresinde yer almalarıdır.

Köl Tigin yazıtı, 732 yılında ağabeyi Bilge Kağan tarafından 1 yıl önce, yani 731 yılında ölen kardeşi adına, Koçho Tsaydam bölgesinde diktirilmiştir. Yazıtın yazıcısı, Köl Tigin ve Bilge Kağan'ın atısı, yani yeğeni olan Yollug Tigin'dir. Yazıtta konuşan, olayları aktaran ise, Bilge Kağan'dır. Yollug Tigin tarafından yazıtın üç yüzü (doğu, kuzey ve güney) Köktürk harfli olarak yazılırken, batı yüzü ise, Çince olarak, T'ang İmparatoru'nun Köl Tigin'in saygınlığı, kağanlığı hakkındaki düşüncelerini ve dünya düzeniyle barış mesajlarını içeren metin olarak yazılmıştır. Batı yüzünün yazıcısı, yazıtta da adı geçen (KT K13), T'ang İmparatoru Hiuan Tsong'un yeğeni General Çang (Çang Sengün)'dür. Yine yazıtın aynı yüzünde, Çince dışında Köktürk harfleriyle yazılmış iki satırdan oluşan metin de bulunmaktadır. Aynı zamanda, yazıtın kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı yüzlerinde de Köktürk harfli metinler yer almaktadır. Köl Tigin yazıtının gri mermer üzerine, kuzey ve güney yüzlerinde 13 satır yer alırken, doğu yüzünde 40 satır yer almaktadır. Yazıtın doğu yüzünde ise, bütün Türk boylarının ortak damgası olduğu düşünülen dağ keçisi damgası yer alırken, doğuya ve batıya bakan "tepelik" olarak adlandırılan kısımlarında ise, birbirine koşut olarak, kurttan süt emen çocuk tasvirlerine yer verilmiştir. Mermer biçiminde kaplumbağa bir kaide üzerine yerleştirilen yazıtın Bilge Kağan yazıtıyla arasındaki uzaklık 1 km'dir. (Alyılmaz, 1994, s.1-2; Tekin, 2010, s. 7).

Bilge Kağan yazıtı, kağanın 734 yılındaki ölümünden 1 yıl sonra, 735 yılında oğlu Teŋri Kağan tarafından diktirilmiştir. Köl Tigin yazıtıyla yazıt yüzlerinin içeriği, şekil ve yapı bakımından benzerlik gösteren yazıtın doğu, kuzey ve güney yüzleri küçük farklılıklar, satır farklılıkları ve bazı olay anlatımları dışında bir ve aynıdır. Yazıtın batı yüzü ise, Köl Tigin yazıtındaki gibi Çincedir. Ancak büyük ölçüde yıpranıp tahrip olduğu için bu yüzün az bir bölümü okunabilmiştir. Ayrıca, yazıtın batı yüzünün tepelik bölümünün ortalarında Teŋri Kağan tarafından yazılan manzum, lirik Köktürk harfli Türkçe metin de yer almıştır. Köl Tigin yazıtı gibi kaplumbağa kaide üzerine oturtulan yazıtın, yazıcısı Yollug Tigin olmakla birlikte, güney yüzün 10-15. satırları arasında konuşan Teŋri Kağan iken, güneybatı yüzünde, Yollug Tigin'e ait konuşma ifadeleri yer almıştır. Yazıtın büyük kısmında konuşan ise, Bilge Kağan'dır. Yollug Tigin, iki yazıtı toplam 54 günde yazarken, Köl Tigin yazıtını, 20 günde, Bilge Kağan yazıtını ise, 34 günde yazmış, hakketmiştir (Alyılmaz, 1994, s. 3; Tekin, 2010, s. 8).

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı ise, yazılış tarihi yazıtın içeriğinde belirtilmeyen bir yazıttır. Ancak, metin içeriğinde anlatılan olaylar ve tarihî süreç düşünüldüğünde, yazıtın Bilge Kağan'ın amcası Kapgan (Bögü) Kağan'ı öldürtüp tahta geçtiği 716 yılından sonraki bir tarihte dikilmiş olduğu sanılmaktadır. Öyle ki, Tonyukuk'un yazıtta "Ben, yaşlandım. Kocaldım. Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor." cümlelerini ifade etmesi, yazıtın Bilge Kağan'ın kağanlık döneminde, 716-734 yılları arasında ve büyük olasılıkla da, 720-725 yıllarında yazılarak dikildiği düşünülür. Yazıtın yazıcısı belirtilmemiş olmakla birlikte yazıt metnini yazan, yazıtta olayları aktaran, anlatan Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'un kendisidir (Tekin, 1998, s. 13). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında iki kardeş, babaları İlteriş Kağan'ın ölümünden sonra yaşadıkları siyasî, kültürel ve ekonomik olayları ayrıntılarıyla vurgulayarak anlatmıştır. Bilge Kağan kardeşi Köl Tigin ile beraber devleti nasıl derleyip toparladıklarını, daha önceki tutsaklık, dağılma dönemlerinde (yüksek olasılık 630-682 yılları arası) Türk boyları ve topluluklarının hangi yanlışları yaptıklarını ve bu yanlışlardan kendilerinin çalışması sayesinde, nasıl kurtulup yeniden devletli millet, karnı tok, sırtı giyinik ve bağımsız millet olduklarını, hem kendi adına dikilen yazıtta hem de kardeşinin yazıtında aktarmıştır. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise Tonyukuk, İlteriş ve özellikle de Kapgan Kağan döneminde yaptıklarını anlatmış ve yine deyim, atasözü düzeyinde kalıplaşmış dil ögeleriyle Türk milletine kendi yaşadıklarından hareketle geleceğe dönük mesajlar, öğütler vermiştir. Türk milletine, Türk boy ve topluluklarına genel olarak, yaptıkları yanlışların hesabının sorulduğu yazıtlarda, kağanlar ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk, kendi millî benliklerini ve bilinçlerini kaybettiklerinde, kağanlarına bağlı kalmadıklarında yok olacaklarını, tutsak olacaklarını ve

Tanrı'nın da kendilerine "Öl!" (Tekin, 1994, T I, B3 s. 2;) diyeceğini dile getirmiş; daha sonra ise, Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtında, Bilge Kağan ertin ökün! "Titre ve kendine dön!" (Alyılmaz, 1994, KT D23; BK D19; s. 235-275) haykırışında bulunmuştur. Mesaj ve uyarı yalnızca onlara değil, bugüne kadar ulaşan Türk milletinedir. Tüm bu ve benzeri anlatımlar, dil niteliği açısından Türkçenin kavramları ifade etme, işaretleme gücü ve kavramlar arasındaki ilişkinin gelişmişliğini göstermesi bakımından değerlidir. Çalışmanın temelinde, yazıt metinlerinde kavramlar arasındaki geçici anlam ilişkilerinin nitelikleri ve anlam temelindeki işlevsellikleri, /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ile oluşan hâl kategorisi bakımından dikkatlere sunulacaktır.

1.1. Amaç / Önem / Kapsam / Sınırlılık

Çalışmada, Orhun yazıtlarından Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıt metinlerinde /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte oluşan ek + edat biçimindeki görev ögelerinin oluşturduğu hâl kategorilerinin karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi ve ilgili görev ögeleri ile oluşan farklı hâl kategorilerine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamını belirleyen bu dönem yazıtlarının seçilmesinde, onların Türk dilinin gelişmiş ifade nitelikleri ve kavram ilişkilerinin ortaya konması bakımından yoğun içerikli metinler olma özelliği taşımalarıdır. Çünkü dile ait kavramların diğer kavramlarla kurduğu ilişkiler dizge düzeyinde metin anlamını ve metnin temel mesajını vermesi bakımından incelenmeye açıktır. Hâl kategorisini oluşturan görev ögelerinin kurdukları geçici ilişkiler aynı zamanda onların cümle bağlamlarındaki anlam işlevlerini de göstermiştir. Böylelikle çalışmanın ilk yazılı metinler olarak kabul edilen yazıtlarda, Türk dilinin sağlam anlam niteliklerini ve görev ögelerini birden fazla işlevle kullanışını göstermede değerli olacağı düşünülmektedir.

1.2. Problem

Çalışmanın amacının ortaya çıkmasını sağlayan problem ve ona ait sorular şöyledir: Orhun yazıtlarında /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte yapılan ek + edat (/+KA/ tegi; /+TA/ üze *vb*.) biçimindeki görev ögeleri yönelme, zamanda ve yerde bulunma gibi hâl kategorileri dışında hangi hâl kategorilerini oluşturmuştur? Yazıt metinlerinin içeriğinde oluşan farklı hâl kategorileri hangileridir ve hangi yazıtta geçiş sıklığı en fazladır? Döneme ait üç yazıtta hâl kategorisi oluşturan hangi görev ögesi ve ek + edat biçimlerinin geçiş sıklığı ve kullanım yönünden işlekliği en fazladır? Problem sorularına elde edilecek bulgular ile cevap aranacak ve belirlenen amaç doğrultusunda elde edilen bulgular yorumlanıp anlamlandırılacaktır.

1.3.Yöntem

Çalışmada kapsam, amaç ve sınırlılık gereği, nitel araştırma yöntemine göre belge incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Teknikle, verilerin toplandığı araçlardan elde edilen bulgular sınıflandırılarak yeniden anlamlandırılmıştır. Belge incelemesi tekniği farklı tanımlar ile ifade edilmiş ama temelde, bulguların tespit edilerek seçilmesi, anlamlandırılması ve yine anlamlı olacak biçimde birleştirilerek analitik işlem süreci içinde yorumlanması gerçekleştirilmektedir (Bowen, 2009, s. 28). Çalışmada bu teknikle yazılardaki bulgular, kapsam ve sınırlılık temelinde yeniden yorumlanmıştır. Yazıt metinlerinde yer alan bulgular, ilgili görev ögelerinin oluşturduğu hâl kategorileri çerçevesinde sınıflandırılmış ve özellikle farklı hâl kategorisi örnekleri üç yazıtta da analiz edilerek, benzerlik ve farklılık yönünden birleştirilmiş, tablolar ve grafiklerle gösterilmiştir.

2. Kuram Çerçevesi

Doğal diller, kullanıldıkları kültürel çevrede gelişim ve değişim düzeyine bağlı olarak genel anlamlı kalıcı kavramları işaretlemenin / kodlamanın yanı sıra kavramlar arasında kurulan ilişkileri de geçici düzeyde görevli dil ögeleri aracılığıyla ifade eder / karşılar. Dillerin ait olduğu kültürlerde incelemeler yapan dil bilimciler, bu türden kavram ilişkilerini kendilerine göre farklı kuramlarla açıklamış ve irdelemişlerdir. Tarihî bir olgu olan ve bireyin temelde iletişim işlevi ile kullandığı dilin bu türden

incelemelere açık olması ait olunan kültürün eriştiği düzeyin de ortaya konması bakımından doğaldır. Çünkü birey, biriktirdiği bilgi birikimini, yaşayış ve inanış biçimini yine zaman süreci içinde bir sonraki kuşağa aktarma işini dili aracılığıyla yapmaktadır. Dilin iletişim bağlamlarında kavramlar arası ilişkileri söz dizimi düzeyinde ifade etmesiyle farklı doğal dillerde ilişkilerin sınıflandırılması ve adlandırılması da farklılık göstermiştir. Böylelikle dilin dizge niteliği ile birlikte kavramların ifade ettiği durum ya da eylemlerin diğer kavramlarla kurdukları ilişkileri de görev ögeleri aracılığıyla geçici düzeyde ifade edilmiştir. Kurulan bu ilişkilerin kuram temelinde biçim, anlam ve işlev yönünden ele alınışı farklılık göstermektedir. Bu bağlamda kavram ilişkilerini gösteren kategorilerden biri de hâl / durum kategorisidir. Günümüzdeki durum / hâl anlayışının eski Yunancayı temel alan Latince çalışmalarıyla şekillendiği görülür. Kategoriye ait terminoloji büyük oranda eski Yunancaya dayanmakla birlikte Latincenin de bu terminolojinin yaygınlaşmasına katkı sunduğu bilinmektedir. Hâl terimi ise, eski Yunancada "düşen, uzaklaşan" anlam değerlerine sahip olan "ptotis" sözcüğü ve onun Latincedeki karşılığı olan "casus" sözcüğüne kadar dayanmaktadır. Durum / hâl kavramına ilk ulaşanlar ise, Stoacılar olmuşlardır. Onlar, adların cümle içindeki ek almış hâliyle yalın hâli arasındaki farkı keşfetmişlerdir (Mert, 2002, s. 7).

Türkçenin tarihî süreçte gelişim ve değişimini kavram ilişkileri düzeyinde dil bilgisi açısından ele alan ve Türkçenin geçici kavram ilişkilerini ortaya koyan dil bilimciler, özellikle bu düzeyde hâl kategorisini farklı yaklaşımlarla ele almışlardır. İlgili yaklaşımları kısaca dikkatlere sunmak çalışmanın kapsamı ve amacına da uygun olacaktır. Konuyla ilgili olarak N. E.Uzun (2004), modern dil bilimi çalışmalarında ilk olarak, sözcüğün değişmeden, başka bir sözcük boyutuna geçmeden, sergilediği farklı biçimlenişleri ayrı ayrı tanımak olacağı dile getirilerek, evi, evin, evini, evde, evimizde örneklerinin ayrı bir sözcükbiçimi karşıladığını ifade etmiştir. Bu sözcükbiçimlerin ise, tek bir ortak payda gösterme soyutluğuna uygun olarak, yine tek bir "ev" sözlükbirimine ait olduğunu dile getirmiştir. Uzun (1998), aynı zamanda çekim kategorisi altında anlam temeline dayalı olarak sözlükbirim ile sözcükbiçimlerinin kurduğu ilişkiyi de vurgulamıştır (s. 54-57).Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Türkçe Dönemi'nin dil bilgisini inceleyen A. v. Gabain (2007), kategoriye ilişkin ismin hâlleri başlığı altında, belirsiz, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma-ayrılma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli olarak sınıflandırma yapmıştır (s. 63-65). Eski Türkçe Dönemi'nin dil bilgisi üzerine çalışan bir diğer araştırmacı ve uzmanlardan, T. Tekin (2003), Orhon Türkçesi Grameri adlı eserinde, "Ad durumları" başlığında ele aldığı konuyu isimlerin dokuz durumu olarak niteler ve onları şöyle sınıflandırır: "Yalın durum, ilgi durumu, belirli nesne durumu, verme-bulunma durumu, bulunma-çıkma durumu, yönelme durumu, eşitlik durumu, araç durumu, birliktelik durumu" (s.105).Türkçenin genel dil bilgisi üzerine çalışan T. Banguoğlu (2007) ise, farklı bir yaklaşımla "Adlarda Çekim" başlığı altında çekim hâllerini, iç çekim ve dış çekim olarak ikiye ayırmıştır. Ayrımın nedeni olarak, hâllerin söz dizimlerindeki kullanım işlekliği biçiminde dile getirmiştir. Ona göre, iç çekim hâlleri, "Kim, kimi, kime, kimde, kimden hâli" ;dış çekim hâlleri ise, "Kimle, kimce, kimli ve kimsiz hâli" dir. Dış çekimlerin daha az işlek olduğunu da bölüm sonunda ifade etmiştir. Dış çekim hâllerini daha az işlek çekim ekleri olarak ifade etmiştir (s. 326-330). Yine ad çekimi başlığı altında G. Karaağaç (2012), konuyu ele almış, ad-ad; ad-eylem ilişkisi ile açıklamış ve edatlarla birlikte de söz diziminde ad-eylem düzeyinde ilişkiler kurarak çekimlendiklerini dile getirmiştir. O, durum kategorisini "Ekli ve Edatlı durum çekimi" alt başlığında "yalın, ilgi, yapma, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, araç, eşitlik, yön, neden, karşılaştırma, benzerlik, sınırlandırma" biçiminde 13 durum çekimi olarak tanımlamıştır (s. 329-353). F. Bozkurt (2004), "durum" olarak ifade ettiği kategoride, adların belirleyici olduğunu ve eklerin ise, cümlede anlam ilişkisi kurmaya yaradığını ifade eder. Ona göre, sınıflandırma şöyledir: "Yalın durum, tamlayan durumu, yükleme durumu, yaklaşma durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu, eşitlik durumu, araçlı durum, ilgi eki" (s. 78-80). Z. Korkmaz (2003), "Adlarda çekim ve Ad çekimi (Durumu) Ekleri" başlığı altında "Yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu ve eşitlik durumu" olarak sınıflandırmıştır (s. 266-331).

E. Gemalmaz (1992) ise, konuyu farklı bir bakış açısıyla ele almakta ve hâl kategorileri ile ilgili düşüncelerini dil bilimin çağdaş yöntemleriyle geliştirerek, hâl kategorisinin ad soylu kavram işaretlerinin görevli dil ögeleriyle kullanılarak, birbirleriyle ve yüklemle kurdukları ilişkiler sonucunda oluştuğunu ve de onların tümleç bloklarını oluşturduğunu ifade eder (s. 111). Böylelikle Gemalmaz, kategoriyi açıklarken görevli dil ögelerinin kurdukları geçici ilişkileri vurgulamakta ve anlam temelinde tümleç bloklarını oluşturduklarını dile getirir.

Durum / hâl kategorisi ile ilgili dil bilimcilerin görüşleri ve sınıflandırmaları farklılık oluştururken kategorinin adlarla adlar, adlarla eylemler arasındaki ilişkiyi açıklamada değişik sınıflandırmalar yaptıkları görülmüştür. Ancak, ağırlık olarak ve temelde anlamın olduğu ve görev ögelerinin de farklı işlevlerle birden fazla hâli oluşturduğu yapılan sınıflandırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Çünkü şekil ya da ek temelli sınıflandırmalar ve adlandırmalar konuyu eksik bırakacaktır. Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bu yana hâl kategorisinin anlam temelinde işlevsel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği incelenen metinlerin söz varlığında tanıklanabilmektedir. Öyle ki, dilin temel niteliğini ve diğer dillerden ayırt edici niteliğini gösteren düzey, kavram ilişkileri düzeyidir. Kavram ilişkilerinde Türkçenin eklemli yapısı gereği görevli dil ögelerinin anlam temelinde sadece bir hâli değil, birden fazla hâli oluşturduğu, ifade ettiği görülmektedir. Bu bakımdan, durum / hâl kategorisi oluşturulurken eklerin adlarına göre biçim düzeyinde değil, bir görev ögesinin birden fazla hâli ifade ettiği tanıklanarak anlam temelinde işlevsel bir sınıflandırmanın yapılması gerektiği açıktır. Böylelikle Türkçenin bir durum, hâl kategorisinin oluşmasında, birden fazla görevli dil ögesini kullanabilme yeteneği, niteliği ve zenginliği de ortaya çıkmaktadır. Tüm bu kuram verileri ele alındığında, Türkçenin durum / hâl kategorisi; "seslenme hâli, özne hâli, belirten hâli, belirtilen hâli, nesne hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, birliktelik hâli, hedef hâli, yönelme hâli, sebep hâli, nicelik hâli, nasıllık hâli, görelik hâli, karşılaştırma hâli, benzetme hâli, sınıflandırma hâli, karşıtlık hâli, yaklaşma hâli vb." kategorilerden oluşmakta ve her bir kategoride değişik görevli dil ögeleri ile ifade edilmektedir (Mert, 2003, s. 28).

Çalışmada, O. Mert'in hâl kategorisi sınıflandırması temel alınacaktır.

3. Bulgu ve Yorumlar

Üç yazıtta da ilgili görev ögeleri ile oluşan hâl kategorilerine ilişkin bulgular tablolar hâlinde dikkatlere sunulmuştur.

Tablo 1. Köl Tigin yazıtında yer alan bulgular[2]

Köl Tigin	***Doğu***	***Hâl Kat.***
*yagız yer kılıntuk**da*** *üze kök t(e)ñri (a)sra y(a)g(ı)z y(i)r kıl(ı)ndukda (e)kin (a)ra kişi oglı kıl(ı)nm(ı)ş: Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmış (Alyılmaz, 1994, s. 66; Tekin, 2010, s. 25).*	*D1*	*Zamanda bul.*
*kişi oglın**ta üze*** *kişi oglınta üze (e)çüm (a)pam bum(ı)n k(a)g(a)n ist(e)mi k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)ş: İnsan oğulları üstüne (de) atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş (Alyılmaz, 1994, s. 67; Tekin, 2010, s. 25).*	*D1*	*Yerde bul.*
*kagırkan yış**ta tegi;** temir kapıg**ka tegi*** *ilg(e)rü k(a)d(ı)rk(a)n yışka t(e)gi kirü t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi koont(u)rm(ı)ş: İleride Kadırkan ormanına kadar, geride Demir Kapı'ya kadar (kendi milletini) kondurmuş(lar) (yerleştirmişler) (Alyılmaz, 1994, s. 81; Tekin, 2010, s. 25).*	*D2*	*Sınırlandırma*

[2]Tablolarda yer alan yazıtlara ait bulgular, C. Alyılmaz (1994, s. 53-83)'ın Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi ve T. Tekin (2010, s. 20-42)'in Orhon Yazıtları adlı eserlerinden alınmıştır.

*kün tugsık**da*** *öŋre kün togsıkda bükli çöl(ü)g (e)l t(a)bg(a)ç tüpüt (a)p(a)r pur(u)m kırk(ı)z üç kurık(a)n ot(u)z t(a)t(a)r kııt(a)ń t(a)t(a)bı bunça bod(u)n k(e)l(i)pen sıgtam(ı)ş yoglam(ı)ş "Doğuda, gün doğusundan Bükli Çöl halkı, Çinliler, Tibetliler, Avarlar, Bizanslılar, Kırgızlar, Üç Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar… Bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar (Tekin, 2010, s. 25).*	*D4*	*Çıkışlık*
*tabgaç bodun**ka;** tabgaç kagan**ka*** *t(a)bg(a)ç bodunka b(e)gl(i)g urı oglın kul boltı ...t(a)bg(a)ç atın tutupan t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körm(i)ş (e)ll(i)g yıl iş(i)g küç(i)g birm(i)ş: Çin halkına, bey olmaya layık erkek evladın kul oldu... Çin ünvanlarıını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler (Tekin, 2010, s. 27).*	*D7*	*Hedef*
*kün togsık**da;** bükli kagan**ka tegi;** tabgaç kagan**ka;** temir kapıg**ka tegi*** *ilg(e)rü kün togs(ı)kda bükli k(a)g(a)nka tegi sül(e)yü birm(i)ş: kur(ı)garu t(e)mir k(a)p(ı)gka tegi sül(e)yü birm(i)ş: t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka ilin törüsin (a)lı birm(i)ş: Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler (Tekin, 2010, s. 27).*	*D8*	*Yerde bul.* *Sınırlandır ma* *Hedef*
*kim**ke*** *türük k(a)ra k(a)m(a)g bod(u)n (a)nça t(i)m(i)ş ill(i)g bod(u)n (e)rt(i)m il(i)m (a)mtı k(a)nı k(i)mke il(i)g k(a)zg(a)nur m(e)n tir (e)rm(i)ş: Türk halk kitlesi şöyle demiş: İl sahibi millet idim; ilim şimdi nerede? Kime (kimin için) il kazanıyorum? der imiş (Alyılmaz, 1994, s. 73).*	*D9*	*Hedef*
*ne kagan**ka*** *k(a)g(a)nl(ı)g bod(u)n (e)rt(i)m k(a)g(a)n(ı)m k(a)nı ne k(a)g(a)n**ka** iş(i)g küç(ü)g birür m(e)n tir (e)m(i)ş: Kağanlı millet idim; kağanım hani; hangi kağana işi gücü veriyorum (hizmet ediyorum) der imiş (Alyılmaz, 1994, s. 158).*	*D9*	*Hedef*
*tabgaç kagan**ka*** *(a)nça tip t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka y(a)gı bolm(ı)ş: Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş (Tekin, 2010, s. 27).*	*D9*	*Hedef*
*teŋri töpüsin**te*** *k(a)ñ(ı)m ilt(i)r(i)ş k(a)g(a)n(ı)g ög(ü)m ilbilge k(a)tun(u)g t(e)ñri töp(ü)sinte tut(u)p yüg(e)rü kötürm(i)ş (e)r(i)nç: Babam İlteriş Kağan'ı, anam İlbilge Katun'u Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırmış (yüceltmiş) (Alyılmaz, 1994, s. 128).*	*D11*	*Çıkışlık*
*karım kagan**ka*** *karım kagan**ka** b(a)şl(a)yu b(a)z k(a)g(a)n(ı)g b(a)lb(a)l tikm(i)ş : Babam Hakan için (Amcam Hakan) önce bağımlı Hakanı balbal (olarak) dikmiş (Tekin, 2010, s. 29).*	*D16*	*Hedef*
*ol törü**de üze*** *ol törüde üze (e)çim k(a)g(a)n ol(u)rtı: O töre gereğince amcam kağan tahta oturdu (Alyılmaz, 1994, s. 128; Tekin, 2010, s.29).*	*D16*	*Görelik*
*eçim kagan olurtuk**da*** *eçim kagan olurtukda öz(ü)m t(a)rduş bod(u)n üze ş(a)d (e)rt(i)m : Amcam hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine Şad idim (Tekin, 2010, s. 29).*	*D17*	*Zamanda bul.*
*şantuŋ yazı**ka tegi;** temir kapıg**ka tegi;** kırkız yiri**ŋe tegi*** *(e)ç(i)m k(a)g(a)n birle ilg(e)rü y(a)ş(ı)l ög(ü)z ş(a)ntuñ y(a)zıka t(e)gi sül(e)d(i)m(i)z: kur(ı)garu t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi sül(e)dimiz; kögm(e)n (a)şa kırk(ı)z yir(i)ŋe tegi sül(e)dimiz: Amcam kağan ile doğuda, Yeşil Irmak'a, Şantung ovasına kadar ordu yürüttük (sefer ettik), batıda Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük, Kögmen (dağlarının) ötesine Kırkız ülkesine kadar ordu yürüttük (Alyılmaz, 1994, s. 71; Tekin, 2010, s. 29).*	*D17*	*Sınırlandır ma*
*bun**ta***	*D20*	*Yerde bul.*

k(a)g(a)n (a)t bunta biz birt(i)m(i)z: Kağan adını (ünvanını) orada (ona) biz verdik (Tekin, 2010, s. 29).		
*keŋü tarman**ka tegi*** *keŋü tarmanka tegi türk bod(u)n(u)g (a)nça kont(u)rt(u)m(ı)z: Kengü Tarman'a kadar Türk milletini öylece yerleştirdik (Tekin, 2010, s. 31).*	*D21*	*Sınırlandırma*
*ol öd**ke*** *ol ödke kuul kuull(u)g bolm(ı)ş (e)rti [küñ küñl(ü)g bolm(ı)ş (e)rti]: O devirde köleler köle sahibi olmuştu; cariyeler cariye sahibi olmuştu (Alyılmaz, 1994, s. 117; Tekin, 2010, s. 31).*	*D21*	*Zamanda bul.*
*barduk yir**de*** *b(a)rduk yirde (e)dgüg ol (e)r(i)nç: Varılan yerde (gittiğin yerde) kazancın şu oldu (Alyılmaz, 1994, s. 126; Tekin, 2010, s. 31).*	*D24*	*Yerde bul.*
*neŋ yılsıg bodun**ka üze;** yabız yablak bodun**ta üze*** *n(e)ñ yıls(ı)g bod(u)nka ol(u)rm(a)d(ı)m içre (a)şs(ı)z t(a)şra tons(u)z y(a)b(ı)z y(a)bl(a)k bod(u)nta üze ol(u)rt(u)m: Zengin (ve) müreffeh (bir) millet üzerine kağan olmadım; karnı aç, sırtı çıplak kötü (ve) perişan (bir) millet üzerine kağan oldum (Alyılmaz, 1994, s. 171).*	*D26*	*Yerde bul.*
*ıgar illig**de** ıgar kaganlıg**da yig*** *ıg(a)r (i)ll(i)gde [ıg(a)r k(a)g(a)nl(ı)gda yig kılt(ı)m]: Güçlü devleti olandan, güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım (Alyılmaz, 1994, s. 80; Tekin, 2010, s. 31).*	*D29*	*Karşılaştırma*
*Uçduk**ta;** yiti yaş**ka*** *in(i)m kül tig(i)n özi (a)nça k(e)rg(e)k boltı: k(a)ŋım kagan in(i)m köl teg(i)n yiti(i) y(a)şda k(a)ltı. Kardeşim Köl Tigin'in kendisi öylece vefat etti. Babam kağan öldüğünde kardeşim Köl Tigin yedi yaşındaydı (Tekin, 2010, s. 33; Alyılmaz, 1994, s. 135).*	*D30*	*Zamanda bul.*
*katun kutu**ŋa*** *um(a)y t(e)g ög(ü)m k(a)tun kuut(ı)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı: Umay'a benzer anam Katun'un kutu sayesinde kardeşim Köl Tigin erkeklik adını elde etti (Alyılmaz, 1994, s. 129).*	*D31*	*Sebep*
*çaça seŋün**ke*** *bir ot(u)z y(a)şıña ç(a)ça s(e)ñünke süñ(ü)şd(ü)m(i)z: (Köl Tigin) yirmi bir yaşında (iken) Çaça Sengün ile savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 162).*	*D32*	*Karşılıklık*
*an**ta*** *(e)kinti ışb(a)ra y(a)mt(a)r boz (a)t(ı)g bin(i)p t(e)gdi ol (a)t (a)nda ölti: İkinci olarak Işbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti; o at orada öldü (Alyılmaz, 1994, s.117).*	*D33*	*Yerde bul.*
*yarıkın**ta** yalmasın**ta*** *y(a)r(ı)kınta y(a)lm(a)sınta yüz artuk okun urtı: Zırhından, kaftanından yüzden fazla okla vurdu(lar) KT D 33 (Alyılmaz, 1994, s. 77).*	*D33*	*Nesne*
*yüzi**ŋe** başı**ŋa*** *yüz (a)rtuk okun urtı yüz[(i)ñe] b(a)ş(ı)ña bir t[e)gm(e)di ...]: Yüzü aşkın ok ile vurdular; yüzüne başına bir (ok bile) değmedi (Alyılmaz, 1994, s. 138).*	*D33*	*Hedef*
*yargun köl**te*** *(a)nı y(a)ny(ı)p türgi y(a)rgun költe b(u)zd(u)m(ı)z: Onu dağıtıp Türgi Yargun gölünde bozguna uğrattık (Alyılmaz, 19994, s. 170)*	*D34*	*Yerde bul.*
*u**da*** *kırk(ı)z bod(u)n(u)g uda b(a)sd(ı)mız: Kırkız halkını uykuda bastık (Tekin, 2010, s. 35).*	*D35*	*Zamanda bul.*
*soŋa yış**da*** *kaganın birle soŋa yışda süŋüştümüz: Kağanları ile Songa Dağı'nda savaştık (Tekin, 2010, s. 35).*	*D35*	*Yerde bul.*

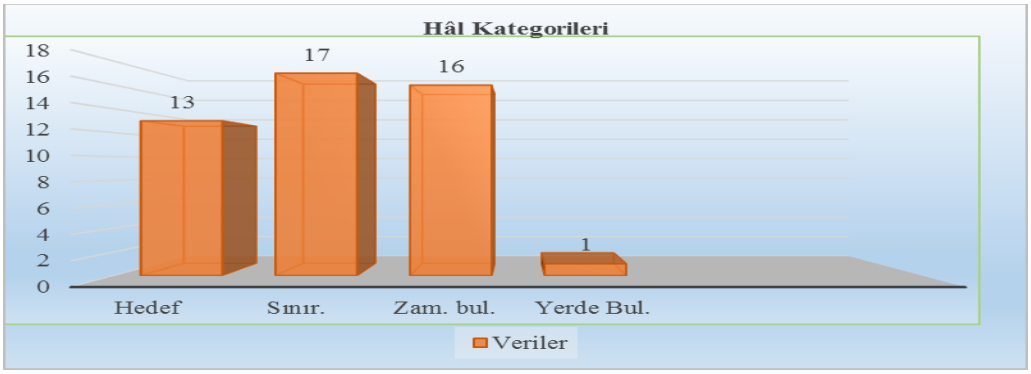
*ol tegdük**de*** *ol t(e)gdükde b(a)y(ı)rkuun(ı)ñ (a)k (a)dg(ı)r(ı)g udl(ı)kın sıyu urtı: Hücum ettiği sırada Bayırku'nun ak aygırının uyluğunu kırarak vurdu(lar) (Alyılmaz, 1994, s. 56).*	*D36*	*Zamanda bul.*
*ol yıl**ka*** *ol yılka türg(i)ş t(a)pa (a)ltun yış(ı)g [(a)ş]a (i)rt(i)ş ög(ü)z(ü)g k(e)çe yorı[d(ı)m]: O yıl, Türgişler'e doğru Altun ormanını aşarak, İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm (Alyılmaz, 1994, s. 98).*	*D36*	*Zamanda bul.*
*bolcu**da*** *türg(i)ş k(a)g(a)n süsi bolçuda otça borça k(e)lti süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Türgiş Kağan'ın ordusu Bolçu'da ateş gibi bora gibi geldi, savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 28).*	*D37*	*Yerde bul.*
*an**ta*** *(a)nta y(a)na kir(i)p türg(i)ş k(a)g(a)n buyrukı (a)z tutukug (e)l(i)g(i)n tutdı: Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruğu Az Tutuk'u eli ile yakaladı (Alyılmaz, 1994, s. 109).*	*D38*	*Yerde bul.*
*tabar**da*** *ol bod(u)n(u)g t(a)b(a)rda kont(u)rt(u)m(ı)z: O milleti Tabar'da yerleştirdik (Tekin, 2010, s. 35)*	*D38*	*Yerde bul.*
*temir kapıg**ka tegi*** *yinçü üg(ü)z k(e)çe t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka tegi sül(e)d(i)m(i)z: İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük (Tekin, 2010, s. 35).*	*D39*	*Sınırlandırma*
*an**ta kisre*** *(a)nta kisre k(a)ra türg(i)ş bod(u)n y(a)gı bolm(ı)ş: Daha sonra Türgişlerin avam halkı (yine) düşman olmuş (Tekin, 2010, s. 35).*	*D39*	*Zamanda bul.*
*antag öd**ke*** *(a)nt(a)g ödke ök(ü)n(ü)p kül tig(i)n(i)g (a)z (e)r(i)n irtürü ıt(t)(ı)m(ı)z: Böyle zamana kahredip, Köl Tigin'i az (miktarda) erle ulaştırıp gönderdik (Alyılmaz, 1994, s. 181).*	*D40*	*Sebep*
*yiti otuz yaşı**ŋa*** *kül tig(i)n yiti ot(u)z y(a)şıŋa k(a)rluk bod(u)n (e)rür b(a)rur (e)rkli y(a)gı boltı: Köl Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı serbestçe hareket eden bir düşman oldu (Tekin, 2010, s. 37).*	*K1*	*Zamanda bul.*
*ıduk baş**ta*** *t(a)m(a)g ıduk b(a)şda süñ(ü)şd(ü)m(i)z: (Biz) Tamag Iduk Baş'da savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 142).*	*K1*	*Yerde bul.*
*ol süŋüş**te*** *kül tigin ol süŋüşte otuz yaşayur erti: Köl Tigin o savaşta otuz yaşında idi (Tekin, 2010, s. 37).*	*K2*	*Zamanda bul.*
*kara köl**te*** *k(a)ra költe süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Kara gölde savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 170).*	*K2*	*Yerde bul.*
*an**ta*** *az bodun anta yok boltı: Az halkı orada yok oldu (Tekin, 2010, s. 37).*	*K3*	*Yerde bul.*
*togu balık**da*** *(e)ñ ilki togu b(a)lıkda süñ(ü)şd(ü)m: İlk önce Togu Balık'ta savaştım (Alyılmaz, 1994, s. 124).*	*K4*	*Yerde bul.*
*koşulgak**da*** *(e)k(i)nti koş(u)lg(a)kda (e)d(i)z birle süŋ(ü)şd(ü)m(i)z: İkinci olarak Koşulgak'da Edizler ile savaştık (Tekin, 2010, s. 37).*	*K5*	*Yerde bul.*
*Bolcu**da;** çuş başın**ta***	*K6*	*Yerde bul.*

üçünç bolcuda og(u)z birle süŋ(ü)şd(ü)m(i)z: Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuzlarla savaştık (Tekin, 2010, s. 37). *ört(ü)nç çuş b(a)şınta süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Dördüncü olarak Çuş (ırmağı) başında savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 171).*		
*toŋa tigin yogıŋ**ta;** ezgenti kediz**de*** *on (e)r(i)g toña tig(i)n yogınta (e)g(i)r(i)p öl(ü)rt(ü)m(i)z: On yiğit eri Tongra Tigin'in yoğ merasimi sırasında çevirip öldürdük (Alyılmaz, 1994, s. 160).* *biş(i)nç ezgenti kediz**de** og(u)z birle süŋ(ü)şd(ü)m(i)z: Beşinci olarak Ezgenti Kadız'da Oğuzlarla savaştık (Tekin, 2010, s. 37).*	*K7*	*Yerde bul.*
*balık**ka** basık-* *(e)ki (e)rig s(a)nçdı b(a)lıkka b(a)s(ı)kdı: İki eri mızrakladı, çamura gark etti (Tekin, 2010, s. 39).*	*K8*	*Hedef*
*yazı**ŋa*** *y(a)zı**ŋa** og(u)zg(a)ru sü t(a)ş(ı)kdım(ı)z: (o yılın) İlkbaharında oğuzlara doğru ordu yürüttük (Tekin, 2010, s. 39).*	*K8*	*Zamanda bul.*
*yurt**da** yol**ta*** *yurtda yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z: Yazıda yabanda yata kalacak idiniz (Tekin, 2010, s. 39).*	*K9*	*Yerde bul.*
*tıda köŋül**te*** *tıda köŋül**te** sıg(ı)t k(e)ls(e)r y(a)nt(u)ru s(a)k(ı)nt(ı)m: Gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum (Tekin, 2010, s. 39).*	*K11*	*Çıkışlık*
*tabgaç kagan**ta;** tüpüt kagan**ta;** uluş bodun**ta;** türgiş kagan**ta;** kırkız; kagan**ta;*** *tabgaç kagan**ta** iş(i)yi lik(e)ŋ k(e)lti … tüpüt k(a)g(a)nta böl(ü)n k(e)lti… sog(u)d b(e)rç(i)k(e)r buk(a)r(a)k uluş bod(u)nta n(e)k s(e)ŋün og(u)l t(a)rk(a)n kelti: on ok ogl(u)m türg(i)ş k(a)g(a)n**ta** m(a)k(a)r(a)ç t(a)mg(a)çı og(u)z bilge t(a)mg(a)çı k(e)lti: kırkız kaganta tarduş ınançu çor kelti: Çin imparatorundan İşiyi Likeŋ geldi. Tibet kağanından Bölün geldi. Soğd, İran, Buhara şehir halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi. On-ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi (Tekin, 2010, s. 39).*	*K12*	*Çıkışlık*
*kony yıl**ka;** yiti yigirmi**ke;** yiti otuz**ka*** *kül tig(i)n kooyn yılka yiti y(i)g(i)rm(i)ke uçdı tok(u)z(u)nç (a)y y(i)ti ot(u)zka yog (e)rtürt(ü)m(i)z: Köl Tigin, koyun yılında, on yedinci (gün)de öldü. Dokuzuncu ay(ın) yirmi yedisinde yog düzenlettirdik (Alyılmaz, 1994, s. 63).*	*KD*	*Zamanda bul.*
*yiti yaşı**ŋa*** *kül tig(i)n özi kırk (a)rtukı yiti y(a)şıŋa boltı: Köl Tigin kırk yedi yaşında idi (Tekin, 2010, s. 41).*	*KD*	*Zamanda bul.*
*bu taş**ka;** bu tam**ka*** *yig(i)mi kün ol(u)r(u)p bu taşka bu tamka koop yol(l)l(u)g tig(i)n bit(i)d(i)m: Yirmi gün oturup bu taşa, bu eve (duvara) hep (ben) Yollug Tigin yazdım (Alyılmaz, 1994, s. 163).*	*GD*	*Hedef*
*ıgar oglanıŋız**da** taygunıŋız**da yig*** *ıg(a)r ogl(a)n(ı)ñ(ı)zda t(a)ygun(u)ñ(ı)zda y(i)gdi ig(i)dür (e)rt(i)g(i)z: (Halkınızı) kıymetli oğullarınızdan, çocuklarınızdan (daha) iyi (daha iyi durumda olan kimseler olarak) besliyor idiniz (Alyılmaz, 1994, s. 180).*	*GD*	*Karşılaştırma*
*teŋride tirig**de*** *uça b(a)rd(ı)g(ı)z teŋride tir(i)gde: Göklerde hayat gibi (olasınız) (Tekin, 2010, s. 41).*	*GD*	*Zaman ve yerde bul.*
*ayukı**ŋa***	*B*	*Nesne*

türk bilge k(a)g(a)n ayukıŋa in(i)m kül tig(i)n(i)g küzedü ol(u)rt(u)m: Türk Bilge Kağan mülkünü kardeşim Köl Tigin'i gözeterek hükümdar (olarak) oturdum (Tekin, 2010, s. 41).		
*teŋri**de bol**-; bo öd**ke*** *t(e)ñri t(e)g t(e)ñride bolm(ı)ş türük bilge k(a)g(a)n bu ödke ol(u)rt(u)m: Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum (Alyılmaz, 1994, s. 162).*	*G1*	*Özne Zamanda bul.*
*kün togsık**ka;** kün batsıkı**ŋa;** an**ta*** *ilg(e)rü kün togs(ı)k(k)a bir(i)g(e)rü kün ortusıñ(a)ru kuurıg(a)ru kün b(a)tsıkıña yır(ı)g(a)ru tün ortusıñ(a)ru (a)nta içr(e)ki bod(u)n koo[p] m[(a)ñ]a kör[ür]: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar; batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tâbidir (Alyılmaz, 1994, s. 80).*	*G2*	*Sınırlandırma; Yerde bul.*
*il**te*** *türük k(a)g(a)n ötük(e)n yış ol(u)rs(a)r ilte buñ yok: Türk Kağanı Ötüken ormanında otururs ilde sıkıntı olmayacak (Alyılmaz, 1994, s. 132).*	*G3*	*Yerde bul.*
*şantuŋ yazı**ka tegi;** taluy**ka** kiçig* *ilg(e)rü ş(a)ntuñ y(a)zıka t(e)gi sül(e)d(i)m t(a)luyka kiç(i)g t(e)gm(e)d(i)m: Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim; denize az (da) ulaşmadım(Alyılmaz, 1994, s. 26).*	*G3*	*Sınırlandırma*
*tokuz ersi**ŋe tegi*** *bir(i)g(e)rü tokuz (e)rs(i)nke t(e)gi sül(e)d(i)m: Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 38).*	*G3*	*Sınırlandırma*
*tüpüt**ke tegi*** *bir(i)g(e)rü tokuz (e)rs(i)nke t(e)gi sül(e)d(i)m tüpütke kiç(i)g [t(e)]m(e)d(i)m: Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu yürüttüm; neredeyse Tibet'e varacaktım (Alyılmaz, 1994, s. 39).*	*G3*	*Sınırlandırma*
*temir kapıg**ka tegi*** *kuurıg(a)ru y(i)nçü ög[(ü)z] k(e)çe t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi sül(e)d(i)m: Batıda İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 197).*	*G4*	*Sınırlandırma*
*bayurkı yiri**ŋe tegi*** *yır(ı)g(a)ru y(i)r b(a)y(ı)rkuu yiriñe t(e)gi sül(e)d(i)m: Kuzeyde Yir Bayırku yerine (topraklarına) kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 198).*	*G4*	*Sınırlandırma*
*bunça yir**ke tegi*** *bunça yirke t(e)gi yor(ı)td(ı)m: Bunca yere kadar (ordu) yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 199).*	*G4*	*Sınırlandırma*
*ötüken yış**ta yig*** *ötük(e)n yışda yig idi yok (e)rm(i)ş: Ötüken ormanından (daha) iyi (bir yer) asla yok imiş (Alyılmaz, 1994, s. 134).*	*G4*	*Karşılaştırma*
*bu yir**de*** *ötük(e)n yışda yig idi yok (e)rm(i)ş: Ötüken ormanından (daha) iyi (bir yer) asla yok imiş (Alyılmaz, 1994, s. 172).*	*G4*	*Yerde bul.*
*yagru kontuk**da kisre*** *yagru koontukda kisre (a)ny(ı)g bil(i)g (a)nda öyür (e)rm(i)ş: Yaklaşıp yerleştikten sonra (Çinliler) kötülüklerini o zaman düşünürlermiş (Alyılmaz, 1994, s. 259).*	*G5*	*Zamanda bul.*
*bişüki**ŋe tegi*** *bir kişi y(a)ñ(ı)ls(a)r og(u)şı bod(u)nı bişükiñe t(e)gi kıdm(a)z (e)rm(i)ş: Bir kişi yanılsa, onun boyuna, halkına ve akrabalarına kadar herkesi öldürmezler imiş (Tekin, 2010, s. 21).*	*G6*	*Sınırlandırma*
*süçig sabı**ŋa;** yumşak agısı**ŋa*** *süçig s(a)bıña y(ı)mş(a)k (a)gısıña (a)rtur(u)p üküş türük bod(u)n ölt(ü)g: Tatlı sözlerine yumuşak ipeğine aldanıp (Ey) Türk halkı çok kez öldün! (Alyılmaz, 1994, s. 286).*	*G6*	*Hedef*
*an**ta***	*G7*	*Yerde bul.*

(a)nta (a)ń(ı)g kişi (a)nça boşgurur (e)rmiş: Orada kötü düşünceli kimseler şöyle akıl verirler imiş (Tekin, 2010, s. 23).		
*kop an**ta*** *kop anta (a)lk(ı)nt(ı)g: Oralarda hep tükendin, mahvoldun! (Tekin, 2010, s. 23).*	*G9*	*Hedef*
*bu sabım**da*** *(a)zu bu s(a)b(ı)mda ig(i)d b(a)rgu: Yoksa bu sözümde yalan var mı? (Tekin, 2010, s. 23).*	*G10*	*Nesne*
*bun**ta*** *türük begler bodun bunı eşiding türük bodun tirip il tutsıkıngın bunta urtum yangılıp ölsikingin yime bunta urtum: Türk beyleri ve milleti bunu işitin: Türk milletinin derlenip toparlandığında (birlik olduğunda) (güçlü) devlet olacağını buraya kazıdım; yanıldığında (birlik beraberlik içinde olmadığında) öleceğini de yine buraya kazıdım (Alyılmaz, 1994, s. 1).*	*G10*	*Hedef*
*tabgaç kagan**ta*** *t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nta b(e)dizçi k(e)lürt(ü)m: Çin imparatorundan ressam ve heykeltraşlar getirttim (Tekin, 2010, s. 23).*	*G11*	*Çıkışlık*
*on ok oglıŋa tatı**ŋa tegi*** *on ok oglıñ]a t(a)tıña t(e)gi bunı körü bil(i)ñ: On Ok oğluna, Tat'ına varıncaya kadar bunu görün, bilin (Alyılmaz, 1994, s. 157).*	*G12*	*Sınırlandırma*
*erig yir**te** erser; erig yir**te*** *y[(a)g]uk (i)l (e)rs(e)r (a)nça t(a)kı (e)rig y(i)rte irs(e)r (a)nça (e)r(i)g y(i)rte b(e)ñgü t(a)ş tokıtd(ı)m: (Burası) yakın (bir) yer olduğundan, öylece de erişilir (bir) yer olduğundan, böyle erişilir (bir) yerde ebedî taş hâk ettirdim (yazdırttım) (Alyılmaz, 1994, s. 185).*	*G13*	*Yerde bul.*

Köl Tigin yazıtında +KA görev ögesi ve +KA tegi; +KA üze biçiminde ek + edat ile oluşan hâl kategorilerinin toplamda tespit edilen 109 örnek temel alınarak, yönelme hali dışında, 47 örnekte hedef, sınırlandırma, zamanda ve yerde bulunma hâlini oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *anta kisre, bödke, uda, yılka, otuzka* gibi yinelenen zamanda bulunma hâli oluşturan örnekler çıkarılmıştır.

Grafik 1. Köl Tigin yazıtındaki /+KA/ görev ögesine ait verilere ilişkin dağılım.

Yazıtta bir diğer görev ögesi /+DA/ ve /+DA/ üze; /+DA/ kisre ;/ +TA/ tegi ; /+TA/ yig biçiminde ek + edat yapısıyla oluşan hâl kategorileri zamanda ve yerde bulunma dışında toplam, 15 örnekte çıkışlık (9), karşılaştırma(3), nesne (2), sınırlandırma (1), özne (1) hâl kategorilerini oluşturmuştur. Veriler

Grafik 2. Köl Tigin yazıtındaki /+DA/ görev ögesine ait verilere ilişkin dağılım.

Tablo 2. Bilge Kağan yazıtında yer alan bulgular[3]

Bilge Kağan yazıtı	***Kuzey-Doğu-Güneydoğu-Güney***	***Hâl Kat.***
*teŋri teg teŋri**de bol**-*	*K1*	*Özne*
*togsıkı**ŋa***	*K2*	*Sınırlandırma*
*batsıkı**ŋa***	*K2*	*Sınırlandırma*
*an**ta***	*K2*	*Yerde bul.*
*il**te***	*K2*	*Yerde bul.*
*şantuŋ yazı**ka tegi***	*K2*	*Sınırlandırma*
*taluy**ka***	*K2*	*Sınırlandırma*
*tokuz ersi**ŋe***	*K2-3*	*Sınırlandırma*
*tüpüt**ke tegi ;** temir kapıg**ka tegi ;** yir bayurkı yeri**ŋe tegi ;** bunça ; yir**ke tegi***	*K3*	*Sınırlandırma*
*ötüken yış**ta yig***	*K3*	*Karşılaştırma*
*bu yir**de***	*K3*	*Yerde bul.*
*kontuk**ta kisre***	*K4*	*Zamanda bul.*
*an**ta***	*K4*	*Yerde bul.*
*bişikü**ŋe tegi***	*K4*	*Sınırlandırma*
*süçig sabı**ŋa***	*K5*	*Hedef*
*yumşak agısı**ŋa***	*K5*	*Hedef*
*an**ta***	*K7*	*Yerde bul.*
*bu sabım**da igid***	*K8*	*Nesne*
*bun**ta***	*K8*	*Yerde bul.*
*beŋü taş**ka***	*K8*	*Hedef*

[3]Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının güney, kuzey ve doğu yüzlerindeki hâl kategorileri aynı işleve sahip görev ögeleri ile oluşturulduğu için tablolarda bulgular yinelenmemiştir. Yalnızca Bilge Kağan'ın doğu yüzünde yer alan farklı hâl kategorileri için bulgular dikkatlere sunulmuştur.

*olurtukın**ta***	*K9*	*Zamanda bul.*
*türgiş kagan**ka***	*K9*	*Hedef*
*kün togsıkı**ŋa tegi***	*K11*	*Sınırlandırma*
*bu kaganıŋ**da***	*K13*	*Çıkışlılık*
*bu beglerig**de***	*K13*	*Çıkışlılık*
*bu subuŋ**da***	*K13*	*Çıkışlılık*
*ebi**ŋe***	*K14*	*Hedef*
*tabgaç kagan**ta***	*K14*	*Çıkışlılık*
*on ok oglıŋa tatı**ŋa tegi***	*K15*	*Sınırlandırma*
*kılınduk**ta***	*D2*	*Zamanda bul.*
*kişi oglın**ta üze***	*D3*	*Yerde bul.*
*kadırkan yış**ta tegi***	*D3*	*Sınırlandırma*
*temir kapıg**ka tegi***	*D3*	*Sınırlandırma*
*an**ta kisre***	*D5*	*Zamanda bul.*
*tabgaç budun**ka***	*D7*	*Hedef*
*tabgaç kagan**ka***	*D7*	*Hedef*
*kün togsık**ka***	*D8*	*Sınırlandırma*
*bökli kagan**ka tegi***	*D8*	*Sınırlandırma*
*tabgaç kagan**ka***	*D8*	*Hedef*
*kim**ke***	*D8*	*Hedef*
*ne kagan**ka***	*D9*	*Hedef*
*tabgaç kagan**ka***	*D9*	*Hedef*
*töpüsin**te tut***-	*D10*	*Çıkışlılık*
*kaŋım kagan**ka***	*D13*	*Hedef*
*kagan uçtuk**da***	*D14*	*Zamanda bul.*
*sekiz yaş**ta***	*D14*	*Zamanda bul.*
*ol törü**de üze***	*D14*	*Görelik*
*olurtuk**da***	*D14*	*Zamanda bul.*
*tört yigirmi yaşım**ka***	*D15*	*Zamanda bul.*
*şantuŋ yazı**ka tegi***	*D15*	*Sınırlandırma*
*kırkız yeri**ŋe tegi***	*D15*	*Sınırlandırma*
*bizi**ŋe***	*D16*	*Hedef*
*bun**ta***	*D17*	*Yerde bul.*
*keŋü tarban**ka tegi***	*D18*	*Sınırlandırma*
*ol öd**ke***	*D18*	*Zamanda bul.*
*bilge kaganı**ŋa ;** edgü eli**ŋe***	*D19*	*Hedef*

kür(e)gün üç(ü)n ig(i)dm(i)ş bilge k(a)g(a)n(ı)ŋa (e)rm(i)ş b(a)rm(ı)ş (e)dgü (e)l(i)ŋe k(e)ntü y(a)ŋ(ı)lt(ı)g y(a)bl(a)k kigürt(ü)g: İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan kağanına (ve) bağımsız varlıklı devletine kendin ihanet ettin ve nifak soktun (Tekin, 2010, s. 57).		
*barduk yir**de***	*D20*	*Yerde bul.*
*neŋ yılsıg bodun**ta üze***	*D21*	*Yerde bul.*
*yablak bodun**ta üze***	*D21*	*Yerde bul.*
*an**ta kisre***	*D23*	*Zamanda bul.*
*ıgar illig**de** kaganlıg**da yig***	*D24*	*Karşılaştırma*
*ıduk baş**ta***	*D25*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D26*	*Yerde bul.*
*örpen**te*** *örp(e)nte sünüştüm: (Onlarla) Örpen'de savaştım (Tekin, 2010, s. 61).*	*D26*	*Yerde bul.*
*soŋa yış**ta***	*D27*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D27*	*Yerde bul.*
*u**da***	*D27*	*Zamanda bul.*
*bolcu**da***	*D28*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D28*	*Yerde bul.*
*ıduk baş**ta***	*D29*	*Yerde bul.*
*ödleri**ŋe***	*D29*	*Yönelme*
*bir yıl**ka***	*D30*	*Zamanda bul.*
*togu balık**ta***	*D30*	*Yerde bul.*
*antargu**da*** *(e)kinti (a)nt(a)rguda süñ(ü)şd(ü)m: İkinci olarak Antargu'da savaştım (Alyılmaz, 1994, s. 124).*	*D30*	*Yerde bul.*
*çuş başın**ta***	*D30*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D31*	*Yerde bul.*
*tigin yogın**ta***	*D31*	*Yerde bul.*
*ezgenti kadız**da***	*D31*	*Yerde bul.*
*yazı**ŋa***	*D31*	*Zamanda bul.*
*eb**de***	*D31*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D32*	*Yerde bul.*
*agu**da*** *(a)guda (e)ki ul(u)g süŋ(ü)ş süŋ(ü)şd(ü)m: Ağu'da iki büyük savaş verdim (Tekin, 2010, s. 63).*	*D34*	*Yerde bul.*
*alp kaganı**ŋa*** *ig(i)dm(i)ş (a)l[p k(a)g(a)nıña y](a)ñ(ı)ltı: (Onu) beslemiş (olan) kağanına ihanet etti (Alyılmaz, 1994, s. 188).*	*D35*	*Hedef*
*bu yer**de***	*D35*	*Yönelme*

*tabgaç**da***	*D36*	*Yerde bul.*
*bu yer**de***	*D36*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D36*	*Yerde bul.*
*karagan kısıl**ta*** *s(e)l(e)ñe koodı yor(ı)p(a)n k(a)r(a)g(a)n kıs(ı)lta (e)bin b(a)rkın (a)nta bozd(u)m: Selenge (nehri) den aşağıya doğru yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada bozdum (Alyılmaz, 1994, s. 170).*	*D37*	*Yerde bul.*
*an**ta***	*D37*	*Yerde bul.*
*yış**ka ag**-* *y(ı)şka (a)gdı uyg(u)r (i)lt(e)b(e)r yüzçe (e)r(i)n il[g(e)r]ü t[(e)z(i)p b(a)rdı]: Dağa tırmandılar. Uygurlar'ın İlteber'i yüz kadar adamla doğuya doğru kaçıp gitti (Alyılmaz, 1994, s. 192; Tekin, 2010, s. 63).*	*D37*	*Yönelme*
*tabgaç**ka kir**-* *ot(u)z (a)rtukı tört y(a)ş(ı)mka og(u)z t(e)z(i)p t(a)bg(a)çka kirti: Otuz dört yaşımda Oğuzlar kaçıp Çin'e gitti (Tekin, 2010, s. 65).*	*D38*	*Yönelme*
*tabgaç kagan**ka kör**-* *t[(a)t(a)b]ı bod(u)n t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körti: Tatabı halkı Çin kağanına tâbi oldu (Alyılmaz, 1994, s. 73).*	*D39*	*Hedef*
*an**ta***	*D39*	*Yerde bul.*
*turgakı**ŋa*** *[tur]g(a)k(ı)ña y(i)r(i)ñ(e)rü subıñ(a)ru koontı: Meskenine, yerine suyuna (yerine yurduna) yerleşti (Alyılmaz, 1994, s.172).*	*D40*	*Hedef*
*korgan**ka*** *in(i)si bir koorg[(a)nka t(e)z(i)p b(a)rm(ı)ş ...]: Kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş (Alyılmaz, 1994, s. 173).*	*D40*	*Hedef*
*atsız**ka at bir**-* *[(a)ts(ı)zka at birt(i)m: Adı olmayana, ünvansıza ad verdim (Tekin, 2010, s. 65).*	*D41*	*Hedef*
*yiti ödüş**ke*** *[kök] öñ(ü)g yog(u)ru sü yor(ı)p tünli künli yiti öd(ü)şke subs(u)z k(e)çd(i)m: Gök Öng'ü çiğneyerek ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi zamanda susuz (araziyi) geçtim (Alyılmaz, 1994, s. 164).*	*GD*	*Zamanda bul.*
*çorak**ka teg**-* *çor(a)kka t(e)g(i)p: Çorak (araziye) varıp (Tekin, 2010, s. 67).*	*GD*	*Hedef*
*keçen**ke tegi*** *k(e)ç(e)nke t(e)gi: Keçen'e kadar (Tekin, 2010, s. 67).*	*GD*	*Sınırlandırma*
*kıtan**da adrıl**-* *kıtanda (a)dr(ı)ltı: Kıtay'dan ayrıldı (Tekin, 2010, s. 67).*	*G7*	*Çıkışlık*
*tönger tag**da*** *töŋer t(a)gda t(e)g(i)p tokıd(ı)m : Tönger Dağı'nda saldırıp savaştım (Tekin, 2010, s. 67).*	*G8*	*Yerde bul.*

Bilge Kağan yazıtında, /+KA/ görev ögesi ve /+KA/ tegi ek + edat yapısında, Köl Tigin yazıtının benzer içerikli yüzlerinde onlardan farklı olarak, yönelme hâli dışında, hedef (7), zamanda bulunma (1) ve sınırlandırma(1) hâlini oluşturan toplam 9 örnek tespit edilmiştir. /+DA/; +DA/ üze ek, ek + edat

biçimindeki görev ögeleriyle ise, Köl Tigin yazıtından farklı olarak, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, hedef (1), görelik (1), belirten (1) olmak üzere toplam 3 örnekte hâl kategorilerinin oluştuğu görülmüştür.

Tablo 3. Teŋri Kağan yazıtında yer alan bulgular

Teŋri Kağan Yazıtı	**Güney**	**Hâl Kat.**
*altı otuz**ka*** *(a)ltı ot(u)zka uça b(a)rdı: Yirmi altı yaşında öldü (Tekin, 2010, s. 69).*	*G10*	*Zamand a bul.*
*yiti otuz**ka*** *yiti ot(u)zka yog (e)rtürt(ü)m: Yirmi yedisinde cenaze törenini tamamladım (Tekin, 2010, s. 69).*	*G10*	*Zamand a bul.*
*kaŋım kagan**ka*** *k(a)ŋ(ı)m k(a)g(a)n [üçün] (a)g(ı)r t(a)ş(ı)g yog(a)n ıg türk b(e)gl(e)r bod(u)n [itip] y(a)r(a)t(ı)p k(e)lürti: Babam Kağan için (bunca) ağır taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri **(**ve) halkı yapıp edip getirdiler (Tekin, 2010, s. 69).*	*G15*	*Hedef*

Teŋri Kağan yazıtında, /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, hedef ve zamanda bulunma hâlini oluşturduğu görülmüştür.

Tablo 4. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında yer alan bulgular

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı	**Batı-Güney-Kuzey-Doğu**	**Hâl Kat.**
*tabgaç ili**ŋe*** *Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk b(e)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñe kıl(ı)nt(ı)m: Ben Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'um. Çin ülkesinde (Çin'de) doğdum (Alyılmaz, 1994, s. 64; Tekin, 1994, s. 3).*	*B1*	*Hedef*
*tabgaç**ka körür er**- ; tabgaç**da adrıl***- *türk bod(u)n t(a)g(a)çka köör(ü)r (e)rti [tür]k bod(u)n k(a)nın bulm(a)y(ı)n t(a)bg(a)çda (a)dr(ı)ltı: Türk milleti, Çinliler'e itaat ediyordu; Türk milleti hanını bulmadığından Çin'den ayrıldı (Alyılmaz, 1994, s. 174; Tekin, 1994, s. 3).*	*B1-2*	*Hedef Çıkışlık*
*tabgaç**ka yana içik***- *k(a)nın kood(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi: Hanını bırakıp yine Çin'e tutsak düştü (Alyılmaz, 1994, s. 187; Tekin, 1994, s. 3).*	*B2*	*Hedef*
*türk sir bodun yirin**te*** *türük sir bodun yirinte bod yeme* *bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti: Türk Sir milleti ülkesinde boy da millet de fert de hiç olmayacak idi (Alyılmaz, 1994, s. 6; Tekin, 1994, s. 3).*	*B3*	*Yerde bul.*
*ı**da** taş**da kel***- *ıda t(a)şda k(a)lm(ı)şı kuubr(a)n(ı)p y(i)ti yüz boltı: (Onların) ormanda (ve) dağda kalmış (olanlar)ı toplanıp yedi yüz (er) oldular (Alyılmaz, 1994, s. 89; Tekin, 1994, s. 3).*	*B4*	*Yerde bul.*
*ırak**da bil***- *toruk buukalı semiz buukalı ırakda bülser semiz buuka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin ança sakıntım: BilgeTonyukuk. "(Bunu) kağan mı yapayım?" dedim. Düşündüm: (İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm (Alyılmaz, 1994, s. 5; Tekin, 1994, s. 4).*	*B5-6*	*Nasıllık*

*an**ta kisre*** *teŋri bilig bertük üçün özüm ök kagan kışdım: Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat kendim kağan yaptım (Alyılmaz, 1994, s. 5; Tekin, 1994, s. 3-4).*	*B5-6*	*Zamanda bul.*
*bu yırdın**ta*** *b(e)n yırdınta y(a)n t(e)g(e)yin: Biz (de) kuzey tarafından saldıralım (Tekin, 1994, s. 6).*	*G11*	*Çıkışlık*
*türk sir bodun yirin**te*** *türk sir bod(u)n y(i)rinte idi yor(ı)m(a)zun us(a)r idi yok k(ı)s(a)l(ı)m tir m(e)n: Türk Sir boyunun yerinde hiç kimse kalmasın; mümkünse hepsini yok edelim diyorum (Alyılmaz, 1994, s. 65; Tekin, 1994, s. 7).*	*G11*	*Yerde bul.*
*an**ta ötrü*** *anta ötrü kaganıma ötüntüm: Ondan sonra kağanıma rica ettim (Tekin, 1994, s.7).*	*G12*	*Zamanda bul.*
*Kıtań**da;** tabgaç**da ;** kurıdın**ta ;** oguz**da*** *öñre kııt(a)nyda b(i)r(i)ye t(a)bg(a)çda kur(ı)ya kur(ı)d(ı)nta yır(ı)ya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(i)z k(e)lt(e)çim(i)z b(a)r mu ne: Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda Batılılar'dan kuzeyde Oğuz'dan iki üç bin askerimiz, gelecek (kimse)miz (gelenimiz) var mı acaba? (Alyılmaz, 1994, s. 69; Tekin, 1994, s.7).*	*G14*	*Çıkışlık*
*togla**da*** *Togl(a)da og(u)z k(e)lti: Tola (ırmağından) Oğuzlar (üzerimize) geldi (Tekin, 1994, s.7).*	*G15*	*Çıkışlık*
*ögüz**ke tüş-*** *t(e)ŋri y(a)rl(ı)k(a)dı y(a)ŋd(ı)m(ı)z ög(ü)zke tüşdi: Tanrı buyurdu, (Oğuzları) bozguna uğrattık; (onlar) ırmağa düştüler (Tekin, 1994, s. 8).*	*G16*	*Yönelme*
*yol**ta*** *y(a)ŋduk yolta y(e)me ölti: Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldı (Tekin, 1994, s. 9).*	*G16*	*Yerde bul.*
*ötüken yir**ke*** *türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(e)n y(i)rke b(e)n öz(ü)m Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk öt(ü)k(e)n y(i)r(i)g koonm(ı)ş t(i)y(i)n (e)ş(i)d(i)p b(i)r(i)y(e)ki bod(u)n kuur(ı)y(a)kı yır(ı)y(a)kı öñr(e)ki bod(u)n k(e)lti: Türk milletini Ötüken yerine, beni, Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'u Ötüken yerine yerleşmiş diye (yerleşmiş olduğunu / yerleşmiş olduğumuzu) işiten güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi (Alyılmaz, 1994, s. 159; Tekin, 1994, s. 9).*	*G17*	*Hedef*
*şantuŋ balık**ka;** taluy ögüz**ke*** *türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantung balıkka taluy ögüzke tegmiş yok ermiş: Türk milleti yaratılalı, Türk kağan(lar)ı tahta oturalı Şantung şehir(ler)ine, Sarı Irmağa ulaşan yok imiş (Ayılmaz, 1994, s. 5).*	*D9*	*Hedef*
*şantuŋ balık**ka;** taluy ögüz**ke*** *kaganıma ötünüp sü eletdim şantung balıkka taluy ögüzke tegürtüm: Kağanıma arz edip ordu sevk ettim. (Kağanımı) Şantung şehir(ler)ine, Sarı Irmağa kadar götürdüm (Alyılmaz, 1994, s. 5).*	*D18-19*	*Sınırlandırma*
*yurt**da*** *usın bunt(u)tu yurtda yat(u) k(a)lur erti: (Önceleri) uykusu kaçarak yurtta yatıp kalıyordu (Tekin, 1994, s. 9).*	*D19*	*Yerde bul.*
*an**ta*** *b(e)n(i)ŋ b(o)d(u)n(u)m (a)nta (e)rür t(i)m(i)ş: (Türgiş Kağanı) "Benim milletim orada olacaktır" demiş (Tekin, 1994, s. 10).*	*D21*	*Yerde bul.*

*ilk kırkız**ka*** *ilk lkırk(ı)zk]a: sü[l(a)s](a)r [y(e)g (a)r]m(i)ş: t(e)d(i)m (Önce Kırgızlara sefer etsek iyi olur) dedim (Tekin, 1994, s. 10).*	*D23*	*Hedef*
*on tün**ke*** *on tünke y(a)nt(a)kı tug (e)birü b(a)rd(ı)m(ı)z: On gecede yandaki engeli dolaşarak gittik (Alyılmaz, 1994, s. 100).*	*K26*	*Zamanda bul.*
*anı sub**ka bar-*** *(a)nı sub[ka] b(a)rd[(ı)m(ı)z :]: Anı ırmağına vardık (Tekin, 1994, s. 12).*	*K27*	*Hedef*
ıka bayur er- *(a)t(ı)g:ıka: b(a)yur (a)rt(i)m(i)z: Atları ağaçlara bağladık (Tekin, 1994, s. 12).*	*K27*	*Yönelme*
*kırkız u**ka bas-*** *kırk(ı)z(ı)g: uka: b(a)sd(ı)m(ı)z: Kırkızları uykuda bastık **(**Tekin, 1994, s. 12).*	*K27*	*Zamanda bul.*
*kagan**ka** kırkız bodunu içik-* *k(a)ga)nka: kıırk(ı)z: bod(u)ni: iç(i)kdi: Kırgız halkı kağana teslim oldu, boyun eğdi (Tekin, 1994, s. 13).*	*K28*	*Hedef*
*kıırk(ı)z**da;** türg(i)ş k(a)g(a)n**ta*** *kıırk(ı)zda: y(a)ñ(ı)m(ı)z: türg(i)ş k(a)g(a)nta: küür(e)g k(e)lti: Kırgızlardan döndük. (Bu arada) Türgiş kağanından kaçak geldi (Tekin, 1994, s. 13).*	*K29*	*Çıkışlık*
*altun yış**da*** ***(**a)ltun yışda: ol(u)r(u)ŋ t(e)di: "Altay dağlarında oturun" dedi (Tekin, 1994, s. 14).*	*K31*	*Yerde bul.*
*bilge tuńukuk(**k)a*** *bilge tuńukuk(k)a: b(a)ŋa: (a)ydı: Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'a bana dedi (Tekin, 1994, s. 14).*	*K32*	*Hedef*
*altun yış**da;** yarış yazı**da*** *(a)ltun yışda: ol(u)rt(u)m(u)z: Altay dağlarında oturduk : y(a)r(ı)ş y(a)zıda: tir(i)l(a)l(i)m t(e)m(i)ş: Yarış Ovası'nda toplanalım demiş (Tekin, 1994, s. 14).*	*K32-33*	*Yerde bul.*
*kagan**ta*** *k(a)g(a)nt(a) y(a)n: s(a)b(ı)g: y(a)na k(e)l(ü)rti: Kağan tarafından yanıtı (şöyle) getirdiler (Tekin, 1994, s. 15).*	*K33-34*	*Çıkışlık*
*bolçu**ka*** *bolçuka: t(a)ŋünt(ü)rü: t(a)gd(i)m(i)z: Bolçu'ya tan atarken vardık (Tekin, 1994, s. 15).*	*K35*	*Yerde bul.*
*yarış yazı**da*** *y(a)r(ı)ş y(a)zıda: on tüm(a)n: sü t(e)r(i)lti: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı (Tekin, 1994, s. 16).*	*B36*	*Yerde bul.*
*bizin**te*** *biz(i)nte : (e)ki uçı: sıŋ(a)rça: (a)rt(u)k (e)rti: Onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi (Tekin, 1994, s. 17).*	*B40*	*Karşılaştır ma*
*an**ta*** ***(**a)nta öl(ü)rti: Orada öldürdük (Tekin, 1994, s. 18).*	*B42*	*Yerde bul.*
*temir kapıg**ka tegi;** an**ta;** ınal kagan**ka*** *t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka: t(e)gi: irt(i)m(i)z: (a)nta y(a)nurt(u)m(u)z: in(a)l k(a)g(a)nka: Demir Kapı 'ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük. İnel Kağan'a (Tekin, 1994, s. 19).*	*G45-46*	*Sınırlandır ma; Yerde bul.;Hedef*

Tablo 5. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında yer alan bulgular

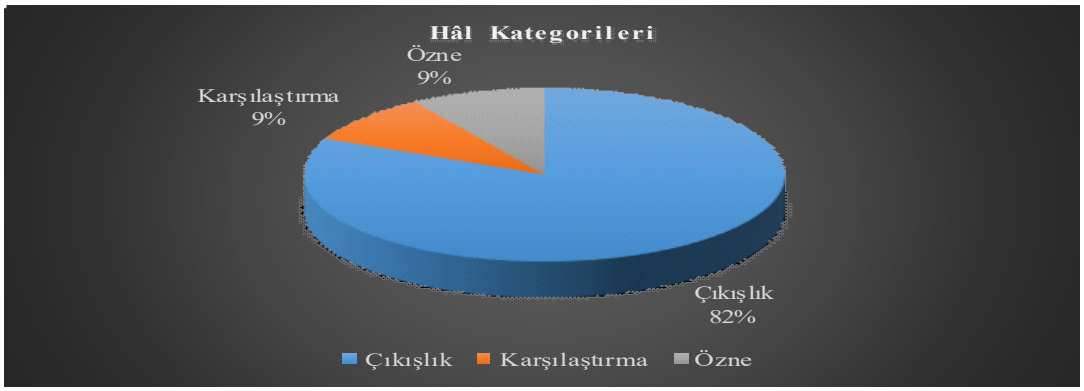
Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı	**Batı-Gün-Kuzey-Doğu**	**Hâl Kat.**
*Tabgaç**ka;** kıtań**ka;** oguz**ka*** *ilt(i)r(i)ş k(a)g(a)n bilg(e)sin üç(ü)n (a)lpın üç(ü)n t(a)bg(a)çka y(i)ti y(i)girmi süñ(ü)şdi kıt(a)nyka y(i)ti süñ(ü)şdi og(u)zka b(i)ş süñ(ü)şdi: İlteriş Kağan, bilge olduğu için, yiğit olduğu için Çinlilerle on yedi kez savaştı; Kıtaylarla yedi kez savaştı; Oğuzlarla beş kez savaştı (Alyılmaz, 1994, s. 72).*	*G49*	*Karşılıklık*
*ilteriş kagan**ka;** türük bögü kagan**ka;** türük bilge kagan**ka*** *ilt(eriş k(a)g(a)nka türük b(ö)gü k(a)g(a)nka türük bilge k(a)g(a)nka: İlteriş Kağan'a, Türk Bögü Kağan'a Türk Bilge Kağan'a (Tekin, 1994, s. 21).*	*G50*	*Hedef*
*kaganlıg bodun**ka*** *k(a)g(a)nl(ı)g bod(u)nka bünt(a)gi b(a)r (e)rs(e)r: Kağanlı (yani "bağımsız") bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise… (Tekin, 1994, s. 22).*	*D56*	*Belirtilen*
*türük sir bodun yirin**te*** *kapgan kagan türük sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti ilteriş kagan Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk kazgantuk üçün kapgan kagan türük sir bodun yorıdukı bu: Kapgan Kağan (olmasa) Türk Sir milleti ülkesinde boy da millet de fert de hiç olmayacak idi. İlteriş Kağan (ve) Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk kazandığı için, Kapgan Kağan'ın Türk Sir milletinin gelişmesi bu (şekildedir) (Alyılmaz, 1994, s. 6).*	*K60*	*Yerde bul.*

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında toplamda tespit edilen 53 örnek temel alınıp /+KA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimde /+KA/ tegi; /+KA/ yana olarak, yönelme hâli dışında, 24 farklı örnekte hedef, zamanda bulunma, yerde bulunma, karşılıklılık, sınırlandırma, çıkışlık, belirtilen hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Kategorilere göre görev ögesinin birden fazla hâl kategorisini farklı cümle bağlamlarında karşıladığı görülmüştür.

Grafik 3. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında /+KA/ görev ögesine ait veriler.

Yine yazıtta /+DA/ görev ögesi ve /+TA/ üze ; /+TA/ kisre; /+TA/ bol- biçiminde ek + edat ile oluşan hâl kategorilerinde ise, 53 örnek içinde yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, toplam 11 örnekte çıkışlık (9) karşılaştırma (1), özne(1) hâli kategorisinin görev ögesi ile oluştuğu görülmüştür.

Grafik 4. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında /+DA/ görev ögesine ait verilerin yüzdelik dağılımı.

4. Tartışma / Sonuç

Türkçede hâl kategorisi üzerine yapılmış tez ve makale düzeyinde birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ama bu bölümde sadece,bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılığıyla örtüşen kitap, tez, makale düzeyindeki çalışmalara ve araştırmalara yer verilecektir. Öncelikle hâl kategorisinin Türkçede anlam temelinde ele alınmasını Türk dil bilimi yaklaşımı gereği öneren çalışmalar yer alacaktır. Bu bağlamda, Türkçede hâl kategorisi ve öğretimi çalışmasıyla hâl kategorisinin görevli ögelerin adıyla değil, onların diğer kavramlarla kurduğu geçici ilişkiye dayalı olarak anlam temelinde ele alınması gerektiğini vurgulayan çalışma, O. Mert (2003) tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Mert tarafından yapılan makale düzeyindeki çalışma, art zamanlı olarak Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren hâl kategorisinin incelenmesine de yol gösteren örnek bir çalışma olmuştur. O. Mert (2002) daha önce konuyla ilgili olarak, doktora tezi düzeyindeki çalışmasında, Kutadgu Bilig'de hâl kategorisi'ni incelemiş ve eserdeki hâl kategorilerinin oluşma biçimlerinin bulguları ile ayrıntılı olarak tanıklanmasını sağlamıştır. Yine bu çalışmanın kapsamında yer alan bulunma hâli ile ilgili makale düzeyinde, S. Alyılmaz (2010) Türkiye Türkçesinde hâlin hem yer hem de zamanda bulunmayı oluşturduğunu ve anlam temelinde birden fazla görev ögesiyle kavramlar arasında geçici ilişki kurduğunu bulgularıyla ifade etmiştir. Çalışmanın kapsamı ile örtüşen bir diğer makale ise, A. Aydın (2017) tarafından Köktürk yazıtlarındaki /+DA/ görev ögesinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve fonksiyon türleri adıyla yayımlanmıştır. Makale, /+DA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimleri ile oluşan hâl kategorilerini de ele almış ve incelemiştir. Çalışmada, görev ögesinin ek + edat biçiminde adlar ile eylemler arasında kurduğu anlam temelli ilişkilerin oluşturduğu hâl kategorileri örnekleriyle dikkatlere sunulmuştur. Hâl kategorilerinin anlam temelli işlevli kullanımla görev ögelerinin birden fazla hâl kategorisi oluşturabildiği Köktürk yazıt metinleriyle tanıklanması bu çalışma için kapsam yönüyle değerli olmuş ve çalışmaya katkı sunmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; Köl Tigin yazıtında, /+KA/; /+DA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimindeki görev ögelerinin oluşturduğu hâl kategorileri, toplam 109 örnekte tespit edilmiştir. /+KA/ görev ögesi ve ek + edat yapısındaki biçimleri, yönelme hâli dışında, %44 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur. Buna karşılık, /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimlerinin ise, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, %12 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturduğu görülmüştür.

Bilge Kağan yazıtında, Köl Tigin yazıtı ile benzer içeriğe sahip yüzlerinden farklı olarak görev ögeleri için toplam 113 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde, Köl Tigin yazıtından farklı olarak, 9 örnekte /+KA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri, yönelme hâli dışında, %8'lik bir farklılık göstermiştir. Bu açıdan görev ögesinin Köl Tigin yazıtındaki görev ögesine göre kullanım işlekliğinin Bilge Kağan'da daha fazla olduğu görülmüştür. /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri ise, Köl Tigin yazıtından %2,7'lik bir oran ile yerde ve zamanda bulunma hâli dışında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur.

Teŋri Kağan yazıtında, diğer yazıtlarda olduğu gibi /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, zamanda bulunma ve hedef hâli oluşturduğu tespit edilmiştir.

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise, /+KA/ görev ögesi ve ek + edat biçiminde oluşan hâl kategorileri yine yönelme hâli dışında, %50 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur. Buna karşılık, /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında %21 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Böylelikle Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtının Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtıyla karşılaştırıldığında, her iki görev ögesinin farklı hâl kategorileri yönünden kullanımında iki yazıttan daha fazla geçiş sıklığına sahip bir yazıt metni olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca /+KA/ görev ögesinin ek + edat biçimleriyle birlikte /+DA/ görev ögesine göre üç yazıtta da farklı hâller oluşturmada geçiş sıklığının yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Tüm bu bulgular sonucunda, ilgili görev ögelerinin Türkçenin tarihî süreci içinde ilk yazılı metinler olarak kabul edilen Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtlarında anlam temelinde birden fazla hâl kategorisini oluşturması dil bilimi açısından önemlidir. Çünkü yazıtlarda, Türkçenin kavramlar arasındaki ilişkilerin kurulmasında çok esnek, anlam temelinde işlevli ve binlerce yılın söz ürünü olan aynı zamanda yazıya geçirilerek gelişmiş kalıplaşmış dil ögelerini ifade etmede çok iyi kullandığını ve yazılışlarından önce de gelişmiş bir yazı dili hüviyeti olduğunu göstermektedir. Öyle ki, Köl Tigin yazıtında /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, anlam temelinde geçiş sıklığı bakımından sınırlandırma ve zamanda bulunma hâlini oluşturarak, kavramlar arasındaki çok anlamlılık niteliğini geçici ilişkilerle tanıklamıştır. /+DA/ görev ögesi ile de yine yazıtta, bulunma hâli dışında, çıkışlık ve karşılaştırma hâlini oluşturduğu tespit edilmiştir. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise, /+KA/ görev ögesinin hedef hâli oluşturmada yazıt metnindeki diğer hâllere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bilge Tonyukuk'un Türkçenin kavramlar arasındaki ilişkilerde görev ögelerini birden fazla hâl oluşturacak biçimde kullanması, onun üst yönetici olarak, Türk dilini kullanmadaki becerisi, dönemin dil niteliğinin ve geçici kavram ilişkileri düzeyindeki anlam zenginliğinin de tanıklanmasını sağlamıştır. Yazıtta /+DA/ görev ögesi ise, diğer yazıtlarda olduğu gibi çıkışlık ve karşılaştırma hâli oluşturması bakımından metin örnekleri ile tanıklanmaktadır. Böylelikle yazıtlardaki dil kullanımının gelişmişliği de yazıtları yazanlar ve yazıtlarda konuşanlar bakımından hâl kategorileri ile ortaya çıkmıştır. Günümüzde, Türkçenin ölçünlü yazı dili boyutundaki kullanımında ise, yazıtlarda kullanılan bu görev ögelerinin benzer hâlleri oluşturduğu bilinmektedir. Özellikle /+DA/ görev ögesinin ilgi, sınırlandırma gibi (Ahmet'de de dil böyledir. Ağır, ağdalı." ; "O, sporda özellikle voleybolda iyidir.") hâl kategorilerini oluşturması dile ait örneklerle tanıklanabilmektedir. Diğer doğal diller gibi Türk dilinin de dilin tarihî bir olgu olarak, görev ögelerini işlevleri ile birlikte ölçünlü yazı diline taşıdığı ve değiştirmediği bulgularla doğrulanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Çalışmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Alyılmaz, C. (1994). *Orhun yazıtlarının söz dizimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alyılmaz, S. (2010). Türkiye Türkçesinde bulunma hâli kategorisi. *Dil Araştırmaları, 7*(7), 107-123.

Aydın, A. (2017). Köktürk abidelerinde +DA görev ögesinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve fonksiyon türleri. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk bilimi Araştırmaları Dergisi, 5*(9), 1-21.

Banguoğlu, T. (2007). T*ürkçenin grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi, Türkçe öğretiminde yeni bir yöntem*. İstanbul: Kapı.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9* (2), 27-40.

Gabain, v. A. (2007). E*ski Türkçenin grameri.* (Akalın, M. Çev.), (5.Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gemalmaz, E. (1992). S*tandart Türkiye Türkçesinin (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç halinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri.* Erzurum. Atatürk Üniversitesi.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi.* Ankara: Akçağ.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri, şekil bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mert, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de hâl kategorisi.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mert, O. (2003). Türkçede hâl kategorisi ve öğretimi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 21*, 25-31.

Tekin, T. (1994). T*unyukuk yazıtı*. İstanbul: Simurg.

Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (2.Baskı). İstanbul : Simurg.

Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi grameri.* Türk Dilleri Araştırıma Dizisi-9. İstanbul: Kitap Matbaası.

Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları.* (4.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzun, E. N. (2004). *Dünya dillerinden örneklerle dil bilgisinin temel kavramları, Türkçe üzerine tartışmalar.* İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Muammer ŞEHİTOĞLU

Extended Abstract

Purpose

In this study, it is aimed to comparatively determine the case categories formed by /+KA/ /+DA/ task items and the task items formed with them in the form of suffix + postposition in the inscription texts of Köl Tigin, Bilge Kagan and Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk from Orkhon inscriptions and to draw attention to the different case categories formed by the relevant task items. The selection of the inscriptions of this period, which determines the scope of the study, is due to the fact that they are texts with dense content in terms of revealing the developed expression qualities of the Turkish language and concept relations. Because the relationships between the concepts of the language and other concepts are open to analysis in terms of giving the meaning of the text and the basic message of the text at the string level.

Problem

The problem that led to the emergence of the purpose of the study and the questions related to it are as follows: In Orkhon inscriptions, /+KA/, /+DA/ task elements and the task elements in the form of suffix + postposition (/+KA/ tegi; /+TA/ üze, etc.) formed which case categories other than the case categories such as orientation, time and place?

Which are the different case categories formed in the content of the inscription texts and in which inscription is the frequency of transition the highest? Which task element and suffix + postposition forms that form a case category in the three inscriptions of the period have the highest frequency of transition and frequency of use?

Method

Due to the scope, purpose and limitations of the study, the document analysis technique was used according to the qualitative research method. With this technique, the findings obtained from the tools through which data are collected are classified and reinterpreted. In this study, the findings in the articles were reinterpreted on the basis of scope and limitations. The findings in the inscription texts were classified within the framework of the case categories formed by the relevant task elements, and especially the examples of different case categories were analyzed in all three inscriptions, combined in terms of similarities and differences, and shown in tables and graphs.

Findings

In the Köl Tigin inscription, based on the 109 examples identified in total, it was determined that the case categories formed by the +KA task element and the suffix + postposition in the form of +KA tegi; +KA üze formed the case of target, limitation, time and place in 47 examples, except the case of orientation. Another task element in the inscription is /+DA/ and /+DA/ üze; /+DA/ kisre; /+TA/ tegi; /+TA/ yig in the form of suffix + postposition in total, except for being in time and place, in 15 examples, the case categories formed by the suffix + postposition structure formed the case categories of origin (9), comparison (3), object (2), limitation (1), subject (1). In the Bilge Kagan inscription, in the /+KA/ task element and /+KA/ tegi suffix + postposition structure, a total of 9 examples were identified, which form the target (7), presence in time (1) and limitation (1) cases, except for the orientation case, unlike the faces of the Köl Tigin inscription with similar content. With the task elements in the form of /+DA/; +DA/ on suffix, suffix + postposition, unlike the Köl Tigin inscription, it was observed that, unlike the Köl Tigin inscription, a total of 3 examples, target (1), relativity (1), indicative (1), except for the case of being in place and time, formed case categories. In the Bilge Kagan inscription, in the /+KA/ task element and /+KA/ tegi suffix + postposition structure, a total of 9 examples were identified, which form the target (7), presence in time (1) and limitation (1) cases, except for the orientation case, unlike the faces of the Köl Tigin inscription with similar content. With the task elements in the form of /+DA/; +DA/ on suffix, suffix + postposition, unlike the Köl Tigin inscription, it was observed that, unlike the Köl Tigin inscription, a total of 3 examples, target (1), relativity (1), indicative (1), except for the case of being in place and time, formed case categories. Based on the 53 examples identified in total

in the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, it was determined that the task element /+KA/ and the suffix + postposition /+KA/ tegi; /+KA/ yana, except for the directional case, formed the categories of target, presence in time, presence in place, reciprocity, limitation, exit, specified case in 24 different examples. Again, in the inscription, in the case categories formed with the task element /+DA/ and suffix + postposition in the form of /+TA/ one; /+TA/ kisre; /+TA/ bol-, it was observed that in 53 examples, except for the case of being in place and time, in a total of 11 examples, the case category of output (9) comparison (1), subject (1) was formed with the task element.

Result

In the Köl Tigin inscription, the case categories formed by /+KA/; /+DA/ task elements and task elements in the form of suffix + postposition were identified in a total of 109 examples. The task element /+KA/ and its forms in suffix + postposition structure formed different case categories 44% of the time, except for the accusative case. On the other hand, /+DA/ and its suffix + postposition forms formed 12% of the different case categories, except for the case of being in place and time. In the Bilge Kagan inscription, a total of 113 examples were identified for task elements, unlike the faces of the inscription with similar content to the Köl Tigin inscription. In these examples, unlike the Köl Tigin inscription, in 9 examples, the /+KA/ task element and suffix + postposition forms showed a difference of 8%, except for the orientation case. In this respect, it has been observed that the use of the task element in Bilge Kagan is more frequent than the task element in Köl Tigin inscription. The /+DA/ task element and suffix + postposition forms, on the other hand, formed different case categories except for the case of being in place and time with a rate of 2.7% from the Köl Tigin inscription. In the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, the /+KA/ task element and suffix + postposition forms formed different case categories at a rate of 50%, except for orientation. On the other hand, it was determined that /+DA/ task element and suffix + postposition forms formed 21% of different case categories except for the case of being in place and time. Thus, when Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription is compared to Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions, it is determined that it is an inscription text with a higher frequency of transition than both inscriptions in terms of the use of both task elements in terms of different case categories. In addition, it was also found that the frequency of transition of the /+KA/ task element with affix + postposition forms was higher in all three inscriptions than the /+DA/ task element. In the Köl Tigin inscription, the /+KA/ task element, apart from the orientation case, forms the case of limitation and presence in time in terms of the frequency of transition on the basis of meaning, and testifies the polysemy quality between concepts with temporary relations. With the /+DA/ task element, it has been determined that it forms the emergence and comparison moods in the inscription, except for the case of being. In the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, it is seen that the /+KA/ task element is more frequent in forming the target case than the other cases in the inscription text. Bilge Tonyukuk's use of Turkish task elements in the relations between concepts in a way to form more than one case, his skill in using the Turkish language as a top administrator, the linguistic quality of the period and the richness of meaning at the level of temporary concept relations have also been witnessed. In the inscription, the /+DA/ task element, as in other inscriptions, is witnessed with text examples in terms of forming the emergent and comparative case. Thus, the sophistication of language use in the inscriptions is also revealed by the case categories in terms of those who wrote the inscriptions and those who spoke in the inscriptions.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 398-420

Teknostresin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Temel Benlik Değerlendirmesinin Aracı Rolü

Hilal BARAN[1]

Teknostresin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Temel Benlik Değerlendirmesinin Aracı Rolü

Öz

Teknolojinin hızlı dönüşümü ve yoğun temposuyla belirginleşen teknostres iş tatmini düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir. Çalışanların bu durumda temel benlik değerlendirmesi yapmaları önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin aracı rolü üstlenip üstlenmediğini tespit etmektir. Belirlenen bu amaç doğrultusunda araştırmanın örneklemini 238 banka çalışanı oluşturmaktadır. Veriler çevrimiçi olarak anket yöntemi kullanılarak toplanmış olup SPSS AMOS 22 ve SPSS Process Makro bilgisayar programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında teknostresin temel benlik değerlendirmesini pozitif, iş tatminini ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca teknostres ile iş tatmini arasındaki ilişkide temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknostres, Temel Benlik Değerlendirmesi, İş Tatmini

The Mediating Role of Core-Self Evaluation in the Effect of Technostress on Job Satisfaction

Abstract

Technostress, which is characterized by the rapid transformation and intensive pace of technology, can lead to a decrease in job satisfaction. In this case, it becomes important for employees to make a core-self evaluation. The purpose of this study is to determine whether core-self evaluation plays a mediating role in the effect of technostress on job satisfaction. In line with this purpose, the sample of the study consists of 238 bank employees. The data were collected online using the questionnaire method and analyzed using SPSS AMOS 22 and SPSS Process Macro computer programs. The results of the analysis revealed that technostress positively affects core-self evaluation and negatively affects job satisfaction. In addition, it was concluded that core-self evaluation plays a mediating role in the relationship between technostress and job satisfaction.

Keywords: Technostress, Core-Self Evaluation, Job Satisfaction

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Teknolojik ilerlemenin sürekli evrim geçirmesi, beraberinde robotik kodlama, nesnelerin interneti, sanal gerçeklik ve yapay zekâ gibi uygulamaları öne çıkarmıştır. Teknolojik ilerleme, sanayi devrimiyle başlamış ve günümüz internet teknolojisinin gelişimiyle ivme kazanmıştır (Yıldırım, 2022: 485). Bilgi iletişim teknolojileri zaman ve yer fark ettirmeksizin her yerde bağlantı kurulabilen günümüzün yaygın teknolojileridir. Özellikle kablosuz ağlar, mobil iletişim ağları ve internet gibi bilgi iletişim araçları hayatımızın vazgeçilmez unsurları haline gelmektedir (Wang ve Shu, 2008). Son yıllarda teknoloji, bireylerin performansını ve refahını etkileyen bir zorluk olarak görünür hale gelmiş, teknostres bilgi

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hilal.durmus@dpu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4254-9566

Makale Gönderim Tarihi: 05.12.2024
Makale Kabul Tarihi: 16.06.2025

iletişim teknolojilerinin "karanlık yüzü" olarak görülmeye başlanmıştır (Truta vd., 2023). Teknostres, yeni teknolojiyle başa çıkamamaktan kaynaklanan modern uyum hastalığı şeklinde tanımlanmaktadır (Brod, 1984).

Günümüzde artık sağlık hizmetlerinde yapay zekâ destekli otonom teşhis ve tahminleme sistemlerinin kullanımı teknostresin yıkıcı etkileri karşısında bu teknolojilerin ne kadar kritik bir rol oynadığını gündeme getirmektedir (Issa vd., 2024). Bunun yanında teknostres, yeniliklerin kabul görmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin; yapay zekâ kaynaklı ChatGPT'nin dijital girişimcilik öz yeterlilikleri ve niyetlerini olumlu yönde etkilemesi beklenirken teknostres nedeniyle olumsuz şekilde etkileyip dijital uyumu zorlaştırmaktadır (Bui ve Duong, 2024: 412). Modern dünyanın hızlı dönüşümlerle elde ettiği bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, beraberinde uyum sorunlarını getirmektedir. Sürekli değişen bilgi iletişim teknolojileri bireylerde karmaşıklığa neden olarak; uyum yeteneğinin kaybedilmesine, kaygıya, zorluk ve strese neden olmaktadır. Wang ve Shu'ya göre (2008), işgörenler süratle ilerleyen bilgi teknolojileri karşısında oluşan baskılara dayanmak için yeteneklerini geliştirmek, sistemleri analiz etmek ve verimlilik beklentilerini karşılamak zorundadır.

İş tatmini, işgörenin işine ya da iş durumuna yönelik duygularını veya duygusal değerlendirmelerini içeren ve iş ortamında iyi olma halini ifade eden bir kavramdır (Zhang vd., 2013). İşletmeler, bilgi iletişim teknolojilerine büyük yatırımlar yaparak karlılık ve performans hedeflerine odaklanmaktadır. Bu nedenle iş tatmininin sağlanması konusunda işgörenlerin memnuniyeti kritik öneme sahiptir. Ancak teknolojinin uzun süreli kullanımıyla ortaya çıkan teknostres, beraberinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İşgörenlerin farkındalıklarının artırılması, bilinçlendirilmesi ve uyumluluğun sağlanmasıyla olumsuz durumun sonuçları hafifletilebilmektedir (Ioannou vd., 2024). Böylece bilgi iletişim teknolojilerinin neden olduğu teknostres seviyesi azaltılabilecek, dolayısıyla iş tatminin artırılması sağlanabilecektir.

Temel Benlik Değerlendirmesi (TBD), bireylerin kendilerini hem çalışma hem de özel yaşamlarında nasıl konumlandırdıklarını ifade etmeleri açısından önemli bir kavramdır. Çünkü bireylerin kendisine yönelik geliştirdiği algıları çerçevesinde sergileyeceği tutumlar çalışma hayatındaki başarıların temelini oluşturmaktadır (Akgündüz ve Akdağ, 2014: 296). Ayrıca yüksek TBD sahip işgörenler, stresi en aza indirmek için etkili problem çözme stratejileri geliştirerek engellerin üstesinde gelmede başarılı olmaktadırlar (Judge ve Bono, 2001). TBD, performansın ve iş tatmininin belirleyicisi olarak görülmektedir (Judge ve Larsen, 2001).

Günümüzde teknolojik gelişmelerin baş döndürücü hızla ilerlemesi, çalışanları da bu hıza ayak uydurmaya zorlamaktadır. Ancak bireylerin bu hızlı değişime her zaman aynı hızda uyum sağlayamaması, teknostrese yol açmaktadır. Literatür incelendiğinde teknostresin iş tatmini gibi pozitif bir örgütsel çıktıyı olumsuz yönde etkileyebileceğine yönelik bulgular görülmüştür. Diğer taraftan temel benlik değerlendirmesi ise iş yaşamında karşılaşılan stres faktörleri ile başa çıkma biçimlerini ve iş tatminini etkileyen önemli bir bireysel değişken olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırmanın problemi, banka çalışanları örnekleminde teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinin incelenmek ve bu ilişkide temel benlik değerlendirmesinin olası aracılık rolünü belirlemektir. İşletmelerin verimliliği, karlılığı ve sürdürülebilirliği için önemli olan iş tatmininin belirleyicilerinin ortaya konulması ve bu belirleyicileri düzenleyen değişkenlerin bulunmasıyla beraber araştırma sonuçlarının uygulayıcı ve araştırmacılar için yol göstereceği olacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Teknostres

Teknoloji, bilgi alışverişini sağlayarak bireyler arasında iletişimi kuran ve diğer bireylerle birlikte çalışma imkânı sunarak zaman ve mesafe sınırlarını ortadan kaldıran bir araçtır (Bouwman, 2005: 22).

Stres, bireyin dış çevresel talepleri ile içsel ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluğu ifade etmektedir (Chandra vd., 2019: 302). Teknostres, teknolojiye karşı duyulan kaygı, korku ve endişelerin bir birleşimidir (Çetin ve Bülbül, 2017: 1243). Weil ve Rosen (1997) teknostresi "doğrudan veya dolaylı olarak teknolojinin neden olduğu tutum, düşünce, davranış ve fizyoloji üzerindeki herhangi olumsuz etki" olarak ifade ederken; Champion (1998) ise, "kaygı, korku, direnç, panik, zihinsel yorgunluk, hoşgörüsüzlük, fiziksel rahatsızlıklar gibi semptomları içeren ciddi bir hastalık" olduğunu beyan edip, teknolojiyi kullanmanın bedeli şeklinde ifade etmektedir (La Torre, 2018: 2). Tarafdar ve arkadaşları (2007) teknostresi beş boyutta açıklamışlardır. Bunlar, teknolojik güvensizlik, teknolojik istila, teknolojik karmaşıklık, teknolojik belirsizlik ve teknolojik yüklenmedir. Teknolojik güvensizlik, bilgi iletişim sistemlerinin gelişmesi nedeniyle işgörenlerin işlerini kaybetme riskini ifade etmektedir. Teknolojik istila, bilgi teknolojilerinin işgörenlerin hayatlarının her alanlarına müdahale ederek neden olduğu çatışmayı tanımlamaktadır (Tarafdar vd., 2007). Teknolojik karmaşıklık, işgörenin sorumluluklarını yerine getirmede kullanmak zorunda olduğu teknolojiyi öğrenmede yetersiz kalmasıyla yaşadığı sorunları ifade eder. Teknolojik belirsizlik, sürekli değişen teknoloji yakalamayan ve uyum sağlayamayan işgörenin yaşadığı çaresizliği tanımlar (Türen vd., 2015). Teknolojik yüklenme, işgörenlerin yeteneklerinden fazla olan talebi karşılamada yaşadığı zorluğu ifade etmektedir (Tarafdar vd., 2007).

İşgörenler üzerindeki teknostresin etkileri psikolojik, davranışsal ve fizyolojik olarak sıralanabilmektedir. Psikolojik açıdan, motivasyon eksikliği, tükenmişlik, kaygı, iş tatminsizliği, endişe ve teknolojiye bağımlılık gibi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Davranışsal açıdan, işgören devri, düşük performans ve hatalar gibi davranışsal sorunlara neden olabilmektedir. Son olarak fizyolojik açıdan ise, kan basıncının artması, baş ve sırt ağrıları gibi fiziksel semptomları tetikleyebilmektedir. Psikolojik, davranışsal ve fiziksel açıdan ortaya çıkan bu semptomlar, teknostresin işgören davranışları, duygusal durumu ve fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkileri harekete geçirebilmektedir (Kopuz ve Aydın, 2020: 252). Çalışma alanı ne olursa olsun, bütün işletmeler teknolojiyi içinde barındırmakta ve işgörenler teknolojinin karanlık yüzü olan teknostresle karşı karşıya kalabilmektedirler (Alam, 2015: 63).

Bilgi iletişim teknolojileri, yanıt verebilirlik, doğruluk, hızlı iletişim gibi örgütsel süreçlere sağladığı önemli faydaların yanında bilgi depolama ve işleme süreçlerinde verimlilik sağlamaktadır. Bu teknoloji, kısa zamanda çok iş yapmayı, manuel işlemleri kaldırmayı beraberinde getirmekte ve işgörenlerle ilişkileri etkilemektedir (Ragu-Nathan, 2008: 430). Dolayısıyla bilgi iletişim teknolojileri işgörenlerin davranışlarına etki etmektedir. Böylece bilgi iletişim teknolojileri kullanımından kaynaklı teknostres meydana gelmektedir. Stres durumu işgörenin işine olan bakışını değiştirerek olumsuz durumlara sebebiyet verebilmektedir. Çetin ve Bülbül'e göre (2017); bu olumsuz nedenler işgörenlerin hem teknolojik değişimlere uyum sağlamasını zorlaştırabilmekte hem de mevcut alışkanlıkları korumak için direnç sergilemesine neden olabilmektedir.

İşgörenler için hızlı değişen bilgi teknolojileri karşısında örgüt içinde teknolojik destek unsurlarının kurulmasıyla işgörenlerin kendilerini yeterli görmeleri sağlanarak teknostres seviyesi azaltılabilmektedir (Gökbulut ve Dindaş, 2022: 55). İşletmelerin, teknostresörlerin etkisini azaltmak için destek yapılarına odaklanması gerekmektedir. Bu durum araçsal (yardım masası, vd.) ve duygusal (teselli, vd.) desteklerin benimsenmesiyle ortaya çıkabilecektir. Çünkü bu destekler bireylerin performansını, fizyolojik uyarılma durumunu ve tekno-tükenmişliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, yetkili ve bilgi yardım masaları ile destek birimlerinin oluşturulması teknostresi azaltmaya yardımcı olacaktır (Weinert vd., 2020; Panisoara, 2020). Ayrıca örgütlerde farkındalığı yüksek olan işgörenler, teknostres faktörlerini algıladığında ortaya koyduğu başa çıkma stratejileriyle etkili olabilmektedir (Pflügner, 2020: 21). Yöneticilerin, teknostresi doğuran nedenleri zamanında tespit ederek karşı önlemler alması gerekmektedir. Okuryazarlığı artırma, yenilik desteği sağlama, katılımı

kolaylaştırma, finansal yatırım ve etkili planlama gibi stratejiler teknostresin etkisini azaltabilmektedir. Teknostres, örgütlerin ve toplumların sağlığını bozma potansiyelini içinde barınmaktadır (Nastjuk vd., 2023: 16). Bu nedenle teknostresin kontrol altına alınması örgütlerin ve toplumun genel refahı ve sağlığı için önem arz etmektedir.

2.2. İş Tatmini

İş tatmini, işgörenin memnuniyeti sonucunda ortaya çıkan, ardından örgütüne olumlu yönde pozitif duygularla yönelmesini ifade etmektedir (Özpehlivan, 2018: 46). İş tatmini, örgütün işgörenlerinin gereksinimlerini ne düzeyde karşıladığına göre değişmektedir (Rutherford vd., 2009). İş tatminini etkileyen unsurlar; ücret, iş, çalışma koşulları, denetim, terfiler, çalışma arkadaşları, tanınma, yönetim, örgüt (Locke, 1969); fiziksel yükün derecesi, ödüllendirme yapısı, işin gereklilikleri, işin amacı, işin çekiciliği, ücretlendirme, iş arkadaşları, yönetim tarzı ve örgütsel iklim olarak belirtilmektedir (Aktan ve Toraman, 2022). İşgörenin duyguları, düşünceleri, istek ve ihtiyaçlarına yönelik beklentilerinin karşılanma derecelerine göre iş tatmini artmakta veya azalmaktadır. Beklentileri karşılayan koşulların sağlanması işgörenlerde iş tatmini doğurmaktadır (Bayrak Kök, 2006: 293). Örgütlerin iç müşterileri olan işgörenlerin memnuniyet duygusunun artmasıyla elde edilecek kaliteli hizmet beraberinde dış müşterilerin de memnuniyetini sağlamaktadır (Karcıoğlu ve Akbaş, 2010: 158).

İş tatminini, başarı, büyüme, ilerleme ve sorumluluk verme etkilerken; iş tatminsizliğini iş güvenliği, statü, çalışma koşulları, denetim ve ücret etkilemektedir. Örgütlerin tarafsız ve adil ödüllendirme sistemlerini kullanması işgörenlerin devamsızlığını ve işten ayrılma niyetlerini olumsuz etkileyerek iş tatminsizliğini azaltabilmektedir. İş tatminini artırmanın yolu öz değerlendirmeyi olumlu bir şekilde yapmakla başarılabilmektedir (Robbins ve Judge, 2017).

İş tatmini düzeyinin azalması; işgörenin işi terk etme, devamsızlık, hayattan zevk almama (İşcan ve Timuroğlu, 2007: 133), bağlılık oluşturmama, düşük performans, engelleyici davranış (Karcıoğlu ve Akbaş, 2010: 158), örgütsel ve devam bağlılığın azalması (Ragu-Nathan, 2008), memnuniyetsizlik, mesleki tükenmişlik ve üretkenlik karşıtı davranış (Aktan ve Toraman, 2022) gibi olumsuz eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örgütlerde hem işgören verimliliğinin hem de örgütsel gelişimin süreklilik kazanması ve istenilen hedeflere ulaşılması için iş tatmini büyük önem arz etmektedir (Özpehlivan, 2018: 45). Aynı zamanda iş tatmini işletmelerin, görevleri verimli tamamlamasına ve işgörenlerin müşterilere karşı olumlu tutum sergilemesine katkı sağlamakta ve rekabetçiliği desteklemektedir (Nemteanu vd., 2021).

2.3. Temel Benlik Değerlendirmesi

Judge ve arkadaşları (1997), iş tatmininin yordayıcısı olarak temel benlik değerlendirmesi kavramını ortaya atmıştır. TBD, bir bireyin kendisiyle ilgili değerin, etkinliğinin ve yeteneklerinin temel bir değerlendirmesi olarak tanımlamakta (Judge vd., 1997), bireylerin becerilerinin etkili bir performansın sağlanmasında ana aktör olduğunu belirtmektedir (Cristofaro ve Giardino, 2020: 4). TBD kavramı öz saygı, öz yeterlilik, duygusal denge ve kontrol odağı boyutlarından oluşmaktadır. Öz saygı, bireyin kendine verdiği genel değeri; öz yeterlilik, kişinin farklı durumlarda ne kadar iyi performans ve başarı göstereceğine olan inancını; kontrol odağı, bireyin yaşam odağındaki olayları kontrol etme yeteneğini; duygusal denge, bireyin kendi ile ilgili emin, istikrarlı ve güvenli hissetme eğilimini (düşük nevrotiklik) ifade etmektedir (Judge vd., 1997; Judge ve Bono, 2001).

İşgörenlerin TBD yaptıkları işte kendine güç veren kişisel kaynakların yüksek olmasını ve zorlukların üstesinden gelme becerilerini artırmaktadır. Olumsuz durumlar ile başa çıkan işgörenler iş bağlamlarını kendi inisiyatifine göre biçimlendirdiği için işlerine daha fazla bağlanabilecektir. Dolayısıyla temel benlik değerlendirmesi yüksek olan işgörenlerin başa çıkma yeteneği yüksek olduğundan görece diğerlerine göre daha az stres yaşadığı söylenebilmektedir (Basım vd., 2021: 1750). Yüksek TBD'ne sahip bireyler,

hayata karşı güvenli ve çevresindeki çoğu şey üzerinde kontrol duygusuna sahip olup kaygı düzeyleri düşüktür (Li vd., 2022: 2). Çünkü olumsuz durumların üstesinden geleceğini ve sorunları çözebileceğine ilişkin güçlü bir inancı vardır. Böylece değişen koşullarda zafer kazanma becerisi konusunda kendilerine güvenmektedirler (Cristofaro ve Giardino, 2020: 4). Bunun yanında işe tutkunluk ve iş becerikliliği düzeyleri yüksek olmakla birlikte kurumsal başarıya katkıda bulunmaktadırlar. Böylece TBD yüksek bireyler tanımlanan görevini en iyi şekilde yapmakta, zorlayıcı görevler karşısında istekli davranış sergileyerek en iyisini yapma gayretini sergilemektedir (Çağlın ve Seçkin, 2024: 70). TBD düşük bireylerde ise, kariyerlerine yönelik olumsuz değerlendirme, etkili olmayan iş tutumları, sabırsızlık, düşük yetkinlik görülmektedir (Rode vd., 2012).

2.4. Teknostres, İş Tatmini ve Temel Benlik Değerlendirmesi İlişkisi

Araştırma değişkenleri arasındaki sıralı ilişki İş Özellikleri Teorisi (Job Characteristics Theory) çerçevesinde açıklanabilmektedir. İş özellikleri teorisi, işin özelliklerinin işgörenlerin motivasyonunu ve iş tatminini nasıl etkilediğini açıklamaktadır (Hackman ve Oldman, 1976). Bu teori ile karmaşık ve zenginleştirilmiş işlerin iş tatmini, motivasyon ve performansla ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, beş temel iş özelliğinin (beceri çeşitliliği, görev kimliği, görev önemi, özerklik ve işten gelen geri bildirim) üç kritik psikolojik durumu (işin deneyimlenen anlamlılığı, iş sonuçlarına ilişkin sorumluluk ve iş faaliyetlerinin gerçek, sonuçları hakkında bilgi) etkilediği ve bunun da iş sonuçlarını (içsel iş motivasyon, iş memnuniyeti, devamlılık gibi) etkilediği ileri sürülmektedir (Fried ve Ferris, 1987: 287-288). Bu teoriden yola çıkarak, iş özelliklerinden kaynaklan teknostresin işgörenlerin iş tatminini etkilerken psikolojik bir durumu ifade eden temel benlik değerlendirmelerinin bu ilişkide kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilmektedir. Teknostres, işgörenlerin yaptığı işin anlamını ve önemini algılamasını engellemektedir. Fakat yüksek temel benlik değerlendirmesine sahip işgörenlerin zorlukları aşma kapasitelerini artırarak sahip oldukları teknostresin iş tatminleri üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabileceği öngörülmektedir.

Teknolojik gelişmelerin insan hayatını kolaylaştırdığı kadar zorlaştırdığı da söylenebilmektedir. Teknolojinin sağladığı olanaklar ile örgütlerin işgörenlerle sürekli iletişim kurması, işgörenlere cevap verme zorunluluğu doğurarak rahatsızlık hissi vermektedir. İşgörenlerin teknostres seviyelerinin yükselmesi, zamanlarının kontrol dışı biçimde tükendiği algısını güçlendirmekte ve bu durum iş attminini olumsuz yönde etkilemektedir. Her ne kadar bilgi ve iletişim teknolojileri, çoklu görevlerin kısa sürede tamamlanmasına imkan sağlasa da, bu olanak çoğu zaman iş ve özel yaşam sınırlarının belirsizleşmesine neden olmaktadır. Böylece işgörenlerde gerginliğin artması, kontrolün doğru sağlanmaması ve iş memnuniyetsizliği gibi olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir (Ragu-Nathan, 2008: 421-422). Dolayısıyla teknostres, işgörenlerin iş tatminini önemli ölçüde azaltmaktadır (Jena, 2015: 119).

İşgörenlere aşırı bilgi yüklenmesi, bilgi iletişim teknolojilerinin kişisel yaşamı ihlal edecek şekilde kullanılması, bilgi sistemlerinin karmaşıklığı ve bilgi iletişimdeki hızlı değişim işgörenlerde güvensizlik duygusuna neden olarak teknostresi ortaya çıkarmaktadır. Bu durum işgörenlerin iş tatminlerini, yenilikçiliklerini, bağlılıklarını ve üretkenliklerini azaltmaktadır. Teknostresin iş tatminsizliği yaratması, düşük verimlilik ve yüksek personel devrine yol açmaktadır (Jena, 2015: 122).

Örgütlerde işgörenlerin sürekli stresörlere maruz kalması verimliliği ve iş tatminini olumsuz yönde etkileyip tükenmişlik duygusunun ortaya çıkmasına yol açmakta ve bu durum işten ayrılma niyetiyle sonuçlanmaktadır (Aydın vd., 2021: 12). İşgörenlerin yeni teknolojiler karşısında hijyen faktörlerinin elverişli olmaması nedeniyle becerilerinin geliştirilmesi için fırsatlar bulunmuyorsa ve stres karşısında sergilediği özverili çaba taktir edilmediğinde iş tatmini artmamaktadır. Ancak işgörenlerin teknolojik zorluklar karşısında yeni beceriler geliştirdiği bir ortamda iyi çalışma koşullarının sağlanmasıyla memnuniyet ve iş tatmini düzeyleri artacaktır (Biregeyi vd., 2023:6). Yapılan çalışmalarda teknostresin,

işgörenlerin iş tatmini üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Ragu-Nathan vd., 2008; Tarafdar vd., 2014; Park ve Cho, 2016; Suh ve Lee, 2017). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1: Teknostres, iş tatminini negatif şekilde etkilemektedir.

Teknostres ile TBD arasındaki ilişki Bilişsel Değerlendirme Teorisi (Cognitive Appraisal Theory) doğrultusunda açıklanabilmektedir. Bilişsel değerlendirme teorisine göre strese maruz kalan bireyler ilk olarak durumun tehdit ve zarar içerip içermediğine belirlemekte ve sonra bu durumla başa çıkabilmek için yeterli kaynağa sahip olup olmadığına ilişkin bilişsel bir değerlendirme yapmaktadır. Bireyin öznel değerlendirmelerine dayanan stresin, bireyin psikolojisi üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Bireyin öz yeterliliği ve saygınlığı gibi pozitif özelliklerini temsil eden TBD'nin tehdit ve zorluklar karşında olumsuz yönde etkilenebileceği ifade edilmektedir (Judge vd., 1997).

Teknolojik gelişmelerden kaynaklanan stres iş tatminini olumsuz yönde etkilemekte, çalışanların üretkenlikleri ve benlik değerlendirmeleri üzerinde bilişsel yüke sebep olmaktadır (Alshammary ve Hilmi, 2024: 1083). Böylece teknostres kaynaklı gerginlikler bireylerde depresyon, işten memnuniyetsizlik ve olumsuz benlik değerlendirmesine neden olmaktadır (Tarafdar vd., 2010). Ayrıca teknostresin neden olduğu aşırı yük, düşük temel benlik değerlendirmesi ve tükenmişliğe yol açmaktadır (Leitner ve Stöllinger, 2022: 14).

Teknolojinin olumsuz sonuçlarından olan teknostresin çıktılarını en aza indirmek ve teknolojinin sunduğu fırsatların yararlanmak için yüksek düzeyde temel benlik değerlendirmesine sahip olmak gerekmektedir. Böylece teknostresin neden olduğu sorunlarla, yüksek temel benlik değerlendirmesine sahip işgörenlerin başa çıkabileceği ve uyum yetenekleri ile bu durumun üstesinden gelebilecekleri ifade edilmektedir (Chang vd., 2012; Zahoor vd., 2024). TBD yüksek olan işgörenlerin, duygusal olarak istikrarlı ve hızlı öğrenme yeteneği nedeniyle teknostresin potansiyel sorunları ile başa çıkma teknikleri geliştirdiği ve teknolojik fırsatların yakalanmasında etkili eylemler sergilediği görülmüştür (Zahoor vd., 2024). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Teknostres, temel benlik değerlendirmesini negatif şekilde etkilemektedir.

TBD ile iş tatmini arasındaki ilişki Beklenti Teorisi (Vroom, 1964) çerçeversinde açıklanabilmekedir. Vroom'a göre bireyler performansları karşılığında elde edecekleri ödüle ve bu ödüle atfettikleri değere ilişkin beklentileri doğrultusunda motive olmaktadırlar. TBD'nin boyutları olan öz saygı (bireyin kendini değerli ve önemli hissetme düzeyi), öz yeterlilik (bireyin görevini başarabilme inancı), kontrol odağı (bireyin yaşamındaki olayları kendi kontrolünde görme eğilimi) ve duygusal dengenin (bireyin duygusal tepkilerini kontrol edebilme yeteneği) iş tatminini ile pozitif ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. TBD yüksek olan bireylerin içsel motivasyon kaynaklarına sahip olduklarından ve kendilerini olumlu değerlendirmelerinden dolayı daha fazla iş tatmini yaşadıkları ifade edilmektedir (Judge ve Bono, 2001).

Bireysel davranışlarını olumlu gören ve öz benlik değerleme algısı yüksek olan işgörenlerin, olumsuz durumlar karşısında başa çıkmada daha motive oldukları, görevlerini yerine getirmede fazla tatmin oldukları ve performanslarının yüksek olduğu ifade edilmektedir (Erez ve Judge, 2001; Gürbüz vd., 2010: 70). TBD, iş tatminini olumlu ve anlamlı şekilde yordamaktadır. TBD'si yüksek işgörenlerin, yaptığı işten daha fazla tatmin olması, motive gücünü artırarak yüksek performans ortaya koymaya itmektedir (Tortumlu vd., 2020: 1157; Gürbüz vd., 2010: 74). Bunun yanında TBD işgöreni işte daha fazla çaba göstermeye ve gelecek için daha yüksek hedefler belirlemesine imkân sağlamaktadır (Zhang vd., 2013). Hedefe odaklanan işgörenin, karşısına engeller çıksa dahi ödün vermeden güçlü bir irade gücü sergileyeceği söylenebilmektedir (Bono ve Judge, 2003: 16). Öte taraftan TBD ne kadar yüksekse

bireyin işle ilgi tatmin yaşama ihtimali o kadar yüksek olmakta ve duygusal olarak örgütüne bağlılık hissetmesine neden olmaktadır (Gürbüz vd., 2021: 229). Diğer bir deyişle, dışa dönüklüğü, özsaygısı, kontrol duygusu yüksek ve duygusal stres düzeyi düşük işgörenlerin işlerine sadık olduğu ve memnuniyet duyduğu söylenebilmektedir (Zhang vd., 2013).

Yapılan çalışmalarda TBD, işgörenlerin iş tatminleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Bono ve Judge, 2003; Gürbüz vd., 2010; Chang vd., 2012; Zhang vd., 2013; Sutanti ve Sandroto, 2021). Diğer araştırmalarda TBD'nin iş tatmini ile ilişkisinde psikolojik iyi oluşun (Tortumlu vd., 2020), kariyer bağlılığının (Sutanti ve Sandroto, 2021), mesleki bağlılığın (Barac vd., 2018) aracılık etkisine bakılmıştır. Chang ve arkadaşları (2012) TBD'nin, işgörenin iş tatmini ile ilişkili olduğunu sonucuna ulaşmıştır (Chang vd., 2012). Ayrıca TBD'nin psikolojik iyi oluş ve mesleki bağlılık aracılığıyla iş tatminini artırdığını tespit eden çalışmalarda bulunmaktadır (Barac vd., 2018; Tortumlu vd., 2020). Diğer taraftan, Sutanti ve Sandroto (2021), TBD'nin iş tatmini üzerindeki etkisinde kariyer bağlılığının aracılık etmediği sonucuna ulaşmıştır. Literatür incelendiğinde temel benlik değerlendirmesinin iş tatmini üzerindeki etkisini ortaya koyan sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüş ve bu değişkenler arasındaki etileşimin farklı örneklemlerde de test edilmesi gerektiği düşünülerek aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H3: Temel benlik değerlendirmesi, iş tatminini pozitif şekilde etkilemektedir.

Teknostres, iş tatmini ve temel benlik değerlendirmesi arasındaki ilişki yukarıda literatür taraması sonucunda açıklanmıştır. Literatüre bakıldığında değişkenler arasında gerek teorik gerekse de ampirik çalışmalarla desteklenen nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolü üstleneceği fikrinden yola çıkarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

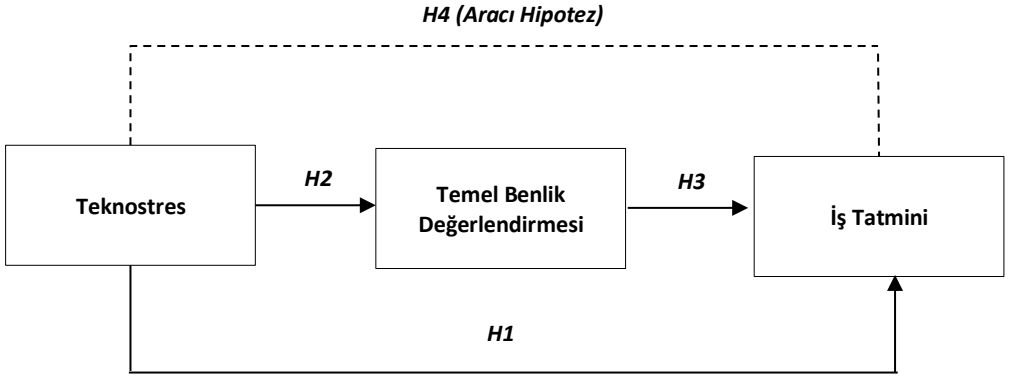
H4: Teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolü vardır.

3. Araştırma Yöntemi

Bu bölümünde çalışmanın amacı, önemi, araştırma modeli, örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analizleri hakkında bilgilere yer verilecektir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmanın amacı, çalışanların teknostres seviyesinin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolünü belirlemektir. Nicel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada banka çalışanlarının algılarına dayanarak değişkenler arası ilişkiler, etkiler ve arıcılık analizlerini araştırılmıştır. Araştırma hipotezlerine dayalı olarak önerilen model Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın amacı çerçevesinde araştırmanın evreni, Türkiye'deki Özel banka çalışanlarından oluşmaktadır. Örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Google Form üzerinden oluşturulan anket linki WhatsApp ve mail aracılığıyla 240 kişiye ulaştırılmıştır. Kayıp veri kontrolünden sonra 2 anket formu ayıklanarak 238 anket analize dahil edilmiştir. Elde edilen verilerin (N=238) yapı geçerliliği yapılan DFA için gerekli olan sayının (N=150) üstünde olduğu görülmektedir (Gürbüz, 2019).

3.3. Veri Toplama Araçları

Mevcut için oluşturulan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. İlki demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, çalışma süresi, bankanın statüsü, bankanın türü, ortalama gelir), ikincisi ise çalışmanın amacı çerçevesinde belirlenen değişkenlerden (teknostres, iş tatmini, temel benlik değerlendirmesi) oluşmaktadır. Değişkenlerin ölçülmesinde 5'li Likert (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ile kullanılmıştır. Değişkenlere ait ölçekler aşağıda belirtilmiştir.

Teknostres Ölçeği: Araştırmaya katılanların teknostres düzeylerini ölçmek için Tarafdar ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen Alam (2015) tarafından sadeleştirilen ve Türen ve arkadaşları (2015) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan 14 ifadeye sahip "Teknostres Ölçeği" kullanılmıştır. Tarafdar vd. (2007) çalışmasında teknostresi teknolojik yüklenme, teknolojik güvensizlik, teknolojik belirsizlik, teknolojik istila ve teknolojik karmaşıklık olarak beş boyutta ele almıştır. Ölçeğin orijinalinde Cronbach Alpha katsayısı .80'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Türen vd., (2015) uyarlama çalışmasında ise işyeri kaynaklı teknostresi teknolojik yüklenme, teknolojik karmaşıklık ve teknolojik belirsizlik şeklinde üç boyutta ele almıştır. Uyarlaması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .84 üzeri tespit edilmiştir. Teknostres kavramı her ne kadar Taraftar ve arkadaşları (2007) tarafından beş boyutta ele alınsada, yapılan çalışmalar belirli sektörlerde bazı boyutların daha anlamlı sonuçlar verdiğini göstermiştir (Alam, 2015). Bu nedenle teknostresin bütüncül olarak incelendiği bu çalışmada örneklem yapısı ve bağlamsal uygunluk göz önüne alınarak teknostresi açıklamada yeterli güce sahip olduğu ifade edilen üç boyut kullanılmıştır. Söz konusu ölçekte "*Çalıştığım yerde kullanılan teknolojinin, beni daha fazla iş yapmaya zorlaması beni strese sokuyor*" şeklinde bazı sorulara yer verilmektedir.

İş Tatmini Ölçeği: Araştırmaya konu olan araştırmacıların iş tatmini düzeylerini tespit etmek için Hackman ve Oldham (1975)'ın 5 ifadeden oluşan "İş Tatmini Ölçeği" kullanılmıştır. Türkçe 'ye uyarlaması Basım ve Şeşen (2009) tarafından yapılan ve Şeşen (2010) tarafından kullanılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının sırasıyla .78 ve .84 olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ölçekte "*İşimden çok keyif alıyorum*" şeklinde bazı sorulara yer verilmektedir.

Temel Benlik Değerlendirmesi Ölçeği: Katılımcıların temel benlik değerlendirme düzeylerini ölçmek amacıyla Judge ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen ve Şeşen tarafından (2010) Türkçe 'ye uyarlanan 12 ifadeli "Temel Benlik Değerlendirmesi Ölçeği" kullanılmıştır. Judge vd. (2003) çalışmasında temel benlik değerlendirmesini öz saygı, kontrol odağı, öz yeterlilik ve duygusal denge olarak dört boyutta ele almıştır. Uyarlaması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .76 olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ölçekte "*Hayatta hak ettiğim başarıyı elde edeceğimden eminim.*" şeklinde bazı sorulara yer verilmektedir.

Araştırmaya dahil edilen 238 katılımcıya ait demografik özelliklere bakıldığında, katılımcıların %59,2'sini (N=141) erkekler, %47,9'unu (N=114) 34-41 yaş arasında değiştiği, %34,9'unu (N=83) ortalama 20.500 ₺ aylık geliri olduğu, %74,8'ini (N=178) lisans mezunu, %76,9'unu (N=183) evliler,

%38,7'sini (N=92) 15 yıl üzeri çalıştığı, %76,1'ini (N=181) özel banka statüsünde ve %78,6'sını (N=187) mevduat bankasında çalışan bireylerden oluşmaktadır.

3.4. Veri Toplama Araçları Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırma verilerinin analizinde iç tutarlılık analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Process Macro (Hayes Metodları) kullanılmıştır. Teknostres ve iş tatmini arasındaki ilişkide temel benlik değerlendirmesinin aracı rolünü (Hayes 2013, Model 4) incelemek için Bootstrap tekniği kullanılmıştır. Hayes (2013) tarafından geliştirilmiş Process Macro programı kullanılarak bootstrap tekniğiyle 5000 yeniden örnekleme ve %95 güven aralığı yöntemi tercih edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde ölçeklerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Çoklu Bağlantı Problemi Analiz Sonuçları

Değişkenler	VIF	TV	CI
Temel Benlik Değerlendirmesi	1,671	,599	5,354
Teknostres	1,069	,935	9,525
İş Tatmini	1,629	,614	12,474

Araştırma değişkenlerine ait çoklu bağlantı problemini tespit etmek amacıyla varyans artış faktörleri (VIF), tolerans değerleri ve (TV) ve durum indeksleri (CI) ele alınmıştır. Tablo 1'deki sonuçlar dikkate alındığında VIF değerlerinin 10'dan küçük, TV değerlerinin 0,10'dan yüksek ve CI değerlerine bakıldığında ise 30'dan küçük olduğu tespit edilmiştir (Hair vd., 2010). Elde edilen sonuçlara bakıldığında değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı görülmektedir. Değişkenler arasında ortak metod varyans probleminin belirlenmesi için Harman'ın tek faktör modeli kullanılmıştır (Podsakoff ve Organ, 1986). Modeldeki tüm değişkenlere ait ifadelerin yer verilerek dönüştürülmeden yapılan faktör analiz (AFA) sonucunda 6 faktörlü bir yapı tespit edilmiştir. İlk ve genel faktörün toplam varyans miktarı %28,15 çıkmıştır. Elde edilen oran %50'den düşük olduğunda dolayı toplanmış olan veride ortak metot varyans hatası söz konusu değildir.

Teknostres, iş tatmini ve temel benlik değerlendirmesi ölçeklerin geçerliliğini tespit için AMOS 22 programı kullanılmış olup Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Teknostresin 14 maddesi, iş tatmininin 5 maddesi ve temel benlik değerlendirmesinin 12 maddesi doğrulanmak amacıyla analize dahil edilmiştir. Analiz sonucunda hem düşük faktör yükü hem de uyum iyilik değerlerini azalttığı tespit edilen TBD2 (Depresyonda hissediyorum), TBD4 (Başarısız olduğumda kendimi değersiz hissediyorum), TBD6 (İşimin benim kontrolümde olmadığını hissediyorum), TBD8 (Yeteneklerim konusunda şüphelerim vardır), TBD10 (Kariyerimde başarının benim elimde olmadığını hissediyorum) ve TBD12 (Yaşamın bana kasvetli ve umutsuz göründüğü anlarda vardır) maddeleri modelden ayıklanmıştır. Çıkarılan maddelerden sonra tekrarlan analiz sonucunda ölçüm modeli için gerekli uyum iyilik değerleri kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($\chi 2$ = 492,103; df = 267; $\chi 2/df$ = 1,843 (p = 0,00); IFI= 0,957; TLI = 0,951; NFI= CFI = 0,956; RMSEA = 0,060) (Byrne, 2010).

Tablo 2. Ölçüm Modeli Sonuçları

	Madde İsmi	Faktör Yükleri	α	CR	AVE
Teknostres (TS)			**0,931**	**0,970**	**0,706**
Teknolojik Yüklenme					
Çalıştığım yerde kullanılan teknolojinin, beni daha fazla iş yapmaya zorlaması beni strese sokuyor.	**TS1**	,843	**0,949**	**0,955**	**0,809**

Çalıştığım yerde kullanılan teknolojinin, beni çok sıkı zaman çizelgelerine bağlaması beni strese sokuyor.	**TS2**	,856			
Çalıştığım yerde kullanılan teknolojiye ayak uydurabilmek için çalışma alışkanlıklarımı değiştirmek beni strese sokuyor.	**TS3**	,899			
Çalıştığım yerde kullanılan teknolojinin, beni çok daha hızlı iş yapmaya zorlaması beni strese sokuyor.	**TS4**	,927			
Çalıştığım yerde iş yüküm çok fazladır, çünkü kullandığım teknoloji gittikçe karmaşıklaşıyor.	**TS5**	,880			
Teknolojik Belirsizlik					
Kullandığımız teknolojik cihazların yazılımları belirli periyotlarla değiştirilir.	**TS6**	,884			
Kullandığımız teknolojik cihazlara sıklıkla güncellemeler yapılır.	**TS7**	,941	**,909**	**0,910**	**0,720**
Kullandığımız teknolojik cihazların donanımları belirli periyotlarla değiştirilir.	**TS8**	,849			
Çalıştığım yerde sürekli yeni teknolojileri kullanırız.	**TS9**	,702			
Teknolojik karmaşıklık					
Yeni bir teknolojiyi öğrenmek ve kullanmak için çok uzun zamana ihtiyacım olur.	**TS10**	,839			
Teknolojik bilgi seviyemi yenilemek için yeterli zamanı şimdiye kadar bulamadım.	**TS11**	,820			
Genellikle kullandığım teknolojiyi anlamayı çok karmaşık bulurum.	**TS12**	,876	**0,879**	**0,891**	**0,625**
İşimi tam olarak yapabilmek için kullandığım teknoloji hakkında yeterli bilgiye sahip değilim.	**TS13**	,819			
Çalıştığım yerde kullandığım teknoloji konusunda bana göre daha bilgili iş arkadaşlarım vardır.	**TS14**	,561			
İş Tatmini (İT)					
İşim benim için bir hobi gibidir.	**İT1**	,709			
İşimde, diğer birçok insandan daha mutlu olduğumu düşünüyorum.	**İT2**	,889			
İşimden çok keyif alıyorum.	**İT3**	,948	**0,925**	**0,924**	**0,711**
Genel olarak işim beni tatmin ediyor.	**İT4**	,876			
Mevcut işimin, bulabileceğim diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	**İT5**	,775			
Temel Benlik Değerlendirmesi (TBD)					
Hayatta hak ettiğim başarıyı elde edeceğimden eminim.	**TBD1**	,597			
Bir şeyi denediğimde, genellikle başarırım.	**TBD3**	,902			
Bana verilen görevleri başarıyla tamamlarım.	**TBD5**	,891	**0,919**	**0,928**	**0,687**
Genel anlamda, kendimden memnunum.	**TBD7**	,911			
Yaşamımda olacaklar konusunda karar verebilirim.	**TBD9**	,800			
Problemlerimin çoğu ile baş edebilecek kapasiteye sahibim.	**TBD11**	,831			

Tablo 2' de ölçeklerin güvenilirlik sonuçlarına bakıldığında teknostresin 0,931 (teknolojik yüklenme 0,949; teknolojik belirsizlik 0,909; teknolojik karmaşıklık 0,879), iş tatmininin 0,925, temel benlik değerlendirmesinin ise 0,919 olduğu ve elde edilen sonuçların beklenen güvenirlik düzeyini karşıladığı görülmektedir. Ölçeklerin güvenirliklerinin 0,70'ten yüksek olmaları tatmin edici olarak kabul edilmektedir (Pesamaa vd., 2021). Ölçüm modelinin yakınsak geçerliliğine uygunluğu için madde yükleri, birleşik güvenirlik (CR) ve ortalama açıklanan varyansa bakılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere

tüm faktör yükleri 0,50'den, CR değerleri 0,70'den ve AVE değerleri 0,50'den yüksektir. Sonuçlara bakıldığında yakınsak geçerlilik için sonuçların yeterli olduğu görülmektedir (Hair vd., 2018).

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistik ve Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	S. S	Skewness	Kurtosis	İT	TBD	TS
İş Tatmini (İT)	3,08	1,16	-,210	-,902	**(,843)**		
Temel Benlik Değerlendirmesi (TBD)	3,80	,94	-1,428	1,915	,602**	**(,846)**	
Teknostres (TS)	2,54	,93	,258	-,313	-,053	,167*	**(,840)**

0,01 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. * 0,05 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. **Kalın sayılar: AVE Karekök Değerleri

Yapıların ayırt edici geçerliliği değerlendirilirken Fornell ve Larcker (1981) kriteri kullanılmıştır. Tablo 3'te belirtildiği gibi koyu renkte belirtilen AVE'nin karekökü, ilgili satır ve sütunda belirtilen korelasyon değerlerinden daha büyüktür. Bu sonuç yeterli düzeyde ayırt edici geçerliliği sağladığını göstermektedir. Ayrıca, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olduğundan dolayı verinin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir (Büyüköztürk, 2012; Hair vd., 2010). Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi sonuçları da Tablo 3'te gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre, temel benlik değerlendirmesinin (TBD) hem iş tatmini (r=-0,60; p<0,01) hem de teknostres (r=-0,16; p<0,05) değişkenleri ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında en güçlü ilişkinin TBD ile iş tatmini arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda TBD yüksek olan banka çalışanlarının iş tatmini düzeylerinin yüksek olacağı ifade edilebilmektedir. Teknostresin ise iş tatmini ile doğrudan bir ilişkisine rastlanmamıştır. Son olarak ortalamalara bakıldığında, TBD, iş tatmini düzeylerinin yüksek, teknostres düzeylerinin ise düşük olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmanın bu kısmında, iş tatmininin bağımlı değişken, teknostresin bağımsız değişken olduğu ve temel benlik değerlendirmesinin bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini gösteren araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla Hayes (2013) tarafından geliştirilen Process Makro (Model 4; 5000 yeniden örnekleme seçeneği ile) programı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 4 ve Şekil 2'de gösterilmektedir. Tablo 4 incelendiğinde teknostresin iş tatmini üzerindeki doğrudan etkisinin negatif ve anlamlı olduğu (H1= b:-.268, %95CI [-.4163,-.1199], t:-3,5637, p<0.01) görülmektedir. Teknostresin temel benlik değerlendirmesi üzerindeki etkisine bakıldığında ise pozitif ve anlamlı (H2= b:.265, %95CI [.1670,.3633], t:5,3217, p<0.01) bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, temel benlik değerlendirmesinin iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı (H3= b:.763, %95CI [.5808,.9467], t:8,2234, p<0.01) etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, araştırmanın H1 ve H3 hipotezleri desteklenirken, araştırma sonuçlarının literatürde öngörülen etkileşimin tam tersi yönünde bir etkileşimin varlığını tespit etmesi nedeniyle H2 hipotezi desteklenmemektedir.

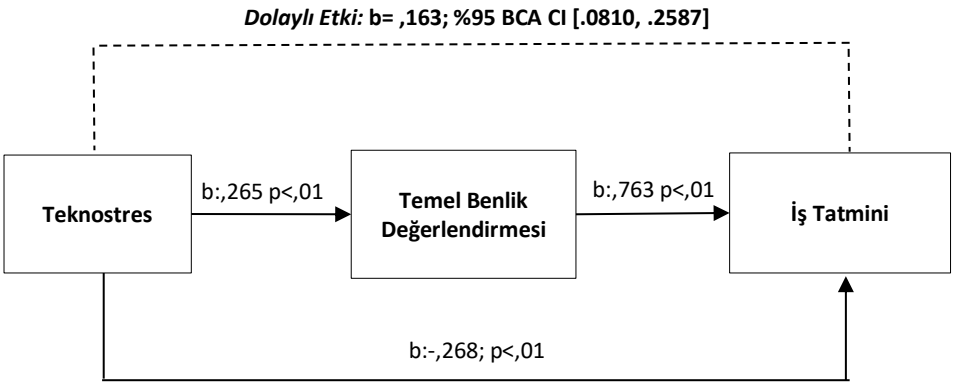
Tablo 4. Aracılık Etkisi Analizi

Değişkenler	Model 1: İT			Model 2: TBD			Model 3: İT		
	b	S.H.	p	b	S.H.	p	b	S.H.	p
Sabit Terim	3,2503	,2185	,0000	2,7065	,1352	,0000	1,1831	,3169	,0002
Teknostres	-,0656	,0805	,4160	,2651	,0498	,0000	-,2681	,0752	,0004
TBD							,7638	,0929	,0000
F		,6641			28,3200			34,2376	
P		<0,001			<0,001			<0,001	

R^2	0,0028	0,1071	0,2256

Not: İT= İş Tatmini, TBD= Temel Benlik Değerlendirmesi

Son olarak, Şekil 2 incelendiğinde temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolünü tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonuçları teknostresin iş tatmini üzerindeki etkisinde temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolü (H4= b:.163, %95 BCACI [.0810,.2587]) üstlendiğini göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın son hipotezi olan H4 de desteklenmektedir. Dolayısıyla, teknostrese maruz kalmanın çalışanların temel benlik değerlendirmelerine ilişkin algılarını artırdığı ve bu durumun iş tatmin düzeylerinin artmasına neden olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 2. Aracılık Etkisi Bulguları (n=238)

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmayla bilgi çağının ve teknolojik yeniliklerin getirdiği ve işgörenler üzerinde önemli etkilere sahip olan teknostres kavramının iş tatmini ve temel benlik değerlendirmesi ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu İş Özellikleri Teorisi bağlamında incelenmiştir. Aynı zamanda temel benlik değerlendirmesinin teknostres ile iş tatmini arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenip üstlenmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, teknolojiye yoğun olarak maruz kalan ve teknolojik yeniliklere adapte olmak zorunda olan bankacılık sektörü çalışanları üzerinde araştırma gerçekleştirilmiş ve önerilen araştırma modeli test edilmiştir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki artan bir hızla devam eden gelişmelerin neredeyse her sektörde işgörenleri teknostresle tanıştıracağı düşünüldüğünde, teknostresin sonuçlarının tespit edilmesini ve bu doğrultuda işletmelerin önlemler alması gerektiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla, araştırma sonuçlarının teoriye ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Teorik ve Pratik Katkılar

İlk olarak, bu araştırma teknostresin iş tatmini üzerindeki negatif etkisini inceleyerek literatüre katkı sağlanmıştır. Her ne kadar literatür de bu değişkenler arasındaki etkileşimin yönünü ve derecesini ortaya koyan çalışmalar olduğu görülse de, iş dünyası için ne kadar önemli olduğunu açıklamaya çalıştığımız teknostresin çalışanların iş tatminini olumsuz yönde etkilediği bankacılık sektöründe ve araştırmanın örnekleminde bir kez daha kanıtlanarak literatüre katkı sağlanmıştır. Araştırma sonuçları literatürde yer alan sınırlı sayıdaki çalışmayla paralellik göstermektedir (Ragu-Nathan vd., 2008; Tarafdar vd., 2014; Park ve Cho, 2016; Suh ve Lee, 2017).

Araştırmanın sonuçları ile tespit edilen diğer önemli bir bulgu ise teknostresin temel benlik değerlendirmesini pozitif yönde etkilediğidir. Bu sonuç literatürle paralellik göstermemektedir. Yapılan sınırlı sayıdaki çalışma incelendiğinde teknoloji kaynaklı strese maruz kalan bireylerin yaşadıkları bilişsel yük nedeniyle temel benlik değerlendirmelerinin olumsuz yönde etkileneceği ifade edilmektedir

(Tarafdar vd., 2010; Leitner ve Stöllinger, 2022; Alshammary ve Hilmi, 2024). Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgunun literatürle paralellik göstermemesi ise çalışma koşulları ve katılımcı profili açısından değerlendirildiğinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Bankacılık sektörü teknolojinin yoğun kullanıldığı bu doğrultuda teknolojik yenilikler konusunda çalışanların eğitimlerle desteklendiği bir sektördür. Özellikle belirli bir sürenin üstünde bankalarda görev yapmış çalışanlardan oluşan araştırma kitlesini düşündüğümüzde teknostres gibi zorluklarla başa çıkmayı öğrendiklerini ve teknolojiye uyum sağlama konusunda güçlü bir benlik algısı geliştirdikleri düşünülmektedir. Böylece, teknostresle mücadele etmeyi öğrenen işgörenler, bu durumu kişisel bir başarı olarak düşünerek temel benlik değerlendirmelerini artırabilirler.

Bu araştırmada da olduğu gibi teknostres, bilgi teknolojileri ile ilgili yapılan çalışmalarda hep olumsuz yönü ile vurgulanmaktadır. Ancak, stres literatürün daha derinlemesine okunması gerektiği ve olumsuz yönü olduğu kadar olumlu yönün (aydınlık yüzü) de olabileceği ifade edilmektedir (Califf ve Brooks, 2020: 809). Olumlu teknostres (techno-eustress), bireyin teknolojinin yarattığı stresli bir durumu tehdit olarak algılaması yerine başa çıkılması gereken olumlu bir karşı duruş olarak algıladığında ortaya çıkan ve olumlu çıktılara neden olan kavram şeklinde tanımlanmaktadır (Azizoğlu, 2023: 80). Olumlu teknostres, işgörenlerin bilgi sistemlerini kullanırken deneyimledikleri yapıcı stres türünü ifade etmektedir. Bu durum, çalışanların karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmelerine, bu zorluklara karşı motive olmalarına ve başarıyı kendi yetenekleriyle ilişkilendirmelerine katkı sağlamaktadır (Tarafdar vd., 2019: 17-21). Bu bağlamda bir değerlendirme yaptığımızda ve araştırma kitlemizin teknostres düzeylerine ilişkin ortalamanın da düşük olduğunu göz önüne aldığımızda teknostresin olumlu stres olarak görüldüğü anlaşılmakta ve bu durumun teknostresin temel benlik değerlendirmesini artırmasının temel nedenlerinden biri olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla literatüre teknostresin olumlu açıdan da araştırılması gerektiğini gösteren bir bulgu elde edilerek önemli bir katkı sağlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak teknostresin doğrusal olmayan bir ilerleyişi olabileceği yani belirli bir süre sonra olumlu teknostresin olumsuz teknostrese dönüşebileceğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bir başka bulgu ise temel benlik değerlendirmesinin iş tatminin artırdığıdır. Temel benlik değerlendirmesi yüksek olan işgörenlerin örgüt yararına olumlu birçok işyeri davranışı sergilediği gibi bu işgörenlerin iş tatmini düzeylerinin yüksek olacağı daha önce yapılan sınırlı sayıdaki çalışma ile ortaya konulmuştur (Bono ve Judge, 2003; Gürbüz vd., 2010; Chang vd., 2012; Zhang vd., 2013; Sutanti ve Sandroto, 2021). Araştırmamız kapsamında elde edilen geçmiş çalışmaları destekleyen bu bulgu ile literatüre katkı sağlandığı ve temel benlik değerlendirmesinin iş tatmininin önemli bir öncülü olduğunun bankacılık sektöründeki araştırma kitlemiz üzerinde kanıtlandığı söylenebilmektedir.

Araştırmada son olarak elde edilen bulgu temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolüne ilişkindir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, teknostresin işgörenlerin temel benlik değerlendirmesini artırarak iş tatmin düzeylerini artırdığı görülmektedir. Daha önce bu aracılık etkisini araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için literatüre önemli bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma sonucu ile teknostresin araştırma kitlemiz için her zaman bir tehdit unsuru olarak algılanmadığı; aksine bir gelişim fırsatı olarak değerlendirilebileceği ve teknolojiyle başa çıkma kapasitesinin işgören tarafından mesleki başarı olarak görülebileceğini ortaya koymuştur. Stresi olumlu seviyede tutabilen iş görenlerin yüksek temel benlik değerlendirmesine ve iş tatminine sahip olacağı söylenebilmektedir.

Araştırma sonucunda teoriye sağlanan katkıların yanı sıra uygulayıcılar için de bazı pratik katkılar elde edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda teknostresin her zaman olumsuz olmadığı ve yönetilebildiği sürece çalışanları motive eden ve olumlu bilişsel süreçlerle temel benlik değerlendirmesini artırdığı ve bu artışında iş tatmini artırdığı görülmüştür. Bu bağlamda yöneticiler,

ödüllendirme gibi teşvik yöntemleri kullanarak teknostresi olumlu seviyede tutmak için çaba sarf etmelidir. Özellikle teknik destek ekipleri oluşturarak ve eğitim programları gibi farklı yöntemler kullanarak çalışanların teknolojiye adaptasyonunu kolaylaştırmalı ve olumlu teknostresi teşvik etmelidirler. Ayrıca psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vererek çalışanların stres yönetme becerilerini geliştirmelidirler. Bu tür destekler çalışanların teknolojik yenilikler karşısında stres yaşamalarını engelleyeceği için iş tatminlerinin de artmasını sağlayabilecektir.

Teknostres doğrusal olmayan ilerlemesiyle, zamanla değişebilir ve olumsuz etkiler yaratabilir. Böylece, teknostres yaratıcıları, işgörenlerin teknoloji ile yenilik yapma düzeyini azaltmakta ve teknoloji destekli görevlerde performansı olumsuz yönde etkilemektedir (Tarafdar vd., 2015: 35). Ayrıca iş tatminsizliğine, işe katılım eksikliğine, yıkıcı davranışa, düşük performansa ve yetersiz yaratıcılık gibi sonuçlara yol açmaktadır (Ragu-Nathan 2008: 419). Teknostres, tükenmişliğe (Califf ve Brooks, 2020), işten ayrılmaya (Nastjuk vd., 2023), rol belirsizliğine (Kumar vd., 2023), rol çatışmasına (Hwang ve Cha, 2018), verimsizliğe (Erdem ve Sökmen, 2022), iş yüküne (Suharti ve Susanto, 2014), iş-aile çatışmasına (Riglea vd., 2021) ve sanal kaytarmaya (Güğercin, 2020) sebep olarak örgütlere ciddi maliyetlere neden olmaktadır. Örgütlerde bilgi çeşitliliğine sahip ortamlar oluşturarak, işgörenlerin teknolojinin getirdiği zor ve karmaşık görevlerin üstesinden gelmelerine kolaylık sağlayacaklar ve yaşanacak teknostresin gücünü hafifletmesine imkân sunacaklardır (Wang vd., 2023). Yoğun çalışma temposuna sahip olan bankacıları da tüm bu değişkenler açısından düşündüğümüzde işgörenlerin teknostrese maruz kalmalarını engellemek işgörenler için bireysel ve örgütsel olumlu sonuçları artırırken olumsuz sonuçları azaltacağı öngörülmektedir. Bu nedenle uygulayıcıların işgörenleri ve örgüt koşullarını baz alarak teknostresle mücadele stratejileri geliştirmesi büyük önem arz etmektedir.

Araştırma Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Araştırmanın sınırlılıklarından ilki, teknostresin olumsuz yönüyle incelenmesidir. Olumlu teknostresin (Techno-eustress) yararlı olabileceği ve örgütlerin bu durumdan faydalanması gerektiği ifade edilmektedir (Tarafdar vd., 2019). Gelecek çalışmalarda teknostresin bu boyutunun ele alınması ve iş tatmini, performans, verimlilik ve yaratıcılık gibi değişkenler üzerindeki etkisinin incelenmesi önerilmektedir. Diğer bir sınırlılık ise araştırmanın kesitsel veriler üzerinde yapılması ve teknostresteki dönüşümün tespit edilememesidir. Gelecek araştırmacıların teknostresin olumludan olumsuza dönüşebileceğini göz önüne alarak zamanın yaratacağı değişimi incelemek için boylamsal araştırmalar yapmaları literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın en önemli sınırlılıklarından birisi de sadece bankacılık sektöründe gerçekleştirilmiş olmasıdır. Özellikle teknostresin farklı sektörlerdeki etkisinin incelenmesi, araştırma modelinin teknoloji yoğunluğuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için sektörler arası karşılaştırmalı analizler yapılması önerilmektedir. Örneğin; sağlık sektörü ve yazılım sektöründen veri toplanarak teknoloji yoğunluğunun araştırma modelinde yarattığı farklılıklar tespit edilebilir. Bununla birlikte kültürün özellikle bireysel algılarda neden olacağı değişimi tespit etmek için araştırma modelinin farklı kültüre sahip işgörenler üzerinde tekrarlanması literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu araştırmada sadece temel benlik değerlendirmesinin aracılık rolü incelenmiştir. Teknostres ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi aracı veya düzenleyici olarak etkileme potansiyeli olan örgütsel destek, dijital okuryazarlık, psikolojik esneklik ve kişilik özellikleri gibi farklı değişkenler eklenerek araştırma modeli değiştirilebilir. Son olarak bu araştırmada sadece anket yönteminden faydalanılmıştır. Gelecek araştırmacılar nitel araştırma tekniklerinden de faydalanarak teknostres yaratıcılarını tespit edebilir ve teknostresle mücadele stratejilerinin geliştirebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 04.10.2024 tarih ve 426 karar nolu Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Akgündüz, Y., & Akdağ, G. (2014). İşgörenlerin Kişilik Özelliklerinin Temel Benlik Değerlendirmelerine ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *12*(24), 295-318.

Aktan, O., & Toraman, C. (2022). The relationship between technostress levels and job satisfaction of teachers within the COVID-19 period. *Education and Information Technologies, 18*(1), 1-25.

Alam, M. A. (2015). Techno-stress and productivity: Survey evidence from the aviation industry. *Journal of Air Transport Management, 50*, 62–70. doi: 10.1016/j.jairtraman.2015.10.003.

Alshammary, K. M., & Hilmi, M. F. (2024). Balancing Technology and Leadership: Implications for Employee Satisfaction in Saudi Arabian Healthcare. *International Journal of Religion, 5*(5), 1083-1096.

Aydın, G. Ç., Aytaç, S., & Şanlı, Y. (2021). İşe İlişkin Duygular, İş Stresi ve Tükenmişliğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma*. Journal of Social Policy Conferences*, 80, 1-35.

Azizoğlu, Ö. (2023). *Teknostres, Güncel Örgütsel Davranış Yaklaşımları* (Ed., Esra Aydın), (63-86), İstanbul: Efe Akademi,

Barac, I., Prlic, N., Pluzaric, J., Farcic, N., & Kovacevic, S. (2018). The Medıatıng Role of Nurses' Professıonal Commıtment in the Relatıonshıp Between Core Self-Evaluatıon and Job Satısfactıon. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, *31*(5), 649–658. http://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01256.

Basım, N., & Şeşen, H. (2009). Örgütsel Adalet Algısı-Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ilişkisinde iş Tatmininin Aracılık Rolü. *17.nci Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabi*, Eskişehir, 21-23.

Basım, N., Güler, M., & Ocak M. (2021). Bireysel kaynaklar, işi biçimlendirme ve işe tutulma ilişkisinde başa çıkmanın aracılık rolü. *Erciyes Akademi, 35*(4), 1741-1754. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1002287.

Bayrak Kök, S .(2006). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 20*(1), 291-300.

Biregeyi, J., Hadzic, S., & Landin, S. (2023). Beyond The Pandemic: Exploring Quiet Quitting And Job Satisfaction: A Qualitative Research Exploring Job Satisfaction in '*The New Workplace*'. Bachelor Dissertation, Jönköping University, Sweden.

Bono, J., & Judge, T. A. (2003). Core Self-Evaluation: A Riview of the Trait and its Role in Job Satisfaction nad Job Performance. *European Journal of Personality*, *17*, 5–18.

Bouwman, H., Van den Hooff, B., Wijngaert, L. v. d., & Dijk, J. v. (2005). *Information & Communication Technology in Organizations*. London, Sage Publications Inc.

Brod, C. (1984). *Technostress: The Human Cost of the Computer Revolution*. Addison-Wesley, Boston, MA.

Bui, H. N., & Duong, C. D. (2024). ChatGPT adoption in entrepreneurship and digital entrepreneurial intention: A moderated mediation model of technostress and digital entrepreneurial self-efficacy. Equilibrium. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, 19*(2), 391–428. https://doi.org/10.24136/eq.3074.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (17. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Byrne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming (Multivariate Applications Series) (2nd ed.)* New York: Taylor & Francis Group.

Califf, C. B., & Brooks, S. (2020). An Empirical Study of Techono-stress, Literacy Facilitation, Burnout, and Turnover Intention as Experienced by K-12 Teachers. *Computers & Education, 157*, 103971.

Chandra, S., Shirish, A., & Srivastava, S. C. (2019). Does Technostress Inhibit Employee Innovation? Examining the Linear and Curvilinear Influence of Technostress Creators*. Communications of the Association for Information Systems, 44*, 299-331.

Chang, C. H., Ferris, D. L., Johnson, R. E., Rosen, C. C., & Tan, J. A. (2012). Core self-evaluations: A review and evaluation of the literature. *Journal of Management*, *38*, 81–128. https://doi.org/10.1177/0149206311419661.

Cristofaro, M., & Giardino, P. L. (2020). Core Self-Evaluations, Self-Leadership, and the Self-Serving Bias in Managerial Decision Making: Alaboratory Experiment. *Administrative Sciences. 10*, 64. doi:10.3390/admsci10030064.

Çağlın, C., & Seçkin, Ş. N. (2024). Hemşirelerin Algıladığı Örgütsel Desteğin ve Temel Benlik Değerlendirmesinin İşe Tutkunluk Üzerindeki Etkisinde İş Becerikliliğinin Aracılık Rolü. İş ve İnsan Dergisi, 11(1), 61-76. doi: 10.18394/iid.1326486.

Çetin, D., & Bülbül, T. (2017). Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları ile Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17* (3), 1241-1264.

Erdem, E., & Sökmen, A. (2022). Havacılıkta Teknostresin Verimlilik Üzerine Etkisinde Öğrenen Örgütlerin Aracılık Rolü: Hava Aracı Bakım Personeli Tutumları Üzerine Bir Alan Araştırması. *Journal of Business Research-Turk, 14* (4), 3105-3122.

Erez, A., & Judge, T. A. (2001). Relationship of Core Self-Evaluations To Goal Setting, Motivation, And Performance. *Journal of Applied Psychology, 86*, 1270–1279.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. Journal of Marketing Research, 18, 39-50.

Fried, Y., & Ferris, G. R. (1987). *The Validity of the Job Characteristics Model: A Review and Meta-Analysis. Personnel Psychology, 40*(2), 287–322. DOI:10.1111/j.1744-6570.1987.tb00605.x

Gökbulut, B., & Dindaş, S. (2022). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 13*(47), 42-59.

Güğerçin, U. (2020). Does techno-stress justify cyberslacking? An empirical study based on the neutralisation theory. *Behaviour & Information Technology, 39*(7), 824-836.

Gürbüz, S. (2019). *Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S., Costigan, R., & Teke, K. (2021). Does beign positive work in a mediterranean collectivist culture? Relationship of core self-evalutions to job satisfaction, life satisfaction, and commitment. *Current Psychology, 40*, 226–241.

Gürbüz, S., Erkuş, A., & Sığrı, Ü. (2010). İş Tatmini ve İş Performansının Yeni Öncülü: Temel Benlik Değerlendirmesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 2*(1), 69-76.

Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance, 16*(2), 250-279.

Hair, J. F. Jr., Black, W. C. Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis (7 nd ed.). New Jersey: Prentice-Hall International Inc.

Hayes, A. F. (2013). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regressio based approach. The Guilford Press.

Hwang, I., & Cha, O. (2018). Examining technostress creators and role stress as potential threats to employees' information security compliance. *Computers in Human Behavior, 81*, 282–293.

Ioannou, A., Lycett, M., & Marshan, A. (2024). The Role Mindfulness in Mitigating the Negative Consequences of Technostress. *Information Systems Frontiers*, *26*, 253-549.

Issa, H., Jaber, J., & Lakkis, H. (2024). Navigating AI unpredictability: Exploring technostress in AI-powered healthcare systems. *Technological Forecasting and Social Change, 202,* 123311, https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123311.

İşcan, Ö. F., & Timuroğlu, M. K. (2007). Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21*(1), 119-135.

Jena, R. K. (2015). Impact of Technostress on Job Satisfaction: An Ampirical Study among Indian Academician, *The International Technology Management Review, 5*(3), 1147-124.

Judge, T. A. & Larsen, R. J. (2001). Dispositional affect and job satisfaction: A review and theoretical extension. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 10.1006/obhd.2001.2973 86(1), 67-98. doi: 10.1006/obhd.2001.2973.

Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core selfevaluations traits—self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability—with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology, 86*(1), 80-92.

Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., & Thoresen, C. J. (2003). The Core SelfEvaluations Scale: Development of a Measure. *Personnel Psychology*, *56*(2), 303–331.

Judge, T. A., Locke, E. A. & Durham, C. C. (1997). The Dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. Research in Organizational Behavior, 19, 151-188.

Karcıoğlu, F., & Akbaş, S. (2010). İşyerinde Psikolojik Şiddet ve İş Tatmini İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24*(3), 139-161.

Kopuz, K., & Aydin, G. (2020). Sağlık Çalışanlarında Teknostres: Bir Özel Hastane Örneği. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi. 2*(3), 249-264.

Kumar, A., Krishnamoorthy, B., & Bhattacharyya, S. S. (2023). Machine learning and artificial intelligence-induced technostress in organizations: A study on automation augmentation paradox with socio-technical systems as coping mechanisms. *International Journal of Organizational Analysis*, https://doi.org/ 10. 1108/IJOA-01-2023-3581.

La Torre, G., De Leonardis, V., & Chiappetta, M. (2020). Technostress: How does it affect the productivity and life of an individual? Results of an observational study. *Public Health, 189*, 60–65.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.

Leitner, S. M., & Stöllinger, R. (2022). Does my computer protect me from burnout? Cross-country evidence on the impact of ICT use within the Job Demands–Resources Model. Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna.

Li, Y., Wang, Z., You, W., & Liu, X. (2022). Core self-evaluation, mental health and mobile phone dependence in Chinese high school student s: why should care. *Li et al. Italian Journal of Pediatrics, 48*(28), 1-8. https://doi.org/10.1186/s13052-022-01217-6.

Locke, E.A. (1969), What is job satisfaction? *Organizational Behavior Human Performance*. *4*, 309–336.

Nastjuk, I., Trang, S., Grummeck-Braamt, J-V., Adam, M. T. P., & Tarafdar, M. (2023). Integrating and Synthesising Technostress Research: A MetaAnalysis on Technostress Creators, Outcomes, and IS Usage Contexts. *European Journal of Information Systems*, 1-22.

Nemteanu, M.-S., Dinu, V., & Dabija, D.-C. (2021). Job Insecurity, Job Instability, and Job Satisfaction in the Context of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Competitiveness, 13*(2), 65–82. https://doi.org/10.7441/ joc.2021.02.04.

Özpehlivan, M. (2018). İş Tatmini: Kavramsal Gelişimi, Bireysel ve Örgütsel Etkileri, Yararları ve Sonuçları. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 43-70.

Panisoara, I. O., Lazar, I., Panisoara, G., Chirca, R., & Ursu, A. S. (2020). Motivation and continuance intention towards online instruction among teachers during the COVID-19 pandemic: The mediating effect of burnout and technostress. *Int. J. Environ. Res. Public Health, 17*, 8002.

Park, H-J., & Cho, J-S. (2016). The influence of information security technostress on the job stisfaction of employees. *Journal of Business and Retail Management Research, 11*(1), 66-75.

Pesamaa, O., Zwikael, O., Hair, J. F., & Huemann, M. (2021). Publishing quantative papers with rigor and transperancy. *International Journal of Project Management*, *39*(3), 217-222.

Pflügner K., Maier C., & Weitzel T. (2020). The direct and indirect influence of mindfulness on techno-stressors and job burnout: A quantitative study of white-collar workers. *Computers in Human Behavior*, 1-43.

Podsakoff, P.M., & Organ, D. (1986). Self-Reports in Organizational Research: Problems Prospects. *Journal of Management, 12*(4), 531-544.

Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for endusers in organizations: Conceptual development and validation. *Information Systems Research, 19*(4), 417–433.

Riglea, S., Rus, C. L., & Ratiu, L. (2021). The mediating role of the work-family conflict in the relationship between technostress and psychological well-being in the COVID-19 pandemic context. *Psihologia Resurselor Umane, 19*, 123-140.

Robbins, S. P., & Judge, T. (2017). *Organizational Behavior*, (17 ed.) Upper Saddle River, N.J.: Pearson International Edition.

Rode, J. C., Judge, T. A., & Sun, J. J. (2012). Incremental validity of core self-evaluations in the presence of other self-concept traits: An investigation of applied psychology criteria in the U.S. and China. The Journal of Organizational and Leadership Studies, 19,324338. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100452.

Rutherford, B., Boles, J., Hamwi, A., Madupalli, R., & Rutherford, L. (2009). The role of the seven dimensions of job satisfaction in salesperson's attitudes and behaviors. *Journal of Business Research, 62*(11), 1146-1151.

Suh, A., & Lee, J. (2017). Understading teleworks' technostress and its influence on job satisfaction. *Internet Research, 27*(1), 140-159.

Suharti, L., & Susanto, A. (2014). The Impact of Workload and Technology Competence on Technostress and Performance of Employees. *Indian Journal of Commerce & Management Studies, 5*(2), 1-7.

Sutanti, M., & Sandroto, C. W. (2021). Core Self-Evaluation and Job Satisfaction: Mediatinf Role of Career Commitment. *Review of Management and Entrepreneurship, 5*(2), 93-112.

Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: Türk savunma sanayinde bir araştırma* (Doktora Tezi). T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Tarafdar, M., Bolman Pullins, E., & Ragu-Nathan, T. S. (2014). Examining impacts of technostress on the professional salesperson's behavioural performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 34*(1), 51-69.

Tarafdar, M., Cooper, C. L., & Stich, J. F. (2019). The technostress trifecta-techno eustres, techno distres and design: Theoretical directions and an agenda for research. *Information Systems Journal*, 1-53.

Tarafdar, M., Pullins, E. B., & Ragu-Nathan, T. S. (2015). Technostress: negative effect on performance and possible mitigations*. Information Systems Journal, 25*(2), 103132.

Tarafdar, M., Tu, Q., & Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact of technostress on End-User Satisfaction and Performance. *Journal of Management Information Systems, 27*(3), 303-334.

Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B-S., & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The Impact of Technostress on Role Stress and Productivity. *Journal of Management Information Systems, 24*(1), 301-328.

Tortumlu, M., Barutcu, A. S., Akcakanat, T., & Uzunbacak, H. H. (2020). Temel benlik değerlendirmesinin iş tatminine etkisinde psikolojik iyi oluşun aracılık rolü. *Business and Economics Research Journal, 11*(4), 1147-1162.

Truta, C., Maican, C. I. Cazan, A. M. Lixăndroiu, R. C. Dovleac, L., & Maican, M. A. (2023). Always connected @ work. Technostress and well-being with academics.Comput. *Hum. Behav*., 143, Article 107675, 10.1016/j.chb.2023.107675.

Türen, U., Erdem, H., & Kalkin, G. (2015). İş Yerinde Tekno-Stres Ölçeği: Havacılık ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 6*(1), 1-19.

Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation.* New York: Wiley.

Wang, H., Ding, H., & Kong, X. (2023). Understanding technostress and employee well-being in digital work: the roles of work exhaustion and workplace knowledge diversity. *International Journal of Manpower*, *44*(2). 334-353. https://doi.org/10.1108/IJM-08-2021-0480.

Wang, K., & Shu, Q. (2008). The moderating impact of perceived organizational support on the relationship between technostress and role stress. In Database and Expert Systems Application. *19th International Workshop on (420-424). IEEE*.

Weil, M. M., & Rosen, L. D. (1999). Don't Let Technology Enslave You. Workforce, *78*(2), 56-58.

Weinert, C., Maier, C., Laumer, S., & Weitzel, T. (2020). Technostress mitigation: an experimental study of social support during a computer freze. *Journal of Business Economics, 90*, 1199-1249.

Yıldırım, Y. (2022). *Teknolojinin Yönetim ve Organizasyon Süreci*, Akkoyun, B. (Ed.). Stratejik İşletme Yönetiminde Teknolojinin Endüstriyel Süreci. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Zahoor, N., Roumpi, D., Tarba, S., Arslan, A., & Gölgeci, İ. (2024). The role of digitalization and inclusive climate in building a resilient workforce: An ability–motivation–opportunity approach. *Journal of Organizational Behavior.* 1-29. DOI: 10.1002/job.2800.

Zhang, J., Wu, Q., Miao, D., Yan, X., & Peng, J. (2013). The Impact of Core Self-evalutions on Job Satisfaction: The Mediator Role of Career Commitment. *Soc Indic Res*. DOI: 10.1007/s11205-013-0328-5.

Extended Summary

The Mediating Role of Core-Self Evaluation in the Effect of Technostress on Job Satisfaction

The continuous evolution of technological progress has brought forward applications such as robotic coding, the Internet of Things, virtual reality and artificial intelligence. Technological progress started with the industrial revolution and gained momentum with the development of today's internet technology (Yıldırım, 2022: 485). Information communication technologies are today's widespread technologies that can be connected anywhere regardless of time and place. In particular, information communication tools such as wireless networks, mobile communication networks and the Internet are becoming indispensable elements of our lives (Wang, 2008). In recent years, technology has become visible as a challenge that affects individuals' performance and well-being, and technostress has begun to be seen as the "dark side" of information communication technologies (Truta et al., 2023). Technostress is defined as a modern adaptation disorder resulting from not coping with new technology (Brod, 1984). This situation has caused technostress on employees with the rapid advancement of technology. Especially in sectors such as banking where technology is used intensively, the effect of technostress on job satisfaction has attracted attention. Technostress may cause employees to evaluate themselves negatively and reduce their job satisfaction. In this context, the aim of the study is to determine the effect of technostress on job satisfaction in a sample of bank employees. The study examined whether employees' positive evaluations of themselves reduce the negative effects of technostress.

Tarafdar et al. (2007) explained technostress in five dimensions. These are technological insecurity, technological invasion, technological complexity, technological uncertainty and technological overload. Technological insecurity refers to the risk of losing their jobs due to the development of information communication systems. Technological invasion describes the conflict caused by information technologies by interfering in every aspect of the lives of employees (Tarafdar et al., 2007). Technological complexity refers to the problems experienced by the employee due to his/her inability to learn the technology that he/she has to use in fulfilling his/her responsibilities. Technological uncertainty defines the helplessness experienced by the employee who cannot catch and adapt to the ever-changing technology (Türen et al., 2015). Technological overload refers to the difficulty experienced by employees in meeting the demand that exceeds their abilities (Tarafdar et al., 2007).

Job satisfaction refers to the positive feelings that arise as a result of the satisfaction of the employee and then turning to the organization with positive emotions (Özpehlivan, 2018: 46). Job satisfaction is determined according to the extent to which the organization meets the needs of its employees (Rutherford et al., 2009). The factors that constitute job satisfaction are wages, work, working conditions, supervision, promotions, colleagues, recognition, management, organization (Locke, 1969); the degree of physical load, reward structure, job requirements, job purpose, job attractiveness, remuneration, colleagues, management style and organizational climate (Aktan & Toraman, 2022). Job satisfaction becomes evident according to the degree to which the expectations of the employee's feelings, thoughts, wishes and needs are met. Providing conditions that meet expectations leads to job satisfaction (Bayrak Kök, 2006: 293).

Judge et al. (1997) introduced the concept of core-self evaluation (CSE) as a predictor of job satisfaction. CSE is defined as the basic evaluation of an individual's self-worth, effectiveness and ability (Judge et al., 1997). In other words, it states that individuals' skills are the main actors in ensuring effective performance (Cristofaro & Giardino, 2020: 4). The CSE consists of self-esteem, self-efficacy, emotional balance and locus of control dimensions. (1) Self-esteem is defined as the general value an individual places on himself/herself; (2) self-efficacy is defined as the belief in how well one can perform and succeed in different situations; (3) locus of control is defined as the individual's ability to

control the events in his/her life focus; (4) emotional balance is defined as the individual's tendency to feel confident, stable and secure about himself/herself (low neuroticism) (Judge et al., 1997; Judge & Bono, 2001).

The relationship between the research variables can be explained within the framework of job characteristics theory. The job characteristics theory explains how job characteristics affect employees' motivation and job satisfaction (Hackman & Oldman, 1976). This theory claims that complex and enriching jobs are related to job satisfaction, motivation and performance. More specifically, it is argued that five basic job characteristics (skill variety, task identity, task importance, task significance, autonomy, and feedback from work) affect three critical psychological states (experienced meaningfulness of work, responsibility for job outcomes, and knowledge of the real, consequences of work activities), which in turn affect job outcomes (intrinsic job motivation, job satisfaction, and attendance) (Fried & Ferris, 1987: 287-288). Based on this theory, it can be said that while technostress arising from job characteristics affects job satisfaction of employees, core-self evaluation, which express a psychological state, have a critical importance in this relationship. Technostress prevents employees from perceiving the meaning and importance of their work. However, it is predicted that employees with high core-self evaluation can reduce the negative effects of technostress on job satisfaction by increasing their capacity to overcome difficulties.

The relationships between variables were analyzed using quantitative research method. The research sample consists of private bank employees in Turkey. Using the convenience sampling method, the survey link created on Google Form was sent to 240 people via WhatsApp and e-mail. After missing data control, 2 questionnaire forms were eliminated and 238 questionnaires were included in the analysis. The questionnaire consists of two parts. The first one consists of demographic variables (gender, age, educational status, marital status, length of service, status of the bank, type of the bank, average income) and the second one consists of variables determined within the framework of the purpose of the study (technostress, job satisfaction, core-self evaluation). A 5-point Likert scale (1= Strongly Disagree, 5= Strongly Agree) was used to measure the variables. When the demographic characteristics of the 238 participants included in the study are examined, 59.2% of the participants are men, 47.9% of them are between the ages of 34-41, 34.9% of them have an average monthly income of 20,500 ₺, 74.8% of them are bachelor's degree graduates, 76.9% of them are married, 38.7% of them have been working for more than 15 years, 76.1% of them have private bank status and 78.6% (N=187) of them work in a deposit bank. Internal consistency analysis, Confirmatory Factor Analysis (CFA) and Process Macro (Hayes Methods) were used to analyze the research data. Bootstrap technique was used to examine the mediating role of core-self evaluation in the relationship between technostress and job satisfaction (Hayes 2013, Model 4). Using the Process Macro program developed by Hayes (2013), 5000 resampling with bootstrap technique and 95% confidence interval method were preferred.

The study revealed that technostress has a negative effect on job satisfaction. This finding shows that technostress negatively affects employees' job satisfaction in parallel with the studies in the literature (Ragu-Nathan et al., 2008; Tarafdar et al., 2014). In addition, it was found that core-self evaluation mediates this relationship. It has been observed that employees with high core-self evaluation can cope with technostress better and therefore increase their job satisfaction levels. Interestingly, technostress was found to have a positive effect on core-self evaluation. This shows that employees in the banking sector feel more empowered when they perceive technostress as a challenge and overcome it, and this is perceived as a positive personal development. This research suggests that core-self evaluation play an important mediating role in reducing the negative effects of technostress on job satisfaction. Positive self-evaluations can increase job satisfaction by reducing the detrimental effects of technostress. As a suggestion for practitioners, self-confidence building and coping skills programs should be implemented to increase employees' capacity to cope with technostress. In

addition, this research shows that technostress may not always be harmful; in some cases, it can be seen as a positive stress (techno-eustress) that offers development opportunities for employees.

The first limitation of the study is that technostress is examined from a negative perspective. It is stated that positive techno-stress (Techno-eustress) can be beneficial and organizations should benefit from this situation (Tarafdar et al., 2019). In future studies, it is recommended to address this dimension of technostress and examine its effect on variables such as job satisfaction, performance, productivity and creativity. Another limitation is that the study was conducted on cross-sectional data and the transformation in technostress could not be determined. It would be an important contribution to the literature for future researchers to conduct longitudinal studies to examine the change over time, considering that technostress can change from positive to negative.

One of the most important limitations of the research is that it was conducted only in the banking sector. It is recommended to conduct comparative analyses across sectors to examine the impact of technostress in different sectors and to determine whether the research model differs according to technology intensity. For example, by collecting data from the health sector and the software sector, the differences created by technology intensity in the research model can be determined. In addition, repeating the research model on employees with different cultures in order to determine the change that culture will cause especially in individual perceptions will contribute to the literature. In addition, only the mediating role of core self-evaluation was examined in this study. The research model can be modified by adding different variables such as organizational support, digital literacy, psychological flexibility and personality traits that have the potential to affect the relationship between technostress and job satisfaction as mediators or moderators.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 421-444

Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Yöneticilerinin Engelli İşgörenlere Yönelik Tutumları: Gaziantep Örneği

N. Aybike HÖKELEKLİ[1], Evrim YILDIZ[2]

Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Yöneticilerinin Engelli İşgörenlere Yönelik Tutumları: Gaziantep Örneği

Öz

Yapılan çalışmalarda engelli bireylerin istihdamı konusunda en önemli engelin işverenler olduğu ve çoğu işverenin engelli bireylerin başarılı olabilecekleri işlerle alakalı bilgi sahibi olmadıkları ya da engellilere göre gerekli düzenlemeler yapmadıkları görülmüştür. Bu kapsamda araştırmanın amacı Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarının ve işe alma niyetlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda anket yoluyla 198 veri toplanmış, toplanan veriler SPSS programında analizlere tabi tutulmuştur. Genel bulgular kapsamında tüm boyutların ortalamanın altında (<3) değerlendirildiği görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda tutum ve işe alma niyetinin çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaştığı; tutum ve işe alma niyeti arasında çift yönlü ilişki bulunduğu ve tutumun işe alma niyetini etkilediği ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular kapsamında çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engelli Bireyler, Engelli Çalışanlar, Yiyecek İçecek İşletmeleri, Gaziantep

An Examination of Food and Beverage Managers' Attitudes Toward Employees with Disabilities: A Case Study of Gaziantep

Abstract

Studies have shown that one of the most significant barriers to the employment of individuals with disabilities is employers themselves. Many employers lack knowledge about the types of jobs in which individuals with disabilities can be successful or fail to make the necessary accommodations for them. In this context, the aim of this study is to examine the attitudes and hiring intentions of managers in food and beverage establishments in the Gaziantep region toward employees with disabilities. For this purpose, data were collected through a survey from 198 participants and analyzed using the SPSS software. The general findings indicated that the average scores for all dimensions were below the midpoint (<3). The analyses revealed that attitudes and hiring intentions varied according to certain demographic variables; a bidirectional relationship existed between attitude and hiring intention, and attitude was found to influence hiring intention. Based on these findings, several recommendations were proposed.

Keywords: *Disabled Individuals, Disabled Employees, Food and Beverage Businesses, Gaziantep*

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Hem dünyada hem de ülkemizde, ekonomik ve sosyo-kültürel kaynaklardan yoksun bırakılan engelli bireyler için iş imkânı sağlamada turizm sektörü oldukça önemli bir kaynak durumundadır. Günümüzde

[1] Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, h.aybike@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3900-3212

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, evrimxyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0407-8783

Makale Gönderim Tarihi: 03.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 16.06.2025

artık insan haklarının korunmasında önemli girişimlerde bulunulmuş ve pozitif ayrımcılık durumu hemen hemen ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim toplumdaki diğer bireylerle engelli bireylerin eşit imkânlardan faydalanması pozitif ayrımcılık düşüncesi olmamalıdır. Engelli bireylerin istihdamı devletin yapacağı teşviklerle bir zorunluluk değil bir gönüllülük olmalıdır. Engelli bireylerin istihdamı konusunda en önemli engelin işverenler olduğu ve çoğu işverenin engelli bireylerin başarılı olabilecekleri işlerle alakalı bilgi sahibi olmadıkları ya da engellilere göre gerekli düzenlemeler yapmadıkları görülmüştür (Aracı ve Koçak, 2014). Bu noktada devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri anayasamızda yer alan eşitlik hususları doğrultusunda hareket etmeli ve engelli bireylerin ülkemizde sosyal hayata uyum sağlayarak işgücünde yer almaları konusunda destekleyici olmalıdır.

Engelli bireylerin işe alım süreçleri ile istihdam deneyimlerinin incelenmesi, yalnızca bireysel düzeyde karşılaşılan zorluklara değil, aynı zamanda daha geniş yapısal ve sistemsel eşitsizlikleri de ortaya koymaktadır. Bu süreçler, hukuki düzenlemelerin karmaşıklığı, toplumsal önyargılar ve değişkenlik gösteren ekonomik koşulların etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir sorunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin iş gücü piyasasına etkin ve eşit katılımı, yalnızca mevzuat düzeyinde değil, aynı zamanda sosyal tutumların dönüşümü ve kurumsal yapıların düzenlenmesi ile mümkündür.

İş performans geçmişi oluşturmada ve istihdam becerileri konusundaki birtakım zorluklar sebebiyle, engelli bireylerin istihdam ayrımcılığı riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumdan işverenler de etkilenmektedir. Ayrıca işverenlerin engelli bireyler adına işe uyum sağlayıp sağlamama endişeleri, maliyet kaygıları ve hukuki çekinceler sebebiyle, işverenler engelli bireyleri işe almakta çoğu zaman tereddüt etmektedir. İşverenler, engelli bireyleri nasıl çalıştıracakları ve bu bireyleri işletmelerde nasıl değerlendirecekleri konusunda yeterli bilgi ya da tecrübeye sahip olmadıkları için engelli bireyleri istihdam etmeyi problem olarak düşünmektedir (Kaye vd., 2011). Ancak, bir işletme kamuoyuna çeşitli ve kapsayıcı bir iş gücüne sahip olduğunu engelli bireyleri istihdam ederek gösterebilir. Bu durum, çevredeki diğer işletmeler tarafından örnek alınabilir ve iş dünyasında daha kapsayıcı bir ortam oluşturma hususunda etkili olabilir.

Engelli bireylerin işsizlik oranlarının azaltılması için hâlen yoğun çabalara ihtiyaç duyulmaktadır. Engelli bireylerin istihdamı ve kariyer gelişimleri önündeki engeller çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Hem kamu hem de özel sektör işverenleri tarafından en sık belirtilen engel, ilgili iş deneyiminin eksikliği olmuştur. Bunun yanı sıra tespit edilen diğer engeller arasında; yöneticilerin gerekli düzenlemeleri nasıl yapacakları konusunda bilgi eksikliği, yöneticilerin ve çalışma arkadaşlarının tutumları ve önyargıları, engelli bireylerin gerekli beceri ve eğitime sahip olmamaları ile eğitim, denetim ve gerekli düzenlemelere ilişkin maliyetler yer almaktadır (Bruyere, 2000).

İş yerinde çalışan diğer bireylerin ve müşterilerin engelli bireylere tutumları yine istihdam sürecinde önemli bir endişe kaynağı olarak düşünülmektedir. Bazı çalışanlar ve müşteriler tarafından engelli çalışanların görevlerini yerine getirme kapasiteleri sorgulanabilir fakat bu durumun aksine, engelli bireylerin daha yüksek sadakate, düşük işten ayrılma oranına, daha yüksek verimlilik ve psikolojik açıdan daha güvenli bir çalışma ortamı oluşturma kapasitesine sahip oldukları unutulmamalıdır (Kalargyrou, 2014). Narayanan (2018), engelli çalışanların, engelleri sebebiyle iş arkadaşları tarafından farklı şekillerde kötü muamele görmeleri, sosyal izolasyon yaşamaları, adil ücretlendirme yapılmaması, eşit eğitim ve mesleki fırsatlar sağlanmaması gibi birtakım zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Yaşanan bu sıkıntıların yanı sıra kimi zaman engelli bireylerin istihdam edilmesinin, engeli olmayan çalışanlar üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Buna göre engeli olmayan çalışanlarda üretkenlikte düşüş, çalışırken rahatsızlık hissetme, gereksiz bir yük ya da zorluk yaşama algıları oluşmaktadır (Gatchalian vd., 2014). Ayrıca, işletme maliyetlerindeki artış, engelli çalışanlar için planlanan eğitimin zorluğu, iş yerinde yaşanılan devamsızlık, dakiklik ve işten ayrılma oranının artması

konusundaki endişeler işverenlerin yaşadığı sıkıntılar arasında yer almaktadır. Engelli bireyleri istihdam etmek, ek güvenlik ve sağlık önlemlerinin alınmasını, bütün çalışanlara ek eğitimlerin verilmesini, daha ciddi denetim mekanizmasının oluşturulmasını ve iş kazalarıyla hataların yönetilmesini gerektirir (Gatchalian vd., 2014).

Engelli bireylerin istihdamı genel olarak değerlendirildiğinde, insan hakları bakımından dikkate değer sonuçlar çıkarılsa bile, bazı işverenler engelli bireylere istihdam sağlamada hala çekimser davranmaktadır. Bunun sebebi, özellikle yiyecek içecek işletmelerinde, engelli çalışanların iş yerlerinin genel performansını etkileyebileceğini düşünmeleridir. Bu sebeple, bu çalışma yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarını ve işe alma niyetlerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Engelliğin Tanımı

Türk Dil Kurumu (TDK) engelli kelimesinin tanımını bir hareketin önünü kesen, pürüz, handikap olarak yapmaktadır. Buna benzer şekilde TDK, engelli kelimesini kökü olarak engel sözcüğünü bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep; mani, pürüz olarak tanımlamaktadır. Engellilik durumu, kişilerin hem mesleki hem de sosyal faaliyetleri gerçekleştirirken yaşadıkları dezavantajlar ve kısıtlamalardır (Bağcı, 2017:2). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, engellilik; aktivite sınırlamaları, bozukluklar ve katılım kısıtlılıklarını kapsayan bir terimdir. Bu, bir kişinin yaralanma, hastalık ya da bozukluk gibi mevcut sağlık durumu ile yaşadığı çevresel ve kişisel faktörler arasındaki ilişkiyi yansıtan karmaşık bir olgu olarak düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, engelliliği anlamak için Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırmasını (ICF) kullanmaktadır. ICF' ye göre engellilik, bozukluk (vücut fonksiyonu veya yapısındaki bir sorun), aktivite sınırlaması (kişilerin görevleri yerine getirmekte sıkıntı yaşaması) ve katılım kısıtlılığı (kişilerin yaşam durumlarına katılımında yaşadığı sıkıntılar) olarak ifade edilmektedir. Bu bakış açısında, engellilik sadece tıbbi bir modelden ele almak yerine, çevresel ve sosyal faktörleri de kapsayan daha detaylı bir biyopsikososyal anlayışı belirtmektedir (Yenipazarlı vd., 2020). Birleşmiş Milletler ise engellileri, sosyal yaşantısında tek başına yapması gereken görevleri, kalıtımsal veya sonradan oluşan bir noksanlık sonucunda yapamayanlar olarak tanımını yapmaktadır (Sözen, 2023: 124). Türkiye Cumhuriyeti 5378 Sayılı Engelliler Kanunu'na göre; doğuştan ya da sonradan herhangi bir sebeple zihinsel, bedensel, ruhsal, duyusal ve sosyal yeteneklerini farklı derecelerde kaybetmesi sebebiyle günlük ihtiyaçlarını karşılama güçlükleri olan ve korunma, danışmanlık ve rehabilitasyon hizmetlerine gereksinim duyan kişiler engelli olarak tanımlanmaktadır (Çitil, 2009).

Engelli kişiler farklı bir grubu temsil ederken cinsiyet, yaş, cinsel yönelim, ırk, din, etnik köken ve ekonomik durum gibi faktörler gibi hem yaşam deneyimlerini hem de sağlık gereksinimlerini etkilemektedir. Engelli bireyler, diğer sağlıklı bireylere kıyasla büyük oranda daha kötü bir sağlık durumuna sahip olmakta ve günlük işlerde çok daha fazla sınırlama yaşamaktadır (World Health Organization, 2025). Engelli ailelerle birlikte dünya nüfusunun hemen hemen yüzde 50'si, bu sorunla yakından uğraşmaktadır (Karçkay, 2000).

Engellilik, insan olmanın bir parçası olmasıyla birlikte demans, görme kaybı ya da omurilik yaralanması gibi sağlık sorunlarıyla çevresel ve kişisel faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Günümüzde tahminen 1,3 milyar insan bir diğer deyişle dünya nüfusunun %16'sı, dikkat çeken bir engellilik yaşamaktadır. Bu sayı hem bulaşıcı olmayan hastalıklarda oluşan artış hem de insanların daha uzun yaşamaları sebebiyle gittikçe yükselmektedir. Ayrıca engelli sayısının bu kadar fazla olması sadece dünya nüfusunun artmasına bağlı değildir. Savaş, şiddet, terör saldırıları, kazalar, yetersiz tıbbi yardım, doğal afetler ve yaşlanan nüfus gibi faktörlerle de engelli sayısında artış oluşmaktadır. Türkiye'de son yıllarda yaşanılan doğal afetler bu duruma örnek olarak verilebilir. Türkiye'de, Şubat 2023 tarihinde, merkez üssü Kahramanmaraş olarak belirtilen ve Gaziantep'in de ciddi derecede etkilendiği deprem

sonrasında, Ankara Tabip Odası tarafından "6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Kapsamında Malatya ve Kahramanmaraş İSİG Durumunu Değerlendirme Raporu"nda bölgede kayıtlı engelli sayısı 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere toplam engelli sayısı 2.511.950 olarak sunulmuştur. Ayrıca ağır engele sahip olan kişi sayısı ise 775.012 olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanı sıra bölgede, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı 66 engelli ve yaşlı bakım merkezinde 5.252 kişiye hizmet verilmektedir (Ato, 2024).

2.2. Türkiye'de ve Dünya'da Engelli İstihdamı

Engelli bireyler açısından en temel sorunlardan biri, anlamlı, sürdürülebilir ve bireysel potansiyeli yansıtan bir istihdam pozisyonuna erişim ve bu pozisyonda kalıcılığı sağlamaktır. Bu durum, yalnızca kişisel çaba ya da niteliklerle açıklanamayacak ölçüde yapısaldır. Özellikle engelli bireylerin iş gücüne katılım oranlarının engelli olmayan bireylere kıyasla belirgin ölçüde düşük olması, bu yapısal eşitsizliğin somut bir göstergesidir (Bonaccio vd., 2019). Üstelik bu eşitsizlik, işe alım süreçlerinde çoğu zaman açık biçimde ifade edilmeyen, ancak karar alma mekanizmalarında etkili olan pratiklerle daha da derinleşmektedir. Bu pratikler arasında, engelli bireylerin mesleki yeterliliklerine dair temele dayanmayan varsayımlar, işverenlerin bilinçdışı önyargıları ve risk algıları önemli rol oynamaktadır (Rohmer ve Louvet, 2016).

Türkiye'de engelli istihdamıyla alakalı yapılan ilk çalışma 1967 senesinde 854 sayılı yasa Denizcilik İş Kanunu'yla yapılmış ve ilgili maddenin 13. Maddesinde "Engelli ve Eski Hükümlülerin İstihdamı" başlığında düzenlenmiştir. Türkiye'de engelli istihdamı kapsamında 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesinde "Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu" ifadesi yer almaktadır. Bu maddeyle elli ya da daha fazla işçi çalıştıran özel sektör olarak ifade edilen iş yerlerinde %3 engelli bireyin istihdam edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Kamu iş yerlerinde ise bu oran %4'tür. Çalıştırmak durumunda oldukları engelli işçileri Türk İş Kurumu vasıtasıyla işe alan işyerlerine kanunca teşviki sağlanmaktadır. Öte yandan çalıştırma zorunluluğu olmasına rağmen engelli birey istihdamı sağlamayan iş yerlerine para cezası uygulaması yapılmaktadır.

1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanunu'nun 25. maddesinde ise aynı başlıkla, ilgili haklar öngörülerek engelli ve eski hükümlülerin ne tür işlerde çalışabilecekleri, özel durumları ve ücret koşulları, işverenlerce nasıl istihdam edilebilecekleri açıklanmıştır (Uçar ve Şemşit, 2019). T.C. Anayasası'nın engelli bireyler için hazırlanmış 61. maddesi engellilerin korunmaları ve toplum hayatına alışmaları ile ilgilidir (Çınarlı, 2008). Benzer şekilde 60. maddede engelli bireylere sosyal güvenlik hakkı tanınırken, 50. madde ile engelli bireyler için çalışma alanında düzenlemeler yapılmıştır. Bu madde ile kişilerin cinsiyetine, yaşına, kabiliyetine ve gücüne uygun olan işlerde çalışma hakkı verilmiştir. Ayrıca Anayasa'nın 42. maddesinde "Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanlara yararlı kılacak tedbirleri alır" ibaresiyle engelli bireylerin eğitim hakkı koruma altına alınmıştır (Resmî Gazete, 1982). Çoğu zaman engelli bireylerin topluma kazandırılmaları, hayatlarını kendi başlarına idare ettirmeleri, başka kişilerle kaynaştırılmaları toplum üyeleri tarafından göz ardı edilebilmektedir (Bayrakçı, 2021). Avrupa Sosyal Şartı'nın 15. maddesiyle toplumsal hayatta özgürlük ve toplumsal bütünleşme ve katılım hakkı dikkate alınan ifadeler olmuştur. Bu sözleşmeyle engelli bireylerin bağımsız yaşaması, toplumsal bütünleşme ve katılma hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi sağlanabilmektedir (Çondur vd., 2020). Bu sebeple, Türkiye'de kamu ve özel sektörde engelli çalışanların istihdamı zorunlu hale gelmiştir (Özaydın ve Ölmezoğlu İri, 2020).

2011 yılında engelli çalıştırmakla sorumlu olan işyerlerinde çalışan engelli kişi sayısı kamuda 10.496, özel sektörde ise 86.907 iken, 2023 yılı Mart ayında yapılan araştırmalarda bu sayının kamuda 18.910, özel sektörde ise 104.436'ya yükseldiği belirlenmiştir. 2023 Mart sonu itibarıyla 50 kişiden fazla ve az çalışanı bulunan işyerlerinde çalışan engelli sayısı kamuda 19.187 ve özel sektörde 95.855'e yükselmiştir (İşkur, 2023). Türkiye İstatistik Kurumu'nun Mart 2023 verilerinde ise Türkiye'de engelli

bireylerde işgücüne katılım durumu erkeklerde %71,9 kadınlarda ise %35,7; toplamda %53,6 olarak belirlenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Avrupa Birliği üye ülkeleriyle eş zamanlı idari kayıtlara göre ayrıntılı bir örneklem araştırmasıyla 2011 senesinde oluşturulan Nüfus ve Konut Araştırması'na göre en az bir engeli bulunan nüfusun işgücüne katılması erkeklerde %35,4 kadınlarda ise %12,5 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2023). Çalışmanın gerçekleştirildiği Gaziantep'te ise 2023 yılında 2.194 işyerinden 724'ü engelli birey istihdam etmektedir (TÜİK, 2024).

Türkiye'de engelli bireylerin istihdam sürecinde karşılaştıkları en önemli zorluk önyargıdır. Engelli bireyleri işgücüne dâhil etme sürecinde, herkesin engelli olma ihtimali taşıdığı unutulmamalıdır. Bu sebeple, Türkiye'de engellilere için sağlanan istihdam politikaları, Anayasa başta olmak üzere farklı yasal düzenlemeler ile oluşturulmuştur. Anayasa tarafından dikkat çekilen eşitlik ilkesiyle beraber, pozitif ayrımcılığı öngören birtakım yenilikler, engelliler için oluşturulan istihdam politikalarının temelini oluşturduğu söylenebilmektedir. İŞKUR tarafından hazırlanan "Engelli Kendi İşini Kurma Hibe Desteği Projeleri" engelliler için sunulan önemli bir hizmettir. Çeşitli derecelerle bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerini kaybeden ve engel durumlarını belgelendiren bireyler, üretime katkıda bulunmak için projeler hazırlayabilir. Önce kendi geçimlerini sağlamak için daha sonra yeni istihdam sağlamak amacıyla hazırlayacakları projelerle "Engelli Kendi İşini Kurma Hibe Desteği" kapsamında e-Devlet üzerinden başvuru yapabilmektedirler (Karademir ve Eskikale, 2024).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi'ne göre Türkiye'de yaşayan engelli bireyler için bazı düzenlemeler yapılmış ve politikalar oluşturulmuştur. Bu politikalar; var olan engelli işçi açık kontenjanlarının doldurulması, engelli çalışanların istihdam koşullarında yaşadıkları ayrımcılık uygulamalarıyla mücadele edilmesi, işgücü piyasası veri tabanlarının iyileştirilmesi ve uzun süre işsiz kalan engelli işçilerin işe dönüşlerinin hızlandırılmasıdır (Anbarlı Bozatay ve Ayyıldız, 2018).

Türkiye'de son yıllarda engelli istihdamına yönelik çalışmalar daha özenli yürütülürken, dünyanın birçok ülkesinde engelli istihdamı hala istenilen seviyeye gelmemiştir (Orhan, 2015): Çeşitli ülkelerde engelli bireylerin istihdamda eşit koşullara sahip olmasını sağlamak amacıyla yürürlüğe konulan yasal düzenlemeler, bu bireylerin haklarını korumayı ve işverenleri kapsayıcı politikalara yönlendirmeyi hedeflemektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlükte olan Engelli Amerikalılar Yasası (ADA) ve Birleşik Krallık'taki Eşitlik Yasası, işe alım süreçlerinde ayrımcılığı yasaklayan ve engelli bireylerin iş ortamında gerekli düzenlemelere erişimini güvence altına alan hukuki çerçeveler sunmaktadır. Ancak söz konusu mevzuatın pratikte ne ölçüde etkili olduğu, uygulayıcı kurumların kapasitesi ve özellikle bölgesel düzeyde değişen ekonomik ve sosyo-kültürel koşullar çerçevesinde hâlen önemli tartışmalara konu olmaktadır (Nweiser ve Dajnoki, 2024). Bu bağlamda, hukukun sağladığı koruma ile uygulamalar arasındaki boşluk hem politika yapıcılar hem de akademik çevreler açısından kritik bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır.

2.3. Yiyecek İçecek İşletmelerinde Engellilerin İstihdamı

T.C. Anayasası'nın 2. Maddesi'nde bulunan "sosyal devlet ilkesi"nin bir gereği olması sebebiyle engelli bireylerin topluma kazandırılması adına, uygulamada olması gereken, engellilerin istihdamını sağlamak için korumalı işyerleri bulunmaktadır. Engellilerin göz ardı edilmeden korumalı işyerlerinde çalışarak ekonomik hayata dâhil olması gerekmektedir. Türkiye engelli istihdamı konusunda OECD ve bazı Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında geri planda kaldığı görülmektedir. Korumalı işyerleri için daha çok çalışma yapıp bu işyerlerinin sayısı artırılmalıdır. Türkiye'de yaklaşık %55'i belediyelere, %35'i dernek ve vakıflara ve %10'uözel girişimlerine ait olan "down kafeler" bulunmaktadır (Durmuş ve Arslan, 2023). Türkiye'de engelli bireylerin istihdam edildiği işletmelerin yanı sıra down sendromlu ve otistik bireylerin çalışabilecekleri yaklaşık 40 down kafe bulunmaktadır. Bu kafelerde özellikle bireylerin motor ve iletişim becerilerinin geliştirilmesinin yanı sıra topluma dâhil olarak özgüvenlerinin de

artırılması hedeflenmektedir. Bu kafeler; Türkiye İş Kurumu, Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve bulundukları şehirlerin belediyeleriyle birlikte çalışmaktadır. Korumalı işyerlerine verilebilecek örneklerden bir tanesi olan Mutlu Kafe Gaziantep'te bulunmaktadır. 2018 yılında açılan Mutlu Kafe'de yaklaşık 20 civarında özel gereksinimli birey istihdam edilmektedir (VOA, 2019). Engelli çalışanlara servis, servis hazırlama, sofra düzeni ve işaret dili gibi alanlarda mesleki eğitimler verilmektedir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, 2022). Sonuç olarak Türkiye'de belediyelerin, derneklerin ya da özel girişimlerin organize ettiği kafelerin sayısı oldukça yetersizdir. Yılmaz (2004), engelli bireylerin çalışma hayatları boyunca hem işverenler hem de diğer çalışanlar tarafından yaşadıkları engellerle alakalı yaptığı araştırmada, mesleki eğitimin yetersiz olması ve fiziksel koşullarda var olan sıkıntıların engellilerin işsizliğini artıran etkenler olduğu belirtilmiştir. Birçok ülkede ve ayrıca Türkiye'de yaygın işsizliğin bir sonucu olarak engellilerin topluma kolay bir şekilde katılamadığını göstermektedir.

2.4. İlgili Çalışmalar

Dait ve Lopez (2024)'in engelli bireylerin istihdamının avantajlarını vurgulayan çalışmasında; çalışan performansı, insan kaynakları çeşitliliği ve müşteri algıları gibi faktörlerin kârlılığı nasıl etkilediğini incelemiştir. Bu kapsamda iki işletme incelenmiştir. İlk işletme, engelli çalışanlarının bağımsız bir şekilde çalışabildiklerini fark ederek, onları restoranlarda servis elemanı olarak istihdam etmeye başlamışlardır. CEO'nun, engelli bireylerin yetenekleriyle alakalı kişisel deneyimi şirketi motive etmiştir. Sonuç olarak, bu işletmenin engelli bireylerle elde ettiği başarı, engelli bireylerin işe alınmasını kolaylaştırmıştır. Bir diğer işletme ise Filipinler'de, 2014 yılından beri cücelik, işitme engelli, dilsizlik ve bipolar bozukluk gibi engelleri bulunan bireyleri aktif bir şekilde istihdam eden işletmedir. Bu işletmede başlangıçta, engelli çalışanların becerilerini artırmak için eğitim programları ve seminerler düzenlenmiştir. Böylece çalışanlar arasında iletişim ve görünürlük sorunu çözülmüş ve engelli bireylerin istihdamıyla çeşitlilik artırılmış ve diğer çalışanlar motive edilmiştir. Ayrıca, henüz kullanmasalar bile, engelli bireyleri işe alarak vergi teşviklerinden yararlanma potansiyeline sahip olmuşlardır. Araştırma sonuçlarında ise artan iş başvuruları, engelli bireyler ve engelsiz meslektaşların çalışan yeterlilikleri, olumlu müşteri algıları ve verimli etkileşimler gibi birtakım avantajlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışma sayesinde işletmeler tarafından kalıplaşmış yargılara meydan okunmuş ve işletmeleri engelli bireylerin henüz fark edilmemiş potansiyelini tanımaya teşvik etmiştir.

Laguna vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada, engelli bireylerin istihdamıyla alakalı olumsuz algıların, engelli bireylerin potansiyelinin değerlendirilmesini etkilediği belirlenmiştir. Halbuki sonuçlara göre engelli bireyler engelli olmayan bireylerle aynı görevi yaptıkları ve engelli bireylerin müşterilerle empati kurma ve güvenilir olma konusunda performans sergiledikleri belirlenmiştir. Yöneticilere göre, restoranda engelli bireylerin varlığı, işletmenin duruşunu değiştirebildiği gibi hem engelli olmayan hem de engelli bireyler için eşit fırsatlar sunan bir işletme olma imajını destekleyebilmektedir. Müşterilere göre ise engelli çalışanlar ve engelli olmayan çalışanlar arasında çok önemli bir fark yoktur ve ayrıca engelli çalışanların engellerine rağmen işlerini başarılı bir şekilde yapmaları takdir edilmelidir.

Yayla ve Damatoğlu (2022), yapmış oldukları çalışmada Kadirli'de yaşayan engelli bireylerin haklarını ne düzeyde bildikleri ve yiyecek içecek işletmelerinde istihdam edilme durumlarının nasıl olduğunu belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; işyerinde çalışanların ve işverenlerin engelli bireylere kötü davranması ve alaycı tutumlar sergilemesi işyerindeki çalışanların sayısının düşmesine sebep olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra işverenlerin ve restoranda çalışanların engelli bireylere nasıl davranılması gerektiğini bilmemeleri ya da önemsememeleri engelli bireylerin işletmelerde çalışmak istememelerine neden olmaktadır. Yaşanılan bu olumsuzluklara rağmen katılımcıların büyük

bir kısmı çalıştıkları zaman mutlu olduklarını belirtirken, işverenlerin ve diğer çalışanların onlara karşı daha anlayışlı ve tavırlarının onları incitmeyecek şekilde olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Mansour (2009)'un gerçekleştirdiği çalışmada Suudi Arabistan'daki işverenlerin engelli bireyleri işe alma konusundaki tutumları ve endişeleri incelenmiştir. Elde edilen yanıtlar, işverenlerin engelli bireylerin işe alımlarına olumlu bakmalarına rağmen bu tür çalışanların istihdamına yönelik açık bir politikanın bulunmaması hem işverenler hem de engelli bireyler için sıkıntı oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca engelli bireylerin istihdam edilmemesinin sebepleri arasında verimlilik, iş performansı ve çalışan becerilerinin eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca engelli kişiler işe alınırken, çalışma saatleri, rehabilitasyon, eğitim, ekipman temini, talimat veya referans kılavuzları, çalışan performans değerlendirme prosedürleri, iş yerine fiziksel erişim gibi makul düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Chi ve Qu (2003), yapmış oldukları çalışmada engelli bireylerin istihdam fırsatlarına yönelik yaşadıkları en büyük engellerden birinin işverenlerin olumsuz tutumu olduğu belirlemişlerdir. Araştırma sonuçlarında işverenler ve engelli çalışanlar arasında kısmen olumlu bir tutum olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, daha önce olumlu çalışma deneyimine sahip olan engelli bireylerin işverenlerin tutumlarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Restoranlarda engelli çalışanlar, engelli olmayan çalışanlara kıyasla daha düşük işten ayrılma oranına sahiptir. Bu özellik, engelli bireylerin daha değerli çalışanlar olduğunu göstermektedir. Restoranlarda engelli bireylerin eğitimi, denetimi, danışmanlık ve hatta ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan koçluk sistemi sayesinde engelli bireylerin istihdam edilmesini engelleyen faktörler azalırken, engellilerin yetenekleri ve iş potansiyelleri ön plana çıkarılmaktadır. Sonuç olarak engelli bireylerin işe alımı veya istihdam etmeye devam etme olasılıkları işverenlerin engelli çalışanlara yönelik geliştirdikleri olumlu tutumlarına bağlıdır.

Yapılan araştırmalar, engelli bireylerin istihdamında işveren tutumları, toplumsal önyargılar ve kurumsal destek eksikliğinin belirleyici engeller olduğunu ortaya koymaktadır. Yayla ve Damatoğlu (2022), olumsuz tutumların engelli bireylerin çalışma isteğini azalttığını saptarken, Chi ve Qu (2003) ise olumlu deneyimlerin işveren tutumlarını dönüştürebileceğini belirtmiştir. Dait ve Lopez (2024), engelli çalışanların işletmelere çeşitlilik, çalışan bağlılığı ve olumlu müşteri algısı gibi faydalar sağladığını göstermektedir. Laguna vd. (2022) ve Mansour (2009) ise, engelli bireylerin potansiyellerinin sıklıkla göz ardı edildiğini; ancak uygun düzenlemelerle başarılı performans sergileyebildiklerini vurgulamaktadır. Genel olarak, engelli bireylerin istihdamında tutumsal dönüşüm, yapısal düzenlemeler ve kapsayıcı politikalar kritik öneme sahiptir: Engelli bireylerin iş gücüne etkin katılımını sağlamak, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda işverenlerin bilinçli tutum değişimi, iş yerinde erişilebilirliğin artırılması ve kapsayıcı istihdam politikalarının hayata geçirilmesiyle mümkündür. Bu doğrultuda, engelli bireylerin yetkinliklerini görünür kılan destekleyici uygulamalar ve pozitif rol modeller, toplumsal önyargıların kırılmasında ve kurumsal dönüşümün sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir ve eşitlikçi bir iş ortamı için çok yönlü, bütüncül bir yaklaşım gereklidir.

3. Araştırma

Çalışmanın amacı Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarının işe alma niyeti üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmanın bir diğer amacı ise Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarında ve işe alma niyetlerinde demografik değişkenlerin rolünün incelenmesidir.

Çalışmada araştırma yöntemlerinden nicel araştırma, veri toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Gaziantep bölgesinde hizmet veren yiyecek içecek işletmelerinin yöneticileri oluşturmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Gaziantep ilinde 22 adet turizm işletme belgeli yiyecek içecek işletmesi bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Belediye

belgeli yiyecek içecek işletmesi sayısına yönelik ise bir istatistik bulunmamaktadır. Ancak seyahat başlığı altında yer alan web siteleri arasında en çok ziyaretçi sayısına sahip olan TripAdvisor web sitesi (Eren ve Çelik, 2017) verilerine göre Gaziantep şehir merkezinde 550 restoran bulunmaktadır TripAdvisor, 2025). Evrenin tümüne ulaşmak mümkün olduğundan örneklem alınmamış, tam sayım tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'nun 06.02.2025 tarihli 1 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır. Ardından anket formu vasıtasıyla 09.02.2025 ile 12.03.2025 tarihleri arasında araştırmaya katılmayı kabul eden Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinden veri toplanmıştır. Veri toplama aşamasında Gaziantep Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ve Gaziantep Ticaret Odası'ndan yardım alınmış, anket formu dijital olarak işletmelerin yöneticilerine ulaştırılmıştır. Ayrıca araştırmacılar tarafından ulaşılabilen işletmeler ile yüz yüze veri toplanmıştır.

Kullanılan anket formunun oluşturulmasında daha önce konu ile ilgili yapılmış benzer çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda Chi ve Qu (2003), Baertve De Pauw (2014) ile Karakaş ve Metin-Orta (2018)'nın çalışmalarında kullandıkları ölçek ifadeleri mevcut çalışmaya uyarlanmıştır. İngilizce ifadeler alanında uzman iki akademisyen tarafından önce Türkçeye çevrilmiş; sonrasında tekrar İngilizceye çevrilerek karşılaştırma yapılmıştır. Anket formunda engelli işgörenlere yönelik 17 ve işe alma niyetine yönelik bir ifade yer almaktadır (Ek: Ölçek ifadeleri). Anket formundaki ifadelerin değerlendirilmesinde 5'li likert ölçeği (5=Kesinlikle Katılıyorum…….1=Kesinlikle Katılmıyorum) kullanılmıştır. Ek olarak katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalıştıkları işletme tipi, çalıştıkları pozisyon, sektördeki ve mevcut işletmedeki tecrübe durumu, engelli yakını olup olmadığı, daha önce ve mevcutta engelli çalışanlar ile çalışıp çalışmadığına yönelik tanımlayıcı sorular yer almaktadır.

Çoklu doğrusal regresyon analizleri için Cohen vd., (2003) tarafından önerilen hesaplama yöntemine göre: 0,15 (orta) etki büyüklüğünde; 0,01 olasılık ve üç değişken ile yapılan hesaplama sonucunda minimum 109 veriye ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir (Soper, 2025). Ayrıca Hair vd., (2018) ölçüm modelinde yer alan her bir değişken için en az 20 katılımcıya ulaşılması gerektiğini belirtmektedir (3x20=60). Bu hesaplama yöntemlerine göre araştırmada toplanan 198 veri yapılan analizler için yeterli kabul edilebilir.

Araştırma kapsamında toplanan veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programına tanımlanarak demografik bulgulara yönelik frekans analizi yapılmıştır. Sonrasında verilerin normal dağılımına ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş; verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlaşılmıştır. Ardından verilerin geçerlilik ve güvenilirliğine yönelik analizler yapılmış; varyans analizi, çok değişkenli korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Sonrasında elde edilen bulgular raporlanmıştır.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcıların tanımlayıcı sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara yönelik tanımlayıcı bulgular

Cinsiyet	**f**	**%**
Erkek	128	64,6
Kadın	70	35,4
Yaş	**f**	**%**
18-35 arası	34	17,2
36-45 arası	60	30,3
46-55 arası	82	41,4
55'ten büyük	22	11,1
Pozisyon	**f**	**%**
İşletme Sahibi	124	62,6
Yönetici/Amir	74	37,4
Sektördeki Çalışma Süresi	**f**	**%**
1-5 yıl arası	18	9,1
6-10 yıl arası	55	27,8
11-15 yıl arası	54	27,3
15 yıldan fazla	71	35,9
Mevcut İşletmede Çalışma Süresi	**f**	**%**
1-5 yıl arası	33	
6-10 yıl arası	50	
11-15 yıl arası	55	
15 yıldan fazla	60	
Toplam	**198**	**100**

Eğitim Düzeyi	**f**	**%**
İlköğretim	21	10,6
Lise	45	22,7
Ön Lisans	67	33,8
Lisans	53	26,8
Lisansüstü	12	6,1
İşletme Tipi	**f**	**%**
Fast Food	38	19,2
Günlük (Casual) Restoran	119	60,1
Otel/Konaklama	26	13,1
Fine Dining	15	7,6
Engelli Yakını Olup Olmadığı	**f**	**%**
Evet	82	41,4
Hayır	116	58,6
Daha Önce Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**f**	**%**
Evet	162	81,8
Hayır	36	18,2
Mevcut İşletmede Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**f**	**%**
Evet	79	39,9
Hayır	119	60,1
Toplam	**198**	**100**

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %64,6'sı erkek, %41,4'ü 46-55 yaş arasında, %33,8'i ön lisans mezunu, %62,6'sı işletme sahibidir. Ayrıca %60,1'i casual (günlük) restoranlarda çalışmakta, %35,9'u sektörde ve %30,3'ü mevcut işletmede 15 yıldan fazla tecrübeye sahiptir. Araştırmaya katılanların %58,6'sının engelli yakını bulunmamakta, %81,8'i daha önce engelli çalışanlar ile çalışmış ve %60,1'i halihazırda engelli işgörenler ile çalışmamaktadır. Daha önce engelli çalışanlar ile çalışanların oranı oldukça yüksek iken halihazırda çalışanların oranının düşük olması araştırmanın dikkat çeken bir bulgusudur.

Araştırmada sonraki aşamada ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğine yönelik analizler yürütülmüştür. Bu kapsamda ilk olarak çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Sonrasında Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı analiz edilmiş ve keşfedici faktör analizi uygulanarak yapı geçerliliği incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçüm modeline yönelik bulgular

Engelli İşgörenlere Yönelik Tutum						
Güven ve İş Performansı	**İfade**	**x̄**	**Standart Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**	**Faktör Yükü**
	tutum1	2,27	1,06	,722	-,007	,641
	tutum3	2,69	1,14	,302	-,817	,756
	tutum4	2,32	1,14	,624	-,335	,809
	tutum5	2,66	1,11	,424	-,578	,800
	tutum6	2,38	1,05	,671	,129	,800
	tutum7	2,72	1,06	,362	-,483	,728
	Ortalama	**2,51**	**,86**	**,472**	**,041**	
Eğitim ve Özel Gereksinim	tutum8	2,49	1,23	,726	-,450	,617
	tutum9	2,06	1,08	1,408	1,622	,737
	tutum10	1,79	,96	1,609	2,738	,773
	tutum11	1,77	1,07	1,504	1,658	,776
	tutum13	2,14	1,06	1,231	1,208	,743
	tutum14	1,76	1,01	1,672	2,623	,838
	tutum17	1,74	,99	1,561	2,147	,597
	Ortalama	**1,96**	**,80**	**1,530**	**2,180**	
	KMO Measure of Sampling Adequacy= ,893 Bartlett's Test of Sphericity= ,000 Toplam açıklanan varyans= %61,85 Cronbach's Alpha= ,894					
İşe Alma Niyeti						
İşe Alma Niyeti		**x̄**	**Standart Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**	
	niyet18	2,91	,94	,245	,312	

Tablo 2 incelendiğinde engelli işgörenlere yönelik tutum kapsamında güven ve iş performansı boyutunun 2,51 ortalama ile; eğitim ve özel gereksinim boyutunun 1,96 ortalama ile ve işe alma niyetinin 2,91 ortalama ile değerlendirildiği görülmektedir. Araştırma kapsamında tüm ifadelerin ortalamanın altında (<3) değerlendirilmesi dikkati çeken bir bulgudur. Özellikle eğitim ve özel gereksinim boyutu 1,96 ile oldukça düşük değerlendirilmiş; buna göre restoran yöneticileri engelli çalışanların ekstra eğitime ihtiyaç duyduğunu ve özel gereksinimlerinin fazla olduğunu düşünmektedir. Öte yandan işe alma niyetinin diğer boyutlara göre yüksek ortalama ile değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır.

Elde edilen verilerin çarpıklık değerleri ± 2 ve basıklık değerleri ± 3 aralığında gerçekleşmiş olup, verilerin parametrik testlerin ön şartı olan normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir (Kline, 2011). Araştırmadaki ölçüm modelindeki ifadelerden engelli çalışanlara yönelik tutum kapsamında dört ifade (tutum2, tutum12, tutum15 ve tutum16) faktör yüklerinin 0,40'ın altında olması ve açıklanan toplam varyansı olumsuz etkilemesi nedeniyle yapı geçerliliğini bozduğu için modelden çıkarılmıştır. Sonuç olarak elde edilen ölçüm modelinde engelli çalışanlara yönelik tutum kapsamında iki boyut elde edilmiş olup bu boyutların toplam varyansı açıklama oranı %61,85'tir. Ayrıca KMO Measure of Sampling Adequacy ≥ ,500 ve Bartlett's Test of Sphericity ≤ ,000 olarak gerçekleşmiş olup değerler literatürde kabul edilebilir olarak belirtilen aralıktadır (Field, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2007). Ayrıca açıklanan toplam varyans değerleri ≥ %50 ve faktör yükleri ≥ ,50 gerçekleşmiş olup bu değerler de literatürde belirtilen eşik değerlerin üzerindedir (Merenda, 1997; Hair vd., 1998). Son olarak ölçüm modelinin güvenilirliğine yönelik Cronbach's Alpha değerleri ≥ ,61 olarak elde edilmiş olup güvenilir kabul edilen aralıkta yer almaktadır (Taber, 2018). Ölçüm modelinin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edildikten sonra demografik değişkenlerin engelli çalışanlara yönelik tutum ve işe alma niyetindeki rolünün

anlaşılması amacıyla varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Demografik değişkenlerin güven ve iş performansına yönelik tutumdaki etkisine yönelik varyans analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Güven ve iş performansına yönelik tutumun demografik değişkenlere göre fark analizi

Cinsiyet	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Kadın	70	2,54	,178	,673	-
Erkek	128	2,49			
Yaş	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
18-35 arası	34	2,73	3,494	,017	-
36-45 arası	60	2,70			
46-55 arası	82	2,33			
55 üstü	22	2,28			
Eğitim Düzeyi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İlköğretim	21	2,24	2,224	,068	-
Lise	45	2,54			
Ön Lisans	67	2,53			
Lisans	53	2,68			
Lisansüstü	12	1,98			
İşletme Tipi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Fast Food	38	2,48	,319	,812	-
Günlük (Casual) Restoran	119	2,55			
Otel/Konaklama	26	2,38			
Fine Dining	15	2,46			
Pozisyon	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İşletme Sahibi	124	2,49	,105	,747	-
Yönetici/Amir	74	2,53			
Sektördeki Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	18	2,50	3,870	,010	6-10 > 11-15
6-10 yıl arası	55	2,80			
11-15 yıl arası	54	2,26			
15 yıldan fazla	71	2,47			
Mevcut İşletmede Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	33	2,61	2,228	,086	-
6-10 yıl arası	50	2,74			
11-15 yıl arası	55	2,36			
15 yıldan fazla	60	2,39			
Engelli Yakını Olup Olmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	82	2,43	1,201	,274	
Hayır	116	2,56			
Daha Önce Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	162	2,47	1,499	,222	-
Hayır	36	2,67			
Mevcut İşletmede Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	79	2,54	,202	,654	-
Hayır	119	2,49			

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan yöneticilerin güven ve iş performansına yönelik değerlendirmelerinin sektördeki çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F=3,870; p<,05). Buna göre 6-10 yıl arası sektör tecrübesine sahip katılımcılar, 11-15 yıl arası tecrübeye sahip katılımcılara göre engelli işgörenlere yönelik güven ve iş performansını daha olumlu

değerlendirmiştir. Nitekim katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işletme tipi, çalışılan pozisyon, mevcut işletmede çalışma süresi, engelli yakını olup olmadığı, daha önce ve halihazırda engelli işgörenler ile çalışıp çalışmadığı kapsamında anlamlı farklılık tespit edilememiştir (p>,05). Demografik değişkenlerin eğitim ve özel gereksinime yönelik tutumdaki etkisine yönelik varyans analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Eğitim ve özel gereksinime yönelik tutumun demografik değişkenlere göre fark analizi

Cinsiyet	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Kadın	70	1,84	2,791	,096	-
Erkek	128	2,04			
Yaş	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
18-35 arası	34	2,37	5,346	,001	18-35 > 46-55 18-35 > 55+
36-45 arası	60	1,97			
46-55 arası	82	1,91			
55 üstü	22	1,54			
Eğitim Düzeyi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İlköğretim	21	1,89	,663	,618	-
Lise	45	2,09			
Ön Lisans	67	1,89			
Lisans	53	2,02			
Lisansüstü	12	1,79			
İşletme Tipi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Fast Food	38	1,93	1,323	,268	-
Günlük (Casual) Restoran	119	1,91			
Otel/Konaklama	26	2,03			
Fine Dining	15	2,34			
Pozisyon	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İşletme Sahibi	124	1,92	1,178	,279	-
Yönetici/Amir	74	2,05			
Sektördeki Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	18	2,10	1,244	,295	-
6-10 yıl arası	55	2,10			
11-15 yıl arası	54	1,84			
15 yıldan fazla	71	1,92			
Mevcut İşletmede Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	33	2,05	3,157	,026	6-10 > 11-15
6-10 yıl arası	50	2,20			
11-15 yıl arası	55	1,73			
15 yıldan fazla	60	1,94			
Engelli Yakını Olup Olmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	82	1,78	7,380	,007	Hayır > Evet
Hayır	116	2,09			
Daha Önce Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	162	1,90	5,125	,025	Hayır > Evet
Hayır	36	2,24			
Mevcut İşletmede Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	79	1,96	,000	,995	-
Hayır	119	1,97			

Tablo 4'e göre katılımcıların eğitim ve özel gereksinime yönelik değerlendirmelerinde yaşlarına, mevcut işletmede çalışma sürelerine, engelli yakını olup olmadıklarına ve daha önce engelli işgörenler ile çalışıp çalışmadıklarına göre anlamlı farklılık ortaya çıkmaktadır. Buna göre 18-35 yaş aralığındaki yöneticiler 46-55 ve 55 yaş üstü yöneticilere göre anlamlı düzeyde daha olumlu (F=5,346; p ≤,001); mevcut işletmede 6-10 yıl arası tecrübesi bulunanalar 11-15 yıl arası tecrübesi bulunanlara göre anlamlı düzeyde daha olumlu (F=3,157; p<,05); engelli yakını olmayanlar olanlara göre anlamlı düzeyde daha olumlu (F=7,380; p<,05); daha önce engelli işgörenler ile çalışmayanlar çalışanlara göre daha olumlu (F=5,125; p<,05) değerlendirme yapmıştır. Cinsiyet, eğitim düzeyi, işletme tipi, işletmedeki pozisyon, sektördeki çalışma süresi ve halihazırda engelli işgörenler ile çalışma durumunda göre ise farklılık anlamlı düzeyde değildir (p>,05). Demografik değişkenlerin işe alma niyetindeki etkisine yönelik varyans analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İşe alma niyetinin demografik değişkenlere göre fark analizi

Cinsiyet	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Kadın	70	2,97	,393	,531	-
Erkek	128	2,88			
Yaş	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
18-35 arası	34	3,38	3,799	,011	18-35 > 36-45 18-35 > 46-55
36-45 arası	60	2,78			
46-55 arası	82	2,79			
55 üstü	22	3,00			
Eğitim Düzeyi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İlköğretim	21	3,14	,682	,605	-
Lise	45	3,00			
Ön Lisans	67	2,85			
Lisans	53	2,88			
Lisansüstü	12	2,66			
İşletme Tipi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Fast Food	38	3,00	2,309	,078	-
Günlük (Casual) Restoran	119	2,85			
Otel/Konaklama	26	2,73			
Fine Dining	15	3,46			
Pozisyon	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
İşletme Sahibi	124	2,93	,167	,683	-
Yönetici/Amir	74	2,87			
Sektördeki Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	18	3,05	,689	,559	-
6-10 yıl arası	55	3,03			
11-15 yıl arası	54	2,83			
15 yıldan fazla	71	2,84			
Mevcut İşletmede Çalışma Süresi	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
1-5 yıl arası	33	2,90	1,017	,386	-
6-10 yıl arası	50	3,10			
11-15 yıl arası	55	2,78			
15 yıldan fazla	60	2,88			
Engelli Yakını Olup Olmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	82	2,95	,213	,645	-
Hayır	116	2,88			
Daha Önce Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	162	2,89	,359	,550	-

Hayır	36	3,00			
Mevcut İşletmede Engelli İşgörenler ile Çalışıp Çalışmadığı	**N**	**x̄**	**F**	**p**	**Farklılık**
Evet	79	3,08	4,519	,035	Evet > Hayır
Hayır	119	2,79			

Tablo 5'e bakıldığında katılımcıların işe alma niyetine yönelik değerlendirmelerinin yaşlarına ve halihazırda engelli işgörenler ile çalışma durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre 18-35 yaş aralığındaki yöneticiler 36-45 ve 46-55 yaş aralığındaki yöneticilere göre anlamlı düzeyde daha olumlu bir niyete sahiptir (F=3,799; p<,05). Ayrıca halihazırda engelli işgörenler ile çalışanların işe alma niyetleri çalışmayanlara göre anlamlı düzeyde daha olumludur (F=4,519; p<,05). Katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, işletme tipi, çalışılan pozisyon, sektör ve işletmede çalışma süresi, engelli yakını olup olmadığı, daha önce engelli işgörenler ile çalışıp çalışmadığına göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>,05).

Sonuç olarak işletme yöneticilerinin engelli işgörenlere tutumlarından güven ve iş performansı kapsamında yöneticilerin sektörde çalışma sürelerine göre; eğitim ve özel gereksinim kapsamında yöneticilerin yaş, mevcut işletmede çalışma süresi, engelli yakını olup olmadığı ve daha önce engelli çalışanlar ile çalışıp çalışmadığına göre anlamlı farklılık ortaya çıkmaktadır. İşe alma niyeti kapsamında ise yöneticilerin yaş ve halihazırda engelli çalışanlar ile çalışıp çalışmamasına göre anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında engelli çalışanlara yönelik güven ve iş performansı, eğitim ve özel gereksinim ile işe alma niyeti arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi amacıyla çok değişkenli korelasyon analizi yapılmış, bulgular Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 6. Korelasyon analizine yönelik bulgular

Değişken	**Güven ve İş Performansı**	**Eğitim ve Özel Gereksinim**	**İşe Alma Niyeti**
Güven ve İş Performansı	1		
Eğitim ve Özel Gereksinim	,489**	1	
İşe Alma Niyeti	,348**	,338**	1

**: p<,001

Tablo 6'ya göre güven ve iş performansı, eğitim ve özel gereksinim ve işe alma niyeti arasındaki ilişkiler anlamlıdır (p<,001). En yüksek ilişki sırasıyla güven ve iş performansı ile eğitim ve özel gereksinim arasında (r=,489) ve güven ve iş performansı ile işe alma niyeti arasındadır (r=,348). En düşük ilişki ise eğitim ve özel gereksinim ile işe alma niyeti arasında (r=,338) bulunmaktadır. Araştırmada engelli işgörenlere yönelik tutumun işe alma niyetine etkisini tespit etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Regresyon analizine yönelik bulgular

Model	**B**	**β**	**t**	**Sig.**	**VIF**
(Sabit)	1,738		8,448	,000	
Güven ve İş Performansı	,265	,241	3,193	,002	1,315
Eğitim ve Özel Gereksinim	,259	,220	2,918	,004	1,315
***Bağımlı Değişken:** İşe Alma Niyeti*					
R^2=,158; Düzeltilmiş R^2=,149; F=18,296; p=,000; df=2; Durbin-Watson=1,856					

Tablo 7 incelendiğinde VIF değerlerinin kabul edilebilir değer olan 5'ten küçük olduğu görülmektedir (Hair vd., 2019). Güven ve iş performansı ile eğitim ve özel gereksinimin işe alma niyetine etkisini ölçen

modelin anlamlı olduğu görülmektedir (F=18,296; R2=,149; p=,000). Buna göre güven ve iş performansı işe alma niyetini anlamlı düzeyde pozitif (β=,241; p<,05); eğitim ve özel gereksinim işe alma niyetini anlamlı düzeyde pozitif (β=,220; p<,05) etkilemektedir. Elde edilen bulgular kapsamında yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarının işe alma niyetlerini pozitif etkilediği söylenebilir.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eşitlik ilkesi kapsamında bir toplumdaki engelli bireylerin diğer bireylerle eşit imkânlardan faydalanması gerekmektedir. Engelli bireylerin istihdamı devletin yapacağı teşviklerle bir zorunluluk değil bir gönüllülük olmalıdır. Yapılan çalışmalarda engelli bireylerin istihdamı konusunda en önemli engelin işverenler olduğu ve çoğu işverenin engelli bireylerin başarılı olabilecekleri işlerle alakalı bilgi sahibi olmadıkları ya da engellilere göre gerekli düzenlemeler yapmadıkları görülmüştür (Aracı ve Koçak, 2014). İş performans geçmişi oluşturmada ve istihdam becerileri konusunda, engelli bireylerin istihdam ayrımcılığı riskiyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durumdan işverenler de etkilenmektedir: İşverenler bilgi eksikliği, engelli bireyler adına işe uyum sağlayıp sağlamama endişeleri, maliyet kaygıları ve hukuki çekinceler sebebiyle engelli bireyleri işe almakta çoğu zaman tereddüt etmektedir. Bu kapsamda yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli çalışanlara yönelik tutumunun ve işe alma niyetinin araştırılması gerekmektedir.

Araştırmanın temel amacı Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarının işe alma niyetleri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bir diğer amaç ise yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinin engelli işgörenlere yönelik tutumlarında ve işe alma niyetlerinde demografik değişkenlerin rolünün araştırılmasıdır. Bu kapsamda Gaziantep bölgesindeki yiyecek içecek işletmelerinin yöneticilerinden anket yoluyla 198 veri toplanmıştır. Toplanan veriler analiz edilmiş ve verilerin normal dağılıma sahip olduğu, geçerlilik ve güvenilirlik şartlarını karşıladığı görülmüştür.

Araştırmanın genel bulguları incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun erkek, 46-55 yaş aralığında, ön lisans mezunu, günlük (casual) restoranlarda yönetici, işletme sahibi, sektörde ve mevcut işletmede 15 yıldan fazla tecrübeye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu engelli yakını değilken daha önce engelli işgörenler ile çalışmıştır ancak halihazırda engelli işgörenler ile çalışmamaktadır. Yöneticilerin engelli çalışanlara yönelik tutumları kapsamında genel bulgulara bakıldığında güven ve iş performansının 2,51 ortalama ile, eğitim ve özel gereksinim boyutunun 1,96 ortalama ile değerlendirildiği; işe alma niyetinin ise 2,91 ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. İşe alma niyetinin engelli çalışanlara yönelik tutuma göre daha yüksek ortalamaya sahip olması araştırmanın dikkat çekici bir bulgusudur. Ancak genel olarak tüm boyutlar ortalamanın altında (<3) değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular literatür ile benzerlik göstermektedir: Engelli bireylerin istihdam fırsatlarına yönelik yaşadıkları en büyük engellerden birinin işverenlerin olumsuz tutumu olduğu belirlenmiştir (Chi ve Qu, 2003). Paez ve Arendt (2014) tarafından engelli çalışanlara yönelik yapılan bir çalışmada, işverenlerin teknik becerileri gelişmiş çalışanlar istihdam etmek istediği ve bu kapsamda engelli çalışanların sahip olduğu teknik becerilerin istihdam konusunda ön plana çıktığı bildirilmiştir. Yöneticilerin engelli işgörenlerle çalışırken endişe duydukları konular arasında ek eğitim ihtiyacı, denetim ve düzenlemeler için ek maliyetler yer almaktadır. Engelli çalışanların performansının değerlendirilmesine yönelik yapılan başka bir çalışmada engelli çalışanların diğer çalışanlara göre performanslarının ve işveren memnuniyetinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Smith vd., 2004). McCary (2005), engelli çalışanların işyerine uyum sürecinin zaman ve maliyet açısından değerlendirildiğinde işverenlerde endişe yarattığını belirtmiş; diğer çalışanlar tarafından sergilenen negatif tutum, işe gelmeme ve düşük performansın engelli çalışanların istihdamının önündeki temel

engeller olduğunu belirlemiştir. Öte yandan engelli çalışanların işletmede işgücü çeşitliliği sağladıkları; diğer çalışanlara göre işe devamlarının yüksek olduğu, işletmede uzun süreli çalıştıkları ve işbirliğine açık oldukları sonucunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Morgan ve Alexander, 2005).

Fark analizleri kapsamında ulaşılan sonuçlara göre işletme yöneticilerinin engelli işgörenlere tutumlarından güven ve iş performansı kapsamında, yöneticilerin sektörde çalışma sürelerine göre; eğitim ve özel gereksinim kapsamında, yöneticilerin yaş, mevcut işletmede çalışma süresi, engelli yakını olup olmadığı ve daha önce engelli çalışanlar ile çalışıp çalışmadığına göre anlamlı farklılık ortaya çıkmaktadır. İşe alma niyeti kapsamında ise yöneticilerin yaş ve halihazırda engelli çalışanlar ile çalışıp çalışmamasına göre anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda, engelli işgörenlere yönelik tutumda daha önce engelli kişiler ile çalışılmasının tutum üzerinde olumlu fark yarattığı (Morgan ve Alexander, 2005; Perry vd., 2008); yaş ve mevcut işletmede çalışma süresi arttıkça tutum üzerinde olumlu farklılıklar meydana geldiği tespit edilmiştir (Chi ve Qu, 2003).

Korelasyon analizi sonucunda güven ve iş performansı, eğitim ve özel gereksinim ile işe alma niyeti arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre engelli işgörenlere yönelik tutum ile işe alma niyeti arasında çift yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Regresyon analizi bulgularına göre engelli işgörenlere yönelik tutum işe alma niyetini etkilemektedir. Buna göre yöneticilerin engelli işgörenlere yönelik tutumları arttıkça engelli kişileri işe alma niyetleri de artmaktadır. Elde edilen sonuçlar literatür ile benzerlik göstermektedir: Chi ve Qu (2003), çalışmasında engelli bireylerin işe alımı veya istihdam etmeye devam etme olasılıklarının işverenlerin engelli çalışanlara yönelik geliştirdikleri olumlu tutumlarına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Laguna vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada, engelli bireylerin istihdamıyla alakalı olumsuz algıların engelli bireylerin potansiyelinin değerlendirilmesini etkilediği belirlenmiştir. Yöneticilerin olumsuz tutumlarının, engelli çalışanların istihdamı konusunda en büyük engel olduğu belirtilmektedir. Bu tutumlar işe alım sürecinde büyük etki yaratmaktadır (Paez ve Arendt, 2014). Engelli bireylerin istihdamının avantajları da vurgulanmaktadır: Engelli kişilerle çalışma fırsatı bulan iş arkadaşları yöneticiler engelli kişilerle çalışırken yaşadıkları olumlu deneyimlerden ve özveri, istikrar, sadakat ve göreve bağlılıktan bahsetmişlerdir (Paez ve Arendt, 2014; Dait ve Lopez, 2024). Araştırmanın sonuçları kapsamında aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- İşletme yöneticilerine engelli bireylerin iş hayatına katılımı konusunda bilinç kazandıracak eğitimler düzenlenmelidir.
- Başarılı uygulamaları paylaşan seminerler ve çalıştaylar yapılmalıdır. Engelli dostu işletmelere sertifika veya ödüller verilerek pozitif bir imaj yaratmaları sağlanmalıdır. Böylece engelli çalışanları başarıyla istihdam eden işletmeler örnek gösterilebilir.
- Engelli çalışanların iş ortamına adaptasyon sürecini destekleyen rehberler hazırlanmalıdır. Engelli çalışanların kariyer gelişimini destekleyen eğitim ve mentorluk programları düzenlenmelidir. Yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak projeler geliştirerek işletmelere rehberlik edilmelidir.
- Engelli bireyleri istihdam eden işletmelere vergi indirimi gibi teşvikler sunulmalıdır.
- Mutfak ve servis alanlarında engelli bireylerin çalışabilmesi için ergonomik düzenlemeler yapılmalıdır.
- İş ilanlarında engelli bireylere özel çağrılar yapılmalı ve adil mülakat süreçleri oluşturulmalıdır.
- Engelli ve engelli olmayan çalışanlar arasındaki iletişimin artırılmalıdır. Böylece istihdam ve iş ile iyi bir bütünleşme sağlanabilir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'nun 06.02.2025 tarihli 1 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmış olup çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazarların çalışmaya katkı oranları eşittir.

Destek Bilgisi: Herhangi bir destek bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Anbarlı B. Ş. & Ayyıldız, M. T. (2018). Türkiye'de Engellilerin istihdam sorunlarına yönelik kamu politikaları*, Kesit Akademi Dergisi* (14), 75-93.

Aracı, Ü. E., & Koçak, N. (2014). Dezavantajlı bireylerin turizmde istihdamı: İnsan kaynakları yöneticilerinin algı, görüş ve deneyimlerinin incel incelemesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 191 -205.

Ato, (2024). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Kapsamında Malatya ve Kahramanmaraş İSİG Durumunu Değerlendirme Raporu. 25 Ocak 2025 tarihinde https://ato.org.tr/haberler/2024-haberleri/ adresinden erişildi.

Baert, S., & De Pauw, A. S. (2014). Is ethnic discrimination due to distaste or statistics?.*Economics Letters, 125*(2), 270-273.

Bağcı, E. (2017). *Engelli Bireylerin Turizme Katılma Motivasyonları ve Kısıtlamalar* (Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayrakcı, O. (2021). Engelli Bireyler ve Çalışma Hayatı. F. Altun (Der.). *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları* içinde (ss. 151-175). Ankara: Gazi Kitabevi.

Bonaccio, S., Connelly, C. E., Gellatly, I. R., Jetha, A., & Martin Ginis, K. A. (2020). The participation of people with disabilities in the workplace across the employment cycle: Employer concerns and research evidence. *Journal of business and psychology*, *35*(2), 135-158.

Bruyère, S.M. (2000). *Disability Employment Policies and Practices in Private and Federal Sector Organizations.*Ithaca, NY: Cornell University, School of Industrial and Labor Relations Extension Division, Program onEmployment and Disability.

Chi, C. G. Q., & Qu, H. (2003). Integrating persons with disabilities into the work force: A study on employment of people with disabilities in foodservice industry. *International journal of hospitality & tourism administration*, *4*(4), 59-83.

Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., & Aiken, L. S. (2003). *Applied Multiple Regression/Correlation Analysis for the Behavioral Sciences (3rd edition).* Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, (2022). Mutlu Cafe. 29 Ocak 2025 tarihinde https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/gaziantep-buyuksehir-belediyesibunyesinde-acilan-mutlu-kafede-20-ozel-gereksinimli-birey-gorev-yapiyor adresinden erişildi.

Çınarlı, S. (2008). *Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesinde Engelli Hakları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir.

Çitil, M. (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'de Özel Eğitim*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çondur, F., Yenipazarlı, A., & Cömertler, N. (2020). Engelli istihdamının dünyada ve Türkiye'deki görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(5), 347-362.

Dait, A., & Lopez, M. (2024), The Advantages of Hiring Persons with Moderate Disabilities on the Profitability of Food Enterprises in Metro Manila, Entrepreneurship, Business Management, and the Organization (EBO).

Diksa, E., & Rogers, E. S. (1996). Employer concerns about hiring persons with psychiatric disability: Results of the employer attitude questionnaire. *RehabilitationCounseling Bulletin*, *40*, 31-44.

Durmuş, G., & Arslan, A. (2023). Bir sosyal devlet uygulaması olarak korumalı işyerleri: Down kafeler Özelinde Bir Değerlendirme, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 23*(2), 720-741.

Eren, R., & Çelik, M. (2017). Çevrimiçi gastronomi imajı: Türkiye restoranlarının tripadvisor yorumlarının içerik analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, *4*(2), 121-138.

Eryılmaz, B. (2010). *Turizmde Engelli Pazarının Değerlendirilmesi ve Bodrum Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Field, A. (2000). *Discovering Statistics using SPSS for Windows*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage publications.

Gatchalian, F. G. Boyayao, M. Cataina, J. Cumilang, J. Dulnuan, & P. Salaguban. (2014). Dimensions of Filipino employers' attitudes in hiring persons with disability, *Philippine Journal of Psychology, 47*(2), 27-64

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (1998). *Multivariate Data Analysis, (5th ed.).* Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Hunt, C. S., & Hunt, B. (2004). Changing attitudes toward people with disabilities: Experimenting with an educational intervention. *Journal of Managerial Issues*, 266-280.

Hutchins, M. P. (1990). Assessing employer attitudes toward hiring persons with disabilities (Doctoral dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign, 1989). *Dissertation Abstracts International*, *50*, 2014.

İşkur, (2023). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. 24 Ocak 2025 tarihinde https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/ adresinden erişildi.

Kalargyrou, V. (2014) Gaining a competitive advantage with disability ınclusion ınitiatives, *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism, 13*(2), 120-145.

Kanter, J. P. (1988). Employer attitudes and hiring behaviors toward workers with mental retardation (Doctoral dissertation, Boston College, 1987). *Dissertation AbstractsInternational*, *49*, 293.

Karademir, M. & Eskikale M. (2024). İşgücü Piyasası Araştırması Gaziantep İli 2023 Yılı Sonuç Raporu, Gaziantep.

Karakaş, A. G., & Metin-Orta, İ. (2018). Eşcinsellere Yönelik Tutumlar ve Cinsel Yönelimin İşe Alma Niyeti Üzerinde Etkisi. 6. Örgütsel Davranış Kongresi, 2-3 Kasım 2018/Isparta

Karçkay, K.U. (2000), *Employment policies and their implications for disabled population in Turkey*. Ankara: Hacettepe University, Institute of Population Studies Economic and Social Demography.

Kaye, L. H. Jans, & E. C. Jones. (2011) Why don't employers hire and retain workers with disabilities*. Journal of Occupational Rehabilitation 21*(4), 526-36.

Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling (5th ed.)*. New York: The Guilford Press.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2025). Bakanlık Belgeli ve Bakanlığa Başvurusu Olan Tesisler, 11.06.2025 tarihinde https://www.ktb.gov.tr/genel/searchhotelgenel.aspx?lang=tr adresinden erişildi.

Laguna, A.G., Binauhan, J. M., Erlano, K., Kayla, R.N.A., Domingo, K.M., & Morales, S. (2022). The effects of hiring person with disabilities to the overall performance of restaurant, *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS), 6*(8), 194-199.

Levy, J. M., Jessop, D. J., Rimmerman, A. & Levy, P. H. (1992). Attitudes of Fortune 500 corporate executives toward the employability of persons with severe disabilities: A national study. *Intellectual Impairment*, *30*, 67-75.

Louvet, E., & Rohmer, O. (2016). Évaluation des personnes en situation de handicap en milieu éducatif et professionnel: Approche expérimentale. *La nouvelle revue de l'adaptation et de la scolarisation*, *74*(2), 159-169.

Mansour, M. (2009). Employers' attitudes and concerns about the employment of disabled people, *International Review of Business Research Papers 5(4), 209-218.*

McCary, K. (2005). The disability twist in diversity: Best practices for integrating people with disabilities into the workforce. *The Diversity Factor*, *13*(3), 16-22.

Merenda, P. F. (1997). A guide to the proper use of factor analysis in the conduct and reporting of research: Pitfalls to avoid. *Measurement and Evaluation in counseling and Development*, *30*(3), 156-164.

Morgan, R. L., & Alexander, M. (2005). The employer's perception: Employment of individuals with developmental disabilities. *Journal of vocational rehabilitation*, *23*(1), 39-49.

Narayanan, S. (2018, July). A study on challenges faced by disabled people at workplace in Malaysia. In *Proceeding—5th Putrajaya international conference on children, women, elderly and people with disabilities* (pp. 185-197).

Nweiser, M., & Dajnoki, K. (2024). An overview insight into employment of disabilities at workplace around the world. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, *60*(52), 153-171.

Orhan, S. (2015). Türkiye'de engellilerin bilinç düzeyi: Engellilere sunulan istihdam hakları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi,* (1), 73-98.

Özaydın, M.M., & Ölmezoğlu İri, N.İ. (2020). İşgücü piyasasında engelli istihdamı üzerine emek arz yönlü bir araştırma: Gümüşhane örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25*(1), 89-110.

Paez, P., & Arendt, S. W. (2014). Managers' attitudes towards people with disabilities in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, *15*(2), 172-190.

Perry, T. L., Ivy, M., Conner, A., & Shelar, D. (2008). Recreation student attitudes towards persons with disabilities: considerations for future service delivery. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education (Oxford Brookes University)*, *7*(2).

Resmi Gazete, (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 26 Ocak 2025 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf adresinden erişildi.

Smith, K., Webber, L., Graffam, J., & Wilson, C. (2004). Employer satisfaction with employees with a disability: Comparisons with other employees. *Journal of Vocational Rehabilitation*, *21*(2), 61-69.

Soper, D. S. (2025). A-priori Sample Size Calculator for Multiple Regression. https://www.danielsoper.com/statcalc

Sözen, H. (2023). Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde engellilere yönelik yasal düzenlemeler: Fransa, İspanya ve Almanya Örneği. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 121-136.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA* (Vol. 724). Belmont, CA: Thomson/Brooks/Cole.

Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education, 48*, 1273-1296.

Tripadvisor, (2025). Gaziantep Restoranları, 11.06.2025 tarihinde https://www.tripadvisor.com.tr/Restaurants-g297998-Gaziantep_Gaziantep_Province.html adresinden erişildi.

TÜİK, (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. 26 Ocak 2025 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli adresinden erişildi.

TÜİK, (2024). Türkiye İstatistik Kurumu. 27 Ocak 2025 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli adresinden erişildi.

Uçar, A., ve Şemşit, S. (2019). Avrupa Kentsel Şartı Bağlamında Türkiye'deki Spor ve Rekreasyon Politikalarının Analizi. *Şehir ve Şehir Yönetimi* içinde (Ed. Rasim Akpınar, Kamil Taşcı, Volkan İdris Sarı) ss: 321-342, Ankara: Nobel Yayınevi.

VOA, (2019). Down sendromlu çocukların down cafesi. 29 Ocak 2025 tarihinde https://www.voaturkce.com/a/down-sendromlu-cocuklarinmutlukafesi/4765821.html adresinden erişildi.

Wold Health Organization, (2025). Disability. 28 Ocak 2025 tarihinde (https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health) adresinden erişildi.

Yayla, Ö., & Damatoğlu, M. (2024). Yiyecek içecek işletmelerinde engelli istihdamı üzerine bir araştırma: Kadirli Örneği. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, *8*(105), 4189-4195.

Yenipazarlı, A., Çondur, F., & Cömertler, N. (2020). Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti: Nazilli ilçesi örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(2), 77-93.

Yılmaz, Z. (2004*).* Çalışan özürlülerin iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bunları etkileyen etmenler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Extended Summary

Due to some difficulties in establishing a work performance history and employment skills, disabled individuals face the risk of employment discrimination. Employers are also affected by this situation. In addition, employers often hesitate to employ disabled individuals due to concerns about whether or not they will adapt to the job, cost, and law. Employers consider employing disabled individuals as a problem because they do not have sufficient knowledge or experience on how to employ disabled individuals and how to evaluate these individuals in businesses (Kaye et al., 2011). However, a business can show the public that it has a diverse and inclusive workforce by employing disabled individuals. This situation can be taken as an example by other businesses in the area and can be effective in creating a more inclusive environment in the business world. The attitudes of other individuals and customers working in the workplace towards disabled individuals are also considered to be an important source of concern during the employment process. Some employees and customers may question the capacity of disabled employees to perform their duties, but on the contrary, it should not be forgotten that disabled individuals have higher loyalty, lower turnover rates, higher productivity, and the capacity to create a psychologically safer work environment (Kalargyrou, 2014). Narayanan (2018) shows that disabled employees face a number of difficulties such as being mistreated by their co-workers in different ways due to their disabilities, experiencing social isolation, not being paid fairly, and not being provided with equal education and opportunities. In addition to these difficulties, sometimes the employment of disabled individuals has negative effects on non-disabled employees. Accordingly, non-disabled employees experience a decrease in productivity, discomfort while working, and the unnecessary burden or difficulty (Gatchalian et al., 2014). In addition, concerns about the increase in operating costs, the difficulty of training for disabled employees, absenteeism in the workplace, punctuality, and the increase in the turnover rate are among the difficulties experienced by employers.

Employing disabled individuals requires taking additional safety and health precautions, providing additional training to all employees, establishing more serious inspection mechanisms, and managing work accidents and errors (Gatchalian et al., 2014). When the employment of disabled individuals is evaluated in general, even if remarkable results are drawn in terms of human rights, some employers are still hesitant to employ disabled individuals. The reason for this is that, especially in food and beverage businesses, they think that disabled employees can affect the overall performance of their workplaces. For this reason, this study aims to determine the attitudes of food and beverage business managers towards disabled employees and their intentions to employ them. The purpose of the study is to investigate the effect of the attitudes of managers of food and beverage businesses in the Gaziantep region towards disabled employees on their intention to hire. Another purpose of the study is to examine the role of demographic variables in the attitudes of managers of food and beverage businesses in the Gaziantep region towards disabled employees and their intention to hire.

Quantitative research was used as a research method in the study, and survey technique was used as a data collection technique. The population of the study consists of managers of food and beverage businesses serving in the Gaziantep region. Since it was possible to reach the entire universe, no sample was taken, and the complete count technique was used.

Similar studies conducted on the subject were used in the creation of the survey form used. In this context, the scale expressions used in the studies of Chi & Qu (2003), Baert&De Pauw (2014) and Karakaş & Metin-Orta (2018) were adapted to the current study. The survey form includes 17 items regarding disabled employees and one item regarding intention to hire. A 5-point Likert scale (5=Strongly Agree……1=Strongly Disagree) was used to evaluate the statements in the survey form. In addition, there are descriptive questions about the participants' gender, age, level of education, type of business they work in, their position, their experience in the sector and in the current business, whether they have a disabled relative, and whether they have worked with disabled employees before or currently.

Data was collected from 198 food and beverage business managers in the Gaziantep region through a survey. The collected data was defined in the SPSS (Statistical Package for Social Sciences) program and

frequency analysis was performed for demographic findings. Afterwards, the skewness and kurtosis values regarding the normal distribution of the data were examined; it was understood that the data had a normal distribution. Then, analyses were performed for the validity and reliability of the data; variance analysis, multivariate correlation and multiple linear regression analyses were applied. It was seen that the data met the conditions of validity and reliability. When the general findings of the study were examined, it was revealed that the majority of the participants were male, between the ages of 46-55, had an associate degree, were managers in casual restaurants, business owners, and had more than 15 years of experience in the sector and in the current business. In addition, the majority of the participants were not relatives of disabled people and had previously worked with disabled employees but were not currently working with disabled employees.

When the general findings within the scope of the managers' attitudes towards disabled employees are examined, it is seen that trust and job performance were evaluated with an average of 2.51, the education and special needs dimension was evaluated with an average of 1.96; and the intention to hire had an average of 2.91. The fact that the intention to hire had a higher average compared to the attitude towards disabled employees is a noticeable finding of the study. However, in general, all dimensions were evaluated below the average (<3). The findings are similar to the findings of the study conducted by Chi and Qu (2003): It was determined that one of the biggest obstacles experienced by disabled individuals towards employment opportunities is the negative attitude of employers.

According to the difference analysis results, there are significant differences in the attitudes of business managers towards disabled employees in terms of trust and job performance according to the length of time managers have worked in the sector. In terms of education and special needs, there are significant differences according to the age of managers, length of time they have worked in the current business, whether they have a disabled relative and whether they have worked with disabled employees before. In terms of intention to hire, there are significant differences according to the age of managers and whether they are working with disabled employees currently.

As a result of the correlation analysis, it was determined that there is a significant relationship between trust and job performance, education and special needs, and intention to hire. Accordingly, it can be said that there is a bi-directional relationship between attitude towards disabled employees and intention to hire. According to the regression analysis findings, attitude towards disabled employees affects intention to hire. Accordingly, as the attitudes of managers towards disabled employees increase, their intention to hire disabled people also increases. The results are similar to the literature: Chi and Qu (2003) state in their study that the possibility of hiring or continuing to employ disabled individuals depends on the positive attitudes of employers towards disabled employees. In their study, Laguna et al. (2022) determined that negative perceptions regarding the employment of disabled individuals affect the evaluation of the potential of disabled individuals. In fact, the advantages of the employment of disabled individuals are emphasized in the study of Dait and Lopez (2024).

The following recommendations can be made within the scope of the results of the research: Seminars and workshops that share successful practices should be held. Disabled-friendly businesses should be given certificates or awards to create a positive image. In this way, businesses that successfully employ disabled employees can be shown as examples. Guides that support the adaptation process of disabled employees to the work environment should be prepared. Training and mentoring programs that support the career development of disabled employees should be organized. Businesses should be guided by developing joint projects with local governments, universities and civil society organizations.

Ek: Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri

Engelli Çalışanlara Yönelik Tutum (Chi ve Qu, 2003)

1. Engelli çalışanların iş yerinde daha az kaza geçirdiğini düşünüyorum.
2. Engelli çalışanlar, diğer çalışanlara kıyasla daha az işe devamsızlık yapar/işe gelmez.
3. Engelli çalışanların iş yerinde daha fazla işbirliği yaptıklarını düşünüyorum.
4. Engelli çalışanlar daha kaliteli iş çıkarır.
5. Engelli çalışanlar şirketlerine sadıktır.
6. Engelli çalışanların daha iyi çalışanlar olduğunu düşünüyorum.
7. Engelli çalışanların daha güvenilir olduğunu hissediyorum.
8. Engelli çalışanlar diğer çalışanlara kıyasla daha erken işi bırakır/istifa eder.
9. Engelli çalışanlar iş için daha zor eğitilir.
10. Engelli çalışanların daha yakın denetimlere ihtiyacı vardır.
11. Engelli çalışanlar diğer çalışanlardan daha yavaş çalışır.
12. Engelli çalışanlar genellikle işe geç kalır.
13. Engelli çalışanlar iş yerinde yeni yöntemleri benimsemekte zorlanır.
14. Engelli çalışanların, iş arkadaşları ve yöneticilerin özel dikkatine ihtiyacı vardır.
15. Diğer çalışanlar, engelli çalışanlardan rahatsız olur.
16. Engelli kişilerin istihdamı, işletme maliyetlerini artırır.
17. Engelli çalışanlar için özel düzenlemeler yapılması gerektiğini düşünüyorum.

İşe Alma Niyeti (Baert ve De Pauw, 2014; Karakaş ve Metin-Orta, 2018)

18. İş başvurularında/işe alım sürecinde engelli kişileri işe alma olasılığım yüksektir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 445-463

Gastronomy Students' Awareness, Perception and Purchasing Bahavior Towards Geographically Marked Products[1]

Şevket SEFA[2], Ayşe Büşra MADENCİ[3]

Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin coğrafi işaretli ürün farkındalığı ve algısının belirlenmesi

Öz

Coğrafi işaretler, ürünlerin üretildikleri yere bağlı olarak sahip oldukları belirli nitelikleri temsil etmek için kullanılan bir tür marka hakkıdır. Bu uygulama, üreticilerin haklarını güvence altına alır, pazarlama fırsatları sunar ve yerel ekonomiye katkıda bulunur. Bu çalışmanın amacı, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin coğrafi işaretli ürünlere yönelik algılarını, farkındalıklarını ve satın alma alışkanlıklarını incelemektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve 399 katılımcıdan yanıt alınmıştır. Toplanan veriler normal dağılım testi, güvenilirlik analizi, faktör analizi ve regresyon analizi gibi çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda katılımcıların coğrafi işaretli ürünlere yönelik algılarının coğrafi işaretli ürünlere yönelik farkındalıkları ve bu ürünleri satın alma davranışları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, coğrafi işaret, satın alma davranışı

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gastronomy Students' Awareness, Perception and Purchasing Bahavior Towards Geographically Marked Products

Abstract

Geographical indications are a type of intellectual property right that signify the unique qualities of products based on their geographic origin. They protect producers' rights, enhance marketing opportunities, and contribute to local economies. This study aimed to examine the perceptions, awareness, and purchasing behaviors of Gastronomy and Culinary Arts students regarding geographically indicated products. A survey was conducted with 399 participants. The collected data were analyzed through normality testing, reliability analysis, factor analysis, and regression analysis. Results showed that students' perceptions of geographically indicated products had a positive and significant impact on both their awareness and purchasing behaviors.

Keywords: Gastronomy, geographical indication, purchasing behavior

Paper Type: Research Article

[1] Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı'nda Ayşe Büşra MADENCİ danışmanlığında Şevket SEFA tarafından "Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin coğrafi işaretli ürün farkındalığı ve algısının belirlenmesi" başlığı ile tamamlanarak 19.06.2023 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Arş. Gör., İstanbul Topkapı Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, sevketsefa@topkapi.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-8436-7640

[3] (Corresponding author) Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, abmadenci@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9987-6771

Makale Gönderim Tarihi:14.04.2025
Makale Kabul Tarihi:16.06.2025

1. Introduction

From the 1990s onwards, the concept of agricultural food geography has gained popularity in Europe, and various strategic steps have been taken to protect local products and improve quality (Murdoch et al., 2000; Marsden et al., 2002; Goodman, 2004). Today, consumers tend to consume "local" and "natural" foods. Consumers associate the criteria of "local" and "natural" with quality. Quality is associated with four criteria: certification, determination of product characteristics, geographical or historical association, and consumer appeal (Ilbery and Kneafsey, 2000).

Following the Second World War, the trade and competition environment changed, leading to the development of marketing strategies that emphasize the origin of products. The first international agreement to use the phrase "geographical indication" was the Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights Agreement (TRIPS), which formed a council inside the World Trade Organization to address geographical indicators (Gökovalı, 2007; Tuncay, 2009). This practice emerged as a reaction to globalization and aimed to contribute to the greater promotion of local products in the market and rural development (Van Ittersum, 2002).

The geographical indication application helps protect and sustain local products while also providing crucial support for the development and sustainability of culinary tourism (Cebeci and Şen, 2020; Savaşkan and Kıngır, 2020). Preserving local elements, establishing production standards, integrating gastronomic products with other tourism offerings, and introducing new products to the existing gastronomic values are of significant importance (Güden and Nebioğlu, 2024).

Studies in Turkey related to geographical indication have primarily focused on consumers' perception of geographical indication and have been observed to be conducted on consumers (Toklu et al., 2016; Çakaloğlu and Çağatay, 2017; Taş and Taş, 2020; Yıldız and Akdemir, 2020). The goals of this research are to ascertain whether or not students in the Gastronomy and Culinary Arts Department are familiar with geographical indicator items and investigate whether or not these students' attitudes and knowledge of these products influence their purchase behavior. It is believed that identifying the awareness and perceptions of students in the Gastronomy and Culinary Arts Department towards products geographical indication is crucial for the future of geographical indications applications, as these students are being trained to take on important roles in the food sector. Therefore, it is essential to understand students' awareness and perceptions towards products with geographical indications in order to promote widespread adoption and ensure the sustainability of the application.

2. Literature Review

2.1. The Concept of Geographical Indication

The phrase "geographical indication" refers to a kind of intellectual property right that allows a product to be identified as having originated in a certain place or as reflecting the quality, image, or other attributes associated with that region (Turkish Patent and Trademark Office, 2018a). The Turkish Patent and Trademark Office is an organization that has been registering geographical indications, managing the registration process, and providing protection since 1995 (Turkish Patent and Trademark Office, 2018b). The TRIPS agreement is the first international agreement that includes rules on the protection and regulation of geographical indications in international trade (TRIPS, 1995). The application of geographical indications is examined in two different categories: indication of source and indication of origin (Code of Intellectual Property [SMK], 2017). The concept of traditional products refers to products that are not covered by indication of source and indication of origin and are defined by names that have been used for at least 30 years (Code of Intellectual Property [SMK], 2017).

There are four essential qualities that a product must have in order to be recognized with a geographical indication:

- Having a name recognized by consumers,
- Contributing to the uniqueness of the region where it originates,
- The production of raw materials and processing of the product are being conducted in a specific geographical area,
- Having a clearly defined special production process (Demirer, 2010).

The practice of attributing regional identity to products, also known as geographical indication, has a long history. Some sources suggest that in ancient Egypt, geographical indication was used to demonstrate the quality of products and promote them. Similarly, in medieval Europe, particularly in England, weavers enhanced the appeal of their products by indicating and labeling their geographical origins. Additionally, during the spice trade, unofficial traditional markings began to emerge among colonies based on the geographical origins of products (Kop et al., 2006). In Europe, a new concept known as "agri-food geography" was introduced in the late 1990s (Murdoch et al., 2000; Marsden et al., 2002; Goodman, 2004).

Geographical indication products have been the subject of many studies in literature. Jafarova (2022) investigated consumers' attitudes towards geographically indicated food products. In the study, it was concluded that the majority of the participants were partially knowledgeable about geographically indications. Rossetti (2019) examined the legal development of geographical indications and the behavior of consumers in the market. In the study, 100 Italians and 100 Dutch consumers in total 200 consumers were reached and it was concluded that Italians have more knowledge and awareness of geographical indications than Dutch consumers. Stated that this is because Italians are more closely tied to their food and beverage culture than the Dutch. Likoudis et al. (2016) analyze customers' intentions to purchase food products with protected designation of origin and protected geographical indication in Greece, whereas Teuber (2011) explores the expectations of consumers and producers about geographical indications in a German context.

2.2. Products with Geographical Indication in Turkey

Turkey is a country with a rich cultural heritage, natural geography, and craft tradition. With its unique topography and rich cultural history, it is the birthplace of various products, from agricultural products to handicrafts, traditional foods to handmade carpets (Kan et al., 2010; Yıkmış and Ünal, 2016). Local foods can serve as significant instruments in providing a unique value proposition for a destination. The competitive strength of a region is contingent upon the effective utilization of local resources and the establishment of robust collaborations among stakeholders (Suna and Alverez, 2019). Producers of the product, consumer associations, trade/industry chambers, and other relevant institutions and public organizations have the right to apply for geographical indication. Up to now, municipalities have made the most applications for registered products with 598 applications. Following municipalities, Chambers of Commerce/Industry with 478 registered products and Commodity Exchanges with 143 registered products have made applications. The institution with the least applications for registered products is the Military School with 3 geographical indications (Turkish Patent and Trademark Office, 2024a).

As of October 2024, the number of products registered with geographical indication is 1646, while the number of ongoing applications is 592. 75.70% of the 1646 products with geographical indication, which is 1243, are denoted by origin; 23.90%, which is 393, are denoted by appellation; and 0.4%,

which is 7, are denoted by traditional name (Turkish Patent and Trademark Office, 2024b; Turkish Patent and Trademark Office, 2024b).

Table 1. Distribution of registered product numbers and product numbers in applications by provinces. (Turkish Patent and Trademark Office, 2024d)

Province	Product registration count	Product count in the implementation stage	Province	Product registration count	Product count in the implementation stage	Province	Product registration count	Product count in the implementation stage
Gaziantep	106	14	Konya	76	36	Diyarbakır	57	19
Erzurum	55	19	Afyonkarahisar	50	9	Malatya	50	8
Şanlıurfa	48	4	İzmir	44	7	Ankara	41	6
Balıkesir	37	11	Hatay	35	88	Muğla	34	14
Bursa	34	10	Kastamonu	34	2	Kayseri	31	10
Manisa	31	9	Kahramanmaraş	30	4	Aydın	29	11
Çankırı	29	3	Bolu	26	6	Amasya	24	7
Mardin	24	4	Mersin	24	3	Adana	22	7
Tokat	21	11	Kütahya	21	4	Sivas	21	4
Çorum	20	38	Isparta	20	1	Ordu	19	5
Sakarya	19	5	Antalya	18	13	Van	18	11
Samsun	17	6	Rize	17	5	Denizli	15	8
Çanakkale	15	5	Düzce	15	5	Karaman	14	9
Burdur	14	4	Kocaeli	14	2	Eskişehir	14	0
Giresun	13	2	Gümüşhane	13	0	Edirne	12	5
Trabzon	12	4	Bayburt	12	3	Bartın	12	3
Hakkâri	12	2	Aksaray	12	1	Elazığ	12	1
Sinop	12	1	Tekirdağ	11	8	Erzincan	10	19
Kars	10	1	Kilis	10	1	Kırşehir	9	3
Nevşehir	9	3	Uşak	9	3	Adıyaman	9	0
Şırnak	8	7	Siirt	8	5	Zonguldak	8	3
Yozgat	8	2	Karabük	8	1	Artvin	7	10
Bilecik	7	8	Kırklareli	7	3	Osmaniye	7	3
Niğde	7	2	Ardahan	7	1	Batman	6	14
Iğdır	6	1	İstanbul	5	5	Ağrı	5	1
Bingöl	5	1	Bitlis	4	6	Muş	4	1
Yalova	4	0						

Gaziantep has the highest number of registered products, with 106. Konya follows Gaziantep with 76 products, and Diyarbakır follows with 57 products. Hatay has the highest number of products in the application stage, with 88. Çorum follows Hatay with 38 products, and Konya follows with 36 products. Currently, Yalova does not have any applications.

3. Method

3.1. Research Model

The purpose of this study is to investigate the level of knowledge and attitudes held by students in the Gastronomy and Culinary Arts Department regarding geographical indicator goods, as well as their impact on their purchase decisions.

3.2. Research Universe and Sample

The population of the study includes students enrolled in the Gastronomy and Culinary Arts Departments in Turkey. Convenience sampling method was used in the study. The sample for the research consisted of 399 individuals who volunteered to participate. A sample size of 384 was found to be necessary with a 5% margin of error and a 95% confidence level (Büyüköztürk, 2010; Ural and Kılıç, 2005). Therefore, the study deemed 399 participants sufficient.

3.3. Data Collection and Analysis

This study used the survey technique, a quantitative research method, to gather data. The study's survey questions were crafted using Küçükyılmaz's research as the basis for them (2019). Participants were asked 5 questions to determine their demographic characteristics, as well as 3 questions to assess their knowledge of products with geographical indication. Seven questions assessed the participants' awareness of products with geographical indication. Additionally, 11 questions were employed to gauge participants' perception of products with geographical indication, while 9 questions were used to evaluate their purchasing behavior. A 5-point Likert scale was implemented in the third and fourth sections of the survey (1. Strongly Disagree, 2. Disagree, 3. Neutral, 4. Agree, 5. Strongly Agree). Participants were provided with information before the survey was conducted. Ethical approval to collect the data for this study was obtained from the Necmettin Erbakan University Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee, with decision/number 11/2021/582 dated 10/12/2021.

Descriptive statistics were used to investigate the demographic and other features of the participants, and a statistical program was used for data analysis. Factor analyses were carried out for the research scales, and relationships between the scales were determined through regression analyses.

4. FINDINGS

4.1. Findings Regarding Participants' Demographic Characteristics

The demographic characteristics of the participants in this study, who were targeted to determine the awareness and perception of products with geographical indication and their impact on purchasing behavior, as well as their consumption of products with geographical indication, seen in Table 2.

Table 2. Demographic characteristics of participants and consumption of products with geographical indications

Gender	**n**	**%**	**Monthly income**	**n**	**%**
Female	166	41,6	3000 and less	67	16,8
Male	233	58,4	3001-5000	127	31,8
Age	**n**	**%**	5001-10000	125	31,3
18	22	5,5	10001 and more	80	20,1
19-21	251	62,9	**Knowledge of products with geographical indication**	**n**	**%**
22-24	101	25,3	Knows	352	88,2
25 and over	25	6,3	Does not Know	47	11,8
The class where education is received	**n**	**%**	**Consumption of products with geographical indications**	**n**	**%**
1st Grade	201	50,4	Consumes	331	83,0
2st Grade	63	15,8	Does not Consume	68	17,0
3st Grade	70	17,5	**Frequency of consuming products with geographical indications**	**n**	**%**
4st Grade	65	16,3	Once a few times	180	45,1

The situation of receiving culinary education	**n**	**%**	A few times in 3 months	87	21,8
Yes	84	21,1	Several times in 6 months	46	11,5
No	315	78,9	A few times a year	86	21,6
TOTAL	399	100	**TOTAL**	399	100

Data was collected from 399 students of the Gastronomy and Culinary Arts Department. 41.6% of the participants were female, while 58.4% were male. The majority (62.9%) of the participants were in the 19-21 age range, and 50.4% were first-year students. 15.8% were second-year students, 17.5% were third-year students, and 16.3% were fourth-year students. When examining the distribution of monthly income, 31.8% of the participants had a family income between 3001-5000 TL, 31.3% had a family income between 5001-10000 TL, 20.1% had a family income of 10001 TL and above, and 16.8% had a family income of 3000 TL and below. When the research asked participants if they had received culinary education at the secondary education level, it revealed that 78.9% had not, while 21.1% had.

The study found that 88.2% of the participants are familiar with products with geographical indication, and 83% consume them. When looking at the frequency of consuming products with geographical indication, 45.1% of participants said they consume them several times a month, and 21.6% consume them several times a year. Additionally, 21.8% consume them every 3 months, and 11.5% consume them every 6 months.

4.2. Results of Reliability and Normality Tests

The reliability values of the scales that were used in the study are provided in Table 3.

Table 3. The reliability value of the scales being used

Scale	Cronbach Alfa Value
Awareness of Products with Geographical Indication (7 Items)	,899
Perception of Products with Geographical Indication (11 Items)	,936
Purchasing Behavior of Products with Geographical Indication (9 Items)	,959

Reliability analyses were conducted on three scales related to geographical indication. These included the geographical indication awareness scale with 7 items, the geographical indication perception scale with 11 items, and the geographical indication purchasing behavior scale with 9 items. The reliability of each scale was assessed using Cronbach's alpha coefficients. A Cronbach's Alpha coefficient between 0.80 and 1.00 indicates a high level of reliability for the scale (Cronbach, 1951). The reliability test revealed a Cronbach's Alpha coefficient of 0.899 for the awareness scale (7 items). The perception scale (11 items) had a Cronbach's alpha coefficient of 0.936, and the purchasing behavior scale (9 items) had a coefficient of 0.959. These results suggest that all three scales are highly reliable.

In order to establish if the data were suitable for normal distribution, the research ran a normality test on the scales. A skewness or kurtosis value of ±1.0 is considered acceptable for many psychometric

applications, while a value of ±2.0 is often acknowledged (George and Mallery, 2010). The results showed that the data had a normal distribution; hence parametric analysis could be used.

Table 4. Descriptive statistics of the scales that were utilized

Scales and dimensions	n	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
Awareness of Products with Geographical Indication	399	3,6495	,92999	-1,021	,828
Perception of Products with Geographical Indication	399	3,7804	,92106	-1,429	1,730
Purchasing Behavior of Products with Geographical Indication	399	3,7187	1,00756	-,961	,444

4.3. Results of Factor Analysis on Research Scales

Factor analysis is a statistical method aimed at defining and understanding a set of variables that are related to each other in a few factors. This method aims to discover hidden, unobservable relationships between variables by examining the covariance structures of the variables. Factor analysis is a powerful tool in data science, especially for creating psychometric tests (Daniel, 1989). Statistical methods such as Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett's Sphericity Test can be used to evaluate the suitability of the data for factor analysis. These tests are crucial for finding out whether the dataset is fit for factor analysis (Çokluk, Şekercioğlu, and Büyüköztürk, 2012; Büyüköztürk, 2010). With a possible range of 0 to 1, the KMO test determines whether the data covariances are enough. Factor analysis may be performed on data sets with KMO values in the range of 0.5 to 1. Factor analysis cannot be conducted on data with a KMO value less than 0.5 because there is insufficient covariance structure (Çokluk, Şekercioğlu, and Büyüköztürk, 2012).

The data related to the scale of awareness of products with geographical indication for factor analysis is provided in Table 5.

Table 5. Factor analysis on awareness scale related to geographical indication product

Factors/Expressions	Factor Values 1	Eigenvalue	Explained Variance(%)	Alpha	Std. Deviation	Mean
Awareness of Products with Geographical Indication (7 Items)						**3,649**
10.7. It is important to me that the food I eat is produced by supporting the local economy.	**,835**				1,218	3,812
10.2. I would like to be informed about the unique quality of a traditional product with a geographical indication label.	**,830**	4,374	62,493	0,899	1,117	3,982
10.6. It is important for me that the food I eat clearly belongs to a specific country or region.	**,813**				1,253	3,571
10.4. I believe that the geographical indication label indicates the unique characteristic of the product.	**,820**				1,131	3,774

10.1. I am aware that certain products are protected by geographical indication registration.	**,796**				1,197	3,842
10.5. It is important for me to purchase a product with a geographical indication label.	**,772**				1,201	3,315
10.3. The geographical indication label indicates that a product is of higher quality.	**,654**				1,125	3,248
Principal component analysis with varimax rotation. *Total variance explained: % 62,49 Kaiser-Meyer-Olkin Sample Measure: % 87,0* *Bartlett Test:X^2: 1623,067; s.d.: 21; p≤ ,000*						

The scale with a single dimension consists of a total of 7 statements. The KMO value of the scale is determined to be 0.870. According to the results of Bartlett's Sphericity Test, the test result at a significance level of p≤.000 is determined to be 1623.067. A KMO value above 0.90 indicates that the data is "excellent" for conducting factor analysis (Çokluk, Şekercioğlu, and Büyüköztürk, 2012). It is determined that the scale explains a variance ratio of 62.49% and its eigenvalue is calculated as 4.372.

In Table 6 of the Geographical Indication Product Perception Scale, a KMO value of 0.931 is shown. According to the results of Bartlett's Sphericity Test, the test result of the Geographical Indication Product Perception Scale at a significance level of p≤.000 is determined to be 4232.605. The statements in the scale are evaluated within 2 sub-dimensions as "Economic and Cultural Impact" and "Quality and Reliability Perception". It is found that these two dimensions explain 75.9% of the total variance.

Table 6. Factor analysis on the perception level scale of products with geographical indication

Factors/Expressions	**Factor Values**		**Eigenvalue**	**Explained Variance(%)**	**Alpha**	**Std. Deviation**	**Mean**
	1	**2**					
Economy and Cultural Impact (7 Items)			5,157	46,883	0,948		**4,013**
9.3 Products with geographical indication contribute to the promotion of the region they belong to.	**,910**					1,241	4,223
9.5 Products with geographical indication are an integral part of the culture of the region to which they belong.	**,898**					1,199	4,195
9.2 Products with geographical indication contribute to local producers.	**,889**					1,213	4,107
9.7 Geographical indication helps to protect cultural heritage.	**,888**					1,181	4,125
9.1 Products with geographical indications support the local economy.	**,855**					1,205	4,070
9.6 Geographical indication contributes to preserving traditional production methods.	**,796**					1,214	3,959
9.4. Having a geographical indication increases the price of the product.	**,559**					1,236	3,408
Perception of Quality and Reliability (4 Items)			3,195	29,045	0,870		**3,373**
9.9 Products with geographical indications are healthier and more reliable than other products.						1,144	3,350

		,876					
9.8. Products that are geographically indicated are of higher quality in comparison to other products.		**,850**				1,116	3,315
9.10 Products with geographical indications are tastier than other products.		**,814**				1,124	3,468
9.11. Products that are geographically indicated are produced to a higher standard of quality compared to other products.		**,684**				1,095	3,358
Principal component analysis with varimax rotation. *Total variance explained: % 75,9 Kaiser-Meyer-Olkin Sample Measure: % 93,1* *Bartlett Test:X^2: 4232,605; s.d.: 55; p≤ ,000*							

The dimension of "Economy and Cultural Impact" includes 7 items and explains a total variance ratio of 46.883% with an eigenvalue of 5.157. The dimension of "Perception of Quality and Reliability" consists of 4 statements and explains a total variance of 29.045% with an eigenvalue of 3.195. When evaluating the averages of the dimensions in the perception of products with the geographical indication scale, the average of the "Economy and Cultural Impact" dimension is 4.013, while the average of the "Perception of Quality and Reliability" dimension is 3.373. Based on these findings, it is evident that the "Economy and Cultural Impact" dimension holds greater importance compared to the other two dimensions.

Table 7 presents the data regarding the factor analysis of the purchasing behavior scale for products with geographical indication. The scale, which has a single dimension, consists of a total of 9 statements. The KMO value of the scale is 0.949, and the Bartlett's test of sphericity yielded a result of 3590.334 with a significance level of p ≤ .000. The scale explains 75.59% of the variance, with an eigenvalue of 6.804.

Table 7. Factor analysis on purchasing behavior scale related to products with geographical indication

Factors/Expressions	**Factor Values** **1**	**Eigenvalue**	**Explained Variance(%)**	**Alpha**	**Std. Deviation**	**Mean**
Purchasing Behavior of Products with Geographical Indication (9 Items)		6,804	75,598	0,959		**3,718**
10.12. Products with geographical indication have an influence on my purchasing behavior as they support local producers by providing income.	**,894**				1,138	3,799
10.14. I am more likely to buy products that are geographically labeled because they are produced in an environmentally friendly way.	**,894**				1,171	3,751
10.13. The use of traditional production methods in the production of products with geographical indications affects my purchasing behavior.	**,889**				1,161	3,646
10.9. Products with geographical indications are effective on my purchasing behavior because they are reliable.	**,883**				1,142	3,704
10.8. Products with geographical indication positively influence my purchasing behavior due to their natural qualities.	**,871**				1,162	3,709

10.16. Products with geographical indication have an impact on my purchasing behavior because they help to support the local economy.	**,865**				1,170	3,834
10.11. Products with geographical indication have an impact on my purchasing behavior because they are produced without pesticides and chemical preservatives.	**,861**				1,161	3,716
10.10. Products that have geographical indications have an impact on my purchasing behavior because of their high nutritional value.	**,833**				1,151	3,571
10.15. The accessibility of products with geographical indications affects my purchasing behavior.	**,831**				1,173	3,734
Principal component analysis with varimax rotation *Total variance explained: % 75,59 Kaiser-Meyer-Olkin Sample Measure: %94,9* *Bartlett Test:X^2: 3590,334; s.d.: 36; p≤ ,000*						

4.4. Regression Analysis

As a statistical tool, regression analysis quantifies the influence of independent variables on dependent variables in order to draw conclusions (Akbulut, 2010). Table 8 presents the results of the regression analysis on the influence of geographical indication awareness on purchasing behavior. The adjusted R^2 value was found to be 0.749, explaining 74% of the model variance. Based on the results obtained, statistically significant effects of geographical product awareness on the purchase behavior of products with geographical indication were observed ($p < 0.05$). The independence of the error terms is a fundamental presumption of regression analysis. The presence of autocorrelation is indicated if there is a correlation between error terms, as determined by the Durbin-Watson (D-W) test statistic (Ünver and Gamgam, 1996). The D-W test statistic was calculated as 1.904, suggesting that there is no autocorrelation in the model as the value falls within the range of 1.5-2.5 (Küçüksille, 2010).

To assess for multicollinearity, it is necessary to analyze Tolerance and VIF (Variance Inflation Factor) values (Gazibey et al., 2012). Multicollinearity is evaluated by computing the VIF value separately for each independent variable in the model (Güriş and Çağlayan, 2005). In order to avoid multicollinearity issues, the VIF value should be below 10 (Alpar, 2011), the tolerance value should be above 0.200, and the CI (Condition Index) value should not exceed 30 (Büyüköztürk, 2008). According to the analyses conducted, it was concluded that there were no multicollinearity concerns (Tolerance: 1.000, VIF: 1.000, CI: 1.000-7.984). It was observed that a one-unit increase in geographical product awareness level resulted in a 0.866 increase in purchasing behavior.

Tablo 8. Regression analysis of the impact of geographical indication awareness on purchasing behavior

Independent Variables	**Non-standardized coefficients**		**Standardized Coefficients**	**R^2**	**Adjusted R^2**	**F Test**	**t - test**	**Significance Value (p-value)**
	B	**Std.Error**	**Beta**					

Fixed	,296	,103		,749	,749	1186,182	2,890	,004
CI Product Awareness	,938	,027	,866				34,441	,000
Multiple Connection Statistics: *Durbin-Watson (DW) Test:* ***1,904*** *(1,5 – 2,5) VIF:* ***1,000*** *Smallest – Largest CI:* ***1,000– 7,984*** *Tolerance:* ***1,000*** *Dependent Variable:* ***Purchasing Behavior***								

Table 9 presents the results of the regression analysis, demonstrating the influence of the sub-dimensions of geographical indication perception on purchasing behavior. The adjusted R^2 value was determined to be 0.593, explaining 59% of the variance in the model. According to the results obtained, statistically significant effects of the sub-dimensions of geographical indication perception on the purchasing behavior of products with geographical indication were observed individually ($p<0.05$). The D-W test statistic in the analysis was calculated as 1.843. Additionally, it was also determined that there was no issue of multicollinearity according to the findings obtained (Tolerance: 0.653, VIF: 1.531, CI: 1.000–10.263).

Tablo 9. *Analyzing the impact of sub-dimensions of geographical indication perception on purchasing behavior using regression analysis*

Independent Variables	**Non-standardized coefficients**		**Standardized Coefficients**	**R^2**	**Adjusted R^2**	**F Test**	**t - test**	**Significance Value (p-value)**
	B	**Std. Hata**	**Beta**					
Fixed	,520	,137		,596	,593	291,493	3,803	,000
Economic and Cultural Impact	,516	,038	,543				13,717	,000
Perception of Quality and Reliability	,335	,042	,315				7,977	,000
Multiple Connection Statistics: *Durbin-Watson (DW) Test:* ***1,843*** *(1,5 – 2,5) VIF:* ***1,531*** *Smallest – Largest CI:* ***1,000– 10,263*** *Tolerance:* ***,653*** *Dependent Variable:* ***Purchasing Behavior***								

Researchers have determined that, for products with geographical indications, a one unit increase in the economic and cultural impact dimension results in a 0.543 increase in purchasing behavior. Similarly, a one unit increase in the perception of quality and reliability dimension leads to a 0.315 increase in purchasing behavior.

5. Results and Recommendations

The application of geographical indications focuses on important goals such as protecting original products, maintaining quality and standards, and offering various advantages, including increasing the contribution of products to the country's economy and supporting the rural economy. Thus, there is a need for experts and trained individuals to enhance and improve the recognition of geographical indication application. It is crucial to determine the awareness and perceptions of products with geographical indication among students in the Department of Gastronomy and Culinary Arts, as they play a significant role in this applications. This study has examined the perceptions, awareness, and purchasing behaviors of these students towards products with geographical indications, as they will encounter this application frequently during their education and professional careers.

The analysis revealed that a large majority of participants (88.2%) were aware of geographical indication product application. A study conducted by Meral and Şahin (2012) found that 76.3% of consumers in Kahramanmaraş province were not knowledgeable about these products, indicating that students in the Department of Gastronomy and Culinary Arts are more familiar with the subject. Additionally, the analysis determined that a large majority of participants frequently consume products with geographical indication.

Factor analyses showed that the Geographical Indication Product Perception scale was divided into two sub-dimensions: economic and cultural impact and quality and reliability perception. Additionally, the Geographical Indication Product Awareness and Geographical Indication Product Purchase Behavior scales were found to be unidimensional. Regression analyses indicated a significant and positive relationship between the sub-dimensions of the Geographical Indication Product Perception scale, the Geographical Indication Product Awareness scale, and the Geographical Indication Product Purchase Behavior scale.

According to Toklu et al. (2016), economic support, cultural and traditional factors, as well as quality and reliability, impact consumers' perceptions of products with geographical indication. The research also showed that geographically protected products give consumers a perception of quality and reliability. On the other hand, Küçükyılmaz (2019) discovered a positive relationship between geographical indication product awareness and perception and geographical indication product purchase behavior. Furthermore, regression analyses demonstrated that as Gastronomy and Culinary Arts Department students' perception of geographically indicated products increases, so does their purchasing behavior. Similarly, an increase in awareness of geographically indicated products led to an increase in purchase behavior. Küçükyılmaz's (2019) study concluded that as consumers' perception and awareness of geographically indicated products rise, their purchase behavior also increases.

It is believed that educated and expert individuals play a crucial role in contributing to the country's economy and local development by developing the geographical indication application and increasing its recognition. In this regard, students and graduates of the Gastronomy and Culinary Arts Department are part of this significant group. According to the study findings, some suggestions for the development and dissemination of geographical indication applications are:

- The inclusion of courses related to geographical indications in the Gastronomy and Culinary Arts Departments of universities to ensure that students are more competent in this area.
- Especially including dishes with geographical indications in Turkish Cuisine Application courses in the Gastronomy and Culinary Arts Departments of universities and using original recipes to raise awareness among students.
- Collaborating with local producers of the products with geographical indication and providing

students internship opportunities in these areas to ensure direct contact with the production process of these products.

- Organizing taste tours and festivals in regions where products with geographical indication are produced by local governments and tourism organizations for gastronomy and culinary arts students to experience these products and meet the producers.

Organizing congresses, seminars, and conferences by universities where all stakeholders related to geographical indication practices can meet.

Research and Publication Ethics Statement

This study was prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics with the permission of Necmettin Erbakan University Ethics Committee dated 10/12/2021 and numbered 11/2021/582.

Authors' Contributions to the Article

The entire study was created together with two authors.

Author 1's contribution to the article is 60%, Author 2's contribution to the article is 40%.

Declaration of Interest

There is no conflict of interest with any person or institution in the study.

6. References

Akbulut, Y. (2010). *Sosyal Bilimlerde Spss Uygulamaları*, İstanbul: İdeal Kültür Publishing. ISBN:9786055729059

Alpar, R. (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler*, Ankara: Detay Publishing. ISBN: 9786055437428

Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı,* 9. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Publishing. ISBN: 9789756802748

Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı,* 12. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Publishing. ISBN: 9789756802748

Cebeci, H. ve Şen, M. (2020). Coğrafi İşaret Tescilli Soğuk Bir Lezzet: Görele Dondurması. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, (4)*,2, 197-217.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. Psychometrika, 16(3), 297-334. DOİ:10.1007/BF02310555

Çakaloğlu, M. ve Çağatay, S. (2017). Coğrafi İşaretler ve Marka Değerine Sahip Ürünlere Yönelik Tüketici Algısı: Finike Portakalı ve Antalya Tavşan Yüreği Zeytini Örnekleri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1, 52-65.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları,* Ankara: Pegem Akademi Publishing.

Danıel, G. L. (1989). Comparisons of Exploratory and Confirmatory Factor Analysis, *Paper Presented at the Annual Meeting of the Southwest Educational Research Association*, Little Rock. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 314 447)

Demirer, H. R., (2010). "*Yöresel Ürün ve Coğrafi İşaretler; Fransa ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme*." PhD Thesis, Akdeniz University, Institute of Social Sciences, Antalya.

Gazibey, Y., Türen U. ve Gökmen Y., (2012). "Yerel Enerji Fiyatlarının Ülkelerin Doğrudan Yabancı Yatırım Çekebilme Gücü Üzerindeki Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİBF Journal*, 2012, Cilt: 5, Sayı: 2, s.181-194.

George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10a ed.) Boston: Pearson.

Goodman, D.(2004). "Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-food Networks and Paradigm Change." *Sociologia Ruralis*, 44, 3–16.

Gökovalı, U. (2007). "Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği." *İktisadi ve İdari Bilimler Journal,* 2, 141 – 160.

Güden, G. ve Nebioğlu, O (2024). Comprehending Gastronomy Festivals: A Qualitative Case Study on Alanya Tropical Fruit Festival. Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR).

Güriş, S. ve Çağlayan, E. (2005) *Ekonometri*, İstanbul: Der Publishing.

Ilbery, B. ve Kneafsey, M. (2000). "Producer Constructions of Quality in Regional Speciality Food Production: a Case Study from South West England." *Journal of Rural Studies,* 16, 217–230.

Jafarova, F. (2022). "Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Gıda Ürünlerine Yönelik Tutumları Üzerine Araştırma." MA Thesis, İstanbul University, Institute of Social Sciences, İstanbul.

Kan, M., Gülçubuk B., Kan, A., Küçükçongar, M. Ve Küçükçongar M. (2010). "Coğrafi İşaret Olarak Karaman Divle Tulum Peyniri." *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Journal*, 12, 19, 15-23.

Kop, P., Sautier, D. ve Gerz, A. (2006). *Origin Based Products, Lessons for Propoor Market Development*. Netherland and France: Royal Tropical Institute – CIRAD.

Küçüksille, E. (2010). Çoklu doğrusal regresyon modeli. Kalaycı Ş. (Ed.) *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri,* ss. 259-266, Ankara: Asil Publishing.

Küçükyılmaz, S. (2019). "*Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Farkındalığı ve Algısının Analizi.*" MA Thesis, Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, İzmir.

Likoudis, Z., Sdrali, D., Costarelli, V., ve Apostolopoulos, C. (2016). "Consumers' intention to buy protected designation of origin and protected geographical indication foodstuffs: the case of Greece". *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 283-289.

Marsden, T., Banks B. ve Bristow, G. (2002), 'The Social Management of Rural Nature: Understanding Agrarian-based Rural Development", *Environment and Planning,* 34, 809–25.

Meral, Y. ve Şahin, A. (2012). "Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün algısı: Gemlik Zeytini Örneği." *KSÜ Doğa Bilimleri Journal*, 16, 4, 16-24

Murdoch, J., Marsden, T. ve Banks, J. (2000). "Quality, Nature and Embeddedness: Some Theoretical Considerations in the Context of the Food Sector*." Economic Geography*, 76, 2, 10–25.

Rossetti, F. (2019). The legal development of Geographical Indications and their consumer's awareness at the marketplace. Master thesis, https://edepot.wur.nl/502801.

Savaşkan, Y. ve Kıngır, S. (2020). "Sakarya İli Gastronomik Unsurlarının Coğrafi İşaret Kapsamında Değerlendirilmesi." *Alanya Akademik Bakış*, 4, 3, 939-961.

SMK, (2017). "Sınai Mülkiyet Kanunu", https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6769.pdf (05.10.2021)

Suna, B. and Alverez, M. D. (2019). Gastronomic identity of Gaziantep: Perceptions of tourists and residents. Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR), 7(2), 167-187.

Taş, S. S. S. ve Taş, S. S. K. (2020). "İşletme Yöneticilerinin Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Bakış Açıları: Gümüşhane İli Örneği". *MANAS Sosyal Araştırmalar Journal*, 9, 2. 985-994

Teuber, R. (2011). "Consumers' and producers' expectations towards geographical indications: Empirical evidence for a German case study". *British Food Journal*, 113(7), 900-918.

Toklu, İ. T. (2016). "Tüketiciler Coğrafi İşaret İçin Daha Fazla Ödemek İster Mi? Artvin Balı Üzerine Bir Araştırma." *Karadeniz Araştırmaları*, 5, 2, 171-190.

Toklu, İ. T., Ustaahmetoğlu, E. ve Küçük, H. Ö. (2016). "Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme İsteği: Yapısal Eşitlik Modellemesi Yaklaşımı." *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 1, 145-161.

Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rigths [TRIPS], (1994). "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması"
https://www.telifhaklari.gov.tr/resources/uploads/2012/03/18/2012_03_18_183846.pdf
(05.10.2021)

Tuncay, M. (2009). *"Coğrafi İşaretlerin Korunması."* MA Thesis, Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Kırıkkale.

Turkish Patent and Trademark Office, (2018a). "Coğrafi İşaret Nedir?" https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir (01.08.2022)

Turkish Patent and Trademark Office, (2018b). "Avrupa Birliğinde Coğrafi İşaret" https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/avrupa-birli%C4%9Finde-co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret (05.10.2021)

Turkish Patent and Trademark Office, (2024a). "Tescil ve Başvuru Sayıları" https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/RegistrationAndApplication (30.08.2022)

Turkish Patent and Trademark Office, (2024b). "Tescil Türleri" https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/Type (30.08.2022)

Turkish Patent and Trademark Office, (2024c). "Tescil Ettirenlere Göre Dağılım" https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/RegistrationOwners (07.09.2022)

Turkish Patent and Trademark Office, (2024d). "Veri Tabanı" https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani (07.09.2022)

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, 1. Baskı, Ankara: Detay Publishing.

Ünver, Ö. ve Gamgam, H. (1996), *Uygulamalı İstatistik Yöntemler*, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Van Ittersum, K. (2002). *"The Role of Region of Origin in Consumer Decision-Making and Choice."* Phd Thesis, Wageningen

Yıkmış, S. ve Ünal, A. (2016). "The Importance of Geographical Indication In Gastronomy Tourism: Turkey." *International Journal of Agricultural and Life Sciences,* 2, 4, 73-79

Yıldız, M. H. ve Akdemir, N. (2020) "Yiyecek İçecek İşletmelerinin Menülerindeki Yöresel Gıda Ürünleri ve Coğrafi İşaretli Gıda Ürünlerinin Kullanım Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Isparta Örneği." Öznur Gökkaya, İsmail Kılıçaslan, Barış Demir, Kazım Kahraman (Ed.), *International Marmara Social Sciences Congress (Autumn 2020),* Kocaeli, 463-468

EXTENDED SUMMARY

Introduction

The application for geographical indication safeguards and promotes local goods, while offering essential assistance for the advancement and sustainability of culinary tourism (Cebeci and Şen, 2020; Savaşkan and Kıngır, 2020). Maintaining local components, setting manufacturing standards, merging culinary items with other tourist services, and launching new options to enhance current gastronomic qualities are very important (Güden and Nebioğlu, 2024). Research in Turkey concerning geographical indication has been focused on customers' perceptions and has been largely performed with consumers (Toklu et al., 2016; Çakaloğlu and Çağatay, 2017; Taş and Taş, 2020; Yıldız and Akdemir, 2020).

The goals of this research are to ascertain whether or not students in the Gastronomy and Culinary Arts Department are familiar with geographical indicator items and investigate whether or not these students' attitudes and knowledge of these products influence their purchase behavior. Identifying the awareness and perceptions of students in the Gastronomy and Culinary Arts Department regarding geographical indications is deemed essential for the future implementation of such indications, as these students are being prepared for significant roles in the food industry. Consequently, it is vital to comprehend students' understanding and views about items with geographical indicators to facilitate broad acceptance and guarantee the sustainability of their use.

Literature Review

The term "geographical indication" is a kind of intellectual property right that enables a product to be recognized as originating from a certain location or as embodying the quality, image, or other characteristics linked to that area (Turkish Patent and Trademark Office, 2018a). The TRIPS agreement is the first international agreement that includes rules on the protection and regulation of geographical indications in international trade (TRIPS, 1995). The application of geographical indications is examined in two different categories: indication of source and indication of origin (Code of Intellectual Property [SMK], 2017). The concept of traditional products refers to products that are not covered by indication of source and indication of origin and are defined by names that have been used for at least 30 years (Code of Intellectual Property [SMK], 2017). The Turkish Patent and Trademark Office is an organization that has been registering geographical indications, managing the registration process, and providing protection since 1995 (Turkish Patent and Trademark Office, 2018b).

Turkey has a profound cultural legacy, diverse natural topography, and a longstanding tradition of craftsmanship. Due to its distinctive geography and extensive cultural heritage, it serves as the origin of several items, including agricultural goods, handicrafts, traditional cuisine, and artisanal carpets (Kan et al., 2010; Yıkmış and Ünal, 2016). Local cuisine may function as pivotal tools in offering a distinctive value proposition for a location. The competitive power of an area depends on the efficient use of local resources and the formation of strong partnerships among stakeholders (Suna and Alverez, 2019). Producers of the product, consumer associations, trade/industry chambers, and other relevant institutions and public organizations have the right to apply for geographical indication. Up to now, municipalities have made the most applications for registered products with 598 applications. Following municipalities, Chambers of Commerce/Industry with 478 registered products and Commodity Exchanges with 143 registered products have made applications. The institution with the least applications for registered products is the Military School with 3 geographical indications (Turkish Patent and Trademark Office, 2024a).

Method

This research aims to examine the knowledge and attitudes of students in the Gastronomy and Culinary Arts Department concerning geographical indicator items and their influence on purchasing choices. The study population comprises students enrolled in the Gastronomy and Culinary Arts Departments in Turkey. The sample for the research consisted of 399 individuals who volunteered to

participate. This study used the survey technique, a quantitative research method, to gather data. Participants were asked 5 questions to determine their demographic characteristics, as well as 3 questions to assess their knowledge of products with geographical indication. Seven questions assessed the participants' awareness of products with geographical indication. Additionally, 11 questions were employed to gauge participants' perception of products with geographical indication, while 9 questions were used to evaluate their purchasing behavior. A 5-point Likert scale was implemented in the third and fourth sections of the survey.

Findings

Most participants (62.9%) were between the 19-21 age bracket, and 50.4% were first-year students. 41.6% of the participants were female, while 58.4% were male. The study found that 88.2% of the participants are familiar with products with geographical indication, and 83% consume them. Regarding the frequency of consumption of items with geographica indication, 45.1% of participants reported eating them several times monthly, while 21.6% indicated consumption several times annually. Furthermore, 21.8% participate in their consumption every three months, while 11.5% do so every six months.

Reliability assessments were performed on three scales pertaining to geographical indication. The assessment included a geographical indication awareness scale with 7 items, a geographical indication perception scale containing 11 items, and a geographical indication purchase behavior scale with 9 items. The reliability of each scale was assessed using Cronbach's alpha coefficients. A Cronbach's Alpha coefficient between 0.80 and 1.00 indicates a high level of reliability for the scale (Cronbach, 1951). The reliability test revealed a Cronbach's Alpha coefficient of 0.899 for the awareness scale (7 items). The perception scale (11 items) had a Cronbach's alpha coefficient of 0.936, and the purchasing behavior scale (9 items) had a coefficient of 0.959. These results suggest that all three scales are highly reliable.

The scale of awareness of products with geographical indication for factor analysis with a single dimension consists of a total of 7 statements. The KMO value of the scale is determined to be 0.870. According to the results of Bartlett's Sphericity Test, the test result at a significance level of p≤.000 is determined to be 1623.067. A KMO value above 0.90 indicates that the data is "excellent" for conducting factor analysis (Çokluk, Şekercioğlu, and Büyüköztürk, 2012). It is determined that the scale explains a variance ratio of 62.49% and its eigenvalue is calculated as 4.372. Geographical Indication Product Perception Scale has a KMO score of 0.931 is shown. According to the results of Bartlett's Sphericity Test, the test result of the Geographical Indication Product Perception Scale at a significance level of p≤.000 is determined to be 4232.605. With this data, the suitability of factor analysis in the scale was tested, and it was found that the data were sufficient for analysis. In the evaluation, values above 1 for eigenvalue statistics and above 0.50 for factor loadings were taken into consideration. The statements in the scale are evaluated within 2 sub-dimensions as "Economic and Cultural Impact" and "Quality and Reliability Perception". It is found that these two dimensions explain 75.9% of the total variance. The purchasing behavior scale for products with geographical indication which has a single dimension, consists of a total of 9 statements. The KMO value of the scale is 0.949, and the Bartlett's test of sphericity yielded a result of 3590.334 with a significance level of p ≤ .000. The scale explains 75.59% of the variance, with an eigenvalue of 6.804.

Table 8 presents the results of the regression analysis on the influence of geographical indication awareness on purchasing behavior. The adjusted R^2 value was determined to be 0.749, accounting for 74% of the model's variance. Statistically significant impacts of geographical product awareness on the purchasing behavior of items with geographical indication were identified ($p < 0.05$). The D-W test statistic was computed at 1.904, indicating the absence of autocorrelation in the model, since the value is within the range of 1.5-2.5 (Küçüksille, 2010). According to the analyses conducted, it was concluded that there were no multicollinearity concerns (Tolerance: 1.000, VIF: 1.000, CI: 1.000-7.984). It was

observed that a one-unit increase in geographical product awareness level resulted in a 0.866 increase in purchasing behavior. Table 9 displays the results of the regression analysis, demonstrating the influence of the sub-dimensions of geographical indication perception on purchasing behavior. The adjusted R2 value was determined to be 0.593, explaining 59% of the variance in the model. According to the results obtained, statistically significant effects of the sub-dimensions of geographical indication perception on the purchasing behavior of products with geographical indication were observed individually ($p<0.05$).

Results and Recommendations

Factor analyses showed that the Geographical Indication Product Perception scale was divided into two sub-dimensions: economic and cultural impact and quality and reliability perception. Additionally, the Geographical Indication Product Awareness and Geographical Indication Product Purchase Behavior scales were found to be unidimensional. Regression analyses indicated a significant and positive relationship between the sub-dimensions of the Geographical Indication Product Perception scale, the Geographical Indication Product Awareness scale, and the Geographical Indication Product Purchase Behavior scale.

The research results provide many recommendations for the advancement and distribution of geographical indicator applications. Courses on geographical indicators can be added to the Gastronomy and Culinary Arts Departments of faculties in order to increase students' competence in this field. Especially in the Turkish Cuisine Application courses in the Gastronomy and Culinary Arts departments of faculties, dishes with regional characteristics can be included and original recipes can be used to increase the knowledge of students.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 464-490

The Balancing Act: Can Corruption Control and the Accountability Save Public Efficiency in India?

İbrahim Halil POLAT[1], Mahir TOSUNOĞLU[2], Müslüm GÜMÜŞ[3]

Denge Oyunu: Yolsuzluğun Kontrolü ve Hesap Verebilirlik Hindistan'da Kamu Verimliliğini Kurtarabilir mi?

Öz

Yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik ve kamu harcamalarının denetimi genellikle hükümet etkinliğini olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak gösterilmektedir. Ancak, son çalışmalar bu değişkenler arasındaki karmaşık etkileşimi göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı söz konusu faktörlerin Hindistan'da hükümet etkinliği üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu çalışma, 2002–2023 dönemi için Hindistan'da yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik ve kamu harcamalarının denetiminin hükümet etkinliği üzerindeki etkilerini Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Sınır Testi modeli ile incelemektedir. Bulgular, yolsuzluğun kontrolü ve hükümet harcamaları hükümet etkinliğini pozitif etkilerken, hesap verebilirlik ise hükümet etkinliğini negatif etkilemektedir. Son olarak, Hindistan'da hukukun üstünlüğünün ise hükümet etkinliğini etkilemediği bulunmuştur. Bu bulgular, hesap verebilirlik ve harcama denetimi alanlarında mevcut uygulamaların reforme edilmesi gerektiğini, çünkü bu alanlardaki sorunların hükümet etkinliği üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, hesap verebilirlik, kalkınma, ARDL.

The Balancing Act: Can Corruption Control and the Accountability Save Public Efficiency in India?

Abstract

This study investigates the effects of corruption (COR), rule of law (ROL), voice and accountability (VOA), and government spending control (GOF) on government effectiveness (GOE) in India between 2002 and 2023 using the ARDL Bounds Testing approach. The results show that reducing COR and managing GOF positively influence GOE, while VOA has a negative impact. Surprisingly, ROL appears to have no significant effect on GOE in India. These findings suggest that existing practices related to VOA and GOF require reform, as inefficiencies in these areas hinder government performance. Therefore, the study recommends public policy efforts focus on curbing corruption and enhancing the role of law to foster more effective governance and institutional development in India.

Keywords: Government effectiveness, control of corruption, accountability, development, ARDL.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, ibrahimhalilpolat@hakkari.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/**0000-0001-9785-160X**

[2] Doktora adayı, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat doktora programı, mtosunoglu00@gmail.com, ORCİD: https://orcid.org/**0000-0002-9941-0151**

[3] Dr.Öğr.Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye, muslumgumus@hakkari.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/0000-0001-9790-7028

Makale Gönderim Tarihi:23. 04. 2025

Makale Kabul Tarihi: 17. 06.2025

1. Introduction

Measuring government performance has emerged as a subject of growing academic and policy interest in recent years. Within this context, key components such as public sector efficiency, accountability, a robust legal framework, and the effective allocation of public expenditures have gained prominence. Democratic principles (freedom of expression, accountability, transparency, and responsiveness) alongside state capacity rule of law (ROL), control of corruption (COR), and the implementation of sound policies) play a pivotal role in enhancing the sustainability of governmental performance and enhancing the ın general quality of governance (Ramesh & Vinayagathasan, 2023).

Acemoglu and Robinson (2012), along with Rodrik (2008), clearly demonstrate the strong link between government performance and high-quality governance. While the significance of governance quality as a fundamental development objective is widely acknowledged, its specific role in enhancing government performance remains insufficiently understood, despite an extensive body of literature. Improving institutional performance and governance quality exerts a profound influence on development indicators and government effectiveness (GOE) in the long run. Nevertheless, adverse conditions—such as destructive policy choices, high inflation, black market premiums, and persistent budget deficits—continue to pose significant challenges to government performance and economic growth, particularly in developing economies (Acemoglu & Robinson, 2012; Fisman & Gatti, 2006).

Improved governance is approached through a comprehensive public administration framework that emphasizes greater public participation, efficient management of public funds, enhanced institutional performance, and the advancement of public service delivery (OECD, 2021). Kaufmann and Lafarre (2021) define this concept as a governance reform strategy aimed at making public institutions more accountable, transparent, effective, and inclusive. The literature highlights several key dimensions of improved governance, including anti-COR measures, strengthening accountability (VOA) mechanisms, empowering local governments in public service provision, ensuring the efficient and effective use of public resources, upholding the ROL, and restructuring public service delivery systems (Grindle, 2007).

Regardless of the ongoing debates surrounding the interpretation of governance concepts and indicators, improved governance is widely understood as a process grounded in a “partnership” between citizens and the state, aimed at ensuring that governmental functions are carried out in a more transparent, responsive, and effective manner (OECD, 2021). Citizen engagement in the governance process is considered a cornerstone for fostering better governance. According to scholars, citizens play a pivotal role by promoting bottom-up accountability, providing resources and feedback that enhance GOE, and actively contributing to anti-corruption efforts through their participation (Hood & Heald, 2006).

Key indicators of improved governance include provider accountability, COR control through transparency, stakeholder voice, and organizational effectiveness. While these indicators may not offer a comprehensive picture of a nation’s overall governance status, they are widely recognized as foundational pillars for fostering better governance and play a critical role in strengthening a country’s governance capacity (De Grauwe, 2012). Control of public spending (GOF) has significant implications across a range of domains, including ROL, regulatory quality, economic development, environmental protection, and energy utilization (Gholipour & Farzanegan, 2018).

An effective system of governance supports economic growth by reducing the size of the informal economy and enhancing both bureaucratic quality and the ROL, while also significantly curbing COR. Jamalmanesh et al. (2014) emphasize that well-established governance mechanisms designed in this

direction play a vital role in achieving development objectives, generating both economic and social benefits.

According to Han et al. (2014), developing countries must prioritize reforms such as establishing a more effective governmental structure, strengthening the ROL, and implementing robust anti-COR measures in order to overcome governance crises and foster sustainable economic growth. COR not only hampers the pace of economic expansion and limits opportunities for the younger population, but also severely undermines public trust in democratic institutions and the ROL (Sukhtankar & Vaishnav, 2015). In environments where COR is widespread, citizens often feel deceived, perceive their taxes as being misused, and view the government as lacking accountability. Such perceptions can erode confidence in public institutions, threatening both economic and social stability. Historically, the belief that taxes were unjustly burdensome or misappropriated has sparked numerous tax revolts, underscoring the profound impact of perceived governance failures.

Studies focusing particularly on developing countries demonstrate that strengthening governance mechanisms contributes directly to economic growth (North, 1990; Acemoglu & Robinson, 2012). India, with its vast population and complex federal administrative structure, stands out as a country requiring significant policy reforms in the efficient allocation of public resources and governance practices (Dreher & Schneider, 2010). However, there is a limited body of research that explores in depth the relationship between GOE, control of COR, and the ROL specifically within the Indian context. Despite having a large economy, India continues to face profound structural challenges in governance quality, anti-COR efforts, and the enforcement of the ROL (Mukherjee & Sah, 2021).

Elements such as public administration efficiency, VOA, and transparency are among the key factors influencing India's economic development and political stability (Kaufmann & Kraay, 2024). Historically, COR has remained a persistent issue in India, becoming entrenched in the socio-political fabric of the country. In this regard, COR is widely regarded as a structural and enduring problem within the Indian subcontinent. Notable scandals such as the 2G spectrum licensing and coal allocation cases have underscored the urgent need for greater transparency and VOA in public administration (Vittal, 2012).

Furthermore, India's federal structure, large population, and regional variations in governance practices make the evaluation of government performance all the more critical (Banerjee & Duflo, 2019). According to Transparency International's 2024 COR Perceptions Index, India ranks 96th out of 180 countries, with a score of 38, placing it among nations where COR remains widespread and exerts a negative influence on governmental efficiency (TI, 2025). This situation not only highlights the extent to which COR has become a deeply embedded societal issue, but also reflects growing public skepticism toward democratic institutions, raising serious concerns about the system's long-term resilience in the face of such deterioration.

This study aims to explore the complex nexus between GOE, the control of COR, and the ROL in the context of India. In addition, the analysis is extended by incorporating variables such as VOA and government expenditure. Existing literature predominantly focuses on developing Asian countries; however, to the best of our knowledge, no prior research has specifically investigated the effectiveness of government in India a South Asian country that having a large economy and accounts for nearly 18% of the global population through the lens of COR control and the ROL. Accordingly, this study seeks to contribute to the literature by examining GOE in India from the perspective of COR control, ROL, VOA, and public expenditure. The study spans the years 2002 to 2023 and utilizes the ARDL bounds testing methodology in conjunction with an error correction model to examine both short-term dynamics and long-term equilibrium associations among the selected variables.

The paper is organized into five main sections. Section II delivers a comprehensive review of the existing literature. Section III outlines the data set and the model specification, elaborating on the methodological framework applied in the estimation procedure. Section IV presents the empirical results, accompanied by an in-depth interpretation of the findings. Lastly, Section V summarizes the key conclusions and puts forward policy-oriented recommendations.

2. Theoretical Framework

In contemporary governance, states are responsible for carrying out public functions, including defense, education, healthcare, security, and justice. As the role of the state in both economic and social spheres continues to expand, public expenditures have correspondingly increased, heightening the need for financial resources. Given the limitations of natural resource reserves, most governments meet their financing needs through taxation and other fiscal obligations. This growing fiscal responsibility underscores the necessity for government accountability. The diversification of public services has led to a corresponding diversification in public revenue sources. Consequently, certain terminologies once exclusive to the private sector such as “efficiency” “and productivity” have increasingly been adopted in public sector discourse. With the rise of the “New Public Management” approach, the concept of governance has become integral to public administration (Arslaner & Karaca, 2017). According to the Oxford Dictionary (2025), governance refers to the activity of managing a country or controlling an organization. In the public sphere, governance implies the inclusion of all stakeholders in state administration. The aim of governance is to improve institutional frameworks, ensure economic efficiency, promote sustainable growth, and maintain financial stability. Achieving these objectives requires all parties involved in governance to fulfill their roles effectively and uphold principles of accountability. At the core of the governance paradigm lies the concept of efficiency (OECD, 2023). Therefore, it is essential to evaluate whether public services are being delivered in an efficient, economical, and productive manner through the use of various assessment techniques (Falay, 1997). Effective governance in the public sector depends on ensuring accountability, transparency, and the implementation of monitoring and control mechanisms. It also requires inclusive decision-making processes and the firm establishment of the ROL (Arslaner & Karaca, 2017).

In recent years, India has frequently drawn attention due to its challenges with COR, as well as a consistent rise in tax evasion and revenue losses in both personal and corporate income taxation (Mukherjee & Sah, 2021). The literature identifies several key components of good governance, including anti- COR efforts, enhanced accountability, efficient and effective management of public resources, and the upholding of the ROL (Grindle, 2007). Within the institutional governance model, assessing whether the ROL is adequately upheld is crucial. In this regard, the World Justice Project (WJP) provides valuable insights through its comprehensive measurements. The WJP conducts surveys with households, legal practitioners, and experts worldwide and publishes the findings annually under the title “ROL Index” (WJP, 2025a). Although the WJP Index may not fully capture every aspect of legal governance, it nonetheless serves as a meaningful reference point for assessing the degree to which countries adhere to the principles of the ROL. Table 1 presents India's rankings and corresponding index scores for selected dimensions of the ROL Index during the period from 2015 to 2023, highlighting the country's performance relative to other nations.

Table 1. WJP ROL Rankings: India (2015–2023)

Years	2015	2016	2017-2018	2019	2020	2021	2022	2023
Total Countries Surveyed	102	113	113	126	128	139	140	142
Overal Rule of Law Index	57(0,51)	66(0,52)	63 (0,52)	68 (0,51)	69(0,51)	79(0,50)	77(0,50)	79(0,49)
Constraints on Government Powers	38(0,62)	35(0,64)	36 (0,63)	40 (0,61)	41(0,61)	52(0,59)	52(0,58)	58 (0,57)
Absence of Corruption	71(0,41)	71(0,44)	67 (0,45)	80 (0,43)	85(0,42)	95(0,40)	93(0,40)	96 (0,40)
Open Government	31(0,63)	28(0,66)	32(0,63)	34 (0,61)	32(0,61)	40(0,60)	43(0,59)	42 (0,59)
Fundamental Rights	62(0,54)	81(0,50)	75 (0,52)	75 (0,53)	84(0,51)	93(0,49)	94(0,47)	99 (0,46)
Criminal Justice	43(0,49)	68(0,42)	66 (0,42)	77 (0,40)	78(0,40)	86(0,39)	89(0,39)	93 (0,37)

Source: WJP, (2025b).

The ROL Index ranges from 0 to 1, with values closer to 1 indicating a country's stronger alignment with the ideal standards in the assessed dimensions. As shown in Table 1, India ranked 57th out of 102 countries in 2015 in the overall ROL Index. By 2023, its position declined to 79th among 142 countries, indicating that India ranks behind approximately 55% of the evaluated nations and thus occupies a mid-tier position globally. In the category of *constraints on government powers*, which reflects the degree of checks and balances exercised by the legislative and judicial branches over the executive, India ranked 38th out of 102 countries in 2015 and 58th out of 142 in 2023. Despite the decline, India still performs relatively well in this dimension, suggesting the presence of a comparatively developed democratic structure. This is further supported by its performance in the *open government* and *fundamental rights* indicators. Conversely, India's ranking in the *absence of COR* dimension deteriorated from 71st in 2015 to 96th in 2023. This places India behind approximately 70% of countries, with an average score hovering around 0.40 indicating significant room for improvement in combating COR. In this context, the country's weak deterrent mechanisms and oversight systems are reflected in poor outcomes in both *absence of COR* and *criminal justice* indicators. Although India shows relatively strong performance in indicators such as *constraints on government powers* and *open government*, its weak scores in *criminal justice* and *absence of COR* suggest that enforcement mechanisms are insufficient to prevent and penalize corrupt practices effectively. Between 2015 and 2023, while dimensions such as the ROL, fundamental rights, and constraints on government powers have seen deterioration especially in recent years some modest improvements in the control of COR have been observed. This seemingly paradoxical trend may be attributed in part to the rise of digitalization. The increasing integration of digital tools in public institutions has the potential to

enhance oversight, streamline administrative procedures, and reduce discretionary power, thereby contributing to COR prevention through improved transparency and accountability.

COR exists in various forms across the world but is particularly prevalent in countries with weak institutions, political fragility, or those affected by conflict (World Bank, 2020). COR covers many behaviors such as taking bribes, using public resources for personal interests, and obtaining private profit. (World Bank, 2020). In a more nuanced sense, COR involves political actors or public officials engaging in actions outside their formal responsibilities such as selectively accelerating bureaucratic processes in order to derive personal advantage. While COR often manifests through individual actions such as bribery, nepotism, and rent-seeking, it can also be motivated by political or ideological objectives (Adaman et al., 2001). Several factors contribute to the emergence and persistence of COR, including the size of the public sector, low public sector wages, weak oversight mechanisms, inadequate punitive measures, economic volatility, poverty, high inflation, unequal income distribution, the scale of the informal economy, limited competitiveness, and the forces of globalization (Güney, 2013). COR not only erodes ethical standards and societal cohesion, but also fuels broader security threats by facilitating organized crime, terrorism, money laundering, and drug trafficking. Moreover, it presents profound social and political consequences, undermining public trust and contributing to systemic dysfunction (Taşar & Çevik, 2017). From an economic perspective, COR increases uncertainty in the business environment, discourages investment, disrupts fair competition, and places strain on public finances. Additionally, it exacerbates income inequality and weakens the implementation of environmental protection policies, thereby hindering sustainable economic growth and social welfare (European Commission, 2024).

COR is a widespread phenomenon across all societies, yet its prevalence varies significantly among countries. One of the primary determinants of this variation is the quality of institutions (Acemoglu & Robinson, 2012). In general, developed countries possess robust institutions that prevent the capture of state mechanisms by specific interest groups seeking to protect their private benefits. In contrast, institutions in poorer nations tend to be weaker and are often dominated by such groups, creating structural barriers that inhibit citizens from achieving higher levels of prosperity. As a result, COR functions as an institutional impediment that not only obstructs national wealth accumulation but also exacerbates social inequality, making the fight against COR a matter of critical importance. The prevention of COR fundamentally relies on the establishment of transparency and VOA within the public sector, as well as the comprehensive strengthening of the ROL. The ROL can only be realized through adherence to the principles of constitutionalism and legal predictability. A state governed by the ROL operates under predetermined and foreseeable rules, providing legal security for individuals against arbitrary state actions (Erdoğan, 2011). This principle emerged from the necessity to limit state power in favor of protecting individual rights and freedoms (Çağan, 1982). In a rule-of-law-based state, legal frameworks ensure that any governmental intervention in the economic, social, or legal domains of individuals is predictable and does not disrupt their future plans (Constitutional Court of Turkey, 2015). Knowing that the state cannot act arbitrarily provides individuals with a sense of legal security (Erdoğan, 2011). However, such security can only be guaranteed if all branches and institutions of the state strictly adhere to legal norms (Çağlar, 2013). Another critical component of the ROL is the principle of legal certainty, which mandates that government actions be clearly defined in terms of purpose and scope, allowing individuals to anticipate possible state interventions in their rights and freedoms (Taylar & Artun, 2022). Developing countries, in particular, must undertake institutional reforms aimed at building more effective governments, strengthening legal frameworks, and controlling COR to overcome governance crises and achieve sustainable economic growth (Han et al., 2014). Among the most effective strategies for achieving these goals is the advancement of the ROL.

Indeed, the ROL plays a foundational role in virtually all aspects of societal governance—from fighting COR and ensuring justice to safeguarding security, protecting human rights, fostering accountability, and enhancing governance systems (WJP, 2025c).

3. Literature Review

Although efforts to enhance governance effectiveness have gained momentum in developing countries in recent years, the scarcity of empirical research in this domain remains notable (Ramesh & Vinayagathasan, 2023). A substantial body of literature has explored the determinants influencing GOE. Within this scope, numerous key factors have been highlighted, including the nature of bureaucratic systems (Court et al., 1999; Rauch & Evans, 2000), socio-cultural diversity particularly in terms of religion and ethnicity levels of transparency and openness (Brunetti & Weder, 1999; Islam & Montenegro, 2002), and the implementation of administrative reforms (Brewer, 2004). Additionally, democratic governance (Brewer & Choi, 2007), as well as concerns surrounding COR and political accountability, have also been identified as essential contributors (La Porta et al., 1999; Haque, 2001; Adsera et al., 2003; Fisman & Gatti, 2006; Han et al., 2014; Jamil et al., 2013; Samaratunge et al., 2008).

Studies conducted by Aidt et al. (2008), Méndez and Sepúlveda (2006), and Fisman and Gatti (2006) Show that the impact of COR on government performance is not linear, and strongly influenced by the quality of political institutions and the type of political regime in place.

Research has consistently shown that the quality of governance is strongly and favorably related to both economic growth and GOE (Gerring et al., 2011; Persson & Tabellini, 2006). Core components of governance quality include impartiality, low levels of COR, and a system grounded in the ROL. These elements are not only vital for enhancing institutional performance but also play a crucial role in fostering public trust in government institutions (Park, 2017). GOE is typically assessed based on several criteria, such as transparency in access to government information, fiscal discipline, cost-effective service delivery, the administration of justice, and the provision of high-quality public services.

In the last quarter-century, the extensive implementation of governance reforms has positioned GOE as a pivotal theme in public sector research (Farazmand, 2017; Haque, 2001; Ingraham & Moynihan, 2000; Lee & Whitford, 2009). According to Kaufmann et al. (2000), governance encompasses the norms and institutional frameworks through which authority is exercised within a country. Their conceptualization includes three core dimensions: (1) the mechanisms through which governments are appointed, scrutinized, and changed; (2) the ability of public institutions to design and execute sound policies; and (3) the degree of public trust in institutions governing economic and social interactions between the state and its citizens. Among these dimensions, particular emphasis is placed on a government's policy implementation capacity and institutional trust in the context of GOE-related research.

The literature suggests that effective governmental institutions play a pivotal role in promoting economic growth (Fisman & Gatti, 2006; Mauro, 1995; North, 1990; Shleifer & Vishny, 1993). However, COR is often identified as a adverse component that undermines governance quality, impairs the delivery of public services, and disrupts the policy-making process. Moreover, by fostering rent-seeking behavior, COR distorts the structure of public expenditures and can exert a particularly adverse effect on economic growth in low-income countries.

By analyzing data from 71 countries, Cooray (2009) demonstrated the positive effects of the nexsus between GOF and governance quality on economic growth. The results suggest that nations possessing higher levels of governance quality tend to utilize public resources more efficiently, and increased public spending is generally associated with better governance practices. These results suggest that

the effectiveness of government expenditure depends not only on its volume but also on the extent to which it is supported by strong governance frameworks.

Although various models have been developed in the literature to explain government expenditure efficiency (GOE), comprehensive approaches that simultaneously incorporate multiple institutional and fiscal dimensions remain limited. In this context, the study conducted by Ramesh and Vinayagathasan (2023) makes a significant contribution to the field. Utilizing data from Sri Lanka for the period 1996–2020, their research employs the Johansen cointegration approach to examine the effects of control of corruption (COR), rule of law (ROL), voice and accountability (VOA), and government effectiveness (GOF) on GOE. The findings indicate that both COR and ROL have a positive impact on GOE, while VOA and GOF exert a negative influence. Thus, the model presented by Ramesh and Vinayagathasan offers a multidimensional framework for assessing government performance, enriching the literature through both methodological diversity and analytical depth.

Inspired by Ramesh and Vinayagathasan (2023), the present study builds on and extends their model by examining the institutional determinants of GOE within the context of India. As a developing country undergoing structural reforms and institutional transformation, India provides a meaningful setting for this analysis, especially from a policymaking perspective. In particular, enhancing the rule of law and reducing corruption are of critical importance for improving GOE and achieving sustainable development goals.

From a methodological standpoint, this study adopts the ARDL bounds testing approach instead of the Johansen cointegration technique. The ARDL model has become increasingly favored in the literature due to its flexibility in accommodating variables with different levels of integration (I(0) and I(1)) and its ability to estimate both short- and long-run relationships within a single equation framework. Especially in the context of developing countries, where structural breaks and data limitations are common, the ARDL approach offers a more robust and adaptable analytical tool. This methodological distinction enhances the study's contribution not only in terms of content but also from a technical perspective. In conclusion, by applying the ARDL model to Indian data covering the period 2002–2023, this study identifies the institutional dynamics that influence government expenditure efficiency. It not only addresses a significant methodological gap in the existing literature but also provides policy-relevant insights for other developing countries undergoing similar institutional reform processes.

4. Methodology

In this part, the methodological procedures applied to analyze the effects of control of COR, ROL, accountability, and GOF on GOE in the case of India are presented. The investigation commences with unit root testing procedures aimed at identifying the stationarity properties of the variables under consideration. Following this, the study outlines the implementation of ARDL bounds testing approach—a dynamic long-run estimation technique—alongside the models specifically designed for the purposes of this research. After establishing the long-run relationships, the error correction mechanism (ECM) is explained in detail as it applies to the context of this study. Furthermore, descriptive statistics and correlation analyses of the variables are provided to offer preliminary insights into the validity and internal consistency of the model employed.

4.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Unit Root Tests

In time series analysis, the presence of non-stationary variables can lead to spurious results, making it essential to test for stationarity before proceeding with statistical modeling. This study employs two widely used unit root tests the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test (Dickey & Fuller, 1981) and the

Phillips-Perron (PP) test (Phillips & Perron, 1988) to assess the stationarity of variables prior to implementing the ARDL bounds testing approach. The ADF test, which addresses autocorrelation by incorporating lagged dependent variables, is estimated under three model specifications: without a constant, with a constant, and with both a constant and a trend, with optimal lag length determined by criteria such as Akaike Information Criterion (AIC) or Schwarz Bayesian Criterion (SBC). In contrast, the PP test applies non-parametric adjustments to correct for autocorrelation and heteroskedasticity, offering robustness without altering the test's asymptotic distribution. Both tests share the same null hypothesis of a unit root (non-stationarity) and an alternative of stationarity; rejection of the null implies that the series is stationary and suitable for further econometric analysis.

The PP test differs from the ADF test in several important respects. While the ADF test follows a parametric approach, the PP test is based on a non-parametric methodology. Unlike the ADF test, it does not require the specification of a lag length, which simplifies its implementation. Moreover, the PP test is robust to heteroskedasticity in the error terms a feature that enhances its reliability. This robustness to heteroskedasticity is considered one of the key strengths that makes the PP test more powerful than the ADF test under certain conditions (Phillips & Perron, 1988).

4.2. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Testing Approach

Economic time series often exhibit non-stationarity due to unit roots, leading to potentially spurious regressions with misleading significance (Granger & Newbold, 1974; Johansen & Juselius, 1990). While differencing can address non-stationarity, it may obscure long-run relationships among variables (Tarı & Yıldırım, 2009). To overcome this, cointegration analysis is employed to detect whether non-stationary variables share a stable long-term equilibrium, as assessed through methods like those of Eriçok and Yılancı (2013). Among these, the ARDL bounds testing approach (Pesaran et al., 2001) stands out for its flexibility, allowing for the inclusion of variables integrated at *I*(0) and *I*(1) without requiring pre-testing for unit roots. The ARDL method also surpasses the Engle-Granger technique in capturing both short and long-run dynamics via the Unrestricted Error Correction Model (UECM) framework (Narayan & Narayan, 2005). Moreover, its strong performance in small-sample contexts, demonstrated through Monte Carlo simulations, makes it ideal when data are limited (Narayan & Smyth, 2005). Implemented in three stages testing for cointegration, estimating long-run coefficients, and modeling short-run dynamics through an ECM the ARDL approach provides a comprehensive framework for analyzing dynamic relationships, despite not fully addressing potential endogeneity (Narayan & Smyth, 2006). In this study, the model is represented using the unrestricted error correction form within the ARDL framework, as specified below:

$$\Delta GOE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{1i} \Delta GOE_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{2i} \Delta COR_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{3i} \Delta ROL_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{4i} \Delta \mathrm{VOA}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{5i} \Delta \mathrm{GOF}_{t-i} + \beta_6 GOE_{t-1} + \beta_7 COR_{t-1} + \beta_8 ROL_{t-1} + \beta_9 \mathrm{VOA}_{t-1} + \beta_9 \mathrm{GOF}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

In the specified equations, Δ denotes the first-difference operator, β_0 represents the constant term, $\beta_{1i} - \beta_{5i}$ correspond to the short-run coefficients, $\beta_6 - \beta_9$ indicate the long-run coefficients, ε_t is the error term, and *p* refers to the lag lengths applied to both dependent and independent variables. The F-test employed in the bounds testing procedure is highly sensitive to the selected lag length (Bahmani-Oskooee & Goswami, 2003). Therefore, the optimal lag length for each variable is determined based on standard information criteria such as the Akaike Information Criterion, Schwarz Information Criterion, and Hannan-Quinn Criterion (Narayan & Narayan, 2005).

Following the determination of the optimal lag length, the F-test is applied to assess the joint significance of the level and lagged values of both the dependent and independent variables (Narayan & Narayan, 2005). This step primarily involves examining whether the lagged level terms of the variables in the model are statistically significant. In essence, it serves as the core hypothesis test for

evaluating the null hypothesis, which assumes the absence of a cointegrating relationship among the variables (Tosunoğlu, 2025). The null hypothesis tested in the model is formulated as follows:

$$H_0: \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = 0 \quad (2)$$

In the ARDL bounds testing framework, the computed F-statistic is evaluated against critical values provided by Pesaran et al. (2001); however, since these values are based on large-sample distributions, Narayan (2005) offers adjusted critical values more appropriate for small samples. If the F-statistic exceeds the upper bound, the null hypothesis of no cointegration is rejected, indicating a long-run relationship among the variables; if it falls below the lower bound, the null cannot be rejected, suggesting no cointegration; values between the bounds yield inconclusive results (Narayan & Narayan, 2005). Upon confirming cointegration, the long-run ARDL model is estimated to determine the stable coefficients of explanatory variables over time, with the optimal lag structure selected via the Akaike Information Criterion (AIC) to enhance model robustness and reliability. The corresponding long-run ARDL model employed in this study is specified as follows:

$$GOE_t = \beta_0 + . \sum_{i=.1}^{p} \beta_{1i} GOE_{t-i} + . \sum_{i=.1}^{p} \beta_{2i} COR_{t-.i} + . \sum_{i=1}^{p} \beta_{3i} ROL_{t-.i} + . \sum_{i=1}^{p} \beta_{4i} \mathrm{VOA}_{t-.i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{5i} \mathrm{GOF}_{t-.i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

In the specified equations, β_0 represents the long-run intercept term, while $\beta_{1i} - \beta_{5i}$ denote the long-run coefficients of the respective explanatory variables. The symbol *p* indicates the lag length determined for the dependent and independent variables, and ε_t refers to the long-run error term.

4.3. Error Correction Mechanism (ECM)

The Error Correction Model (ECM) offers an efficient single-equation framework for analyzing cointegration, particularly when the variables exhibit weak exogeneity and a full system estimation is unnecessary. Developed within an extended ARDL context by Banerjee, Dolado, and Mestre (1998), the ECM utilizes the OLS estimator of the lagged dependent variable to incorporate both short-run dynamics and long-run equilibrium adjustments in a unified specification. After identifying long-run coefficients via the ARDL bounds testing approach, the ECM is estimated to capture the speed at which deviations from the long-run equilibrium are corrected, thereby quantifying the system's adjustment process following short-run disturbances (Narayan & Narayan, 2005). The ECM models employed in this study are specified as follows:

$$\Delta GOE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \beta_{1i} \Delta GOE_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{2i} \Delta COR_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{3i} \Delta ROL_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{4i} \Delta \mathrm{VOA}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_{5i} \Delta \mathrm{GOF}_{t-i} + \beta_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

In the equation presented above, $\beta_{1i} - \beta_{5i}$ represent the short-run coefficients, while *p* indicates the optimal lag length selected for each variable. The term β_0 denotes the short-run intercept, and ε_t refers to the short-run error term. The coefficient β_1 associated with the lagged error correction term ECT_{t-1} captures the speed of adjustment, reflecting the proportion of disequilibrium from the previous period that is corrected in the current period. If the estimated coefficient of the error correction term lies between 0 and -1, it implies a gradual convergence of the system toward long-run equilibrium. A value between -1 and -2 suggests convergence with diminishing oscillations around the equilibrium path. However, if the coefficient is less than -2 or greater than 0, it indicates divergence, meaning the system is moving away from equilibrium rather than restoring it (Alam & Quazi, 2003).

4.4. Data Set and Model Specification

To measure the impact of control of COR, ROL, VOA, and GOF on GOE in India, this study utilizes annual data for the period 2002–2023. Specifically, the following indicators are employed: GOE

Estimate, Control of COR: Estimate, ROL: Estimate, VOA: Estimate, and GOF (% of GDP). All data were acquire from the World Bank's World Development Indicators (WDI) database. The table below presents a summary of the variables used in the study.

Table 2. Table of Variables

Abbreviation	Variable	Measurement	Role	Source	References
GOE	Government Effectiveness	Government Effectiveness: Estimate	Dependent variable	WDI	-
COR	Control of Corruption	Controlof Corruption: Estimate	Independent variable	WDI	(Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Han et al., 2014; Aidt et al., 2008; Cooray, 2009)
ROL	Rule of Law	Rule of Law: Estimate	Independent variable	WDI	(Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Han et al., 2014)
VOA	Voice and Accountability	Voice and Accountability: Estimate	Control	WDI	(Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Norris, 2012)
GOF	General Government Final Consumption Expenditure	General government final consumption expenditure (% of GDP)	Control	WDI	(Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Cooray, 2009)

In this research, GOE is designated as the dependent variable and is represented by a proxy indicator capturing the performance of governmental functions. GOE encompasses a government's capacity not only to design and implement sound policy frameworks but also to provide public goods and services in an efficient manner (Lio & Liu, 2008). A high-performing government is characterized by credible policy commitment, minimal bureaucratic barriers, and the ability to deliver services without undue political influence (Kaufmann et al., 2011; Arndt, 2008). The GOE metric offers a comprehensive assessment of the quality of public policymaking, the effectiveness of service provision, and the extent of political engagement in administrative processes. Elevated GOE values signal more effective public service performance. The index is measured on a scale ranging from −2.5, indicating minimal effectiveness, to +2.5, reflecting optimal government performance. In this study, control of COR is employed as an independent variable. To measure this concept, the Control of COR indicator from the Worldwide Governance Indicators (WGI) is utilized. COR generally defined as the misuse of public power for private gain and the capture of the state by vested interests plays a central role in the good governance literature (Kaufmann et al., 2011; Hellman, et al., 2003). A wide range of empirical studies has shown that a country's level of COR is influenced by several national characteristics, including economic development, religious traditions, and cultural context (Svensson, 2005; Licht et al., 2007; Su & Ni, 2018). The Control of COR indicator ranges from −2.5 (weak control) to +2.5 (strong control). This study draws conceptual inspiration from the works of Ramesh and Vinayagathasan (2023), Han et al. (2014), Aidt et al. (2008), and Cooray (2009), all of which emphasize the institutional dimension of COR. In line with these studies, it is hypothesized that stronger control of COR is expected to have a positive impact on GOE.

In this study, ROL is included as a control variable. To measure this concept, the ROL indicator from the Worldwide Governance Indicators (WGI) is utilized. ROL reflects the extent to which individuals and institutions have confidence in and abide by the rules of society (Kaufmann et al., 2011). In societies where the ROL is strong, property rights are respected and protected, the perceived incidence of both violent and non-violent crime is low, contracts are effectively enforced, and public confidence in the judiciary is high (Licht, et al., 2007; Lio & Liu, 2008). The ROL indicator ranges from −2.5 (weak adherence) to +2.5 (strong adherence). This study draws upon the frameworks established by Ramesh and Vinayagathasan (2023) and Han et al. (2014), both of which underscore the significance of legal institutional quality in shaping governance outcomes. Consistent with these studies, a favorable impact of ROL on GOE is theoretically expected (Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Han et al., 2014).

In this study, VOA is utilized as an independent variable. To measure this concept, the Voice and VOA indicator from the Worldwide Governance Indicators (WGI) is employed. This indicator captures the extent to which individuals can express their opinions and hold those in power accountable through formal mechanisms such as the judiciary, elections, media, or other institutional platforms. The estimates for Voice and VOA range from −2.5 (weak) to +2.5 (strong), with higher values indicating greater levels of civic participation and institutional responsiveness. Based on the findings of Ramesh and Vinayagathasan (2023) and Norris (2012), VOA is expected to exert a negative influence on GOE, as heightened demands for transparency and participation may introduce administrative burdens or institutional inefficiencies within certain governance contexts.

Government expenditure is also included in this study as a control variable. To measure this, the indicator GOF (as a percentage of GDP) is employed. This variable reflects the total current government expenditures allocated to the acquisition of goods and services, encompassing employee compensation. It further includes the majority of spending on national defense and public security, while excluding military expenditures categorized under government capital investment. (WDG, 2024). In line with prior research, government expenditure is expected to have a negative effect on GOE (Ramesh & Vinayagathasan, 2023; Cooray, 2009). Ramesh and Vinayagathasan (2023) were among the first to develop a model using these variables to examine the institutional determinants of GOE, thereby contributing significantly to the literature. In this study, the measurement of all variables is aligned with this conceptual framework.

One of the effective ways to gain a preliminary understanding of the nexsus between variables is through correlation analysis. This method measures the strength and direction of the linear association between variables, thereby providing initial insights into potential linkages among them (Tosunoğlu, 2024). The table below presents the descriptive statistics for the variables used in the study.

Table 3. Descriptive Statistics and Correlation Matrix of the Variables (N = 22)

Variables	GOE	COR	ROL	VOA	GOF
GOE	1				

COR	0,601***	1			
	(0,000)				
ROL	0,098***	0,229***	1		
	(0,000)	(0,000)			
VOA	-0,789***	-0,439***	-0,043***	1	
	(0,000)	(0,000)	(0,000)		
GOF	0,133***	-0,185***	-0,400***	-0,149***	1
	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	
Mean	0,045	-0,393	0,013	0,358	10,666
Std. Dev.	0,201	0,094	0,092	0,137	0,462
Min	-0,223	-0,555	-0,108	0,046	9,802
Max	0,475	-0,229	0,188	0,462	11,612

Note: *, **, and *** indicate significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

The descriptive statistics of the variables used in this study were examined to provide preliminary insights, and the results indicate that none of the variables contain outliers. The correlation matrix analysis reveals that the correlations between GOE and COR, ROL, VOAand GOF are statistically significant at the 0.01 level. Among these relationships, the correlations between GOE and COR, ROL, and GOF are positive, whereas the correlation between GOE and VOA is negative. Notably, the correlation between GOE and COR is relatively strong at 0.60, suggesting a robust positive association. In contrast, the correlation between GOE and VOA is also strong but negative, with a coefficient of −0.79, drawing particular attention. Meanwhile, the correlations between GOE and ROL (0.09) and between GOE and GOF (0.13) are relatively weak, indicating only modest associations.

The model employed in this study is grounded in the existing literature. It is both an extension of earlier research and specifically inspired by the study conducted by Ramesh and Vinayagathasan (2023), who investigated GOE in the case of Sri Lanka using the Johansen cointegration method. Building upon this foundation, the present study expands the analytical framework by applying the ARDL approach, which allows for the inclusion of dynamic effects within the Indian context. The relationship between control of COR and ROL and their influence on GOE in India is examined using both the ARDL bounds testing procedure and the ECM. The model developed for this study is formulated as follows:

$$GOE = f(COR, ROL, VOA, GOF) \tag{5}$$

In the functional specification above, GOE represents the dependent variable of the model, while COR and VOA are the main explanatory variables. ROL and GOF are included as control variables.

5. Findings and Discussion

The empirical findings of this study were obtained using EViews 10 statistical software. One of the main strengths of the ARDL bounds testing approach lies in its flexibility it can be applied regardless of

whether the variables are integrated of order zero I(0) or order one I(1) (Pesaran et al., 2001). However, to ensure the appropriateness of the ARDL methodology, it is essential to confirm that none of the variables are integrated of order two I(2). For this aim, unit root tests were conducted, PP tests were applied to determine the stationarity properties of the variables. The results of the unit root tests are presented as follows:

Table 4. ADF and PP Unit root test Findings

	ADF		PP	
Variables	**Intercept**	**Intercept & Trend**	**Intercept**	**Intercept & Trend**
GOE	-0,012	-2,422	-0,577	-2,437
	(0,9468)	(0,3587)	(0,8560)	(0,3522)
COR	-2,533	-6,511	-2,349	-2,272
	(0,1238)	(0,0004)	(0,1670)	(0,4296)
ROL	-1,459	-1,198	-1,566	-1,346
	(0,5337)	(0,8845)	(0,4814)	(0,8468)
VOA	0,376	-0,235	0,1497	-1,243
	(0,9752)	(0,9855)	(0,9620)	(0,8741)
GOF	-2,884**	-3,557**	-2,938**	-2,986
	(0,0640)	(0,0650)	(0,0578)	(0,1589)
ΔGOE	-7,271***	-7,307***	-7,271***	-7,307***
	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
ΔCOR	-3,304**	-2,807	-4,886***	-4,794***
	(0,0323)	(0,2146)	(0,0010)	(0,0056)
ΔROL	-4,751***	-5,133***	-4,751***	-5,133***
	(0,0013)	(0,0029)	(0,0013)	(0,0029)
ΔVOA	-3,621**	-3,789**	-3,097**	-2,989*
	(0,0169)	(0,0436)	(0,0431)	(0,0742)
ΔGOF	-3,919 **	-4,568***	-4,731**	-4,568**
	(0,0100)	(0,0087)	(0,0014)	(0,0087)

Notes: While determining the lag length for the ADF test, the maximum lag was set to 3, and the selection was based on the Akaike Information Criterion (AIC). The values in parentheses represent probability (p) values. The symbols *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively. For the PP test, the bandwidth was selected according to the Newey-West method, and the Bartlett kernel estimator was employed.

In the unit root analyses presented above, the null hypothesis represents the presence of a unit root, implying that the series are non-stationary in their level form. Upon evaluation of both ADF and PP test results, the null hypothesis cannot be rejected for any of the variables at their level values, indicating that they exhibit unit root characteristics. However, when the first differences of the variables are considered, the null hypothesis is rejected, suggesting that whole variables become stationary after first differencing. Therefore, it can be concluded that the series are integrated of order one, i.e., I(1). Since none of the variables are integrated of order two I(2), the application of the ARDL bounds testing approach is valid. The results of the ARDL bounds test are presented below:

Table 5: ARDL F-Bound test findings

Model	Optimal Lag Length	F-Statistic	Bound test Critical Values		Decision
			I(0)	*I*(1)	
$GOE = f(COR, ROL, VOA, GOF)$	(1, 1, 0, 1, 0)	6,31	3,07	4,44	Cointegration

The table above presents the ARDL bounds test results for the model used in this study. Accordingly, the F-statistic value of 6.31 is compared against the critical values at the 1% significance level, where the lower bound (I(0)) is 3.07 and the upper bound (I(1)) is 4.44. Since the F-statistic exceeds the upper bound, the null hypothesis of no cointegration is rejected. This indicates the existence of a long-run cointegration relationship among the variables in the model at the 1% significance level.

Following the confirmation of a long-run cointegration relationship among the variables through the ARDL F-bounds test, the next step involves estimating the long-run ARDL coefficients. However, for the results derived from the F-test and subsequent estimations to be considered reliable, certain statistical assumptions must be satisfied by the model. To ensure the robustness and validity of the ARDL model, a series of diagnostic tests were conducted. These tests and their corresponding results are presented as follows:

Table 6: Diagnostic Tests of ARDL Models

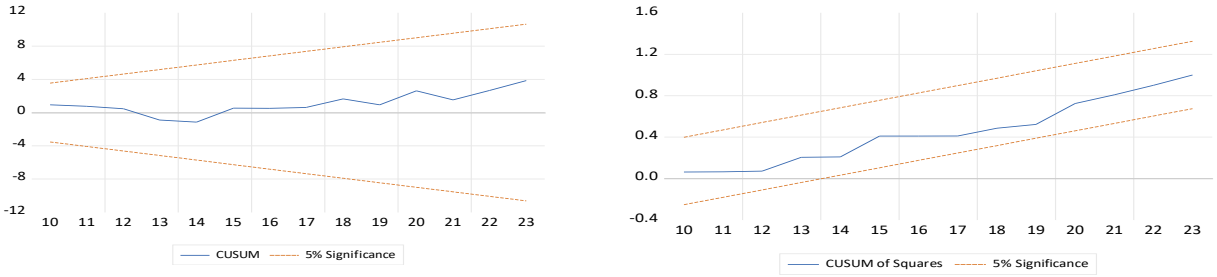
Test	Hypotesis	Test Statistic
Ramsey Reset	No model specification error	1,414 (0,2557)
Breusch-Godfrey LM	No heteroskedasticity in the residuals.	1.734 (0.1856)
Breusch- Pagan LM	No autocorrelation in the residuals	1.494 (0.2702)

Note: Values in parentheses indicate p-values corresponding to the F-statistics.

Based on the diagnostic test results, the null hypotheses could not be rejected, indicating that the model does not suffer from autocorrelation, heteroskedasticity, or model misspecification. Therefore, the ARDL model satisfies the basic classical regression assumptions. As a final step, it is essential to

assess whether the parameter estimates meet the stability condition. To examine the stability of the estimated ARDL model and to identify any potential structural breaks, the CUSUM and CUSUM of Squares (CUSUMSQ) tests, developed by Brown et al. (1975), were applied. According to the graphical results, it can be concluded that there is no structural instability in the coefficient estimates at the 5% significance level. The parameter estimates remain stable throughout the sample period. The results of the CUSUM and CUSUMSQ tests are presented below.

Figure 1. CUSUM and CUSUMSQ Plots for Model

Following the identification of a long-run cointegration relationship among the variables through the ARDL F-bounds test, the next step involved estimating the long-run coefficients of the ARDL model. These estimations aim to quantify the long-term effects of the explanatory and control variables on GOE. The results of the long-run ARDL coefficient estimations are presented as follows:

Table 7: Long-Run ARDL Coefficient Estimation Results

Variable	Coefficient	Standard Error	t-statistic	p-value
COR	1,174***	0,294	3,985	0,0014
ROL	-0,238	0,253	-0,941	0,3626
VOA	-0,895***	0,171	-5,231	0,0001
GOF	0,081***	0,012	6,987	0,0000

Note: *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

The table above presents the estimated long-run coefficients for the model. According to the results COR, VOA and GOF are statistically significant at the 1% level, whereas ROL is not statistically significant. Since the variables are measured in different units, only the signs of the coefficients are interpreted. Accordingly, control of COR and GOF have a positive effect on GOE, while VOA exhibits a negative effect. Furthermore, the findings suggest that ROL does not significantly affect GOE in the case of India. The positive and significant relationship between control of COR and GOE implies that reducing COR enhances public trust in the decision-making process and contributes to the efficient implementation of policies.

The negative impact of VOA could indicate that VOA mechanisms in India may be generating excessive bureaucratic procedures, potentially reducing administrative flexibility and slowing down decision-making processes. Lastly, the positive effect of government expenditure may reflect improvements in digital public spending systems, which could have facilitated more effective and transparent resource allocation in the Indian public sector.

Table 8: Error Correction Model (ECM) Estimation Results

Variable	Coefficient	Standard Error	t-statistic	p-value
D(COR)	0,202	0,275	0,734	0,4749
D(VOA)	0,785	0,402	1,955	0,0709
ECT_{t-1}	-1,084	0,170	-6,367	0,0000
Note: *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.				

The table above presents the error correction model results for the established model. ECTt-1 denotes the coefficient of the error correction term of the models. In the model, the error correction coefficient is between -1 and -2. According to Alam and Quazi (2003), if ECTt-1 is estimated between -1 and -2, it shows that the error correction process reaches equilibrium by showing decreasing fluctuations around long-run values.

The error correction coefficient in the model is statistically significant. However, the significance of the error correction coefficient is not based on the probability value. In this case, a bounds test for the t-statistic is also needed. The bounds test for the t-statistic of the error correction term is as follows:

Table 9: t-Bounds Test for the ECM

t-Statistic	Bound test Critical Value	
	I (0)	I (1)
-6,367	-2,58	-4,23

The table above presents the t-bounds test results for the error correction term of the specified model. According to the findings, the t-statistic (−6.37) is compared to the critical values at the 1% significance level, where the lower bound is −2.58 and the upper bound is −4.23. Since the calculated t-statistic exceeds the upper bound, the error correction term ECT_{t-1} is statistically significant at the 1% level, confirming the presence of a valid long-run adjustment mechanism within the model Moreover, the results suggest that any short-run deviation from the long-run equilibrium is corrected within approximately 0.93 years (1 / 1.08). In other words, the system returns to its long-run equilibrium within nearly one year after experiencing a shock, indicating a relatively swift adjustment process

6. Conclusion and Policy Recommendations

In this study, the complex relationship between GOE and COR, ROL, VOA, and GOF in India was examined for the period 2002–2023 using the ARDL bounds testing approach and the ECM. The findings reveal the distinct effects of these variables on GOE and demonstrate the existence of long-run equilibrium relationships among them.

The empirical findings of the analysis indicate that control of COR and GOF have a positive impact on GOE. This outcome aligns with the view that anti-COR policies can enhance efficiency in the public sector, strengthen citizens' trust in government institutions, and thereby improve the overall performance of the government. In contrast, VOA was found to have a negative effect on GOE. This

suggests that low levels of VOA may foster a lack of trust among citizens, thereby adversely affecting the quality of governance. In addition, the ROL variable was found to have no statistically significant effect on GOE in the Indian context. However, this lack of statistical significance does not necessarily indicate the absence of a positive or negative relationship; it merely suggests that such an effect could not be statistically established within the scope of this study. Therefore, it would be appropriate to discuss the ROL finding more extensively in the conclusion section. Indeed, the literature offers strong arguments that the rule of law (ROL) may play a limited role in enhancing public sector performance at lower levels of economic development, but could become a crucial and decisive factor as countries reach higher stages of development. In fact, some scholars argue that ROL is a key element in helping countries surpass certain development thresholds and overcome the middle-income trap. In this regard, it is possible that the impact of ROL in emerging market economies such as India may only become more apparent over the long term or at more advanced stages of development. Furthermore, differences in institutional structures, measurement limitations, delayed effects of legal reforms, or the presence of other dominant variables (such as COR, which showed a strong effect in this study) should also be taken into account, as they may indirectly constrain the impact of ROL. Finally, the discretionary power exercised by local officials may further complicate this relationship and cause the effects of ROL to unfold gradually over time.

The results obtained from the error correction model indicate that short-term disequilibria are corrected within approximately 0.93 years, allowing the system to return to its long-run equilibrium. This finding underscores the importance of rapid policy responses and effective policy design in mitigating the impact of short-term shocks, providing valuable insight for policymakers aiming to enhance government performance and institutional resilience.

The findings of this study offer several policy implications for enhancing GOE. The effective implementation of anti- COR mechanisms not only improves government performance but also reinforces public perceptions of social justice. In the case of India, GOE is primarily strengthened through the positive impacts of COR control and government expenditure, while ROL does not appear to play a significant role in this regard. This limited influence of ROL may stem from several underlying issues, including the slow functioning of the judicial system, the lack of deterrent penalties, inconsistencies in legal enforcement, bureaucratic inefficiencies, and the misalignment between central and state governments. Although some progress has been made in combating COR within public administration, the inability of the ROL to exert a direct influence on policy outcomes can be attributed to weak legal enforceability and persistent social inequalities. Strengthening the practical implementation of legal frameworks and improving institutional coordination across governance levels are essential steps to ensure that the ROL contributes meaningfully to GOE.

In India, COR remains a key factor that directly undermines GOE, particularly in areas such as public procurement, bureaucratic procedures, and political decision-making processes. The widespread nature of COR not only leads to the inefficient use of public resources and erodes citizens' trust in state institutions, but also obstructs the implementation of much-needed governance reforms. Nevertheless, in recent years, significant progress has been made in the fight against COR through initiatives such as digitalization, direct cash transfer programs, and various transparency-enhancing measures. Despite these advancements, ensuring the full functionality of VOA mechanisms requires a more robust institutional framework. To this end, it is essential to strengthen independent oversight bodies, enforce strict sanctions against public officials involved in corrupt practices, and promote transparent governance models that actively encourage citizen participation (Schatz, 2013). In particular, enabling the monitoring of government expenditures through open data platforms, and

enhancing the role of media and civil society organizations, could significantly reinforce VOA in public administration and further enhance GOE in India (Mungiu-Pippidi, 2023; Malik et al., 2014).

The findings of this study reveal that institutional determinants of GOE can vary significantly depending on country-specific contexts. In the case of India, COR and GOF are found to positively influence GOE, while VOA exert a negative impact. These results align with a substantial body of literature emphasizing the central role of corruption control in enhancing public sector performance (Fisman & Gatti, 2006; Aidt et al., 2008; Méndez & Sepúlveda, 2006), as well as the importance of governance quality in optimizing the use of public resources (Cooray, 2009; Gerring et al., 2011). The positive effect of GOF further supports the notion that stronger institutional capacity contributes to more effective and disciplined public spending. Meanwhile, the negative impact of VOA is consistent with the findings of Ramesh and Vinayagathasan (2023) and Norris (2012), who argue that increasing demands for transparency and citizen participation particularly in settings with limited institutional capacity can impose administrative burdens and reduce overall efficiency. Notably, the insignificant ROL in the Indian context diverges from Ramesh and Vinayagathasan's (2023) findings for Sri Lanka, suggesting that the influence of legal institutions on GOE may depend on the maturity and enforcement capacity of each country's governance framework. These contrasts underscore the importance of contextualizing governance indicators, as emphasized by Kaufmann et al. (2000), who highlight that the effectiveness of public institutions must be evaluated within the socio-political and administrative realities of individual countries rather than through a one-size-fits-all approach

This study was conducted under certain limitations, the most significant of which relates to the data period, which spans from 2002 to 2023. This constraint arises from the fact that the governance indicators used in the analysis have been consistently available for India only since 2001. While various models exist in the literature to explain GOE, the model employed in this study was originally used in the pioneering work of Ramesh and Vinayagathasan (2023). As this model represents a novel approach in its field, the present study remained faithful to its structure, and the variables included in the original model were preserved to maintain methodological consistency. The limited sample size of the data posed another potential challenge. However, this issue was addressed by adopting the ARDL approach, which is particularly well-suited for small-sample contexts and aligns with the structural characteristics of India's data set.

The study advances the literature through by addressing a significant gap through its focus on the relationship between GOE and governance quality in the context of India. Despite being one of the world's largest democracies, India continues to face serious structural challenges in areas such as governance, anti- COR efforts, and the ROL. However, existing studies that thoroughly examine the relationship between GOE, control of COR, and Avoa specifically for India remain limited. By analyzing the impact of these variables on government performance, this study fills an important void in the literature.

Moreover, the analytical method and findings of the study provide concrete suggestions for improving government performance, serving as a valuable reference for both policymakers and academic circles. In light of the findings, several important policy recommendations can be proposed for India:

- Effectively combating COR improves government efficiency. Transparency, digitalization, and independent audit mechanisms should be prioritized.
- The human factor in bureaucratic procedures should be reduced through digitalization, and audit trails must be recorded for accountability.

- The ROL remains weak in practice. Judicial independence and legal certainty must be enhanced.
- Audit reports should be shared with the public in a timely manner and must be protected from political interference.
- Efficient and target-oriented public spending strengthens GOE. Suggestions such as performance-based budgeting and independent audits should be considered by policymakers.

For future research, incorporating a broader set of variables and conducting comparative analyses across different countries would allow for a deeper examination of these relationships. Future studies can provide a broader perspective on improving government performance by analyzing these dynamics using various methodologies and across diverse national contexts.

The findings of this study offer a valuable reference for both policymakers and academics working to enhance the effectiveness of public governance.

Ethics approval and consent to participate

Not applicable.

Authors contribution statement

The authors contributed equally to the article.

Competing interest

The authorS declares no competing interests.

7. References

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Currency.

Adaman, F., Çarkoğlu, A., & Şenatalar, B. (2001). Hane halkı gözünden Türkiye'de yolsuzluğun nedenleri ve önlenmesine ilişkin öneriler. TESEV Publications.

Adsera, A., Boix, C., & Payne, M. (2003). Are you being served? Political accountability and quality of government. Journal of Law, Economics, and Organization, 19(2), 445–490.

Aidt, T., Dutta, J., & Sena, V. (2008). Governance regimes, corruption and growth: Theory and evidence. Journal of Comparative Economics, 36(2), 195–220.

Alam, I., & Quazi, R. (2003). Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh. International Review of Applied Economics, 17(1), 85–103.

Arndt, C. (2008). The politics of governance ratings. International Public Management Journal, 11(3), 275–297.

Arslaner, H., & Karaca, Y. (2017). Perception of governance in Turkish public administration: An application in the tax offices of Aydın province. Adnan Menderes University Journal of Social Sciences Institute, 4(4), 128–151.

Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. Journal of Time Series Analysis, 19(3), 267–283.

Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2019). Good economics for hard times. Public Affairs.

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological), 37(2), 149–163.

Brewer, G. A. (2004). Does administrative reform improve bureaucratic performance? A cross-country empirical analysis. Public Finance and Management, 4(3), 399–428.

Brewer, G., & Choi, Y. (2007, April). Toward a performing public sector: A cross-country study of democracy's impact on government performance. In Annual Meeting of the International Research Society for Public Management, Potsdam, Germany (pp. 2–4).

Brunetti, A., & Weder, B. (1999). More open economies have better governments. Economic Series, 9905, 1–29.

Cooray, A. (2009). Government expenditure, governance and economic growth. Comparative Economic Studies, 51, 401–418.

Court, J., Kristen, P., & Weder, B. (1999). Bureaucratic structure and performance: First Africa survey results. Wirtschaft.

Çağan, N. (1982). Taxation authority [Vergilendirme yetkisi] (in Turkish). Kazancı Law Publications.

Çağlar, S. (2013). The relationship between legal certainty and rule of law [Hukuk devleti açısından hukuki belirlilik-hukuk güvenliği ilişkisi] (in Turkish). .Turkish Bar Association Publications: No. 277

De Grauwe, P. (2012). A fragile Eurozone in search of a better governance. The Economic and Social Review, 43(1), 1–30.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica, 49(4), 1057–1072.

Dreher, A., & Schneider, F. (2010). Corruption and the shadow economy: An empirical analysis. Public Choice, 144, 215–238.

Erdoğan, M. (2011). Constitutional law (7th ed.) [Anayasa hukuku] (in Turkish). Orion Publishing.

Eriçok, R. E., & Yılancı, V. (2013). The relationship between education expenditures and economic growth: A bounds testing approach [Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Sınır testi yaklaşımı] (in Turkish). Journal of Knowledge Economy and Management, 8(1), 87–101.

European Union. (2024). Corruption – Internal security policies. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/corruption_en

Falay, N. (1997). Audit, efficiency/effectiveness/economy (EEE) and the Court of Accounts [Denetim, verimlilik/etkinlik/tutumluluk (VET) ve Sayıştay] (in Turkish). Court of Accounts Journal, April–June (25), 18–30.

Farazmand, A. (2017). Governance reforms: The good, the bad, and the ugly; and the sound: Examining the past and exploring the future of public organizations. Public Organization Review, 17, 595–617.

Fisman, R., & Gatti, R. (2006). Bargaining for bribes: The role of institutions. In S. Rose-Ackerman (Ed.), International handbook on the economics of corruption (pp. 127–139). Edward Elgar.

Gerring, J., Kingstone, P., Lange, M., & Sinha, A. (2011). Democracy, history, and economic performance: A case-study approach. World Development, 39(10), 1735–1748.

Gholipour, H. F., & Farzanegan, M. R. (2018). Institutions and the effectiveness of expenditures on environmental protection: Evidence from Middle Eastern countries. Constitutional Political Economy, 29, 20–39.

Granger, C. W. J., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. Journal of Econometrics, 2, 111–120.

Grindle, M. S. (2007). Good enough governance revisited. Development Policy Review, 25(5), 533–574.

Gujarati, D. N. (2004). Basic econometrics (4th ed., pp. 814–818). McGraw-Hill.

Güney, T. (2013). Corruption and welfare [Yolsuzluk ve refah] (Unpublished doctoral dissertation, Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Kütahya) (in Turkish).

Han, X., Khan, H. A., & Zhuang, J. (2014). Do governance indicators explain development performance? A cross-country analysis. Asian Development Bank Economics Working Paper Series, (417).

Haque, M. S. (2001). Recent transition in governance in South Asia: Contexts, dimensions, and implications. International Journal of Public Administration, 24(12), 1405–1436.

Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2003). Seize the state, seize the day: State capture and influence in transition economies. Journal of Comparative Economics, 31(4), 751–773.

Hood, C., & Heald, D. (Eds.). (2006). Transparency: The key to better governance? (Vol. 135). Oxford University Press for The British Academy.

Ingraham, P. W., & Moynihan, D. P. (2000). Evolving dimensions of performance from the CSRA to the present. In J. Perry (Ed.), The future of merit: Twenty years after the Civil Service Reform Act (pp. 103–126). Woodrow Wilson Center Press.

Jamalmanesh, A., Meidani, A. A. N., & Mashhadi, M. K. (2014). Government effectiveness, rule of law and informal economy in Asian developing countries. International Journal of Economy, Management and Social Sciences, 3(10), 551–555.

Jamil, I., Askvik, S., & Dhakal, T. N. (2013). Understanding governance in South Asia. In I. Jamil, S. Askvik, & T. N. Dhakal (Eds.), In search of better governance in South Asia and beyond (pp. 13–35). Springer.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52, 169–210.

Kaufmann, D., & Kraay, A. (2024). The worldwide governance indicators: Methodology and 2024 update. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.5154675

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. Hague Journal on the Rule of Law, 3(2), 220–246.

Kaufmann, D., Zoido-Lobaton, P., & Lee, Y. (2000). Governance and anticorruption: Empirical diagnostic study for Ecuador. World Bank. Mimeo.

Kaufmann, W., & Lafarre, A. (2021). Does good governance mean better corporate social performance? A comparative study of OECD countries. International Public Management Journal, 24(6), 762–791.

La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1999). The quality of government. Journal of Law, Economics, and Organization, 15(1), 222–279.

Lee, S. Y., & Whitford, A. B. (2009). Government effectiveness in comparative perspective. Journal of Comparative Policy Analysis, 11(2), 249–281.

Licht, A. N., Goldschmidt, C., & Schwartz, S. H. (2007). Culture rules: The foundations of the rule of law and other norms of governance. Journal of Comparative Economics, 35(4), 659–688.

Lio, M., & Liu, M. C. (2008). Governance and agricultural productivity: A cross-national analysis. Food Policy, 33(6), 504–512.

Malik, P., Dhillon, P., & Verma, P. (2014). Challenges and future prospects for E-governance in India. International Journal of Science, Engineering and Technology Research, 3(7), 1964–1972.

Mauro, P. (1995). Corruption and growth. The Quarterly Journal of Economics, 110(3), 681–712.

Méndez, F., & Sepúlveda, F. (2006). Corruption, growth and political regimes: Cross-country evidence. European Journal of Political Economy, 22(1), 82–98.

Montenegro, C., & Islam, R. (2002). What determines the quality of institutions (Policy Research Working Paper No. 2764). World Bank.

Mukherjee, N., & Sah, R. (2021). Corruption and economic growth: A correlation study for India. International Journal of Policy Sciences and Law, 1(4), 2248–2263.

Mungiu-Pippidi, A. (2023). Transparency and corruption: Measuring real transparency by a new index. Regulation & Governance, 17(4), 1094–1113.

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. Applied Economics, 37(17), 1979–1990.

Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). Electricity consumption, employment and real income in Australia: Evidence from multivariate Granger causality test. Energy Policy, 33(9), 1109–1116.

Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). Trade liberalization and economic growth in Fiji: An empirical assessment using the ARDL approach. Journal of the Asia Pacific Economy, 10(1), 96–115.

Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. Economic Modelling, 22, 423–438.

Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji–U.S. migration 1972–2001. Contemporary Economic Policy, 24(2), 332–342.

Norris, P. (2012). Making democratic governance work: How regimes shape prosperity, welfare, and peace. Cambridge University Press.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). G20/OECD principles of corporate governance 2023. https://www.oecd.org/en/publications/g20-oecd-principles-of-corporate-governance-2023_ed750b30-en.html

Oxford Learner's Dictionaries. (2025). Governance. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/governance?q=governance

Park, C. M. (2017). Quality of governance and regime support: Evidence from East Asia. Asian Journal of Comparative Politics, 2(2), 154–175.

Persson, T., & Tabellini, G. (2006). Democracy and development: The devil in the details. American Economic Review, 96(2), 319–324.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16, 289–326.

Phillips, P. C. B. (1988). Testing for a unit root in time series regression. Biometrika, 75(2), 335–346.

Ramesh, R., & Vinayagathasan, T. (2023). The impact of corruption, rule of law, accountability, and government expenditure on government effectiveness: Evidence from Sri Lanka. Journal of Asian and African Studies, 59(6), 1843–1866.

Rauch, J. E., & Evans, P. B. (2000). Bureaucratic structure and bureaucratic performance in less developed countries. Journal of Public Economics, 75(1), 49–71.

Robinson, J. A., & Acemoglu, D. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity and poverty (pp. 45–47). Profile.

Rodrik, D. (2008). One economics, many recipes: Globalization, institutions, and economic growth. Princeton University Press.

Samaratunge, R., Alam, Q., & Teicher, J. (2008). Public sector reforms and accountability: The case of South and Southeast Asia. Public Management Review, 10(1), 101–126.

Schatz, F. (2013). Fighting corruption with social accountability: A comparative analysis of social accountability mechanisms' potential to reduce corruption in public administration. Public Administration and Development, 33(3), 161–174.

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1993). Corruption. The Quarterly Journal of Economics, 108(3), 599–617.

Sukhtankar, S., & Vaishnav, M. (2015). Corruption in India: Bridging research evidence and policy options. Carnegie Endowment for International Peace.

Su, X., & Ni, X. (2018). Citizens on patrol: Understanding public whistleblowing against government corruption. Journal of Public Administration Research and Theory, 28(3), 406–422.

Svensson, J. (2005). Eight questions about corruption. Journal of Economic Perspectives, 19(3), 19–42.

Tarı, R., & Yıldırım, D. Ç. (2009). The effect of exchange rate uncertainty on exports: An application for Turkey [Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama] (in Turkish). Journal of Management and Economics, 16(2), 95–105.

Taşar, M. O., & Çevik, S. (2017). Cultural determinants of corruption and bribery [Yolsuzluk ve rüşvetin kültürel belirleyicileri] (in Turkish). Selçuk University Journal of Social Sciences Institute, (38), 140–153.

Taylar, Y., & Artun, E. S. (2022). Joint liability of the new owner in property tax in forced sales of mortgaged real estates: An evaluation within the framework of the principle of legal certainty [İpotekli gayrimenkullerin cebri satışlarında yeni malikin emlak vergisi açısından müteselsil sorumluluğu: Belirlilik ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme] (in Turkish). Journal of the Turkish Justice Academy, 13(49), 245–264.

Tosunoğlu, M. (2024). The relationship between technological innovation and economic growth in EU countries: A system GMM approach. Journal of Productivity, 58(4), 651–662.

Tosunoğlu, M., & Uçal, H. (2025). The relationship between energy consumption and economic growth: Cointegration and causality approaches. Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, (67), 177–193.

Transparency International. (2025). *Corruption perceptions index 2023*. https://www.transparency.org/en/publications/corruption-perceptions-index-2023

Vittal, N. (2012). *Ending corruption?: How to clean up India*. Penguin UK.

World Bank Group (WBG). (2020). *Anticorruption fact sheet*. https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2020/02/19/anticorruption-fact-sheet

World Bank. (2024). *World development indicators*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

World Bank. (2024). *World Bank metadata glossary*. https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/NE.CON.GOVT.ZS

World Justice Project (WJP). (2025a). *WJP rule of law index 2024: Global press release*. https://worldjusticeproject.org/news/wjp-rule-law-index-2024-global-press-release

WJP (2025b). World Justice Project. Countries scored by overall score. Avaible at https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global.

WJP (2025c). World Justice Project. About us. Avaible at https://worldjusticeproject.org/about-us.

EXTENDED ABSTRACT

This study investigates the multifaceted relationship between institutional quality and government effectiveness (GOE) in the context of India, a prominent developing country that continues to confront long-standing challenges related to corruption, legal enforcement, and public sector performance. The concept of government effectiveness, as defined by leading governance scholars and institutions, encompasses the ability of the state to formulate and implement sound policies, deliver high-quality public services, and maintain institutional legitimacy and trust. In this regard, institutional indicators such as control of corruption (COR), rule of law (ROL), voice and accountability (VOA), and the efficient management of public spending (GOF) emerge as critical components that shape the quality of governance and public administration outcomes. India presents a particularly compelling case for such an investigation due to its complex federal governance structure, immense population, and diverse administrative landscape. Although it is one of the world's largest democracies and fastest-growing economies, India remains burdened by structural governance weaknesses, ranging from endemic corruption to delays in judicial processes and institutional fragmentation. While cross-country studies have extensively examined the relationship between institutional quality and government performance, there exists a clear gap in time-series, country-specific empirical analyses that explore these dynamics in the Indian context. This study seeks to fill this void by employing a robust econometric approach to analyze the long-run and short-run relationships among key governance indicators using data from 2002 to 2023. The empirical analysis relies on annual data obtained from the World Bank's Worldwide Governance Indicators (WGI) and World Development Indicators (WDI). Government effectiveness (GOE) serves as the dependent variable, while COR, ROL, and VOA are included as independent variables, and GOF is introduced as a control variable. All indicators are measured on a standardized scale ranging from −2.5 to +2.5, where higher scores denote stronger institutional performance. COR reflects the extent to which public power is diverted for private gain, including both petty and grand forms of corruption. ROL measures the degree of confidence in and adherence to societal rules, with emphasis on property rights, judicial independence, and legal enforcement. VOA assesses the extent to which citizens are able to participate in governance, express opinions freely, and hold political leaders accountable through institutional mechanisms. GOF, expressed as a percentage of GDP, quantifies the government's final consumption expenditure on goods and services. The methodological framework employed in the study is the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach, which is well-suited for analyzing relationships among variables with mixed levels of integration. Stationarity of the variables is tested using Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) methods, which confirm that all variables are integrated of order one [I(1)]. The ARDL model is then estimated, and the bounds testing procedure confirms the presence of a statistically significant long-run cointegration relationship among the variables. Additional diagnostic tests, including the Breusch-Godfrey LM test for serial correlation and the CUSUM and CUSUMSQ tests for stability, confirm that the model is well specified and robust. The long-run coefficient estimations provide several noteworthy insights. First, control of corruption (COR) has a statistically significant and positive impact on government effectiveness. This finding aligns with a broad body of literature asserting that corruption undermines institutional trust, distorts resource allocation, and reduces administrative efficiency. By contrast, reducing corruption facilitates merit-based decision-making, strengthens rule compliance, and enhances policy credibility. Second, government expenditure (GOF) is also found to positively influence GOE. While excessive or misallocated spending can hinder efficiency, the findings here suggest that when spending is accompanied by transparency and strategic targeting—particularly in the context of digitization and infrastructure development—it can significantly improve the capacity of the state to deliver services.

Interestingly, voice and accountability (VOA) have a statistically significant negative effect on GOE. Although this result appears counterintuitive, it reflects a broader phenomenon observed in several developing countries, where participatory mechanisms exist in form but not in substance. In such settings, increased demands for transparency and participation may strain administrative systems, especially when institutional capacities are weak or fragmented. Moreover, in environments where civil society is politicized or regulatory mechanisms are inconsistent, accountability may be weaponized, contributing to inefficiency rather than institutional resilience. Surprisingly, the rule of law (ROL) does not exert a statistically significant influence on government effectiveness in the Indian context. This result challenges prevailing assumptions in the governance literature and suggests a disconnect between formal legal frameworks and their practical application. India's legal system has long been criticized for its slow pace, excessive case backlogs, and regional disparities in access to justice. While constitutional guarantees and legal procedures exist on paper, their uneven enforcement dilutes their impact on actual governance outcomes. This finding suggests that the ROL may be necessary, but not sufficient, to drive public sector performance in the absence of administrative reforms and judicial efficiency. To analyze short-term dynamics, the study employs an error correction model (ECM). The coefficient of the lagged error correction term is negative and statistically significant, confirming that the system converges toward long-run equilibrium following short-run deviations. Specifically, the adjustment speed suggests that approximately 93% of any disequilibrium is corrected within one year. This implies a moderately responsive governance system that, despite structural limitations, demonstrates some capacity to adapt to shocks and policy changes over time. The policy implications of these findings are substantial and multi-dimensional. First, sustained efforts to combat corruption should remain a top priority for policymakers. While recent reforms—such as the expansion of digital service delivery, e-governance initiatives, and biometric identification systems—have made notable progress, further steps are needed. These include enhancing institutional independence, protecting whistleblowers, and establishing robust public financial management systems. In addition, audit institutions and anti-corruption commissions must be equipped with adequate resources, autonomy, and legal authority to operate effectively. Second, fiscal policy reforms should move beyond budgetary expansion toward institutionalizing outcome-based budgeting, expenditure monitoring, and participatory planning. Investment in infrastructure, health, and education must be complemented by data-driven evaluations and social audits to ensure public funds generate intended results. Strategic alignment of fiscal decentralization with capacity-building at the local level can also enhance service delivery and citizen satisfaction. Third, the negative association between VOA and GOE should not be interpreted as a reason to restrict democratic participation. Rather, it should motivate policymakers to strengthen the institutional channels through which accountability is exercised. Citizen engagement must be constructive, informed, and embedded in institutional processes that promote dialogue, responsiveness, and efficiency. Civic education, local governance reform, and transparent grievance redress mechanisms can help transform accountability from a disruptive force into a driver of better performance. Fourth, the negligible effect of ROL on government effectiveness underscores the urgent need for legal and judicial reform. The judiciary must be modernized through digitization, performance benchmarking, and investment in legal infrastructure. Case tracking systems, time-bound hearings, and increased transparency in judicial appointments are necessary to ensure fairness and efficiency. Legal empowerment of marginalized communities and expanded access to legal aid can also ensure that the rule of law translates into real protections and recourse for all citizens. When compared with prior studies—such as Ramesh and Vinayagathasan (2023), which found that COR and ROL positively affected GOE in Sri Lanka, while VOA and GOF had negative effects—the results of the present study suggest important country-specific differences. The divergence regarding ROL and GOF may stem from India’s larger scale, deeper

administrative complexity, and variable regional enforcement capacity. These comparisons reinforce the importance of contextualized governance assessments and the limitations of generalizing across diverse political and institutional environments. Methodologically, the study demonstrates the value of the ARDL bounds testing approach in analyzing governance-related time-series data. Its ability to incorporate both stationary and non-stationary variables, detect cointegration, and model short-run fluctuations and long-run equilibrium makes it particularly useful for policy-focused empirical research in developing countries where data availability is limited. In conclusion, this research highlights the importance of aligning institutional reforms with administrative realities. While corruption control and efficient expenditure management emerge as robust determinants of government effectiveness, improvements in legal enforcement and participatory governance require systemic, long-term investments in institutional capacity. Effective governance cannot be achieved through isolated interventions or symbolic reforms. It requires an integrated strategy that brings together political will, civil society engagement, bureaucratic professionalism, and evidence-based policymaking. India's experience provides valuable lessons not only for domestic stakeholders but also for other emerging economies facing similar governance challenges. As India seeks to consolidate its developmental gains and enhance its global standing, reforms in governance quality, legal enforcement, and institutional accountability must remain central to its national agenda. The findings of this study can inform such efforts and contribute meaningfully to the broader discourse on state capacity, institutional quality, and public sector performance in the Global South. In conclusion, this study highlights that improving government effectiveness in India requires a multifaceted, systemic approach. Targeted anti-corruption policies and smarter public spending are critical, but so too are judicial efficiency and strategic accountability design. Reforms must be coordinated, context-specific, and sensitive to both institutional limitations and citizen expectations. The transition toward more effective governance in India will not be achieved through technocratic fixes alone; it will require political commitment, civil society engagement, and continuous institutional learning.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 491-509

Osmanlı Sultanlarının Odun Tedarikçileri: Odun Eminliği Üzerine Bazı Mülâhazalar

Alper Kağan KIRAÇ[1]

Osmanlı Sultanlarının Odun Tedarikçileri: Odun Eminliği Üzerine Bazı Mülâhazalar

Öz

Ateşin harlanması için kullanılan odun, insanlık tarihinde en fazla talep görmüş maddelerden biridir. Osmanlı saraylarının da temel ihtiyaç malzemeleri arasında yer alan odunun temini, yönetimin yüzyıllarca titizlikle üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. 17. yüzyıl ortalarına kadar bu sürecin idaresi farklı hizmet alanlarındaki memurlar, Yeniçeri Ağaları ve İstanbul Ağaları tarafından sağlanmıştır. Fakat bir süre sonra meydana gelen değişimler önce odun eminliği memuriyetinin kurulmasına sebep olmuştur. Hazırlanan bu çalışma odun eminliğinin ortaya çıkışını, görev kapsamını ve gelişim sürecini ele almaktadır. Bunun yanı sıra sarayın kullanımı için gereken odunların nereden ve nasıl temin edildiği, teslimatta takip edilen güzergâhlar, dağıtım süreci ve Topkapı Sarayı'nda bulunan odun ambarının yıllar içerisinde Hatab Ambarı Müdürlüğü kurumuna dönüşümü hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Saray Teşkilâtı, Odun, Odun Eminliği, Hatab Ambarı Müdürlüğü

Wood Suppliers of The Ottoman Sultans: Some Considerations on the Odun Eminliği

Abstract

Wood, used to kindle fire, is one of the most demanded materials in human history. Supply of wood, which was basic needs of the Ottoman Sultan's palaces, was meticulously emphasized by the administration for centuries. Until the mid-17th century, this process was managed by officials in different fields, Janissary Aghas and İstanbul Aghas. But after a while, changes led to the establishment of the odun eminliği. This study deals with the emergence, scope of duties and development process of the odun eminliği. In addition information is provided on where and how the use of the palace was procured, routes followed for delivery, distribution process, and transformation of wood warehouse in Topkapı Palace into the Hatab Ambarı Müdürlüğü over the years.

Keywords: Ottoman Empire, Court Organisation, Wood, Odun Eminliği, Hatab Ambarı Müdürlüğü

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Ateşin kontrolü, insanlık tarihi açısından dönüm noktası olan bir keşiftir. Temelde sıcaklık ve aydınlatma kaynağı olarak kullanılan ateşin kontrolü, ilk insanların geceleri daha rahat hareket edebilmelerine ve soğuktan korunabilmelerine olanak tanımıştır. Ateşin keşfi, insanların gelişmiş av malzemeleri ve çeşitli eşyaları üretebilmesini sağlarken, aynı zamanda çiğ ürünlerin pişirilmesi ile yeni bir tüketim alışkanlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler insanların coğrafi dağılımını etkilerken aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel birçok değişimin yaşanmasına sebep olmuştur. Ateşin insanlara sunmuş olduğu fırsatlar, medeniyetlerin ortaya çıkış sürecine de hız kazandırmıştır.

[1] Arş. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, a.kagan.kirac@yobu.edu.tr, ORCID ID: 0009-0003-1158-5155

Makale Gönderim Tarihi: 16.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 30.06.2025

Hayati amaçlara hizmet eden bu kaynağın elde edilmesinden sonra harlanması için tarih boyunca kuru tahta, kuru ağaç parçaları, kömür, taş kömürü ve odun gibi malzemeler kullanılmıştır. Fakat medeniyetlerin doğuşu ile insan nüfusundaki artış, zaman içerisinde yakacak malzemelere duyulan ihtiyacı tetiklemiştir. Bu malzemeler, başlangıçta ilkel olarak toplayıcılıkla temin edilmiş ve bir süre sonra devlet yönetimlerinin ortaya çıkışı düzenli ve sistemli programlar takip edilmesine ön ayak olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, bünyesi içerisindeki kurumları geliştiren ve dönemin koşullarına göre yeniden ihdas eden bir yönetim anlayışı ile saray teşkilâtının ihtiyaç duyduğu odunu, sistemli bir program takip ederek başarıyla temin edebilmiştir.

Sultan ve haremin yanı sıra, çeşitli hizmetlilerin ve saray mensuplarının ikamet ettiği sarayların ısıtılması ve matbahlarda (mutfak) çeşitlik yemeklerin pişirilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda ateşin harlanması için kullanılan yakacak malzemeleri arasında odunun büyük bir yer tutması, tedarik ve dağıtım sürecinin titizlikle takip edilmesini gerektirmiştir. Nitekim devlet, bu ürünlerin saray için satın alınmasından iç bünyesinde dağıtılmasına kadar geçen süreci kayıt altına almıştır. Kayıt altına alınan bu verilerin kullanılması ile Osmanlı saray teşkilâtının genel mahiyeti ve iç yapısı hakkında farklı zaman dilimlerinde birçok eser neşredilmiştir (Uzunçarşılı, 1948, 1965, 1988; Halaçoğlu, 1991; Bostan, 1992; Akgündüz, 2005; Akyıldız, 2024; Bilgin, 2004; Uzun, 2020; Özdemir 2021; Karahan 2024; Türkhan, 2006; Withers, 1996). Bahsi geçen eserler ve zaman içerisinde sarayın ihtiyaç malzemelerinin teminine dair hazırlanan diğer çalışmalar içerisinde odun tedarikine dair müstakil ve kapsamlı bir eser bulunmamaktadır. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmanın, eksik kalan süreci aydınlatması hedeflenmiştir. Çalışmanın temel amacı, saraylara yapılan odun tedarik organizasyonunu idare etmek ve süreci kontrol altında tutabilmek kaygısıyla ihdas edilen odun eminliği memuriyeti hakkında bilgi aktarmaktır. Bu doğrultuda Osmanlı klasik döneminde gerçekleştirilen odun tedarik organizasyonu hakkında kapsamlı bilgiler sunularak bu faaliyetin tarihsel dönüşüm süreci incelenmiştir. Çalışma, yoğunluklu olarak arşiv belgelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, dönemin iaşe politikası ve idari sistem doğrultusunda yorumlanarak sentez haline getirilmiştir.

Mevcut arşiv kaynakları incelendiği zaman sultan, harem ve çeşitli hizmet mensuplarının barındığı saraylarda yakacak malzemesi olarak kullanılan odunun temin süreci hakkında ilk bilgilere Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) ulaşıldığı görülmektedir. Devletin altın çağı olarak gösterilen bu dönemde odunların depolanması için Topkapı Sarayı'nda bir odun ambarının var olduğu bilinmektedir (BOA. TS.MA.d, 9707). Fakat odun temel ihtiyaç malzemesi olduğundan ötürü korunması için, Kanuni'den önce hüküm süren sultanların da ikamet ettiği sarayların her birine odun ambarı inşa ettirmiş olması gerekir. Bu nedenle Bursa'da Bey Sarayı, Edirne'de Eski ve Yeni Saray'ın iç yapısında aynı amaç doğrultusunda ambarların inşa edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Kanuni döneminde Topkapı Sarayı'nda tespit edilen bu odun ambarı da büyük olasılıkla Sultan II. Mehmed'in emriyle sarayla beraber inşa edilmiştir.

Kanuni döneminde, saraya yapılan odun tedariki hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. 1530 yılına ait bir deftere göre, Rumeli Hisarı civarındaki köylerden hisar çevresindeki iskelelere taşınan odunlar, İstanbul'a sevk ediliyor ve daha sonra ambara depolanıyordu (BOA. TS.MA.d, 542). Özellikle İzmit ve İznik, 16. yüzyılda odun tedarikinde en fazla dikkat çeken bölgeler arasında idi. Sırasıyla 1331 ve 1337'de fethedilen bu bölgelerin ahalileri, avarız muafiyeti karşılığında saray matbahlarının odunlarını temin etmekle yükümlü tutulmuşlardır (BOA. A. DVNSMHM.d, 78. 188). Yalnızca 1560'ta iki bölgeden 16 köy ahalisinin bu hizmet için görevlendirildiği görülmektedir. İznik ve İzmit ahalisinin bu süreçte kuru odun yerine gemi ağacı sevkiyatında bulunması tedarik sürecinde aksaklık yaratmış ve meselenin çözülmesi için yetkililere hüküm gönderilmiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 3. 1161). Ahali bu hizmetleri karşılığında vergiden muaf olmasına rağmen bazı idareciler, gelir sağlamak uğruna bu kurala karşı gelmiştir. Bu tür durumlarda idareciler uyarılarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (BOA. A. DVNSMHM.d, 6. 122).

Klasik dönem olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılının başlarına kadar saray için gerekli odunlar İznik ve İzmit'in yanı sıra Anadolu ve Rumeli sahilleri, Burgaz, Misivri, Süzebolu ve Ahtapolu iskeleleri, Silivri, Ahyolu, Vize ve Midye kazalarından tedarik edilmiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 5. 124; BOA. A. DVNSMHM.d, 7. 1596; BOA. A. DVNSMHM.d, 7. 2218; BOA. A. DVNSMHM.d, 61. 82). Fakat bazı durumlar bu organizasyon sürecini sekteye uğratmıştır. Örneğin 1565'te İznik'te bazı şahısların gemi ve kayıklarla iskelelerden odun alması, İstanbul'dan gönderilen deniz vasıtalarının boş dönmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine devlet gemilerine yüklenmeden önce diğer deniz vasıtalarının odun alması yasaklanmış ve kurala karşı gelenlerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 6. 1453). Başka bir örnekte İznik, Adalar ve Burgaz'dan odun yüklemek için gelen devlet gemileri iskelelere yanaştığı zaman rençber gemilerine öncelik verildiği ve bazı şahısların ellerinde hüküm olduğunu belirterek odun vermekten kaçındığı görülmektedir. Kanun bu durumu öğrendiği zaman meseleyi çözmeleri için bölge kadılarına hüküm göndermiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 5. 124). Ayrıca bu süreçte gemilere odun yüklerken kullanılan arabaların, bölge idarecileri veya ahali tarafından kasıtlı olarak verilmemesi (BOA. A. DVNSMHM.d, 5. 1437) ve ulaşım altyapısının yetersizliği tedarik sürecini olumsuz etkileyen sebepler arasında yer almıştır.

16. yüzyılda, İznik'ten tedarik edilerek İstanbul'a gönderilecek olan odunlar karayolu ile Gemlik'e taşınmıştır. 1576'da İznik-Gemlik arasındaki bu yol, iki arabanın geçebileceği genişlikte olmadığı için genişletilmiştir (Bilgin, 2004, s. 234). İlerleyen yüzyıllarda İznik'ten tomruk ve kerestelerin, Sakarya Nehri üzerinden Karadeniz'e çıkarıldığı bilinmektedir (Narin, 2011, s. 772). Bu nedenle İznik'ten İstanbul'a gönderilen odunların da ikinci bir güzergâh olarak bu yolu takip etmiş olması muhtemeldir. Klasik dönemde odunların temini için iskelelere gönderilen gemilerde acemi oğlanları istihdam edilmiştir. Fakat acemi oğlanların bazı zamanlarda gemilerden firar etmesi, organizasyon sürecini aksatmıştır. Örneğin 1591-1592'de odun gemilerinde çalışan 100 acemi oğlanın firar etmesi üzerine Yeniçeri Ağası Halil'e hüküm gönderilerek kaçanların ulufelerinin kesilmesi ve yerlerine Türklerin yanına verilen 100 oğlanın koyulması emredilmiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 70. 346).

Kanuni döneminde sarayın ihtiyaç duyduğu odunun temin ve dağıtım sürecinde sabit bir memur veya kurum görev almamıştır. 1566'da Kanuni, Zigetvar Seferi'ne çıktığı zaman saray matbahının odunları merhum Şehzade Mustafa'nın dadısının kocası Hayreddin tarafından tedarik edilmiştir (BOA. TS.MA.e, 969/39). Fakat Kanuni'nin vefatından sonra bu görev, Yeniçeri Ağaları ve emirleri altında bulunan İstanbul Ağaları'nın kontrolü altına girmiştir. 1583-1584'te Sultan III. Murad (1546-1595), kız kardeşi Gevher Han Sultan ve padişah imamı Mevlana Abdülkerim'in ihtiyaç duyduğu odunun tedarik edilmesi için Yeniçeri Ağasına emir göndermiştir (BOA. A. DVNSMHM.d, 49. 329; BOA. A. DVNSMHM.d, 52. 627). 1589-1639 yıllarında İstanbul Ağaları, odunun temin ve dağıtım sürecinde otorite haline gelmiştir (BOA. MAD.d, 6462. 3; BOA. MAD.d, 5894. 3; BOA, MAD.d, 5975. 3). 1639'da İstanbul Ağası Ahmed Ağa, Topkapı Sarayı, Eski Saray, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, mirî fırınlar ve hassa bahçelerine odun tedarik etmiştir (BOA. KK.d, 2295. 3). Fakat bu tarihten kısa bir süre sonra idare ele değiştirerek odun eminliği memuriyeti ihdas edilmiştir.

2. Odun Eminliğinin Teşekkülü ve Hizmet Kapsamı

Osmanlı saray teşkilâtında çeşitli ihtiyaçlar için önemli görülen birçok işlem, farklı alanlarda istihdam edilen eminler aracılığı ile yürütülmektedir. Örneğin, mutfakların masrafları ve idaresi matbâh emini (Berksan, 2005, s. 42), saray ahırları bünyesindeki hayvanların arpa masraflarının kontrol ve tedariki arpa emini (İpşirli, 1991, s. 391), paraların basıldığı darphâne-i âmirenin idaresi ise darphâne emini (Sahillioğlu, 1995, s. 111) tarafından sağlanmaktaydı. Bu bağlamda saray teşkilâtının ihtiyaç duyduğu odunun masraflarının idaresi ve tedarikinden sorumlu olan memur odun eminidir. Arşiv belgelerinde hime veya hatab eminliği olarak da kayıtlara geçen odun eminliği hakkında ilk verilere 1643 yılında

ulaşılmaktadır (BOA. MAD.d, 412). Odun eminlerinin temel görevi sultan, harem, saray halkı, bürokrasi, kapıkulu, has fırın, has bahçe, helvahane, kahvehane, hamam ve matbahların yakacağı odunu tedarik etmektir (BOA. D.BŞM.ODE.d, 16560; BOA. AE.SOSM.III, 74/5602; BOA. MAD.d, 5002; BOA. D.BŞM.ODE, 1. 133; BOA. MAD.d, 3133). Fakat bazı durumlarda odunun yanı sıra kütük ve kömür de temin ettiği bilinen bu memurların gerektiği takdirde sefere çıkan orduya ve menzillere sevkiyat yaptığı bilinmektedir (BOA. AE.SMMD.IV, 49/5686). Topkapı Sarayı, Edirne Sarayı, Galata Saray, Eski Saray, İbrahim Paşa ve Dolmabahçe Sarayı'nın odun tedarikini sağlayan odun eminleri, uzun yıllar boyunca bu görevi icra etmiştir (BOA. AE.SABH.I, 50/3564; BOA. C.SM, 33/1657; BOA. D.MKF.ODE.d, 31984; BOA. C.SM, 37/1877). Varlığına dair ilk bilgilere 1643'te ulaşıldığından ötürü bu memuriyetin Sultan İbrahim döneminde kurulmuş olması muhtemeldir. Fakat odun eminliğinin kurulması ve İstanbul Ağaları'nın organizasyon sürecinden çıkarılma sebebi tam olarak bilinmemektedir. Yeniçeri ve kapıkulu süvarilerinin yönetime çeşitli müdahalelerde bulunduğu bu dönemde, ağaların idareden uzaklaştırılarak nüfuzlarının kırılmak istenmesi olasıdır. Bu bağlamda 1649'da saray matbahının odunlarını temin etmekle görevlendirilen Mehmed'in, acemi oğlanı olduğu tespit edildikten sonra bu hizmeti ifa etmesine izin verilmediği bilinmektedir (BOA. TS.MA.e, 167/55). Bu durum odun eminlerinin ocak dışında yer alan saray hizmetlileri arasından seçildiğini göstermektedir. Fakat yönetim odun emini memuriyetini ihdas etmesine rağmen İstanbul Ağaları'nın süreç içerisindeki nüfuzunu tamamen kıramamıştır. Nitekim 1670-1671 yıllarında İstanbul Ağası Derviş, Topkapı Sarayı, Eski Saray, Galata Saray ve İbrahim Paşa Saraylarına odun tedarik etmiştir (BOA. AE.SMMD.IV, 37/4214).

Odun eminleri, sarayların ısınmasına ve matbahlarda yemeklerin pişirilmesine katkı sağlamakla beraber, has ahıra da birtakım katkılar sağlamaktadır. Nitekim bu memurların, has ahırda bulunan hassa beygir arabaları için kazık (BOA. AE.SMMD.IV. 24/2707) ve atların damgalanması için odun tedarik ettiği örnekler bulunmaktadır (BOA. AE.SMMD.IV, 24/2702). Odun eminlerinin sultanların gerçekleştirdiği tören ve düğünlerde de oldukça önemli görevler üstlendiği bilinmektedir. Sultan ve ailesi, bürokrasi, av teşkilatı ve bazen de halkın katıldığı avlar olan şikar-ı hümayun (Selçuk ve Karaduman, 2024, s. 180) bu törenlerden biridir. Özellikle ava düşkünlüğüyle bilinen Sultan IV. Mehmed (1642-1693), gerçekleştirdiği av merasimlerinde odun eminlerinden sıklıkla faydalanmıştır. Odun eminleri bu merasim sırasında ava katılanların ısınma ihtiyacını karşılamak ve yakalanan av ve çeşitli yemeklerin pişirilmesi için odun, kütük ve kömür temin etmekle görevlendirilmiştir. Nitekim Sultan IV. Mehmed tarafından 1672, 1676 ve 1679 yıllarında gerçekleştirilen üç ayrı av merasiminde odun eminleri hizmet göstermiştir (BOA. İE.SM, 10/976; BOA. D.MKF.d, 27543; BOA. AE.SMMD.IV, 45/5151). Av törenlerinin yanı sıra biniş-i hümayun adı verilen sultanın at veya kayıkla yaptığı kısa süreli gezilerde (Özcan, 1992, s. 184) de görev alan odun eminleri bu süreçte gerekli odunu temin etmekle yükümlüydü. Bu bağlamda Odun Emini Mehmed Ağa'nın, 1679'ta Sultan IV. Mehmed'in biniş-i hümayunu için Edirne'de kullanılacak odunları tedarik ettiği bilinmektedir (BOA. AE.SMMD.IV, 46/5210). Sultanların saray dışında daha uzun süreli gerçekleştirdiği geziler veya bir mevsimi geçirmek üzere yaptığı göçler olan göç-i hümayunda (Pakalın, 1993, s. 340) gerekli odunlar odun eminleri tarafından temin edilmiştir. Örneğin Sultan II. Süleyman'ın (1642-1691) 1690 yılındaki göç-i hümayunu için Odun Emini Mehmed Ağa'ya Edirne'den İstanbul'a kadar yol üzerinde bulunan menzil, matbah, harem ve Enderun'a odun temin etmesi emredilmiştir (BOA. AE.SAMD.II, 8/850). Sultanın erkek çocuğunun sünneti veya kızının, kız kardeşinin düğünü anlamına gelen sûr-i hümayun (Nutku, 1994, s. 17) törenlerinde de çeşitli amaçlarla kullanılacak olan odun, kömür ve çıranın odun eminleri tarafından sevk edildiği görülmektedir. Nitekim 1858'de Sultan Abdülmecid'in (1823-1861) kızları Cemile ve Münire Sultan'ın düğünlerinde 224.568 kuruşa tekabül eden bu malzemeleri Hatab Müdürü Hacı Emin Efendi tedarik etmiştir (BOA. HH.İ, 28/19).

Odum eminlerinin gerektiği takdirde Kırım Hanları için de odun temin ettiği bilinmektedir. Örneğin 1689 yılı Avusturya muharebeleri sırasında Gülbaba menziline yerleşen Kırım Hanı Selim Giray'a 20

araba odun vermesi için Odun Emini Uzun Mehmed'e hüküm gönderilmiştir (BOA. AE.SSÜL.II, 17/1724). Odun eminlerinin bunun yanı sıra ihtiyaç halinde menzillere zahire tedarikini de sağladığı görülmektedir. Nitekim 1719'da Odun Emini Mehmed Ağa'nın talebi doğrultusunda Edirne'de Manastır nahiyesi ve Selim köyünden, Kemal Çayırı menzili için zahire satın alınmıştır (BOA. AE.SAMD.III, 210/20328). Başmuhasebe ve mevkûfat kalemlerine bağlı olarak görev alan odun eminleri askerî menzillerin odun teminini sağlar ve bu görevleri sırasında iki daireye bağlı görevlilerle iletişim halinde hizmet verirlerdi (Sak ve Çetin, 2004, s. 200-201). Aşağıdaki tabloda 1643 yılından 19. yüzyıl sonlarına kadar tespit edilen odun eminleri ve görev tarihleri verilmiştir.

Tablo 1. 19. Yüzyıla Kadar Görev Yapan Odun Eminleri

Adı	Görev Aldığı Yıl	Adı	Görev Aldığı Yıl
Müslihiddin Subaşı	1643	Halil Ağa	1696-1698
Yusuf Çelebi	1665	Mehmed Ağa	1698-1699
Süleyman Ağa	1665-1669	Ahmed Ağa	1699-1703
Hasan Ağa	1669-1670	İbrahim Ağa	1703-1705
Ali Ağa	1672-1678	Mehmed Ağa	1717-1719
İsmail Ağa	1676	Mehmed Ağa	1768
Veli Ağa	1676-1677	Hacı Hüseyin Ağa	1770
Mehmed Ağa	1678-1680	Ahmed Ağa	1775
Hüseyin Ağa	1680-1685	Mustafa Ağa	1826-1827
Osman Ağa	1689	Sadık Ağa	1827
Ali Ağa	1690	Süleyman Efendi	1828-1830
Mehmed Ağa	1690-1691	Mehmed Emin Ağa (müdür)	1834
Ali Ağa	1692	Mustafa Efendi	1835
Mehmed Ağa	1692-1694	Hacı Bekir Ağa	1840
Süleyman Ağa	1694	Ragıb Efendi	1846
Müsli Ağa	1694	Hacı Emin Efendi (müdür)	1858
Mehmed Ağa	1694-1696	Mahmud Bey (müdür)	1886-1887

Kaynak: (BOA. MAD.d, 412; BOA. AE.SMMD.IV, 46/5308; BOA. AE.SMMD.IV, 98/11557; BOA. D.BŞM.ODE. 16560; BOA. AE.SMMD.IV, 49/5686; BOA. MAD.d, 15411; BOA. İE.SM, 10/976; BOA. İE.SM, 4/282; BOA. İE.SM, 7/675; BOA. AE.SMMD.IV, 98/11481; BOA. İE.SM, 15/1585; BOA. İE.SM, 14/1451; BOA. AE.SSÜL.II, 30/2961; BOA. AE.SAMD.II, 8/850; BOA. KK.d, 7382; BOA. AE.SAMD.II, 16/1748; BOA. AE.SAMD.II, 6/544; BOA. AE.SAMD.II, 19/2057; BOA. AE.SAMD.II, 17/1874-1875; BOA. AE.SAMD.II, 11/1212; BOA. AE.SMST.II, 55/5605; BOA. İE.SM, 17/1725; BOA. İE.SM, 23/2357; BOA. İE.DH, 20/1830; BOA. MAD,d, 1355; BOA. MAD,d, 5686; BOA. MAD.d, 6219; BOA, C.EV, 481/24346; BOA. TS.MA.e, 229/2; BOA. D.BŞM.MHF, 58/49; BOA. HAT, 669/32663; BOA. KK.d, 7387/3; BOA. C.SM, 137/6886; BOA. KK.d, 7388/2; BOA. HAT, 671/32795; BOA. C.DH, 78/3874; BOA. A. MKT, 46/65; BOA. HH.İ, 28/19; BOA. TS.MA.e, 1362/20.

Odun eminlerinin atama ve azil işlemleri sultanın kararı doğrultusunda yapılmaktadır. Bu memurlar kendilerine tahsis edilen çeşitli vergi kalemlerini maaş olarak tasarruf ederdi. Örneğin 1665'te Süleyman Ağa'nın İzmir Limanı ve derya kenarında bulunan han, dükkan, menzil ve oda kiralarını maaş olarak aldığı görülmektedir (BOA. AE.SMMD.IV, 98/11557). Yönetim odun eminlerini tedarik sürecinde gün, ay ve yıl olarak görevlendirdiğinden ötürü (BOA. MAD.d, 762. 6; BOA MAD.d, 1355. 31,42) memuriyet süreleri değişkenlik göstermektedir. Bu doğrultuda odun eminlerinin odun tedarikinde gösterdiği başarı veya başarısızlık görev sürelerini belirleyen temel ölçüt olmuştur. Odun eminleri görevlerini suistimal eder veya çeşitli suçlara karışırsa tıpkı diğer memurlar gibi azledilir ya da idam edilirdi. Örneğin İznik ahalisinden Odun Emini Mustafa'nın sabıkalı yeniçerilerden olduğu tespit edilerek idam edilmesine karar verilmiştir (BOA. HAT, 294/17496). 1665 yılına ait başka bir belgede Odun Emini Yusuf Çelebi'den maktul olarak bahsedildiği görülmektedir (BOA. AE.SMMD.IV, 55/6431). Bu ifade işlediği suç bilinmese de kendisinin devlet tarafından idam edildiğini göstermektedir. 1840 yılına ait başka bir örnekte de İzmit'te Odun Emini Attar oğlu Hacı Bekir Ağa'nın ahaliye zulmetmesi gerekçesiyle görevinden alındığı bilinmektedir (BOA. C.DH, 78/3874).

Yönetim tarafından tahsis edilen çeşitli vergi kalemleriyle geçimlerini sağlayan odun eminlerinin maddi durumlarına ait oldukça sınırlı bilgiler bulunmaktadır. 1665'te Odun Emini Yusuf Çelebi idam edildikten sonra mal varlığından 38.329 akçe devlet hazinesine aktarılmıştır (BOA. AE.SMMD.IV, 56/5308). Yusuf Çelebi'nin hazineye aktarılan parasının kendi kazancı olup olmadığı bilinmemekle beraber bu meblağın aynı yıl Yenişehir odun ambarında çalışan hizmetlilerin yaklaşık 960 günlük ekmek masrafına denk geldiği görülmektedir (BOA. AE.SMMD.IV, 52/6079). Yaklaşık bir asır sonra Odun Emini Ahmed Ağa'nın vefatından sonra mal varlığı tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Neticede Ahmed Ağa'nın son derece mütevazı eşyalarının bulunduğu anlaşılmış ve 23.836 akçesi hazineye alınmıştır (BOA. D.BŞM.MHF, 58/49). Sultan II. Mahmud dönemiyle birlikte (1807-1839) devlet memurlarına artık hazineden maaş bağlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte artık kurum haline gelen Odun Ambarı Müdürlüğü'nün müdürlerinin aylık 4.000 kuruş ücretle istihdam edildiği anlaşılmaktadır (BOA. TS.MA.e, 1362/20).

3. Odun Temininde Takip Edilen Yöntemler

Devletin geleneksel politikası ihtiyaç malzemelerinin piyasada bol ve ucuz bulunmasına yönelik olduğundan dolayı (McGowan, 2000, s. 844; Genç, 2000, s. 80-81) saray, ordu ve halk için gereken odunun temin süreci titizlikte takip edilmiştir. Bu bağlamda iaşesi elzem olan odunun tedariki için birçok farklı yöntem izlenmiştir. Bu yöntemlerden birincisi *avarız vergisidir*. Avarız-ı divaniyye olarak da adlandırılan bu vergi Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olağanüstü durumlarda ve temelde askerî masrafları karşılamak için doğrudan sultanın emri doğrultusunda halkın vermekle mükellef tutulduğu her türlü hizmet, para ve eşya vergisine verilen isimdir (Polat, 2018, s. 829). 1643'te Kocaeli sancağı ahalinin avarız muafiyeti karşılığında saray matbahları için odun tedarik etmesi bu yönteme örnek teşkil etmektedir (BOA. MAD.d, 412. 3). Bütçede düzenli olmayan gelirlerin başında gelen avarızın nakit olarak tahsil edildiği de görülmektedir (Sahillioğlu, 1991, s. 109). Nitekim odun eminleri temin edecekleri odunların masrafı için sıklıkla bu yöntemden faydalanmıştır. Örneğin 1694'te Odun Emini Mehmed Ağa'nın satın aldığı odunlar Maraş'ın avarız vergisiyle ödenmiştir (BOA. AE.SAMD.II, 11/1212). Yine 1696'da Sultan II. Mustafa (1664-1703), Edirne'de kışladığı sırada harem için gerekli kömürün ücreti Vize sancağının avarız vergisinden karşılanmıştır (BOA. İE.SM, 17/1728).

Odun temininde kullanılan ikinci yöntem *nüzul vergisidir.* Nüzul vergisi başlangıçta savaş zamanlarında ordunun iaşesini sağlamak için ahalinin menzillerde un ve arpa hazırlaması amacıyla aynî bir hizmet olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde nakit olarak tahsil edilmiştir (İşbilir, 2007, s. 311; McGowan, 1981, s. 1327). 1694'te Maraş ve 1696'da Vize sancağının nüzul vergilerinin odun ve kömür satın alımında kullanıldığı bilinmektedir (BOA. AE.SAMD.II, 11/1212; BOA, İE.SM, 17/1728). Nüzul vergisinin yanı sıra *sürsat* yönteminin de bazı durumlarda tercih edildiği görülmektedir. Sürsat, un, koyun, yağ, bal, arpa, saman ve odun gibi ihtiyaç maddelerinin ahali tarafından daha önce belirlenen menzillere nakledilerek tespit edilen bir fiyat karşılığında askerlere satılmasını ifade etmektedir (Güçer, 1964, s. 93; Polat, 2018, s. 830). Sürsat da nüzul vergisi gibi aynî toplanmasına rağmen bir süre sonra nakit olarak alınmıştır (Arslan, 2022, s. 1735). 1696'da Odun Emini Halil Ağa tarafından Edirne kışlağı için satın alınan odunun masrafı Edirne kazasının sürsat bedelinden karşılanmıştır (BOA. AE.SMST.II, 55/5605). Odunun tedarikinde kullanılan ve en fazla tercih edilen yöntemler arasında yer alan *(*BOA. C.SM, 91/4588; BOA. İE.SM, 17/1728) *iştira* (mübaya') ise halkın elindeki ihtiyaç malzemesinin yerel piyasa fiyatı üzerinden satın alınmasını ifade etmektedir (İnalcık, 2000, s. 139). Bu bağlamda *derya mübaya'sı* adı altında odun taşıyan gemiler de yılda bir defa İstanbul'a odun getirerek tedarik sürecine katkı sağlamıştır *(*Koç, 1999, s. 148).

İslam devletleri sınırları içerisinde ikamet eden gayrimüslim halkın erkeklerinden alınan baş vergisine *cizye* adı verilmektedir (Erkal, 1993, s. 42). Osmanlı Devleti de kendisinden önce uygulanan bu geleneği devam ettirmiş ve tahsil ettiği cizye vergilerini bazı durumlarda odun masrafları için

kullanmıştır. Örneğin 1693 yılında Halep Muhassılı ve Cizyedârı Kara Ahmed Ağa'nın uhdesinde olan Yahudi cizyesi ile matbah ve harem için satın alınan odunun masrafı karşılanmıştır (BOA. AE.SAMD.II, 19/2057). Odun temininde hazineye ait birtakım vergilerin oluşturduğu ve maddi açıdan değişkenlik gösteren malî bir birim olan *mukâtaa* gelirlerinin de (Genç, 2020, s. 129) sermaye olarak kullanıldığı görülmektedir. Mukâtaa gelirleri devletin çeşitli masrafları doğrultusunda sarf edildiği gibi odun eminlerinin satın aldığı odunlar için de başvurulan vergi kalemleri arasında yer almıştır. Örneğin 1693'te Ankara'da ikamet eden Bozulus Türkmenleri mukâtaası, Odun Emini Mehmed Ağa tarafından matbah ve harem için alınan odunun masrafları için kullanılmıştır (BOA. AE.SAMD.II, 18/2000). Sarayın ihtiyaç duyduğu odunlara ayrılan sermaye incelendiği zaman genellikle masrafların hazineden karşılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim yalnızca 1690'da saraya alınacak odunlar için hazineden Odun Emini Ali Ağa'ya 300.000 akçe teslim edilmiştir (BOA. AE.SSÜL.II, 30/2961). Fakat Odun eminlerinin bu süreçte hazineden gerekli sermayeyi alamaması sevkiyatlarda sıkıntı çıkarmaktadır. Nitekim Sultan II. Mahmud, 1818'de odun emininin üç yıllık 192.300 kuruş odun masrafı ödenmemesinin organizasyonda sorun çıkaracağının belirtilmesi üzerine paranın hızla temin edilmesini emretmiştir (BOA. C.SM, 37/1877). Bunun yanı sıra doğal olarak odunların karayolu veya denizyoluyla taşınması, indirilmesi ve sevk edilmesi sırasında da birtakım aksaklıklar yaşanmış olmalıdır. Bu doğrultuda idarî ve adlî problemler, kayık ve gemilerin yetersizliği, ulaşım altyapısındaki sorunlar, hava muhalefeti, sert geçen kış mevsimi, vurgunculuk, yangınlar ve eşkıyalık hareketleri en sık karşılaşılan problemler arasında yer almaktadır.

Sarayın çeşitli kullanım amaçları için temin edilen odunun tedarik sürecinde odun eminlerinin yanı sıra farklı hizmet memurlarının da görev aldığı görülmektedir. Beledî, malî, askerî ve adlî alanlarda geniş çaplı yetki alanına sahip olan kadılar (Ortaylı, 2001, s. 69) bu memurlar arasında yer almaktadır. Nitekim 1681'de Edirne'den satın alınan odunlar için Edirne kadılarına 350.000 akçe gönderilmiştir. Kadılara gönderilen bu akçe sermaye olarak kullanılmak üzere Odun Emini Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir (BOA. İE.SM, 15/1585). Temelde ambarlarda muhafaza edilen gıda maddelerinin yeniçeri ve saray maiyetine dağıtımını sağlamakla görevli olan nüzul eminlerinin de (Murphey, 2007, s. 83-84; Ertaş, 2007, s. 149-150) bazı durumlarda odun eminlerinin görevlerini üstlendikleri görülmektedir. Örneğin 1689'da Sultan II. Süleyman'ın İstanbul'dan Edirne'ye hareketi sırasında Nüzul Emini Mehmed Efendi tarafından şeyhülislam, kazasker, vezirler ve Yeniçeri Ocağına arpa, un, saman, kuru ot, odun, kütük ve kömür temin edilmiştir (BOA. MAD.d, 6629). Saray maiyeti arasında yer alan bostancıbaşılar gerektiği takdirde odun sevkiyatında düzeni sağlamakla görevlendirilmektedir. Nitekim 1689'da Odun Emini Osman, talep edilen odunların kazalardan getirilmediğini belirterek Bostancıbaşı Ağa'ya hitaben ferman gönderilmesini istirham etmiştir (BOA. İE.SM, 14/1451). İstanbul ve Edirne sarayları için gereken odunların temininde gümrük eminlerinin aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır. 1734'te Topkapı Sarayı, Eski Saray ve Galata Saray için gereken odunlar Karadeniz ve Bandırma tarafından tedarik edilmiştir. Satın alınan bu odunların Bandırma'da deniz vasıtalarına yüklenerek uygun zamanda nakledilmesi için Gümrük Emini Yeğen Mehmed'e bilgi verilmiştir (BOA. AE.SMHD.I, 85/5753). Ormanlarıyla meşhur İzmit'in kereste eminleri de belirli zamanlarda bu tür sevkiyat işlemlerinde hizmet göstermiştir. Örneğin 1722'de İzmit kereste eminine Topkapı Sarayı ve Eski Saray için odun sevk etmesi emredilmiştir (BOA. C.SM, 85/4264).

Bahsi geçen yöntemlerle tedarik edilen odunlar sarayın iç yapısında dağıtılacağı zaman sultanın emri veya yönetimin kararı doğrultusunda odun eminlerine emir gönderilmektedir. Bu bağlamda odun eminlerine teslim edilecek günlük ve toplam odun miktarı belirtilir, tedarik ve sevkiyat sürecinin hızlı gerçekleştirilmesi istenirdi. Örneğin 1675'te aldığı emir üzerine harekete geçen odun emini, İstanbul'dan Edirne'ye ulaşan Rukiye Hanım'a odun teslim etmiştir (BOA. AE.SMMD.IV, 29/3331). 1690'da Odun Emini Mehmed Ağa'ya gönderilen emirde ise, Sultan II. Süleyman ve kızlar ağasının Edirne'den İstanbul'a kadar yolculukları esnasında ihtiyaç duydukları odunları temin etmesi ifade edilmiştir (BOA. AE.SAMD.II, 8/852). Fakat yönetimin hesaplamaları ve emirleri doğrultusunda teslim

edilen odun miktarlarının bazı durumlarda yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu tür durumlarda odun eminleri hızla bilgilendirilerek eksikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Örneğin 1681 yılı kış aylarında sultanın haremi için verilen odunun yetersiz kalması üzerine odun emini tarafından eksikler kapatılmaya çalışılmıştır (BOA. MAD.d, 762. 5). 1696 yılında ise Edirne kışlağında bulunan Sultan II. Mustafa'nın haremi için tedarik edilen kömürün ihtiyacı karşılamaması üzerine takviye yapılmasına gerek duyulmuştur (BOA. İE.SM, 17/1728). Yalnızca Sultan IV. Mehmed döneminde Edirne Sarayına yapılan 40 günlük odun, kömür ve kütük tedariki odun eminlerinin görevlerinin zorluğunu ve önemini göstermek açısından değerlidir. Bu bağlamda 1682'de Odun Emini Hüseyin Ağa, Edirne Sarayına 2.256 çeki odun, 295 araba kömür ve 28 araba kütük sevk etmiştir (BOA. MAD.d, 762. 6-7). Bahsi geçen miktarda yakacak malzemesinin satın alınarak düzenli bir şekilde nakledilmesinin zorluğu hesaba katıldığı zaman odun eminlerinin saray için önemli bir hizmet sunduğu anlaşılmaktadır.

4. Odun Eminliğinin Gelişimi: Odunun Nakliyat, Depolanma ve Dağıtım Süreci

Sarayların ihtiyaç duyduğu odun, kütük ve kömür gibi yakacak malzemeleri Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden tedarik edilmiştir. Özellikle İznik ve İzmit fethedildikten sonra odun ve kütük için en fazla başvurulan bölgeler olarak ön plana çıkmıştır. Eski dönemlerde *Ağaç Denizi* olarak da adlandırılan İzmit, bugüne kıyasla daha değerli ormanlara sahip olduğundan ötürü (Narin, 2011, s. 769) saraylar için gereken odunun temininde önem arz etmiştir. Nitekim İzmit ahalisinin Kanuni döneminden itibaren dağlardan kestikleri odunları arabalara yükleyerek civar iskelelere taşıdığı bilinmektedir. İskelelerden gemilere yüklenen bu odun, kütük ve keresteler İstanbul'a sevk edilerek saray ve ahalinin kullanımına sunulurdu. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılda İzmit'te gerçekleştirilen bu organizasyon zincirini İzmit Kereste Emini idare etmekteydi (BOA. C.BLD, 99/4938). İzmit'ten temin edilen odunların, İstanbul'a nakledilmesi sırasında ormanlardan kesilen tomruk ve keresteler ile aynı güzergâhı takip etmiş olması muhtemeldir. Bu malzemelerin eski dönemlerde Sakarya Nehri'nden Karadeniz'e ulaştırıldığı bilinmektedir. Sakarya Nehri civarındaki dağlardan tedarik edilen keresteler Sakarya Boğazına kadar sallar ile nehirden taşınır ve burada gemilere yüklenirdi. Malzemeler Sakarya Nehri'nden uzak bölgelerden alındığı zaman da günümüzde Kandıra ilçesinin Karadeniz sahilinde bulunan Kefken Limanı'na götürülürdü (Narin, 2011, s. 772). Tomruk ve kerestelerin sevkiyatında kullanılan bu ulaşım sisteminin odunlar için de tercih edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

İstanbul ve dolayısıyla saray için gereken odunun temininde Rumeli'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Yalnızca 1804'te Rumeli'den 450.000 araba odunun sevk edilmesi için Çingene İskelesi'nde bulunan kapıcıbaşına emir gönderildiği bilinmektedir (BOA. C.BLD, 4/155). Özellikle Sultan IV. Mehmed ve seleflerinin 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar vakitlerinin büyük kısmını Edirne'de geçirmesi odun temininde sıklıkla Rumeli'ye başvurulmasına sebep olmuştur (BOA. MAD.d, 6219). Odun eminleri tarafından çeşitli bölgelerden farklı yöntemlerle alınan odunlar öncelikle bölge ambarlarına getirilmektedir. Daha sonra bu odunlar saraylara taşınarak içinde bulunan ambarlara konulmuş ve muhafaza edilmiştir. Örneğin Edirne ve Bursa'da konumlu ambarlar temin edilen odunların saraylara nakledilmesine kadar depo görevi görmüşlerdir (BOA. AE.SMST.II, 127/13940; BOA. AE.SMMD.IV, 52/6079). Böylece odunların saraylara teslim edilmeden önce muhafaza edilebilmesi için belli başlı bölgelere ambarlar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Edirne örneği üzerinden nakliye ve dağıtım süreci değerlendirilecek olursa tedarik edilen odun başlangıçta Edirne'de depo olarak kullanılan odun ambarına konulmaktaydı. Daha sonra bu odunlar arabacılar ve çeşitli yük hayvanları vasıtasıyla Edirne Sarayı içerisindeki ambar-ı âmireye taşınırdı (BOA. AE.SMMD.IV, 98/11481; BOA. İE.ML, 12/1105). İstanbul'da Topkapı Sarayı'na taşınan odunlar ise karayolu ile getirileceği zaman araba (BOA, AE.SAMD.III, 148/14480) ve odun çeken öküzler tarafından taşınırdı (BOA. İE.SM, 21/2229). Sarayların içerisindeki odun ambarlarında bu odunların taşıması için kullanılan öküzlerin bakımına dikkat edilir ve ihtiyaç malzemelerinin teminine önem verilirdi. Nitekim 1756'da Topkapı Sarayı odun ambarı öküzleri için yular, zincir ve çul alınmıştır (BOA. AE.SOSM.III, 63/4699). Fakat İstanbul ve Edirne, konumları

itibariyle odun nakliyatı için karayolundan ziyade deniz yolu taşımacılığına daha elverişliydi. 1703'te Odun Emini İbrahim Ağa, Edirne'de bulunan Sultan III. Ahmed İstanbul'a hareket edeceği zaman harem, saray halkı, matbah ve kapıkulu için gereken odunları Meriç Nehri iskelesinden satın alarak gerekli yerlere teslim etmiştir (BOA. MAD.d, 5686).

Sultan III. Selim dönemine ait (1789-1807) bir hatt-ı hümayunda Topkapı Sarayı'na teslim edilen odunun takip ettiği güzergâh hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. 1800-1801 yılına ait belgede eski zamanlardan itibaren odun nakliyatı için İstanbul'da Bahçekapı, Odunkapı ve ismi verilmeyen diğer kapıların civarındaki iskelelerin kullanıldığı belirtilmiştir. Bahsi geçen iskelelere indirilen odunların saraya taşınması için önceden günlük 80 beygir gönderildiği fakat bu sırada yük hayvanlarının telef olmasından ötürü ahalinin sıkıntı çektiği ifade edilmiştir. Bu ifade iskelelere indirilen ve daha sonra saraya nakledilen odunların para veya vergi muafiyeti karşılığında ahaliden temin edilen beygirlerle taşındığını göstermektedir. Bu süreçte nakliyeden sorumlu olduğu anlaşılan İstanbul Ağası Salih, yük hayvanlarının telef olmasından dolayı saraya odun sevkiyatını gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Salih, eski İstanbul Ağasına Topkapı Sarayı'na odun nakletmesi için ambar-ı âmireden develer verildiğini belirterek altı deve talep etmiştir. Fakat III. Selim, hali hazırda deve bulunmadığını ve ne yolla olursa olsun odunları saraya getirmesini emretmiştir (BOA. HAT, 39/1958). Böylece sarayın ihtiyaç duyduğu odunların yıllar boyunca deniz vasıtalarıyla iskelelere indirildiği ve daha sonra saray ambarlarına taşındığı anlaşılmaktadır. Devletin klasik döneminde saray ambarlarına taşınan bu odunların sultan ve ailesine mahsus harem kısmına dağıtımından zülüflü baltacılar sorumluydu (Uzunçarşılı, 1988, s. 328). Bu doğrultuda matbah, kapıkulu ve saray halkı için yapılan dağıtım işlemleri ise muhtemelen İstanbul Ağaları tarafından idare ediliyordu. Fakat muhtemelen odun eminliğinin ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak odunların sarayın iç dağıtımında da değişikliğe gidilmiş ve ambarlar kurumsallaştırılmıştır.

Osmanlı literatüründe emanet kavramı, emin ünvanını alan memurlar tarafından yönetilen devlet dairelerine verilen bir adlandırmadır. Nitekim gümrük emaneti, rüsûmat emaneti ve şehremaneti adı altında eminler tarafından idare edilen birçok emanet bulunmaktadır. Odun eminleri tarafından yönetilen *Hatab Emaneti* de bu devlet dairelerinden yalnızca biridir. Hatab Emanetine ilk defa 1695-1696 yıllarına ait bir maliye defterinde tesadüf edilmektedir. Bu resmî kayıt defterinde odun emini tarafından bir yıl içerisinde tedarik edilen odunlar düzenli olarak kaydedilmiştir (BOA. MAD.d, 3182). Böylece saraylar ve resmi devlet daireleri için odunun öneminden dolayı tedarik ve dağıtım organizasyonun bir kurum olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırılarak 17. yüzyılda Hatab Emaneti'nin kurulduğu anlaşılmaktadır. Kurulduğu tarihten 1722'ye kadar bu müessesenin idaresi odun eminleri tarafından sağlansa da bahsi geçen tarihten sonra idare 1639 yılı öncesi gibi İstanbul Ağalarına geçmiştir (BOA. MAD.d, 3133). Böylece organizasyon sürecini yeniden ele alan İstanbul Ağaları, 1722'de saraylara ve Sultan III. Ahmed'in göç-i hümayunu sırasında yanında bulunan kahvehaneye odun tedarik etmiştir (BOA. MAD.d 3133). Bunun yanı sıra İstanbul Ağası Hacı Ahmed'in, 1727-1728 yılları arasında Topkapı Sarayı, Eski Saray, Galata Saray, harem, matbah, yeniçeri ve bostancı ocakları için çeşitli kazalardan odun satın aldığı bilinmektedir. İstanbul Ağası tarafından satın alınan bu odunlar gemi ve hamallar ile taşınarak gerekli yerlere teslim edilmiştir (BOA. MAD.d, 4708). 1755-1756 yılları arasında İstanbul Ağalarının odun iaşesi sürecinde hakim unsur olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu tarih aralığında Mehmed Ağa, Eski Saray'ın hamamı için odun temin etmiştir (BOA. AE.SOSM.III, 74/5602). 18. yüzyılda, tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, saray halkının kişisel ihtiyacı için gerekli odunun temini İstanbul Ağalarına gönderilen emirler doğrultusunda karşılanmıştır (BOA. AE.SMST.III, 316/25374). Fakat ağaların idareyi ele aldığı bu dönemde odun eminliğinin isim ve işlev itibariyle ortadan kalkmadığı görülmektedir. Özellikle 1750'den sonra odun tedarik sürecini idare etmeye devam eden odun eminlerinin (BOA. C.EV, 481/24346; BOA. TS.MA.e, 229/2; BOA. D.BŞM.MHF, 58. 49) bu süreçte ağalar ile eş zamanlı hizmet vermiş olması muhtemeldir.

1775 yılına ait bir belge vasıtasıyla Topkapı Sarayı'nda Anbar-ı Hatab Ocağı adında bir kurumun varlığı tespit edilmiştir (BOA. AE.SABH.I, 115/7724). Bu kurumun teşkil edilmesinden önce ambarlarda bulunan odunun saray içinde dağıtımını zülüflü baltacılar, İstanbul Ağaları ve Hatab Emaneti'nde çalışan hizmetlilerin üstlenmiş olması gerekmektedir. Topkapı Sarayı'ndaki odun ambarının Anbar-ı Hatab Ocağı adı altında kurum haline getirilmesi yeni bir istihdam alanı ortaya çıkarmıştır. Bu ocağın temelini atan sultan bilinmemekle beraber kurumun saray içerisinde odun dağıtımını idare ettiği düşünülmektedir. Bu kurumda istihdam edilen neferler muhtemelen odun emini veya İstanbul Ağası tarafından temin edilen odunların saraya taşınıp ambara konulmasından sonra dağıtım, muhafaza ve denetimini yapmakla görevlidir. Bu kurumda çalışan neferlerin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır ve sahip oldukları eşyalar zarar gördüğü takdirde yenilenir veya yeniden tedarik edilirdi (BOA. TS.MA.e, 126/5). Anbar-ı Hatab Ocağı'nın en üst idari yetkilisi odun eminidir. 1832 yılında gelişimini sürdürdüğü görülen ocakta 35 amele hizmet vermekteydi (BOA. TS.MA.d, 839). Bu ocağın Topkapı Sarayı'nda kurulduğu bilinmekle beraber Eski Saray, Edirne Sarayı ve Galata Sarayı'nın da kendilerine ait iç ambarları olması gerekmektedir. Bu nedenle her sarayın kendi yapısı içerisinde odun ambarı ocaklarının kurulmuş olması muhtemeldir. Topkapı Sarayı'nda hizmet veren 35 ameleden birinin kethüda bir diğerinin de odun emini hademesi olduğu görülmektedir. Bu ocağın kethüdaları muhtemelen odun eminlerine organizasyon sürecinde yardım etmek, hademe ise ambarda görevli amelelerin amiri olarak iç düzeni sağlamakla görevlendirilmiştir. Anbar-ı Hatab Ocağı'nın kuruluşundan sonra Hatab Emaneti'nin işlevini kaybedip kaybetmediği bilinmemektedir. İki kurumun aynı anda varlığını sürdürmesi ihtimal dahilinde olmakla beraber ocağın yalnızca Topkapı Sarayı'nda kurulmuş olması ve Hatab Emaneti'nin de daha genel bir kurum olarak bütün saray ve resmî dairelerin odun sevkiyatını idare etmiş olması muhtemeldir.

1722 yılı itibariyle Hatab Emaneti'nin sıklıkla İstanbul Ağaları tarafından idare edildiği bilinmektedir. Bu duruma Yeniçeri Ocağı'nın kazandığı nüfuz ile idareyi ele alması veya devletin dışardan görevlendirilen odun eminlerini tercih etmemesi sebep olmuş olabilir. Fakat 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ağaların idaresini sonlandırmış ve odun eminleri tekrar idare başına geçmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 19. yüzyıl Osmanlı kurumlarının yenileştiği ve dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemde birçok kurumun görev tanımı ve ismi değişmiştir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinden odun eminliği ve Hatab Emaneti de etkilenmiştir. Nitekim 1834 yılı itibariyle odun eminleri artık *Hatab Ambarı Müdürü* (BOA. A. AMD, 63. 80), Hatab Emaneti ise aynı yüzyıl içerisinde *Hatab Ambarı Müdürlüğü* adı altında görevine devam etmiştir. Aşağıda 1886-1887 yılına ait bir defter vasıtasıyla hazırlanan tabloda Hatab Ambarı Müdürlüğü'nün çalışanları ve maaşları gösterilmiştir.

Tablo 2. Hatab Ambarı Müdürlüğü Çalışanları ve Maaşları

Görevlinin Adı	Memuriyeti	Maaşı
Mahmud Bey	Müdür	4.000 kuruş
Mehmed İzzed Efendi	Başkatip ve müdür muavini	1.500 kuruş
Hacı Arif Ağa	Hademe (emekli)	300 kuruş
Kethüda Ali Ağa	Çekici	280 kuruş
Kemahlı İsmail Ağa	Çekici	120 kuruş
Osman	Hademe (emekli)	300 kuruş
Said	Çekici (emekli)	25 kuruş
Osman	Çekici (emekli)	30 kuruş
Karahisarlı Eyüp Ağa	Çekici	120 kuruş
Ali Ağa	Hızar fabrikasında müstahdem	42 kuruş

Kaynak: (BOA. TS.MA.e, 1362. 20)

Yukarıdaki tabloya göre Hatab Ambarı Müdürlüğü'nde müdür, başkâtip, muavin, hademe, çekici ve hızar fabrikasında görevli memurların istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bu kurumun müdürü, 17. yüzyıldan itibaren sarayların odun tedarik organizasyonunu idare eden odun eminleridir. Müdürler, sarayların ve devlet dairelerinin odun temini sürecinde en üst idari sorumludur. Kurumda görevli başkâtipler muhtemelen temin edilen odunların miktar ve ücretlerini, çalışan neferlerin de maaşlarını kayıt altına almakla görevlendirilmiştir. Müdür muavinleri ise müdürlerin sekreterliğini yaparak gerekli durumlarda vekil olarak hizmet sunmuş olmalıdır. Çekici olarak istihdam edilen neferlerin ise ambara depolanacak odunların araba ve yük hayvanlarıyla nakledilmesini sağlamaktaydı. Bu bağlamda hademelerin iş tanımları tam olarak bilinmemekler beraber muhtemelen ambarın temizliği, muhafazası, malzemelerin korunması ve odunların iç dağıtım sürecinde kendilerinden faydalanılmıştır. Bu süreçte tahta ve kereste biçilen bir fabrikada çalıştığı belirtilen Ali Ağa'nın kurumda ne tür bir vazife üstlendiği bilinmemektedir. Neticede 1911 yılında varlığını sürdürdüğü bilinen bu kurumun devletin yıkılışına kadar sarayların ihtiyaç duyduğu odunları tedarik ettiği anlaşılmaktadır (BOA. ML. EEM, 695/53; BOA. TS.MA.e, 1329/10).

5. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde sultan sarayları ve bürokrasiye yapılan odun tedariki hakkında ilk bilgilere Kanuni döneminde ulaşılmaktadır. Beylikten devlete geçiş sürecinde temin edilen odunların muhafaza edilebilmesi için sarayların içlerinde ambarlar inşa edilmiştir. Bu bağlamda Topkapı Sarayı'nda inşa edilen odun ambarının varlığı Kanuni döneminden itibaren kesinlik kazanmıştır. İznik ve İzmit fethedildikleri 14. yüzyıldan itibaren sarayın odun ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır. 17. yüzyıl sonlarına kadar bu iki bölgenin dışında Anadolu ve Rumeli'nin sahil kesimleri ve çeşitli kazalar odun tedarikinde sıklıkla başvurulan konumlar arasında yer almıştır. Çeşitli bölge ve iskeleden alınan odunlar İstanbul'a nakledilirken farklı güzergâhlar kullanılmıştır. Bu doğrultuda İznik'ten tedarik edilen odunlar Gemlik yolu üzerinden ve Sakarya Nehri üzerinden Karadeniz'e çıkarılarak İstanbul'a taşınmıştır. Topkapı Sarayı özelinde deniz yolu ile getirilen odunlar Bahçekapı ve Odunkapı gibi iskelelere indirilerek yük hayvanları vasıtasıyla saray içerisindeki ambara taşınmıştır. Klasik dönemde saray odunlarını taşımakla görevlendirilen gemilerde çoğunlukla acemi oğlanları istihdam edilmiştir.

Kanuni dönemi ve halefleri zamanında saray için gereken odunun tedarikinde görevli sabit bir memur veya kurum bulunmamaktadır. 1589 yılında III. Murad'ın hükümdarlığı sırasında bu görevi Yeniçeri Ağaları ve emri altında bulunan İstanbul Ağaları üstlenmeye başlamış ve Sultan İbrahim zamanında odun eminliği kurulana kadar durum değişmemiştir. Odun tedarikinin kurumsallaşması amacıyla ortaya çıkan odun eminlerinin temel görevi sultan, harem, bürokrasi, saray mensupları, kapıkulu, has fırın, has bahçe, saray ahırları, helvahane, kahvehane, hamam ve mutfaklar için gerekli odunu temin etmektir. Bu bağlamda kütük ve kömür gibi yakacak malzemelerinin de tedarikini sağlayan odun eminleri, gerektiği takdirde ordu ve menzillere de sevkiyat yapmıştır. Bu süreçte Topkapı Sarayı, Eski Saray, Edirne Sarayı, Galata Saray, İbrahim Paşa Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı'nın odunları bu memur tarafından temin edilmiştir. Odun eminleri aynı zamanda sultanların gerçekleştirdiği şikar-ı hümayun, göç-i hümayun, biniş-i hümayun ve sûr-ı hümayun törenlerinde gerekli odunu tedarik etmekle yükümlü tutulmuştur. Bazı durumlarda Kırım Hanları için de tedarikte bulunan odun eminleri, başmuhasebe ve mevkûfat kalemlerine bağlı kurumlarla çalışarak askerî menzillerin düzenini sağlamıştır. Sultanın aldığı karar doğrultusunda atama ve azil işlemleri gerçekleşen odun eminleri, geçimlerini kendilerine tahsis edilen vergi gelirleriyle sağlamaktadır. Bu memurların hizmet süreleri değişkenlik gösterebilir ve tedarik süreçleri de gün, ay ve yıl olarak farklı olabilirdi. Kanun dışı davranışları tespit edilen odun eminler, tıpkı diğer devlet memurları gibi azil veya idam edilmekteydi.

Odun eminleri sarayın ihtiyaç duyduğu odunları tedarik ederken birçok farklı yöntem takip etmiştir. Bunlar arasında avarız muafiyeti, avarız, nüzul, sürsat, iştira, derya mübaya'sı, cizye, mukâtaa gelirleri ve doğrudan hazineden yapılan alımlar bulunmaktadır. Fakat bu yöntemler arasında en fazla hazinenin

kullanımının ve avarız muafiyetinin tercih edildiği görülmektedir. Tedarik edilen odunlar genellikle denizyolu vasıtalarıyla nakledilmiştir. Bu süreçte odunun tedarik edilip saray içerisindeki ambarlara teslim edilmesine kadar birçok olumsuz etken organizasyonu sekteye uğratmıştır. idarî ve adlî aksaklıklar, kayık ve gemilerin yetersizliği, mürettebatın firarı, insanların odun satmaktan kaçınması, ulaşım altyapısındaki sorunlar, hava muhalefeti, sert geçen kış mevsimi, vurgunculuk, yangınlar ve eşkıya faaliyetleri bu süreçte en sık karşılaşılan problemlerdendir. Odun eminleri tarafından temin edilen odunlar başlangıçta merkezî bölgelere inşa edilen ambarlarda depolanmıştır. Daha sonra bu odunlar arabacılar ve yük hayvanlarına yüklenerek sarayların içerisindeki odun ambarlarına taşınmıştır. Saray ambarlarına taşınan bu odunların harem kısmına dağıtımı 17. yüzyılın ortalarına kadar zülüflü baltacılar tarafından sağlanırken matbah, ocak ve saray maiyeti için İstanbul Ağalarına bağlı neferler hizmet sunmuştur. Fakat odun eminliğinin ihdası, odun temini ve saray içinde odun dağıtımının sistemli bir programla yürütülmesini tetikleyerek yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

17. yüzyıl sonlarında odun eminlerinin idaresi altında kurulan Hatab Emaneti, odun temini ve dağıtım organizasyonunun kurumsallaşması için atılan önemli bir adımdır. 1722 yılına kadar odun eminleri tarafından idare edilen emanet, bu tarihten sonra ağaların kontrolü altına girmiştir. Fakat 1750'den sonra odun eminlerinin organizasyonda rol oynaması işlemlerin müşterek olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Fakat 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması neticesinde ağaların görevi son bulmuş ve odun eminleri yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Topkapı Sarayı'nda Anbar-ı Hatab Ocağı'nın kurulması bu süreçte oldukça önemli bir değişim yaratmıştır. Sarayda bulunan odun ambarının kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan bu ocak, yeni bir istihdam olanağı sunmuştur. Nitekim Anbar-ı Hatab Ocağı, saray içerisindeki odunun muhafaza ve dağıtım sürecini kontrol altına almıştır. 1832'de bahsi geçen ocakta kethüda, odun emini amelesi ve 33 amele hizmet vermekteydi. Ocak kethüdaları odun eminine organizasyon sürecinde yardımcı olurken hademe de ambarın iç düzeninden sorumlu tutulmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı kurumlarının geçirdiği dönüşüm ve yenileşme hareketlerinden Hatab Emaneti ve odun eminliği de etkilenmiştir. Nitekim 1843 yılı itibariyle odun eminleri artık Hatab Ambarı Müdürü, aynı yüzyıl içinde Hatab Emaneti de Hatab Ambarı Müdürlüğü adı altında hizmet vermeye devam etmiştir. Böylece odunun tedarik organizasyonunda idari merkez olan Hatab Ambarı Müdürlüğü'nde müdür, başkâtip, muavin, hademe ve çekiciler istihdam edilmiştir. Müdürler, odun emini ismi altında olduğu gibi, organizasyonun en üst yetkilisiydi. Başkâtipler, tedarik edilen odunun miktarını ve ücretini kayıt altına alırken muavinler organizasyon sürecinde müdürlere yardımcı olmaktaydı. Çekici olarak çalışanlar ambara taşınacak odunların araba ve yük hayvanlarıyla nakliyesini sağlamak, hademeler ise ambarın temizliği, muhafazası, malzemelerin korunması ve iç dağıtımın sağlanmasında görevlendirilmiştir. Böylece Hatab Ambarı Müdürlüğü'nün kurulması odunun temini ve dağıtım organizasyonunu sistemli ve düzenli hale getirmiş ve devletin yıkılışına kadar varlığını korumaya devam etmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Abdülhamid I (AE.SABD.I). 50/3564, 115/7724.

Ali Emirî Sultan Ahmed II (AE.SAMD.II). 6/544, 8/850, 8/852, 11/1212, 16/1748, 17/1874 1875, 18/2000, 19/2057.

Ali Emirî Sultan Ahmed III (AE.SAMD.III). 148/14480, 210/20328.

Ali Emirî Mahmud I (AE.SMHD.I). 85/5753.

Ali Emirî Mehmed IV (AE.SMMD.IV). 24/2702, 24/2707, 29/3331, 45/5151, 46/5210, 46/5308, 49/5686, 52/6079, 55/6431, 56/5308, 98/11481, 98/11557.

Ali Emirî Mustafa II (AE.SMST.II). 55/5605, 127/13940.

Ali Emirî Mustafa III (AE.SMST. III). 316/25374.

Ali Emirî Osman III (AE.SOSM.III). 63/4699, 74/5602.

Ali Emirî Süleyman II (AE.SSÜL.II). 17/1724, 30/2961.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri (A. DVNSMHM.d). 3/1161, 5/124,1437 6/122,1453, 7/1596,2218, 49/329, 52/627, 61/82, 70/346, 78/188.

Bâb-ı Defteri Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF). 58/49.

Bâb-ı Defteri Odun Eminliği Defterleri (D.BŞM.ODE,d). 16560.

Bâb-ı Defteri Odun Eminliği (D.BŞM.ODE). 1/133 s. 279.

Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d). 27543.

Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemi Odun Emini Defterleri (D.MKF.ODE.d). 31984.

Cevdet Belediye (C.BLD). 4/155, 99/4938.

Cevdet Dahiliye (C.DH). 78/3874.

Cevdet Evkaf (C.EV). 481/24346.

Cevdet Saray (C.SM). 33/1657, 37/1877, 85/4264, 91/4588, 137/6886.

İbnülemin Dahiliye (İE.DH). 20/1830.

İbnülemin Maliye (İE.ML). 12/1105.

İbnülemin Saray (İE.SM). 4/282, 7/675, 10/976, 14/1451, 15/1585, 17/1725, 17/1728, 21/2229, 23/2357.

Hatt-ı Hümayun (HAT). 39/1958, 294/17496, 669/32663, 671/32795.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ). 28/19.

Kamil Kepeci Defterler (KK.d). 2295 s. 3, 7382, 7387, 7388.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d). 412 s. 3, 762 s. 5-7, 1355 s. 7-52, 3133 s. 91-92, 3182, 4708, 5002, 5686 s. 13-33, 5894, 5975, 6219, 6462, 6629, 15411.

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdürlüğü (ML.EEM). 695/53.

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A. AMD). 63/80.

Sadaret Amedi Mektubi (A.}MKT.). 46/65.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d). 542 s. 2-3, 839, 9707 s. 2.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e). 126/5, 229/2, 969/39, 1329/10, 1362/20.

Araştırma-İnceleme Eserler

Akgündüz, A. (2005). *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akyıldız, A. (2024). *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Arslan H. (2022). "17. Yüzyılda Ayntâb Sancağında Sürsat Yükümlülüğü". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21/3: 1733-1765.

Berksan, F. E. (2005). Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı) (1703-1730) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bilgin, A. (2004). *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*. İstanbul: Kitabevi.

Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erkal, M. (1993). "Cizye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 42-45.

Ertaş, M. Y. (2007). *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*. İstanbul Yeditepe Yayınevi.

Genç, M. (2000). *Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____. (2020). "Mukâtaa". *İslam Ansiklopedisi.* C. 31. Ankara: TDV Yayınları, 129-132.

Güçer, L. (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600).* C. 1. İstanbul: Eren Yayınları.

İpşirli, M. (1991). "Arpa Emini". *İslam Ansiklopedisi.* C.3. İstanbul: TDV Yayınları, 392.

İşbilir, Ö. (2007). "Nüzül". *İslam Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 311-312.

Karaduman, G. ve Selçuk, D. (2024). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Avcılığa İktisadi Bir Bakış: 1678 Yılı Av Organizasyonu". Ss. 175-200 içinde *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*. Haz. Yunus Pustu, Ayşenur Şenel ve Hande Yaren Karacabey. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karahan, A. (2024). Osmanlı İmparatorluğu'nda Istabl-ı Âmire Teşkilâtı (XV-XVI Yüzyıllar) [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.

Koç, B. (1999). "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 10/10: 139-158.

McGowan, B. (1981). "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830". *Ss. 1327-1331 içinde VIII. Türk Tarih Kongresi. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.*

_____. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914.* C. 2, haz. Halil İnalcık ve Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Murphey, R. (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. Çev. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitapevi.

Narin, R. (2011). "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları". *Belleten,* 75/274: 769-782.

Ortaylı İ. (2001). "Kadı". *İslam Ansiklopedisi.* C. 24. İstanbul: TDV Yayınları*,* 69-73.

Özcan, A. (1992). "Biniş". *İslam Ansiklopedisi.* C. 6. İstanbul: TDV Yayınları*,* 184-185.

Özdemir, F. (2021). 17. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Istabl-ı Âmire (Has Ahûr) Teşkilâtı [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Özdemir, N. (1994). "Düğün". *İslam Ansiklopedisi. C.* 10. İstanbul: TDV Yayınları*,* 16-18.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* C. 1. İstanbul: MEB Yayınları.

Polat, S. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek". *Belleten,* 82/295: 829-862.

Sahillioğlu, H. (1991). "Avarız". *İslam Ansiklopedisi.* C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 108-109.

_____. (1995). "Emîn", *İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 111-112.

Sak, İ. ve Çetin, C. (2004). "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 16: 179-221.

Türkhan, M. S. (2006). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.

Uzun, A. (2020). *İktisâdî ve Malî Yönleriyle Istabl-ı Âmire (1500-1900).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1948). Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____. (1965). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____. (1988). *Osmanlı Tarihi 3*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Withers, R. (1996). Büyük Efendinin Sarayı. Çeviren C. Kayra. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.

Extended Abstract

The control of fire is a breakthrough discovery in human history. Thanks to fire, which was used as a source of warmth and illumination, early humans were able to move more easily at night and protect themselves from the cold, create advanced hunting equipment and various items, and begin to consume raw products by cooking them. While these developments affected the geographical distribution of people, they also led to many social, economic and cultural changes. As a matter of fact, the emergence of civilizations accelerated as a result of the opportunities offered to people by fire. After the fire source was obtained, materials such as dry wood, dry wood pieces, charcoal, stone coal and wood were used to ignite it. However, the increase in human population in direct proportion to the emergence of civilizations triggered the need for fuel materials. The provision of fuel materials was initially provided by gathering, while the formation of state administrations ensured that regular and systematic programs were followed. In the early 14th century, the Ottomans, which emerged as a small end principality in Anatolia, became institutionalized in a short period of time and meticulously organized the supply of fuel materials.

The first information about the supply of wood for the sultan's palaces, kitchens and courtiers in the Ottoman Empire is found during the reign of Sultan Suleiman (1520-1566). After the conquest of Iznik and Izmit, the wood needed for the palace and kitchens was mostly supplied from these regions. Especially until the end of the 17th century, in addition to Iznik and Izmit, the Anatolian and Rumeli coasts, Adalar, Burgaz, Misivri, Süzebolu and Ahtapolu ports, Silivri, Ahyolu, Vize and Midye kazas were utilized for the supply of palace wood. The palace wood from various regions and ports was brought to Istanbul via different routes. In the 16th century, the palace wood supplied from Iznik was transported to Istanbul via Gemlik, and in the following centuries, it was transported to the Black Sea via the Sakarya River. The wood delivered to Topkapı Palace, which hosted the sultans for nearly 400 years, was brought to the ports around Bahçekapı, Odunkapı and other gates. Especially in the classical period, conscript boys were employed on the ships assigned to bring the palace wood.

During the reign of the Sultan Suleiman, no single person or organization was responsible for the supply of palace firewood. However, during the reign of Sultan Murad III (1574-1595), this task began to be undertaken by the Janissary Aghas and the Istanbul Aghas under their command. As of 1589, the Istanbul Aghas, who were the wood suppliers of the palaces, continued their duties until the establishment of the odun eminliği during the reign of Sultan Ibrahim (1640-1648). The first data on the odun eminliği, which is also recorded as hime or hatab eminliği in Ottoman archival documents, is found in 1643. Odun eminliği, which emerged in this period, was in charge of providing wood for the sultan, the harem, the state officials, the palace staff and the kapıkulu, the private kilns and gardens, and the stables, halvahs, coffeehouses, hammam and kitchens in the palaces. In addition to wood, they also supplied fuel materials such as logs and coal, and made deliveries to the army and menzils when necessary. Firewood for various state palaces such as Topkapı Palace, Old Palace (İstanbul), Edirne Palace, Galata Palace, Ibrahim Pasha Palace and Dolmabahçe Palace was supplied by the odun emini. Firewood suppliers were in charge of providing firewood for ceremonies such as şikâr-ı hümayun, göç-i hümayun, biniş-i hümayun and sûr-i hümayun organized by the sultans. In some cases, these officials, who also provided wood for the Crimean khans, worked together with the institutions under the başmuhasebe and mevkûfat and ensured the order of the menzils. Appointed and dismissed according to the decision taken by the sultan, odun Emini earned their livelihood from the tax revenues given to them. Although the duration of their tenure varied, the period of time they were to provide wood could be daily, monthly or annually. If they were found to have engaged in illegal behavior, they were dismissed or executed like other officials.

Many different methods were followed in the procurement of palace wood to be supplied by the odun emini. These methods included avariz exemption, avariz, nüzul, sürsat, iştira, derya mübaya'ası, jizya, mukataa revenues and direct purchases from the state treasury. However, the most preferred method of procurement was the use of the state treasury and the avariz exemption. The wood purchased from various regions by the odun emini was first placed in warehouses built in the central regions. These woods were then transported to the wood warehouses inside the palaces by cartmen or beasts of burden. However, the palace wood was transported by sea rather than by road. Many negative factors were encountered during the transportation, unloading and shipment of these woods. Administrative and judicial failures, inadequate boats and ships, crew desertions, people's aversion to selling wood, problems in transportation infrastructure, weather, harsh winters, profiteering, fires and banditry were among the most common problems. Until the middle of the 17th century, the distribution of the wood transported to the palace warehouses for the harem was carried out by the zülüflü baltacı, and its delivery for the kitchen and courtiers was carried out by the Istanbul Aghas. However, the establishment of the odun emini triggered a systematic program for the supply and distribution of wood within the palace and led to the emergence of new institutions.

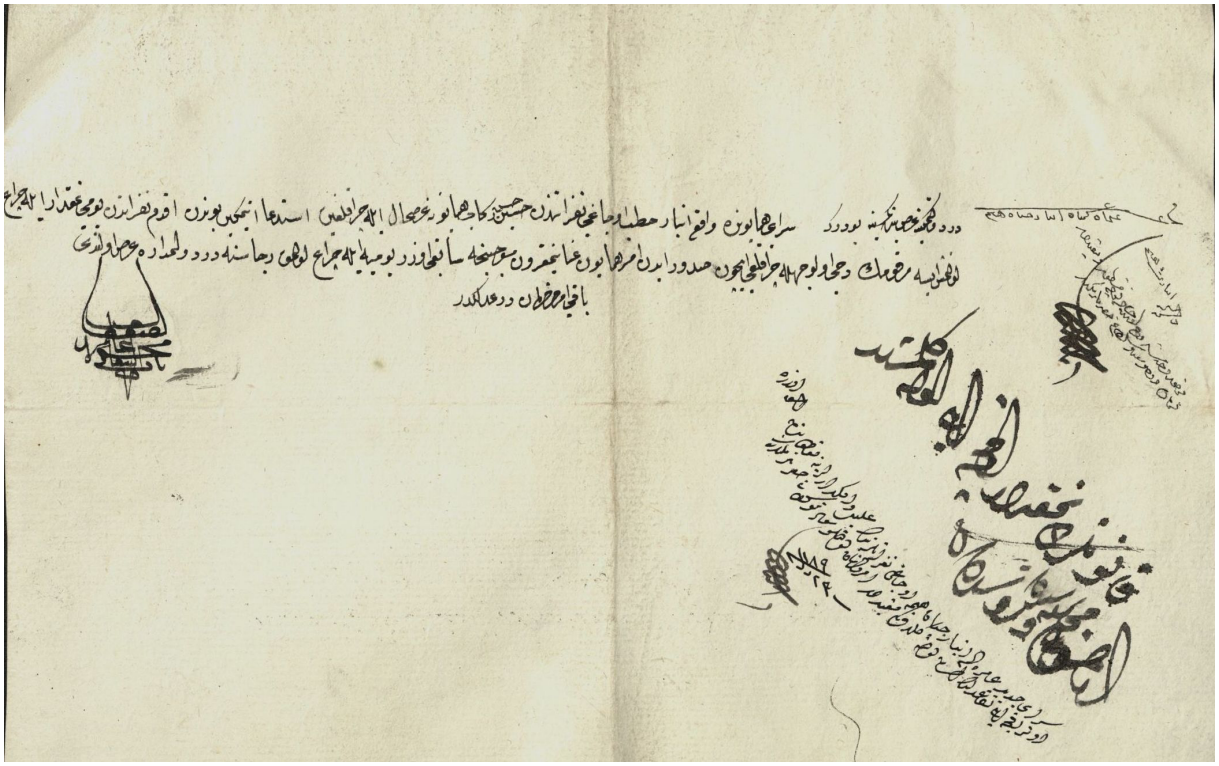
Established in the late 17th century under the administration of the odun emini, Hatab Emaneti was established to ensure that the wood supply of palaces and official government offices was carried out under the roof of a single institution. While the supply of wood for the palaces and the Hatab Emaneti was managed by the wood sureties until 1722, the Istanbul Aghas came to the forefront again after this date. However, after 1750, since it is seen that the odun emini continued to supply wood, it is understood that they carried out this task together with the Istanbul Aghas. After the second half of the 18th century, with the establishment of the Anbar-ı Hatab Corps in Topkapı Palace, the wood warehouse in the palace was institutionalized and a new field of employment emerged. This institution undertook the distribution of the wood in the warehouse within the palace. A document from 1775 reveals the existence of an institution called Anbar-ı Hatab Corps in Topkapı Palace. In the 17th century and before, the wood in the palace warehouses was distributed to the harem by zülüflü baltacılar, and to the matbah, kapıkulu and courtiers by the Istanbul Aghas or the servants working in Hatab Emanet. With the institutionalization of the Topkapı Palace wood warehouse under the name Anbar-ı Hatab Corps, a new field of employment emerged. Although the sultan who established this quarry is unknown, it is believed that the employed servants were responsible for the internal distribution of palace wood. After the wood procured from various regions of Rumelia and Anatolia by the odun emini or Istanbul Agha was transported to the palaces and placed in the warehouses, it was the Anbar-ı Hatab Ocağı nefer who were responsible for its distribution, storage and inspection at various time intervals. In 1832, the Anbar-ı Hatab Corps was staffed by a kethüda, a janitor and 33 laborers. While the kethüda served as the secretary of the odun emini, keeping track of the wood and carrying out correspondence procedures, the janitor was responsible for the internal organization of the warehouse and supervised the laborers.

From 1722 onwards, the Hatab Emaneti was generally administered by the Aghas of Istanbul. However, with the abolition of the Janissary Corps in 1826, the duty of the Aghas was terminated and the Hatab Emaneti was administered by the odun emini. In the 19th century, the transformation and reform of Ottoman institutions also affected the Hatab Emaneti and the Odun Emini. As of 1843, the odun emini were transformed into the Hatab Ambarı Müdürü while the Hatab Emaneti was transformed into the Hatab Ambarı Müdürlüğü in the same century. Established in the 19th century, the Hatab Ambarlı Müdürlüğü was staffed by a müdür, başkatip, muavin, janitor and puller. The müdürs were the highest authority in the procurement of palace wood, as was the case in the past under the name of odun emini. Başkatip were responsible for keeping records of the wood procured and of the employees, while muavin acted as secretaries to the directors and carried out

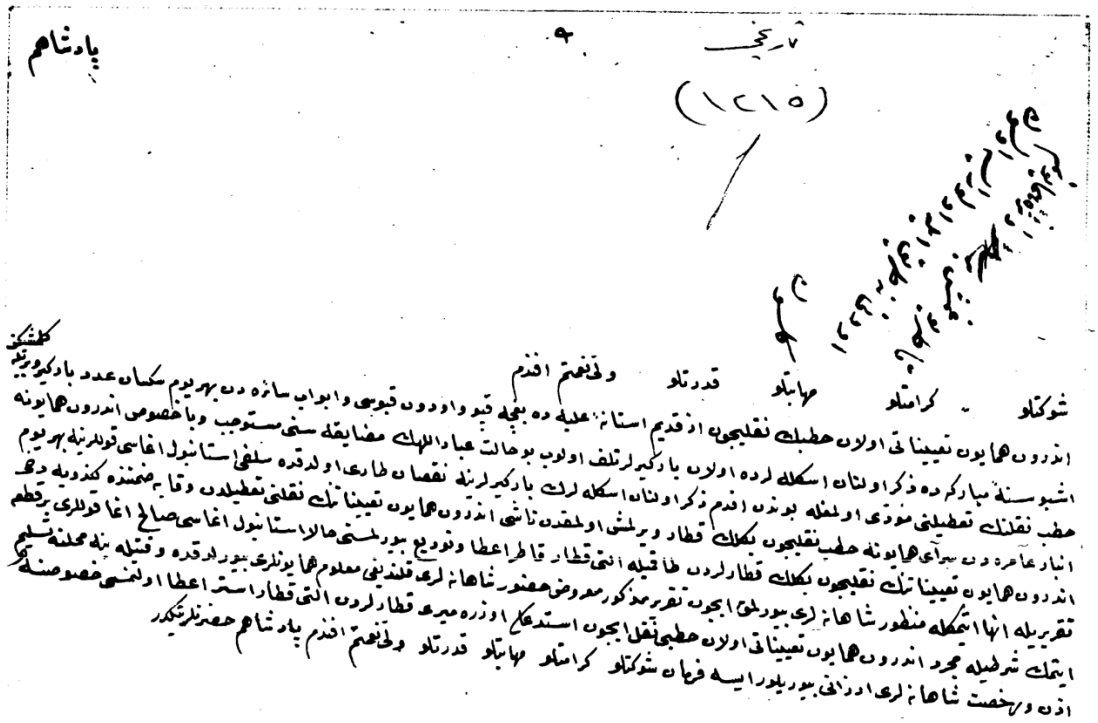
correspondence transactions. The pullers working in the warehouse directorate ensured that the wood to be brought to the warehouse was transported by carts or beasts of burden. The janitors were employed in cleaning and preserving the warehouse, protecting the materials and internal distribution. This systematic and programmatic institution ensured the supply of wood for the palaces until the collapse of the Ottoman Empire.

EKLER

EK-1. Topkapı Sarayı'nda Anbar-ı Hatab Ocağı Kurumunun Varlığına Dair Vesika

Ek-2. Sultan III. Selim'in Topkapı Sarayı'na Yapılan Odun Tedariki Hakkında Hatt-ı Hümayunu

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 510-533

Ganj'dan Thames'e Akıtılan Servet: İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde Hindistan'ın Rolü

Sibel Fügan VAROL[1]

Ganj'dan Thames'e Akıtılan Servet: İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde Hindistan'ın Rolü

Öz

Bu çalışma, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmesinde Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarının rol oynayıp oynamadığı sorusuna cevap aramaktadır. Çalışma kapsamında, öncelikle İngiltere'nin sanayi devrimini gerçekleştiren ilk ülke olmasının nedenlerine ilişkin tartışmalara yer verilmiş, ardından İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirme süreci ele alınmış ve İngilizlerin Hindistan'a yönelik politikalarının hem İngiltere hem de Hindistan açısından yarattığı ekonomik sonuçlar değerlendirilmiştir. Kaynak taraması yöntemiyle yapılan çalışmada, hem birincil hem de ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı ticari politikaların iki ülke arasındaki dengelerin İngiltere lehine işlemesini sağladığı, İngiltere'nin sanayileşme sürecindeki ucuz hammadde, uygun pazar, ucuz işgücü ve mali kaynak ihtiyacının önemli bir kısmının Hindistan'dan karşılandığı, fakat aynı politikalar sonucunda, İngiliz hâkimiyeti öncesinde güçlü bir ekonomiye sahip olan Hindistan ekonomisinin çöktüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, İngiltere, Hindistan, Sömürgecilik, Siyasi Tarih

The Wealth that Flowed from the Ganges to the Thames: India's Role in Britain's Industrial Revolution

Abstract

This article aims to answer the question of whether colonial practices in India played a role in British Industrial Revolution. Accordingly, in the article, discussions on the reasons why Britain was the first country that carried out its industrial revolution are first addressed, followed by an evaluation of Britain's colonization of India and the economic consequences of British policies towards India for both Britain and India. In the article which is based on literature review, the data obtained from both primary and secondary sources is used. The article concluded that the British trade policies implemented in India ensured that the balance between the two countries worked in favour of Britain, and that a significant portion of Britain's requirements for cheap raw materials, convenient export markets, cheap labour, and financial resources during its industrialization period were met by India. However, the same policies resulted in the collapse of the Indian economy, which had been strong prior to British rule.

Keywords: Industrial Revolution, Britain, India, Colonialism, Political History

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review Article

1. Giriş

Sanayileşme sürecinin ülkelerin zenginleşmesinde kritik rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Sanayileşerek zenginleşme başarısı gösteren ilk ülke İngiltere olmuştur. İngiltere'nin sanayileşme sürecine ilişkin yaygın tez, bu ülkenin bilimsel ve teknolojik yenilikler, çevresel faktörler gibi iç kaynakları sayesinde XVIII. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirerek diğer ülkelerden daha yüksek bir refah seviyesine ulaşmayı başardığı, zenginleşip güçlenerek üzerinde güneşin hiç batmadığı bir imparatorluğa dönüştüğü şeklindedir.

[1] Bağımsız araştırmacı, sfzvarol2019@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3234-2518

Makale Gönderim Tarihi: 01.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 03.07.2025

İngiltere'nin sanayileşme sürecini tamamen kendi kaynaklarıyla gerçekleştirip gerçekleştirmediği ise tartışmalıdır. Yaygın görüşe göre, bu Kuzey Avrupa devletini dünyanın yaklaşık beşte birini ele geçirecek[2] kadar güçlü kılan şey, iç kaynakları sayesinde çalışan makineler, işleyen fabrikalar, denizaşırı ticaret gibi faktörlerdir. Tartışmalı olan nokta ise bu gelişmelerin sebep mi yoksa sonuç mu olduğudur. Ucuz hammadde, ucuz işgücü, ürünlerin satılabileceği pazarlar ve yeterli mali kaynak olmadan, sadece el aletlerinden makinelere, atölyelerden fabrikalara geçiş, dış ticaretin artması gibi unsurlar bir ülkeyi zenginleştirmeye yetebilir mi? O halde soru, sanayileşme sürecinin hız kazandığı XVIII. yüzyılda nispeten küçük[3] bir ada devleti olan İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiği için mi zenginleşip güçlendiği yoksa başka araçlar sayesinde mi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebildiğidir.

Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri sayılan Sanayi Devrimi'nin neden başka bir ülkede değil de İngiltere'de ve neden başka bir zamanda değil de XVIII. yüzyılda başladığına ilişkin sorular bilim insanları tarafından uzun süredir tartışılmaktadır. Bu soruların cevapları üzerinde kesin bir uzlaşı sağlanmış değildir. Ancak Peter N. Stearns'in işaret ettiği üzere, bir belirsizlik ortamı olsa ve kesin sonuca ulaşılmasa da bu tartışmanın kendisi değerlidir (2021: 47). Farklı seçeneklerin dikkate alınmasını ve önemi göz ardı edilmiş faktörlerin ortaya çıkarılmasını mümkün kılar. Bu çalışmada da İngilizlerin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirme sürecinde Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarının oynadığı rol tartışılmaktadır. İngiltere'nin sömürgeleri arasında Hindistan'a verdiği önemin ve bu ülkenin ekonomisine yaptığı etkinin büyüklüğü nedeniyle, çalışma, İngiltere'nin Hindistan'la ticari ilişkileri ve bu ülkeye uyguladığı ticari politikalarla sınırlandırılmıştır.

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirme sürecinde Hindistan'ın oynadığı rol Türkçe literatürde yeterince tartışılmamıştır. Kaynak taraması yöntemiyle yapılan bu çalışma, söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma sırasında, mümkün olduğu ölçüde ana kaynaklara başvurulmuş, fakat Türkçe akademik çalışmaların görünürlüğünü artırmak amacıyla, yayınlanmış Türkçe çevirisi bulunan İngilizce eserlerden yapılan alıntılarda öncelik çeviri metinlere verilmiştir. Bu çerçevede, çalışma kapsamında, öncelikle Sanayi Devrimi'nin İngiltere'deki gelişim sürecine ilişkin tartışmalara değinilmiş, ardından İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirme süreci, Hindistan'a uyguladığı ticari politikalar, bu politikalar sonucunda edindiği ekonomik kazanımların Sanayi Devrimi'ne yaptığı katkı ve Hindistan ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın iddiası ise İngilizlerin Sanayi Devrimi'ni mümkün kılan önemli unsurlardan birinin Hindistan'a uyguladığı ticari politikalar olduğu ve bu politikaların Hindistan ekonomisine büyük ölçüde zarar verdiğidir.

2. İngiltere'deki Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi'nin tanımı "sanayinin tarım ve hizmet sektörlerine nazaran mutlak büyüme göstermesi" (More, 2000: 3) şeklindedir. Aynı terim, sanayileşme, yani tarım ve zanaata dayalı ekonomiden fabrika ölçekli ve makineye dayalı ekonomiye geçiş şeklinde de tanımlanabilir. Sanayi Devrimi'nin ayırt edici özelliği ise tarihte ilk kez refah seviyesinin nüfus artışıyla eş zamanlı olarak yükseltmiş olmasıdır. Tevfik Güran'ın ifadesiyle, toplumların hayat standardının yükselmesi sanayi öncesi ekonomilerde de görülmüşse de bu ekonomilerde nüfus artışı ekonomik büyümeyi sınırlamıştır. Güran'a göre, sanayi öncesi ekonomilerde, artan nüfusun toprak ve doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı nedeniyle azalan verimler kuralı işlemiş ve kişi başına gelir seviyesi düşmüştür. Bu kısır döngü, insanlık tarihinde ilk kez Sanayi Devrimi'yle birlikte kırılmıştır. Bu yönüyle, Sanayi Devrimi, insanların hayat standartlarında ilk kez kalıcı ve sürekli yükselme sağlamayı başarmış bir ekonomik büyüme modeli olmuştur (2013: 123-4).

Sanayi Devrimi olarak nitelendirilen süreçte yaşanan gelişmeleri Phyllis Deane şu şekilde özetlemiştir: (1) Modern bilimin ve ampirik bilginin üretimde yaygın ve sistematik kullanımı; (2) Geçimlik ve sınırlı ekonomilerden ziyade ulusal ve uluslararası pazarlara yönelik üretim anlayışının doğması; (3) Kırdan kente göç; (4) Geleneksel yöntemlere dayalı küçük üretim birimlerinin gelişerek

[2]Britanya İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde, tek başına dünya nüfusunun beşte birini egemenliği altına aldığı tahmin edilmektedir (Ajei and Flikschuh, 2014: 222).

[3] İngiltere, 1914 itibarıyla kırk beş milyon nüfusa ve yaklaşık elli altı milyon dönümlük bir alana sahiptir (O'Brien, 1988: 163)

şahsi olmaktan çıkması ve üretimde aile işletmelerinin yerini şirketlerin ve kamu kurumlarının almaya başlaması; (5) İşgücünün birincil ürün üretiminden mamul mal ve hizmet üretimine kayması ve (6) Sermaye kaynaklarının insan emeğinin tamamlayıcısı olarak yoğun ve kapsamlı bir şekilde kullanılması; (7) Toprağa dayalı olmayan yeni sosyal ve mesleki sınıfların doğması (1988: 1). Bu tür gelişmelerle kendini gösteren sanayileşme sürecini yaşayan toplumların refah seviyesinde kalıcı bir iyileşme kaydedilmiştir. Öyle ki 1820'den sonraki iki yüzyıl içinde sanayileşmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir miktarı 15-20 kat artmıştır (Maddison, 2001; Akt. van Zanden, 2008: 337). Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'yle yaşanan sürecin "hızlı ve köklü" değişimi ima eden devrim kavramının "hız" şartına pek uymasa da "köklü değişim" şartını fazlasıyla yerine getirdiği söylenebilir.

Sanayi Devrimi, birçok bilimsel gelişmenin "buhar makinesi, mekanik eğirme ve kok kömürüyle demir eritme" (Allen, 2009) gibi teknolojik yeniliklerle ve çevresel faktörlerle buluşması sonucunda ilk kez XVIII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmış, ardından diğer Batı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu tezin savunucuları, Jeff Horn'un deyişiyle, İngiltere'nin teknolojik yenilikler sayesinde üretim kapasitesini büyük ölçüde artırarak sanayileşen ilk ülke olmayı başardığını, yüksek işçilik ücretleri ve ucuz kömürün de bu tür teknolojik yenilikleri teşvik ettiğini söylemektedir. Aynı teze göre, söz konusu teşviklerin somut maddi kazanımlara dönüştürülmesi için yararlı bilginin üretimi, yayılması ve uygulanmasının gerektirdiği entelektüel ve sosyal ortam da İngiltere'de mevcuttur. Doğa filozofları, girişimciler ve zanaatkârlar arasında sık sık fikir alışverişleri yaşanan bu özgün bilimsel kültür, teknik ortam yenilikler için bir tür kuluçka makinesi işlevi görmüştür (2016). Bunun sonucunda, İngiltere'de, Tarım Devrimi'nin gerçekleştiği XVI. ve XVII. yüzyıllarda (Mingay, 2002: 40) alınan patent sayısı, Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği XVIII. ve XIX. yüzyıllarda alınan patent sayısının çok gerisinde kalmıştır. 1630'dan 1749'a kadar alınan patent sayısı sadece 602 iken bu sayı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1715'e, XIX. yüzyılın ilk yarısında ise 10.535'e yükselmiştir (Deane, 1988: 119; Güran, 2013: 129). İşte 1750-1850 arası dönemde geliştirilen ve İngiltere'nin küresel hâkimiyet kazanmasını sağlayan hızlı teknolojik yenilikler dalgasının arkasında bu faktörler yatmaktadır (Horn, 2016).

Tarihsel bir sürecin belli bir yer ve tarihte başladığını öne sürmek indirgeyici olacaktır. Sanayi Devrimi de birbiriyle bağlantılı ve zamana yayılmış birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkan karmaşık bir süreçtir. Öncelikle, başlangıç noktasının XVIII. yüzyıl olarak gösterilmesi problemlidir. Zira Robert C. Allen'in deyişiyle, Sanayi Devrimi, geç orta çağlara kadar uzanan toplumsal ve ekonomik bir evrimin sonucunda gerçekleşmiştir (2009: 21). Dolayısıyla, XVIII. yüzyılda ancak bu evrimin sonuçlarının hız kazandığından söz edilebilir. Sanayi Devrimi'nin çıkış noktasının İngiltere olarak kabul edilmesi de tartışmalıdır. İngiltere'nin bilimsel ve teknolojik yenilikler sonucunda sanayileşmeye geçtiği, işgücü verimliliğinin ve üretiminin arttığı, böylece ülkenin zenginleştiği iddiasına itiraz edilmektedir. İtiraz sahiplerinden Patrick O'Brien ve Çağlar Keyder, XIX. yüzyılda Fransız işçilerin İngiliz işçilerden daha üretken olduğunu tespit etmiştir (2011: 146). Eric Hobsbawm da ilgili dönemde İngiltere'nin bilim ve teknoloji açısından Fransa'dan üstün olmadığını belirtmiştir (Hobsbawm, 1989; Akt. Kaymak, 2011: 164). İngiltere'ye ait olduğu öne sürülen teknolojik yeniliklerin yalnızca İngilizlerin çalışmalarıyla elde edildiği düşüncesine de karşı çıkılmıştır. Örneğin, Joel Mokyr, Sanayi Devrimi'nin teknolojik unsurlarından birçoğunun Fransız, Alman, İskandinav, İtalyan, Amerikalı ve diğer "Batılı" yenilikçilerin iş birliği yaptığı, bilgi alışverişinde bulunduğu, yazıştığı, bir araya geldiği ve birbirlerinin çalışmalarını okuduğu uluslararası düzeydeki ortak çabaların sonucu olduğunu söylemiştir (2002: 7). Aynı şekilde, Horn, XVIII. yüzyılda dünyanın en büyük sanayi üreticisinin Fransa olduğunu iddia etmiştir. Horn'un deyişiyle, aslında o yüzyılda, Fransa, bilim, teknoloji ve dış ticaret açısından İngiltere'den ileridedir. Yine İngiltere gibi Fransa, Hollanda ve Çin'in de önemli kömür rezervleri mevcuttur. Fransa'nın sanayileşmek için İngiltere'den daha fazla imkâna sahip olduğu halde geride kalmasının nedeni Yedi Yıl Savaşları'dır. 1756-1763 yılları arasında Fransa'yla yaptığı savaşı kazanan İngiltere, bu zafer sonucunda Hindistan ve Amerika'da hâkimiyet sağlayabilmiştir (2016). Dolayısıyla, bu açıklamaya göre, İngiltere'nin sanayileşme sürecinin dönüm noktası Yedi Yıl Savaşları'nda kazandığı zafer olmuştur.

Tarihsel süreçler birden fazla faktörün karşılıklı etkileşimiyle yaşansa da kimi kez bir dönüm noktası, belirleyici bir faktör, dışarıdan bir müdahale veya etkili bir lider süreçleri hızlandırıcı, yavaşlatıcı veya

engelleyici rol oynayabilir. İngiltere'nin sanayileşme sürecinde XVIII. yüzyılda kazandığı ivmeyi açıklamak için de bu tür bir dönüm noktası veya hızlandırıcı faktörden söz edilebilir. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ilk ülkenin neden İngiltere olduğuna yönelik açıklamalarda ivme kazandıran bu faktörler de ileri sürülmekte, farklı yorumlarda bu faktörlerden birinin veya birkaçının belirleyici rol oynadığı savunulmaktadır. Öne sürülen faktörler arasında, üretimin hızlanmasını sağlayan bilimsel ve teknolojik yenilikler, işçilik ücretlerinin yüksekliği, ucuz kömüre ulaşabilme, yaşanan dönüşüm için elverişli sosyal ve entelektüel şartların varlığı ve sömürgecilik yer almaktadır.

Sömürgecilik kavramı, "Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askeri güç kullanmak başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak, bu toprakların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" (Kavas, 2009: 394) şeklinde tanımlanmaktadır. Batılı tarih geleneği, sömürgeciliğin başlangıcını büyük coğrafi keşiflere dayandırmaktadır (Ferro, 1997: 1). 1492'de Avrupa devletlerinin Amerika'yı işgaliyle başlayan bu dönemdeki sömürgeleştirme faaliyetlerini Portekiz başlatmış, onu önce İspanya, ardından İngiltere, Hollanda, Fransa ve Belçika izlemiş, XIX. yüzyılda sömürgeci devletler listesine ABD, Rusya, Japonya, Almanya ve İtalya da dâhil olmuştur (Özensoy, 2019: 821). XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Afrika'nın onda dokuzu, Asya'nın da büyük bir bölümü Batılı sömürgeci devletlerin kontrolü altına girmiş, XX. yüzyılın başlarında bu alan daha da genişlemiştir (Bolat ve Ayaz, 2021: 134). Sömürgeciliğin Sanayi Devrimi'yle ilişkilendirilmesi de esas olarak sömürgeci devletlerin sömürge topraklarını hammadde, emtia pazarı ve ucuz işgücü amacıyla kullanması ve düşük maliyetli köle emeği sayesinde edindiği ekonomik kazanımlara yöneliktir.

Aralarında James M. Blaut, Walter Rodney, Immanuel Wallerstein, Eric Williams ve Eric R. Wolf'un da bulunduğu birçok yazar, sömürgelerden edinilen ekonomik kazanımların Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde belirleyici faktör olduğunu ve Batı Avrupa ülkelerinin bu kazanımlar üzerinden sanayileştiğini ileri sürmüştür (Thiaw and Mack, 2020: 146). Örneğin, Eric Williams, ilk baskısı 1944'de yayınlanan "Capitalism and Slavery" (Kapitalizm ve Kölelik) adlı kitabında, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ni yaratan şeyin Atlantik köle ticareti ve Amerika'daki plantasyonlarda düşük maliyetli köle emeğinin kullanımı olduğunu yazmıştır. Williams'a göre, Sanayi Devrimi'nin başlangıcı sayılan 1750'ye gelindiğinde, İngiltere'de sömürge ticaretiyle bağlantısı olmayan hiçbir ticaret veya imalat bölgesi kalmamıştır (2021: 28, 40). Williams'ın Sanayi Devrimi'yle Atlantik köleliği arasında kurduğu bağ nedeniyle, bazı tarihçiler bu tezi "Williams tezi" olarak adlandırmıştır (Blaut, 2012: 299). Eric Hobsbawm da İngilizlerin sanayileşme sürecini incelediği "Sanayi ve İmparatorluk" adlı çalışmasında, Abbe Le Blanc'ın sözlerini aktararak, İngiltere'nin XVIII. yüzyıldaki toplam zenginliğinin ancak dörtte birinin kendi kaynaklarından, geri kalanın ise sömürgelerinden ve diğer ülkelerin zenginliklerinden edinildiğini ileri sürmüştür. Hobsbawn'a göre, söz konusu yüzyılda İngiltere'nin dış ticaretinde sömürgelerden elde ettiği pay büyük bir artış göstererek 1700 yılı dolaylarında yüzde 15 iken 1775'te tüm dış ticaret miktarının üçte birine ulaşmıştır (2003: 25, 49). Bu bilgiler ışığında, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynakların çoğunu sömürgecilik uygulamalarından elde ettiği ileri sürülebilir.

Avrupalı sömürgeciler, sömürgeleştirdikleri ülkelerden çeşitli yollarla kazanç elde etmiştir. Bunlardan biri, sömürgeleştirdikleri Amerika topraklarından kendi ülkelerine taşıdıkları değerli madenlerdir. Jason Hickel, sömürgecilerin 1500'lerin başından 1800'lerin başına kadar geçen sürede 100 milyon kilogram gümüşü And Dağları'ndan Avrupa limanlarına taşıdıklarını söylemiştir. Değeri bugün itibarıyla 165 trilyon dolar, yani dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYİH) iki katından fazla olan bu kazanç, Sanayi Devrimi'ne yapılan yatırımların bir kısmına kaynaklık etmiştir. Yine bu kazançla Doğu'dan tarım ürünleri satın alınabilmiş, bu da Avrupa'nın nüfusunu tarımdan çekip sanayi üretimine kaydırmasını mümkün kılmıştır. Avrupalılar, askeri yayılmayı ve yeni sömürgeci fetih seferlerini de bu kaynaklardan fonlamıştır (2021: 71). Hickel'a paralel olarak, Andre Gunder Frank de Avrupa devletlerinin Amerika'daki kolonilerinden çıkarılan altın ve gümüşü gelişen Asya pazarına girmek için kullandıklarını, daha sonra Hindistan, Batı Asya ve Çin ekonomilerindeki düşüşten yararlandıklarını ve

Avrupa merkezli hegemonik bir düzen kurduklarını savunmuştur (Frank 1998; Akt. Holdrege, 2010: 157).

Sömürgelerin Avrupalı sömürgecilere kazanç sağladığı bir diğer uygulama düşük maliyetli köle emeği olmuştur. Blaut (2012: 88), Sanayi Devrimi için gereken sermaye birikiminin sağlanmasında başta gelen kaynağın kölelik ve köle plantasyonları olduğunu söylemiştir. Blaut'un işaret ettiği şey, zorla çalıştırılan kölelerin ücretsiz emeğinden elde edilen devasa servetin Avrupa ekonomisinde yarattığı sıçrama etkisidir. Ibrahima Thiaw ve Deborah L. Mack'ın (2020) deyişiyle, Amerika'daki köleleştirilmiş Afrikalıların düşük işgücü maliyeti, emtia üretimini artıran, sanayileşmeyi, sömürgeciliği ve kapitalizmi teşvik eden plantasyon ekonomisinin yakıtı olmuştur (s. 147). Atlantik köle emeğinin yaklaşık 1650-1850 yılları arasında İngiltere'nin sanayileşmesine yaptığı katkıyı inceleyen Joseph E. Inikori'nin elde ettiği bulgular da köleleştirilmiş Afrikalı emeğinin Amerika'daki büyük ölçekli emtia üretimini ve bu ürünlerin Avrupa'daki tüketiminin artmasını mümkün kıldığını göstermiştir. Inikori'ye göre, Amerika'da Atlantik ticareti için üretilen tüm emtiaların Afrikalı köleler tarafından üretilen payı 1501-1550 arası dönemde yaklaşık yüzde 54 iken bu rakam giderek artış göstermiş, 1651-1670 arasında yüzde 69, 1761-1880 arasında yüzde 83, 1781-1800 arasında yüzde 80 ve 1848-1850 arasında yüzde 69 olarak gerçekleşmiştir (2002: 481-2). 1761-1780 arası dönemde tepe noktasına ulaşan bu oranların ABD'nin 1776'da bağımsızlığını kazanmasının ve 1865'te ülkede köleliğin yasaklanmasının etkisiyle düşme eğilimi gösterdiği açıktır. Pat Hudson da Atlantik köle sisteminin Avrupalı ekonomilerin canlanmasına mühimmat, gemi, erzak ve üniforma gibi mallara talep yaratarak katkıda bulunduğuna işaret etmiştir (1992: 195).

Avrupalı ülkelerin sömürgeleri pazar ve hammadde kaynağı olarak kullanması da Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebilmelerini mümkün kılan önemli faktörler arasındadır. Örneğin İngiltere, ucuz hammadde karşılığında işlenmiş mallarını sömürgelere satmış, sömürgelerine ticari kısıtlamalar getirmiş, böylece kendi mallarının sömürgelerde tüketilmesini, o topraklardaki kaynakların da kendi topraklarına aktarılmasını sağlamıştır. Bu yolla, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, üretiminin en büyük bölümünü, 1805 itibarıyla da üçte ikisini ihraç eder duruma gelmiştir. Ülke ihracatındaki bu artış, İngiliz girişimcilerin sanayileşmesini mümkün kılmıştır. Yine bu süreçte, birçok ülkenin pazarını ele geçiren İngiltere, savaş ve sömürgeleştirme gibi siyasi ve yarı-siyasi yöntemlerle bazı ülkelerdeki iç rekabeti yok etmiş, hatta dünya pazarlarının büyük bölümünde tekel durumuna gelmiştir. Ticari kârını azaltabileceğini düşündüğü zamanlarda ise sömürgelerdeki yerel üretimi caydıracak tarife veya yasaklar uygulamıştır. Örneğin, 1699'da Amerika'daki sömürgelerinin yünlü kumaş ihracatını yasaklamış, 1732'de de sömürgelerin şapka ihraç edemeyeceğini ilan etmiştir (Hobsbawm, 2003: 45; Horn, 2016; Stearns, 2021: 49; Wyatt, 2009: 81). Böylece, ekonomik dengeleri hem ülke içinde hem de deniz aşırı coğrafyalarda kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

Sömürgeciliğin başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin sanayileşme süreçlerindeki kritik rolü, Sanayi Devrimi'nin başladığı dönem olarak kabul edilen XVIII. yüzyılın Avrupa sömürgeciliğinin zirve yaptığı yüzyıl olmasında da kendini göstermektedir. Bu yüzyıl, Maurits S. Berger'in deyişiyle sömürgeciliğin "altın çağıdır" (2014: 151). Yine bu yüzyılda, İngiltere, Asya pazarlarına nüfuz etmeye başlamış ve giderek Asya topraklarının bir kısmını kendi sömürge imparatorluğuna katmıştır. İngiltere'nin XVIII. yüzyılda nüfuz alanına katmayı başardığı en önemli Asya ülkesi ise Hindistan olmuştur.

3. İngiltere'nin Hindistan'ı Sömürgeleştirmesi

İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına almaya yönelik ilk ciddi adımını 31 Aralık 1600 tarihinde Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasıyla atmıştır. Doğu Hindistan Şirketi, o dönem Portekiz ve İspanya'nın tekelinde olan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından kraliyet beratıyla kurulmuş, giderek dünyanın en büyük ticari yapılarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline gelmiştir. Şirketin temsilcilik görevi, hükümetin tekel imtiyazını sona erdirip teşkilatını dağıttığı 1858 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında, şirket, Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisiyle özerk bir devlet gibi hareket etmiştir. Öyle ki Hindistan

topraklarında ticari üsler kurmuş, kendine ait bir orduya ve diplomatlara sahip olmuştur. Böylece dünya üzerinde ilk defa özel bir şirket bu kadar önem kazanmış ve Hindistan gibi büyük[4] bir ülkeye hükmedecek kadar güçlenmiştir (Bolat ve Ayaz, 2021: 124-5; Günarslan, 2020: 122; Özcan, 2014: 62-3).

İngiltere, Hindistan'ı sömürgeleştirme sürecinde Avrupalı rakipleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1588'de Portekiz ve İspanyol savaş gemilerini yenilgiye uğratan İngilizlerin karşısına daha sonra Fransa çıkmış, Napolyon, İngiliz bölgesi olan Hindistan'ı en savunmasız bölge olarak görüp ele geçirmek istemiştir. Nitekim İngiltere açısından son derece kârlı olan Hindistan ticareti Fransa'yla yaşanan gerilimler yüzünden zaman zaman kesintiye uğramıştır. İngiltere ve Fransa arasında XVIII. yüzyıl boyunca birkaç kez savaş yaşanmıştır. En önemlisi 1756-1763 arasında yapılan Yedi Yıl Savaşları olan bu savaşlarda, İngiltere Fransa'ya karşı kesin üstünlük sağlamış ve Fransa'yı Hindistan'dan tamamen çıkarmıştır. Bunun ardından, İngiltere'nin öncelikli amacı, Hindistan'da hâkimiyetini sağlamak ve Hindistan'a giden yolları kontrol altına almak olmuştur. XX. yüzyılın başlarında da Rusya'yı risk faktörü olarak gören İngiltere, 1905'te Trans-Sibirya Demiryolu'nu açan Rusya'nın Asya yoluyla Hindistan'a inmesini engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 1902'de Japonya'yla ittifak kurmuştur. 1904–1905 yıllarındaki Rus-Japon Savaşı da bu ittifak neticesinde yapılmıştır. Başka bir deyişle, Japonya, İngiltere tarafından Rusya'ya saldırtılmış ve savaşın sonunda Rusya büyük bir hezimet yaşamıştır (Bolat ve Ayaz, 2021: 124; Doğan ve Erdoğan, 2017: 841-2; Günarslan, 2020: 107; Topal, 2014: 32).

İngiltere'nin Hindistan'da hâkimiyet kurma çabası başlangıçta planlı değildir. Doğu Hindistan Şirketi kurulurken de Hindistan'la ilişkilerini yaygınlaştırırken de amacı ticaridir. Ticari çıkarlarını gerçekleştirirken elde ettiği ticari güç ve hegemonya, Doğu Hindistan Şirketi'ni politik bir güce dönüştürmüştür (Doğan ve Erdoğan, 2017: 841). Şirketin 1757'de Plassey'de Fransızlara, 1764'te ise Buxar'da Babür Devletine karşı zafer kazanmasının ardından, İngilizlerin Hindistan üzerindeki uzun süreli siyasi kontrolü başlamıştır (Kumar, 2017: 23). Hindistan'ı ele geçirdikten sonra da başlarda ticarete öncelik veren şirket, kısa bir süre sonra siyasi ve ideolojik faaliyetlere girişmiştir. Böylece İngilizler, Hindistan'da sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve kültürel alanlarda da bir sömürü düzeni kurmaya başlamıştır (Kuş Büyüktaş, 2019: 281).

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'ın siyasi ve idari yönetiminde güç kazanan İngiltere, bu topraklarda diğer Avrupalı güçlerden daha kalıcı olmuştur. Hintlere rüşvet vermeleri ve Hindistan'daki merkezi hükümetin zayıflaması bu kalıcılığı sağlayan önemli faktörler arasındadır. Merkezi hükümet zayıflayınca, eyaletler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Merkezi bir otoriteye bağlı olmayan eyaletlerin kendi aralarında savaşması düzenli İngiliz güçleri karşısında etkili olamamalarına yol açmış, böylece Hindistan'ın merkezi gücü yavaş yavaş İngilizlerin eline geçmiştir (Bulgur, 2004: 67; Karakaya ve Nazarı, 2023: 4).

İngiltere, Hindistan'ı her zaman sömürgeleri arasında öncelikli görmüş ve diğer devletlerle ilişkilerini de bu doğrultuda şekillendirmiştir. Hindistan'ı kaybetmemek için bu ülkeye giden yolların güvenliğine öncelik vermiş, bu amaçla kapsamlı bir lojistik ağ kurmuştur. Yine bu ülkenin korunması ve diğer rakip güçlere, örneğin Rusya'ya karşı savunulması, İngiliz emperyal gücünün Afrika'da, Ortadoğu'da ve Uzakdoğu'da yayılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, İngiltere, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na uzanan yol üzerindeki bütün stratejik noktaları zapt etmiş, deniz yolunun yanı sıra karadan da Hindistan'a ulaşan bütün yolları tutmaya, bütün geçitleri tıkamaya çalışmıştır. 1869'da Süveyş Kanalı'nın tamamlanması Hindistan yolunu kısaltırken güvenliğini daha hassas duruma getirmiştir. Bu yüzden, İngiltere, Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen bölgedeki Arap şeyhliklerini etkileyerek nüfuz alanları oluşturmaya başlamıştır. Aynı şekilde Cebelitarık'ı, Malta'yı ve stratejik öneme sahip Kıbrıs'ı ele geçirmiş, 1841'de de Hong Kong'u almıştır. Bruney ve Saravak Sultanlıkları da 1888'de İngiliz himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece, Uzak Doğu'da kapsamlı bir İngiliz etki alanı oluşturulmuştur (Aslan, 2006: 18; Cöhce, 2008: 73; Doğan ve Erdoğan,

[4] Hindistan, 1914 itibarıyla, 322 milyon nüfusa ve iki milyon mil kare alana sahip bir alt kıtadır (O'Brien, 1988: 163).

2017: 846; Özcan, 2014: 64). Bu gelişmelerin önemli bir boyutu ise tümünün birden Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin korunmasına hizmet etmiş olmasıdır.

İngiltere'nin "İngiliz tacının en değerli mücevheri" olarak nitelendirdiği Hindistan'a bu kadar önem vermesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanması nedeniyle İngilizlerin Atlantik sisteminden edindiği kârın azalmasıdır. Diğer neden ise İngiltere'nin Hindistan'dan elde ettiği devasa servettir. Hindistan, İngiltere'ye yaklaşık iki yüzyıl boyunca ticari açıdan tükenmez bir kaynak sağlamıştır (Bolat ve Ayaz, 2021: 122, 135). R. J. Moore'un (1989) deyişiyle, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, İngiltere'nin refahının dayandığı kaya olarak kalan bu ülke, İngiltere için güvenli bir pazar, bir emtia kaynağı, güvenli bir yatırım alanı, Asya ve Afrika'daki İngiliz çıkarlarının Avrupalı rakiplere karşı korunması veya genişletilmesine yönelik bir cephanelik olmuştur. Kurulan yapının dayanağı ise tamamen Hindistanlılardan teşekkül etmiştir (s. 65). İngiltere de bu dayanağı yaklaşık iki asır boyunca akla gelebilecek her türlü yöntemle sömürmüş ve Sanayi Devrimi'nin gerektirdiği hammadde, pazar, mali kaynak, ucuz işgücü gibi ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bu dayanaktan karşılamıştır.

4. Hindistan'ın İngiliz Sanayi Devrimi'ndeki Rolü

İngiltere, XVIII. yüzyılda hem Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş hem de Hindistan'ın kontrolünü tam olarak ele geçirmiştir. Bu iki tarihsel gelişme arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olmasa da İngilizlerin sanayileşme sürecinin gerektirdiği ucuz hammadde, pazar ve kaynak ihtiyaçlarının giderilmesinde Hindistan'ın önemli rol oynadığı açıktır. Diğer taraftan, İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına aldığında, önceleri bu ülkenin iç ticaretiyle fazla ilgilenmemiştir. Dolayısıyla, Karl de Schweinitz'in dediği gibi, XVIII. yüzyıl ortalarında İngilizlerin Hindistan'la yaptığı ticaret Hint üreticiler üzerinde olumsuz bir etki yaratmamıştır. Ancak Sanayi Devrimi İngiltere'nin ve diğer Batılı ülkelerin ekonomilerini dönüştürdükçe, dünya ticaretinin yapısı Hindistan aleyhine değişmiştir. Bu değişimin çarpıcı bir örneği tekstil sektöründe yaşanmıştır. İngiliz yünlü tekstil sanayicileri, modayı takip eden İngiliz toplumunun Hindistan'ın basma ve muslinlerine yönelik büyük ilgisi nedeniyle kendilerini tehdit altında hissetmiş ve merkantilist argümanlar üzerinden parlamentoya daha fazla koruma getirilmesi çağrısında bulunmuştur. Parlamento da 1700 ve 1720 yıllarında çıkarılan kanunları dikkate alarak Hindistan, İran ve Çin'den baskılı kumaş ithalatını yasaklamış, bu yasağa aykırı olarak ithal edilen malların müsadere, satış ve yeniden ihraç işlemlerine tabi tutulacağını açıklamıştır (1983: 120-1). İngilizlerin bu tür ticari politikaları sonucunda, XVII. yüzyılda bir üretim ve ticaret ülkesi olan, "son derece popüler ve modaya uygun baskılı kumaşlar üreten, hatta yüzyılın sonlarında İngiliz pazarına giren" (Griffin, 2010: 139) Hindistan, XVIII. yüzyılda giderek İngiliz dokumalarının ve diğer işlenmiş ürünlerinin alıcısı haline gelmiştir. Böylece, Hint tekstilinin daha önce rağbet gördüğü uluslararası pazarda İngiliz dokuma sanayicileri için yarattığı tehdit de ortadan kalkmıştır. Zira, Aditya Mukherjee'nin (2010: 78) deyişiyle, Hindistan tekstilinin küresel ve yerel pazardan çıkarılması İngiltere'nin sanayileşmesi için kritik önem taşımıştır.

İngilizlerin Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan değişim sürecinin ihtiyaçları doğrultusunda uyguladığı ticari politikalar tekstil alanıyla sınırlı kalmamıştır. İngiltere'nin Hindistan'ı siyasi kontrolü altına aldıktan sonra bu ülkede uyguladığı orantısız gümrük tarifeleri, tarımsal üretime yönlendirme, ağır vergilendirme, ticari kısıtlama, serbest ticaret dayatması gibi ticari politikalar iki ülke arasındaki dengelerin neredeyse tümünün İngilizler lehine işlemesini sağlamıştır. Bu politikalar sonucunda, Hindistan, mali kaynak, ucuz hammadde, ucuz pazar ve ucuz işgücü temin ederek İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

4.1. Hindistan'dan Mali Kaynak Akışı

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde üreticilerin artan sermaye ihtiyacının önemli bir bölümünün sömürgelerden edinilen gelirle karşılandığını söylemek mümkündür. Avrupa'nın 1500 ile 1800 yılları arasında sömürgelerden elde ettiği gelir miktarı bir milyar altın sterlin olarak tespit edilmiştir. Bunun 100-150 milyon arasındaki miktarı 1750-1800 yılları arasında yalnızca Hindistan'dan İngiltere'ye ulaşmıştır (Mandel, 1968; Akt. Frank, 1978: 226). 1757-1780 arasında sadece Bengal'den İngiltere'ye

aktarılan miktar 34,5 milyon sterlindir (Hamilton, 1919; Akt. Esteban, 2001: 66). Sanayi Devrimi'nde, özellikle buhar motorları ve tekstil teknolojisine yatırım için bu kaynaklar kullanılmıştır. Hindistan'la İngiltere arasındaki yoğun ticaret de İngiltere'nin ödemeler dengesine katkı sağlamış ve Sanayi Devrimi'nin parasal kaynak ihtiyacının karşılanmasında kritik rol oynamıştır (Woodruff, 2006: 121). Aynı şekilde, Amerikan tarihçi Brooks Adams, 1757 yılındaki Plassey Savaşı'ndan 1815 Waterloo Savaşı'na kadar geçen dönemde Hindistan'dan İngiltere'ye akan servetin iki buçuk ila beş milyar dolar arasında olduğunu, Hindistan'dan "çalınan" bu servetin İngiltere'ye mekanik icatların geliştirilmesi için serbest sermaye sağladığını ve Sanayi Devrimi'ni mümkün kıldığını söylemiştir (Adams, 1921; Akt. Durant, 1930).

Hindistan'dan İngiltere'ye nakit akışı sağlayan araçlardan biri de Hint halkına konulan ağır vergiler olmuştur. İngiltere, XVIII. yüzyılın ortalarında Hindistan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra Hindistan halkına ağır vergiler koymaya başlamış ve vergi adı altında çok büyük paralar toplamıştır.[5] Aralarında Irfan Habib (2022), Romesh Chunder Dutt (1906), Mukherjee (2010) ve Asiye Siddiqi'nin (2005) de bulunduğu birçok yazarın "haraç" olarak nitelendirdiği bu vergilerin tutarı XVIII. yüzyılın son çeyreğiyle XIX. yüzyılın son çeyreği arası dönemde 52 milyon İngiliz lirasını bulmuştur. 1765 ile 1938 arasında 45 trilyon dolara denk gelen bu tutar Hindistan'dan alınıp İngiliz kasalarına aktarılmıştır. Bu mali kaynak sayesinde, İngiltere, ülkenin sanayileşmesi için hayati önem taşıyan demir, katran, kereste gibi stratejik malzemeleri satın alabilmiştir (Hickel, 2021: 72-3; Kuruloğlu, 2014: 109; Mukherjee, 2010: 75-6).

Getirilen ağır vergiler İngilizlere fayda sağlamışsa da Hindistan halkı için ağır sonuçlar yaratmıştır. Hindistanlı toprak sahiplerinden alınan ağır vergiler nedeniyle, XVIII. yüzyılın sonlarında Hint nüfusun üçte ikisi toprağından ayrılmak zorunda kalmıştır. Vergisini ödemeyen köylülere ödeyene kadar baskı uygulanmış ve sonunda topraklarına el konulmuştur. Böylece, Hindistan tarihinde ilk defa topraksız ve geleneksel yaşam kaynağından mahrum bırakılmış köylüler ortaya çıkmıştır (Tharoor, 2023: 37). Topraklar işlenmediği için zarar eden Doğu Hindistan Şirketi ise 1793 yılında, İngiliz Parlamentosu'nun köylünün toprağı bırakıp göç etmesini yasaklayan Sürekli İskân Kanunu'nu çıkarmasını sağlamıştır (Vural, 2022: 708).

Hindistan halkının İngilizlerden önceki dönemlerde de ağır vergilere tabi tutulduğu olmuştur. Dutt'un ifadesiyle, Hindistan'ın "kötü" sayılan eski hükümdarları zamanında da ağır vergiler alınmıştır. Afgan ve Moğol imparatorlar da orduları, muhteşem sarayları, anıtları, lüksleri ve görkemli törenleri için büyük harcamalar yapmıştır. Ancak onların yaptığı harcamalar aynı zamanda Hindistanlı üretici ve zanaatkârları beslemiş ve teşvik etmiştir. Ordunun ve yönetimin ileri gelenleri her eyalet ve bölgede cami, tapınak, yol, kanal gibi yapılar inşa ettirmiştir. Sonuçta halkın verdiği vergiler halka geri akmış, ticaretin ve sanayiinin gelişmesini sağlamıştır. İngilizlerin koyduğu vergilerin sonuçları ise farklı olmuştur. İngilizler, Hindistan'dan topladıkları her şeyi kendi ülkelerine akıtmıştır. Örneğin, Doğu Hindistan Şirketi 1858 yılında feshedildiğinde sermayesi kredilerle ödenmiştir. Bu krediler, Hindistan'ın borç hanesine yazılmış, faizi de Hint halkından alınan vergilerden karşılanmıştır. Hindistan'ın 1857'de 51 milyon sterlin olan borcu 1862'de 97 milyon sterline yükselmiştir. Söz konusu borç miktarı, 1901 itibarıyla 200 milyon sterline ulaşmıştır. Hindistan gelirlerinden İngiltere'ye her yıl gönderilen "içişleri masrafları" ise 16 milyon sterline çıkmıştır (1906: xiv-xv).

Hindistan halkının ödediği ağır vergiler, İngiliz ordularının Burma'dan Mezopotamya'ya kadar genişlemesi için yapılan operasyonların finansmanında da kullanılmıştır. Öyle ki Hindistan Hükümeti'nin 1922'deki toplam gelirinin yüzde 64'ü yurtdışındaki İngiliz Hindistan ordusuna gitmiştir (Tharoor, 2023: 50-1). John Darwin, İngiliz ve Hint ordularının barış zamanındaki masraflarının neredeyse üçte ikisini Hindistanlı vergi mükelleflerinin ödediğini söylemiştir (2009: 10). Aynı şekilde, Hindistan'daki İngiliz görevlilere ödenen yüksek maaşlar da Hint halkından alınan ağır vergilerle karşılanmıştır. Bu maaşların yüksekliği hakkında fikir vermesi amacıyla, Hindistan hükümetinin ödediği

[5] Hindistan halkına uygulanan vergilerin simgesel bir örneği tuz vergisidir. Hickel'in "Hindistan sahilleri boyunca para vermeden elde edilebilen, eğilip toplayabileceğiniz bir [şey]" (2021: 81) olarak tarif ettiği tuz vergisi, Hindistan kurtuluş hareketinin lideri Mahatma Gandhi'nin 1930'da yaptığı protesto yürüyüşünün de konusu olmuştur.

ulusal borç faizinin 10 milyon sterlin olduğu XIX. yüzyıl sonlarında, Hindistan'ın aktif ve emekli İngiliz yöneticilerine ödenen maaşların yıllık maliyetinin de tahminen 10 milyon sterlin olduğunu belirtmek gerekir (Moore, 1989: 80). Başka bir deyişle, Hindistan'ın büyük bir ekonomik çöküş yaşadığı ve insanlarının açlıktan öldüğü bir dönemde yoksul Hint halkından toplanan vergilerin önemli bir kısmı ülkeyi işgal etmiş olan İngilizlere harcanmıştır. İngilizler ise bu kaynakları hem askeri faaliyetlerinin hem de ülkelerindeki sanayileşme sürecinin gerektirdiği nakit ihtiyacını karşılamak üzere kullanmıştır.

Tablo 1. İngiltere'nin 1910 İtibarıyla ödemeler dengesi

Borç	(milyon £)	**Alacak**	(milyon £)
ABD	50	Hindistan	60
Kıta Avrupası	45	Avustralya	13
Kanada	25	Japonya	13
Boğaz Yerleşimleri	11	Çin (Hong Kong dâhil)	13
Güney Afrika	8	Türkiye	10
Yeni Zelanda	4	Uruguay	6
Arjantin	2	İngiliz Batı Afrika'sı	3
Toplam	145	Toplam	118

Kaynak: (Saul, 1960: 58)

İngiltere'nin Hindistan üzerindeki kontrolünden sağladığı bir diğer gelir kalemi ise nakliye, sigorta, bankacılık faaliyetleri, yeniden ihracat ticaretinden alınan komisyonlar, turizm gibi hizmetlerden ve yabancı yatırımlardan edinilen "görünmez kazançlar" olmuştur. Hindistan'daki İngiliz kontrolü olmasa bu gelirler çok küçük miktarda olabilecek veya Hindistan halkı için kullanılabilecektir. 1890'lara gelindiğinde, İngiltere'nin eline geçen "görünmez kazanç" miktarının kendi mallarının ihracatıyla elde ettiği gelirin yüzde 70 ila 80'i arasında bir miktara eşit olduğu tespit edilmiştir. Bu tutar, ülkenin ihracatıyla ithalatı arasındaki ödeme farkını fazlasıyla kapatmış ve sterlinin değerinin korunmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu ticaret fazlası, Hindistan'la yaptığı ticaret üzerinden önemli ölçüde karşılanmıştır. Örneğin, 1880-1883'te Hindistan, İngiltere'ye yaklaşık 11 milyon sterlinlik bir ticaret fazlası sağlamıştır. Hindistan'dan yapılan bu para akışı olmasa, İngiltere 1772-1820 arasında daha fazla dış borçlanmaya ihtiyaç duyabilecek ve bu durum 1809'dan sonra sürdürülemez seviyelere ulaşabilecektir (Bhattacharya, 2021; Darwin, 2009: 10-1; Esteban, 2001: 67; Saul, 1960: 204). Hindistan'ın 1910 itibarıyla İngiltere'nin ödemeler dengesindeki yeri Tablo 1'de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, İngiltere'ye en büyük borcu olan ülke 60 milyon sterlinle Hindistan'dır. Dahası, Hindistan'ın borcu İngiltere'nin o yıl itibarıyla toplam alacağının yarısını aşmaktadır.

4.2. Hindistan'dan Ucuz Hammadde Temini

Hindistan, İngiltere'nin sanayi ürünlerinin imalatı için gereken ucuz hammaddenin temininde önemli rol oynamıştır. Ülkedeki sömürge yönetiminin getirdiği ticari kısıtlamalar ve İngiltere lehine işleyen orantısız gümrük tarifeleri sayesinde İngiliz sanayiciler düşük maliyetli ve yeterli miktarda hammaddeye erişebilmiştir. Aslında bu süreçte, iki ülke arasındaki ticari alışveriş çift yönlü olarak işlemiştir. İngiltere, kendi endüstrisi için ihtiyaç duyduğu hammaddelerin önemli bir kısmını Hindistan'dan temin etmiş, aynı zamanda kendi sanayi ürünlerini Hindistan pazarında kolaylıkla satabilmiştir. İngiliz gemileri Hindistan'a mamul mal götürüp karşılığında tarım ürünleri getirmiştir. Böylece, kâr payı düşük hammadde Hindistan'dan, daha yüksek katma değere sahip işlenmiş ürünler ise İngiltere'den ihraç edilmiştir. XIX. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması, demiryollarının gelişmesi gibi unsurlar da taşıma süresini ve masraflarını azaltarak hacimli malların taşınmasını kolaylaştırmıştır (Mukherjee, 2010: 77; Roy, 2019: 25; Şahin, 2015: 854).

İngiltere, Hindistan'dan düşük maliyetle hammadde temin edebilmesi sayesinde, normal şartlarda ithal mallara harcayacağı tutardan tasarruf etme ve bu tasarrufların bir kısmını sermaye olarak kullanma imkânına sahip olmuştur (Bhattacharya, 2021). Başka bir deyişle, düşük maliyetle elde ettiği hammaddeleri işleyip bunları bir yandan kendi ülkesinin ihtiyaçlarını karşılamada kullanmış bir yandan da aralarında Hindistan'ın da bulunduğu denizaşırı ülkelere ihraç etmiştir. William Waterston, bu

işleyişi 1846 yılında İngiliz üreticilerin "Hindistan'ın pamuklu kumaşlarına karşı kazandığı zafer" olarak nitelendirmiştir. Waterston'un "İngiliz üreticilerin üstünlüğü" saydığı bu işleyişte, İngiliz üreticiler Hindistan pamuğunu 12 bin mil uzaklıktan getirmekte, eğirme makineleri ve elektrikli dokuma tezgahlarında işlemekte, sonra yeniden 12 bin mil mesafe kat ederek Doğu'ya geri götürmektedir. "Bu zaman kaybına ve 24 bin millik yolculuğun yüksek maliyetine rağmen, makinelerle üretilen pamuklu kumaş, onu üreten tarlanın yakınında elle eğrilip dokunan Hindistan pamuklusundan daha ucuza gelmektedir" (Waterston, 1846; Akt. Griffin, 2010: 126). Başka bir deyişle, kurulan sistem, Hindistan halkına normalde kendi pamuklarıyla kendilerinin dokuyacağı giysileri 24 bin mil mesafe kat etmiş İngiliz dokumaları olarak sunmaktadır.

Tablo 2: 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı (bin £)

Ürün	1854	1876	1900	1913	1929	1934
Pamuk, ham	1,642	5,875	657	1,226	3,826	3,153
Çivit, doğal	1,546	1,809	457	48	8	2
Pirinç	884	2,639	1,625	1,281	492	444
Keten tohumu, keten ve kolza	735	4,115	2,080	1,785	1,922	1,769
Jüt, ham	510	2,799	4,101	9,182	6,413	2,860
Yün, ham	404	987	828	1,659	2,992	1,031
Deri, ham	382	1,064	1,334	351	107	158
Kauçuk ve reçine	146	552	444	32	1,488	2,120
Çay	24	2,429	5,576	7,839	20,083	15,007
Deri	18	444	2,820	2,839	5,111	3,307
Buğday	-	1,647	2	7,999	78	60
Jüt ürünleri	-	-	1,979	2,430	2,798	1,512
Yağlı tohum	-	-	50	398	1,106	1,340
Diğer mallar (ör: şeker, ipek)	4,382	5,665	5,435	11,351	16,465	9,392
Toplam	10,673	30,025	27,388	48,420	62,889	42,155

Kaynak: (Schlote, 1952; Akt. Brown, 1994: 102)

Tablo 2'de, İngiltere'nin 1854-1934 arasında Hindistan'dan yaptığı ithalata ilişkin veriler yer almaktadır. Görüldüğü üzere, İngilizlerin Hindistan'dan aldığı malların tamamı tarım ürünlerinden oluşmuştur. Ancak Hindistan'ın yalnızca tarım ürünleri satması Hint ekonomisinin doğal işleyişinin bir sonucu değildir. Aksine, Hickel'in ifadesiyle, İngiltere, hammadde teminini garanti altına almak için bu sürece doğrudan müdahale etmiş ve Hindistan'ın tarım uygulamalarında köklü bir değişikliğe girişmiştir. Ülkedeki İngiliz yönetim, Hint köylüleri geçimlik tarımdan vaz geçip ihracata yönelik afyon, çivit otu, pamuk, buğday ve pirinç gibi ticari ürünler yetiştirmeye zorlamıştır. İngiliz yetkililer, bu dönüşüme rıza göstermeyen Hint köylülerin direncini kırmak için onları borç yükü altına sokacak vergiler getirerek boyun eğmelerini sağlamıştır. Yine de ülkedeki İngiliz yönetim işini şansa bırakmamış, bu geçiş sürecini hızlandırmak için köylülerin tahıl ambarlarını yok etmiş, sulama sistemlerini özelleştirmiş, yakacak, yem ve av hayvanı elde etmek için kullanılan ortak alanları çitlemiştir. Geçimlik tarımın ve ortak destek sistemlerinin yok edilmesi ise köylüleri piyasa dalgalanmaları ve kuraklık karşısında çaresiz bırakmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, 30 milyon Hintli kuraklık yüzünden yaşamını kaybetmiştir. Ancak bu ölümlerin sorumlusu kuraklık değildir. Kuraklığın en sert döneminde bile gıda fazlası vardır. Hatta söz konusu kuraklık döneminde Hindistan'ın ihraç ettiği tahıl miktarı üç katına çıkmış, 1875'te 3 milyon ton iken 1900'de 10 milyon tona ulaşmıştır (2021: 78-9). Ülkede yaşanan felâketin sebebi, Hickel'in (2021) işaret ettiği gibi, Hint köylüsünü geçimlik tarımdan ticari tarıma geçmesi için zorlayan İngiliz politikaları olmuştur.

Tablo 3: 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin toplam ithalatında Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin payı (%)

Ürün	1854	1876	1913	1929	1934
Pamuk, ham	8,13	14,48	2,03	5,04	8,92
Çivit, doğal	92,57	84,90	87,27	100	100
Jüt, ham	92	99,80	99,29	96,82	98,55
Çay	0,43	19,13	56,87	53,41	53,61
Buğday	0	7,10	18,24	0,13	0,20
Yağlı tohum	0	0	2,51	5,09	15,09

Kaynak: (Customs House, 1877: 13-5, 68; Schlote, 1952: 164-7)

Tablo 2'de gösterilen ürünlerden bir kısmının İngiltere'nin toplam ithalatındaki payı Tablo 3'te gösterilmiştir. Ancak Tablo 2'deki yıl ve ürünlere ait bilgilerin tümüne ulaşılamaması nedeniyle Tablo 3'teki ürün çeşidi sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığa rağmen, İngiltere'nin çivit ve ham jüt ihtiyacının neredeyse tamamının Hindistan'dan temin edildiğini söylemek mümkündür. Diğer ürün kalemlerinin her birindeki dalgalanmaların farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin, nispeten düşük pamuk oranı, İrfan Habib'e göre, Hindistan pamuğunun kısa elyaflı olması nedeniyle İngiliz endüstrisine uygun olmadığı için İngiliz fabrikalarının Amerikan pamuğunu tercih etmesinden kaynaklanmıştır (2022: 324). Diğer taraftan, tek tek ürün kalemlerinde dalgalanmalar olsa da İngiltere'nin Hindistan'dan yaptığı toplam ithalat miktarının oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Tablo 4'te İngiltere'nin 1867-1876 yılları arasındaki toplam ithalatında ve sömürgelerinden yaptığı ithalatta Hindistan'ın payı gösterilmektedir. Tabloya göre, İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı bütün sömürgelerinden yaptığı ithalatın ortalama yüzde 40,34'ü oranındadır. Bu yüksek seviyenin önemli bir nedeninin İngilizlerin ithalat giderlerinin Hint halkından alınan vergilerle karşılanması olduğu söylenebilir. Söz konusu vergiler sayesinde, İngiltere, ödeme yapmadan Hindistan'dan mal alıp bu malları yerel veya uluslararası pazarlarda istediği fiyattan satabilmektedir. İngilizlerin kurduğu bu "kârlı" sistemi Habib "her tüccarın hayalini kurduğu nihai mutluluk" (2022: 299-0) olarak nitelendirmiştir.

Tablo 4: 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'dan toplam ithalatı ve sömürgelerinden yaptığı ithalatta Hindistan'ın payı (%)

	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	Ort.
İngiltere'nin Hindistan'dan ithalatı	9,26	10,20	11,25	8,27	9,28	9,49	8,05	8,43	8,05	8,00	9,08
İngiltere'nin sömürgelerinden yaptığı ithalatta Hindistan'ın payı	41,96	44,88	47,21	38,70	42,13	42,43	36,89	37,97	35,69	35,60	40,34

Kaynak: (Customs House, 1877: 1, 239; Customs House, 1872: 1, 243)

Hindistan'dan yaptığı ithalat, İngiltere'nin Hint halkından aldığı vergileri bilançolarına yansıtması için de gerekli olmuştur. Bu amaçla, İngiliz tüketicilerinin tercihlerine uyan Hint ürünleri doğrudan ithal edilmiş, uymadığı durumda farklı çözüm yolları bulunmuştur. Çay ve ipek için bulunan yol, hem İngiltere ve Hindistan'ı hem de çayı ve ipeği İngilizlerin beğenisini kazanmış olan Çin'i içeren üçlü bir ticaret modeli kurulması olmuştur. Bu modelde, Mukherjee'nin ifadesiyle, İngiliz gemileri tekstil ürünleriyle dolu halde Hindistan limanlarına gelmiş, burada tekstil ürünleri Hint pazarında satılmak üzere boşaltılmış ve yerine afyon yüklenmiştir. Afyonun bedeli, İngiltere'den Hindistan'a getirilen tekstil ürünleri ve Hint halkının İngilizlere ödediği vergiler üzerinden ödenmiştir. Gemilere yüklenen afyon Çin'e götürülmüş, orada Çin çayı ve ipeğiyle takas edilmiştir. Böylece Batı pazarlarına götürülen Çin çayı

ve ipeği için İngiltere daha önceden yaptığı ödemeleri yapmak zorunda kalmamıştır. Yine bu model sayesinde, Hindistan halkından alınan vergi önce afyona, sonra çaya ve ipeğe dönüştürülmüş, dolayısıyla İngiltere'nin bilançolarına Çin çayı ve ipeği olarak yansıtılmıştır. Uygulanan model, Hindistan'ın afyon ihracatının 1816 ile 1830 arasında altı kattan fazla artmasına neden olmuştur. 1855 itibarıyla, Hindistan'dan Çin'e afyon ihracatının tutarı 6,23 milyon sterlindir. Bu tutar, İngiltere'nin Çin'den aldığı yaklaşık 8,5 milyon sterlin değerindeki çay ve ipek maliyetinin çoğunu karşılamıştır (2010: 77). Söz konusu afyon ihracatı, 1858'de 9,1 milyon sterlini aşmıştır. Böylece, afyon Hindistan'ın bir numaralı ihracat maddesi haline gelmiş ve Hindistan'ın toplam ihracat tutarının yaklaşık üçte birini oluşturmuştur (Habib, 2022: 324-5). Diğer taraftan, bu üçlü ticaret modeli sorunsuz işlememiş, özellikle afyonun toplum üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı Çin hükümetinin afyon ticaretine müdahale girişimleri, İngiltere ile Çin arasında Birinci (1839-1942) ve İkinci (1856-60) Afyon Savaşı'nın yaşanmasına dek uzanan anlaşmazlıkların yaşanmasına sebep olmuştur.

İngiltere'nin Hindistan'dan yaptığı ithalata verdiği önem ülkede demiryolu şebekesi kurmasında da kendini göstermiştir. Yapımına 1853'te başlanan şebeke, 1910 yılına gelindiğinde dünyanın dördüncü büyük demiryolu sistemi durumundadır (Stein, 2015: 9). Bu sistem, Hindistan'daki ticari tarım ürünlerinin ihracat amacıyla kıyı bölgelerine daha serbestçe akmasını ve İngiliz ithalatçıların iç kesimlere daha kolay nüfuz etmesini sağlamıştır (Wyatt, 2009: 144). Yine demiryolları sayesinde, İngiliz demir çelik sanayii için muazzam bir pazar yaratılmıştır. Zira demiryolu yapımında ihtiyaç duyulan malzemenin çoğu İngiltere'den getirilmiştir (Şahin, 2015: 855). Dolayısıyla, ülkeye demiryolları kurulmasının amacı Hindistan halkına hizmet etmek değildir. Zaten, Will Durant'ın 1930 yılı itibarıyla bildirdiğine göre, Demiryolu Kurulu'na tek bir Hindistanlı dâhi atanmamıştır. Yine de demiryolunun tüm kayıpları Hint halkına yüklenmiş, kazançları ise tüccarlar toplamıştır (Durant, 1930).

4.3. Hindistan'ın Ürün Pazarı Olarak Kullanılması

İngiltere'nin sanayileşme sürecindeki önemli ihtiyaçlarından biri, ürünlerini satacağı uygun pazarlar bulmak olmuş, bu ihtiyacının karşılanmasında da Hindistan önemli rol oynamıştır. Tablo 5'te, 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı ihracatın toplam ihracatındaki ve sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı gösterilmektedir. Tablodaki sayılar, sömürgelere yapılan ihracatın ortalama yüzde 35,20'sini oluşturan Hindistan pazarının İngiltere'nin mal satışında oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır.

Tablo 5: 1867-1876 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı ihracatın toplam ihracatındaki ve sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı (%)

	1867	**1868**	**1869**	**1870**	**1871**	**1872**	**1873**	**1874**	**1875**	**1876**	**Ort.**
İngiltere'nin Hindistan'a ihracatının toplam ihracatındaki oranı	12,04	11,82	9,24	9,67	8,09	7,20	8,36	10,05	10,85	11,16	9,84
İngiltere'nin Hindistan'a ihracatının sömürgelerine yaptığı ihracattaki oranı	42,81	41,45	35,67	36,27	34,21	29,70	32,20	32,64	33,39	33,75	35,20

Kaynak: (Customs House, 1877: 1, 241; Customs House, 1872: 1, 245)

Tablo 6'da ise 1854-1934 arasında İngilizlerin Hindistan'a ihraç ettiği mal kalemlerinin tutarları gösterilmektedir. Tablonun da gösterdiği üzere, İngiltere, tarım ürünleri aldığı Hindistan'a ağırlıklı olarak işlenmiş ürünler ihraç etmiştir. En büyük ihracat kalemini de bir zamanlar Hindistan'ın

uluslararası pazarda söz sahibi olduğu tekstil ürünleri oluşturmuştur. Daha önce kendisi işlenmiş mal ihraç eden Hindistan, İngiltere'nin uyguladığı ticari politikalar sonucunda İngiliz sanayi mallarının tüketicisi haline gelmiştir. Oysa daha 1800 yılında dünya imalat ürünlerinde Hindistan'ın payı yüzde 19,7 civarındadır. Bu rakam 1860'a gelindiğinde 8,6'ya, 1913 yılında da yüzde 1,4'e düşmüştür. İngiltere'nin Hindistan'a yaptığı pamuklu mal ihracatı ise çeyrek asırdan kısa bir sürede yüz kattan fazla artmış, 1815'te 0,8 milyon yardayken 1839'da 100 milyon yardaya çıkmıştır. İngiltere'nin tekstil ürünlerinin ana ithalatçısı da XIX. yüzyılın ilk yarısında Latin Amerika, özellikle de Brezilya iken ikinci yarısında Hindistan olmuştur. 1870 itibarıyla, İngiltere, tekstil ihracatının beşte birini Hindistan'a yapmaktadır (Bhattacharya, 2021; Griffin, 2010: 139; Mukherjee, 2010: 78).

Tablo 6. 1854-1934 arası dönemde İngiltere'nin Hindistan'a ihraç ettiği malların tutarı (bin £)

Emtia	1854	1876	1900	1913	1929	1934
Tekstil ürünleri	7,191	15,961	9,069	40,729	32,340	11,373
Demir ve çelik ürünleri	584	1,864	3,280	9,801	10,099	4,070
Diğer metaller	203	799	713	1,733	1,701	1,343
Silah, mühimmat	33	53	120	200	810	497
Tütün, likör, şeker	308	501	626	914	3,034	1,007
Deri ve deri ürünleri	37	101	200	632	476	235
Kitap	33	80	131	309	397	305
Makine	101	724	1,529	4,558	9,182	5,689
Kimyasal	67	232	683	1,309	2,559	2,424
Kömür, kok, vs.	36	298	129	177	25	2
Lokomotif, demiryolu vagonları	10	155	867	2,200	3,429	515
Kağıt, kağıt ürünleri	1	110	167	513	988	537
Elektrik mühendisliği ürünleri	-	145	76	362	1,347	1,071
Sabun	-	22	114	433	1,010	444
Alet edevat	-	13	219	504	791	562
Kauçuk ürünler	-	13	67	95	200	125
Çimento	-	8	52	242	255	89
Gemi	-	-	288	260	125	37
Motorlu araç ve parçaları	-	-	-	679	1,945	1,745
Diğer Mallar	524	1,326	1,786	4,623	7,595	4,639
Toplam	9,128	22,405	30,116	70,273	78,308	36,728

Kaynak: (Schlote, 1952; Akt. Brown, 1994: 103)

İngiltere, Hindistan'ı yalnızca sanayi mallarının pazarı yapmakla kalmamış bu pazardan maksimum fayda elde etmek için de çeşitli ticari politikalar uygulamıştır. Bu politikalardan biri, Hindistan'ın başka ülkelerle ticari ilişkilerine yönelik ticari kısıtlamalar getirilmesi olmuştur. Henry J. Tozer'in (Tozer, 2017; Akt. Çakaş, 2019) deyişiyle, İngiltere, Hindistan ekonomisini kendi lehine kontrol altına alabilmek için, kendisi dışında ve kendisinin izni olmadan üçüncü ülkelerle yapacağı her türlü ticareti yasaklamıştır. Bu ticari tekel, İngilizlere dünyanın en büyük pazarlarından biri olarak kabul edilebilecek Hindistan pazarını kontrol etme ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanma hakkı vermiştir (s. 214-5). Yine bu uygulamayla, Hindistan'ın İngiltere'ye uluslararası pazarda, özellikle tekstil ürünleri alanında ciddi bir rakip olma riski ortadan kaldırılmıştır.

İngiltere'nin Hindistan pazarına yönelik bir diğer ticaret politikası, gümrük tarifelerini kendi çıkarlarına uygun şekilde düzenlemek olmuştur. 1813 yılında, İngiltere'ye gelen Hint pamuklu ve ipeklileri üzerine yüzde 70, yüzde 80, hatta kimi kez yüzde 400 gibi yüksek gümrük tarifeleri konulmuş, bazı türlerin İngiltere'ye girişi de tamamen yasaklanmıştır. İngiliz fabrikalarının ürettiği mallar ise Hindistan'a yüzde iki buçuk gibi çok düşük bir gümrük tarifesiyle girme imkânı bulmuştur. Bu düzenleme kısa zamanda sonuç vermiş, 1813'te Kalküta'dan Londra'ya iki milyon altın İngiliz lirası değerinde pamuklu dokuma gönderilirken 1830 itibarıyla Londra'dan Kalküta'ya gönderilen pamuklu dokuma miktarı aynı seviyeye ulaşmıştır. Böylece, Hint kumaşlarının İngiliz fabrikalarını güç duruma sokma ihtimali ortadan kalkmıştır (Bayur, 1987: 300-1). Aynı şekilde, düşük gümrük tarifeleri üzerinden son derece ucuz hammaddeler İngiliz fabrikalarına aktarılmıştır. Hint toplumu da İngilizlerin düşük

maliyetli makine ürünlerine bağımlı hale getirilmiş, Hint üreticiler ise tabi oldukları yüksek tarifelerden büyük zarar görmüştür. Dahası, Romesh Dutt'un (1906: x-xi) ifadesiyle, İngilizler, XIX. yüzyıla girerken "haksız bir kıskançlıkla" hareket etmiş ve Hindistanlı imalatçıların Japon ve Çinli imalatçılarla rekabet etmesini engellemek üzere Hindistan'daki pamuklu kumaş üretimine özel tüketim vergisi getirmiştir.

İngilizlerin Hindistan'ı kârlı bir hammadde ve pazar kaynağı olarak kullanmak üzere uyguladığı bir diğer politika da yerli üreticinin korunmasını engelleyen serbest ticaret dayatması olmuştur. Korumacı, müdahaleci ve milli bir ekonomi politikasına dayanan merkantilist iktisat çağında, Avrupalı devletlerin hâkim anlayışı sömürgelere dayalı ekonomik büyüme ve kendi kendine yeterlilik şeklindedir. İngiltere de kendi geleneksel üretim yapılarının zarar görmemesi için Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 1840'ların ortalarına kadar korumacı politikalar uygulamıştır. Fakat yine 1840'larda daha kendisi bile serbest ticarete tam olarak geçmemiş olan İngiltere, Hindistan'a serbest ticaret rejimini dayatmış ve Hint üreticilerin İngiltere'den yapılan ithalatlara karşı herhangi bir korumaya sahip olmasını engellemiştir (Bagchi, 1976: 137; Parthasarathi, 2010: 275, 284; Şahin, 2015: 854). Böylece, İngilizlerin düşük maliyetli makine tekstilleriyle rekabet edemeyen Hindistanlı tekstil üreticileri kendi ülkelerinde herhangi bir devlet korumasından mahrum bırakılmış, bu da Hindistan'ın İngiliz sanayi ürünleri için cazip bir pazar haline getirilmesini kolaylaştırmıştır.

4.4. Hindistanlı Sözleşmeli Ucuz İşgücü

XVIII. yüzyılda Atlantik köle sistemiyle sağlanan ücretsiz köle emeğiyle edinilen zenginlik, Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde İngiltere'nin ekonomik olarak güçlenmesinde kritik rol oynamıştır. İngilizlerin 1834'te köleliği kaldırmasıyla birlikte ülkede akut bir işgücü sakıntısı yaşanmıştır. Bu süreçte, İngilizler, kölelerden boşalan yeri sözleşmeli ucuz işçilerle doldurma yoluna gitmiştir. Mukherjee'nin (2010: 78) deyişiyle, Karayipler, Mauritius, Fiji, Güney Afrika, Malaya, Sri Lanka, Burma gibi sömürgelerdeki plantasyonlarda yol, demiryolu gibi yapıların inşasında çalışmaya yönelik işgücü ihtiyacını karşılayan ülkelerden biri Hindistan olmuştur.

Sözleşmeli işçilik sistemi, göç acentelerinin plantasyon kapılarına kadar getirip plantasyon sahiplerine sunduğu ucuz ve örgütsüz işçilerle oluşturulmuştur. Hindistan'daki birçok işkolunun sona erdirilmesiyle sayıları hızla artan milyonlarca yoksul Hindistanlı, simsarlar üzerinden yapılan işçi alımları sonucunda bu sisteme dâhil edilmiş ve sözleşmeli işçi olarak dünyanın çeşitli yerlerine taşınmıştır. 1834-1937 yılları arasında, yaklaşık 30 milyon Hindistanlı, sözleşmeli işçi olarak diğer İngiliz sömürgelerine gönderilmiştir. Plantasyon sahipleri, İngiliz sömürgelerindeki emek yoğun işlerde hizmet vermesi için Hint işçilerle beşer yıllık sözleşmeler yapmıştır. Hint işçiler çalışacakları yerlere götürülürken yüksek ölüm oranlarına maruz kalmıştır. 1856-7 yılları arasında Kalküta'dan Batı Hint Adaları'na sözleşmeli işçi taşıyan on iki gemideki ortalama ölüm oranı yüzde 17,27 olarak tespit edilmiştir. Sözleşmeli işçiler, plantasyona girdikten sonra da neredeyse kölelik şartlarında çalıştırılmıştır. Uzun çalışma saatleri, yetersiz barınma, açlık, sözleşme şartlarının acımasız bir şekilde uygulanması gibi yollarla suiistimallere maruz kalmışlardır. Hatta İngiltere'de, sözleşmeli işçiliğin köleliğin kılık değiştirmiş biçimde devam etmesi olduğu yolunda itirazlar yükselmiştir. Bu itirazları yapanlardan biri İngiliz sömürgeler bakanıdır. Söz konusu bakan, 1840 yılında, sözleşmeli Hint işçi ticaretinin kolayca "yeni bir kölelik sistemi" haline gelebileceği uyarısında bulunmuş, Hindistan naibi ise sözleşmeli işçiliği bir tür "cebri çalıştırma" olarak nitelendirerek bu çalışma biçimiyle kölelikle arasındaki farkın çok az olduğunu söylemiştir (Darwin, 2009: 5; de Schweinitz, 1983: 155-6; Northrup, 1995: 5; Roopnarine, 2016: 16).

Önemli bir bölümünü Hintlerin oluşturduğu sözleşmeli işçilerin İngiltere'nin ekonomik refahının sürmesinde önemli bir katkıda bulunduğu açıktır. Prabir Bhattacharya'nın ifadesiyle, Hindistanlı göçmen emeğinin ürettiği fazlanın çoğu yatırımlara aktarılmış, Hint göçmenlerin gittiği ülkelerdeki gelir artışı sayesinde İngiliz imalat pazarı büyümüş, birçok İngiliz için doğrudan ve dolaylı olarak istihdam imkânı doğmuştur. Ayrıca, ucuz sözleşmeli Hint işçilerin ürettiği çıktıdan kaynaklanan ticaretle ilişkili büyük "görünmez" gelirler elde edilmiş, bu gelirler de Londra, Glasgow ve Liverpool'daki bankacı, sigortacı, nakliyeci ve tüccarlara aktarılmıştır (2021). Başka bir deyişle, sözleşmeli işçilerin maruz kaldığı

ağır çalışma ve hayat şartlarıyla faturasını ödediği zenginlik İngiltere'nin sanayileşme sürecinde ekonomisini rahatlatan faktörlerden biri olmuştur.

5. Hindistan Ekonomisinde Büyük Gerileme

Hindistan, İngiliz hâkimiyetine girmeden önce dünyanın en zengin coğrafyalarından biridir. Hem baharat yolunun başlangıcı olması nedeniyle hem de ürettiği mallar sayesinde dünya pazarlarıyla ilişki içindedir. Avrupa ve Asya'daki diğer ülkelere kıyasla çok daha sanayileşmiş durumda olan, üretimi, tüccarları, iş adamları, bankacıları ve maliyecileri bulunan, gemi inşa eden, uluslararası düzeyde kara ve deniz ticareti yapan bir ülkedir. Pamuk, yün, keten ve ipekten yapılan kaliteli dokuma ürünleri, zarif mücevherleri, kıymetli taşları, her çeşit, kalite, renk ve şekildeki çömlek, porselen ve seramikleri, demir, çelik, gümüş ve altınlarıyla uluslararası düzeyde ün kazanmıştır. XVIII. yüzyılın başında, Hindistan'ın dünya ticaretindeki payı yüzde 24'tür. Bu miktar, neredeyse Avrupa ticaretinin tamamına eşittir. Aynı dönemdeki İngiliz GSYİH'sinin yaklaşık sekiz katıdır (bkz. Tablo 7). İngiltere ve Fransa'nın ticaret korsanlarını çeken şey de Hindistan'ın XVIII. yüzyıldaki bu zenginliği olmuştur (Durant, 1930; Tharoor, 2023: 28-9; Vural, 2022: 710).

Tablo 7. 1500-2001 arasındaki dünya GSYİH'sinin dağılımı

Ülke	1500	1700	1820	1870	1913	1950	1973	2001
İngiltere	1.1	2.9	5.2	9.0	8.2	6.5	4.2	3.2
Batı Avrupa	17.8	21.9	23.0	33.0	33.0	26.2	25.6	20.3
ABD	0.3	0.1	1.8	8.8	18.9	27.3	22.1	21.4
Çin	24.9	22.3	32.9	17.1	8.8	4.5	4.6	12.3
Hindistan	24.4	24.4	16.0	12.1	7.5	4.2	3.1	5.4
Asya (Japonya hariç)	61.9	57.7	56.4	36.1	22.3	15.4	16.4	30.9

Kaynak: (Maddison, 2006: 641)

İngiltere'nin uyguladığı ticaret politikaları sonucunda, Hindistan ekonomisi İngilizlerin çıkarları yönünde manipüle edilerek büyük güç kaybetmiştir. Özellikle Hindistanlı el dokumacıları, İngilizlerin ucuz makine ürünleriyle rekabet edemeyerek hem dünya pazarlarında hem de iç pazarda ağır darbe yemiştir. Hindistan'ın el tezgahlarında üretilen giysilerden daha ucuz ve kaliteli olan İngiliz tekstil ürünleri, büyük miktarlarda ithal edilerek Hindistan'daki kumaş tüketiminin yaklaşık %60'ını karşılamıştır. Bu ise Hindistan'ın dokumacılık üretiminin yok olmasına ve ardından yüz binlerce meslek erbabının işsiz kalmasına neden olmuştur. Ancak ucuz İngiliz ürünleri karşısında işsiz kalan tek kesim dokumacılar olmamıştır. Marangoz, demirci, ayakkabıcı gibi zanaatkârlar da işini kaybetmiştir (Joshi, 1957; Akt. Porter, 2004: 45; Karmakar, 2015: 286; Luraghi, 1975: 161-2; Parthasarathi, 2010: 284; Tharoor, 2023: 32). Zira bu üreticiler, İngilizlerin serbest ticaret dayatması nedeniyle onlardan gelen ucuz sanayi mallarına karşı herhangi bir devlet korumasından yoksun bırakılmıştır.

İngilizlerin ülkedeki ticaret ve zanaat sistemlerini çökertmesi nedeniyle, işini kaybedip çaresiz kalan Hint halkının büyük bölümü tarım işçiliğine yönelmiş ve halihazırda toprağını işleyen köylülerin kapısına dayanmıştır. Bu da kırsal kesimde işgücü ücretlerinin düşmesine ve yığılmaya neden olmuştur. Dahası, ülkedeki el dokumacılığı çökmeden önce, Hint çiftçi ailelerde, erkek tarlada çalışırken kadınlar genellikle evde dokumacılık yapmakta, hava şartları ya da kuraklık nedeniyle tarım geliri azalırsa bu açığı dokumacılıktan elde ettikleri gelirle ikame etmektedir. El dokumacılığının çökmesi bu imkânı ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yığılma, işgücünün ucuzlaması ve kıtlıklar neticesinde on binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Hartwell, 2017; Tharoor, 2023: 34-5; Vural, 2022: 713).

İngilizlerin Hint ekonomisine darbe vuran ticari politikalarından biri de gemicilik alanında kendini göstermiştir. Doğu Hindistan Şirketi ülkeyi kontrolü altına almadan önce Bengal, Masulipatnam, Surat ve Kalküta ile Quilon'un Malabar limanları Hindistan'ın önemli gemi yapım merkezleridir. Hindistan gemileri, Umman Denizi'yle Bengal Körfezi arasında çalışmaktadır. XVII. yüzyılın başında, Bengal filosunda her biri dört veya beş yüz ton ağırlığında dört ila beş bin arasında gemi bulunmaktadır. Bu gemiler Bengal'de üretilmiş ve yine Bengal'de kullanılmıştır. Mal taşımacılığının yoğunluğu nedeniyle

gemi sayısı XVIII. yüzyılın ortalarına kadar daha da artmıştır. Ancak, Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ı kontrol etmeye başlar başlamaz İngiliz gemilerine ticaret yollarında tekel hakkı vermiş, böylece rekabeti ortadan kaldırmıştır. Tekel hakkı verilen yollardan bazıları Hint tüccarların kullandığı yollardır. Üstelik Hindistan limanlarına gelip giden Hint gemilerine de yabancı gemiler gibi gümrük vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Böylece yerli gemicilik sanayii her şeyden dışlanmıştır. Hindistan gemileri, sadece belli sahiller arasında yerli tüketicilere düşük değerli yerli mallar taşımaya mecbur bırakılmıştır (Tharoor, 2023: 58). Bu da Hint gemiciliğini yok olmanın eşiğine getirmiştir.

Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkimiyet kurmasıyla birlikte yaşanan durgunluk ve takip eden çöküş dönemlerinden sonra, Hint gemi yapımcılığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Bengal'de yeniden canlanmıştır. Bunun sebebi, İngiliz müteşebbislerin gemilerini Hint işçilerini kullanarak Kalküta'da yaptırmanın daha kârlı olduğunu fark etmesidir. İngilizler, fiyat avantajı ve dayanıklılıkları nedeniyle gemilerini Hindistan'da üretmeye başlamış, bu da XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiliz gemi yapım sektöründe işsizliğin artmasına yol açmıştır. Bunun üzerine, İngiliz Parlamentosu, 1813 ve 1814'te yasal düzenlemeler yaparak İngiliz şirketlerin Hindistan'da gemi yaptırması ve denizcilik faaliyetleri yürütmesi avantajını ortadan kaldıracak önlemler almış ve Hindistan'ın güçlü gemicilik sektörü çökmüştür (Tharoor, 2023: 59-61). Başka bir deyişle, İngiliz gemiciliğinin zarar görmemesi için Hint gemiciliği yok edilmiştir.

Görüldüğü üzere, İngilizlerin kontrolü Hindistan'ın zanaat, tarım ve ticaret alanlarının tümünde büyük bir gerilemeye neden olmuştur. İngiliz yazar William Digby, Hindistan'da XIX. yüzyılda yaşanan ekonomik çöküntünün net karşılığının 4.187.922.732 sterlin olduğunu söylemiştir. Bu tutar, daha sonra Minhaz Merchant'ın yaptığı hesaplamalarla elde ettiği rakamın sadece dokuzda biridir ve XIX. yüzyılla sınırlıdır. XX. yüzyıl daha da kötüsüne tanıklık etmiştir (Tharoor, 2023: 53). Bahsedilen düşüş Tablo 7'de açıkça görülmektedir. Tabloya göre, Hindistan GSYİH'si XVIII. yüzyılda İngilizlerin ülkede hâkimiyet kurmasından itibaren düşmeye başlamıştır. Bağımsızlığını kazandığı XX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Hindistan GSYİH'sinin dünyadaki oranı, XVIII. yüzyıldaki oranın altıda biri olacak kadar düşmüştür.

Kapitalizmde ilksel birikim süreci veya sanayileşmenin ilk aşaması, Mukherjee'nin deyişiyle, her zaman acı verici bir süreçtir. Zira, yatırım için kullanılacak ilk sermaye yükünün işçi sınıfının veya köylülüğün sırtında toplanması gerekir. Ancak, İngiltere ve diğer metropol ülkeler sömürge halklarından ticaret fazlası çekebildikleri ölçüde, bu geçiş döneminin faturasını kendi işçi sınıflarına ve köylülerine yüklemek zorunda kalmamıştır (2010: 76). Başka bir deyişle, İngilizler, Hindistan örneğinde yaşandığı üzere, sanayileşmenin kendi geleneksel imalatçıları üzerinde yaratabileceği çöküşü sömürge ülkelerin geleneksel üreticilerine yüklemiştir.

Yaşanan ekonomik çöküntü ağır insani felaketlere de yol açmıştır. Will Durant, 1930 itibarıyla besin yetersizliği yaşayan Hindistanlı sayısını 40 milyon olarak bildirmiştir. Yetersiz beslenmenin enfeksiyonlara karşı direnci azaltması nedeniyle, yurtdışından gelen vebadan dolayı 1901'de 272 bin, 1902'de 500 bin, 1903'te 800 bin, 1904'te de bir milyon kişi hayatını kaybetmiştir. 1921 itibarıyla, Bombay'daki bebek ölüm oranı binde 666 olmuştur. Bengal'de doğan çocukların yarısı sekiz yaşına gelmeden ölmektedir. Hindistan'ın genelinde ölüm oranı yılda binde 32'dir. Oysa aynı oran İngiltere'de binde 13, ABD'de binde 12'dir. 1770'ten 1900 yılına kadar geçen sürede açlıktan ölen Hindistanlı sayısı ise 25 milyondur. Bu kıtlıkların arkasında İngilizlerin yarattığı korkunç sömürü sistemi bulunmaktadır (1930). İngilizler 1947'de Hindistan'ı nihayet terk ettiklerinde geride yaşam beklentisinin yalnızca 26,6 yıl olduğu ve nüfusun yüzde 55'inin uluslararası yoksulluk sınırının altında yaşadığı bir toplum bırakmıştır (Washbrook, 2012: 48-9). Hindistan'ın ekonomik çöküş yaşadığı bu süre zarfında İngiliz sanayisi ve ticareti gelişmiş, zenginleşen İngiltere dünyanın en güçlü ülkesi haline gelmiştir.

6. Sonuç

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin zenginliğinin kaynağı sıklıkla Sanayi Devrimi olarak açıklanır. Sanayi Devrimi'nin işgücü verimliğini ve kişi başına düşen geliri artırarak ülkeleri zenginleştirdiği doğrudur. Ancak zenginliğin gerekçesi olarak sunulan Sanayi Devrimi'nin kaynağının ne olduğu sorusu da önemlidir. Farklı disiplinlerden bilim insanlarının uzun zamandır tartıştığı bu sorunun

İngiltere'deki Sanayi Devrimi için verilen cevaplarından biri, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyanın beşte birini hâkimiyeti altına alacak güce ulaşmış olan İngilizlerin sömürgelerinden elde ettiği zenginlik olduğudur. Bu açıklama, çalışma kapsamında benimsenen görüşle de paralellik taşımaktadır.

Çalışmada, Hindistan'ın yaklaşık iki yüzyıl boyunca kontrolü altında olduğu İngiltere'nin sanayileşme sürecine mali kaynak, ucuz hammadde, uygun pazar ve ucuz işgücü temin ederek katkıda bulunduğu iddia edilmiştir. Bu iddia, İngiltere'nin yıllık faaliyet raporları gibi birincil kaynaklar ve başka araştırmaların sonuçlarına yer veren ikincil kaynaklar üzerinden sorgulanmıştır. Çalışmada ayrıntıları verilen bulgular temelinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nde artan sermaye ihtiyacı, önemli ölçüde Hindistan'dan elde edilen gelirlerle karşılanmıştır. Örneğin, 1757-1780 yılları arasında sadece Bengal'den İngiltere'ye 34,5 milyon sterlinlik bir kaynak aktarılmış ve bu tutar, buhar motorları ile tekstil teknolojisine yapılan yatırımlarda kullanılmıştır. Hindistan halkına uygulanan ağır vergiler de İngiltere'ye devasa nakit akışı sağlamıştır. 1765-1938 yılları arasında yaklaşık 45 trilyon dolara denk gelen vergi tutarı, İngiltere'nin demir, katran, kereste gibi stratejik malzeme alımlarını finanse etmiştir. Ayrıca, İngilizlerin Hindistan'ı kontrolü sayesinde nakliye, sigorta, bankacılık ve yabancı yatırımlardan elde ettiği "görünmez kazançlar" da İngiltere'nin ticaret dengesine ve sterlinin değerinin korunmasına önemli katkıda bulunmuştur.

İngiltere, sanayileşme sürecinde ihtiyaç duyduğu ucuz hammaddelerin önemli bir kısmını Hindistan'dan temin etmiştir. Bu doğrultuda, Hint köylüleri, İngiliz yönetiminin müdahalesiyle geçimlik tarımdan vazgeçirilerek afyon, pamuk, buğday gibi ihracata yönelik ticari ürünler yetiştirmeye zorlanmıştır. Böylece İngiliz sanayicileri düşük maliyetli ve yeterli miktarda hammaddeye ulaşabilmiştir. Ülkede kurulan demiryolu şebekesi de bu hammaddelerin kıyı bölgelerine taşınarak İngiltere'ye ihraç edilmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak demiryolu şebekesiyle Hindistanlılara hizmet etmekten ziyade İngilizlerin ticari çıkarları gözetilmiştir.

Hindistan, İngiltere'nin sanayileşme sürecinde ürünlerini satacağı pazar ihtiyacını karşılamada da kritik bir rol oynamıştır. İngilizler, Hindistan'ın başka ülkelerle ticari ilişkilerine kısıtlamalar getirerek ve gümrük tarifelerini kendi çıkarlarına göre düzenleyerek Hint pazarından maksimum fayda sağlamıştır. Hindistan'ın pamuklu ve ipekli dokumalarına yüksek, İngiliz dokumalarına ise düşük tarifeler uygulanması, Hint dokumacılık sektörüne büyük zarar vermiştir. Bu tür uygulamalar, daha önce uluslararası pazarlarda rağbet gören dokumalar yapan Hint halkının İngiliz sanayi mallarının ana tüketicisi haline gelmesine neden olmuştur. Hint üreticilerin İngiliz ithalatına karşı korunmasını engelleyen bir ticaret politikası da İngilizlerin 1840'larda Hindistan'a serbest ticaret rejimi dayatması olmuştur.

İngiltere'nin 1834'te köleliği kaldırdıktan sonra yaşadığı işgücü sıkıntısının giderilmesinde Hindistan'dan temin edilen ucuz sözleşmeli işçiler büyük rol oynamıştır. Yaklaşık 30 milyon Hintli, başta Karayipler, Mauritius ve Güney Afrika olmak üzere İngiliz kolonilerine gönderilerek oralardaki plantasyonlarda köleliğe benzer şartlarda çalıştırılmış ve İngiltere'nin ekonomik refahının sürmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü üzere, Hindistan'daki 190 yıllık İngiliz hâkimiyeti, İngiltere'nin sanayileşme sürecine büyük katkıda bulunmuştur. Fakat aynı süreçte, İngilizlerin Hindistan'a yönelik ticari politikaları Hint ekonomisinin büyük ölçüde gerilemesine yol açmıştır. Durant'ın ifadesiyle, "vergilendirmeyle toprak, tarifelerle sanayi, yabancı kontrolüyle ticaret harap edilmiş, buna Hindistan'dan her yıl milyonlarca doların çekilmesi de eklenince" (1930), Hint ekonomisi büyük ölçüde zarar görmüş ve ülke yoksulluğa sürüklenmiştir. İngiliz sömürgesi olmadan önce zengin bir coğrafyası ve güçlü bir ekonomisi olan Hindistan, İngiltere sanayisinin ihtiyaçları doğrultusunda bir tarım ülkesi olmaya zorlanmış, ağır vergiler, orantısız gümrük tarifeleri ve İngiliz çıkarlarını gözeten ticari kısıtlamalar üzerinden ekonomisi ağır bir süreç yaşamıştır. İngiltere ise bu süreçte Hindistan kaynaklarının da katkısıyla sanayisini geliştirmiş, ekonomisini rahatlatmış, zenginleşmiş ve dünyanın en güçlü ülkesi haline gelmiştir. Tharoor'un (2017: 2) deyişiyle, İngilizler, "Ganj Nehri'nin kıyılarından zenginlikleri bir sünger gibi toplayıp Thames Nehri'nin kıyılarına akıtmıştır".

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Adams, B. (1943). *The law of civilization and decay: An essay on history*. New York: Alfred A Knopf.

Ajei, M. and Flikschuh, K. (2014). Colonial mentality: Kant's hospitality right then and now. K. Flikschuh ve L. Ypi (Ed.), *Kant and colonialism* (s. 145–169) içinde. Oxford: Oxford University Press.

Allen, R.C. (2009). *The British Industrial Revolution in global perspective*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Aslan, A. (2006). *Tom Stoppard ve sömürge kavramı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Bagchi, A. K. (1976). De-industrialization in India in the nineteenth century: Some theoretical implications, *The Journal of Development Studies, 12*(2), 135-164.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi, Cilt III (*2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Berger, M. S. (2014). *A brief history of Islam in Europe. Thirteen centuries of creed, conflict and coexistence*. Leiden: Leiden University Press.

Bhattacharya, P. (2021). India in the rise of Britain and Europe: A contribution to the convergence and great divergence debates. *Journal of Interdisciplinary Economics, 33*(1), 24-53. https://doi.org/10.1177/0260107920907196.

Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin dünya modeli: Coğrafi yayılmacılık ve Avrupa-merkezci tarih*. (B. Serbun, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bolat, B. ve Ayaz, R. (2021). Sömürgeciliğin tarihsel seyri ve XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinin kodları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 115-139. https://doi.org/10.46955/ankuayd.1028330.

Brown, J. M. (1994). *Modern India: The origins of an Asian democracy* (2. Baskı). Oxford: Oxford University Press.

Bulgur, D. (2004). Ticaretten sömürgeciliğe XIX. yüzyılda Hindistan ve İngiliz hâkimiyeti. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 17*, 63-102.

Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında Hindistan ile Ortadoğu arasındaki tarihi bağlar ve güncel ilişkiler. *Gazi Akademik Bakış, 2*(3), 65-80.

Çakaş, C. Ö. (2019). 18'inci yüzyıldan 21'inci yüzyıla Britanya'nın Akdeniz politikasının realist bakış açısı ile analizi. *Journal of Human and Social Sciences, 2*(1), 205-229.

Customs House (1872). *Annual Statement of The Trade of Tie United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the Year 1871.* London: George Edward Eyre And William Spottiswoode.

Customs House (1877). *Annual Statement of The Trade of Tie United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the Year 1876.* London: George Edward Eyre And William Spottiswoode.

Darwin, J. (2009). *The empire project: The rise and fall of the British world-system 1830–1970.* Cambridge: Cambridge University Press.

Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılabı*. (T. Güran, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

De Schweınıtz Jr, K. (1983). *The rise and fall of British India: Imperialism as inequality*. London: Routledge.

Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinde Hindistan'ın yeri ve önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(3), 839-847. https://doi.org/10.21547/jss.320177.

Durant, W. (1930). *The case for India*. New York, NY: Simon and Schuster.

Dutt, R. (1906). *The economic history of India under early British rule- From the rise of the British power in 1757 to the accession of Queen Victoria in 1837* (2. baskı). London: Routledge & Kegan Paul.

Esteban, J. (2001). The British balance of payments, 1772-1820: India transfers and war finance. *The Economic History Review, 54*(1), 58-86.

Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*. London ve New York: Routledge.

Frank, A. G. (1978). *World accumulation 1492-1789*. New York: Algora.

Griffin, E. (2010). *A short history of the British Industrial Revolution*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Günarslan, H. (2020). Avrupalıların Doğu ticareti mücadelesi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi´nin kurulması. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 44*(2), 101-126.

Güran, T. (2013). *İktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Habib, I. (2022). *Essays in Indian history: Towards a Marxist perception* (15. Baskı). New Delhi: Tulika.

Hartwell, R. M. (2017). *The causes of the Industrial Revolution in England*. London: Routledge.

Hickel, J. (2021). *Çoğu zarar azı karar: Dünyayı küçülme kurtaracak*. (D. Keskin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve imparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.) (2. baskı). Ankara: Dost Kitabevi.

Hobson, J. A. (2005). *Imperialism: A study*. New York: Cosimo.

Holdrege, B. A. (2010). The politics of comparison: Connecting cultures outside of and in spite of the West. *International Journal of Hindu Studies, 14*(2-3): 147-175.

Horn, J. (2016). *The industrial Revolution: History, documents and key questions*. Santa Barbara, Denver: ABC-CLIO.

Hudson, P. (1992). *The Industrial Revolution*. London: Edward Arnold.

Inikori, J. E. (2002). *Africans and the Industrial Revolution in England: A study in international trade and economic development*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karakaya, İ. ve Nazari, M. İ. (2023). Hindistan-Pakistan çatışmasında Keşmir sorunu. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi, 7*(3), 1-22. http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.1.

Karmakar, K. G. (2015). Colonial rule and its effects on India's rural economy. *Journal of South Asian Studies, 3*(3), 227-288.

Kavas, A. (2009). Sömürgecilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, Cilt 37*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kumar, S. (2017). Contribution of western culture in nationalism of India. *International Journal of History and Cultural Studies, 3*(4), 22-25.

Kuruloğlu, F. (2014). *İngiliz emperyalizmi bağlamında Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerini yeniden düşünmek.* Uluslararası savaşan devletlerin tarihçilerinin gözüyle 100. yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu bildiri kitapçığı, Cilt 1 (s. 103-124) içinde. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.

Kuş Büyüktaş, C. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kuruluş aşamasında İngilizlerin Hindistan'a yerleşme çabaları. *Mavi Atlas, 7*(2), 275-293. https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.622262.

Luraghi, R. (1975). *Sömürgecilik tarihi* (H. İnal, Çev.). İstanbul: E Yayınları.

Maddison, A. (2006). *The world economy*: *Vol I, A millennial perspective, Vol II, Historical statistics,* New Delhi: OECD.

Mingay, G. E. (2002). *A social history of the English countryside*. London and New York: Routledge.

Mokyr, J. (2002, Kasım 8-10). *The enduring riddle of the European miracle: the enlightenment and the Industrial Revolution.* The University of California Conference on Economic Convergence and Divergence in Historical Perspective, Irvine, California.

Moore, R. J. (1989). India and the British Empire. C. C. Eldridge (Ed.), *British imperialism in the nineteenth century* (s. 65–84) içinde. London: Macmillan.

More, C. (2000). *Understanding the Industrial Revolution*. London and New York: Routledge.

Mukherjee, A. (2010). Empire: How colonial India made modern Britain. *Economic and Political Weekly, XLV*(50).

Northrup, D. (1995). *Indentured labor in the age of imperialism, 1834–1922*. New York: Cambridge University Press.

O'Brien, P. K. (1988). The costs and benefits of British imperialism 1846-1914. *Past & Present, 120*, 163–200.

O'Brien, P. ve Keyder, Ç. (2011). *Economic growth in Britain and France 1780-1914*. London: Routledge.

Özcan, A. (2014). İngiliz sömürgeciliği. A. Özcan (Ed.). *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)* içinde (s. 2-22). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Özensoy, A. U. (2019). 15 ve 16. yüzyıllarda sömürgecilik hareketleri, Fiyat Devrimi ve sömürgecilik ideolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 5*(3), 819-834.

Parthasarathi, P. (2010). Trade and industry in the Indian subcontinent, 1750-1913. J. Horn, L. N. Rosenband ve M. R. Smith (Ed.), *Reconceptualizing the Industrial Revolution* (s. 271-290) içinde. Cambridge: The MIT Press.

Porder, B. (2004). *The lion's share: A short history of British imperialism, 1850–1995* (4. Baskı). Harlow: Pearson.

Roopnarine, L. (2016). Trans-colonial migration during East Indian indentured servitude in British Guiana and Trinidad. M. Hassankhan ve L. Roopnarine (Ed.), *The legacy of Indian indenture:*

Historical and contemporary aspects of migration and diaspora (s. 15-36) içinde. London: Routledge.

Roy, T. (2019). *How British rule changed India's economy: The paradox of the Raj*. London: Palgrave.

Saul, R. B. (1960). Studies in British overseas trade. Liverpool: Liverpool University Press.

Schlote W. (1952). *British overseas trade from 1700 to the 1930s*. Oxford: Blackwell Press.

Siddiqi, A. (2005). Pathways of the Poppy. M. Thampi (Ed.), *India and China* in *the Colonial world* içinde (s. 21-32). New Delhi: Social Science Press.

Stein, B. (2015). *Hindistan tarihi.* (M. Günay, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

Stearns, P. N. (2021). *The Industrial Revolution in world history*. New York: Routlege.

Şahin, İ. (2015). Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin Akdeniz politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4*(4), 838-859. https://doi.org/10.15869/itobiad.78344.

Tharoor, S. (2017). *Inglorious empire: What the British did to India*. London: Penguin Books.

Tharoor, S. (2023). *Utanç imparatorluğu: İngilizler Hindistan'da ne yaptı?* (Y. S. İnanç, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.

Thiaw, I. and Mack, D. L. (2020). Atlantic slavery and the making of the modern world: Experiences, representations, and legacies. *Current Anthropology, 61*(22): 145–58. https://doi.org/10.1086/709830.

Topal, K. (2014). *19. yüzyılda İngiltere'nin Türkistan siyaseti*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Van Zanden, J. L. (2008). The road to the Industrial Revolution: Hypotheses and conjectures about the medieval origins of the 'European Miracle'. *Journal of Global History, 3*(3), 337-359.

Vural, S. (2022). 1857 Hint ayaklanmasının ekonomik sebepleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (30)*, 703-717. https://doi.org/10.56597/kausbed.1199347

Washbrook, D. (2012). The Indian economy and the British Empire. D. Peers ve N. Gooptu (Ed.), *India and the British Empire* (s. 44-74) içinde. Oxford: Oxford University Press.

Williams, E. (2021). *Capitalism and slavery* (3. Baskı). North Carolina: University of North Carolina Press,

Woodruff, W. (2006). *Modern dünya tarihi: Başlangıçtan günümüze dünyada olup bitenler için rehber*. (H. Vardar ve A. Vardar, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.

Wyatt, L. T. (2009). *The Industrial Revolution: Greenwood guides to historic events (1500 -1900).* Westport: Greenwood Publishing.

Extended Summary

Introduction

It is thought that one of the important factors that made the British Industrial Revolution possible was the resources that Britain obtained from its colonies. Britain's manipulation of the resources of India, which Britain ruled for nearly two centuries, in line with its own interests played an important role in the realization of the British Industrial Revolution. British trade policies in India, such as disproportionate tariffs, forced agriculture, heavy taxation, trade restrictions and the imposition of free trade, ensured that the economic balance between the two countries was almost entirely in favour of Britain. As a result of these policies, a significant portion of the cheap raw materials, convenient markets, cheap labour and financial resources that Britain needed in the industrialization process were supplied from India. Thanks to the enormous wealth transferred from India to Britain, the latter was able to meet the capital needs of the industrialization process, strengthen its economy and control its balance of payments. However, as a result of the same policies, India's economy, which had been strong before British rule, collapsed and the country was condemned to a deep poverty, with millions starving to death. This is also the main claim of this paper which tries to reveal that one of the important factors that made the Industrial Revolution possible was the British trade policies towards colonial India and that these policies led to a severe economic devastation in India.

The Industrial Revolution in Britain

The Industrial Revolution refers to the absolute growth of industry relative to the agricultural and service sectors and refers to the transition from an economy based on agriculture and crafts to a factory-scale and machine-based economy. This process started in Britain in the mid-eighteenth century with technological innovations and environmental factors such as the steam engine and mechanical spinning, and then spread to other Western European countries.

There are various explanations as to why Britain was the first country that carried out its Industrial Revolution. These explanations include scientific and technological innovations, high labour wages, access to cheap coal, favourable social and intellectual conditions, and colonialism. Many authors such as James M. Blaut, Walter Rodney, Immanuel Wallerstein and Eric Williams have argued that colonialism was the decisive factor in the Industrial Revolution and that Western European countries industrialized on the basis of the profits made from their colonies.

European colonizers profited from their colonies in various ways such as valuable minerals and low-cost slave labour. Colonies were also important markets and sources of raw materials for European countries. By applying trade restrictions in its colonies, Britain both sold its own goods to the colonies and transferred the resources of the colonies to its own territory. The fact that colonialism reached its peak in the eighteenth century is an indication of this situation. The most important Asian country that Britain added to its sphere of influence in this century was India.

Britain's Colonization of India

Britain began to take control of India with the establishment of the East India Company in 1600. The company, which was initially established for commercial purposes, transformed into a political power in time and established commercial bases in Indian territories and had its own army and diplomats. Britain struggled against its rivals such as Portugal, Spain and especially France to seize the dominance in India. The victory over France in the Seven Years' War consolidated Britain's control over India. Britain always prioritized India among its colonies and established an extensive logistical network to ensure the security of the routes to this country. India was an inexhaustible source of trade, a secure market, a source of commodities and an area of investment for Britain.

India's Role in the British Industrial Revolution

The trade policies implemented by Britain in India in line with the requirements of its Industrial Revolution contributed to Britain's industrialization by providing it with cheap raw materials, accessible export market, cheap labour and financial resources as detailed below:

- **Supply of Cheap Raw Materials from India**: Britain was heavily dependent on India for the cheap raw materials needed for the manufacture of industrial products. With the trade restrictions imposed by the colonial administration and tariffs that worked in favour of Britain, British industrialists were able to access low-cost and sufficient quantities of raw materials. Britain directly intervened in India's agricultural practices, forcing Indian peasants to abandon subsistence agriculture in favour of growing commercial crops for export. This transformation was achieved through debt bondage and other forms of coercion. Britain established a railroad network in India to facilitate the collection and export of raw materials. However, the railroads served British commercial interests rather than serving Indians. The import of raw materials from India at low cost enabled Britain to save money and use these savings as capital.

- **Using India as an Export Market**: Britain used India as an important export market for the commodities it produced during the industrialization process. India, which was previously an exporter of textile products, became a consumer of British industrial goods as a result of the trade policies imposed by Britain. Further, Britain gained maximum benefit from the Indian market by restricting India's trade with other countries and regulating customs tariffs in its favour. While high tariffs were applied to Indian goods exported from India to the UK, British goods entered the Indian market with low tariffs. Moreover, by imposing a free trade regime on India in the 1840s, when even Britain itself had not fully adopted that regime, it deprived Indian producers of any state protection.

- **Flow of Financial Resources from India**: A significant part of Britain's capital needs in the Industrial Revolution were met by revenues from the colonies, especially from India. For example, between 1757 and 1780, the total amount transferred from Bengal to Britain alone was £34,5 million. These huge amounts were used to invest in steam engines and textile technology in Britain. Intensive trade with India contributed to Britain's balance of payments. The heavy taxes imposed on Indian people provided Britain with an important cash flow. The British tax revenue from India was used to purchase strategic materials vital for the industrialization of the country. However, these heavy taxes devastated the people of India. The taxes that Britain collected from India were not only transferred to Britain, but were also used to finance the expansion of British armies and the high salaries of British officials. Britain's “invisible gains” from its control over India were also an important source of revenue.

- **Indian Indentured Cheap Labour**: The labour shortage caused by Britain's abolition of slavery in 1834 was met with cheap indentured labour. Approximately 30 million Indians were sent to other British colonies as indentured labourers. These workers worked under slavery-like conditions and were subjected to heavy exploitation. However, this cheap labour played an important role in the continuation of Britain's economic prosperity.

Destruction of the Indian Economy

The Indian economy, which had been one of the richest geographies in the world before the British rule, was devastated as a result of the trade policies implemented by Britain. Indian handloom weavers, in particular, were unable to compete with the cheap machine-made products of Britain and were hit hard both in the world markets and in the domestic market. The British imposition of free trade deprived Indian producers of state protection. Millions of Indians who lost their jobs with the collapse of craft systems turned to agricultural labour, leading to rural agglomeration and falling wages. The collapse of handloom weaving led to the loss of additional sources of income for farming families. British shipping policies also brought the Indian shipping industry to the brink of extinction. India's GDP, which stood at 24% of world trade in the early eighteenth century, began to decline with British rule, and by the mid-twentieth century, when India gained independence, it was below 5%. This economic devastation led to severe humanitarian disasters, famines and the deaths of millions of people.

As a result, Britain's Industrial Revolution and its prosperity relied heavily on resources from India. While Britain's colonial policies led to India's economic destruction and the misery of its people, they also led to Britain's industrialization, economic prosperity and made it the most powerful country in the world.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 534-557

Comparative Analysis of Foreign Direct Investment Strategies in Western Balkan Countries

Emre SAYGIN[1]

Batı Balkan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Öz

Bu çalışmada Batı Balkan ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye teşvik stratejileri OLI paradigması çerçevesinde mukayeseli olarak araştırılmıştır. Nitel araştırma metotlarından Politika-Eylem Araştırması yöntemiyle yürütülen çalışma kapsamında ilgili ülkelerinin yatırım-promosyon ajansı niteliğindeki resmî kurumlarının sunduğu bilgi ve belgeler analitik bir çerçevede incelenmiştir. Bulgular; WB-6 ülkelerinin dış yatırım paradigmalarının liberalize edildiği ancak girişim başlatma prosedürlerinin karmaşık olduğu, politik güven unsuru olarak AB ve NATO perspektifine odaklanıldığı, coğrafi konum ve vergi avantajlarının fazlaca vurgulandığı, düşük teknoloji içeren sektörlerdeki mavi yakalı işgücü stokunun öne çıkarıldığını göstermektedir. Buna göre iç çatışmalar kontrol altına alınması, bürokratik kalite ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi, yüksek nitelikli işgücü istihdamını destekleyecek orta-yüksek teknoloji içerek sektörlerin öne çıkarılması, kamu işbirliği modelleri ve özelleştirme programı benzeri spesifik yatırım alanlarının güncel şekilde tanıtılması tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı Balkan Ülkeleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Yatırım İklimi, Politika-Eylem Araştırması, Kurumsal Kalite

Comparative Analysis of Foreign Direct Investment Strategies in Western Balkan Countries

Abstract

This paper comparatively analyzes the foreign direct investment promotion strategies of the Western Balkan countries within the OLI paradigm framework. The study used the Policy-Action Research method, a qualitative research approach, to analyze information and documents from official institutions in relevant countries, similar to investment-promotion agencies, within an analytical framework. The findings reveal that although the external investment frameworks of WB-6 countries have been liberalized, the process of starting a business remains intricate, the political security dimension is oriented towards the EU and NATO, geographical positioning and tax incentives are significantly underscored, and the availability of blue-collar labor in low-tech industries is accentuated. It is advisable to manage internal conflicts, enhance efforts against bureaucratic inefficiency and corruption, emphasize sectors involving medium-high technology to facilitate the employment of highly skilled labor, and to advance targeted investment areas such as contemporary public-private partnership models and privatization initiatives.

Keywords: Western Balkan Countries, Foreign Direct Investment, Investment Climate, Policy-Action Research, Institutional Quality

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Introduction

In the Western Balkan transition economies (WB-6; Albania, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, North Macedonia, Montenegro and Serbia), which experienced a radical economic transformation after the Cold War, the amount of foreign direct investment (FDI) remains below potential. FDI has become one

[1] Assc. Prof., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, emre.saygin@esogu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2939-1562

Makale Gönderim Tarihi: 11.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 03.07.2025

of the most important components of economic development after the gains of the globalization process to liberalize the movement of goods and capital. However, the variables that multinational companies that dynamize foreign capital investments take into account when making investment decisions differ. Theoretical explanations and empirical findings in the literature indicate that the host country needs to implement institutional transformation to reduce political, social and economic risk factors in order to create an attractive investment climate for foreign investments (Lucke and Eichler, 2016; Peres, Ameer and Xu, 2018; Sabir, Rafique and Abbas, 2019; Addi and Abubakar, 2024).

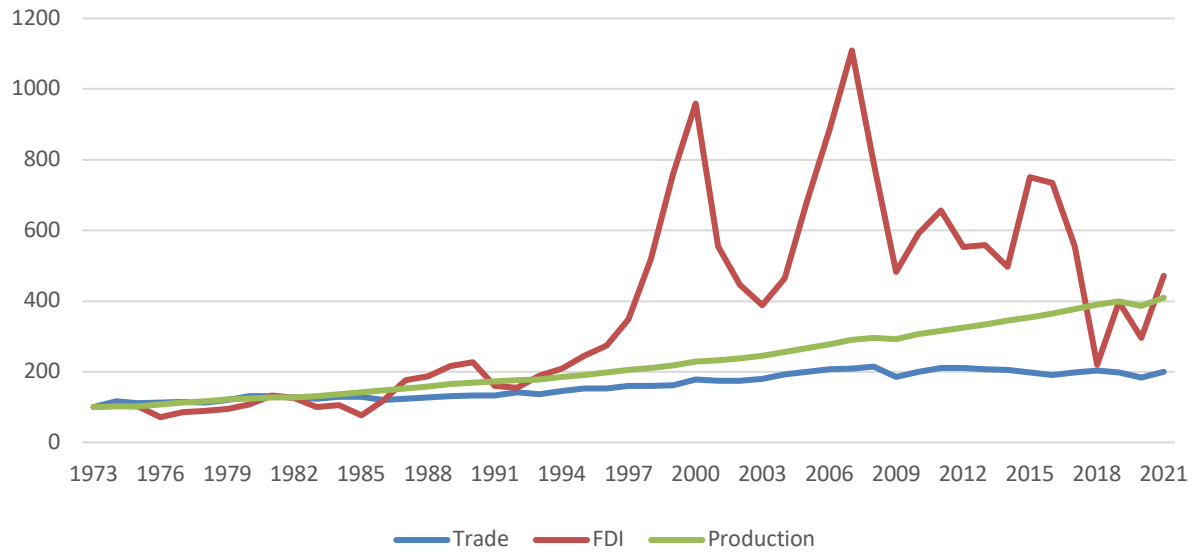
The Western Balkan countries, which are the subject of this study, are struggling with internal and external political instability on the one hand, and with governance problems, policy insecurity, legal security problems, and corrupt behavior growing in the shadow of political uncertainty on the other. This complex set of problems leads to the restriction of trade relations, the most fundamental component of economic activity, let alone attracting foreign investment (ICG, 2022: 1-2). This results in a lack of effective use of resources in the Western Balkan countries, which are expected to utilize their regional potential for sustainable development. Meanwhile, in the European Union member states of the Balkans, despite similar historical experiences, the reform policy is more determined and stable.

This study investigates the FDI attraction strategies of the Western Balkan countries within the framework of the OLI (Ownership, Location, Internalization) paradigm created by John H. Dunning. The main problem of the study is whether there is a systematic foreign capital promotion strategy in the WB-6 countries. The research focuses on the sub-problematic of what the WB-6 countries lack in terms of policy and implementation qualities under the assumption that they have a foreign investment attraction strategy. Since FDI incentive policy corresponds to a public policy area for economic development, Policy-Action Research method, one of the qualitative research methods, was preferred. In this context, the promotional portal of the official institutions of the WB-6 countries, which are investment-promotion agencies, will be examined, classified and analyzed.

2. Foreign Direct Investment and Investment Incentive Framework

FDI is a cross-border investment in which a firm located in the source country transfers assets to the host country and establishes a permanent interest and significant influence over a local enterprise. FDI, which enables the establishment of long-term and stable economic relations between countries, increases the international competitiveness of local firms in the source country, while contributing significantly to capital accumulation, technological capability and new employment opportunities in the host country (OECD, 2009: 14). The expansion in foreign investment has encouraged the increase in international trade, the internationalization of many businesses, and the expansion of the sectoral diversity of the growing number of multinational companies (Paul and Jadhav, 2019: 246).

Since the mid-1980s, when the globalization process gained momentum, FDI has grown at a very strong pace compared to the global production level and trade volume, even though it has experienced cyclical breaks due to the East Asian Financial Crisis and the Global Financial Crisis, as can be seen in Chart 1 (Cardillo et al., 2004: 1). The increase in the volume of foreign investment on a global scale, the concerns raised by the expansion of foreign ownership associated with this trend, and the additional opportunities provided by FDI to emerging economies on the other hand, have made the issue attract attention (Lizondo, 1990: 1).

Graph 1. Long-Term Development Index of Global Trade, Production and FDI (1973-2021)
Note: 1973=100
Source: Prepared from World Bank (2023a) database.

There is a vast literature on the definition and classification, measurement and methods, causes and motivations, effects and consequences of FDI. In the context of this study, since the contribution of foreign investments to capital accumulation, production know-how and employment of host countries, especially those with low-income levels and low propensity to save, is at the forefront, it would be useful to address the motivation dimension of the issue. The generally accepted approach to the motivation of MNEs for outward investment is the OLI paradigm. According to the OLI paradigm, MNCs' investment motivations are expected to gain ownership (O) benefits by acquiring brands and patents, to benefit from location/geography (L) advantages such as cheap labor or easy access to raw materials, and finally to internalize (I) these gains by adapting them to their production processes (Dunning, 2006).

In addition, resource-seeking motivation can be mentioned for MNEs that transfer large amounts of capital and seek raw materials in order to generate high foreign exchange earnings, efficiency-seeking motivation for those that benefit from the host country's factors and local assets, and market-seeking motivation targeting consumers in relation to population size and income level (Nunnenkamp and Spatz, 2004: 57-58).

At this point, the factors that will affect the ownership, location and internalization motivations of multinational corporations can be categorized under two headings. The first of these is the level of inclusiveness of the institutional structure. Institutional quality, which corresponds to a macro framework, plays a critical role in the investment decisions of MNEs, whether greenfield investment or brownfield investment, joint venture or mergers and acquisitions are preferred (Bénassy-Quéré et al. 2007: 764-765).

The concept of institution is defined as “a set of rules developed by people to limit possible arbitrariness and opportunistic behavior” (Kasper and Streit, 1998: 28) or simply “the rules of the game played in society” (North, 1990: 3). Institutions, which can also be characterized as a set of written (formal) and unwritten (informal) rules, are said to have inclusive institutional quality if they reduce ambiguity in the economy, provide predictability, ensure coordination among market actors and promote optimal resource allocation (Acemoglu and Robinson, 2012: 73-76).

Country-specific political risks are brought under control, thus guaranteeing fundamental rights and freedoms and property rights; foreign capital, which is resilient to transaction costs, has expanded access to enterprise and finance; and corrupt behavior is controlled through transparency and accountability measures, In an environment of good governance (high institutional quality), where an effective judicial system works to ensure the enforceability of contracts and the coerciveness of sanctions, and where the perception of trust and stability is strengthened due to the commitment of governments to their policies, the preferences of foreign investors can be positively affected (Mengistu and Adhikary, 2011: 281-282).

The second important component that will affect the investment decisions of multinational companies is the foreign investment promotion strategy of the relevant country. In fact, governments can encourage MNCs' investment decisions at the micro level through their industrialization, education, support and other policies. The formal articulation of the strategy to bring all these areas, each of which corresponds to different governmental functions, into an appropriate regulatory framework, is the policy documents or implementation platforms of official investment-promotion agencies. Often acting as intermediaries between governments and potential foreign investors, their role as guides and facilitators is at the forefront.

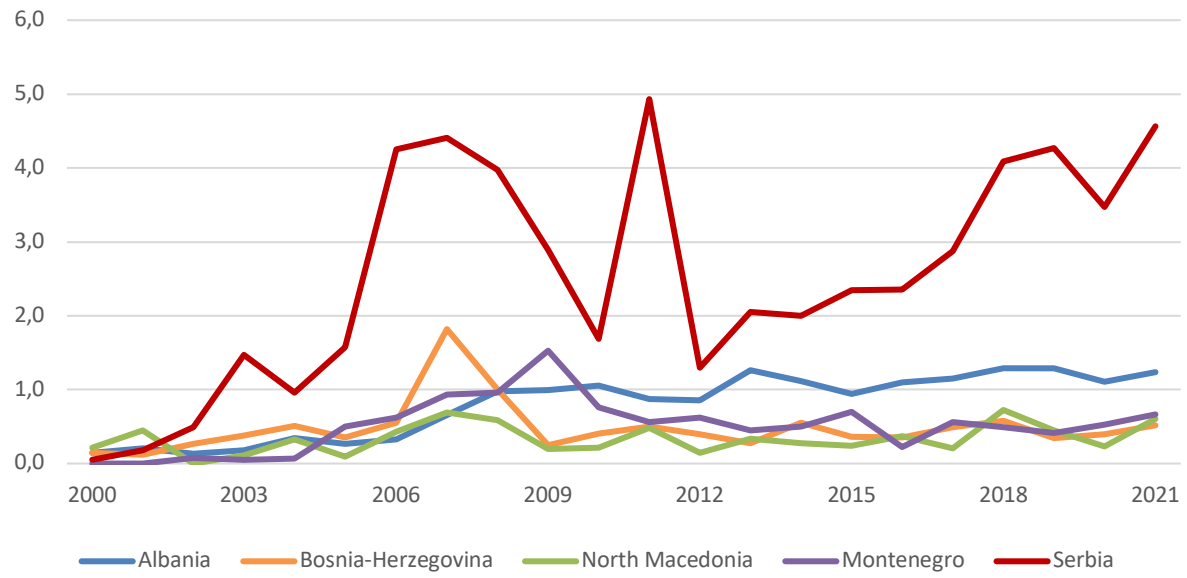
3. Comparative Foreign Investments in Western Balkan Countries

The Western Balkan countries, located in the southeastern part of Europe, underwent a more painful process of institutional transformation than the Central and Eastern European countries during the transition to liberal democracy and market economy after the Cold War (Uvalic, 2012: 364). During the transition period, macroeconomic performance worsened due to problems such as hyperinflation, public deficits and exchange rate instability observed in the Western Balkan countries, and the leverage of the European Union, which was right next door, could not be used effectively due to unrealized reforms (Estrin and Uvalic, 2016: 459).

When discussing the determinants of foreign direct investment in the Western Balkan countries, the literature suggests that the determinants of foreign direct investment in the region generally fall short of its potential, which leads to the identification of problematic areas and the development of policy recommendations. The most important reason for the low level of foreign direct investment in the Western Balkan countries compared to the Central European transition economies is that the political environment in the region has not reached a maturity that would definitively eliminate market uncertainties and create an environment of long-term confidence (Brada et al., 2005: 676-677). Likewise, the small population (hence market) potential of the Western Balkan region and the limited market growth performance have been stated to have a negative impact on the investment decisions of multinational enterprises towards the region (Petrović-Ranđelović et al., 2017: 102).

Bayar et al. (2020: 16-17) stated that in the long run, the informal economy has a negative effect on foreign investments to the Western Balkan countries, while the level of human development has a positive effect. In addition, it has been found that good governance components, which refer to the confidence provided by the consistency in policy implementation of the governments' commitment to their policies, transparent regulations that remove obstacles to the functioning of the free-market economy and effective mechanisms to combat corruption, also encourage investment decisions (Dašić, 2022: 363-364). Estrin and Uvalic (2013: 39), who found a positive correlation between the EU membership of the Western Balkan countries and the increase in the level of institutional quality, stated that the distance from the investor countries of Europe and the governance gap are the most important reasons why the amount of foreign investment in the region has not converged to the EU member transition economies.

Serbia's performance in FDI flows to the Western Balkan countries is noticeably different. In the early 2000s, the annual amount of foreign direct investment in the Western Balkan countries averaged around $100-150 million, while the annual amount of foreign direct investment in Serbia has reached nearly $5 billion due to its economic reforms and long-term subsidies (Delevic, 2020: 31-32). As the Serbian government considers foreign investment as a critical element of economic development and an important driver for technology transfer, contribution to employment, improvement of labor force quality, increase in managerial capabilities, integration with global markets, and international competitiveness, it strives to create a favorable investment climate (Bacevac and Pusara, 2019: 1373). EU member states accounted for three-quarters of cumulative FDI flows to Serbia. These investments were mainly oriented towards the financial, trade and tourism, and telecommunications sectors. Apart from EU countries, companies from Russia, Switzerland, the United Arab Emirates, China and the United States also have investments in Serbia (Dudić et al., 2018: 4).

Graph 2. Foreign Investment in Western Balkan Countries, Billion$ (2000-2021)
Source: Prepared from UNCTAD (2023) database.

Albania, which also hosts investments in energy and infrastructure, has consistently attracted around $1 billion in foreign investments annually since 2008, and these investments have had a positive impact on economic development (Hoxhaj and Pulaj, 2022: 257). Albania, which is the second country after Serbia among the Western Balkan countries to attract foreign direct investment (FDI), has set a liberal legal framework to encourage foreign investors, even though it harbors various risk factors such as ineffective functioning of the judicial system, lack of security of property rights, and defects in the tax system. In this way, foreign direct capital flows have facilitated the convergence of the Albanian economy to free market economy conditions and facilitated its international economic integration. In addition to these structural contributions, foreign investments have contributed significantly to the financing of current account deficits (Çakërri and Madani, 2018: 43; Velaj and Nexhipi, 2023: 126).

Moreover, according to World Bank data, foreign direct investment hosted by Kosovo, which is not included in the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) database, has hovered around $400 million on average over the last two decades, reaching $811 million in 2022

(World Bank, 2023a). According to these data, Germany is the most important source of foreign investment in Kosovo, which is one of the countries hosting the lowest level of foreign investment in Europe. Foreign investments, which are generally concentrated in the real estate sector, have not been directed to industry sufficiently. In addition, many local companies were sold below their value during privatization practices, and the funds obtained from privatization were kept abroad and could not be returned to the economy as new investments (Ahmeti and Kukaj, 2016: 302-303). In Kosovo, which is a relatively new state and whose institutional infrastructure has not reached sufficient maturity in the political and economic fields after independence, structural failures and bureaucratic obstacles in various fields prevent local firms from gaining competitiveness and make it difficult for foreign investors to operate in the country (Peci et al., 2012: 102).

A similar panorama applies to Bosnia and Herzegovina. Bosnia and Herzegovina has many of the general handicaps of the Western Balkan economies, and the biggest obstacle to economic development in Bosnia and Herzegovina is the inability to use the already limited capital in a productive way. This is due to the inefficiency of the organizational culture and the low quality of the workforce. Encouraging foreign investment, which will help close the savings gap and allow for the transfer of management knowledge, will open up space for the use of new technologies in the economy of Bosnia and Herzegovina (Susic et al., 2017: 15-16). The most significant shift in foreign investment flows to Bosnia and Herzegovina was the inflow of foreign direct investment (FDI) of about $2 billion, which exceeded 13% of GDP in 2007 as a result of the privatization of the country's major refineries. During this period, the current account deficit was financed entirely by foreign investment, temporarily displacing the financial sector, where FDI has traditionally been directed. Although efforts were made to attract FDI, this performance could not be sustained and new foreign investments could not be attracted (Petrović and Malović, 2009: 277).

As can be seen, it would be appropriate to state that the biggest obstacle to foreign direct investment in the Western Balkan countries in general is the lack of a sustainable institutional transformation that would create an environment of confidence and reduce uncertainties.

4. Lessons of the European Union Experience and Reforms

Western Balkan countries are in need of foreign direct investment in development and infrastructure projects. Due to their geopolitical and geo-economic position, it is important that the level of development of the Western Balkan countries, which have a direct impact on the stability of Europe, converges to the EU. In this framework, it is necessary to mention the reform policy paradigms of other Balkan countries that have become full members of the EU to encourage FDI in order to shed light on the institutional transformation in the Western Balkan countries, each of which has signed stability agreements with the EU and is a potential EU member (Smolo, 2021: 149-150).

Studies have found that EU membership and institutional quality improvement are closely related. In fact, these two variables support each other. In other words, the EU membership process has a positive impact on institutional quality components such as political stability, fundamental rights and freedoms, rule of law, security of property rights, efficiency of governance, control of corruption, and at the same time, the EU tends to accept countries that have carried their institutional development to a certain point as full members. Therefore, it is observed that among the Balkan countries with similar historical and geographical conditions, those that are EU members have reduced transaction costs, eliminated risks and uncertainties, and thus created a favorable investment environment for multinational companies. In the face of this reality, the necessity of expanding the EU paradigm in the Western Balkan countries that want to attract foreign direct investment emerges (Estrin and Uvalic, 2013: 38-39).

Romania and Bulgaria have the largest foreign investment stocks among the Balkan countries that are members of the European Union. In 2007, Romania became a full member of the EU and has continued to attract FDI steadily since then, reaching a total stock of $115.9 billion in FDI by 2022. Bulgaria, which was admitted to the EU in the same year, hosted a very high level of foreign investment, especially in the 2006-2008 period, and then attracted an annual average of $2 billion in FDI, reaching a stock of $57.3 billion by 2022 (UNCTAD 2023).

As we have already mentioned, Romania and Bulgaria's EU membership itself is an important determinant for foreign investment growth. Romania and Bulgaria, which have implemented reform policies for EU integration processes faster and have very positive scores in terms of business climate, stand out as countries with an investment climate desired by foreign investors compared to the Western Balkan countries. The World Bank's Doing Business Index data shows that Romania ranked 55th and Bulgaria 61st as of 2020. When the sub-headings of the Doing Business Index are analyzed, it is understood that Romania has eased trade barriers, facilitated access to credit, and managed to operate effective mechanisms for the enforcement of contracts. Similarly, Bulgaria has created a more attractive investment environment for international enterprises by simplifying building permit procedures, implementing measures to protect small investors and reducing trade barriers (World Bank, 2020).

Table 1. Comparative Governance in EU and Non-EU Balkan Countries (2022)

	Size of Government	Legal System	Sound Money	Trade Freedom	Regulation Quality	Average Score	Rank
EU Member Countries							
Bulgaria	7.19	5.96	9.52	7.91	7.89	7.69	23
Croatia	5.10	6.12	9.64	7.87	7.09	7.16	61
Romania	6.97	6.64	9.35	8.49	7.22	7.74	19
Slovenia	4.74	6.57	9.46	7.44	6.80	7.00	75
Greece	4.85	5.98	9.06	8.17	6.01	6.81	85
(Non-EU) WB-6 Countries							
Albania	7.82	5.26	9.79	8.22	7.11	7.64	26
Bosnia-Herzegovina	6.64	4.27	8.32	7.25	7.11	6.72	89
Kosovo	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
North Macedonia	7.14	4.64	8.22	7.75	8.05	7.16	61
Montenegro	6.40	5.86	9.73	7.23	8.09	7.46	40
Serbia	6.41	5.51	8.28	6.73	7.17	6.82	84

Source: Prepared from Fraser Institute (2023) database

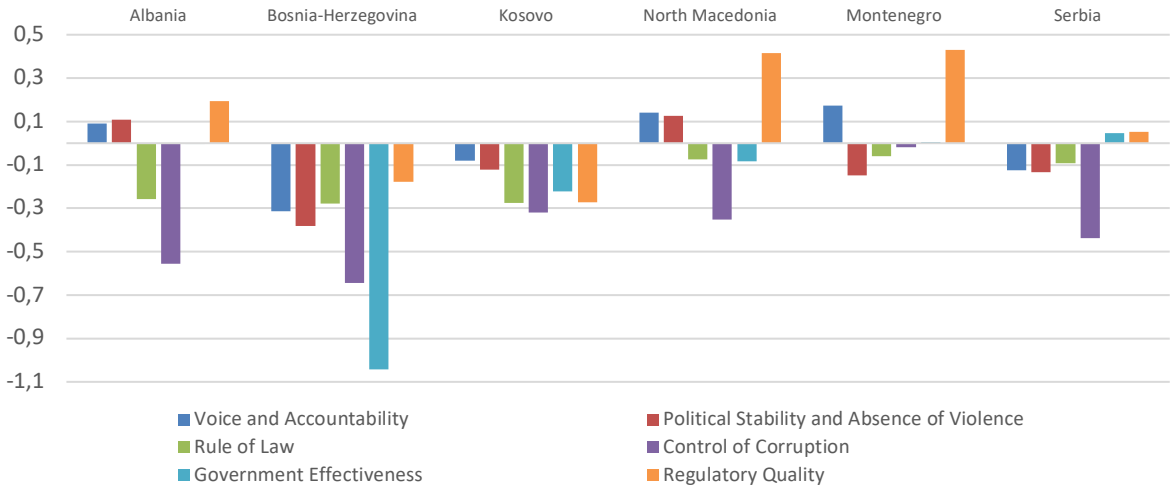
Undoubtedly, when we directly link the improvement in the investment climate of these two countries with their EU membership, a counter-argument can be made that, for example, an industrialized country like Italy, the founder of the EU, lags behind Romania in terms of its Doing Business Index score, but attracts more foreign investment. Likewise, it becomes difficult to explain why Greece, Croatia or Slovenia do not have such a panorama. These seemingly contradictory findings confirm that the EU perspective is not the only motivation influencing the will to reform, and therefore the specific circumstances of nation-states, each of which are sovereign units, should also be taken into account (Delevic and Heim, 2017: 20).

However, the EU membership process makes reforms sustainable through close control and continuous reporting, the European single market allows for the free movement of goods and services

as well as persons and capital, investment in an EU member paves the way for access to the entire European market free of customs barriers, and the abundance of innovation opportunities offered by the EU with its high technological competence and sophisticated brands have an impact on the investment decisions of multinational companies (Bruno et al., 2021: 803).

5. Institutional Barriers in the Western Balkan Countries

In the previous sections, it has been stated that the concept of institutional quality, which is decisive on the investment decisions of multinational enterprises, corresponds to the written and unwritten regulations that determine the rules of the game in the markets, and that economic uncertainties will decrease as the comprehensiveness of institutional quality increases. It is known that risks and uncertainties are effectively managed in countries thanks to a set of institutions that ensure macroeconomic stability, protection of property rights, functioning of the free market, social justice and conflict management (Rodrik, 2000: 5-10). On the other hand, there is no doubt that institutions are dynamic, that is, changeable over time. However, it is also an indisputable fact that institutions, each of which has its own distinct characteristics, will transform in different maturities. Accordingly, informal institutions, which encompass values, beliefs and social habits, will transform more slowly, whereas institutions built around the preferences and regulations of political decision-makers may change more rapidly (Roland, 2004: 110).

Graph 3. Quality of Governance Institutions (2022)
Source: Prepared from World Bank (2023b) database.

In this framework, the position of the Western Balkan countries in the indices measuring institutional structure does not reveal a positive picture. A proper analysis of the data summarized below will help identify problematic areas and determine the direction of reform policy. An analysis of the World Governance Indicators published by the World Bank (See Graph 3) reveals that the Western Balkan countries have a negative panorama in general. In Albania, the most problematic area is the control of corruption and the rule of law, but the quality of regulation component performs well; in Bosnia and Herzegovina, the most problematic area is the effectiveness of governance component, which includes the formulation of public policies, and therefore all other indicators perform poorly; In Kosovo, all governance factors are generally problematic; in Montenegro and North Macedonia, which stand out for the quality of regulations for the functioning of the market, the main problem is the fight against corruption; and in Serbia, where a transformation in the effectiveness of governance and the quality of regulations has finally been observed, corruption is similarly uncontrolled (World Bank, 2023b).

The biggest problem caused by the failure of these components to work efficiently is the spread of corrupt behavior. Some studies in the theoretical literature suggest that corruption may encourage foreign investment. This mechanism, also called the “Greasing the Wheel Hypothesis”, refers to the fact that multinational enterprises overcome the cumbersome bureaucracy in developing or underdeveloped countries by resorting to bribery and similar practices. However, what may be perceived as positive in the short term can erode positive gains in transition countries seeking to strengthen their capacity to fight systemic corruption. Accordingly, corruption, which is a problem directly linked to the efficiency of governance, has negative effects not only on foreign investment in the Western Balkan countries but also on economic performance and other macroeconomic indicators (Budak and Rajh, 2014: 152-153).

Recent studies in the empirical literature on the Western Balkans also confirm that an increase in corruption has a negative impact on FDI flows. Hajdini et al. (2023: 139) argue that in the long run, corruption is extremely detrimental to the society and the economic development of the country, and therefore, the governments in the Western Balkan countries, which should be determined to formulate policies in line with the EU, can reduce corruption through regional cooperation. The findings of Zeneli (2016: 288-289), who states that the region has a high potential to attract foreign direct investment due to its many strategic advantages, also confirm that there is a significant negative relationship between corruption levels and the presence and distribution of foreign investment in this region; this is explained by the distorting effects of corruption networks on the efficiency of public spending, the informal economy and tax structure, innovative initiatives and competitive policies.

The most important adverse conditions for economic development and foreign investment in the Western Balkan countries are the historical roots of political instability and conflict. In most transition economies, there is uncertainty about the continuity of the political system, the stability of governments and the establishment of social peace. In the Western Balkan countries, however, there is a unique and multifaceted type of political instability, sometimes domestic and sometimes caused by international conflicts and tensions. Political instability has material effects, such as damage to infrastructure and disruption of production, and financial effects, such as raising the risk premium of the host country and reducing the value of investments, or reducing sales and limiting profitability, and its full resolution requires considerable effort (Brada et al., 2005: 676-677).

The most tangible reflection of these political disputes can be seen in trade relations. Despite more than two decades of transition experience, trade integration among these countries has remained weak. Despite the Central European Free Trade Agreement (CEFTA) and the stability and partnership agreements signed during the EU process, the countries of the region use trade barriers as a tool of mutual sanctions due to political disagreements between them. In this situation, the potential for regional cooperation, which could bring the countries of the region closer and lead them to a total development move, cannot be used, and local companies lose their competitiveness against multinational enterprises (Jusufi and Bellaqa, 2019: 78).

6. Comparison of FDI Incentive Strategies of Western Balkan Countries

In this study, the FDI attraction strategies of the Western Balkan countries will be investigated within the framework of the OLI paradigm. As explained in detail before, the letters O, L, I stand for Ownership, Location and Internalization, respectively, according to the OLI paradigm developed by John H. Dunning to draw an analytical framework of the factors that will encourage multinational enterprises to outward investment. While discussing the findings obtained after the collection, classification and analysis of the research data, the FDI attraction strategy of each host Western Balkan country will be explained in relation to these three concepts.

6.1. Methodology

Research methods in social sciences are generally classified under two headings: quantitative and qualitative. Although quantitative studies seem to be dominant in the scientific world, this approach has been the subject of debates in recent decades, especially for social sciences dealing with highly complex problems (Bartels and Wittmayer, 2018: 1), it is necessary to use both methods according to the nature of the research, and even the use of both methods to support each other will contribute to achieving more accurate results (Punch, 2020: 3-5).

Since this study focuses on a public policy area such as foreign capital promotion strategy, which is included in the economic development literature but for which there is no regular data, Policy-Action Research, one of the qualitative research methods, was preferred to collect and analyze the data within the scope. Within the scope of the research, the online information provided by the official investment-promotion agencies of the WB-6 countries was classified and analyzed in an analytical framework.

In essence, Policy-Action Research adopts a practical-solution-oriented approach to overcome significant policy bottlenecks. In this method, in general, the data field that is critical to the solution of the problem is identified, classified in a meaningful format, and discussed in the context of the theoretical literature to formulate practical recommendations for solving the problem (Huang, 2010). Accordingly, firstly, the structural framework of foreign investment strategies in the Western Balkan countries will be summarized and explained in a tabular form in terms of paradigm, policy and implementation qualities, and then it will be analyzed how the investment motivations and opportunities of the countries are presented.

6.2. Explaining Foreign Investment Strategies

While analyzing the structural dimension of the outward investment strategies of the countries under study, the information on the online web portal of each country's investment-promotion agency for outward investments will be taken as a basis. This will ensure the reliability of the information obtained from the investment-promotion agencies, each of which is an official public authority.

The Albanian Investment Development Agency (AIDA)'s online portal states that Albania, as a developing country, offers huge and untapped potential for foreign investment in many sectors, including energy, tourism, health, agriculture, oil and mining, and information and communication technology; through the National Business Center on the same portal, business registration and licensing can be done at low costs and following simple procedures in line with EU standards; and detailed and explanatory information is provided on taxation, property acquisition, work and residence permits, incentives, which are critical for foreign investor decisions. In terms of sectoral orientations and incentives that MNEs carefully monitor for location and internalization advantages, the tourism sector leads the way. This sector is mainly composed of hotels and other accommodation structures, travel agencies and tour operators, airlines and other passenger transportation functions, among other industries.

According to the web portal of the Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina (FIPA), privatization is at the heart of the strategy to attract foreign investment. Privatization is defined as a comprehensive process that allows local and foreign individuals and legal entities to participate in the acquisition of state capital, including enterprises, banks and apartments with existing lease rights. Accordingly, the privatization process currently underway will, on the one hand, inspire confidence by signaling the convergence of Bosnia and Herzegovina's economy to the free market and, on the other hand, play a motivational role for foreign investors, especially through the inclusion of “strategic enterprises”. A significant number of large state-owned enterprises in the

telecommunications and energy sectors, utilities, mines, etc. have not yet been privatized. The “investment projects” section of the same page provides details of investment projects in leading sectors such as agriculture, metals, tourism, energy, real estate, textiles, etc., as well as up-to-date information on businesses, free zones, land and local investment opportunities for foreign investors. Likewise, this portal provides information on the start-up process, operation procedures, working and living conditions of investors, incentives, customs exemptions, free trade zone advantages granted to foreign investors at the state level, and tax exemptions, micro-based supports, credit guarantee fund application, agricultural investment and tourism development funds, environmental protection, waste management and energy consumption project financing at the institutional level (Fipa, 2025).

The web portal of the Kosovo Investment and Enterprise Support Agency (KIESA) states that during the start-up phase of a new business/enterprise for foreign investors, assistance will be provided in business registration procedures and in applying for necessary licenses and permits, organizing meetings with local and central institutions and/or local and foreign businesses, and support in identifying the ideal location for foreign investments. In addition, during the investment phase, assistance will be provided in application and placement in industrial zones and business incubators, providing information on a specific sector, different projects and potential partners for cooperation; companies that have already invested in Kosovo will be provided with post-investment follow-up and maintenance services, assistance in attending conferences and meetings for cooperation between private sector companies, information on changes in laws, taxes and other practices (Kiesa, 2025).

According to the web portal of Invest North Macedonia (INM), sustainable energy practices are at the center of the strategy to attract foreign investors. According to the Energy Community Sustainable Development Report 2020, North Macedonia, which continues to invest in energy with the “Action 21” strategic framework, has the highest scores among the Western Balkan countries in terms of energy efficiency, renewable energy, environmental protection, investment conditions and transparency in this field. In addition to its liberal foreign trade policy with free access to European markets, North Macedonia also expects foreign investment in sectors such as automotive and machinery parts, information and communication technologies, agribusiness and food processing, textiles and clothing, pharmaceuticals and medical devices, as well as support activities such as supplier matching, capacity building, real estate research and purchase, cooperation arrangements with specialized organizations, as well as solving the problems that may arise during the post-investment activities of foreign investors through the Aftercare Department. In order to increase economic competitiveness and employment, the government of North Macedonia offers financial funding for productive initial investments. Depending on the needs of the investors and in particular the timing of the investment, greenfield investment or expansion of the existing investment through sale or long-term lease is provided (Inm, 2025).

The web portal of the Montenegrin Investment Agency (MIA) does not provide a comprehensive and detailed sectoral description informing or guiding foreign investors. The link titled “Program for Improving the Competitiveness of the Economy - 2024” provides access to general information on the Montenegrin government's portal, while there is no content on the “Privatization Plans” or “Municipal Tenders” pages. Under “Publications” there are electronic documents on five sectors: tourism, agriculture, construction, energy, information technology (Mia, 2025).

The web portal of the Development Agency of Serbia (RAS) emphasizes the education-industry relationship and qualified labor force. For example, the automotive sector's shift from mechanics to electronics is emphasized, and investors are encouraged to take advantage of the educated workforce transforming in this direction by incorporating and internalizing it into production processes. The country's three largest cities also represent three major centers of technical education and aim to

support the R&D capacities of foreign investors by supplying a large number of engineers to the labor market every year. The expansion of the ecosystem of the electronics industry inherited from the Soviet era and the creation of R&D institutes with the support of academic institutions has led to numerous joint ventures with leading international companies. Foreign investments in Serbia by leading companies in their industry, such as Continental, Bosch, ZF or Brose, are the country's biggest references. Eight technology centers also play a critical role in this process, enabling innovative activities developed in university-market interaction in areas such as mechatronics, electronics, internal combustion engines, IT, quality management or aviation. Likewise, Serbia, which emphasizes a strong tradition in woodworking and furniture making, is particularly interested in strategies for deepening into the European market and expanding into Russia thanks to its rich forest assets and prestige product export potential. In this context, the sector (Ras, 2025).

Table 2. Comparison of Investment Promotion and Incentive Background

	Foreign Investment Paradigm	Foreign Investment Climate	FDI Code	Foreign Investment Climate	One-Stop Point	Foreign Investment Agreement	Foreign Investment Portal
Albania	Liberal	Simple	Yes	Yes	Yes	40 Countries	aida.gov.al
Bosnia-Herzegovina	Liberal	Complex	Yes	Yes	No	37 Countries	fipa.gov.ba
Kosovo	Liberal	Complex	Yes	Yes	No	Non	kiesa.rks-gov.net
North Macedonia	Liberal	Developing	Yes	Yes	No	38 Countries	investnorthmacedonia.gov.mk
Montenegro	Liberal	Developing	Yes	Yes	Yes	25 Countries	mia.gov.me
Serbia	Liberal	Simple	Yes	Yes	Yes	46 Countries	ras.gov.rs

Note: The data on bilateral investment agreements available from the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) cover only agreements in force.
Source: Prepared by the author from the portals of the countries' investment promotion agencies.

In Table 2, the structural framework of FDI promotion policy in the Western Balkan countries is compiled under various headings. Accordingly, all six countries have a liberalized approach to foreign investments. In other words, each country has a favorable attitude towards FDI as the most reliable source of financing development and supports this attitude through formal regulations. However, the outlook of the foreign investment climate is not homogeneous. According to the information available on the web portals analyzed, Serbia and Albania have succeeded in simplifying the investment climate, in particular by reducing transaction costs through the implementation of the One Stop Shop. On the other hand, the overall investment climate in North Macedonia and Montenegro has not yet reached its potential, while the overall investment climate in Kosovo and Bosnia and Herzegovina is characterized as “complex” due to the time and cost of the start-up procedures. In fact, Kosovo does not yet have a bilateral investment agreement in place.

The online web portal of each country's investment-promotion agency for foreign investment identifies the components that make foreign investment in the country attractive. The investment promotion strategy of the respective country usually focuses on these components, announcing investment opportunities with an emphasis on factors where MNEs can maximize their ownership, location and internalization advantages. Whether it is the countries of the Western Balkans or many other countries to be examined, there will undoubtedly be an emphasis on overall economic stability and a liberal perspective of foreign economic relations. In the following, specific rather than general motivating factors will be briefly mentioned.

Table 3. Investment Motivation and Opportunities from Country's Perspective

	Foreign Investment Motivations	Foreign Investment Opportunities
Albania	-Liberal and Reformist Investment Climate -Competitive Labor Cost -Young and Well-Educated Population -Competitive Taxation and Incentives -Most Favorable Geographical Location -High Growth Potential -Free Access to Major Markets -Macro Economic Stability	-Strategic Investment Opportunities in Technological and Economic Development -Investment Opportunities in Information and Communication Technology and Outsourcing Sectors -Investment Opportunities in Tourism, Manufacturing, Energy and Agriculture
Bosnia-Herzegovina	-Strategic Location and Natural Resources -Attractive Investment Areas -Suitable Legal Environment -Low Tax Rates -Highly Educated and Competitive Workforce -Stable Local Currency -EU Perspective	-Privatization of Strategic Public Enterprises -Investment Opportunities in Agriculture, Metal, Energy, Tourism, Real Estate and Textile Sectors
Kosovo	-Strategic Location -Competitive Business Environment -Liberal Trade Regime -Economic Stability -Low Operating Costs	-Investment Opportunities in Food Processing and Packaging, Mining and Metal Processing, Energy, Tourism and Textile and Leather Processing
North Macedonia	-Strategic Location at the Crossroads of Two Major European Transport Corridors -Free Access to the EU and Other Markets -Advantages of a Competitive Production and Export Platform -Stable Monetary Environment and Stable Currency -A Favorable Tax Environment Various Investment Zones with 10-Year Tax Holidays -Europe's Most Competitive Labor Costs -NATO Membership and EU Candidate Country Status -Fast Company Registration	-Investment Opportunities in Key Sectors such as Automotive, Information Technology, Agribusiness, Food and Agriculture, Textile, Energy, Pharmaceuticals and Medical Devices
Montenegro	-Stable and Growing Economy -Favorable Business Environment and Reform Policies -A Competitive Tax System, -Political Stability and EU Candidate Status -Proximity to the European Market -Stable Local Currency	-Public-Private Sector Partnership -Economic Citizenship Practices -Strategic Investment Opportunities in Tourism, Real Estate and Renewable Energy, Construction and Transportation
Serbia	-Hosting Successful Investments -Highly Skilled Workforce -Competitive Operating Costs -Access to Wide Markets -Advantages of Free Zones -Optimal Geographical Location -Financial Advantages and Incentives -Local Suppliers	-Investment Opportunities in Automotive, Electronics, Agriculture and Food Processing, Metal and Machinery Equipment, Information Technologies, Chemical and Pharmaceutical Industry, Textile Sector -Sustainable Investment Opportunities with a Strong Foreign Direct Investment Track Record

Source: Prepared by the author from the portals of the countries' investment promotion agencies.

According to the compiled data, Albania is focusing on low-cost and skilled labor, access to the EU and Russian markets due to its geographical location, and an investor-friendly business environment, announcing investment opportunities in the manufacturing, energy and agriculture sectors, especially in tourism. Again, focusing on its location advantage and competitive workforce, Bosnia and Herzegovina also use the EU perspective as an anchor and relies on the multiplier effect of privatization practices in strategic public enterprises. Kosovo, the weakest country in the region in terms of investment climate, emphasizes the advantage in labor costs embedded in low operating costs and targets medium-tech industries such as food processing and packaging, mining and metal processing, textiles and leather processing.

North Macedonia, one of the countries in the region with an open investment climate, is using its status as an EU candidate country as an anchor for building trust and encouraging upper-middle and high-tech businesses such as automotive, information technologies, energy, pharmaceuticals and medical devices by emphasizing its strategic location, competitive labor costs, monetary stability and broadband tax holidays. Montenegro, which is also an EU candidate country and is increasing the inclusiveness of its investment climate, focuses on monetary stability and competitive tax regulations, as well as the practice of economic citizenship, investment in public-private partnerships and investment opportunities in strategic service sectors such as tourism, real estate, construction and transportation.

For Serbia, the largest foreign direct investment recipient in the Western Balkans, existing foreign investments are the main reference point. In addition, thanks to the scale effect and positive externalities provided by existing investments, Serbia stands out with its high level of labor force quality, favorable environment in operating costs, and strong local supplier network including ancillary/support industries. Thus, on the one hand, investment opportunities in medium-high-tech sectors such as automotive, electronics, agriculture and food processing, metal and machinery equipment are encouraged, while on the other hand, investment opportunities in high-tech industries such as chemicals and pharmaceuticals and information technologies are promoted in free zones.

6.3. Discussion of Findings

The first finding of the research is that the EU membership process and the NATO perspective are generally emphasized as important elements of political stability. Indeed, the EU is critical for improving the quality of formal institutions, while the NATO anchor is critical for guaranteeing regional security and stability (Dursun-Özkanca, 2024:39-40). And yet, given the fragility of national-level political structures and the mobility of social dynamics in the Western Balkan sub-system, it is certain that the way to influence foreign investment decisions by sending a signal of political confidence and stability to multinational enterprises from this area, which is almost a buffer zone of the West, is to strengthen internal dynamics as well as EU and NATO anchors.

At this point, the second finding is that the WB-6 countries have improved their attributes by constantly moving towards liberalizing their capital regimes in line with the principles of the Post-Washington Consensus in order to attract foreign direct capital flows to their countries. It is clear that the intellectual and practical grounds of the strategy of attracting foreign investment in these countries have reached the minimum maturity to instill confidence in multinational enterprises (Bevan and Estrin, 2004: 775). This can be confirmed by the fact that each country hosts a certain scale of foreign investment, albeit with structural differences. However, despite meeting the minimum requirements, there is still room for improvement in the investment climate, especially in the smaller countries of the region, Kosovo and Bosnia and Herzegovina.

The third finding is the overemphasis on location advantage, which is also a component of the OLI paradigm, to encourage MNEs. The Western Balkan countries are geographically located on one of the

two land links between Asia and Europe, making them a transit route close to potential markets for foreign investment. And yet, experience shows that such critical geographies are prone to political instability due to foreign intervention or politically-influenced social movements (Armişen and Tatar, 2022: 217-219). Likewise, the chaotic environment and crisis of confidence caused by internal and external political upheavals even in Serbia, which is the largest country in the region in terms of scale and hosts the highest cumulative FDI, is meaningful in terms of showing that geography is pregnant with some disadvantages as well as advantages.

Table 4. Summary of Findings of Comparative Investment Climate Analysis

	Most Powerful Quality	**Weakest Attribute**	**Largest Opportunity**	**Most Risky Status**
Albania	NATO Membership and EU Perspective	Informal Economy and Labor Shortage	Foreign Income Potential of Tourism Sector	Property Rights Confusion
Bosnia-Herzegovina	EU Perspective	Weak Bureaucratic Capacity	Strategic Privatization Practices	Political and Social Instability
Kosovo	Privileged Access to the EU Market	Dependence on Diaspora Monetary Income	Competitive Labor Cost	Risks of Political Instability and Restraint
North Macedonia	NATO Membership and EU Perspective	Small Domestic Market	Crossroads of Land Transportation	Corruption and Influence Trafficking
Montenegro	NATO Membership and EU Perspective	High Public Sector Debt	Broad Tourism Ecosystem	Corruption and Crime Rates
Serbia	Strong and Reference Foreign Investments	Low Customization Performance	Large and Experienced SME Network	Political and Social Instability

The fourth finding is that Western Balkan countries' foreign investment incentives generally emphasize the advantage of a competitive labor stock, while the focus shifts to sectors based on the need for blue-collar workers. It is an understandable strategy for developing countries or transition countries with large populations to focus on blue-collar intensive industries, albeit in low or medium-low technology sectors, in the initial stages of opening up and in order to attract multinational enterprises (Bellak, Leibrecht and Riedl, 2008: 17). However, for large-scale multinational enterprises in global supply chains, the size and structure of the population in the Western Balkan countries is not a variable that can directly affect their investment decisions.

The fifth finding is that each country emphasizes tax advantages as an incentive-oriented factor. It is well known that the tax burden itself causes a significant competitive disadvantage for businesses and that practices such as compliance with tax regulations and the delaying effect of tax payment procedures also increase transaction costs. On the other hand, as a result of the tax competition that emerged in the globalization process, especially in a region such as Europe, where advanced commercial, economic and monetary integration experience has been implemented, tax burdens have fallen to acceptable levels or, thanks to the opportunities offered by technology, tax compliance and payment costs have been reduced to acceptable levels.

Finally, the sixth finding is that although investment opportunities in the Western Balkan countries are pointed out on a sectoral basis, with some exceptions, they are not matched with practices such as free zone implementation, public cooperation model, target market strategy, privatization program and similar practices to a very limited extent. Considering that the deterrent effect of risks such as

political stability, governance vacuum, bureaucratic obstacles can be overcome with financial and economic support and guidance, the lack of up-to-date presentation of foreign investment attraction strategies of investment-promotion agencies, including specific practices, will hinder the full disclosure of the potential to attract foreign investors, especially those seeking ownership and internalization advantages.

7. Conclusion

In this study, the Western Balkan transition economies (WB-6; Albania, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, North Macedonia, Montenegro and Serbia), which have not benefited from global foreign direct investment to the extent expected, are analyzed. FDI attraction strategies are investigated within the framework of John H. Dunning's OLI paradigm. The main problematic of this research, in which the Policy-Action Research method is preferred, is to reveal the missing points of the foreign investment promotion strategies implemented in the WB-6 countries in terms of policy and implementation dimensions.

In this framework, when the promotional portals of the official investment-promotion agencies of the aforementioned countries are examined, it is seen that the foreign investment paradigms of the WB-6 countries are based on a liberal framework, the formal institutions across the country are supported by reformist regulations in this direction, Serbia and Albania have reduced the costs of starting an enterprise with the “One-Stop-Stop” application, while the other countries are far from a similar positive picture in terms of costs and procedures.

Apart from this, the first finding that needs to be mentioned is that the EU membership process and NATO perspective are emphasized as a critical component of political stability in WB-6 countries. However, the instability and vulnerabilities in these countries are largely due to internal dynamics. Therefore, it would be more positive and functional to focus on institutional quality as a signal of political stability to influence MNEs' investment decisions. As we pointed out in our second finding, this is possible through the implementation of policies and practices aimed at improving the exclusionary institutional quality components found in the league of developing countries, such as the rule of law and bureaucratic inefficiency, especially the informal economy and corrupt behavior.

The fact that the WB-6 countries are too focused on location advantage, which is one of the important components of the OLI paradigm, is also among the main problems of their foreign investment attraction strategies. Considering that this region, which is an important alternative transit route, often experiences the disadvantages of its geographical nature in the political arena, it points to the necessity of strengthening the social structure by focusing on political institutions. And yet the pace of transformation of political institutions is known to be slow. Therefore, the realization of the aforementioned EU and NATO membership perspectives would facilitate the management of these political risks.

Moreover, the outward investment promotion strategies of the WB-6 countries emphasize the competitive labor force in sectors based on blue-collar needs. Since the size and quality of the population in these countries are not expected to offer internalization advantages that can influence the investment preferences of MNEs operating at the global level, it would be more meaningful to emphasize projects in sectors that use medium and medium-high technology to attract white-collar and highly skilled labor.

The outward investment promotion strategies of the WB-6 countries emphasize tax advantages, but with partial exceptions, outward investment opportunities are rarely matched with specific outward investment project implementations (public cooperation models, privatization programs, etc.) that are expected to have a greater impact on foreign investors. In this context, it is important to

offer specific and project-based current investment opportunities that have the potential to attract foreign investors, especially those seeking ownership and internalization advantages, rather than tax advantages, and to support their capacity to deal with market-based risks by emphasizing post-investment support practices.

Ethics Approval and Consent to Participate

-

Author Contributions

Author 1's contribution to the article is 100%.

Funding Statement Interest

-

Acknowledgment

-

Conflict of Interest Disclosure

The authors declare that there is no conflict of interest.

References

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Business.

Addi, H. M., & Abubakar, A. B. (2024). Investment and economic growth: do institutions and economic freedom matter?. *International Journal of Emerging Markets*, *19*(4), 825-845.

Ahmeti, F., & Kukaj, H. (2016). The importance of foreign direct investments on economic development in transitional countries: A case study of Kosovo. *Available at SSRN 2752979*.

Aida (2025), The Albanian Investment Development Agency portal, aida.gov.al/en/ (10.01.2025).

Armişen, G., & Tatar, V. (2022). The Western Balkan States and impact on the European Union enlargement. *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, *11*(1), 214-234.

Bacevac, S. ve Pusara, N. (2019). Foreign direct Investments in the public of Serbia with a special foundations on brownfield investments. *Knowledge-International Journal*, 31(5), 1373-1380.

Bartels, K. P., & Wittmayer, J. M. (2018). Introduction: Action research in policy analysis and transition research. In *Action research in policy analysis* (pp. 1-18). Routledge.

Bayar, Y., Remeikiene, R., Androniceanu, A., Gaspareniene, L., & Jucevicius, R. (2020). The shadow economy, human development and foreign direct investment inflows. *Journal of Competitiveness*, *12*(1).

Bellak, C., Leibrecht, M., & Riedl, A. (2008). Labour costs and FDI flows into Central and Eastern European Countries: A survey of the literature and empirical evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 19(1), 17-37.

Bénassy-Quéré, A., Coupet, M. ve Mayer, T. (2007). Institutional determinants of foreign direct investment. *World economy*, 30(5), 764-782.

Bevan, A. A., & Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of comparative economics*, 32(4), 775-787.

Brada, J. C., Kutan, A. M., & Yigit, T. M. (2006). The effects of transition and political instability on foreign direct investment inflows: Central Europe and the Balkans. *Economics of Transition*, *14*(4), 649-680.

Bruno, R. L., Campos, N. F. ve Estrin, S. (2021). The effect on foreign direct investment of membership in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 59(4), 802-821.

Budak, J. ve Rajh, E. (2014). Corruption as an obstacle for doing business in the Western Balkans: A business sector perspective. *International Small Business Journal*, 32(2), 140-157.

Cardillo, C., Montanjees, M. M., Motala, M. J., & Patterson, M. N. K. (2004). *Foreign direct investment: trends, data availability, concepts, and recording practices*. International Monetary Fund.

Çakërri, L. ve Madani, F. (2018). The Dynamics of Foreign Direct Investment in Albania. Comparison with the Western Balkan Region. *European Journal of Marketing and Economics*, 1(2), 35-44.

Dašić, M. (2022). Political Risk and Quality of Governance as Determinants of Foreign Direct Investments in the Transition Countries. *Economic Themes*, 60(3), 343-367.

Delevic, U. ve Heim, I. (2017). Institutions in transition: is the EU integration process relevant for inward FDI in transition European economies?. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 5(1), 16-32.

Delevic, U. (2020). Employment and state incentives in transition economies: are subsidies for FDI ineffective? The case of Serbia. *Transnational Corporations*, 27(2), 31-63.

Dunning, J. H. (2006). Towards a new paradigm of development: implications for the determinants of international business. *Transnational corporations*, 15(1), 173-227.

Dudić, B., Dudić, Z., Smoleň, J. ve Mirković, V. (2018). Support for foreign direct investment inflows in Serbia. *Economic Annals-XXI*, (169), 4-11.

Dursun-Özkanca, O. (2024). The Western Balkans and Prospects for the EU and NATO accession, *Transatlantic Policy Quarterly*, 23(1), 36-43.

Estrin, S. ve Uvalic, M. (2013). Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?. *LEQS paper*, (64).

Estrin, S. ve Uvalic, M. (2016). Foreign Direct Investment in the Western Balkans: What role has it played during transition?. *Comparative Economic Studies*, 58, 455-483.

Fipa (2025), Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina portal, fipa.gov.ba (10.01.2025).

Fraser Institute (2023). Economic freedom rankings online dataset. https://www.fraser institute.org/economic-freedom/Dataset (10.01.2025).

Hajdini, A., Collaku, L. ve Merovci, S. (2023). Effect of corruption on foreign direct investment inflows in countries of the Western Balkans. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(1), 130-143.

Hoxhaj, M. ve Pulaj, I. (2022). An Overview of Foreign Direct Investment in Albania. *European Journal of Business and Management Research*, 7(4), 256-260.

Huang, H. B. (2010). What is good action research. *Action Research*, 8(1), 93-109.

Inm (2025), Invest North Macedonia portal, investnorthmacedonia.gov.mk, (10.01.2025).

ICG-International Crisis Group (2022). Managing the risks of instability in the Western Balkans. Brussels: *Europe Report*, 265.

Jusufi, G. ve Bellaqa, B. (2019). Trade barriers and exports between Western Balkan countries. *Our Economy*, 65(4), 72-80.

Kasper, W., Streit, M. E., & Boettke, P. J. (2012). *Institutional economics: Property, competition, policies*. Edward Elgar Publishing.

Kiesa (2025), Kosovo Investment and Enterprise Support Agency portal, kiesa.rks-gov.net (10.01.2025).

Lizondo, J. S. (1990). Foreign direct investment. *IMF Working Paper*, 90/63.

Lucke, N. ve Eichler, S. (2016). Foreign direct investment: the role of institutional and cultural determinants. *Applied Economics*, 48(11), 935-956.

Mengistu, A. A. ve Adhikary, B. K. (2011). Does good governance matter for FDI inflows? Evidence from Asian economies. *Asia Pacific Business Review*, 17(3), 281-299.

Mia (2025), Montenegro Investment Agency portal, mia.gov.me (10.01.2025).

North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance (Political Economy of Institutions and Decisions)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nunnenkamp, P. ve Spatz, J. (2004). FDI and economic growth in developing economies: how relevant are host-economy and industry characteristics, *Transnational Corporations*, 13(3), 53-83.

OECD (2009). *OECD Benchmark definition of foreign direct investment 2008: Fourth Edition*, OECD Publishing, Paris.

Paul, J., ve Jadhav, P. (2020). Institutional determinants of foreign direct investment inflows: evidence from emerging markets. *International Journal of Emerging Markets*, 15(2), 245-261.

Peci, F., Kutllovci, E., Tmava, Q. ve Shala, V. (2012). Small and medium enterprises facing institutional barriers in Kosovo. *International Journal of Marketing Studies*, 4(1), 95.

Peres, M., Ameer, W. ve Xu, H. (2018). The impact of institutional quality on foreign direct investment inflows: evidence for developed and developing countries. *Economic Research*, 31(1), 626-644.

Petrović, V. ve Malović, M. (2009). Foreign direct investment in Bosna and Herzegovina: lingua franca or perplexity of original sin. *Business Opportunities in Serbia: the case of Italian business sector and the role of management education*. Belgrade Banking Academy and Institute of Economic Sciences, 275-284.

Petrović-Ranđelović, M., Janković-Milić, V. ve Kostadinović, I. (2017). Market size as a determinant of the foreign direct investment inflows in the Western Balkans countries. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 093-104.

Ras (2025), Development Agency of Serbia portal, ras.gov.rs (10.01.2025).

Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them. *Studies in comparative international development*, 35, 3-31.

Roland, G. (2004). Understanding institutional change: Fast-moving and slow-moving institutions. *Studies in comparative international development*, 38, 109-131.

Sabir, S., Rafique, A., & Abbas, K. (2019). Institutions and FDI: evidence from developed and developing countries. *Financial Innovation*, 5(1), 1-20.

Smolo, E. (2021). The FDI and economic growth in the Western Balkans: the role of institutions. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 42(3), 147-170.

Susic, I., Stojanovic-Trivanovic, M., & Susic, M. (2017, May). Foreign direct investments and their impact on the economic development of Bosnia and Herzegovina. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 200, No. 1, p. 012019). IOP Publishing.

UNCTAD (2023). Global foreign direct investment flows over the last 30 years (By region and economy, 1990–2021). https://unctad.org/data-visualization/global-foreign-direct-investment-flows-over-last-30-years (10.01.2025).

Uvalic, M. (2012). Transition in Southeast Europe: Understanding economic development and institutional change. In *Economies in transition: The long-run view* (pp.364-399). London: Palgrave Macmillan UK.

Velaj, E. ve Nexhipi, O. (2023). The impact of the tax rate and average wage level on FDI: the case of Albania. *European Journal of Business and Management Research*, 8(2), 126-131.

World Bank (2020). Doing Business 2020 Archive online database, https://archive.doingbusiness.org/en/data (10.01.2025).

World Bank (2023a). World Development Indicators online database. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators (10.01.2025).

World Bank (2023b). Worldwide Governance Indicators online database. https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators (10.01.2025).

Zeneli, V. (2016). Corruption, foreign direct investment, and international marketing in the Western Balkans. *Thunderbird International Business Review*, 58(3), 277-291.

Extended Summary

COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT STRATEGIES IN WESTERN BALKAN COUNTRIES

1. Introduction

Since the mid-1980s, when the globalization process gained momentum, foreign direct investments have grown at a very strong pace compared to the global production level and trade volume, and provided great support to developing economies in financing their development, despite cyclical breaks. However, the amount of foreign direct investment (FDI) in the Western Balkan transition economies (WB-6; Albania, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, North Macedonia, Montenegro and Serbia), which experienced a major economic transformation after the Cold War, has remained below potential. This study investigates the FDI attraction strategies of the WB-6 countries within the framework of the OLI (Ownership, Location, Internalization) paradigm created by John H. Dunning.

2. FDI Incentive Framework

FDI is a cross-border investment in which a firm located in the source country transfers assets to the host country and establishes a permanent interest and significant influence over a local enterprise. FDI, which enables the establishment of long-term and stable economic relations between countries, increases the international competitiveness of local firms in the source country, while contributing significantly to capital accumulation, technological capability and new employment opportunities in the host country. Since the mid-1980s, when the globalization process gained momentum, FDI has grown at a very strong pace compared to the global production level and trade volume, even though it has experienced cyclical breaks due to the East Asian Financial Crisis and the Global Financial Crisis.

There is a vast literature on the definition and classification, measurement and methods, causes and motivations, effects and consequences of FDI. The generally accepted approach to the motivation of MNEs for outward investment is the OLI paradigm. According to the OLI paradigm, MNCs' investment motivations are expected to gain ownership (O) benefits by acquiring brands and patents, to benefit from location/geography (L) advantages such as cheap labor or easy access to raw materials, and finally to internalize (I) these gains by adapting them to their production processes.

At this point, the factors that will affect the ownership, location and internalization motivations of multinational corporations can be categorized under two headings. The first of these is the level of inclusiveness of the institutional structure. The second important component that will affect the investment decisions of multinational companies is the foreign investment promotion strategy of the relevant country. In fact, governments can encourage MNCs' investment decisions at the micro level through their industrialization, education, support and other policies. The formal articulation of the strategy to bring all these areas, each of which corresponds to different governmental functions, into an appropriate regulatory framework, is the policy documents or implementation platforms of official investment-promotion agencies.

3. Comparative FDI in WB-6 Countries

The Western Balkan countries, located in the southeastern part of Europe, underwent a more painful process of institutional transformation than the Central and Eastern European countries during the transition to liberal democracy and market economy after the Cold War. During the transition period, macroeconomic performance worsened due to problems such as hyperinflation, public deficits and exchange rate instability observed in the Western Balkan countries, and the leverage of the European Union, which was right next door, could not be used effectively due to unrealized reforms.

In the literature, the most important reason for the low level of foreign direct investment in the Western Balkan countries compared to the Central European transition economies is that the political environment in the region has not reached a maturity that would definitively eliminate market uncertainties and create an environment of long-term confidence. Likewise, the small population (hence market) potential of the Western Balkan region and the limited market growth performance have been stated to have a negative impact on the investment decisions of multinational enterprises towards the region.

Some other studies in the literature suggest that in the long run, the informal economy has a negative effect on foreign investments to the Western Balkan countries, while the level of human development has a positive effect. In addition, it has been found that good governance components, which refer to the confidence provided by the consistency in policy implementation of the governments' commitment to their policies, transparent regulations that remove obstacles to the functioning of the free-market economy and effective mechanisms to combat corruption, also encourage investment decisions. And also some researchers found a positive correlation between the EU membership of the Western Balkan countries and the increase in the level of institutional quality, stated that the distance from the investor countries of Europe and the governance gap are the most important reasons why the amount of foreign investment in the region has not converged to the EU member transition economies.

4. Data Set and Method

The main problem of the study is whether there is a systematic foreign capital promotion strategy in the WB-6 countries. The research focuses on the sub-problematic question of what the WB-6 countries lack in terms of policy and implementation qualities under the assumption that they have a foreign investment attraction strategy. Because of FDI incentive policy is a public policy area for economic development, Policy-Action Research method, one of the qualitative research methods, has been preferred. In this context, the promotional portal of the official institutions of the WB-6 countries, which are investment-promotion agencies, will be examined, organized and analyzed.

5. Empirical Findings

The first finding is that the NATO accession and EU perspective are emphasized as important elements of political stability. Second, geographical location is overemphasized, as the country is geographically located on one of the two land links between Asia and Europe. The third finding shows that while a competitive labor stock is presented as a competitive advantage, the focus shifts to low and medium-low technology-based sectors on the need for blue-collar workers. In addition, tax advantages are emphasized as an incentive driver in each country. Finally, investment opportunities are described on a sectoral basis, but these incentives are not matched with specific practices such as free trade zones, public cooperation models or privatization programs.

6. Discussion and Conclusion

The NATO accession and the EU perspective are emphasized as a critical component of political stability in the WB-6 countries. However, the source of instability and fragility in these countries is largely rooted in domestic dynamics. Therefore, it would be more positive and functional to focus on institutional quality as a signal of political stability to influence MNEs' investment decisions. This is possible through the implementation of policies and practices aimed at improving the exclusionary components of institutional quality, such as the informal economy and corrupt behaviour, as well as rule of law and bureaucratic inefficiency, which are common in the league of developing countries.

The fact that the WB-6 countries have focused too much on location advantage, one of the important components of the OLI paradigm, is among the main problems of their foreign investment attraction strategies. Considering that this region, which is an important alternative transit route, often experiences the disadvantages of its geographical nature in the political arena, it points to the necessity of strengthening the social structure by focusing on political institutions. And yet, the pace of transformation in political institutions is known to be slow. Therefore, the realization of the aforementioned EU and NATO membership perspectives will facilitate the management of these political risks.

Table (Table 4 in the context**):** Summary of Findings of Comparative Investment Climate Analysis

	Most Powerful Quality	**Weakest Attribute**	**Largest Opportunity**	**Most Risky Status**
Albania	NATO Membership and EU Perspective	Informal Economy and Labor Shortage	Foreign Income Potential of Tourism Sector	Property Rights Confusion
Bosnia-Herzegovina	EU Perspective	Weak Bureaucratic Capacity	Strategic Privatization Practices	Political and Social Instability
Kosovo	Privileged Access to the EU Market	Dependence on Diaspora Monetary Income	Competitive Labor Cost	Risks of Political Instability and Restraint
North Macedonia	NATO Membership and EU Perspective	Small Domestic Market	Crossroads of Land Transportation	Corruption and Influence Trafficking
Montenegro	NATO Membership and EU Perspective	High Public Sector Debt	Broad Tourism Ecosystem	Corruption and Crime Rates
Serbia	Strong and Reference Foreign Investments	Low Customization Performance	Large and Experienced SME Network	Political and Social Instability

Moreover, the outward investment promotion strategies of the WB-6 countries emphasize the competitive labor force in sectors based on blue-collar needs. Since the size and quality of the population in these countries are not expected to offer internalization advantages that can affect the investment preferences of multinational enterprises operating at the global level, it would be more meaningful to emphasize projects in sectors using medium and medium-high technology to attract white-collar and highly skilled labor.

The outward investment promotion strategies of the WB-6 countries emphasize tax advantages, but with partial exceptions, outward investment opportunities are rarely matched with specific outward investment project implementations (such as public cooperation models, privatization programs, etc.) that are expected to have a greater impact on foreign investors. In this context, it is important to offer specific and project-based current investment opportunities that have the potential to attract foreign investors, especially those seeking ownership and internalization advantages, rather than tax advantages, and to support their capacity to deal with market-based risks by emphasizing post-investment support practices.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 558-574

1941 Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının Dış Yankıları

Onur KÖSE[1]

1941 Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının Dış Yankıları

Öz

Çalışmanın amacı Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının dünyadaki yankılarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma, Türk-Alman anlaşmasının hem diplomatik yankılarını hem de dış basındaki yankılarını kapsamaktadır. Kaynaklar Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden ve "Bibliothèque nationale de France" kütüphanesinden temin edilmiştir. Çalışmada 16 devletin diplomatik yazışmaları ile farklı devletlere ait 50'den fazla gazete incelenmiştir. İncelemeler sonucu tespit edilen en önemli bulgu; anlaşmanın hem diplomatik çevrelerde hem de dünya kamuoyunda büyük bir ilgiyle karşılanmış olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Türk-Alman saldırmazlık paktı, İkinci Dünya Savaşı, Dış politika, Basın, 1941.

Foreign Effects of the Turkish-German Non-Aggression Treaty of 1941

Abstract

The aim of the study is to comparatively examine the repercussions of the Turkish-German non-aggression agreement in the world. The study covers both the diplomatic repercussions and the repercussions in the foreign press of the Turkish-German treaty. The sources were obtained from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs and the "Bibliothèque nationale de France" library. In the study, diplomatic correspondence of 16 states and more than 50 newspapers belonging to different states were examined. The most important finding of the investigations was that the treaty was met with great interest both in diplomacy and in world public opinion.

Keywords: Turkish-German Non-Aggression Treaty, Second World War, Foreign Policy, Press, 1941.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

Giriş

1941 Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının dış yankılarını konu alan bu çalışmadaki amaç, hem jeopolitik önemi hem de propaganda mücadelesi nedeniyle küresel bir etki yaratan bu anlaşmanın dünya kamuoyu üzerindeki etkilerini, karşılaştırmalı yöntemlerle analiz etmektir. Anlaşmanın kabulünden sonra birçok devlet antlaşma ile ilgili olarak diplomatik yazışmalar yapmıştır. Türk-Alman saldırmazlık paktı ile ilgili bu yazışmalar Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivleri'nden elde edilmiştir. Bu anlaşmanın dış basın taraması "Bibliothèque nationale de France" vasıtasıyla Fransız gazeteler ile birlikte Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde geçen elçilik raporlarından ve elçiliklerin Fransızcaya tercüme ettiği bölgesel gazetelerden temin edilmiştir. Bu hususta Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, Fransa, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, İsviçre, İspanya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Finlandiya, İran, Afganistan ve Danimarka gibi devletlerde bulunan elçiliklerin diplomatik yazışmaları incelenmiştir. "Bibliothèque nationale de France" vasıtasıyla incelenen Fransız gazeteler şunlardır: *Le Petit Parisien, Le Réveil du Nord, Le Matin, Paris Soir, La Dépêche d'Indochine, Le Patriote des Pyrénées, La Volonté Indochinoise, Le Midi Socialiste, Le Journal, L'Ouest-Éclair, Le Petit Journal, L'Action Française, Le Radical de Marseille, L'Œuvre, Le Journal Du Midi, Le Morvan*

[1] Dr., Bir kuruma bağlı değildir, onurkose26@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7465-124X

Makale Gönderim Tarihi: 28.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 08.07.2025

Républicain, La Tribune du Libournais, Les Nouvelles de Versailles, Le Démocrate de Vernon ve *France (liberté, égalité, fraternité)*. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'ndeki elçilik raporları vasıtasıyla incelenen Fransız basını şöyle sıralanabilir: *Des Debats, La Montagne, Petit Journal, Figaro, Effort, Le Temps, L'action Française, Havas* ajansı ve *Temps*. Elçilik raporlarından gelen ve Fransızca tercümesi gönderilen gazeteler ise şunlardır: İngiltere basınından *Times* ve *Sunday Times* gazeteleri; İsviçre basınından *Journal de Genève* ve *La Suisse* gazeteleri; İtalya basınından *Tribüne, Jurnale d'Italia, Levore Fasiste, Relazioni Internazionale* gazeteleri; İspanya basınından *Arriba, Ya, ABC* gazeteleri; Danimarka basınından *Nationaltidente, Foedrelandet, Social Demokraten, Politiken* gazeteleri; Arnavutluk basınından *Tomori* gazetesi; Macaristan basınından *Pesti Hirlap, Népszava, Pester Lloyd, Pesti Ujság, Piggetlenség, Reggeli Magyarország, Magyarság, Magyar Nemzet* gazeteleri; Irak basınından *Irak el Zeman, Savtu üş Şaab* gazeteleri; Mısır basınından *La Reforme, Le Journal d'Alexandrie* gazeteleridir. Ayrıca bu raporlardan hareketle genel kanı olarak İsveç, Romanya, Arjantin ve Japonya basınına da yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan karşılaştırmalı yöntem, basına dayalı birçok benzer konu için uygun bir yöntemdir. Araştırma, İngilizce ve Fransızca konuşulmayan devletlerden gelen raporların Fransızca tercümeleriyle sınırlansa da bu istihbarat raporları oldukça ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Bununla birlikte dönemin uluslararası dilinin Fransızca olması, bu tür araştırmaları kolaylaştırmıştır. Çünkü hem Gallica kütüphanesindeki Fransız gazetelerine erişim hem de elçiliklerin ülkelerden bağımsız olarak basın haberlerini Fransızcaya çevirip göndermesi örnek sayısını önemli ölçüde artırmaktadır. Bu sebeple çalışmayı önemli kılan şey, 1941 anlaşmasının oldukça geniş bir örneklem üzerinden analiz edilmiş olmasıdır.

1. 1941 Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması

1939 yılında Polonya'nın işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Alman orduları kısa sürede Avrupa'nın büyük bir bölümünü işgal etti. 1941 Nisan'ında Yugoslavya ve Yunanistan işgal edilirken, Suriye'de Müttefik-Mihver çatışmaları ve Irak'ta da Alman yanlısı bir darbe yaşandı. Almanya, Irak'taki olaylara kayıtsız kalamazdı. Bu sebeple Irak'a yapılacak olan Müttefik harekâtından hemen önce Irak'a silah sevkiyatı yapması gerekiyordu. Ancak Irak olaylarının yaşandığı bu dönemde, Mihver ülkelerinin toprakları sevkiyat için problem teşkil ediyordu. Çünkü Mihver devletlerinin Irak ile sınır bağlantısı yoktu. Bu sebeple Almanya'nın Irak'a silah sevkiyatı için üç seçenek ortaya çıkmıştı: Havadan yapılacak sevkiyat; denizden Japon gemileriyle yapılacak sevkiyat; SSCB ve Türkiye gibi başka bir devlet sınırları üzerinden karadan yapılacak sevkiyat. Hava sevkiyatının kısıtlılığı, deniz sevkiyatının da uzun sürmesi sebebiyle ilk iki seçenek elenmiş, kara sevkiyatı için de Türk toprakları uygun görülmüştür (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 502-503, s. 787-788; Geçer, 2020, s. 484-485). Ancak Türkiye'nin, Birleşik Krallık ve Fransa ile yaptığı ittifak anlaşmasının üzerinden iki yıl geçmemişti. Türk-Müttefik bağı, Almanya için önemli bir sorundu. Buna rağmen Türk-Alman müzakereleri başlamıştı. Almanya adına müzakereleri yürüten Papen, Almanya'nın burada herhangi bir toprak talebinin olmadığını ve burada bir İngiliz cephesinin açılmasının hem Türkiye'nin hem de Almanya'nın çıkarlarına ters olacağını ifade etmişti (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 514, s. 814). Ardından İnönü, Türkiye'nin Müttefiklerle olan ilişkilerine zarar vermeyecek bir saldırmazlık anlaşması teklif etmişti (Geçer, 2020, s. 485). Almanya bunu önemli bir adım olarak görmüştü. Bu sebeple yapılması amaçlanan saldırmazlık anlaşmasına sevkiyat maddesini gizli madde olarak eklemeyi düşünüyordu. Almanya, müzakerelerde Türkiye'nin Birleşik Krallık ve Fransa ile olan anlaşma yükümlülüklerine dair endişelerine karşılık Fransa'nın yenilmesi sebebiyle üçlü paktın bir öneminin kalmadığını vurgulamıştı (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 529, s. 837). Sevkiyatı engellemek adına müzakere sürecine Birleşik Krallık da müdahale etmiş, Türkiye'ye 1939 anlaşmasını hatırlatmıştır (Geçer, 2020, s. 486). Müzakerelerde Türkiye saldırmazlık anlaşmasını, Almanya da sevkiyatı ön plana çıkarmıştı. 23 Mayıs 1941'de müzakereler, biri açık üç gizli protokole evrilmiş ve Irak'a silah sevkiyatı, gizli protokolde

kalmıştı. Ancak Türkiye, Birleşik Krallık ile de irtibat halindeydi. Bir gün sonra Birleşik Krallık müzakerelerin bu evresine karşı çıkmıştı (Geçer, 2020, s. 486). Türkiye, müzakerelere devam etti ve oluşan yeni taslakta saldırmazlık antlaşması yine ön planda idi. Gizli protokolde Papen, Edirne sınırında ve Ege adalarında Türkiye lehine bazı değişikliklerin dikkate alınacağını belirtmişti. Buna karşılık da Türk Dışişleri Bakanı, Almanya'nın sevkiyatının sadece Irak'la sınırlı kalmayacağını, İran ve Afganistan'a da sevkiyat yapabileceğini söylemişti (Geçer 2020, s. 486). Ancak Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye lehine toprak düzenlemelerinin sevkiyatın onayı sonrasında olabileceğini Papen'e bildirmişti (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 565, s. 910-912). Bu süreçte Birleşik Krallık, Türk-Alman temaslarının "makul ve meşru" olduğunu Türkiye'ye bildirse de alınacak kararların kendilerine karşı hükümler taşıyabileceğinden endişe duyuyordu (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, s. 118). Müzakere süreci bu tartışmalarla uzarken Birleşik Krallık, Irak'ta kontrolü yeniden sağladı (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 568, s. 917; Tuncer, 2012, s. 96). Bundan sonra Irak'a yapılacak sevkiyatın önemi kalmadığından müzakereler dostluk ve saldırmazlık paktına dönüştü. Görüşmeler, tarafların 18 Haziran 1941'de bir antlaşmaya varmasıyla sonuçlandı. Türkiye'yi temsilen İzmir temsilcisi ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Almanya'yı temsilen Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı imzaladılar (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi [DBTDA] 32048-126113-5, 1941-06-18; DBTDA 32048-126112-1, 1941-06-18; DBTDA 32100-126852-29, 1941-06-18). Bu antlaşmaya göre (Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 648, s. 1051);

"*Madde 1: Alman İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılıklı olarak toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı göstermeyi ve anlaşmayı imza eden tarafa doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir türde aleyhte hareket etmemeyi taahhüt ederler.*

2: Alman İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti, ortak çıkarlarını etkileyen tüm konularda dostça bir ruhla birbirleriyle istişare etmeyi taahhüt ederler.

Madde 3: Bu Antlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girecek ve o tarihten itibaren 10 yıllık bir süre boyunca yürürlükte kalacaktır. Anlaşmayı imza eden taraflar, uygun zamanda Antlaşmanın uzatılması hakkında birbirleriyle istişare edeceklerdir.

Anlaşma onaylanacak ve onay belgeleri mümkün olan en kısa sürede Berlin'de teati edilecektir.

Almanca ve Türkçe dillerinde ikişer nüsha olarak düzenlenmiştir, her iki metin de eşit derecede geçerlidir.

Ankara, 18 Haziran 1941.

Papen-Saraçoğlu"

Almanya'nın bu anlaşmadan kazanacağı fayda, potansiyel bir Müttefik ülkesi olan Türkiye'yi, tarafsızlığa sevk ederek Sovyetler Birliği'ne yapılacak taarruz öncesi güney kanadını korumaya almak olmuştur. Birleşik Krallık'ın bu anlaşmadan kazandığı fayda ise, anlaşma sürecinin uzamasının sonucunda Irak'taki kontrolün yeniden temin edilmesine ek olarak Alman ordularını Orta Doğu'dan uzak tutmak olmuştur.

2. Türk-Alman Anlaşmasının Türk Dışişlerine Yansıyan Diplomatik Yankıları

18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının, Dünya'nın birçok ülkesinde diplomatik karşılıkları olmuştu. Doğal olarak Mihver devletleri ve ona yakın politika izleyen devletler tebrik mesajı iletmiştir. Müttefikler ve daha sonra Mihver devletleri ile savaşacak olanlarda ise durum daha karmaşık bir halde idi.

Anlaşmadan önce Birleşik Krallık, Türkiye ile sıkı bir temas halinde idi ve Türkiye, anlaşma ile ilgili detayları Birleşik Krallık ile paylaşıyordu. Ancak yine de İngiltere'de bir şüphe hâkimdi. İmza günü, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlık yetkilisi, Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a, bu anlaşmanın Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyip etkilemeyeceğini, anlaşmanın on gün geciktirilmesini, imza durumunda ise Türk-İngiliz anlaşmasının geçerliliğini açıkça beyan etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Büyükelçi, geciktirmenin doğuracağı kötü sonuçları ifade etmiş ve Türkiye'nin Müttefiklere karşı iyi niyetli politika benimsediğinin altını çizmişti (DBTDA, 32048-126113-61, 1941-06-18). Nitekim Türk Dışişleri Bakanlığı, bilumum elçiliklere gönderdiği tamimde de bu anlaşmaya rağmen Birleşik Krallık ile müttefikliğin ilişkilerin devam ettiğini ve bunun aleyhinde bir harekâta girişilmeyeceğini vurgulamıştır (DBTDA, 32048-126113-18, 1941-06-18). Birleşik Krallık'ın aksine anlaşmaya ABD'den tepkiler gelmişti. Washington büyükelçisi Ertegün, Amerikalıların, saldırmazlık paktlarının mevcut dünya düzeninde çok da önemli olmadığının altını çizerek bu anlaşmadaki memnuniyetsizliğini ifade ettiklerini belirtmişti (DBTDA, 32048-126113-79, 1941-06-20). İmzanın hemen ardından ABD Ankara büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray, İngiliz büyükelçisinin kendisine, Türkiye'yi anlaşmadan vazgeçirmeye çalışmak yerine Türk-İngiliz ittifakının zayıflamadığını kamuoyuna duyurmanın daha doğru olacağını tavsiye etmişti (Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers [FRUS], 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 934). Daha sonra ABD Ankara büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray, anlaşma maddelerini ve sonrasında yapılan açıklamaları yazarak üslerini bilgilendirmişti (FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 937). MacMurray, Türk politikasının daha az kararlı bir ruh haline evrildiğini ve Türklerin, Müttefik kamuoyunda mevcut anlaşmadaki hamlesinin basit bir açıklamayla ortadan kaldıramayacağını ifade etmişti (FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 938). Ancak büyükelçinin bu konudaki yanılgıları, savaşın ilerleyen safhalarında anlaşılmıştır. MacMurray, İngilizlerin ılımlı yaklaşımının aksine bu anlaşma ile Türkiye'nin Müttefik davasına psikolojik açıdan zarar verdiğini ve Müttefik dayanışmasını bozduğunu düşünmektedir (FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 942). ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Welles, anlaşma imzasından bir gün sonra Türkiye ile ilişkilerin gözden geçirilmesini, ödünç verme ve kiralama mevzuatının yeniden ele alınmasını söylemişti (FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 939). Görüldüğü üzere anlaşmaya en sert tepki, ABD'den gelmişti. Hatta ABD Türk büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, Dışişleri bakan yardımcısı Welles'e durumu izah etmesine ve İngiliz ittifakının sağlamlığından bahsetmesine rağmen Welles'in kanaati şöyle idi (FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 941):

"*Bu noktada Büyükelçi kendisine talimat verilen gözlemleri tamamlamıştı ve görünüşe göre benden cevaben bazı gözlemler yapmamı bekliyordu. Kendimi, Türkiye Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne bu açıklamaları yapma nezaketini takdir ettiğimi söylemekle sınırladım. Ayrıca, Türk Büyükelçisi'nin, son iki yıldaki tekrarlanan kötü şöhretli olaylar göz önüne alındığında, Amerikan kamuoyunun Türkiye'nin Almanya ile bir "saldırmazlık paktı" yapmayı neden arzu edilir bulduğunu anlamakta zorluk çekeceğini öğrenmesinin elbette sürpriz olmayacağını söyledim. Büyükelçi sözlü bir cevap vermedi, sadece aşırı derecede üzgün göründü ve başını salladı*.".

Bununla birlikte Türkiye'nin Roma Büyükelçisi'nin İtalya'daki Amerikan sefiri ile görüşmesinde anlaşmanın farklı bir noktası konuşulmuştu. Amerikan sefiri, Mısır cephesini öne sürerek Alman ordularının Türk topraklarından geçemediği için anlaşma hakkında olumlu sözler söylemişti (DBTDA, 32048-126113-76, 1941-06-22). Ona göre bu anlaşma, Birleşik Krallık'ın üç önemli kapısını Almanlara tamamen kapatmıştı. Bunlardan birincisi Süveyş cephesi, ikincisi Irak petrolleri, üçüncüsü de İran üzerinden Hindistan toprakları idi. Bununla birlikte Türkiye Bükreş Büyükelçisi'nin aktardığına göre Romanya'daki İngiliz diplomatlar, doğu kapılarının Almanlara kapatılması sebebiyle anlaşmayı yararlı

bulduğunu ifade etmişlerdi (DBTDA, 32048-126113-93, 1941-06-21). Tahran'daki İngiliz sefiri de, anlaşmayı olumsuz bulmadığını Tahran büyükelçisine bildirmişti (DBTDA, 32048-126113-108, 1941-06-23).

Sovyetler Birliği ise büyük Mihver taarruzundan dört gün önce imzalanan bu anlaşmaya temkinli yaklaşmıştı. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Mihver grubuna katılmasından çekiniyordu. Anlaşmadan hemen sonra Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'a Türk-Sovyet ilişkileri arasında bir değişiklik olup olmadığını sormuştu. Büyükelçinin bu görüşmedeki kanaati, bu anlaşmanın Sovyetlerce nahoş karşılandığıydı. Bununla birlikte Sovyetler olası bir Alman-Sovyet savaşında Türkiye'nin tam tarafsızlığı istiyordu (DBTDA, 32048-126113-83, 1941-06-19). Anlaşmadan yaklaşık yirmi gün sonra Litvinov'un Barbarossa Harekâtı'nın ilk günlerindeki korkunç Sovyet zayiatlarının etkisiyle söylenmiş demeci kayda değerdir. Litvinov, Almanya ile dostluk anlaşması imzalayarak kendi tabiriyle, "sefil ve yarım bağımsızlıklarını", tarafsızlıkla kurtarırım düşüncesine sahip bir iki küçük devletin sonunun yıkım olacağını ifade etmişti (DBTDA, 35231-138611-89, 1941-07-10).

Mihver devletlerine bakıldığında Almanya Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi anlaşmadan dolayı tebrik etmişti (DBTDA, 32048-126113-47, 1941-06-19). Bununla birlikte İtalya (DBTDA, 32048-126113-76, 1941-06-22), Romanya (DBTDA, 32048-126113-93, 1941-06-21) ve Macaristan (DBTDA, 32048-126113-96, 1941-06-19) da anlaşmayı olumlu karşılamıştı. Bulgaristan bu anlaşmanın barışçıl yönüne odaklanarak ve Birleşik Krallık'ın doğudaki hezimetlerinden ve Almanya'nın zaferlerinden bahsederek her iki ülkenin savaş sonuna kadar barış içinde kalmasını iyi niyet ve temennilerle ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-95, 1941-06-20). Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi, Afganistan'daki Mihver ve Fransız sefirleri ile konuşma fırsatı bulduğunda; Alman sefir anlaşmanın akılcı olduğunu, İtalyan sefir bunun daha çok Rusların aleyhine olduğunu, Fransız sefir ise Almanların özellikle Suriye ve Irak'a geçiş konusundaki taleplerinin artacağını belirtmişti (DBTDA, 8225-53747-30, 1941-06-22). Londra'daki Japon ataşemiliteri ise bu anlaşmayı Türkiye'ye potansiyel bir saldırı hazırlığı olarak yorumlamıştı (DBTDA, 32048-126113-62, 1941-06-21).

İşgal altındaki devletlerde hem ilgili devletin yetkilileri hem de orada bulunan farklı ülke sefirleri ile olan görüşmelerden farklı kanaatler çıkmıştı. Türkiye Paris Büyükelçisi Behiç Erkin'e göre Fransa'daki genel kanaat, anlaşmanın İngilizlere karşı büyük bir darbe olduğu yönündeydi. Yine büyükelçinin farklı görüşmelerden edindiği kanaate göre bu anlaşmadan Almanlarla işbirliği yapanların memnun olduğunu, İngiliz yanlılarının hoşlanmadığını, Amerikan sefaretinin ise hiç memnun olmadığını, Sovyet sefaretinin de endişeli olmakla birlikte sessiz kaldığını bildirmişti (DBTDA, 32048-126113-71, 1941-06-20). Danimarka Dışişleri Bakanı bu anlaşmanın askeri hususlara da yansıyabileceğini söyleyerek Kopenhag elçisini sadece tebrik etmişti (DBTDA, 32048-126113-115, 1941-06-23).

Tarafsız devletlere gelindiğinde, Türk-Alman saldırmazlık anlaşması İran'ın da oldukça ilgisini çekmişti. Tahran Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta, ilk olarak anlaşma detayları sorulmuştu (DBTDA, 32048-126113-107, 1941-06-19). Daha sonra İran Dışişleri Muavini, Almanya'nın uzattığı dostluk elinin geri çevrilmemesini takdirle karşıladığını, hem Almanya ile anlaşma imzalayıp hem de Birleşik Krallık ile ilişkilerini devam ettirmesi açısından Türk politikasını hayranlıkla izlediğini ifade etmişti. Diğer taraftan da savaşın İran'dan uzaklaştığı inancı doğmuş ve genel olarak anlaşma iyi karşılanmıştı (DBTDA, 32048-126113-118, 1941-06-21).

O tarihlerde Sovyetler Birliği ile ilişkileri kötü olan tarafsız devletlerin başında İsveç, Finlandiya ve İspanya geliyordu. İsveç ve Finlandiya, anlaşmanın Sovyetler Birliği ile ilgili kısmını sezebilmişti. Stokholm Elçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta İsveç Dışişleri Bakanı anlaşmanın İsveç'te çok iyi karşılandığını bildirmişti. Büyükelçi ayrıca Finlandiya müsteşarı ile de karşılaşmış, anlaşmanın Finlandiya'da da olumlu etki yarattığı haberini almıştı. Büyükelçinin kanaatine göre Dışişleri Bakanı'nın bu şekilde davranmasının sadece ihtiyatla veya ülkesinin durumu ile ilgili olmadığını,

bakanın bu anlaşma karşısında memnuniyetini gizlemediğini aktarmıştı (DBTDA, 32048-126113-116, 1941-06-20). Türk-Alman saldırmazlık anlaşması İspanya'da da memnuniyetle karşılanmış ve ardından tebrik mesajları gelmişti (DBTDA, 7826-47558-2, 1941-06-19; DBTDA, 7826-47558-1, 1941-06-30). Bu süreçte Paris Büyükelçisi Behiç Erkin İspanya sefiri ile görüşmüştü. Büyükelçinin kanaatine göre sefir, bu anlaşmadan Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan uzaklaştığı sonucunu çıkarmıştı. Ayrıca sefir, bu anlaşma ile Türkiye'nin basın ve radyo kontrolünü Almanya'ya devrettiğini de ifade etmiş, büyükelçi bunu yalanlamıştı (DBTDA, 32048-126113-71, 1941-06-20). Anlaşma, İsviçre'de de yankı bulmuştu. Bern büyükelçisi Vasfi Menteş Marcel Pilet Golaz ile görüşmüş, bu görüşmede Golaz müzakerelerin iyi idare edildiğini ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-119, 1941-06-20). Aynı zamanda buradaki Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Mısır sefirleriyle görüşen Bern Büyükelçisi, anlaşmanın genel olarak iyi karşılandığını bildirmiştir. Yunan sefiri bu anlaşmanın Birleşik Krallık için olumsuz olmadığını ancak Alman siyasi ve iktisadi nüfuzunun Türkiye'de artacağını ifade etmiştir (DBTDA, 32048-126113-114, 1941-06-23). Anlaşma Çin'de (DBTDA, 32048-126113-91, 1941-06-21), Mısır'da (DBTDA, 32048-126113-123, 1941-06-21) ve Suudi Arabistan'da (DBTDA, 32048-126113-121, 1941-06-21) da olumlu karşılanmış ve tebrik mesajları gelmişti. Afganistan'da ise Afgan Hariciye veziri önce memnuniyetini ifade etmiş, sonra ise durumun daha çok Birleşik Krallık'a yaradığını eklemişti (DBTDA, 8225-53747-30, 1941-06-22).

3. Türk-Alman Anlaşmasının Dış Basında Yankıları

Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının 18 Haziran 1941 imzalanmasıyla birlikte bu olay tüm Dünya basınında yankı bulmuştu. Gazetelerin, mevcut siyasi konumuna paralel yorumları olduğu gibi bazen anlaşmanın iç yüzüne dair analizleri de görülmüştür. Bazı gazeteler ise sadece anlaşma metnini vermekle yetinmiştir.

Bilindiği üzere Fransız basını, Almanya'nın Fransa'yı işgali ile birlikte ikiye bölünmüştür. Bir kısmı işbirlikçi Vichy hükümetine bağlı Alman propagandasının yapıldığı bir yayınken diğeri ise Özgür Fransa basını idi. Türk-Alman anlaşma haberi, genel dünya kamuoyunda bir Alman zaferi olarak nitelendirildiğinden, Vichy yanlısı basında daha çok yer bulmuştu. Dolayısıyla aşağıda incelenen Fransız basınının çoğunlukla Vichy yanlısı bir yayın organı olduğu unutulmamalıdır.

Fransız gazetelerine bakacak olursak ilk olarak anlaşmadan bir gün sonra Le Petit Parisien'in anlaşma maddelerini yorumsuz baş sayfaya sıraladığını görmekteyiz (*Le Petit Parisien*, année 66, No 23466, 19 Juin 1941, "Le Reich et La Turquie Ont Conclu un Pacte D'amitie", s. 1). Bir sonraki sayısında ise gazete, bu anlaşmayı Türkiye'nin yeni Avrupa ile dayanışması olarak nitelendirmişti (*Le Petit Parisien*, année 66, No 23467, 20 Juin 1941, "La Turquie Se Déclare Solidaire de L'Europe Nouvelle", s. 1). Ayrıca gazete üçüncü sayfasında Papen'in nutkuna da yer vermişti (*Le Petit Parisien*, année 66, No 23467, 20 Juin 1941, "L'indépendance de la Turquie sera sauvegardée", s. 3). Son olarak *Le Petit Parisien* 25 Haziran 1941 tarihli sayısında, anlaşma ile boğazların müttefiklere kapatıldığı vurgusunu yapmıştı (*Le Petit Parisien*, année 66, No 23472, 25 Juin 1941, "Les Detroits Sont Fermes A La Flotte Britannique", s. 3).

Anlaşmadan bir gün sonraki baskıda, *Le Réveil du Nord* gazetesi anlaşmayı "germano-turc" yerine "germano=turc" başlığıyla vermiş, anlaşmanın Türkiye'yi kendi vasali haline getirmeye çalışan İngilizlere karşı bir zafer olduğunu açıkça yazmıştır (*Le Réveil du Nord*, 19 Juin 1941, "Un pacte d'amitié germano=turc a été signé mercredi à Ankara", s. 1). Ayrıca görüldüğü üzere Türkiye'nin bu anlaşma ile artık bir Mihver ülkesi olduğu propagandasını da yapmıştı. 20 Haziran 1941'de *Le Réveil du Nord* gazetesi yine anlaşmayı Türk-İngiliz Paktının değer kaybettiğini yazarak yorumlamıştı (*Le Réveil du Nord*, 20 Juin 1941, "La Grande-Bretagne", s. 1). Alman-Sovyet savaşı başladıktan birkaç gün sonra ise aynı gazete anlaşmayı güzel bir barış eseri olarak niteleyip anlaşmanın TBMM tarafından da

onaylandığını yazmıştı (*Le Réveil du Nord*, 27 Juin 1941, "Une Belle Œuvre De Paix Le Pacte D'amitié Germano-Turc", s. 1).

Le Matin gazetesi 19 Haziran 1941'de, anlaşmayı ilk sayfada, büyük harflerle ama kısa bir haber şeklinde vermişti (*Le Matin*, année 58, no 20893, 19 Juin 1941, "Un Pacte D'amitie Lie La Turquie et Le Reich", s. 1). Bir gün sonra ise aynı gazete, bu anlaşma ile İngilizlerin askeri yenilgilerine ek olarak diplomatik sahada da yenilgilerine devam ettiği yorumunu yapmıştı (*Le Matin*, année 58, no 20894, 20 Juin 1941 "Trois Échecs Anglais: Syrie Sollum Ankara", s. 1). *Paris Soir* gazetesi de İngiliz yenilgisinin altını çizmişti (*Paris Soir*, année 2, no 354, 20 Juin 1941, "Échecs a Ankara Échecs a Sollum Échecs en Syrie", s. 1).

La Dépêche d'Indochine gazetesi 19 Haziran'da sadece anlaşma maddelerini vermiş (*La Dépêche d'Indochine*, année 14, no 3861, 19 Juin 1941, "Informations Mondiales", s.6), sonraki sayısında ise bu anlaşmanın Türk-İngiliz paktını geçersiz kıldığını vurgulamıştır. Ancak aynı sayfada bu anlaşmanın İngiliz-Türk ittifakını tamamen bozmadığını da eklemiştir (*La Dépêche d'Indochine*, année 14, no 3862, 20 Juin 1941, "Informations Mondiales", s.6).

Le Patriote des Pyrénées gazetesi 20 ve 21 Haziran 1941 tarihli sayılarında sadece anlaşma haberini vermiştir (*Le Patriote des Pyrénées*, année 46, 20 Juin 1941, "Un pacte d'amitié et de non-agresion", s. 1; *Le Patriote des Pyrénées*, année 46, 21 Juin 1941, "Le traité germano-turc", s. 1). Ancak 21 Haziran 1941 tarihli sayısının üçüncü sayfasında anlaşmanın Mihver tarafından faydaları sıralanmıştı. Gazeteye göre bunlar; Türk-İngiliz bağlantısının ortadan kalkması, Süveyş ve Kızıldeniz'e yakınlaşma, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'in önemli üslerinde Alman kontrolü için önemli bir adım idi (*Le Patriote des Pyrénées*, année 46, 21 Juin 1941, "Le traité germano-turc", s. 3).

La Volonté Indochinoise gazetesi ise 20 Haziran 1941 baskısında Türkiye'nin tarafsızlığı vurgusuyla birlikte İngilizlerin de Orta Doğu'dan silindiğini belirtmiştir (*La Volonté indochinoise*, année 16, no 4656, 20 Juin 1941, "Revirement de la politique turque", s. 1).

20 Haziran 1941'de hem *Le Midi Socialiste* gazetesi (*Le Midi Socialiste*, année 33, No 14423, 20 Juin 1941, "Traité d'amitié Germano-Turc", s. 1), hem *Le Journal* gazetesi (*Le Journal*, no 17773, 20 Juin 1941, "La Traité d'amitié germano-turc", s. 1) hem de *L'Ouest-Éclair* gazetesi (*L'Ouest-Éclair*, année 42, no 16266, 20 Juin 1941, "Le pacte d'amitié germano-turc met lin à toute equivoque sur les relations des deux pays", s. 1) anlaşma maddeleriyle birlikte karşılıklı demeçleri de haber olarak vermişti. Aynı gün ilk sayfasında sadece anlaşma haberini veren *Le Petit Journal* ise üçüncü sayfada iki ülke ilişkilerinin tarihsel kökenlerine değinerek anlaşmanın güncel yankısını değerlendirmişti (*Le Petit Journal*, année 78, no 28618, 20 Juin 1941, "Apres la signature", s. 1). *L'Action Française* gazetesi de sadece anlaşma maddelerini veren gazeteler arasında idi (*L'Action Française*, année 34, no 143, 20 Juin 1941, "Un pacte d'amitié est signé entre l'Allemagne-et la Turquie", s. 2). Aynı günde çıkan *Le Radical de Marseille* gazetesi (*Le Radical de Marseille*, année 73, no 29846, 20 Juin 1941, "le pacte germano-turc", s. 1) ve *L'Œuvre* gazetesi (*L'Œuvre*, No 9363, 20 Juin 1941, "Journées noires pour l'Angleterre", s. 1), anlaşmanın Alman zaferi olduğunu ve bu anlaşmanın Birleşik Krallık için büyük bir yenilgi olduğunu ifade etmişlerdi.

21 Haziran 1941 tarihinde *Le Journal Du Midi* gazetesi anlaşma haberini verdikten sonra coğrafi konumuna değinerek Türkiye'nin artık Avrupa'daki yeni düzeni kabul ettiğini yazmıştı. Ayrıca iki ülkenin basınına da değinerek bu süreçle birlikte gazete ve radyo haberlerinin de dostluk çerçevesinde aktarılacağını ifade etmiştir (*Le Journal Du Midi*, année 70, 21 Juin 1941, "Un traité d'amitié est signé entre l'Allemagne et la Turquie" s. 1). Aynı gün *Le Morvan Républicain* gazetesi, bu anlaşmayı İngilizlere karşı büyük bir Alman zaferi olarak nitelendirmiş, Alman nüfuzunun Türkiye'ye ulaştığını belirtmişti (*Le Morvan Républicain*, "Un accord est signé entre l'Allemagne et la Turquie", année 44, No 24, 21 Juin

1941, s. 1). Sadece anlaşma haberini, maddelerini veya TBMM tarafından onayını kısa bir biçimde veren gazeteler arasında şunlar vardır: *La Tribune du Libournais* gazetesi (*La Tribune du Libournais*, année 15, No 788, 21 Juin 1941, "D'une Semaine à l'autre", s. 1; *La Tribune du Libournais*, année 15, No 789, 28 Juin 1941, "D'une Semaine à l'autre", s. 1), *Les Nouvelles de Versailles* gazetesi (*Les Nouvelles de Versailles*, année 19, No 970, 24 Juin 1941, "Echos Et Nouvelles", s. 2) ve *Le Démocrate de Vernon* gazetesi (*Le Démocrate de Vernon*, année 11, No 557, 27 Juin 1941, "La Guerre celle semaine", s. 1). Son olarak *France (liberté, égalité, fraternité)* gazetesi, Mihver yanlısı yorumlara karşın Türk basınındaki yazılardan hareket ederek Türk-İngiliz dostluğunun devam ettiğini vurgulamıştı (*France : liberté, égalité, fraternité*, année 2, No 351, 11 Octobre 1941, "La Turquie reste aux côtés de la Grande-Bretagne", s. 3).

Fransız basını, Türkiye'nin Fransa Büyükelçiliği'nin de dikkatini çekmiş, bu hususta Ankara'ya birçok istihbarat raporu gönderilmişti. Büyükelçi Behiç Erkin'den gelen 20 Haziran 1941 tarihli telgrafta, Fransız basınının genel olarak bu anlaşmayı Alman zaferi olarak gördüğü belirtilmişti. Kamuoyunun Türk politikasını realist olarak değerlendirdiği ifade edilmişti. Büyükelçi ayrıca, *Des Debats* gazetesinin bu anlaşmayı Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan yüz çevirdiği şeklinde yorumladığını, *La Montagne* gazetesinin anlaşmanın iktisadi, propaganda ve matbuat hususlarında iki ülke ilişkilerinin itilafı olarak değerlendirdiğini, *Petit Journal* gazetesinin ise Türkiye'nin Mihver ülkelerinin yanında konumlandığını ve bu anlaşmanın Türk-Bulgar anlaşmasının doğal sonucu olduğunu belirtmişti (DBTDA, 32048-126113-69, 1941-06-20; DBTDA, 32048-126112-19, 1941-06-20).

Büyükelçinin 21 Haziran 1941 tarihli telgrafına göre şu bilgiler görülmüştür: Fransız basınından *Figaro* gazetesi, bu anlaşmayı Alman zaferi olarak yorumlamıştır. Almanların Türk topraklarından geçiş durumunun olmadığından Türkiye'nin de iyi bir politika izlediğini ifade etmiştir. *Debats* da aynı şeyleri yazmış ve Türkiye'nin Birleşik Krallık yanında savaşa girmeyeceğini kabul ettiğini eklemiştir. *Effort*, *Le Temps* ve *L'action Française* ise bu anlaşmanın İngilizlere darbe olduğunu ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-70:, 1941-06-21).

Paris büyükelçisi Behiç Erkin, Alman-Rus harbinin başlamasıyla anlaşma yorumlarının azaldığını ifade etmişti. Yine de bazı yorumları bildirmişti. Büyükelçinin Haziran sonunda yazdığı raporlara göre, Havas ajansına ve *Temps* gazetesine göre Türkiye Mihver bloğuna yönelmişti (DBTDA, 31560-124815-83, 1941-06-24. DBTDA, 32048-126113-68, 1941-06-25; DBTDA, 38357-152583-12, 1941-06-26). Temmuz raporunda ise bu anlaşma sonucu Türk-İngiliz ittifakının ikinci planda kaldığını ve Türkiye'nin Müttefik yanlısı savaş dışılığından tarafsızlığa geçtiğini ifade etmiştir (DBTDA, 32048-126113-64, 1941-07-07).

İngiliz basını ise Birleşik Krallık politikalarıyla uyumlu haberler yayınlamıştı. 19 Haziran 1941 tarihli *Times* gazetesi, anlaşma haberini verdikten sonra anlaşmanın Londra'da hoş karşılanmadığını, buna rağmen Türkiye'nin baskı altında kaldığını ve Türk-İngiliz dostluğundan şüphe duyulmadığını vurgulayarak belirtmişti (*Times*, No 48956, 19 June 1941, "Turkish Treaty With Berlin", s. 4). Aynı gazetenin 20 Haziran 1941 tarihli sayısında anlaşmanın Alman basınındaki, "anlaşmanın Alman zaferine ilişkin" yankılarını yorumsuz bir şekilde ele almıştı (*Times*, No 48957, 20 June 1941, "Germany on the New Pact", s. 3). Aynı gazete 26 Haziran 1941 tarihli sayısında ise Şükrü Saraçoğlu'nun anlaşma hakkındaki demeçlerine yer vermişti. Saraçoğlu'nun Alman anlaşması hakkında konuşmasında yer alan Türk-İngiliz dostluğu ifadeleri de gazetede yer almıştı (*Times*, No 48962, 26 June 1941, "Turco-German Pact Approved", s. 3). Basın haberleri İngiltere Büyükelçiliği'ni de meşgul etmişti. Londra büyükelçisine göre, İngiliz basını ve radyosunda anlaşmanın Rusya yönü ele alınmış, Almanya'nın Türkiye'den taleplerinin hız kazanacağı ifade edilmiş ve bunun yanında genel bir dille anlaşmanın dostane bir şekilde yorumlandığı bilgisi görülmüştü (DBTDA, 32048-126113-62, 1941-06-21; DBTDA, 32048-126112-18, 1941-06-21). 22 Haziran 1941 tarihli *Sunday Times*'ta, anlaşmanın Rusya'ya saldırı öncesi sağ kanadı koruma amaçlı tipik bir Nazi taktiği olduğunu belirterek, bunun Türk-Sovyet ilişkileri açısından değil

Birleşik Krallık'ın Sovyetlere yapacağı yardımı kesme amacı taşıdığını vurgulamıştı. Gazete, bunun en büyük sorumlusunun hatalı Sovyet politikaları olduğunu belirtmişti. Türkiye'nin anlaşmayı imzalamasında hem Polonya hem de Yugoslavya travmasının etkin olduğu yazılmış ve buna Birleşik Krallık'ın askeri başarısızlıklarını da ekleyerek Türkiye'nin kendince haklı bir konumda olduğunu ifade etmişti (DBTDA, 32048-126112-27, 1941-06-22; DBTDA, 32048-126112-26, 1941-06-22; DBTDA, 31963-130404-10, 1941-06-28).

İsveç basını, bu süreçte Stockholm elçiliği tarafından takip edilmiş ve gazetelerin Fransızca çevirileri Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti. Bakanlığa gönderilen raporlarda bazı İsveç gazeteleri, anlaşmayı Türkiye siyasetinin değiştiği vurgusuyla yorumlamıştır (DBTDA, 32048-126113-120, 1941-06-20). Farklı yorumlamalarda bulunan gazeteler de görülmüş, anlaşmayı Alman-Sovyet çatışması bağlamında okuyarak bunun hem Türk hem de Alman zaferi olduğu raporda belirtilmişti (DBTDA, 32048-126112-23, 1941-06-20).

Türk-Alman saldırmazlık anlaşması, İsviçre basınında da yankı bulmuştu. Bern Büyükelçisi Vasfi Menteş'in raporlarından hareketle İsviçre basını, Balkanlar ve adalardaki durumu göz önünde tutarak anlaşmanın barışçıl yönüne vurgu yapmış ve Türk politikasını anlayışla karşılamıştı (DBTDA, 32048-126112-22, 1941-06-20). 21 Haziran 1941 tarihli raporda ise *Journal de Genève* gazetesinin haberine yer verilmişti. Buna göre Türkiye'nin durumunu irdeledikten sonra Yugoslavya'nın yaşadığı akıbetten de bahsederek anlaşmanın iki taraf için de bir zafer olduğu belirtilmişti. Türkiye'nin hem İngiltere ile olan ittifakından vazgeçmediğini hem de Alman ordularını Anadolu üzerinden geçirmediğini ifade etmiştir. Diğer taraftan da Almanya'nın, Birleşik Krallık'ın müttefiki Türkiye ile saldırmazlık paktı imzalamıştı (DBTDA, 32048-126112-29, 1941-06-21). *La Suisse* gazetesi, beklenenden farklı olarak, bu anlaşma ile Almanya'yı Orta Doğu kapılarına sokabilecek olan Türkiye yollarının Almanya'ya tamamen kapatıldığını, üstelik Almanya'nın bunu kendi kendisine yaptığını ifade etmişti (DBTDA, 32048-126112-28, 1941-06-21).

İtalyan basını, bu anlaşmayı genel tabloda olumlu karşılamış, bunun Mihver devletlerinin siyasi bir zaferi ve Birleşik Krallık'a karşı bir darbe olduğunu belirtmişti (DBTDA, 32048-126113-76, 1941-06-22; DBTDA, 32048-126112-21, 1941-06-22). Elçiliğin Ankara'ya gönderdiği ilgili gazetelerin Fransızca tercümelerine göre, *Tribüne* gazetesi anlaşmanın Birleşik Krallık için darbe olduğunu yazmıştı. *Jurnale d'Italia* da Türkiye'nin Mihver ile ilişkilerini geliştirmesinden bahsetmişti. *Levore Faşiste* gazetesine göre ise bu anlaşma iki devlet ilişkileri için bir nihayet değil yeni bir başlangıç noktasıydı (DBTDA, 32048-126113-72, 1941-06-26). *Relazioni Internazionale* gazetesi de anlaşmayı Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı zaferi olarak yorumlayarak İngiliz-Sovyet bağının kesildiğini ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-73, 1941-06-30).

İspanyol kamuoyu da anlaşma ile ilgileniyordu. Madrid Elçisinin aktardığına göre İspanyol basını, bu anlaşmayı Almanya'nın zaferi ve Birleşik Krallık'ın yenilgisi olarak yorumlamıştı. Gazeteler Türk-Alman iktisadi ilişkilerine de değinerek Türk ekonomisinde Birleşik Krallık ve Fransa'ya oranla Alman potansiyelinin daha yüksek olduğunu belirtmişti. *Arriba* gazetesinin 20 Haziran 1941 tarihli sayısı gösterilerek şunlar yazılmıştı: "Eğer Türkiye bir Avrupa Devleti olmak istiyorsa, öncelikle Birleşik Krallık'tan tamamen bağını kopartması gerekmektedir" (DBTDA, 32048-126113-99, 1941-06-30). Büyükelçinin raporuna göre, İspanyol *Ya* gazetesi, 19 Haziran 1941 tarihli sayısında Türkiye'nin Mihver bloğuna sürükleneceğini ifade etmişti. Aynı tarihli *Arriba* gazetesi, anlaşmanın İngilizleri daha da endişelendirdiğini belirtmişti. *ABC* gazetesinin 20 Haziran 1941 tarihli sayısında ise Türkiye'nin gerçekçi bir politika uyguladığını yazmıştı (DBTDA, 7972-48812-3, 1941-06-30).

Kopenhag elçiliği bu süreçte, buradaki basını takip ederek Ankara'ya gerekli istihbarat raporlarını sunmuştu. Bu raporlara göre Danimarka basını anlaşmanın her iki devlet için de büyük bir önem taşıdığını ifade etmişti. *Nationaltidente* gazetesi Türk dış politikasının Alman lehine dönüştüğünü

belirtmişti. *Foedrelandet* ise Türk-Alman dostluğunun geçmişinden bahsetmiş ve dolaylı olarak iki ülkeyi karıştırmaya çalışan Birleşik Krallık'ın planlarına rağmen dostluk anlaşmasının imzalandığı haberini vermişti. *Social Demokraten* gazetesi de yine İngiliz-Amerikan çabalarının karşılıksız kaldığını, Almanya'nın bu anlaşma ile büyük bir zafer kazandığını ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-50, 1941-06-26; DBTDA, 32048-126112-12, 1941-06-26). Danimarka'da 7 ve 8 Temmuz 1941 tarihli *Politiken* gazetesi, farklı bir noktaya temas ederek bu anlaşmanın İngiliz-Sovyet bağını koparmasından bahsetmişti (DBTDA, 32048-126113-100, 1941-07-09).

Balkanlarda da durum farksızdı. Romen basını, bunun bir Alman zaferi olduğunu, Birleşik Krallık taleplerinin Türkiye tarafından reddedildiğini ve Türk-Alman ilişkilerinin geliştiğini yazmıştır (DBTDA, 32048-126112-5, 1941-06-21). Arnavutluk *Tomori* gazetesi anlaşmayı iyi karşılamış, Türkiye'nin gelecekte Mihver devletlerinin yanında yer alması gerektiğini temenni etmişti (DBTDA, 32048-126113-58, 1941-06-25). Budapeşte elçisinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği Türk-Alman anlaşması ile ilgili Macar basınında çıkan haberlerin Fransızca çevirilerine göre; Macar basını, Türk-Alman dostluk anlaşmasının imzalandığı haberini sadece anlaşma maddelerini yayınlayarak manşetten verirken, yorum yapmaktan mümkün mertebe kaçınmışlardı. Sadece şu makaleler göze çarpmaktaydı: Muhafazakâr *Pesti Hirlap* gazetesi anlaşmanın sürpriz olmadığını belirtmişti. Gazete, bunun tam anlamıyla bir saldırmazlık olmadığını, Türkiye'nin Birleşik Krallık ile ittifakını zedelememesi için farklı bir isimlendirme gerektiğini ifade etmiş ve diplomaside bu formülün uygulandığını belirtmişti. Türkiye'nin anlaşmayı kabul etmesinde Balkanlardaki askeri işgallerin etkin olduğunu ileri sürmüştü. Bunun yanında anlaşmanın diğer yönü olan Almanlara Orta Doğu kapısının kapatılması meselesine de değinmişti. *Népszava* gazetesi, bu anlaşmayı Irak ve Suriye ile ilişkilendirmişti. *Pester Lloyd*'un ana makalesinde ise anlaşmanın sürpriz olduğunu ifade etmiş, gerekçe olarak da 1939'daki üçlü ittifakı göstermişti. Gazete, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ittifaka da değinip Mihver ülkelerinin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinde bulunmadığından bahsetmişti. Son olarak Türkiye ile Macaristan'ın geleneksel duygularla bağlı olduğunu, dolayısıyla Macaristan'ın anlaşmayı sevinçle karşıladığını kaleme almıştı. *Pesti Ujság*, anlaşmayı kesin bir İngiliz başarısızlığı olarak yorumlamıştı. Ayrıca Türkiye'nin yeni Avrupa düzenine katıldığını eklemişti. *Piggetlenség*, ilginç bir şekilde, Türkiye'yi, Türkiye'deki İngiliz etkisinin kararlı bir muhalifi olan Atatürk'ün ısrarla izlediği yola geri döndürdüğü için Cumhurbaşkanı İnönü'yü takdir etmişti. *Pesti Hırlap*, başyazısında bu anlaşmanın Dünya Savaşı'nda dökülen kanlarla mühürlenen geleneksel dostluğun bir sonucu olduğunu belirtmişti. Gazete, son sözünde anlaşmayı şu ifadelerle kutlamıştı: "Türk halkına geçmişin anlatılmaz hatıralarıyla, zor zamanlardaki dayanışma bağlarıyla ve silah arkadaşlığıyla bağlı olan Macaristan, kardeş milleti, büyük barış davasına hizmet edecek bu yeni adımdan dolayı kutluyor." *Reggeli Magyarország* ise anlaşmayı Balkanlardaki askeri gelişmelere bağlamıştı. *Magyarság*, Birleşik Krallık'ın Orta Doğu'daki en önemli satranç taşını, aynı zamanda da Avrupa'daki son satranç taşını kaybettiğini ifade etmişti. *Nepszava*, anlaşmanın imzalanmasının temel dayanağının Almanya ve İtalya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne verdiği garanti olduğunu yazmıştı. *Magyar Nemzet*, mevcut anlaşmanın sadece ilk adım olduğunu ve Türkiye'nin tek eksenli güç sistemine yeni adım attığı sonucuna varmıştı (DBTDA, 32048-126113-87, 1941-06-20; DBTDA, 32048-126113-87, 1941-06-20). Elçi, daha sonraki raporunda Macar basınının bu anlaşmadan sonra Türk basını ve radyosunun Almanya hakkında daha dostça yayınlar yapacağını vurguladığını yazmıştı. Yine, Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan uzaklaşıp Almanya'ya yakınlaştığını, Türk-Alman ilişkilerinde zedeleyici İngiliz teşebbüslerinin son bulduğunu ve Türkiye'nin Mihver kontrolündeki Avrupa'ya katılacağını ifade etmişti (DBTDA, 32048-126113-92, 1941-06-22). Macar basını, bu anlaşma özelinde İngiltere basınında ne kadar lehte yazılar yazılsa da genel olarak Birleşik Krallık kamuoyu tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiştir (DBTDA, 32048-126112-11, 1941-06-24; DBTDA, 32048-126113-86, 1941-06-24).

Orta Doğu'da da hem Irak'ta hem de Mısır'da anlaşmaya dair yorumlar görülmüştü. Irak *el Zeman* gazetesinde anlaşmanın sadece dostluk ve saldırmazlık şeklinde olduğu belirtilmiş ve Türk-İngiliz

ilişkilerinin olumsuz etkilenmediğini yazmıştı. İngilizlerin anlaşma öncesinde yaşanan görüşmelerden bütün detaylarıyla haberdar edildikleri ifade edilmişti. Gazetenin, Irak'ta oluşacak muhtemel bir "Türkiye Mihverler arasına katıldı" algısına karşı bir harekette olduğu açıktır. Ayrıca gazete, bu anlaşmanın Alman ordularını bölgeden uzaklaştırdığı için bölgenin çatışmalardan uzakta kaldığını da eklemişti (DBTDA, 32048-126112-16, 1941-06-23). Irak basınından 27 Haziran 1941 tarihli *Savtu üş Şaab* gazetesi, yine Türk-İngiliz ilişkilerinin önemine değinmişti. Türkiye'yi haklı bulmuş, etrafının mihver ülkeleriyle çevrildiği için mecburi sebeplerden dolayı anlaşmanın imzalandığını belirtmişti. Ayrıca gazete, Türkiye'nin gelecekteki hamleleri üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur (DBTDA, 32048-126112-15, 1941-06-27). İskenderiye Konsolosluğu'ndan gelen bilgilere göre buradaki Fransızca gazetelerden *La Reforme*, anlaşmanın İngilizler tarafından sürpriz karşılanmadığını ifade etmiş ve altında da Stalin'in Alman korkusu ile ilgili karikatürünü koyarak anlaşmanın iç yüzünü anlatmak istemişti. Ayrıca meselenin Suriye ile ilgili kısmına da değinerek Türk-Alman anlaşmasının gelecekte farklı bir boyut kazanacağını da eklemişti. Bununla beraber Türk-İngiliz ittifakının ya da Türkiye'nin Büyük Britanya'ya bağlılığının devam ettiğini de belirtmişti. *Le Journal d'Alexandrie* ise Büyük Britanya'nın bu anlaşmada herhangi bir gizli madde bulunmadığına inandığını belirtmiş ve Türk-İngiliz ittifakının korunduğunu yazmıştı (DBTDA, 32048-126112-4, 1941-06-21).

Japon basını bu süreçte daha çok Çin ile meşguldü. Tokyo Büyükelçisine göre buradaki gazeteler, Alman kaynaklarından gelen bilgileri yazıyordu ve yorum olarak da bu anlaşmanın Türkiye'yi Almanya'ya yaklaştırdığını belirtmişti (DBTDA, 32048-126113-97, 1941-06-20). 21 Haziran tarihli elçilik raporunda Türk-İngiliz ilişkilerinin sakatlandığı ve Almanya'nın zafer kazandığı yazılmıştı (DBTDA, 32048-126113-94, 1941-06-21).

Buenos Aires Elçiliği'ne göre Arjantin basını bu anlaşmayı Türkiye'nin baskı altında imzaladığını, anlaşmanın İslam memleketlerinde yankı uyandıracağını, Birleşik Krallık'ın bu işte aldanmış olduğunu ifade etmişti. Yine anlaşmanın Rusya ile ilgili olduğunu vurgulayanlar da vardı. İngiliz menşeli haberlerde ise Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağının ön adımı olduğunu ve Türk basınının İngiltere'ye düşman hale geldiğini söylemiştir (DBTDA, 2635-18024-18, 1941-06-21; DBTDA, 32048-126113-129, 1941-06-21; DBTDA, 32048-126112-25, 1941-06-21).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı Mayıs-Haziran 1941'de hem Almanya için hem de Türkiye için çok önemli bir sürece dönüşmüştü. Alman orduları Balkan işgaline hazırlanırken Irak'ta Alman yanlısı bir darbe gerçekleşmişti. Bu sebeple Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgalinden sonra Irak'a da müdahale etmek isteyen Almanya, Türkiye'den askeri geçiş için diplomatik girişimlere başlamıştı. Ancak müzakere süreci esnasında Irak'ta İngiliz kontrolü tekrar temin edilmiş ve askeri geçiş üzerine temellendirilen Türk-Alman müzakereleri, saldırmazlık ve dostluk anlaşmasına evrilmişti. Nihayetinde iki ülke arasında 18 Haziran 1941'de anlaşma imzalandı. Bu anlaşma Almanya açısından Irak yenilgisine karşı Müttefiklere bir karşı hamle propagandasına dönüştü. Bu sebeple Mihver ülkeleri basın aracılığıyla yoğun bir propaganda seferberliği başlatmıştı. Anlaşmanın stratejik ve jeopolitik değeri bir yana gerek Almanya'nın bu girişimi gerek Müttefiklerin karşı propaganda çabaları, anlaşmanın Dünya kamuoyunda geniş bir yankı bulmasını sağlamıştı.

Türk-Alman saldırmazlık paktına dair diplomatik yazışmalar ve dış basın taraması, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden ve "Bibliothèque nationale de France" kütüphanesinden temin edilmiştir.

İncelemeler sonucu şu bulgular tespit edilmiştir. Anlaşma hem diplomatik çevrelerde hem de dünya kamuoyunda büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Diplomatik olarak Birleşik Krallık'ta anlaşmaya dair şüpheler olmakla birlikte Türk-İngiliz ittifakının devam ettiği vurgusu yapılmıştır. Anlaşmaya en sert tepki Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiştir. Onlara göre Türkiye'nin imzaladığı bu anlaşma,

Müttefik dayanışmasını bozmakta ve Müttefik davasına zarar vermekteydi. Bununla birlikte bazı Müttefik diplomatlar, anlaşmanın Almanya'nın aleyhinde olduğunu ve Almanya'ya Orta Doğu'nun kapılarını kapattığını belirtmişlerdir. Sovyetler Birliği, anlaşmaya önceleri temkinli yaklaşmıştı. Daha sonra ise Türkiye'yi suçlayıcı demeçler verdi. Mihver grubunda genel anlamda anlaşma olumlu karşılandı. Zaman zaman barış vurguları yapılırken zaman zaman da anlaşmanın Sovyetlerle ilgili olduğu elçilik raporlarında görülmüştür. Ayrıca Mihver grubu diplomasisinde Türkiye'nin rasyonel bir politika izlediğinin vurgusu yapılmıştı. Son olarak Fransa'daki genel kanaat, anlaşmanın diplomatik yönünü özetler nitelikte idi: Mihver grubunun memnun olduğu, Birleşik Krallık'ın hoşlanmadığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin sert tepki gösterdiği ve Sovyetler Birliği'nin de endişe ile karşıladığıdır. Bunlarla birlikte Japonya, İran, İsveç, İspanya, Afganistan gibi ülkelerin sefirleri birkaç istisna dışında benzer yorumlarda bulunmuştu.

Dış basında ise anlaşma çok yönlü ve detaylı bir şekilde ele alınmıştı. O dönemdeki gazetelerin büyük bir çoğunluğu, imza tarihinden hemen sonraki sayılarında anlaşma haberini, anlaşma metnini, anlaşmanın onaylanmasını ve bazıları da gerek Şükrü Saraçoğlu'nun gerek Papen'in demeçlerini ilk sayfada büyük puntolarla yayınlamıştır. Bu tarz haberlerde genellikle yorum ve değerlendirme yapılmamıştır.

Dış basında genel kanaat; anlaşmanın İngilizlere karşı bir zafer olduğu, 1939 Türk-İngiliz paktının değer kaybettiği veya geçersiz kaldığı, İngilizlerin hem savaş meydanında hem de diplomatik sahada yenilgiye uğratıldığı şeklinde idi. Aynı basın bunun büyük bir Alman zaferi olduğunu, Alman nüfuzunun Türkiye'ye ulaştığını, Türkiye'nin Almanya'nın yanında konumlandığını, Türkiye'nin Mihver bloğuna kaydığını ve hatta "germano=turc" başlığıyla iki ülkenin eş anlayışa sahip olduğunu vurgulamıştır. Buna karşılık daha seyrek de olsa anlaşmanın Türk-İngiliz İttifakını bozmadığı, iki ülke arasındaki dostluğun devam ettiği şeklinde yorumlar da görülmüştür. Anlaşma ile boğazların Müttefiklere kapatıldığı yorumlarına karşılık Orta Doğu'nun da Almanlara kapatıldığı yorumları ağırlık kazanmıştır. Bunların yanında anlaşma hakkında çeşitli yorumlar da göze çarpmaktadır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne taarruzundan hemen önce sağ kanadını sağlama aldığını ve Sovyet Rusya'ya gelecek Müttefik yardımlarını engellediğine dair ifadeler, buna örnek gösterilebilir. Özellikle Mihver yanlısı basında anlaşma ile Türkiye'nin yeni Avrupa düzenine katıldığı, Türkiye siyasetinin tamamen değiştiği, Türk-Mihver ilişkileri için büyük bir başlangıç yapıldığı gibi yorumlar ağırlık kazanırken; tarafsız ya da küçük devletlerde Türk politikasının barışçıl yönü, Türk dış politikasının realist bir hamle gerçekleştirdiği, Mihver devletlerine karşı basın ve radyonun üslubunun yumuşayacağı vurgulanmıştır. Müttefik yanlısı gazeteler de Türkiye'nin bu anlaşmayı Balkanlardaki yıkımdan etkilenerek baskı altında imzaladığını, bununla birlikte Birleşik Krallık'ın anlaşma sürecinde bütün detaylara vakıf olduğunu ve Türk-İngiliz ilişkilerinin değişmediğini ifade etmiştir. Genel olarak basın bir taraftan Türkiye'nin Müttefik yanlısı savaş dışılığını terk edip tarafsızlık politikasına geçtiğini ifade ederken, diğer taraftan da durumu satranç ile ilişkilendirerek Birleşik Krallık'ın Orta Doğu'daki en önemli taşını ve aynı zamanda da Avrupa'daki son taşını kaybettiğini vurgulamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

DBTDA, 2635-18024-18, 1941-06-21.
DBTDA, 31560-124815-83, 1941-06-24.
DBTDA, 31963-130404-10, 1941-06-28.
DBTDA, 32048-126112-1, 1941-06-18.
DBTDA, 32048-126112-11, 1941-06-24.
DBTDA, 32048-126112-12, 1941-06-26.
DBTDA, 32048-126112-15, 1941-06-27.
DBTDA, 32048-126112-16, 1941-06-23.
DBTDA, 32048-126112-18, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126112-19, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126112-21, 1941-06-22.
DBTDA, 32048-126112-22, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126112-23, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126112-25, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126112-26, 1941-06-22.
DBTDA, 32048-126112-27, 1941-06-22.
DBTDA, 32048-126112-28, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126112-29, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126112-4, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126112-5, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-100, 1941-07-09.
DBTDA, 32048-126113-107, 1941-06-19.
DBTDA, 32048-126113-108, 1941-06-23.
DBTDA, 32048-126113-114, 1941-06-23.
DBTDA, 32048-126113-115, 1941-06-23.
DBTDA, 32048-126113-116, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-118, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-119, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-120, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-121, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-123, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-129, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-18, 1941-06-18.
DBTDA, 32048-126113-47, 1941-06-19.
DBTDA, 32048-126113-5, 1941-06-18.
DBTDA, 32048-126113-50, 1941-06-26.
DBTDA, 32048-126113-58, 1941-06-25.

DBTDA, 32048-126113-61, 1941-06-18.
DBTDA, 32048-126113-62, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-64, 1941-07-07.
DBTDA, 32048-126113-68, 1941-06-25.
DBTDA, 32048-126113-69, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-70:, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-71, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-72, 1941-06-26.
DBTDA, 32048-126113-73, 1941-06-30.
DBTDA, 32048-126113-76, 1941-06-22.
DBTDA, 32048-126113-79, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-83, 1941-06-19.
DBTDA, 32048-126113-86, 1941-06-24.
DBTDA, 32048-126113-87, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-91, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-92, 1941-06-22.
DBTDA, 32048-126113-93, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-94, 1941-06-21.
DBTDA, 32048-126113-95, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-96, 1941-06-19.
DBTDA, 32048-126113-97, 1941-06-20.
DBTDA, 32048-126113-99, 1941-06-30.
DBTDA, 32100-126852-29, 1941-06-18.
DBTDA, 35231-138611-89, 1941-07-10.
DBTDA, 38357-152583-12, 1941-06-26.
DBTDA, 7826-47558-1, 1941-06-30.
DBTDA, 7826-47558-2, 1941-06-19.
DBTDA, 7972-48812-3, 1941-06-30.
DBTDA, 8225-53747-30, 1941-06-22.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 502.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 503.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 514.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 529.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 565.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 568.
Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume XII, Doc. No. 648.
FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 934.
FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 937.
FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 938.
FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 939.

FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 941.

FRUS, 1941, The British Commonwealth; The Near East and Africa, Volume III, Document 942.

2. Süreli Yayınlar

France: liberté, égalité, fraternité (gallica.bnf.fr)

La Dépêche d'Indochine (gallica.bnf.fr)

*La Tribune du Libo*urnais (gallica.bnf.fr)

La Volonté Indochinoise (gallica.bnf.fr)

L'Action Française (gallica.bnf.fr)

Le Démocrate de Vernon (gallica.bnf.fr)

Le Journal Du Midi (gallica.bnf.fr)

Le Journal (gallica.bnf.fr)

Le Matin (gallica.bnf.fr)

Le Midi Socialiste (gallica.bnf.fr)

Le Morvan Républicain (gallica.bnf.fr)

Le Patriote des Pyrénées (gallica.bnf.fr)

Le Petit Journal (gallica.bnf.fr)

Le Petit Parisien (gallica.bnf.fr)

Le Radical de Marseille (gallica.bnf.fr)

Le Réveil du Nord (gallica.bnf.fr)

Les Nouvelles de Versailles (gallica.bnf.fr)

L'Œuvre (gallica.bnf.fr)

L'Ouest-Éclair (gallica.bnf.fr)

Paris Soir (gallica.bnf.fr)

Times

3. Telif ve Tetkik Eserler

Geçer, A. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye Üzerinden Irak'a Askeri Sevkiyat Gerçekleştirme Tasarısı, *Asia Minor Studies*, 8 (2), 479-489.

Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1946, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

The study aims to analyze the effects of the Turkish-German friendship and non-aggression treaty, signed in 1941, which had a global impact due to both its geopolitical importance and propaganda struggle, on public opinion using empirical methods. At that time, many states had made diplomatic correspondence regarding the agreement. In addition, both the gallica.bnf.fr library and the press reports of the embassies gave wide coverage to the agreement. Therefore, what makes the study important is that the diplomatic, propaganda and press aspects of the agreement were analyzed on such a large sample.

Design and Methodology

Diplomatic correspondence regarding the Turkish-German non-aggression pact was obtained from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs. The foreign press scan of this treaty was obtained from French and British newspapers through the "Bibliothèque nationale de France", as well as embassy reports in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, and regional newspapers translated into French by the embassies. In this regard, diplomatic correspondence of embassies in states such as the United Kingdom, the Soviet Union, Germany, Italy, the United States, Sweden, Switzerland, Spain, Romania, Hungary, Bulgaria, Finland, Iran, Afghanistan and occupied states such as France and Denmark were examined. French newspapers examined through the Bibliothèque nationale de France: Le Petit Parisien, Le Réveil du Nord, Le Matin, Paris Soir, La Dépêche d'Indochine, Le Patriote des Pyrénées, La Volonté Indochinoise, Le Midi Socialiste, Le Journal, L'Ouest-Éclair, Le Petit Journal, L'Action Française, Le Radical de Marseille, L'Œuvre, Le Journal Du Midi, Le Morvan Républicain, La Tribune du Libournais, Les Nouvelles de Versailles, Le Démocrate de Vernon, France (liberté, égalité, fraternité). French press examined through embassy reports in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs: Des Debats, La Montagne, Petit Journal, Figaro, Effort, Le Temps, L'action Française, Havas and Temps. Among the newspapers from the embassy reports and sent in French translation are the following: From the British press, the Times and the Sunday Times; from the Swiss press, Journal de Genève and La Suisse; from the Italian press, Tribüne, Jurnale d'Italia, Levore Fasiste, Relazioni Internazionale; from the Spanish press, Arriba, Ya, ABC; from the Denmark press, Nationaltidente, Foedrelandet, Social Demokraten, Politiken; from the Albanian press, Tomori; from the Hungarian press, Pesti Hirlap, Népszava, Pester Lloyd, Pesti Ujság, Piggetlenség, Reggeli Magyarország, Magyarság, Magyar Nemzet; from the Irakian press, Iraq Al Zeman, Savtu üş Şaab; from the Egyptian press La Reforme, Le Journal d'Alexandrie and the press of Sweden, Romania, Argentina and Japan were examined.

Findings

The treaty was met with great interest both in the embassies and in the world public opinion. Diplomatically, although there were doubts about the treaty in the United Kingdom, it was emphasized that the Turkish-British alliance would continue. The most negative reaction to the treaty came from the United States. According to the Americans, this treaty signed by Turkey was undermining Allied solidarity and harming the Allied cause. However, some Allied diplomats stated that the treaty was against Germany and that it closed the door to the Middle East for them. The Soviet Union had initially approached the treaty with caution. Later, the Soviets would not refrain from making accusatory statements against Turkey. The treaty was generally welcomed by the Axis group. While peace was emphasized from time to time, it was also seen in embassy reports that the treaty was related to the Soviets. In addition, it was emphasized in the Axis group embassies that Turkey was following a rational policy. Finally, the general opinion in France summarized the diplomatic aspect of the treaty: The Axis

group was pleased, the United Kingdom was not pleased, the United States reacted negatively, and the Soviet Union was concerned.

The general opinion in the foreign press was that the treaty was a victory against the British, that the 1939 Turkish-British pact had lost its value or was invalidated, and that the British had been defeated both on the battlefield and in the diplomatic arena. The same press had emphasized that this was a great German victory, that German influence had reached Turkey, that Turkey was positioned next to Germany, that Turkey was shifting to the Axis bloc, and even that the two countries had the same understanding under the heading “germano=turc”. On the other hand, although less frequent, there were also comments stating that the treaty did not break the Turkish-British alliance and that the friendship between the two countries continued. In response to comments that the straits were closed to the Allies with the treaty, comments that the Middle East was also closed to the Germans gained weight.

Research Limitations

Press coverage from countries other than English and French speaking countries is limited to embassy and consulate reports, but these intelligence reports are quite detailed. For example, the number of reports and newspaper articles coming from Hungary is very large and they are very detailed. There are both press reports and diplomatic correspondence about the agreement in countries far away from Türkiye and Germany.

Implications

The comparative method used in the study is a suitable method for many similar press-based topics. The fact that French was the international language of the period makes such research easier. Because both access to French newspapers in the Gallica library and the fact that embassies translate and send press news into French regardless of the country increase the number of samples considerably. This is also very important for the experimental method.

Originality Value

The opening of Ministry of Foreign Affairs Turkish Diplomatic Archives (DBTDA) to researchers is a very recent date. The Gallica library (or “Bibliothèque nationale de France”), which provides access to French periodicals, is not used frequently due to the small number of Turkish historians who know French. Since the Turkish Foreign Affairs Archive and the Gallica library were used extensively in our study, apart from Foreign Relations of United States and Document on German Foreign Policy, the study exhibits originality with a dense sample area together with the originality of the source.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 575-591

Robust Macroeconomic Determinants of Domestic Spot Gold Return in Türkiye

Mercan HATİPOĞLU [1], Taner SEKMEN [2]

Türkiye'de Yurtiçi Spot Altın Getirisinin Sağlam Makroekonomik Belirleyicileri

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki altın getirilerinin sağlam belirleyicilerini Aşırı Sınırlar Analizi (Extreme Bounds Analysis - EBA) yöntemiyle incelemektir. Bulgulara göre, ekonomik politika belirsizliği, döviz kuru, para arzı ve enflasyon hem Leamer hem de Sala-i-Martin modellerine göre yüksek derecede sağlam dört değişken olarak tespit edilmiştir. Buna ek olarak, konut fiyatları da Sala-i-Martin yaklaşımına göre altın fiyatlarının sağlam bir belirleyicisi olarak raporlanmıştır. Bu sonuçlardan, yukarıda belirtilen faktörlerin Türkiye'deki altın fiyatlarının sağlam belirleyicileri olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuçları ayrıca göstermektedir ki, spot altın getirileri küresel faktörlerden ziyade yerel değişkenler tarafından yönlendirilmektedir. Bu yerel faktörler ise çoğunlukla para politikasının duruşu ve sonuçları ile ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Altın Getirisi, Aşırı Sınırlar Analizi, Para Politikası Duruşu

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Robust Macroeconomic Determinants of Domestic Spot Gold Return in Türkiye

Abstract

The aim of this study is to investigate the robust drivers of gold return in Türkiye by using the extreme bounds analysis (EBA). According to findings, economic policy uncertainty, exchange rate, money supply and inflation are found four variables that are highly robust based on both Leamer and Sala-i-Martin models. In addition, house price is robust determinants of gold price as reported by Sala-i-Martin approach. From these results, it emerges that factors mentioned above are robust determinants of gold prices in Türkiye. The results of the study are also clear that spot gold return is driven by local variable more than global factors. This local factors are mostly related to the stance of monetary policy and the outcomes of monetary policy.

Keywords: Gold Return, Extreme Bounds Analysis, Monetary Policy Stance

Paper Type: Research Article

1. Introduction

After the fall of the Bretton Woods system in 1973, all major currencies and gold were allowed to fluctuate against each other. With the Jamaica Treaty coming into force in 1976, central banks officially abandoned their obligation to hold gold reserves. Thus, gold prices began to be determined according to market supply and demand forces (Eun and Resnick, 2007). Gold supply is provided by mine production, reserve sales of central banks, scrap gold supply and forward sales. However, it does not

[1] Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mercanhatipoglu@karatekin.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3307-5458

[2] Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, tsekmen@ogu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0363-3765

Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 14.07.2025

seem possible to increase gold supply production in the short term due to physical constraints, so prices are determined by demand predominantly. The reason for gold being in such strong demand is arises from used as a raw material in the dentistry and electronics sectors (O'Connor et al., 2015).

When one looks at the literature on gold and precious metals, it is noted that there exists relationship between many economic variables and precious metals. For example, Elfakhani et al. (2009) documented that gold prices were determined by the gold reserves of the central banks, US capital market and US trade weighted dollar index throughout the 1990s. Arslanalp et al. (2023) examined that developing countries increases the share of gold-denominated reserves held in their central banks in response to sanctions risk. Lucey et al. (2017) argued that excess money supply leads to stimulate consumption and investments preferences of household. Therefore, money growth is expected to exercise upward pressure on gold prices.

One hand unemployment rate reflects the health of economy; on other hand it is related to consumer confidence. Because politicians closely monitor the number of unemployed people and they do not hesitate to make every effort to reduce unemployment in order to win upcoming the next elections. Eventually, an indirect relationship arises between unemployment rates and gold prices. Accordingly, in an economy with higher unemployment, the demand for gold is expected to increase as there will be a crisis of confidence (Thaver and Lopez, 2016; Christie–David et al., 2000).

According to Hillier et al. (2006), since gold is used as an input in various sectors such as the IT sector, construction sector, healthcare sector, they argued that there is a strong and positive relationship between gold prices and a well-functioning economy. Therefore, gold price is expected to rise, if the industrial production increases.

Market participants closely monitor the volatility index (VIX) derived from stock options on the S&P 500. The VIX represents investors' expectation of the stock market volatility over the next 30 days. Considering the VIX is accepted as a fear index in the literature, if the VIX raises, capital markets become more fearful and funds are directed to gold, which is seen as a safe haven. Conversely, when there is a decline in the VIX, investors perceive less uncertainty in the market and are encouraged to purchase stocks (Basher and Sadorsky, 2016).

The interest rate is reward for fixed income investment and also one of significant variable which influence the investor's expectation. While high levels of short-term interest rates increase the opportunity costs of investments, long-term interest rates vary according to inflation expectations. As a result, since interest rates will cause an increase in the return on monetary assets, it is inevitable that the demand for gold will drops (Qian et al., 2019).

Oil market influences the real economy directly through several channels. Primarily, the oil price increases may cause the uncertainty about future so that, it would not be a surprise if consumption of households disrupted. Second, increases in oil prices make it costlier for the firm to produce. In cases, lower demand and production is observed simultaneously, which means: economic growth will slow down very soon (Sill, 2007). In the event of an increase in international oil prices, inflation rates in oil importing countries tend to be soared because of rising production costs. In addition, rising oil prices cause imbalances in the balance of payments and the foreign trade deficit widens. If the governments compensated deficits by printing money, then the demand for gold will shine as there appears to be inflation pressure on the eye of investors. On the grounds that gold is a unique hedging in inflationary periods, it is expected that there is positive relationship between oil and gold demand (Tiwari and Sahadudheen, 2015).

Uncertainties due to political turmoil in the world cause investors to lessen their transactions in stock or bond markets. Since gold investors are instilled with a sense of confidence in turbulent times,

there is a negative relationship between uncertainty indices and gold demand. In addition, as global uncertainties cause investors to seek a safe haven, portfolio owners trying to protect the relative returns of their investments continue to hold gold (Baur and McDermott, 2010).

Gold is the lifeblood of the Turkish investors. Turkish people are accustomed to using gold as a store of value. Concretely, there are both economic and traditional reasons why Turkish people are so fond of gold. First of all, the use of gold as currency during the Ottoman period has a place in the memory of the Turkish people as a tradition from the past. Besides, gold is the first jewelry preferred for gifts at weddings in Turkey. Economically, Türkiye has been living with high and volatility inflation rates for many years. To protect themselves from inflation hampered purchasing power, people keep gold under their pillows outside the financial system. Especially before 1980, strict exchange rate controls, fixed exchange rate regime and frequent devaluations, alienated households from domestic currency (Vural, 2003; Gülseven and Ekici, 2016). Real estate investments, just like gold, are among the financial options expected to protect investors against inflation. Yunus (2020) revealed that gold is integrated with real estate investments in the long-run by using many different econometric techniques. According to the study of Gülseven and Ekici (2021), Turkish investors have recently turned their attention to gold and real estate. In fact, housing sales were realized beyond the population growth rate. Indeed, accumulating gold for purchasing real estate is a common manner due to the Turkish people's sensitivity to interest. In a nutshell, one assumes positive correlation between gold and house prices in Turkey, as investors who refrain interest income as a result of their religious sensitivities shares their portfolios within gold and real estate holdings.

We can answer the question of why gold is a safe haven against inflation as an investment tool in two ways. First, the fact that the gold supply cannot be arbitrarily determined by any authority makes gold a hard currency. In fact, a situation like governments printing money to fund budget deficits is out of the question for gold (O'Connor et al., 2015). Secondly, mining companies that are engaged in gold mining reflect the costs caused by inflation into gold prices, causing gold to appreciate as much as inflation (Levin et al., 2006).

The perception of safe haven raises the question on what determine gold return over time. There is no doubt that understanding the factors affecting the value of gold will serve to risk minimization of portfolio allocation. More explicitly, gold cannot be deemed like a company that provides cash flow; it is not possible to explain gold prices with cash flow models or other financial theories. Therefore, the most logical approach is to identify the macroeconomic forces that drive gold return.

Taking into account the studies mentioned above, to explain the domestic spot gold return in Türkiye, this paper addresses the impact of macroeconomic factors on domestic gold prices by using Extreme Bounds Analysis (EBA) and chooses the house price, VIX index, oil prices, interest rate, economic policy uncertainty index, inflation rate, US dollar, Borsa Istanbul stock exchange, industrial production, unemployment rate, money supply defined by M2 and central bank gold reserves as potential economic drivers.

In the following sections of the study, the empirical literature on the macroeconomic variables affecting gold prices will be reviewed. Subsequently, the dataset, variables, and models used in the analysis will be introduced. In the empirical analysis, the effects of the selected variables on domestic spot gold returns will be examined using the EBA method. Finally, based on the findings, implications for policymakers and investors will be presented, along with suggestions for future research.

2. Literature Review

The earlier study by Cai et al. (2001) underscores the significant impact of intraday behaviors on the volatility of gold returns, highlighting unemployment, GDP, CPI, and personal income

announcements as the most influential factors. They provided evidence that massive gold selling's of major centrals cause the drop of gold price rather than macroeconomic announcement related to US economy.

In a similar line of inquiry focusing on macroeconomic and monetary conditions, Batten et al. (2010) examine the effects of the business cycle, monetary environment, and financial market sentiment on gold volatility. Their findings reveal that gold is largely explained by monetary variables. Murach (2019) also investigates the impact of fluctuations in global liquidity conditions on gold prices, concluding that increased monetary liquidity leads to higher global inflation and the demand for gold. Adding to the discussion of uncertainty and its impact on investor behavior, Jones and Sackley (2016) focus on the short-term effects of economic policy uncertainty on gold price movements in the US and the EU, and conclude that gold is not only used as a hedge against inflation, but also attracts demand during periods of economic policy uncertainty. According to Malliaris and Malliaris (2015), while gold returns do not outperform equities over the long term—such as over several decades—gold demand can rise sharply in the short term due to financial instability, currency crises, stock market corrections, and fears of inflation.

In terms of country-specific macroeconomic relationships, Rana & O'Connor (2023) examine the relationship between domestic macroeconomic factors and domestic gold prices from 1979 to 2020. The authors fail to identify a set of common determinants applicable across all countries. It is found long run co-integration between precious metals prices and CPI, industrial production, stock price, long-term and short-term interest rate in Australia, Japan and China but not in India, USA and UK.

A significant portion of the literature has focused specifically on the relationship between gold and inflation. Ghosh et al. (2004), McCown and Zimmerman (2006) and Worthington and Pahlavani (2007) find a statistically significant long-term cointegration between inflation and gold prices. Bruno and Chincarini (2010) emphasize that investors tend to include gold assets in their portfolios particularly during inflationary periods. Hoang (2011) and Bampinas and Panagiotidis (2015) indicate that gold serves as a hedge against inflation indicators in the US and the UK over the very long term, while Sharma (2016) extends these findings to 54 countries. Blose (2010), on the contrary, demonstrates that unexpected changes in the Consumer Price Index do not affect gold prices. According to the study's findings, in response to unexpected inflationary shifts, investors tend to engage in speculative movements in the bond market rather than the gold market. Tully and Lucey (2007) do not find a statistically significant relationship between inflation and gold prices.

According to Erb et al. (2020), since purchasing power remains constant, rising concern about high future price inflation should result in an escalating gold price. In addition, the same study emphasized that the price of commodities such as gold may increase as a result of financialization of gold with the help of exchange-traded funds (ETF).

Beyond inflation and macroeconomic indicators, other studies have explored the role of financial markets in shaping gold prices. Chirwa and Odhiambo (2020) identify significant short- and long-term effects of international stock and bond markets, as well as global variables, on gold prices. However, their findings indicate mixed results regarding the direction of these effects. The study concludes that bond and equity markets serve as important sources of information for understanding the movements in gold prices. Alongside financial markets, oil prices have also been examined for their potential influence on gold. Shahbaz et al. (2017) examine the mean and variance causality between oil prices and gold returns, and their findings suggest that the relationship is stronger at higher frequencies, such as weekly data, compared to exceptional periods characterized by extreme oil price movements.

Focusing more closely on the Turkish market, Poyraz and Didin (2008), in their regression analyses for the 1979–2016 period, find exchange rates, the Central Bank of Turkey's foreign exchange reserves, and oil prices as determinants of gold prices in Turkey. Soytaş et al. (2009) investigate the relationship between global oil prices, Turkey's interest rates, the USD/Turkish Lira exchange rate, and domestic gold and silver prices. While fluctuations in global oil prices causes temporary positive effects on gold and silver prices in the short term, gold is perceived as a safe haven in Turkey during periods when the Turkish Lira depreciates globally. Toraman et al. (2011), using the MGARCH model for the 1992–2010 period, find a positive relationship between gold prices and oil prices and a negative relationship with the US dollar exchange rate. Aksoy and Topçu (2013), based on a VECM model for the 2003–2011 period in Turkey, find a negative relationship between gold returns and stock returns, and a positive relationship with inflation based on the PPI. Additionally, they find causality from government securities, stock returns, and CPI to gold prices. Elmas and Polat (2014), based on time series regressions from 1988 to 2013, find that oil prices, silver prices, and inflation have a positive effect on gold prices, while exchange rates and the Dow Jones Index have a negative effect. Kırkulak Uludağ and Lkhamazhapov (2014) investigated the long memory properties and structural breaks of gold returns and volatility in Turkey by using ARFIMA–FIGARCH models between 2008–2013. They demonstrated that spot gold returns exhibit dual long memory, whereas futures gold returns do not have long memory. Moreover, the adjustment associated with the global financial crisis has led to a structural break in gold returns. Yüksel and Akkoç (2016), using a neural network model with daily data from 2002 to 2013, reveal that in Turkey, gold prices are most affected by silver and oil prices. Kocatepe and Yıldız (2016), using the same method, conclude that explanatory variables such as crude oil prices, the dollar index, the exchange rate, the S&P 500 index, the BIST100 index, Turkey's inflation, bond and interest rates, US inflation, bond and interest rates, and silver and copper prices can predict changes in gold prices with 75.24% accuracy. Elmastaş Gültekin and Aktürk Hayat (2016), based on VAR model findings for the 2005–2015 period, indicate that gold prices are strongly affected by international gold prices (ounce) and oil prices, whereas the impact of interest rates is quite limited. Doğanalp et al. (2016), based on causality analysis for the 1996–2014 period in Turkey, conclude that gold prices are affected by exchange rates, interest rates, oil imports, and the BIST 100 index. Küçükaksoy and Yalçın (2017), based on VAR model findings for the 1990–2015 period, reveal a causality from silver and oil prices to gold prices in Turkey. Cingoz and Kendirli (2019), through cointegration and causality analyses for the 2006–2018 period, suggest that while there may be a long-term relationship between gold prices, the BIST 100 index, and the exchange rate, these variables do not significantly affect gold prices in the short term. Gülhan (2020), based on Granger causality test results, based on weekly data from 2015 to 2019, there is a causal relationship between gold prices and the BIST 100, oil prices, and exchange rates. Kuzu (2022), for the 2013–2021 period in Turkey, inflation, interest rate differential, BIST100, and the VIX fear index are identified as determinants of gold prices. In the short term, inflation, oil prices, and the VIX index have a negative effect, while other variables have a positive effect. In the long term, oil prices and the BIST-100 index have a positive impact, whereas the interest rate differential has a negative impact on gold prices. İlkhan et al. (2022), using Maki cointegration and ARDL bounds testing methods for the 1986–2021 period, find a long-term cointegration relationship between gold prices, the dollar exchange rate, and the BIST100 index.

3. Models and Data

3.1. Data

Considering the most common variable in the literature, this study employs monthly time series data on domestic spot gold price, house price index, deposit interest rate, inflation, economic policy uncertainty, unemployment, the M2 money growth, the Turkish lira/US dollar exchange rate, the VIX, the Brent oil price, Central Bank of Türkiye's gold reserves, the BIST-100 index, and the industrial

production. Data covers the period 2010-01 and 2024-03. Table 1 presents the definitions and sources of each variables.

Table 1: Variable and Definitions

Variables	Description
GOLD	The continuously compounded returns of bullion gold selling price (TL/Gr)
HOUSE	Logarithmic changes in residential property price index (2023=100)
VIX	VIX represents investors' expectation of the market volatility over the next 30 days.
OIL	Percentage change in Europe Brent Spot Price FOB (Dollars per Barrel)
INT	Return on monthly deposits
GEPU	Economic policy uncertainty reflecting the changes in World's economic tension
INF	Growth rate of consumer price index based on previous period.
USD	Logarithmic changes in monthly average USD/TL parity
BIST	The continuously compounded returns on the Borsa İstanbul-100 index
IND	Percentage change of seasonally adjusted industrial production index
UNEMP	Number of monthly total unemployed, denominated thousand person
M2	The continuously compounded growth rate of money supply in terms of M2
CBT	Ratio of gold in total reserves holding by Central Bank of Türkiye

Notes: Data for VIX and INF retrieved from FRED, Federal Reserve Bank of St. Louis; https://fred.stlouisfed.org. Data for GOLD, INT, OIL, HOUSE, USD, BIST, M2 and CBT are obtained from EVDS (Electronic Data Delivery System of Central Bank of Türkiye), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php? Data for IND and UNEMP are retrieved from The Turkish Statistical Institute database, https://data.tuik.gov.tr. Global Economic Policy Uncertainty Index (GEPU) is collected from https://www.policyuncertainty.com/global_monthly.html, which is based on the study of Davis, S. (2016.) An Index of Global Economic Policy Uncertainty, Macroeconomic Review.

3.2. Models

In econometric models, the inclusion of different control variables can significantly alter the results—particularly the signs and statistical significance of the estimated coefficients. Because the choice of which variables to include is often left to the researcher's discretion, such decisions can increase model uncertainty and reduce the credibility of policy recommendations. Leamer (1985) addresses this prevalent issue in econometric analysis and underscores the importance of conducting extensive sensitivity tests to mitigate it. Within this framework, Extreme Bounds Analysis (EBA)[3] was developed as a systematic method to assess model sensitivity and to examine whether the estimated effects of explanatory variables on the dependent variable are robust. This technique reveals whether economic relationships are sensitive to alternative model specifications. In other words, it tests whether the sign and significance of a variable's coefficient change when different combinations of control variables are included in the model.

The general regression form of the EBA model is as follows:

$$Y_i = \alpha + \beta Z_i + \sum_{j=1}^{k} \gamma_j X_{ji} + \varepsilon_i$$

Here, Y_i denotes the dependent variable, Z_i represents the hypothesized variable whose effect is to be tested, and X_{ji} refers to the alternative control variables. β and γ_j are the coefficients associated with the hypothesized and control variables, respectively, while ε_i denotes the error term.

For example, Z denote the key variable whose effect we wish to test, and X represent the set of all alternative control variables. In each regression, Z is held constant, while all possible combinations

[3] For more econometric and technical details, see Leamer (1985) and Sala-I-Martin (1997).

of the control variables are included in the model sequentially. Subsequently, the equation is solved using ordinary least squares with a heteroscedasticity- and autocorrelation-consistent (HAC) covariance matrix estimator. For each specification, a coefficient $\hat{\beta}$ and its standard error $SE(\hat{\beta})$ are estimated for the variable Z. The extreme bounds for the coefficient of this variable are then calculated as follows:

$$Lower\ Bound = \min(\hat{\beta}) - 2 \cdot \max\ (SE(\hat{\beta}))$$

$$Upper\ Bound = \max(\hat{\beta}) + 2 \cdot \max\ (SE(\hat{\beta}))$$

These bounds correspond approximately to a 95% confidence interval. If all estimated $\hat{\beta}$ coefficients for the variable Z fall within these lower and upper bounds and are statistically significant, the estimates for this variable are considered robust. Otherwise, the estimates are deemed fragile. Leamer's (1985) model is significant in that it provides a systematic approach to evaluating model uncertainty. However, if the coefficient of the variable is found to be statistically insignificant in even a few of the estimated regressions, the variable is considered fragile, which may lead to the rejection of the entire model results. Moreover, when the number of control variables is large, the number of possible combinations increases dramatically, raising the likelihood of obtaining fragile results. In this respect, although Leamer's (1985) approach represents an important starting point, it is often considered excessively strict.

However, it is difficult to meet conditions of Leamer's (1985) approach. To overcome the rigidity of Leamer's approach and make it more flexible, Sala-i-Martin (1997) proposed a model that evaluates the robustness of variables by considering the probability distribution of the estimated coefficients across all regressions. This model facilitates more tolerant decisions regarding the magnitude and sign of the effect variable's coefficient by taking into account its distribution across all model specifications. Similar to Leamer's approach, Sala-i-Martin (1997) estimates numerous regressions with all possible alternative combinations of control variables; however, instead of relying on extreme bounds, it uses the distribution of the estimated $\hat{\beta}$ coefficients from each regression to make statistical inferences. Using the $\hat{\beta}$ and $SE(\hat{\beta})$ values obtained from each regression model, a density function is constructed based on the normal distribution. First, the mean of the M different $\hat{\beta}$ estimates is calculated:

$$\bar{\beta} = \frac{1}{M}\sum_{j=1}^{M}\hat{\beta}_j$$

Here, the average effect of the variable is calculated. To observe the variation in the coefficients, the standard deviation is computed.

$$\sigma_\beta = \sqrt{\frac{1}{M-1}\sum_{j=1}^{M}(\hat{\beta}_j - \bar{\beta})^2}$$

A small standard deviation implies that the coefficient is approximately the same across all models, indicating that the effect of the explanatory variable is consistent and robust. Conversely, a large standard deviation suggests the opposite. The approach proposed by Sala-i-Martin (1997) assumes that the coefficients are approximately normally distributed, i.e., $\beta \sim N(\bar{\beta}, \sigma_\beta^2)$. In a normal distribution, the probability density function (PDF) for a given β value is calculated as follows:

$$f(\beta) = \frac{1}{\sigma_\beta\sqrt{2\pi}}exp\left(-\frac{(\beta-\bar{\beta})^2}{2\sigma_\beta^2}\right)$$

The cumulative distribution function (CDF), which is the integral of the probability density function (PDF), is used to calculate the probability that the coefficient of the variable is less than zero, as shown below:

$$P(\beta < 0) = \int_{-\infty}^{0} f(\beta)\, d(\beta) = \Phi\left(\frac{0 - \bar{\beta}}{\sigma_\beta}\right)$$

Here, $P(\beta < 0)$ denotes the probability that the coefficient takes a negative value, and $\Phi\left(\frac{0-\bar{\beta}}{\sigma_\beta}\right)$ represents the cumulative distribution function (CDF) of the standard normal distribution. Similarly, the probability that the coefficient is greater than zero is calculated as follows:

$$P(\beta > 0) = \int_{0}^{\infty} f(\beta)\, d(\beta) = 1 - \Phi\left(\frac{0 - \bar{\beta}}{\sigma_\beta}\right)$$

Here, $P(\beta > 0)$ represents the probability that the coefficient is positive, and $1 - \Phi\left(\frac{0-\bar{\beta}}{\sigma_\beta}\right)$ is the complement of the CDF. Consequently, if $P(\beta > 0) > 0.95$, it is concluded that the coefficient of the estimated variable is positive and robust; similarly, if $P(\beta < 0) > 0.95$, it is concluded that the coefficient is negative and robust. Therefore, more flexible inferences can be made using the Sala-i-Martin (1997) approach.

4. Results

First of all, in the name of proper time series analysis, logarithmic first-difference forms were performed to ensure stationary properties except for the inflation. Table 2 provides statistical properties of the individual time series. With regard to descriptive statistics, Gold has the highest average monthly return of 2%, whereas BIST stands out as one of the most volatile investments with a monthly standard deviation of 7%. The Jarque-Bera probability shows that the null hypothesis of normality is rejected for all series except for the BIST and unemployment.

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Mean	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis	JB test	ADF
GOLD	0.022	0.050	1.233	6.320	0.000	-9.905***
HOUSE	0.019	0.025	2.342	8.717	0.000	-3.954***
VIX	-0.002	0.189	1.688	9.753	0.000	-13.706***
OIL	0.001	0.140	-3.535	39.652	0.000	-10.499***
INT	0.010	0.070	0.837	6.049	0.000	-7.622***
GEPU	0.002	0.179	0.457	4.215	0.000	-10.932***
INF	0.015	0.020	2.814	13.435	0.000	-3.668***
USD	0.018	0.041	1.760	10.139	0.000	-9.087***
BIST	0.016	0.074	0.265	3.031	0.367	-12.029***
IND	0.005	0.040	-3.321	38.477	0.000	-10.246***
UNEMP	0.000	0.063	0.077	2.580	0.390	-2.802**
M2	0.019	0.025	2.177	12.851	0.000	-10.771***
CBT	0.013	0.063	0.358	4.966	0.000	-6.970***

Note: ADF Test critical values: 1% level: -3.463; 5% level: -2.878; 10% level: -2.575

All series satisfy the stationary, as reported by augmented Dickey-Fuller tests (Dickey & Fuller, 1981). Regarding skewness and kurtosis, for all variables except BIST and unemployment, distributions of the series dominated by long and fat tails.

4.1. EBA Results

Table 3 shows the mean and standard error of the coefficients, as well as the lower and upper limits of the coefficients calculated according to the Leamer method. The first point that draws attention in the table is that the BIST Index and industrial production index have a negative effect on gold prices. The rest of the variables have a positive effect on gold prices. Forefronts, the variables that have the greatest impact on gold prices are money supply, dollar exchange rate and inflation rates, respectively. The Leamer approach considers variables whose coefficients are statistically significant and have the same sign across all regressions as robust. Therefore, the coefficients of geopolitical risks, the dollar exchange rate, money supply, and inflation rate are considered robust, as they are statistically significant and have a positive sign across all regressions. This finding implies that increases in geopolitical risks, the dollar exchange rate, money supply, and inflation rates are expected to raise domestic gold prices in Turkey. The remaining variables are fragile because their coefficients are different signs or insignificant in at least one model during the model generating process.

Table 3: Leamer's Extreme Bounds Analysis

Variables	Coefficient Mean	Std. Dev.	Lower Bound	Upper Bound	Robust/Fragile
C	0.008	0.003	-0.005	0.031	fragile
VIX	0.018	0.018	-0.028	0.092	fragile
GEPU	0.046	0.021	0.003	0.090	**robust**
OIL	0.027	0.032	-0.043	0.089	fragile
BIST	-0.017	0.063	-0.153	0.114	fragile
USD	0.861	0.080	0.704	1.020	**robust**
M2	0.958	0.166	0.632	1.286	**robust**
INF	0.784	0.317	0.162	1.411	**robust**
IND	-0.071	0.117	-0.304	0.161	fragile
INT	0.043	0.053	-0.063	0.148	fragile
HOUSE	0.446	0.247	-0.041	0.937	fragile
CBT	0.088	0.083	-0.077	0.256	fragile
UNEMP	0.010	0.052	-0.096	0.112	fragile

Note: The estimated coefficients are based on heteroskedasticity-robust standard errors.

According to Sala-i-Martin interpretation, if the least 0.95 of the density function of a given focus variable is on the right or left side of zero, it becomes clear that the variable is robust. It is clearly seen from Table 4, which contains the results of the Sala-i-Martin 's model, the probability that the coefficients of geopolitical risks, the dollar exchange rate, money supply, inflation, and house price variables are positive is greater than 95%. Therefore, we can say that the coefficients representing the effects of these variables on gold prices are positive and robust. The returns of gold in Türkiye are concretely effected by geopolitical risks, dollar exchange rate, money supply, inflation and house price. Since the distributions of the variables in regression are concentrated on the right side, increases in these variables will drive gold prices up in Turkey. Since the probability of negative coefficients does not exceed 95% for any of the explanatory variables, no variable can be considered to have a robust negative effect on gold prices. In line with the Leamer results, only the coefficients of the BIST Index and the industrial production index have a higher probability of being negative than positive; however, since these probabilities do not exceed 95%, they are not regarded as robust.

The findings of our study align with several previous works in terms of key explanatory variables. In Turkey, the positive relationship between the exchange rate and gold prices is consistent with the findings of Doğanalp et al. (2016), Kocatepe and Yıldız (2016), and İlkhan et al. (2022). Similarly, the positive effect of inflation on gold prices parallels the results of Aksoy and Topçu (2013), Elmas and Polat (2014), and Kuzu (2022). On the other hand, our study differs from previous research by

estimating the positive and robust effects of geopolitical risks, money supply, and house prices on gold prices in Turkey.

Table 4: Sala-i-Martin's Extreme Bounds Analysis

Variables	CDF < 0	CDF > 0	Decision
C	1.456	98.544	**robust**
VIX	16.285	83.715	fragile
GEPU	1.493	98.507	**robust**
OIL	20.228	79.772	fragile
BIST	60.388	39.612	fragile
USD	0.000	100.000	**robust**
M2	0.000	100.000	**robust**
INF	0.670	99.330	**robust**
IND	72.897	27.103	fragile
INT	20.906	79.094	fragile
HOUSE	3.560	96.440	**robust**
CBT	14.394	85.606	fragile
UNEMP	40.181	59.819	fragile

If we interpret the findings as a whole and taking into account the economic fundamentals, the following topics come to the fore. To sum up, gold is one of the most liquid, globally traded and portable precious metals around, general investors tend to view gold as “investment of last resort" in times of escalating economic uncertainty and tension. This is why the coefficient of GEPU is positive. The average effect of US dollar on gold is positive. Because, the ounce price of gold in the world is denominated in dollars, as the dollar gains value, gold prices which is denominated Turkish Lira, also increase in Türkiye. The growth rate of nominal M2 is highly significant determinant of gold price. The reason we came to such a result is that the idle money in the market is directed to gold for investment purposes. Gold returns are driven by an increase in inflation. Because highly inflationary processes deteriorate the purchasing power, economic agents often prefer gold to protect themselves from losses in domestic assets. Rising house price also translates into increase of gold return. Likely, the positive correlation between the two variables is that both houses and gold are preferred by investors who do not like the interest income for religious reasons. Thus, savers who do not invest their money in deposits and bonds simultaneously turn to the gold and real estate markets.

5. Conclusion

Türkiye still faces many challenges as a high-inflation country, and gold investors have first-hand experience with this issue. Therefore, it is widely accepted that households in Türkiye protect their financial position against inflation by holding gold. This study aims to identify which robust factors determine gold prices in Türkiye. According to the findings, GEPU, USD, money supply, and inflation are identified as four highly robust variables based on both Leamer and Sala-i-Martin models. In addition, house price is identified as a robust determinant of gold prices according to the Sala-i-Martin approach. These results indicate that the aforementioned factors are robust determinants of gold prices in Türkiye. The study also clearly shows that spot gold returns are driven more by local variables than by global factors. This is because variables such as oil prices and the VIX are found to be fragile under both models, indicating that they are not significantly related to gold prices in Türkiye. The insignificant impact of global factors such as oil prices and the VIX on gold demand suggests that Turkish investors are not particularly sensitive to external economic shocks.

These findings highlight the prominent role of monetary policy and its outcomes in ensuring more stable gold prices in Türkiye. Accordingly, tighter control over the money supply, along with a

transparent, accountable, and consistent monetary policy, can help prevent the depreciation of the Turkish lira and sudden exchange rate fluctuations, thereby reducing inflationary pressures. On the other hand, the development of inflation-indexed financial instruments in the capital markets could help absorb part of the demand for gold during inflationary periods.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı % 50, Yazar 2'nin makaleye katkısı % 50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarların hiçbir kimse ya da kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aksoy, M., & Topcu, N. (2013). Altın ile hisse senedi ve enflasyon arasindaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27*(1), 59-78.

Arslanalp, S., Eichengreen, B., & Simpson-Bell, C. (2023). Gold as international reserves: A barbarous relic no more? *Journal of International Economics, 145*, 103822.

Basher, S. A., & Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX, and bonds: A comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. *Energy Economics, 54*, 235-247.

Batten, J. A., Ciner, C., & Lucey, B. M. (2010). The macroeconomic determinants of volatility in precious metals markets. *Resources Policy, 35*(2), 65-71.

Baur, D. G., & McDermott, T. K. (2010). Is gold a safe haven? *International evidence. Journal of Banking & Finance, 34*(8), 1886-1898.

Blose, L. E. (2010). Gold prices, cost of carry, and expected inflation. *Journal of Economics and Business, 62*(1), 35-47.

Bruno, S., & Chincarini, L. (2010). A historical examination of optimal real return portfolios for non-US investors. *Review of Financial Economics, 19*(4), 161-178.

Cai, J., Cheung, Y. L., & Wong, M. C. (2001). What moves the gold market? *Journal of Futures Markets: Futures, Options, and Other Derivative Products, 21*(3), 257-278.

Chirwa, T. G., & Odhiambo, N. M. (2020). Determinants of gold price movements: An empirical investigation in the presence of multiple structural breaks. *Resources Policy, 69*, 101818.

Christie–David, R., Chaudhry, M., & Koch, T. W. (2000). Do macroeconomics news releases affect gold and silver prices? *Journal of Economics and Business, 52*(5), 405-421.

Cingoz, F., & Kendirli, S. (2019). Altın fiyatları, döviz kuru ve borsa istanbul arasındaki ilişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(4), 545-554.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

Doğanalp, N., Konya, S., & Kabaloğlu, G. (2016). Türkiye'de altın fiyatlarınının belirleyicileri üzerine ampirik bir uygulama. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6*(15), 412-424.

Elfakhani, S., Baalbaki, I. B., & Rizk, H. (2009). Gold price determinants: empirical analysis and implications. *Journal for International Business and Entrepreneurship Development, 4*(3), 161-178.

Elmas, B., & Polat, M. (2014). Altın fiyatlarını etkileyen talep yönlü faktörlerin tespiti: 1988-2013 dönemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *15*(1), 171-187.

Elmastaş Gültekin, Ö., & Aktürk Hayat, E. (2016). Altın fiyatını etkileyen faktörlerin var modeli ile analizi: 2005-2015 dönemi. *Ege Academic Review, 16*(4).

Erb, C., Harvey, C. R., & Viskanta, T. (2020). Gold, the golden constant, and déja vu. *Financial Analysts Journal, 76*(4), 134-142.

Eun, C., & Resnick, B. G. (2007). International financial management. McGraw-Hill.

Ghosh, D., Levin, E. J., Macmillan, P., & Wright, R. E. (2004). Gold as an inflation hedge? *Studies in Economics and Finance, 22*(1), 1-25.

Gulseven, O., & Ekici, O. (2021). The role of real estate and gold as inflation hedges: the Islamic influence. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 14*(2), 391-408.

Gulseven, O., & Ekici, Ö. (2016). The Turkish appetite for gold: An Islamic explanation. *Resources Policy, 48*, 41-49.

Gülhan, Ü. (2020). Altın fiyatları ile VIX Endeksi, BİST 100 endeksi, döviz kuru ve petrol fiyatları ilişkisi: Ekonometrik bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(2), 576-591.

Hillier, D., Draper, P., & Faff, R. (2006). Do precious metals shine? An investment perspective. *Financial Analysts Journal, 62*(2), 98-106.

İlkhan, C., Çevikgil, D., Aydın, B., & Zeren, F. (2022). Altın fiyatları, ABD doları ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3*(1), 46-53.

Jones, A. T., & Sackley, W. H. (2016). An uncertain suggestion for gold-pricing models: the effect of economic policy uncertainty on gold prices. *Journal of Economics and Finance, 40*, 367-379.

Khatatbeh, I. N., & Moosa, I. A. (2022). Financialization and income inequality: An extreme bounds analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development, 31*(5), 692-707.

Kirkulak Uludag, B., & Lkhamazhapov, Z. (2014). Long memory and structural breaks in the returns and volatility of gold: evidence from Turkey. *Applied Economics, 46*(31), 3777-3787.

Kocatepe, C. İ., & Yıldız, O. (2016). Ekonomik endeksler kullanılarak Türkiye'deki altın fiyatındaki değişim yönünün yapay sinir ağları ile tahmini. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4*(3), 926-934.

Kuzu, M. (2022). Türkiye altın fiyatlarını (gau/try) etkileyen faktörlerin birbirleri ile mukayeseli olarak incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 14*(2), 1316-1338.

Küçükaksoy, İ., & Yalçın, D. (2017). Altın fiyatlarını etkileyebilecek faktörlerin incelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(2), 1-20.

Leamer, E. E. (1985). Sensitivity analyses would help. *The American Economic Review, 75*(3), 308–313

Levin, E. J., Montagnoli, A., & Wright, R. E. (2006). Short-run and long-run determinants of the price of gold. World Gold Council. Research Study No. 32

Lucey, B. M., Sharma, S. S., & Vigne, S. A. (2017). Gold and inflation (s)–A time-varying relationship. *Economic Modelling, 67*, 88-101.

Malliaris, A. G., & Malliaris, M. (2015). What drives gold returns? A decision tree analysis. *Finance Research Letters, 13*, 45-53.

McCown, J. R., & Zimmerman, J. R. (2006). Is gold a zero-beta asset? Analysis of the investment potential of precious metals. *Analysis of the Investment Potential of Precious Metals* (July 24, 2006).

Murach, M. (2019). Global determinants of the gold price: A multivariate cointegration analysis. *Scottish Journal of Political Economy, 66*(1), 198-214.

O'Connor, F. A., Lucey, B. M., Batten, J. A., & Baur, D. G. (2015). The financial economics of gold—A survey. *International Review of Financial Analysis, 41*, 186-205.

Poyraz, E. ve Didin, S. (2008). Altın Fiyatlarındaki Değişimin Döviz Kuru, Döviz Rezervi ve Petrol Fiyatlarından Etkilenme Derecelerinin Çoklu Faktör Modeli İle Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3*(2), 93-104.

Qian, Y., Ralescu, D. A., & Zhang, B. (2019). The analysis of factors affecting global gold price. *Resources Policy, 64*, 101478.

Rana, H. M. U., & O'Connor, F. (2023). Domestic macroeconomic determinants of precious metals prices in developed and emerging economies: An international analysis of the long and short run. *International Review of Financial Analysis, 89*, 102813.

Sala-i-Martin, X. (1997). I just ran two million regressions. *The American Economic Review, 87*(2), 178–183.

Shahbaz, M., Balcilar, M., & Ozdemir, Z. A. (2017). Does oil predict gold? A nonparametric causality-in-quantiles approach. *Resources Policy, 52*, 257-265.

Sill, K. (2007). The macroeconomics of oil shocks. *Federal Reserve Bank of Philadelphia, Business Review, 1*(1), 21-31.

Soytas, U., Sari, R., Hammoudeh, S., & Hacihasanoglu, E. (2009). World oil prices, precious metal prices and macroeconomy in Turkey. *Energy Policy, 37*(12), 5557-5566.

Thaver, R. L., & Lopez, J. (2016). Unemployment as a determinant of gold prices: Empirical evidence. *The International Journal of Business and Finance Research, 10*(10), 43-52.

Tiwari, A. K., & Sahadudheen, I. (2015). Understanding the nexus between oil and gold. *Resources Policy, 46*, 85-91.

Toraman, C., Başarır, Ç., & Bayramoğlu, M. F. (2011). Altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin tespiti üzerine: MGARCH modeli ile bir inceleme. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3*(1), 1-20.

Tully, E., & Lucey, B. M. (2007). A power GARCH examination of the gold market. *Research in International Business and Finance, 21*(2), 316-325.

Vural, M. G. (2003). Altın piyasası ve altın fiyatlarını etkileyen faktörler. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Worthington, A. C., & Pahlavani, M. (2007). Gold investment as an inflationary hedge: Cointegration evidence with allowance for endogenous structural breaks. *Applied Financial Economics Letters, 3*(4), 259-262.

Yunus, N. (2020). Time-varying linkages among gold, stocks, bonds and real estate. *The Quarterly Review of Economics and Finance, 77*, 165-185.

Yüksel, R., & Akkoç, S. (2016). Altın fiyatlarının yapay sinir ağları ile tahmini ve bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 17*(1), 39-50.

Extended Summary

Gold is one of the most fundamental investment instruments for Turkish investors. Turkish people are accustomed to using gold as a store of value. Concretely, there are both economic and traditional reasons why Turkish people are so fond of gold. First of all, the use of gold as currency during the Ottoman period has a place in the memory of the Turkish people as a tradition from the past. Besides, gold is the first jewelry preferred for gifts at weddings in Turkey. Economically, Türkiye has been living with high and volatility inflation rates for many years. To protect themselves from inflation hampered purchasing power, people keep gold under their pillows outside the financial system. Especially before 1980, strict exchange rate controls, fixed exchange rate regime and frequent devaluations, alienated households from domestic currency (Vural, 2003; Gulseven & Ekici, 2016).

In this study, we try to explain the domestic spot gold return in Türkiye. Therefore, this paper investigates the impact of macroeconomic factors on domestic gold prices by using Extreme Bounds Analysis (EBA). It chooses the house price, VIX index, oil prices, interest rate, economic policy uncertainty index, inflation rate, US dollar, Borsa Istanbul stock exchange, industrial production, unemployment rate, money supply defined by M2 and central bank gold reserves as potential economic drivers.

The relationship between gold prices and macroeconomic, monetary, and financial variables has been extensively studied in the literature due to gold's unique role as both an investment asset and a store of value. Researchers have explored a wide range of factors influencing gold prices, including inflation dynamics, monetary policy conditions, financial market sentiment, and global uncertainty. While some studies emphasize the importance of macroeconomic indicators such as CPI, GDP, and interest rates, others highlight the role of investor behavior, liquidity conditions, and geopolitical events. Additionally, gold's effectiveness as an inflation hedge and its safe-haven characteristics during periods of economic instability remain central themes. The following review summarizes key empirical findings from prior studies, shedding light on the diverse determinants of gold price movements across different time periods and geographic contexts.

Cai et al. (2001) found that intraday trading behaviors significantly influence gold price volatility, and that major central bank gold sales, rather than U.S. macroeconomic announcements, are the primary drivers of price declines. Batten et al. (2010) concluded that gold price volatility is largely explained by monetary factors. Murach (2019) demonstrated that rising global liquidity leads to higher inflation and increases the demand for gold. Jones and Sackley (2016) showed that economic policy uncertainty raises short-term demand for gold, as it serves not only as an inflation hedge but also as a safe haven during uncertain periods. Malliaris and Malliaris (2015) found that while gold underperforms equities over the long term, demand for gold spikes during financial crises, inflation fears, currency devaluations, and stock market downturns. Rana and O'Connor (2023) identified long-run cointegration between precious metal prices and variables such as CPI, industrial production, stock prices, and interest rates in Australia, Japan, and China, but not in India, the U.S., or the U.K.

Regarding the gold-inflation relationship, Ghosh et al. (2004), McCown and Zimmerman (2006), and Worthington and Pahlavani (2007) found significant long-term cointegration between gold prices and inflation. Bruno and Chincarini (2010) noted that investors are more likely to add gold to their portfolios during inflationary periods. Hoang (2011) and Bampinas and Panagiotidis (2015) confirmed gold's role as an inflation hedge in the U.S. and U.K. over the long term, and Sharma (2016) extended these results to 54 countries. In contrast, Blose (2010) found that unexpected changes in inflation do not significantly impact gold prices, with investors turning to bond markets instead. Similarly, Tully and Lucey (2007) did not observe a statistically significant relationship between gold and inflation. Erb et al. (2020) argued that rising inflation expectations should lead to higher gold prices and that

financialization through ETFs has also contributed to price increases. Chirwa and Odhiambo (2020) identified both short- and long-term impacts of international stock and bond markets and global variables on gold prices, though the direction of these effects varied. Shahbaz et al. (2017) found a stronger relationship between oil prices and gold returns at higher data frequencies, particularly weekly.

Focusing on the Turkish market, Soytaş et al. (2009) observed that global oil prices have a temporary positive impact on domestic gold and silver prices, and that gold serves as a safe haven during periods of Turkish Lira depreciation. Kırkulak Uludağ and Lkhamazhapov (2014) found that spot gold returns in Turkey exhibit long memory properties and that the global financial crisis introduced structural breaks in gold return patterns.

Considering the most common variable in the literature, this study employs monthly time series data on domestic spot gold price, house price index, deposit interest rate, inflation, economic policy uncertainty, unemployment, the M2 money growth, the Turkish lira/US dollar exchange rate, the VIX, the Brent oil price, Central Bank of Türkiye's gold reserves, the BIST-100 index, and the industrial production. Data covers the period 2010-01 and 2024-03.

The Extreme Bounds Analysis (EBA) model attempts to capture the strongest statistical relationship between predictor and predicted by trying all combinations of a number of independent variable candidates that are likely to explain changes in the dependent variable (Kim et al., 2019). At its core, EBA is an econometric technique preferred to reduce uncertainty in multiple linear regression models. There are two different approaches in this type modeling method: Leamer (1985) and Sala-i-Martin (1997). According to the Leamer approach, the coefficients determined whether they are statistically robust or fragile with the help of upper and lowers extreme limits. If the coefficient has the same sign within the upper and lower extreme limits, it is considered strong, and otherwise it is considered weak. According to the Sala-i-Martin calculation method, the more values of the coefficient are in the same region of zero, the coefficients are considered to be more robust (Hlavac, 2016).

According to the Leamer approach, it is concluded that as geopolitical risks, exchange rates, money supply, and inflation rates increase over time, gold prices in Türkiye also rise. The remaining variables are considered fragile. According to the Sala-i-Martin interpretation, gold returns in Turkey are significantly affected by geopolitical risks, exchange rates, money supply, inflation, and housing prices. Increases in these variables will drive gold prices upward in Turkey. Our results bring the following findings to the forefront. To sum up, gold is one of the most liquid, globally traded and portable precious metals around, general investors tend to view gold as "investment of last resort" in times of escalating economic uncertainty and tension. This is why the coefficient of GEPU is positive. The average effect of US dollar on gold is positive. Because, the ounce price of gold in the world is denominated in dollars, as the dollar gains value, gold prices which is denominated Turkish Lira, also increase in Türkiye. Growth rate of nominal M2 is highly significant determinant of gold price. The reason we came to such a result is that the idle money in the market is directed to gold for investment purposes. Gold returns are driven by an increase in inflation. Because highly inflationary processes deteriorate the purchasing power, economic agents often prefer gold to protect themselves from losses in domestic assets. Rising house price translates into increase of gold return. Likely, the positive correlation between the two variables is that both houses and gold are preferred by investors who do not like the interest income for religious reasons. Thus, savers who do not invest their money in deposits and bonds simultaneously turn to the gold and real estate markets.

Türkiye still faces many challenges as a high-inflation country, and gold investors have first-hand experience with this issue. Therefore, it is widely accepted that households in Türkiye protect their financial position against inflation by holding gold. This study aims to identify which robust factors

determine gold prices in Türkiye. According to the findings, GEPU, USD, money supply, and inflation are identified as four highly robust variables based on both Leamer and Sala-i-Martin models. In addition, house price is identified as a robust determinant of gold prices according to the Sala-i-Martin approach. These results indicate that the aforementioned factors are robust determinants of gold prices in Türkiye. The study also clearly shows that spot gold returns are driven more by local variables than by global factors. This is because variables such as oil prices and the VIX are found to be fragile under both models, indicating that they are not significantly related to gold prices in Türkiye. The insignificant impact of global factors such as oil prices and the VIX on gold demand suggests that Turkish investors are not particularly sensitive to external economic shocks. These findings highlight the prominent role of monetary policy and its outcomes in ensuring more stable gold prices in Türkiye. Accordingly, tighter control over the money supply, along with a transparent, accountable, and consistent monetary policy, can help prevent the depreciation of the Turkish lira and sudden exchange rate fluctuations, thereby reducing inflationary pressures. On the other hand, the development of inflation-indexed financial instruments in the capital markets could help absorb part of the demand for gold during inflationary periods.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Temmuz 2025 (2), 592-620

Klasik Şiirde Halk Hekimliği

Zeliha AÇAR[1]

Klasik Şiirde Halk Hekimliği

Öz

Tıbbî imkânların kısıtlı olduğu kadim çağlarda halkın, hastalıkları tanılama ve sağaltma maksadıyla başvurduğu yöntemlerin hepsi halk hekimliğini oluşturmaktadır. İnsanlar, ruh ve beden sağlığını koruyabilmek maksadıyla doğa, inanış, din ve mitolojilerden edindikleri bilgilerle tarih boyunca iyileştirici çareler aramışlardır. Başlangıçta deneme-yanılma yoluyla elde ettikleri bilgileri, kuşaktan kuşağa aktararak muhafaza etmişlerdir. Halk hekimliği bu yönüyle hem mitolojik ritüellere dayanan sihirsel-büyüsel hem de halk tecrübelerine dayanan, doğrudan tatbik edilmek suretiyle yapılan tedavi uygulamaları gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Klasik şiir, her ne kadar belirli bir edebî gelenek çerçevesinde şekillenmiş olsa da toplumun bilgi ve becerilerinden de beslenmiştir. Bu yönüyle toplumsal bellekte üretilip aktarılan halk inanışları ve halk hekimliği gibi konular tabii olarak klasik şiire malzeme olmuştur. Bu çalışmanın konusu da klasik şiire malzeme olmuş halk hekimliği uygulamalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Klasik şiir, halk hekimliği, mitolojik ritüel, hastalık sağaltma.

Folk Medicine In Classical Poetry

Abstract

In antiquity, during periods when medical resources were limited, people employed various methods to diagnose and treat illnesses—practices now identified as folk medicine. Drawing upon nature, religion, mythology, and belief systems, they sought healing and transmitted their knowledge orally from one generation to the next. Folk medicine encompasses a wide spectrum of practices, ranging from mythologically based rituals to empirical treatments shaped by collective experience. Although classical poetry adhered to certain aesthetic conventions, it was nonetheless influenced by the cultural knowledge and practices of its time. Consequently, elements such as folk beliefs and traditional healing methods naturally became embedded within classical poetic works. This study aims to examine the ways in which folk medical practices are reflected in classical poetry.

Keywords: Classical poetry, folk medicine, mythological ritual, disease treatment.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

1. Giriş

Kadim çağlardan beri insanoğlu, çaresiz olduğunda doğaüstü güçlerden medet ummuştur. Bu yönüyle doğaüstüyle insan arasındaki bağ, türlü tedavi usullerinin de kökenini oluşturmaktadır. Halkın üretmiş olduğu bu usuller, kuşaktan kuşağa aktarılarak gelenekselleşmiş türlü teşhis ve tedavi yöntemleridir. Hastalık ve tedavisine ilişkin bilgi ve uygulamaların kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşan, her aktarımla yeniden üretilen her türlü şifahî sağlık bilgisi halk hekimliği olarak adlandırılmaktadır. Halk hekimliği, halka ait iyileştirme pratikleri ve nesilden nesile aktarılarak biriktirilmiş olan bilgilerin ürünü olması yönüyle bağlı bulunduğu kültürün bir parçasıdır. Alışkanlık, deneyim ve pratikler sebebiyle geleneksel bilgiye dayanan halk hekimliği/bilgisine toplumun büyük bir

[1]Doktor, Bağımsız Araştırmacı, zlhacar63@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0249-6527

Makale Gönderim Tarihi: 12.04.2025
Makale Kabul Tarihi: 16. 07. 2025

kısmı vakıftır (Kaplan, 2011: 151). Nitekim hastalıkları sağaltmak maksadıyla başvurulan uygulamaların hemen hepsi toplumsal tecrübe yoluyla elde edilmiştir.

Tarihi çağlardan bu yana insanoğlunun uyguladığı ilk tıbbi müdahaleler, doğum ve bazı cerrahî müdahalelerdir. Gözle görünmeyen hastalıkların nedenlerinin bilinmediği çağlarda hastalığın kaynağının Tanrı, cinler, kötü ruhlar, Güneş, Ay, fırtına, yağmur gibi doğaüstü varlıklar olduğu düşünülüyordu. Bu sebeple de hastalıkları sağaltmak için büyü veya sihirle bağdaştırılabilecek çeşitli yöntemler uygulanıyordu. Bu uygulamaların bazıları hâlâ yaygın bir şekilde kullanılan; kurşun dökmek, tütsülemek, tuz patlatmak gibi nazar göçürme usulleridir. Eskiden şamanların yaptığı, İslâmî dönemde ise ocaklılar tarafından yapılan uygulamalar, dinî ritüeller olarak adlandırılmaktadır. Kutsiyet atfedilen kimseler tarafından yapılan sağaltmaların temelini Tanrıya, ruhlara yahut da totemlere yalvarmak, kurban sunmak (kanlı ya da kansız) yoluyla hastalığın kaynağının yok edilmeye çalışılması oluşturmaktadır (Acıpayamlı, 1982: 12). Bu yönüyle doğaüstü alana ilişkin kutsal kabul edilen simge, kişi ve ziyaret yerlerini kapsayan din ve büyüye dayanan uygulamalar, halk hekimliğinin mühim birer parçasını oluşturmaktadır.

Dinî ve felsefî inanışlar, mitoloji ve bunlara dayanan halk hekimliğinin etkili olduğu Türk tıbbında on dört asırlık bir geçmişe sahip uygulamalar, Uygurlar döneminde inanç odaklı halk hekimliğinden ayrılıp modern tıbbi usullere dönüşmüştür. Selçuklular döneminde ise hayli gelişme kaydetmiştir. Uygurların hayvansal ve bitkisel olarak kullandıkları ilaçlar, Osmanlı döneminde yazılan kitaplarda da aynı hastalıkların tedavisi için önerilmiştir (Çıkman, 1977: 321). Bugün de hâlâ Anadolu'da benzer tedavi metotları kullanılmaya devam etmektedir.

Halk hekimliği hususunda uzmanlaşmamış birçok şair, kitaplardan yahut da halk hekimliği uygulamalarını bilip hekimlik mesleğini icra eden hekim şairlerin eserlerinden istifade ederek şiirlerinde tıbba dair değerlendirmelerde bulunmuş ve bu yönde mazmunlar kullanmışlardır. Şairler, tıp ilmini ve tıbba dair kavramları, söz ve anlam sanatlarına başvurarak klasik şiir geleneğinin estetik kuralları çerçevesinde değerlendirmişler. Böylece tıp ilmine dair bu kavramları halk hekimliğinden edebî forma taşımışlardır (Kemikli, 2007: 22).

Bu çalışmada üzerinde durulacak husus, dönemin ilmî birikimleri neticesinde elde edilen şifa uygulamalarından ziyade halkın keşifler yoluyla elde etmiş olduğu halk hekimliği uygulamalarıdır. Dolayısıyla klasik şiire malzeme olmuş hastalıklardan ziyade hastalık sağaltmak için kullanılan yöntemlerin beyitlerde işlenmesi ele alınacaktır. Klasik şiire malzeme olmuş çokça halk hekimliği uygulaması bulunmaktadır. Burada bunların yaygın olanları, bazı başlıklar altında incelenerek beyitler ışığında değerlendirilecektir.

2. Halk Hekimliği Uygulamaları

İnsanların tıbbî bilgilerinin olmadığı dönemlerde kendi yöntemleriyle hastalık sağaltma metotlarının hepsi halk hekimliği olarak adlandırılmaktadır. Halk hekimliğine ilişkin uygulamalar, kimi zaman büyü ve sihre dayalı ritüellerle kimi zaman ise hekim/şamanların doğadaki maddelerden deneme yanılma yoluyla elde ettikleri tedavi yöntemlerine dayanmaktadır. Selçuklu döneminde halk hekimliği, geleneksel sistem ile şekillenerek nesilden nesile aktarılagelmiştir. Halk hekimleri, şifahî olarak aktarılan tıbbi birikimleriyle hastalıkları sağaltmanın yanı sıra doğadaki bitkilerin fayda ve zararlarını çok iyi bilmenin yanında ilaç yapımında da belli bir yeteneğe sahiplerdi (Doğan, 2011: 89). Kadim çağlarda hastalık sağaltmak, umumiyetle birtakım büyüsel rit yahut da şifalı otlar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Sonraki süreçte de durum hemen hemen aynı biçimde devam etmiştir. Şaman, yerini okuyup üfleyen şeyh/hocalara bırakmış, ancak manevî güçlerden şifa beklemek inanışı, tasavvufî cila altında da yaşamaya devam etmiştir. Selçuklu döneminde de bu manevî şifa uygulamaları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu okuyup üfleme şeklindeki tedavi metodu, toplumda saygın bir konuma sahip şeyh/hocalara başvurulması şeklinde gerçekleşiyordu. Selçuklu toplumunda manevî şifa

maksadıyla kendisine müracaat edilenlerin başında hiç şüphesiz Mevlânâ Celâleddin gelmekteydi. Ahmet Eflâkî, Mevlânâ'nın sıtma hastalığı olan kişiye üç diş sarımsak yemesini söylediği, hasta olan kimse şayet bunları yemekte güçlük çekecek olursa da üç bademin üzerine ezân, izîn, pesîn yazarak hastaya yedirdiğini böylece sıtma hastasını iyi ettiğini nakletmektedir (1973: 230). Yine *Menâkıb'ul-Ârifîn*'de Fahreddin-i Sivasî'nin ağır bir sıtmaya yakalandığı, hekimlerin derdine çare bulamayışlarına karşı Mevlânâ hazretlerinin gelip hastaya sarımsak yedirmelerini emrettiği ve onun himmetiyle hastanın hemen terleyerek iyileşmiş olduğu (1973: 334) yönündeki anekdot da Mevlânâ'nın manevî şifa uygulamalarına örnek gösterilebilir. Halk hekimleri, şifahî olarak aktarılan bilgiler ışığında doğadan temin ettikleri bitkileri türlü karışımlarla ilaç haline getiriyorlardı. Sarımsağın sıtmaya iyi geldiği gibi ishal için de sarı helile kökü; hararet kesmek için bal ile sirke karışımı; soğuk algınlığı için bal, sarımsak ve yoğurt; gözü kuvvetlendirmek maksadıyla çiğ şalgam yemek; kabızlığı gidermek için mahmude; bağırsak ağrılarından kurtulmak için tiryak ile tiryâk-ı farûki; hava değişiminden kaynaklı rahatsızlıklar için sulandırılmış şerbetler; uykuyu düzenlemek için haşhaş sütü; cüzzam hastalığı için kaplıcalar (Bayat, 2016: 237) gibi hemen hepsi deneme yanılma yoluyla bulunmuş olan tedavi metotları halk hekimlerince yoğun olarak müracaat edilen metotların başında gelmektedir. Halk hekimlerinin kullandığı ilaçların hemen hepsi kendilerinin özel karışımlarıdır. Misal olarak sirkencübin, bal ile sirkenin karıştırılmasından, tiryak da altmış dört tür bitkinin karıştırılmasıyla elde edilen şifalı karışımlardandır. Birçok derde deva olan tiryak, bitkilerin karıştırılmasından elde edilen en etkili ilaçtır. Zencefil, karabiber, ravend, girit otu, afyon, maydanoz tohumu, kurutulmuş ekmek içi, çavşır, zift, mürsafi, kurutulmuş yılan kalbi tiryakın içerisinde bulunan bazı maddelerdir. Bu malzemeler özel bir usulle karıştırılmaktadır. Müshil de yine türlü bitkilerin karıştırılmasıyla elde edilirdi. Cerrahî müdahaleler esnasında hastayı uyuşturmak maksadıyla afyon, galiye de güzel kokulu olması yönüyle baş ağrısı yahut da felç durumunda kullanılmaktaydı (Baytop, 2000: 7).

Bütün İslâm coğrafyasında olduğu gibi Osmanlılarda da üç tür tıp uygulanmaktaydı. Birincisi ilmî tıp yahut da geleneksel tıp olarak adlandırılan hümorlara dayanan tıp, ikincisi halk hekimliğine dayanan tıp, üçüncüsü ise Tıbb-ı Nebevî'dir. Bunların arasında en yaygın olanı, vücuttaki sıvıların dengesine yani hümor/hıltlara dayanan geleneksel tıptır (Uysal, 2023: 29).

2.1. Ahlat-ı erbaa

Geleneksel İslâm tıbbı, doğa ve içerisindeki canlılara bütüncül bir gözle bakar. Bu bütüncül/holistik yaklaşıma göre her şey dört unsurdan (ateş, hava, su, toprak) oluşmuştur. Ebu Zeyd el-Belhî, *Beden ve Ruh Sağlığı* adlı eserinde her şeyin özünü oluşturan bu dört unsurun insan bedeninde safrâ, sevdâ, balgam ve kana tekabül ettiğini nakletmiştir (Uysal, 2023: 47).

Arapça h-l-t- kökünden gelen hılt, bir şeye karışmış nesne, çoğulu olan ahlat da karışımlar manasına gelmektedir. İbn-i Sînâ'ya göre hılt, besinlerin sindiriminin esas ürününü teşkil eden bir sıvı cevherdir (1995: 23). Bu yönüyle ahlat, insan vücudunun temelini oluşturan elementlerdendir. İnsan bedenini oluşturan dört temel sıvı ahlât-ı erbaa olarak adlandırılmaktadır. İnsan bedenine alınan gıdalar önce hılta çevrilir, sonra da bedenin parçaları onlardan beslenir (Arı, 2001: 73). Bu dört hılt bedende dengeli bir şekilde bulunmalıdır, aksi hâlde hastalık ortaya çıkacaktır. Bu sebeple de geleneksel tıbba göre sağlığın korunabilmesi için, bedenin mizacına uygun gıdalarla beslenmesi gerekmektedir. Şayet sağlık bozulmuşsa da dengeden çıkmış olan hıltın mizacına zıt şeyler tüketme yoluyla hıltlar dengelenmeli, böylece hastalık tedavi edilmelidir (Uysal, 2023: 47).

Vücuttaki dört sıvının dengesiyle ilgili inanışlar, eski Mısır'a kadar uzanmaktadır. Mısırlı tabipler, hastalıkları bu dört sıvının kirlenmesine bağlamışlardır. Bu sebeple de hastalıkların tedavisinde kan almak, müshil vermek gibi metotları kullanarak kirli sıvıların boşaltılmasını sağlamışlardır. Antikçağ ve Ortaçağ'daki yaygın inanışa göre insanın biyolojik, ahlakî ve psikolojik fonksiyonları dört hılt olarak da adlandırılan ahlat-ı erbaaya bağlıdır. Antik Yunan'da Hipokrat'ın oluşturduğu bu anlayış, Antik Yunan

ve Roma hekim filozofları tarafından daha da geliştirilmiştir. Eski Roma'da bu teorinin en büyük takipçilerinden olan Galen de hastalıkların ortaya çıkışında dış etkenlerin tesirli olabileceğini öne sürmüştür. Bu dört hılt/sıvıdan kan, akıcı ve sıcak; balgam, akıcı ve soğuk; dalak ve midede bulunan kara safra olarak da adlandırılan sevda, kuru ve soğuk; karaciğerde saklanan sarı safra ise kuru ve sıcak olarak tasavvur edilmiştir. Bu özelliklerdeki besinlerin vücuda alınması durumunda besinlerin bu dört maddeye dönüştüğüne inanılmaktaydı. Yine mevsimlerin de bu dört sıvı üzerinde etkili olduğu düşünülüyordu. İnanışa göre ilkbahar kanı, yaz safrayı, sonbahar sevdayı ve kış ise balgamı harekete geçiriyordu. Yani hastalık bu sıvıların dengesizliğine, sağlık ise vücuttaki dengeli dağılımlarına bağlıdır (Demirhan, 1989: 24). Hem Doğu hem de Batı tıbbında yaklaşık 2500 yıl kullanılan bu tedavi metodu halk hekimliği uygulamalarında hâlâ yaşatılmaktadır (Eliaçık, 2010: 134-135).

Klasik şiirde hekimin hastanın nabzından mizacını tespit ettiğine, sevdaya dair hastalıkların eftimun çiçeğiyle tedavi edildiğine, balgam arttığı zaman ebucehil karpuzu olarak da adlandırılan hanzal bitkisinin uygulandığı geçmektedir. Bal da yine safranın yükselmesini sağlayarak vücudu dengeleyen bir tiryak olarak kullanılmıştır. Bir kimsenin üzüntülü olması vücudunun dengesini bozduğu için bedendeki safrayı arttırır; bu da mide kramplarına ve yüzün sararmasına sebep olur. Klasik şairler kimi yerlerde tabibe seslenmiş; aşk sebebiyle tenlerindeki tüm hılтların yandığını ifade etmişlerdir (Koyuncu, 2019: 84-90). Kan aldırmanın sağlık açısından oldukça önemli olduğu fikri de şiirlerde vurgulanmıştır.

Öd ü talakda anı dir dahı her uzv tamarda

Eger safrâ veger sevdâ veger balgamla kan söyler (Ahmedî, Kaside: 35/31)

Ahmedî safra, sevda, balgam ve kanın her uzuv ve damarda bulunduğunu, bununla da bu dört sıvının insan vücudunun temel yapısını oluşturduğunu söylemektedir.

Beden süst agır olmakdur alâmet

Çok uyhu balgama eyler delâlet (Fuzûlî, Sıhhat u Maraz: 166)

Fuzûlî, bedenin ağırlaşıp sürekli uyku hâli olmasının balgama delalet ettiğini söylemekle ahlât-ı erbaadan olan balgamın artması durumunda hastalığın baş göstermiş olduğuna işaret etmektedir.

Giderdi telh-i kahrun fesâd tugyânın

Kılar mazarrat-i balgam izâlesin hanzel (Fuzûlî, Kaside: 23/22)

Hanzal, acı hıyar türünde balgam sökücü etkiye sahip bir bitkidir (Şentürk, 2017: 51). Fuzûlî de hanzal, balgam mazeretini giderir demekle hanzalın balgam sökücü özelliğini açıkça ifade etmiştir.

Mizâclarda zuhûr-ı 'illet gehî

Lisân-ı hâl ile tefhîm-i kadr-i sıhhatdür (Nâbî, Gazel: 68/5)

Nâbî de yine geleneksel tıp anlayışına uyarak, dört hılтın dengesinin bozulması durumunda hastalıkların meydana geldiğini söylemektedir. Ahlât-ı erbaa dengeli oldukça vücut sağlıklı, denge bozuldukça da vücut sağlıksız olur.

Olsun mı nabz-ı hâmeden engüştümüz cüdâ

Biz kim mizâc-ı hüsn-i edânun tabîbiyüz (Nâbî, Gazel: 252/3)

Kadim tıpta, mahir tabipler nabzın atış hızından hastalık teşhis etmişlerdir. Şair parmaklarının, güzellik mizacının nabzını ölçmekten ayrı düşmemesini dilerken bu hekimlik usulüne telmihte bulunmaktadır.

La'li şevkida sarıg yüzni yaşurdı kan yaş

Gerçi safrâsa çüçük şerbet imes tur dâfi’ (Nevâyî, Gazel: 303/4)

Safra, karaciğerde salgılanan yeşil ve sarı renkli bir sıvıdır. Dört hılttan biri olan safranın dengesinin şaşıp az yahut da çok salgılanması durumunda safra rahatsızlıkları peyda olmaktadır. Halk hekimliğine göre safra rahatsızlığı olan insanların tatlı yemesi zararlıdır (Sarman, 2015: 85). Ali Şîr Nevâyî de sevgilinin la’l gibi kırmızı dudağının arzusundan, sarı yüzünü kanlı yaşlar ıslattı gerçi safraya tatlı şerbet fayda vermez (Saygin, 2021: 62) demekle safra hastasına şekerin iyi gelmediğine işaret etmektedir.

2.2. Bitkilerle Uygulanan Tedavi Yöntemleri

Halk tıbbında umumiyetle bitkilerin ayrı bir yeri vardır. Lokman Hekim’e isnat edilen “ölümün çaresi dahi bitkilerdedir” sözünden de anlaşılacağı gibi otlar, halk hekimliğinde çokça müracaat edilen unsurların başında gelmektedir.

2.2.1. Menekşe Yağı-Sakinleştiricilik

Bu bitkilerden birisi de menekşedir. Menekşe yaprağı ve bu bitkiden elde edilen yağ, antioksidan özelliği sebebiyle birçok hastalığın tedavisinde kullanılıyordu.

Bir hâl-ile var özge mübârekligi kim hoş

Sıhhat virür ekser dil-i bîmâra benefşe (Edirneli Nazmî, Kaside: 13/25)

Bugün hâlâ rahatlatıcı yağlar içerisinde yer alan menekşe yağı, eskiden de halk hekimliğinde sakinleştirici özelliğinden dolayı kullanılmaktaydı. Edirneli Nazmî, menekşe genellikle hastalanmış gönle deva verir demekle onun bu rahatlatıcı özelliğine işaret etmektedir.

2.2.2. Nilüfer Çiçeği- Kalp Rahatsızlığı

Nilüfer çiçeği, suda yetiştiğinden dolayı soğuk tabiatlı bir bitkidir. Bu özelliğinden dolayı kalp hararetini teskin etme ve ateşli hastalıkların tedavisinde sıklıkla nilüfere müracaat edilmiştir. Yine ateşli hastalıklardan olan çiçek hastalığının tedavisinde de nilüfer çiçeğinden yapılan şurup/şarap kullanılmıştır (Onay, 2016: 406). Bu yönleriyle nilüfer çiçeği de yine tababette kullanılan çiçeklerdendir. Nilüfer; kalbin kuvvetlenmesi, ateş düşürücü, ağrı kesici gibi hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır.

Müdâvâ-yı dil-i mecrûha bür'ü's-sâʿadır el-hak

Zülâl-i laʿl-i hatt-âverdi nîlüfer midir bilmem (Nedim, Gazel: 85/3)

Nedim, hararetli kalbi iyileştiren nilüfer midir bilmem derken nilüferin kalbi iyileştirici, sinirleri teskin edici özelliğine göndermede bulunmaktadır.

Nihâl-i tâze-i gülşen çiçek çıkardı meğer

Tabîb-i cûy içirdi şarâb-ı nîlûfer (Şeyhülislam Yahya, Müfredât: 39)

Şeyhülislam Yahya, gül bahçesinin taze fidanı çiçek çıkardı meğer akarsu tabibi nilüfer şarabı içirmiş demekle, nilüferin çiçek hastalığının tedavisinde de kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

2.2.3. Gül Suyu-Baş Ağrısı

Klasik şiirde sıklıkla geçen hastalıklardan biri de baş ağrısıdır. Ünlü hakîm Celâleddin Hızır, baş ağrısı derdi çekenleri gül suyu vasıtasıyla tedavi etmektedir (Önler, 1990: 42).

Başumda hûn-ı zahmı derd-i serden kurtarur cânı

‘Aceb olmaya bu kim gül suyı def‘-i sudâ‘ eyler (Taşlıcalı Yahyâ, Gazel: 112/6)

Şair, başındaki kanlı yarasının canını, baş derdinden kurtardığına şaşılmaması gerektiğini zira gül suyunun baş ağrısını giderdiğini söylediği beytinde bu duruma işaret etmektedir.

Derd-i ser başda anup 'ârızını yaş dökerem

Çün sudâ'un zararı def'-i gül-âb-ıla geçer (Muhibbî, Gazel: 691/3)

Kanunî Sultan Süleyman, sevgilisinin -gül gibi- yanağını andıkça dertlenip gözyaşı döktüğünü zira baş ağrısının gül suyuyla defedilebildiğini söylemekle yine gül suyunun baş ağrıları için yaygın bir şekilde kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

Dil ruh-ı hoygerdeni bûs eyledikçe cân bulur

Çünkü gül-âbla eder her hasta def'-i ihtilâc (Onay, 2016: 404)

Beğlerbeği Hilmî, sevgilisine senin terlemiş yanağını öptükçe gönül can bulur zira her hasta, çarpıntıyı gül suyuyla defeder demekle, gül suyunun kalp çarpıntısının tedavisinde de kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

Bulunur her derde istersen gülistânda devâ

Hokkasında goncenün san kim şifâ cüllâbı var (Fuzûlî, Gazel: 12/4)

Fuzûlî, her derdin devasının gül bahçesinde olduğunu, goncanın şifalı gül suyuyla dolu olduğunu söylediği beytinde gül suyunun, tedavi maksatlı yaygın bir kullanım alanına sahip olduğuna işaret etmektedir.

2.2.4. Gül Suyu- Göz Hastalığı

Klasik şiirde yaygın olarak kullanılan bir diğer hastalık, göz hastalığıdır. Göze ilişkin en sık zikredilen hastalık ise remeddir. Göz ağrısı, göz iltihabı yani göz ile ilgili her türlü hastalık, remed olarak tanımlanmaktadır (Bayat ve Okumuş, 2004: 456). Remed hastalığının belirtilerinden biri gözün kızarmasıdır.

Remedden sanmanuz sürh oldı yârün çeşm-i fettânı

Görüp ben 'âşık-ı şûrîde-hâli kaynadı kanı (Süheylî, Gazel: 359/1)

Süheylî de sevgilinin âşığı cezbeden gözlerinin remed hastalığından dolayı kızarmadığını, kendisinin perişan hâlini gördüğü için –zevkten- kanının kaynadığını söylemekle remedin bilinen belirtisine gönderme yapmaktadır.

Remedden sürhdur sanman o şûhun çeşm-i meftûnı

Şarâb-ı âlı çog itmişdi kan mest oldı ol hûnî (Emrî, Mukatta': 449/1)

Emrî, sevgilinin gözünün remedden kızarmış olduğunu sanmayın demekle bu hastalığın en belirgin belirtisinin gözdeki kızarıklık olduğuna işaret etmektedir.

Klasik şiirde hastalıkların belirtilerinin yanı sıra bu hastalıkların sağaltmaları ile ilgili uygulamalar da konu edinmektedir. *Ebvab-ı Şifa*'da geçen "….. ve gül suyı göz ağrısına kim issiden ola nâfi'dür…." sözleri remed hastalığına yakalanmış olan göze, gül suyunun iyi geldiğini açıkça ifade etmektedir (Yaylagül, 2010: 107).

Ruhunçün ağlamakdan kıldı tahsîl-i remed lâle

Gül-âb akıtsa tan mıdur gözine her seher jâle (Emrî, Gazel: 470/1)

Emrî lale, sevgilinin yanağına olan aşkı yüzünden ağlamaktan remede yakalanmış olduğundan, çiğ tanesinin her sabah onun gözüne gül suyu damlatmasına şaşılmamalı demekle, gül suyunun şifa için göze damlatılması hususuna göndermede bulunmaktadır.

İki kızıl güle remed urmışdı âteşi

Ağardı lüʾlü mişrebeden turmayup gül-âb (Zâtî, Kaside: 8/2)

Zâtî, sevgilisinin gözünü gül, remedden kızarmış olmasını ise ateş şeklinde tasavvur ettiği beytinde yine gül suyunun bu derdin devası olduğuna işaret etmektedir.

Birçok hastalığın tedavisinde müracaat edilen gül suyu, safi olarak kullanımın yanı sıra çeşitli karışımlarlarla da tatbik edilmekteydi. Öyle ki göz hastalıklarını iyileştirici özelliğinden dolayı göze gül suyu damlatmanın yanı sıra gül suyuyla hazırlanmış karışımların sürme şeklinde göze çekilmesinin de tavsiye edildiğine birçok tıp kitabında rastlanmaktadır (Yaylagül, 2010: 107).

`Arak-rîz oldugın gül-berg-i ra`nâyı görüp bildüm

Gül-âb ile devâ eyler tabîb-i lutf-ı Yezdânî (Şeyhülislam Yahya, Gazel: 428/4)

Yahya Efendi, "latif gül yaprağının terlediğini görünce Allah'ın lütuf tabibinin gül suyuyla tedavi ettiğini bildim" demekle, gül suyunun birçok derdin devası olduğuna işaret etmektedir.

Gül suyunun türlü cevherle karıştırılıp yaraları sağaltmak maksadıyla yaraya sürülmesi yahut yaranın temizlenmesinde kullanılması da yine klasik şiirde geçen halk hekimliği uygulamalarındandır.

Bes andan sonra Şîrîn-i semen-ber

Karuşdurdı gül-âb u müşk ü 'anber

Gül-âbile şehün kanını yurdı

Şehün zahmın görüb derdi büyürdi

Gül-âbile yuyub katmışdı kâfûr

Ten-i pâki şehün berk urdı çün nûr (Ahmed Rıdvan, Hürev ü Şirin: 4483-4-5)

Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin adlı mesnevisinde Şirin'in Hüsrev'i kanlar içerisinde bulduğu ve yarasını sağaltmak için yaptığı uygulamada gül suyu, misk, amber ve kâfur karışımının yaraya tatbik edildiği ve iyileştirdiği açıkça belirtilmiştir.

2.2.5. Nöbet Şekeri-Boğaz Ağrısı

Halk hekimliğinde müracaat edilen bir diğer bitki de kand-ı nebattır. Kand-ı nebat; şeker, su ve krem tartardan yapılan, büyük şeffaf kristaller hâlindeki bir şeker çeşididir. Nöbet şekeri olarak da adlandırılan kand-ı nebât, halk arasında boğaz şişkinliği ve sesin açılması gibi hastalıkların tedavisi için de kullanılmaktadır (Kültüral- Koç, 2015: 275).

Ben Hevâyî aşkına düştüm senin müştâkınım

Lezzet-i lâ'l-i lebindir cânıma kand-ı nebât

Hem tatlı yapımında hem de halk hekimliğinde kullanılan nebat şekeri burada âşığın canını besleyici bir unsur olarak tasavvur edilmiştir. İbrahim Hevâyî, sevgilinin lâ'l gibi kızıl dudağının canına bitki şekeri olduğunu söylemekle ondan şifa dilenmektedir (Açar, 2023: 56).

2.3. Sürmeyle Tedavi

Muhammed b. Mahmûd Şirvânî, *Mürşid* adlı eserinde "... şekker ilen ve ... bunlarun her birisi dâyimi ak düşmiş göze çekeler, akını giderür" demekle şeker ile yapılan karışımların gözde iyileştirici etkiye sahip olduğunu söylemektedir. Şirvânî, göz hastalıklarını kapsamlı bir şekilde işlemiş olduğu eserinde şekerle yapılan karışımın yalnızca remel hastalığına değil sebel yani katarakt gibi hastalıklar neticesinde gözde oluşan beyazlığa da iyi geldiğini belirtmiştir (Bayat-Okumuş, 2004: 230).

Keser kanını ol leb-i cân-fezâ

Olur çeşm-i ma'lûle şekker devâ (Nev'i-zâde Atâyî, Sâkînâme: 836)

Şair, nasıl ki sevgilinin can arttıran dudağı kanı durduruyorsa ma'lul, hastalıklı göze de şekerin deva olduğunu söylemekle şekerin göz hastalıklarının tedavisinde kullanıldığına işaret etmektedir.

Gözü kuvvetlendirmek için sürme çekilmesi de çok kadim uygulamalardandır. Yine sürmeye şifa için türlü cevher katılması da göz için uygulanan tedavi yöntemlerindendir.

Ola kim bir pâre yaşın dindürüp kanın kese

Hâk-i pâyun tûtiyâsın dîde-i hun-bâre çek (Bâkî, Gazel: 254/2)

Bâkî, memduhunun ayağının altındaki toprağı sürme, kızarmış gözünü de kan –çanağına- dönmüş olarak tasavvur ederek kızarmış gözüne sürme çekmeği dilemekte bununla da sürmenin göz hastalıklarında kullanılıyor olduğuna göndermede bulunmaktadır.

Devâ-yı derd-i remed olsa topragı n'ola kim

Hevâ-yı hâk-i derün kıldı tûtiyâyı türâb (Emrî, Gazel: 56/3)

Emrî, onun toprağı remed derdinin dermanı olsa ne olur demekle, klasik şiirdeki toprak-sürme metaforu üzerinden sürmenin, göz hastalıklarında iyileştirici unsur olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Remed derdinden ey çeşmüm esîr-i tûtiyâ mısın

Yâ hâk-i hûna müstagrak şehîd-i Kerbelâ mısın (Emrî, Mukatta': 349/1)

Emrî burada da gözünün sürmeye esir olduğunu söylemekle sürmenin, gözü tedricî olarak iyileştirdiği hususuna işaret etmektedir.

Almazın kuhl-i cilâyı 'aynuma

Hâk-i pâyün tûtiyâsı hoş gelür (Bâkî, Gazel: 148/2)

Bâkî, sürmenin parlaklığını gözüme almam, senin ayağının altındaki toprağı sürme diye çeksem bana daha hoş gelir, dediği beytinde sürmenin klasik şiirdeki genel kullanımının –memduhun ayağının altındaki toprağın göze çekilmesi- yanı sıra onun göze parlaklık vermek gibi halk hekimliğindeki kullanım alanına da göndermede bulunmaktadır.

Bilürsin nûr-ı dîdem tûtiyâya katılur cevher

N'ola ağlarsa hâk-i pâyüne çeşm-i güher-pâşum (Bâkî, Gazel: 322/4)

Gözümün nuru olan sevgili, gözyaşı incilerim ayağının tozuna dökülürse buna şaşma zira sürmeye cevher katıldığını bilirsin. Şair gözyaşlarını inciye, sevgilinin ayağının altındaki toprağı ise sürmeye teşbih etmiş; sevgilinin ayağında ağlamasını da sürmeye inci katılması olarak tasavvur ederek şifa için sürmeye cevher katıldığına göndermede bulunmaktadır.

2.4. Taşların faydaları

İnci hemen her çağda estetik unsuru olarak kullanılmıştır. Takılardan süs eşyalarına kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan inci, çeşitli hastalıkların def'i için de müracaat edilen taşların başında gelmektedir.

İnci, gözdeki nuru arttırıp gözlerin daha iyi görmesini sağlar. Uygun ot ve sularla kaynatılıp göze çekildiği takdirde gözü tedavi edici etkiye sahiptir. İbni Züher, inciyi ağızda tutmanın kalbi güçlendirdiğini; Aristotales, inciyi baş, kulak ve boyunda tutan kimsenin cüzam hastalığına yakalanmadığını, şayet kişi hastalığa yakalandıktan sonra inci takarsa da incinin yavaş yavaş hastalığı vücuttan defettiğini söylemiştir (Mahmûd-ı Şirvânî, 1999: 97). Yine yakutun da veba gibi bulaşıcı hastalıklara karşı koruduğuna, gözlere ve kalbe kuvvet verdiğine inanılmaktadır. Bedene verdiği sıhhatin yanında yakutun boğulmaya karşı koruduğuna ve ok çekmekte maharet bahşettiğine dair inanışlar teşekkül etmiştir. Bu sebeple yakutun, yüzük yahut hamayıl olarak taşınması yaygınlaşmıştır. Özellikle hekimler kızıl yakutun faydalarını anlatmakla bitirememektedir (1999: 114).

Laʿlün meger müferriḥ-i yâkûtdur k'anı

Alduḳça Caʿfer ağzına gönli olur ferah (Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, Gazel: 19/5)

Tâcî-zâde, sevgilisine senin la'l gibi dudağın ferahlık veren yakuttur zira onu ağzıma aldıkça gönlüm ferahlar diyerek, yakutun ferahlatıcı olduğuna işaret etmektedir. Burada yakutun la'le teşbih edilmesiyle de kastedilenin kızıl yakut olduğu anlaşılmaktadır.

Cemalî, safranla birlikte ezilip göze çekilen zümrütün gözün nurunu arttırdığını; Aristotales ise zümrüte sadece bakanın dahi gözünün kuvvetlendiğini ve gözünde uçuk çıkmadığını söylemektedir. Zümrütün göze iyi gelmesinin yanı sıra gam ve keder gibi ruhsal hastalıkları da defettiğine inanılmaktadır. Öyle ki Yunan hakimler, asilzadelere zümrütten takılar takmayı salık vermişlerdir (Mahmûd-ı Şirvânî, 1999: 128). Yine la'l taşının da diğer taşlarda olduğu gibi hem gam ve kederi defettiğine hem de kalbe ve göze kuvvet verdiğine inanılmaktadır (1999: 137). Laciverd taşının da göze sürme olarak çekildiği takdirde gözdeki rutubeti ve yaşarmayı giderdiğine, nurunu arttırdığına ve kirpikleri beslediğine inanılmaktadır (1999: 177). Akik taşının ise doğumu kolaylaştırdığına, akiki üzerinde taşıyan yahut yanlarına koyan lohusaların süreçlerini kolay atlattığına inanılmaktadır (1999: 165).

2.5. Zehirlenmeleri Tedavi Etme

Eskiler zehirlenme veyahut zehirli hayvanlar tarafından sokulmalara karşı da önlem almaya çalışmıştır. Zehri vücuttan defeden panzehirler; hayvanlardan, şifalı taşlardan ve şifalı bitkilerden olmak üzere üç şekilde elde edilmekteydi. Hakimler, hayvanî olan panzehrin geyikten elde edildiği hususunda mutabıktır. Ancak neresinden elde edildiği hususunda ihtilaflar bulunmaktadır (Mahmûd-ı Şirvânî, 1999: 152). Tifâşî, hayvanî panzehrin su, süt yahut zeytinyağıyla ezilip içirildiği takdirde cümle zehirlenmelere iyi geldiğini nakletmektedir. Ve yine hayvanî olan bu panzehir bal ile karıştırılıp zehirlenen kimseye içirilirse zehirle birlikte vücuttaki kir ve iltihabı söktüğüne de inanılmaktadır (1999: 155). Madenî olan panzehir ise dehne taşından elde edilmektedir. Dehnenin demir üstünde yahut demirle birlikte ezilip zehirlenmiş kişiye içirildiği takdirde zehrin vücuttan atılacağına inanılmaktadır. İbni Baytâr, *Müfredât*'ında dehnenin saf hâlinin akrep ısırığının üzerine konulmasının hem ağrıyı dindirdiğini hem de zehrin atılmasında fayda sağladığını nakletmektedir (1999: 175).

Hayvanî, nebatî ve madenî olan bu panzehirlerin karıştırılıp macun hâline getirilmesiyle elde edilen tiryak, akrep sokmasına karşı etkili olduğu gibi tılsım ve zehri vücuttan def için yapılan uygulamaların da başında gelmektedir (Şentürk, 2016: 232).

Ey tabîbüm Zâtî'ye tiryâk-i lutfun kıl ʿatâ

Zehr-i kahrı çok virüpdür sâkî-i devrân ana (Zâtî, Kaside: 88/25)

Zâtî, tabibe teşbih ettiği memduhundan lütuf tiryakını bağışlamasını zira feleğin sakisinin kendisine kahır zehrini çokça verdiğini söylediği kasidesinde, tiryakın zehirlenmeler için panzehir olarak kullanıldığına açıkça işaret etmektedir.

Tîryâk-i lutfı hâssiyetin hûb bilmesek

'Akreble koynumuzda niçün ülfet isterüz (Bosnalı Sâbit, Kaside: 24/7)

Bosnalı Sâbit, lütfunun tiryakının faydasını iyi bilmesek, neden koynumuzdaki akreple dost olmak isteriz diyerek; yine akrep zehirlenmelerine karşı tiryakın panzehir olarak kullanılıyor olduğu hususuna gönderme yapmaktadır.

Sokulma ol bütün ef'î-i hançerine sakın

Ki sonra zahmına tiryâk zülf-i 'akrebdir (Şeyh Gâlib, Gazel: 88/3)

Şair, o put kadar güzel sevgilinin, yılan gibi olan hançerinden sakın zira onun açtığı yaranın tiryakı da yine onun akrep gibi saçlarıdır, mealindeki beytinde tiryakın panzehir olarak kullanıldığına telmihte bulunmaktadır.

Görün bu derdli ki tiryâk-ı erbaayla tabîb

Diler ki zahm-ı çehâr-ebruvâna çâre göre (Nedîm, Gazel: 24/6)

Nedim, sevgilinin kaşlarının açtığı yaraya hekimin -dört karışımdan oluşan- tiryakının çare olabileceğini söyleyerek, tiryakın yalnızca panzehir olarak değil, aynı zamanda yaraları iyileştirmek için de kullanıldığına işaret etmektedir.

Devr-i ruhında satmaga tiryâk-ı leblerin

Dilber eline almış iki zülfi mârını (Mihrî, Gazel: 197/5)

Mihrî, sevgilisinin yana atmış olduğu iki örgüsünü yılana, can bağışlayan dudağını da bu zehrin panzehri olan tiryaka teşbih ederken yine tiryak-panzehir ilişkisine gönderme yapmaktadır.

Her hakîme hemdem olsan hikmet-i Yûnân bilir

Zehr-i gam def'ine tiryâk istesem ejder sunar (Hayâlî, Gazel: 77/ 2)

Hayâlî Bey, gam zehrini defetmek için tiryak istediğini söylemekle, tiryakın panzehir olarak kullanılıyor olduğu hususuna işaret etmektedir.

2.6. Hacamatla Tedavi

Vücuttaki kirli kanın dışarıya atılması şeklinde uygulanan hacamat, İslâmî gelenekte sıkça tercih edilen şifa yöntemlerindendir. Arapça "hacm" kökünden gelen hacamat "emmek" manasına gelmektedir. Bu işlemi yapana ise "haccâm" denilmektedir. Hacamat, kuru ve kanlı olmak üzere iki farklı şekilde uygulanır. Kuru hacamatta, vücudun istenen yerine kanın toplanması maksadıyla küçük bir fanus yahut şişenin içerisine hızlıca alev sokulup çıkarılır ve havası boşaltılarak vücuda kapatılır. Bununla da kan basıncı azaltılarak kanın, o bölgeye hücum etmesi sağlanır. Halk arasında bu usul, şişe çekmek olarak adlandırılmaktadır. Şişe çekmek, genellikle kanı durdurmak ve bazı cilt hastalıklarını tedavi etmek maksadıyla uygulanmaktadır. Bir diğer usul ise kanlı hacamattır, bu halk hekimliğinde yoğun olarak müracaat edilen tedavi yöntemlerindendir. Bu metotta ise kılcal damarlardan kan almak maksadıyla deri, neşterle çizilir ve üzerine fanus ya da ağzı genişçe bir cam şişe oturtulmak suretiyle vücuttaki kirli kanın emilerek dışarıya atılması sağlanır. Yine aynı maksatla sülüklerle kan aldırma metodu da kullanılmıştır (Köşe, 1996: 422).

Sıhhat istersen sakın çekme tabîbin şerbetin

Mihnet-i gam derdine gâyet devâdır şîşe çek (Hayâlî, Gazel: 295/2)

Hayâlî, şayet sıhhat bulmak istersen hekimin verdiği şurubu/şerbeti sakın içme, gam derdinin dermanı şişe çekmektir, ifadeleriyle bir şifa uygulaması olan şişe çekmeye gönderme yapmaktadır.

Şîşe çekdirmiş işitdim zâhid-i mînâ-şiken

Kanını içmiş de almış âbgîne kînesin (Sünbül-zâde Vehbi, Gazel: 206/3)

Duydum ki o şişe kıran zahit şişe çektirmiş, kanını içmiş de kinini şişeye almış mealindeki beyitte şişe çektirmenin nedeni -vücuttaki kirli kanın atılması- açık bir biçimde ifade edilmektedir.

Humma, vücudun hararetinin artması neticesinde ortaya çıkan bir hastalıktır. Hummayı tedavi etmek maksadıyla damardan veyahut deriden kan aldırılmaktadır (Karabulut 2006: 585).

Kimi dedi işte derd-i hummâ

Fasd eylemeyince böyledir ha (Hüsn ü Aşk: 1206)

Şeyh Gâlib, hacamat yapılmazsa humma hastalığının geçmeyeceğini söylemekle bu duruma gönderme yapmaktadır.

Fasd eyledi ol büt-i perî-zâd

Nîş urdı anun kolına fessâd (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn: 2132)

Fuzûlî, cerrah o peri gibi güzelin koluna hançer vurup hacamat etti, demekle hacamatın nasıl yapıldığını ifade etmektedir.

2.7. Muhtelif Maddelerle Uygulanan Tedavi Yöntemleri

2.7.1. Kâfur Merhemi-Yara Tedavisi

Kâfur, Hindistan'ın güneyinde yetişen kâfur ağacının zımkından elde edilen beyaz, yarı şeffaf yapıdaki kokulu bir maddedir. Halis olanı koklanırsa baş ağrısını, yenilmesi durumunda ise şehveti kesermiş. Eskiler halk hekimliğinde kâfura çokça müracaat etmiştir (Onay, 2016: 405). Kâfurdan yapılan merhemlerin tedavi edici özelliğini yine klasik şairler yoğun olarak işlemiştir.

Sîne-yi yâre sarılmaḳ merhem-i kâfûr olur

Vehbî-yi zahmîn-derûnun derd-i bî-dermânına (Sünbül-zâde Vehbi, Kaside: 22/58)

Sünbül-zâde Vehbi, sevgilisinin sinesine sarılmanın kâfur merhemi gibi yaralarını iyileştirebileceğini söylemiş ve kâfurdan yapılan merhemin yaraları iyileştirmede kullanılmasına işaret etmiştir.

Sîne-i pür-zahmuma sarmaga sa'y itsem seni

Nola ey cerrâh-ı cân kâfûrî merhemdür tenün (Zâtî, Gazel: 795/4)

Zâtî de yine benzer bir söylemle can cerrahına teşbih ettiği sevgilisinin teninin kâfur merhemi olduğunu, bu sebeple yaralı sinesine sarmaya çalıştığını söylediği beytinde cerrahi müdahaleye uğramış yahut da derin yara açılmış bedene kâfur merheminin sürülüyor olduğunu ifade etmektedir.

Sarılırken yâra bilmezdim safâ-yı sînesin

Merhem-i kâfûru nâsûr olmayınca bilmedim (Sünbül-zâde Vehbi, Gazel: 198/2)

Vehbi, kâfur merhemini nasır olmayana kadar bilmedim, demekle kâfur merheminin nasır tedavisinde de kullanılıyor olduğuna göndermede bulunmaktadır.

2.7.2. Amber Kokusu-Rahatlatma

Amber şayet iyi muhafaza edilirse kokusu hiç bitmez. Bu sebeple tespih ve kahve fincanı gibi günlük hayatın vazgeçilmez objeleri, ladin reçinesiyle karıştırılmış olan amber ile yapılmakta, böylelikle her kullanımda özündeki güzel koku etrafa saçılmaktadır. Amberin kullanım alanı yalnızca kokular değildir. Kokusundaki rahatlatıcı etkisi sebebiyle eskiler, onun kalbe neşat ve ferah verdiğini bunun neticesi olarak da kalbi güçlendirdiğine inanmaktadır (Şentürk, 2016: 316).

Kayu perîga ki kıldıŋ yüzin kuyaş birdiŋ

Köŋül cünûnı üçün ‘anberîn hilâl ile kaş (Nevâyî, Gazel: 253/4).

“Hangi güneş yüzlü perinin yüzüne baktın, gönlünü deli ettin. Gönül deliliğine anber renkli hilal kaş iyi gelir”. Ruhsal/psikolojik bir hastalık olan delilik, klasik şiirde umumiyetle âşığın hastalığıdır. Eskiler kalpteki süveyda adı verilen sıvıyla delilik arasında bir bağlantı olduğuna inandıklarından aşkın evi olan gönlü, deli olarak nitelendirmişlerdir. Anber gibi neşat veren kokuların dimağa iyi geldiği klasik şiirde sıklıkla zikredilmiştir. Burada da şair, sevgilinin anber renkli kaşının âşığın gönül deliliğine iyi geldiğini (Saygin, 2021: 63) söylemekle anberin bu kullanım alanına göndermede bulunmaktadır.

Virürken kalbe ‘anber kuvvetin gâzîlerün hâki

Dimâgında olan hasm-i sefîhün hâm sevdâdur (Nev’î, Kaside: 25/21)

Nev’î, gazilerin toprağının kalbe amber gibi kuvvet verdiğini söylemekle yine amberin kalbe ferah ve kuvvet verdiğine gönderme yapmaktadır.

Tur perîşân olma su bigi safâ vir kalbüne

Kâkülin itdi perî-şân sünbül-i ʿanber-şemîm (Zâtî, Kaside: 16/3)

Zâtî, sevgilinin amber kokulu saçları ve kalbe sefa vermek ifadeleriyle amberin neşat verme özelliğine işaret etmektedir.

2.7.3. Esrar- Kanı Durdurmak

Esrar, Hint keneviri olarak da adlandırılan keyif verici maddelerdendir. Haşîş olarak da adlandırılan esrar, kenevirin yaprakları üzerindeki sakızdan elde edilmektedir. Keyif verici özelliğinin yanı sıra esrara, halk hekimliğinde de müracaat edilmiştir (Onay, 2016: 163). Eskiler idrar yolu enfeksiyonunu tedavi için beng-i âb olarak adlandırılan haşlanmış esrar suyu demleyip içerlermiş (2016: 91). Yine kanı durdurmak maksadıyla da esrar kullanılmaktadır (Şentürk, 2016: 114).

Hûn-i çeşmüm mahv olur görsem gubâr-i hattını

Zahmumun san ol tabîb esrâr ile kanın tutar (Meşâ’irü’ş-şu’arâ, 2018: 342)

Merdümî Çelebi, sevgilisinin hattının tozunu görünce esrarın kanı durdurduğu gibi kanlı gözyaşlarının da durduğunu dile getirerek, esrarın kan durdurmada kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

2.8. Manevî Tedavi Yöntemleri

2.8.1. Bahar Şerbeti-Psikolojik Tedavi

Eskiler, mevsim geçişleri esnasında insanın ruh ve bedeninde meydana gelen değişimler için de çeşitli uygulamalar yapmıştır. Bunların başında ise bahar için yapılmış olanlar gelmektedir. Tabiatın yeniden uyanışının insan psikolojisi üzerindeki etkisi hemen her çağda hekimlerin çalışma konusu olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Osmanlı döneminde saraylarda hazırlanan bahar şerbetidir. Bahar şerbetinin cününu giderdiğine ve kişiyi teskin ettiğine inanılmaktadır (Şentürk, 2017: 39).

Çâre eyle şerbet-i vaslun bahâr-i hüsnüni

Göreli dîvâne oldum ey perî-zâdum benüm (Zatî, Gazel: 877/3)

Zâtî, peri gibi olan sevgilisinin güzelliğini bahara, vuslatını da şerbete teşbih etmiş; sevgiliyi görünce divane oluşunu da baharın gelişiyle ruhsal bunalımların başlaması olarak tasavvur etmiştir. Sevgilinin divane ettiği âşığa vuslatın, baharda psikolojisi bozulan kişiye ise bahar şerbetinin çare olabileceği söylenerek, bahar şerbetinin cününu giderici etkisine işaret edilmektedir.

ʿAklunı dir başuna dìvânelikden kıl hazer

Gâfil olma yoksa bir gün içürürler şerbeti (Zâtî, Kaside: 89/ 27)

Zâtî, divanelikten kurtulmazsan bir gün sana şerbeti içirirler demekle, cününu gidermek maksadıyla yapılan şerbete göndermede bulunmaktadır.

Bî-haberler şerbet-i râhat bilürler bâdeni

Biz hakîm-i vaktüz anı tökmişüz kan bilmişüz (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn: 2812)

Fuzûlî de rahat şerbeti terkibiyle rahatlatmak maksadıyla yapılan şerbete işaret ediyor olsa gerektir.

2.8.2. Mekân Değişikliği-Ruhsal Rahatlama

Şerbet ve bitkisel şifa uygulamaları gibi uygulamaların yanı sıra hava değişimi gibi ruhsal manada iyi gelen yahut da dua, muska ve birtakım tılsımlar şeklindeki dinî, psişik ve metafizik uygulamalar da kullanılmaktadır. Bunlar manevî tedavi yöntemi olarak adlandırılmaktadır (Kemikli, 2007: 27).

Sefer it derdüne tîmâr ola şâyed Nev'î

Bâ'is-i sıhhat olur eylese bîmâr sefer (Nev'î, Gazel: 158/5)

Eskiler, tebdil-i mekânda ferahlık vardır sözüyle mekân değişikliğinin insan psikolojisi üzerindeki etkisine dikkat çekmişlerdir. Nev'î de seyahat etmenin derde derman olduğunu söylediği beytinde manevî tedavi metotlarından olan hava değişimine vurgu yapmaktadır.

Câna râhatdur ser-i kûyunda âh itdükleri

Ol hevâlar Bâkî-i bimâra gâyet hoş gelür (Bâkî, Gazel: 56/5)

Bâkî de yine benzer bir söylemle bazı havaların hastalıkları tedavi etmekte tesirli olduğuna işaret etmektedir.

2.8.3. Ateş İpliği-Sıtma Hastalığı

Sıtma hastalığının giderilmesinde de manevî tedavi yöntemi uygulanmaktadır. Sıtma, sivrisinekler vasıtasıyla bulaşan yüksek ateşle seyreden bir hastalıktır. Halk arasında sıtma hastalığını tedavisi için rişte-i teb (ateş ipliği) olarak adlandırılan ip kullanılmaktadır. İnanışa göre henüz ergenlik çağına gelmemiş bir kız tarafından eğirilen bu ipliğe okunan efsunla birlikte birkaç düğüm atılıp hastanın boynuna bağlanacak olursa hastalık def olacaktır (Mütercim Âsım Efendi, 2009: 632). Eskiler kronik ve geçmeyen sıtmayı papaz sıtması, gavur sıtması olarak adlandırmaktadır. Böyle sıtmaların ipini Müslümanlar, Rum ve Ermeni papazlarına; Hristiyanlar ise Müslüman hoca yahut şeyhlere okutarak bağlatırlarmış (Onay, 2016: 347).

Lerzende görse havfun ile teb tutar sanur

Bağlar şihâb gerden-i gerdûna rîsmân (Bâkî, Kaside: 1/22)

Şair, memduhunu methederken onu gören sıtmalı birinin heybetinden kapılacağı korkuyla ateşinin yükseleceğini ve şaşkınlıkla feleğin boynuna yıldızdan ip bağlayacağını söylemekle, sıtma hastalığının tedavisi için ip bağlanıyor olması durumuna işaret etmektedir.

2.8.4. Badem Muskası-Sıtma Hastalığı

Sıtma için bir diğer tedavi metodu ise badem muskasıdır. Mevlevî çevrelerinde uygulanan bu yöntemde badem muskaları Mevlevî şeyhlerince yapılır. Şeyhler üç tane bademin üzerine ezân, ezîn ve pesîn yazarak, sırayla yenilmek üzere sıtma olmuş kimseye verir. Bu uygulamayla hastalığın def olacağına inanılır (Olgun, 1995: 26).

Nusha yazdursa ‘aceb olmaya bâdâm üzre

Teb-i hicrâna ‘ilâc eylemek ister hâtem (Bâkî, Kaside: 19/12)

Bâkî de yüzüğün, sıtma hastalığını iyileştirmek maksadıyla badem üzerine muska yazdırdığını söylemekle, sıtmayı tedavi etmek için badem muskalarının yapıldığına işaret etmektedir.

Selçuklu döneminde manevî şifa metotlarıyla hastalık sağaltılan hastanelerden birisi de Pervaneoğlu Ali Dârüşşifâsı’dır. Burada yılanlı taşla türlü tedaviler yapılmaktadır. Bunlardan biri de sıtma hastalığının tedavisidir. İnanışa göre sıtmaya yakalanan kimseler, bu yılanlı taşı biraz suya karıştırıp içtiklerinde şifa bulacaklardır. Yine tekkedeki kırk taş üzerinde yazılmış olan ayetlerin suya batırılıp hastaya içirilmesi, akıl hastaları yahut da felçli kimselerin tekkeye getirilip zikir halkasında nefes edilerek şifa buldukları yönündeki rivayetler burada uygulanmış olan halk hekimsel tedavi metotlarındandır (Ünver, 2014: 74). Pervaneoğlu Ali Dârüşşîfâsı’nın oluşumuyla ilgili rivayete göre Kadiri şeyhlerinden olan Abdülvahab, kendisi için medrese kuracak bir yer ister. Bu dileği üzerine kendisine yılanlarla kaplı bir arazi verilir. Abdülvahab, dervişleriyle birlikte buradaki yılanları toplayıp dereye atarak araziyi temizler. Deliklerden çıkamayan yılanlar da taş kesilir. Şifâhânenin tepesinde bulunan yılan motiflerinin de bu taş kesilmiş yılanlar olduğuna inanılmaktadır. Burası yılanlarla dolu olduğundan yılanlı dergâh olarak anılmaktadır (Atak, 2019: 27).

2.8.5. Muskayla Tedavi

Nüsha, ta’viz, hırz yahut hamâil olarak adlandırılan muskalar, yalnızca sıtma gibi müstakil dertlere deva olması maksadıyla değil, koruyuculuğuna inanıldığı için de muska yazdırıp taşımak yaygınlaşmıştır. Muskaların bir kısmı boyuna, bir kısmı da bâzû-bend denilen kol bağlarının içinde saklanmak suretiyle takılmaktadır (Kemikli, 2007: 28).

Zanbakun goncasıdur bâğa gümiş bâzû-bend

Za’ferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr (Bâkî, Kaside: 18/20)

Şair, zambak goncasının bahçeye safranla yazılmış, gümüş kol bağı olduğunu söylediği beytinde korunmak maksadıyla kol bağlarında muskaların saklanıyor olduğuna işaret etmektedir.

Musibetler, türlü hastalıklar, nazar, akrep ve yılan gibi zehirli hayvanların sokmasından korunmak maksadıyla taşınan muskalar; estetik açıdan güzel görünmesi için bazen boyuna asılır bazen bâzû-bend denilen altın veya gümüş kol bağlarının içinde muhafaza edilir. Bazen de güzel koku yaymaları maksadıyla misk veya safran gibi kokulu maddelerle yazdırılarak taşınırdı (Yeniterzi, 1998: 92).

Rakîb-i bed-likâ mercân du‘âsın hırz-ı cân itmiş

Nazardan hıfz içün kınnâb ile bâzûya bağlanmış (Tırsî, Gazel: 83/7)

Mercan duası, İslam inanışında ruhsal huzur için taşınan bir duadır. Şirinlik muskası olarak da kullanılan mercan duası, burada hem kötü yüzlü rakibi sevgiliye güzel göstermek hem de nazardan

korunabilmek maksadıyla kol bağında saklanmıştır. Tırsî, kötü yüzlü rakip mercan duasını canı gibi saklamış, nazardan korunabilmek için koluna kırnap ile bağlamış demekle bu hususa işaret etmektedir.

2.9. Müzikle Uygulanan Tedavi Yöntemleri

İnsanlığın ilk zamanlarından beri var olan müzik; bir yönüyle duyguların dışavurumu, bir yönüyle eğlence, bir yönüyle tedavi diğer bir yönüyle de insanın tanrısal olana sesini duyurma aracı olarak kullanılmaktaydı. Müziğin bu işlevleri Hind, Türk, Çin, Sümer ve Mısır gibi kadim bir medeniyete sahip toplumların yanında, ilkel kabilelerde de aynıdır (Yıldırım, 2021: 479).

Kadim çağlardan beri müzik, insanın ruhî tarafına yönelik bir tedavi aracı olarak kullanılmaktaydı. Birçok kültürde müzik, ruhsal dengeyi sağlamak ve hastalıkları iyileştirmek gibi önemli bir işleve sahipti. Halkın inanç sisteminden beslenen bu anlayış, doğrudan ritim ve müzikle yapılan tedavi ritüellerine dayanıyordu. Hristiyanlık anlayışı içinde de dinî hüviyetli müzikler, hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Müziğin ruhsal ve fiziksel iyileşmeye yardımcı olabileceği düşüncesi, birçok farklı kültürde benzer bir biçimde varlığını sürdürmüştür (Güvenç, 1985: 3).

Şamanistik Türklerde müzik, şamanlar tarafından önemli bir ritüel ve tedavi aracı olarak kullanılıyordu. Şamanların kendilerine has müzik aletleriyle; doğa ve ruhanî varlıklarla iletişim kurduğuna inanılıyordu. Şamanlar müziği; hastalıkları sağaltmak, birlik ve beraberlik duygularını aşılamak, güç vermek ve orduyu şevke getirmek gibi maksatlarla kullanıyordu (Ak, 2006: 79). İslâmî dönemde de yine müziğin insan bedeni üzerindeki etkisi türlü eserlere konu olmuştur. Yakub b. İshak el-Kindî, Fârâbî, İbn-i Sinâ gibi ilk filozoflar da eserlerinde müziğin matematiksel yönünün yanı sıra psikolojik ve fizyolojik etkisi üzerinde de durmuşlardır (Turabî, 2006: 1).

Türklerde müzikle tedavi etme metodu yaklaşık olarak 6000 yıllık bir geçmişe dayanmaktadır (Demirci, 2021: 26). Abbasi döneminde müzik, bir eğlence aracı olmaktan çıkıp bilimsel bir özellik kazanmıştır. İlk İslâm filozoflarından Kındî, İslâm sanat kültüründe müzik kuramı üzerine ilk çalışmaları yapmıştır. Kındî, çalışmalarıyla hem gök cisimleriyle müzik arasında güçlü bağlar kurmaya çalışmış hem de müziğin tedavi amaçlı kullanımına bilimsel olarak dikkat çekmiştir (Turabi, 2021: 39). Bu öğretiyi Türk filozoflarından Farabî ve İbni Sinâ da devam ettirmiştir. Onlar, sesin gücü ve insan üzerindeki etkisini inceledikleri eserlerinde Kındî'nin başlattığı uygulamaları geliştirip müzikle tedavi metoduyla ilgili önemli bulgular ortaya koymuşlardır. Fârâbî, hastalıkları tedavisinde müzik makamlarının etkisini araştırarak makamların insanlar üzerinde bıraktığı etkiyi tespit etmiştir. Buna göre rast makamı sevinç, kuçük hüzün ve elem, büzürk korku, rehâvi ağlama, nevâ lezzet ve ferahlık, ısfahan cevr (eziyet), uşşâk gülme, sabâ yiğitlik, zirgüle uyku, hüseynî barış, bûselik kuvvet, hicâz makamı da insana tevazu vermektedir (Kalender, 1987: 362). İbni Sinâ'ya göre tedavinin en etkili yollarından biri hastanın aklî ve ruhî gücünü arttırıp ona hastalıkla mücadele edebilme cesareti vermektir. Bunun yanı sıra hastanın çevresini onun hoşuna gidecek hâle getirip ona iyi gelecek musikiyi dinletmek gerekliliğini kaydetmiştir (Ak, 2018: 60). Müzikle tedavi etmek için özel hastaneler yapılmıştır. İlk kez Selçuklular zamanında açılmaya başlanan bu hastanelerin sayıları Osmanlı döneminde de çoğalarak farklı bölgelerde faaliyet göstermişlerdir (2021: 39).

Nabzumı tanbûr-veş tutdı vü bildi derdümi

Başladı kânûn ile mutrib şifâ-sâz olmaga (Gelibolulu Sun'î, Gazel: 158/3)

Şair, elinde tuttuğu tamburu nabzını tutmuş şekilde tasavvur etmiş, kanun ve mutribin de kendisine şifa verdiğini söylemekle müzikle tedavi metoduna telmih yapmaktadır.

Ey mutrib olur derdi ü gama çünkü şifâ sâz

Kânûnu al çengüne ol bana şifâ-sâz (Zâtî, Gazel: 565/1)

Zâtî, mutribe eline kanun alıp çalmasını, bununla da kendisine şifa vermesini söylediği beytinde yine müzik aletleri vasıtasıyla tedavi yapılıyor olduğunu göstermektedir.

Mûtedil oldı hevâ ravzada çal rûh-efzâ

Mutribâ rûha eser eylemedin tâb-ı temmûz (Zâtî, Gazel: 527/5)

Zâtî, mutribe seslenerek temmuzun yakıcılığına karşı kendisine tazelik veren, cana can katan rûh-efzâ makamından besteler çalmasını istemekle müzikle tedavi yapılması usulüne işaret etmektedir.

Osmanlı döneminde hastalıkları tedavi etmek için müziğin kullanıldığı özel hastanelerin ilki 1484'te II. Bayezid tarafından yaptırılan Edirne Dârüşşifâsıdır. Burada müzik ve güzel kokular vasıtasıyla akıl hastaları tedavi edilmekteydi. Dârüşşifâ inşa edilirken müzik açısından akustiğinin de düşünülmüş olması dikkat çekicidir. Evliya Çelebi, Seyahatname adıyla bilinen eserinde Dârüşşifâda hânende, neyzen, kemânî, musîkârî, santûrî ve ûdîlerin haftada üç gün fasıl yaptığını kaydetmiştir (Ak, 2018: 57). Osmanlı döneminde hastalıkları tedavi için her hastalık ve her insanın tabiatına göre farklı musikî makamları kullanılmaktaydı.

Mûsikî tavsîfe sığmaz defter ü dîvânlara

Haste-yi 'aşka 'aceb rûh-ı revândır mûsikî (Âdile Sultan, Gazel: 158/7)

Adile Sultan, müziğin vasıfları deftere de divana da sığmaz müzik, aşk hastasına canlar bahşeden hayret verici bir şeydir demekle müziğin hastalıkların, umumiyetle de ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

Bezm-i muhabbetde ben haste-i aşkı görür
Mutrıb u neyzen hemân durmaz okur üfürür (Nev'izâde Atâyî, Ebyat: 25)

Atâyî, muhabbet meclisinde benim aşk hastalığından –hasta düşmüş- olduğumu gören sazende ve neyzen -beni iyileştirmek için- durmadan okuyup üfler demekle yine müziğin, ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılıyor olduğuna işaret etmektedir.

2.10. Nazar Def'i İçin Uygulanan Tedavi Yöntemleri

Hastalığı vücuttan defetmek, kötü enerjiyi uzaklaştırıp hastalığı sağaltmak için yapılan bir diğer uygulama, nazar göçürme ritüelleridir. Kadim çağlardan beri etrafında çeşitli inanışların teşekkül etmiş olduğu nazar –değmesi-, en yaygın inanışlardandır. Eski çağlarda ruhların, perilerin ve cinlerin yaşadıkları bir âlemin var olduğuna inanılmaktaydı. Bu âlemle irtibat kurabilen insanların, umumiyetle de büyücülerin gözlerinde bu âleme ait olan kötü ruhların yerleşmiş olduğuna, bu sebeple de bu kimselerin bakışlarının çok güçlü ve zararlı olduğuna inanılıyordu. Bu "kötü nazardan" korunmak için yapılan mitik ritüellerin izleri, gelenek içerisinde hâlâ canlı bir şekilde varlık göstermeye devam etmektedir (Beydili, 2004: 222).

Arapçada bakış manasına gelen nazar kelimesi, bazı kimselerin bakışlarındaki kötü enerjiyle bir kimseye yahut nesneye bakmasının, bakılan üzerindeki kötü etkisini ifade etmek için kullanılır. Bu durumun neticesi olarak da "nazar değdi", "kem-kötü göze uğradı" gibi deyimler teşekkül etmiştir (Boratav, 2013: 119). Nazar göçürme ritüelleri de kadim çağlardan beri var olagelmiştir. İslamiyet'ten önce bu ritüeller, şamanlar tarafından yapılmaktaydı. Hem yeraltı hem yer hem de gök ile bağlantı kurabildiğine inanılan şamanlar, hastalanan kimsenin bedeninden kötü ruhları kovarak hastalıkları sağaltmak için türlü ritüeller yapıyordu (Bayat, 2015: 241). Hem ruhî hem de bedenî hastalıkların şifasını elinde tutan şamanların, doğaüstü güçlere sahip seçkin kimseler olduğuna inanılıyordu. Tabiatın ve hatta kozmosun bütün sırlarına vakıf olmalarının yanı sıra güçlerini hastalıkları tedavi etmek için kullanıyor olmaları onları, toplumsal hayatta saygın kimseler yapıyordu. Nitekim şamanistik inanışa göre hastalık, ancak insan vücuduna sihirli bir nesnenin girmesi ya da kötü ruhlar tarafından çarpılmış

olmak sonucu zuhur ederdi (Eliade, 2014: 275). Bu dünyaya ait olmayanla da ancak doğaüstü varlıklarla iletişime geçip onları kovabilen şaman savaşarak hastalığı sağaltabilmekteydi.

Meger kim nergisün degmiş gözi olmış sabâ hasta

Gülistânda sabâlanmış yürür âheste âheste (Zâtî, Gazel: 1288/1)

Zâtî, nergisin sabah rüzgârına gözü değmiş bu sebeple hastadır demekle, nazarın hastalık yahut deformasyonla neticelendiği yönündeki inanışa işaret etmektedir.

Şamanistik Türklerde yaygın olan nazar inanışı, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra da İslâmî cila altında yaşatılmaya devam etmiştir (Begiç, 2022: 18). Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan nazara temas eden bir ayet bulunmasa da Kalem suresinde (68/51), Kur'ân'ı işiten inkârcıların onun derin manasını ve Hz. Muhammed'in bu şerefe nâil oluşunun kıskanılıyor olduğu "Nerdeyse gözleriyle seni yere yıkıp öldürecekler" sözleriyle ifade edilmektedir. Hadislerde de yine nazara açıkça temas ediliyor olduğu Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin için "Allah'ın en mükemmel kelâmını vesile kılarak sizi şeytanlardan, zararlı şeylerden ve kötü bakışlardan korumasını O'ndan niyaz ederim" (Gürkan, 2006: 444) şeklinde dua edişinden anlaşılmaktadır. Kur'an'da üstü kapalı bir şekilde ve hadislerde doğrudan temas edilmesi nazar inanışının halk inanışlarından semavî dinlere yaygınlık alanını göstermektedir.

Nizamî, İskendernâme'nin "İkbalnâme" bölümünde Hintli bir hekimin kem göz ve üzerlikle ilgili İskender'e sorduğu sorular ile İskender'in ayrıntılı bir biçimde verdiği cevapları konu edinmektedir.

Bednazar, önünde güzel şey görcek

Ona nazar salıb ceza verecek

İskender, kötü bakışlı insanların bu kötü enerjiyle her şeyi yok etme gücüne sahip olduğunu, bu sebeple kem gözlülerden uzak durulması gerektiğini söylemektedir.

Üzerlik yakarlar göz deyen içün

Od yakıp yandırar derdi büsbütün

Yine aynı bölümde İskender, nazarı göçürmek için üzerlik (sipend) tütsülenmesini tavsiye etmektedir (Musalı, 2023: 41).

O mâhun bed-nazardan nûr-ı hüsnin hıfz için urdı

Güneş pîrûze micmerde sipend-i encüm-i âzer (Zâtî, Kaside: 38/10)

Zâtî, ay gibi sevgilisinin güzelliğini korumak maksadıyla güneşin firuze buhurdanda üzerlik yıldızlarını ateşe verdiğini söylemekle, en bilindik nazar göçürme ritlerinden olan üzerlik tütsülenmesi hadisesine işaret etmektedir.

Güneş degül toğan âteş getürdi eyledi çerh

Sipend-i encümi iclâs-ı rifʿatünde buhur (Zâtî, Kaside: 51/38)

Şair, seher vakti doğan kızıl güneşi, feleğin buhurdanlıkta tütsülediği üzerlik olarak tasavvur ederek yine üzerlik tütsülenmesine göndermede bulunmaktadır.

Ateşe üzerlik atmanın yanı sıra baştan tuz çevirip ateşe atmak, ateşe nal atmak gibi yine ateşin merkezde tutulduğu nazar göçürme ritüelleri de bulunmaktadır.

Emriyâ âteşe kor naʻl-i hilâli âhum

Yaʻnî teshîr ola sanur o kamer-peyker içün (Emrî, Gazel: 416/ 7)

Emrî ahının, sihirden korunmak maksadıyla ateşe nal attığı söylemekle, sihir ve büyüyü def etmek maksadıyla ateşe nal atılması geleneğine göndermede bulunmaktadır.

Sîne-i sûzânum üzre zahm-ı nâhun sanma kim

Na'l koymış âteşe teshîr içün ebrûnı dil (Emrî, Gazel: 290/4)

Emrî, yanmış bağrı üzerinde bulunanların tırnak yarası olmadığını, sihri def etmek maksadıyla ateşe nal attığını söyleyerek ateşe nal atma ritine telmihte bulunmaktadır. Nazar değen kişiye kötü ruhların musallat olduğu inanışından yola çıkarak nazarın da sihirsel olduğuna inanılmaktadır. Şair, her iki beyitte de ateşe nal atma ritüelinin sihri def etmek maksadıyla yapıldığını açıkça ifade etmiştir.

Yavuz göz kılmasun dirsen gezendi

İdingil kirpügünden çeşm-bendi (Kemâl Paşazâde, Yusuf u Züleyhâ /1954)

Kemâl Paşazâde, Yûsuf ü Züleyhâ adlı mesnevisinde kötü göz sana musibet getirmesin dersen kirpiğinden göz bağcı yani büyücü edin demekle, nazar göçürme ritüellerinin sihirsel-büyüsel temele dayandığına işaret etmektedir.

Nazardan korunmak maksadıyla yapılan bir diğer uygulama ise muska takmaktır. Nazar göçürmek için yapılan muskalar, en yaygın muska türlerindendir. Muska yapımı, üzerlik tohumunun tütsülenmesinin yanı sıra nazar göçürmek için nazar boncuğu takılması da yine gelenek içerisinde yerleşmiş yaygın uygulamalardandır.

Jâle sanman takdı tıfl-ı goncaya göz boncuğı

Kılmağa yavuz nazar def'in sirişk-i andelîb (Nev'î, s. 244)

Nev'î, goncanın üzerindekini çiğ tanesi sanma o, gözü yaşlı bülbülün kötü nazardan korumak maksadıyla takmış olduğu bir nazar boncuğudur demekle, yaygın nazar göçürme ritlerinden olan nazar boncuğuna işaret etmektedir.

Ugramaz idi dâ'ireme ol perî benüm

Ger yanmasaydı micmer-i gamda sipend-i cân (Azmizade Hâletî, Gazel: 679/3)

Azmizâde Hâletî, gam buhurdanında can üzerliği yanmasaydı eğer o peri, benim odama uğramazdı dediği beytinde üzerliğin ruh, peri gibi doğaüstü varlıklar üzerindeki tesirine işaret etmektedir. Şair, bu yönüyle kötü enerji yahut kötü ruhları kovmak maksadıyla üzerliğin tütsülenmesi hadisesini mübalağalı bir şekilde, peri gibi olan sevgilisini davet etmek maksadıyla yakılması şeklinde tasavvur etmektedir.

Kâkülün olsun hamâyil-bend-i bâzû-yi cemâl

Âfet-i aynü'l-kemâl-i i'tibârımdan sakın (Nâilî, Gazel: 246/3)

Nâilî-i Kadim, yanaklarına sarkmış olan saçların, senin güzellik bazunda muska olsun zira benim sana verdiğim kıymetin büyüklüğünden nazarımın değmesinden sakın demekle, nazarlardan korunmak maksadıyla muskaların takılıyor olduğuna işaret etmektedir.

Yine kötülüklerden, düşmanlardan koruduğuna inanılan dualarla yapılan muskalar da bulunmaktadır. Hırz-ı emânî olarak adlandırılan dua, bunların en meşhurudur. Bu mübarek duanın Arapça ve Farsça şerhleri bulunmaktadır (Onay, 2016: 211).

Diyâr-ı Konya'nın hırz-ı emânıydı o server kim

Edince nakl-i ukbâ koptu ol dem tâmetü'l-kübrâ (Şeyh Gâlib, Tarih: 47/5)

Şeyh Gâlib, memduhunun Konya'nın hırz-ı emânı olduğunu, bu sebeple onun ahirete göçmesiyle büyük bir kıyametin koptuğunu söylemekle, bu koruma duasına göndermede bulunmaktadır.

Ne tugrâ kim çıkar ism-i Muhammed bir muʿammâdur

Ki olmış ʿâlemün hırz-ı amân-ı gerden-i cânı (Nâilî, Kaside: 36/9)

Yine Nâilî de Muhammed isminin yazılı olduğu tuğranın âlemin hırz-ı emânı olduğunu söylemekle, bu duanın korunmak maksadıyla taşındığına işaret etmektedir.

2.11. Kurban Sunularak Yapılan Tedavi Yöntemleri

Eski çağlardan beri kötülüklere karşı korunabilmek maksadıyla İlah kabul edilen varlıklara ve doğaüstü güçlere kanlı yahut kansız kurbanlar sunulmuştur. Hastalığı sağaltmak maksadıyla yapılan bu Şamanistik kurban sunma ritüellerinden birisi de "göçürme" veyahut "çevirme" olarak adlandırılan ritüeldir. Şamanın marifetiyle bir hayvan, hastanın etrafında dolaştırılır ve hastalığa neden olan kötü ruh, bu hayvana nakledilir. Moğollar "dzulik gargayu" olarak adlandırdıkları bu göçürme ritüelini Budizm'i kabul ettikten sonra dahi sıklıkla uygulamışlardır (İnan, 1952: 29). Türkistan şamanları da hastanın başında güvercin veyahut tavuğu üç kez döndürerek hastalığı hayvana göçürür daha sonra da bu hayvanı keserek ritüeli bitirirdi (Musalı, 2023: 60). Bu ritüeller genellikle hastalığı çeken hayvanların öldürülmesi yahut azat edilmesiyle biterdi. Böylelikle musibetlerin def olduğuna inanılmaktaydı. Bu durum o kadar yaygınlaşmıştır ki başta çevrilmek maksadıyla kuşlar satılır olmuştur. Yabancı seyyahlar, Türklerin yaşadığı coğrafyalarda çarşı ve pazar köşelerinde başları üzerinde çevirip azat edilmek üzere, ücreti mukabilinde kuşların satıldığını nakletmektedir (Şentürk, 2017: 113).

Kâkülün tek başına çizginmek ister hâtırum

Ey men ü yüz men kimi ser-geşte kurbânun senün (Fuzûlî, Gazel: 172/2)

Fuzûlî gönlüm, kâkülün gibi başına dolanmak ister zira ben ve benim gibi yüzlerce –âşığın- senin başı dönmüş kurbanındır demekle, baştan çevirip azat/kurban etme hususuna işaret etmektedir.

Zâg-i ebrûsın çevürmiş başa âzâd eylemiş

'Ârızı üstinde ol şuhun iki laçine bak (Hayâlî, Gazel: 254/2)

Hayâlî de sevgilisinin yüzünün üstüne düşen saçlarını şahine, kaşlarını da onları başından çevirip azat eden kargaya teşbih ederek baştan kuş çevirmek ritüeline gönderme yapmaktadır.

Dâm-ı belâda dil bigi 'Aynî giriftâr oldı dost

Cân murgını başa çevür vaktidür âzâd eylegil (Karamanlı Aynî, Gazel: 308/7)

Karamanlı Aynî de burada sevgilisine, gönül kuşunu başından çevirip azat etmesinin vakti geldiğini söylemekle, bir hastalık sağaltma ritlerinden olan baştan kuş çevirme hadisesine göndermede bulunmaktır. Yine çevirdikten sonra azat etmesini söylemesi de bu rit sonrasında hayvanların azat edilerek uzaklaştırılıyor olduğu hususuna işaret etmektedir.

Eski Türklerde bütün hastalıkları sağaltabilen şamanlar, İslâmî dönemde ritüellerine duaları da ekleyerek devam etmişlerdir. Zaman içerisinde "büyücülük, ozanlık, demircilik, otacılık, halk tabipliği" gibi vasıfları kendisinde toplayan şamandan geriye yalnızca halk hekimliği uygulamalarını sürdüren ocaklı kalmıştır. Sevgi Şar, ocaklıların Orta Asya şamanının güncellenmiş şekli olduğunu söylemektedir. Ocaklı, kendi içerisinde ayrışmıştır. Öyle ki Anadolu'da her hastalığın bir ocağı vardır. Ocaklılar çoğunlukla kadınlardan oluşmaktadır (2008: 1165). Kurşun dökme geleneği de yine Şamanistik dönemden kalan ritlerdendir. Şamanistlerin "kut kuyma", "kut dökme" olarak adlandırdığı bu ritüel

inanışa göre, kötü ruhlar tarafından çalınan kut yani talih, saadet unsurunu geri getirmek maksadıyla yapılan sihrî bir ayindir. Yine hastalığı sağaltmak için şamanistler tarafından yapılan bir diğer uygulama da alazlamadır. Alazlama, yağlı paçavrayı ateşle tutuşturup bir efsunu söyleyerek hastanın etrafında dolaştırmak suretiyle yapılır (İnan, 1952: 29).

2.12. Ateş Kullanılarak Uygulanan Tedavi Yöntemleri

2.12.1. Dağlamayla Tedavi

Eski Türklerde ateş, özel bir yere sahiptir. Kötülükleri kovduğuna inanılan ateşe, hastalıkların sağaltılmasında da yoğun olarak müracaat edilmiştir. Ateşle hastalıkların sağaltılması ritüellerinde hasta, yakılan ateşin yanına yatırılır, şaman yahut kam da sihirsel ayinini yaparak kötü ruhları kovardı (Bayat, 2016: 239). Büyüsel esaslara dayanan bu türden sağaltmaların ateş dışında farklı materyaller yardımıyla gerçekleştirilen birçok türü bulunmaktadır. Sağaltma maksadıyla yapılan ritüellerde ateşin işlevi aynı olsa da teknikler değişebilmektedir. Nitekim "dağlama, parpılama, ateşle ısıtılmış taşa veya toprağa yatırma" gibi ritüeller bu tekniklerdendir (Açа, 2021: 299). Parpılama veya dağlama, kızdırılmış olan nesne vasıtasıyla hastaların vücutlarını çizmek, delmek, kesmek ya da vücutlarına yalnızca değnekle vurmak şeklinde gerçekleştirilmektedir (Acıpayamlı, 1989: 6). Kadim çağlardan beri uygulanan dağlama tedavisi, doğrudan ateşle yapılan dağlama ile fizikî ve kimyasal maddeler vasıtasıyla yapılan şimik dağlama olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır (Çavdar, 1989: 88). Yine yanmış ateşi temsil etme özelliğiyle analojik ilişki kurulan külün arındırıcı bir sağaltım aracı olarak kullanılması da Anadolu'da karşılaşılan uygulamalardandır (2021: 299).

Derd-mend-i 'ışka andurmaz şarâb-ı vuslatı

Dâg ile eyler devâ ekser tabîb-i rûzgâr (Azmizâde Hâletî, Gazel: 145/2)

Azmizâde Hâletî, zamanın tabibi dağlamakla deva bahşeder ifadeleriyle, eski tedavi metotlarından dağlamaya telmih yapmaktadır.

2.12.2. Mürekkep- Yanık Yarası

Külle tedavi metoduna benzeyen bir diğer tedavi metodu da mürekkeple yapılan tedavidir. Eskiden mürekkeplerin isten yapıldığı göz önünde bulundurulursa kökeni müşterek yani ateşten olan her iki unsurun kullanım maksatlarındaki müştereklik de anlaşılmış olacaktır. Mürekkeple tedavide, külle tedaviden farklı olarak mürekkep, sembolik olarak değil de birebir yaraya tatbik edilmek suretiyle uygulanan bir malzemedir. Özellikle de bezir isinden yapılmış olan mürekkebe, yanık yaralarının tedavisinde müracaat edilmiştir (Onay, 2016: 404).

Teskîn-i sûz-ı hicr edelüm arz-ı hâl ile
Mu'tâddur ilâc mürekkeble hurkate (Nâbî, Gazel: 708/5)

Nâbî, ayrılığın yakıcı ıstırabını sevgiliye –mektupla- bildirelim zira yanık yarasını tedavi etmek maksadıyla mürekkep sürmek âdettir manasındaki beytiyle mürekkebin yanık tedavisinde kullanılması hususuna işaret etmektedir.

2.12.3. Çıldağ-Enerji Akışı

Çıldağ da yine vücudun enerji akışını dengeleyerek vücudun ağrıyan yerlerinin yakılmasına dayanan bir tedavi metodudur. Bu yönüyle de şamanların kadim sağaltma yöntemlerine benzemektedir. Şamanlar, korkunun insanın uyuyan gücünü uyandıracağını bildiğinden vücudun neresi ağrıyorsa o yerin, güç kaynağını yakarak hastalığı sağaltırlardı. Bu yakmak işlemi için ise tütün, sigara yahut da kuru yavşandan istifade edilirdi (Bayat, 2006: 262). Dağlama; insan, hayvan hatta eşyalar üzerine dahi yapılabilmektedir. İnsan üzerine yapılan dağlama hem bedeni güçlendirmek hem de hastalıkları tedavi maksatlı yapılmaktadır (Durmuş, 2012: 114). Anadolu'da da dağlamaya dayanan

tedavi usulleri yaygınlaşmıştır. Misal olarak Şanlıurfa bölgesinde dağlama esnasında pamuklu bir bez, kalem kalınlığında sarıldıktan sonra bezin bir ucu yakılır, sonra da yanmayan uç, hastanın vücuduna konulur ve sıcaklığın yavaş yavaş deriye nüfuz etmesi sağlanır (Acar, 2016: 26). Bu uygulama çıldağla benzerlik göstermektedir.

Penbe-i dâğ-ı cünûn içre nihândır bedenim

Diri oldukça libâsım budur ölsem kefenim (Fuzûlî Gazel: 206/1)

Fuzûlî de bedenim korku, cinnet yanığının üzerindeki pamuk içerisinde gizlenmiştir demekle, korkan insanların vücutlarının çeşitli yerlerinin dağlanmasına sonra da o yere pamuk yerleştirilerek tedavi ediyor olmasına gönderme yapmaktadır.

Dâğlardur odlu gönlümde karası kopmamış

Yâ sebât-ı ışḳ içün od üzre bir nece sipend (Fuzûlî, Gazel: 64/3)

Şair ateşli gönlünde dağın, siyah iz bırakmış olduğunu ya da (bu siyahlığın) aşktaki kararlılığı için ateşe atılmış üzerlik tohumu olduğunu söylemekle, dağlama sonrasında vücutta oluşan siyah izlere gönderme yapmaktadır.

2.13. Kanamalı Yaralara Uygulanan Tedavi Yöntemleri

Derin yaralar almış hastalara iç kanama riskine karşı su verilmez. Aksi halde su, kanın akışkanlığını arttıracağından hasta kan kaybından ölür. Sadece pamuk vasıtasıyla hastanın dudakları nemlendirilir ve ağzına birkaç damla su damlatılır.

Hastelikden şöyle tenhâyam bu gurbet-hânede

Penbe ile ağzuma su damzırur teb-hâleler (Ahî, Gazel: 26/3)

Ahî de gurbette hasta düşünce içinde bulunduğu yalnızlığı mübalağalı bir şekilde ifade ederken dudağında oluşan uçukları, ağzına pamukla su damlatılması şeklinde tasavvur etmiş, bununla da yaralıya su içirilmediğine göndermede bulunmuştur.

Haste köŋlüm zahmı agzı puhtelig peykânıdın

Bar anıŋ dik kim mamug birle içer bîmâr su (Nevâyî, Gazel: 530/7)

Nevâyî, "sevgilinin gönül yakan oklarından hasta gönlümün yarasının ağzı, pamuk ile su içen hasta gibidir" demekle yine derin yarası olan hastaya su verilmeyip ağzına pamukla damlatılıyor olduğuna telmih yapmaktadır. Umumiyetle açık ve dağ yaralarının kısa sürede kapanması için özel şerbetler hazırlanır (Saygin, 2021: 57).

Oklanmış kişinin oku kırılarak kanamanın azalması sağlanır, böylelikle yaralı kişinin de kan kaybından ölmesi önlenmiş olur (Saygin, 2021: 57).

Sınsa köŋlümde okuŋ sürtüp ısıg kandın aŋa

Bî-miŝülig çırmagay min rişte-i cândın aŋa (Nevâyî, Gazel: 11/1)

Şair, benim can ipine dolandığım gibi gönlümdeki sıcak kan da sevgilinin gönlüme saplanan okuna sürtünüp onu kırsın demekle bu tedavi usulüne telmihte bulunmaktadır.

Kan kaybını azaltmak maksadıyla kullanılan bir diğer yöntem, damarların bağlanarak dağlanması yöntemidir. Bir fitil yahut da tel kanamanın olduğu damarın çevresine bağlanır daha sonra da yara dağlanırdı (Saygin, 2021: 57).

Fetîlelerni yaramdın çikip tutaşturdı

Meger gamıŋda koyar dâg-ı intizâr köŋül (Nevâyî, Gazel: 383/6).

Şair gönül, fetileleri yaramdan çekip tutuşturdu, sanki yarama senin gamından intizar yarası koymaktadır dediği beytinde kan durdurma usullerinden olan yaraya fitil yerleştirilmesine telmih yapmaktadır. Burada fetilelerin dağlanmadan önce yaranın arasına yerleştirildiğini yakıldıktan sonra da enfeksiyon riskine karşı yaranın içinden çekiliyor olduğunu öğrenmekteyiz.

Dağlanan yahut da cerrahi müdahalelerde bulunulan yaraların sarılması için de özel uygulamalar yapılmaktaydı. Yaranın sarılacağı kumaşın türü hata rengi dahi önem arz etmektedir. Çoğunlukla hava geçirme özelliğinden dolayı sargı bezi olarak keten kumaş tercih edilmektedir. Keten kumaş, havayı geçirdiğinden vücudun ağrıyan uzuvları keten bezle sarılır, böylece ağrıyan bölgenin hava alması sağlanmış olur. Yine ağrıyan yeri mavi ketenle sarmanın ağrıya iyi geldiği yönünde inanışlar da vardır (Saygin, 2021: 60)

İlgige mâvî keten ol şûh nivçün çırmamış

Gûyiyâ köp tîg-ı zulm urmakdın agrıp baglamış (Nevâyî, Gazel: 281/1).

O şuh, niçin eline mavi keten dolamış, sanki zulüm kılıcını çok vurmaktan eli ağrımış da ondan bağlamış diyen şair, ağrıyan bölgenin mavi renkli ketenle bağlanıyor olduğunu ifade etmektedir. Mavi renkli ketenin kullanılmasındaki gaye Güneş ışığının sarılan uzva tesir edebilmesidir.

3. Sonuç

Klasik edebiyat, yaklaşık yedi asır gibi geniş bir zaman diliminde çok çeşitli kültür ve medeniyetlerden beslenerek varlık göstermiştir. Bir gelenek edebiyatı olan klasik edebiyat, her ne kadar –doğu edebiyatının- müşterek mazmun sistemi üzerine kurulu olsa da her şair, bağlı bulunduğu toplumun inanış ve değer yargılarını şiirlerine taşır. Nitekim klasik Türk şairi de klasik şiir geleneği malzemesinin yanı sıra yaşadığı toplumun inanış ve uygulamalarından da çokça istifade etmiştir. Klasik şairler, bu yönüyle yaşadıkları coğrafya ve dilin yazılı kültür hâfızası niteliğindedir. Sosyal hayattan edindiği izlenim ve malzemeyi kolaylıkla estetik bir forma getirip kullanmış olan klasik şair, böylece sözlü bellekte muhafaza edilen bilgileri yazıya aktarmış olur.

Klasik şair, bağlı bulunduğu toplumun uygulamalarından, tabiattan, bitkiler ve onların şekil, koku gibi türlü vasıflarından esinlenerek onları, estetik birer malzeme olarak şiirlerinde kullanmıştır. Yine doğada bulunan maden, bitki gibi unsurların hastalıkların tedavisinde kullanımı ve onların uygulanış şekli gibi hususlar da klasik şiire malzeme olmuştur. Bitkiler hem şekli itibariyle hem de koku, yağ gibi kullanım alanlarıyla yoğun olarak mazmunlaştırılmıştır. Bunun yanında klasik şairler, toplumun tecrübe, inanış, kabul ve uygulamalarını da göz ardı etmemişlerdir.

Klasik şiirde halk hekimsel uygulamalar, dönemin halk inanışları ve kültürel değerleriyle de iç içe geçmiştir. Halk hekimliğine dair uygulamalar, farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ortak deneyimlerini yansıtarak kültürel bellekte şekillenmiştir. Klasik şairler, toplumsal hayattaki çeşitli inanış ve uygulamaları şiirlerinde işlerken, yalnızca tedavi yöntemlerini değil, bu yöntemlerin halk arasında nasıl yer bulup uygulandığını da dile getirmişlerdir.

Göz rahatsızlıkları, sıtma, baş ağrısı, nazar, zehirlenme, delilik, -yanıklar- yaralar, psikolojik rahatsızlıklar gibi pek çok hastalık ve bu hastalıkların sağaltma yöntemleri klasik şiire malzeme olmuştur. Bu çalışmada da belli başlı bazı hastalıklar ve bunların tedavi metotları beyitler ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Klasik şiire malzeme olmuş halk hekimliği, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak klasik şairin, sosyal hayattan edindiği izlenimlerle kuşaktan kuşağa aktarılmak yoluyla muhafaza edilmiş olan tedavi metotları, inanma ve bunlara bağlı uygulama şekillerini şiirlerinde yoğun olarak işlemiş olduğu söylenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Çalışmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili âdet ve inanmalar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi.* S. 1-2. s. 1-40.

Acıpayamlı, O. (1969). Türkiye folklorunda halk hekimliği ve özellikleri, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* XXVI:1-9.

Acıpayamlı, O. (1982). Acıpayam'da halk hekimliği. *Antropoloji Dergisi.* S. 11, Ankara: Üniversitesi Basımevi.

Aça, M. (2021). Altaylardan Anadolu'ya bir sağaltma unsuru: Ateş. *Geçmişten Geleceğe Avrasya Sempozyumu,* Çanakkale: Paradigma Yayınevi.

Açar, Z. (2023). İbrâhim Hevâyî'nin Gazellerinde mahallî yansımalar. *100. Yılında Cumhuriyet Dönemi Gaziantep,* Gaziantep: Gazikültür Yayınları, s. 47-59.

Âdile Sultan (1996). *Âdile Sultan Divânı.* Haz., Hikmet Özdemir. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Ahmed Rıdvan (2000). *Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin Mesnevİsi.* Haz., Orhan Kemal Tavukçu Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ak, A. Ş. (2018). Türk - İslam medeniyetinde müzikle tedavi. *TÜRKTOB Dergisi.* S. 25, s. 57-61.

Ak, A. Ş. (2006). *Avrupa ve Türk-İslam medeniyetinde müzikle tedavi: Tarihî gelişimi ve uygulamaları.* İstanbul: Ötüken Yayınları

Arı, A. (2001). Ahlât-ı Erbaa, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü,* C.1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.

Atak, S. (2019). *Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde tababet (karşılaştırmalı Bir çalışma).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atmaca, V. (2010). Hadisler çerçevesinde cahiliyyede majik tedavi geleneği'nin kavramsal boyutu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S.10 (1), s. 1-40.

Ayvalı, H. (2022). *İbn Sina tababeti kapsamında Anadolu yemek reçeteleri ve oluşturulma nedenleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

Bâkî (1994). *Bâkî Divanı.* Haz., Sabahattin Küçük. Ankara: TDK Yayınları

Bayat, A. H. (1992). Anadolu tıbbî folklorunda göz hastalıkları, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Bayat, A. H. ve Okumuş, N. (2004). *Muhammed Bin Mahmûd-ı Şirvânî, Mürşid (göz hastalıkları).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi.* İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Bilkan, A. B. (1997), *Nâbî Dîvânı I-II.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Boratav, P. N. (2013). *100 soruda Türk folkloru.* Ankara: Bilgesu Yayınları.

Çavdar, A. (1989). Türk halk hekimliğinde dağlama. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* 83-89, Ankara.

Çıkman, Z. (1977). *Folklorumuzda ve edebiyatımızda göz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demirci, M. (2021). *Türk musikisi tarihi. Türk din musikisi el kitabı.* Ed. Ahmet Hakkı Turabi. İstanbul: Grafiker Yayınları.

Demirhan Erdemir, A. (1989). *Ahlât-ı erbaa,* TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, s. 24.

Doğan, Şaban (2011). XIV-XV. yüzyıl Türkçe tıp metinlerinde halk hekimliği izleri, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi,* S. 89, s. 120-132

Durmuş, İ. (2012). Türk kültür çevresinde dağlama geleneği. *Millî Folklor*, 95 (24). s. 114-121.

Edirneli Nazmî (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı* Haz., Sibel Üst. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Eflaki, Ahmet (1973). *Ariflerin Menkıbeleri (Menakib al-Ârifin*). Çev. Tahsin Yazıcı, c. I, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Eliade, M. (2014). *Şamanizm*. Çev., İsmail Birkan. Ankara: İmge Yayınları.

Eliaçık, M. (2010). Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında ahlât-ı erbaanın işlenişi ve bir tıp eseri terceme-i hulâsa-i tıb ile mukayesesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (27), 134-135.

Emrî (2004). *Emrî Divanı*. Haz., M. Ali Yekta Saraç. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi (2018). *Meşâ'irü'ş-şu'arâ.* Haz., Filiz Kılıç . Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Fuzûlî (2014). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Haz., İsmail Parlatır. Ankara: Akçağ Yayınları.

Güler, M. (2020). *Divan şiirinde tababet unsurları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Gürkan, S. L. (2006). *Nazar,* İslam Ansiklopedisi. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güven, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Güven, M. (2011). Türk dili ve kültürü açısından XIV-XV. yüzyıl eski Anadolu Türkçesi Türkçe tıp yazmalarına eleştirel bir bakış, *Turkish Studies,* Volume 6/3, s. 841-850.

Hayâlî Bey (1945). *Hayâlî Bey Divanı*. Haz., Ali Nihat Tarlan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

İbrahim Tırsî (2017). İbrahim Tırsî Divanı, haz. Kadriye Yılmaz. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

İbn-i Sînâ, (1995), *El- Kânûn Fi't-Tıbb.* Çev. Esin Kâhya. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Sayı:103, Külliyatlar Dizisi, Birinci Kitap, Sayı 5, Ankara.

İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntıları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 4, s. 19-30.

Kânûnî Sultan Süleyman (2016*). Muhibbî Dîvânı -Bütün Şiirleri-.* Haz., Kemal Yavuz - Orhan Yavuz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kaplan, M. (2011). Halk tıbbının kökenleri: Teşhisten tedaviye din ve büyü ilişkisi. *Millî Folklor,* Yıl 23, S. 91, s. 150-156

Karabulut, A. R. (2006). *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi 1-2.* Ankara: Kozan Ofset.

Karamanlı Aynî (2020). *Karamanlı Aynî Divanı.* Haz., Ahmet Mermer. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Kemikli, B. (2007). Divan şiirinde hastalık ve tedavi, *Bursa Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S. 1, s. 19-36

Koyuncu, Z. (2019). Ahlât-ı Erbaa/Humoral patoloji teorisi ve dîvân şiirinde Hakkânî örneğinde işlenişi, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 5, S. 10, 84- 90.

Köşe, A. (1996). *Hacamat.* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul, 422

Kültüral, Z.-Koç, A. (2015). "Zeki Ali'nin tercüme-i havâss-ı büberiyye risalesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, s.272-282.

Sabit (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı.* Haz., Turgut Karacan. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Sarman, A. M. (2015). "Nâbî'ye göre tabip ve taabâbet", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 80-97.

Saygin, Muhterem (2021). Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sigar adlı divanında tababet ve halk hekimliği, *Özbekistan: Dil ve Kültür*, S. 1 (1), s. 54– 67.

Süheylî (2007). *Süheylî Divanı*. Haz., Esat Harmancı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şar, S. (2008). Anadolu'da rastlanan halk hekimliği uygulamalarına genel bir bakış. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* Ankara, s. 1163-1178.

Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiir kılavuzu (I. Cilt).* İstanbul: OSEDAM.

Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiir kılavuzu (II. Cilt).* İstanbul: OSEDAM.

Şeyh Gâlib (2010). *Hüsn ü Aşk*. Haz., Orhan Okay ve Hüseyin Ayan. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Şeyh Gâlib (2023). *Şeyh Gâlib Dîvânı.* Haz., Naci Topçu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Şeyhülislam Yahya (2001). *Şeyhülislam Yahyâ Divanı.* Haz., Hasan Kavruk. Ankara: MEB Yayınları.
Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. Haz., İsmail E. Erünsal. Ankara: KTB Yayınları.
Taşlıcalı Yahyâ (1977). *Yahyâ Bey Dîvanı*. Haz., Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Turabi, A. H. (1985). *İbn Sînâ'nın Kitâbü'ş Şifâsı'nda mûsikî*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı. İstanbul.
Turabi, A. H. (2006). *Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve müzikle tedavi*. İstanbul: Uluslararası Müzik Kongresi.
Turabi, A. H. (2021). *İlk dönem İslâm Dünyası'nda mûsikî çalışmaları. Türk din musikisi el kitabı*. (Ed. Ahmet Hakkı Turabi). İstanbul: Grafiker Yayınları.
Mihrî (2007). *Mihrî Hatun Divanı*. Haz. Mehmet Arslan. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî (1999). *Tuhfe-i Murâdî inceleme-metin- dizin*. Haz., Mustafa Argunşah. Ankara: TDK Yayınları.
Musala, V. (2023). Nazar, çile, korku Giderme ritüelleri ve uygulamaları (Bakü ve civarı örneğinde). *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* S. 7, s. 37-74.
Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı.* Haz., Mürsel Öztürk ve Derya Örs. İstanbul: TDK Yayınları.
Nâbî (2020). *Nâb'i Dîvânı I-II.* Haz., Ali Fuat Bilkan. Ankara: Akçağ Yayınları.
Nâilî (1990). *Nailî Divanı.* Haz., Haluk İpekten. Ankara: Akçağ Yayınları.
Nedim (2015). *Nedîm Dîvânı.* Haz., Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
Nev'î (1977). *Nev'î Divanı.* Haz., Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
Nev'i-zâde Atâyî (2017). *Sâkînâme.* Haz., Muhammet Kuzubaş. İstanbul: Etüt Yayınları.
Olgun, T. (1994). *Tahir'ül-Mevlevi -Edebiyat Lügatı-.* Haz., Kemâl Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi.
Olgun, T. (1995). *Edebî mektuplar.* Haz., Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları.
Onay, A. T. (2016). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı.* Haz., Cemal Kurnaz. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Önler, Z. (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)-Müntahâb-ı Şifâ I (Giriş-Metin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. yüzyıl dîvân şiirinde toplumsal hayatın izleri: Dîvânlardan yansıyan görüntüler.* Ankara: Ürün Yayınları.
Uysal, M. (2023). *İslam ve Osmanlı tıbbına giriş (temel konular – mizaçlar-şifalı bitkiler).* İstanbul: Endülüs Kitap.
Ünver, A. S. (2014). *Selçuk tababeti XI-XIV. asırlar büyük Selçuklu İmparatorluğu ve orta zamanda Anadolu Türk Devletleri tababeti tarihine dair.* Ankara: TTK Yayınları
Yaylagül, Ö. (2010). *Ebvâb-ı Şifâ.* Ankara: Köksav Yayınları.
Yeniterzi, E. (1998). Dîvan şiirinde sağlık ve hastalıklarla ilgili bazı hususlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 4, s. 87-103.
Yıldırım, M. (2021). Müzikle tedavi: Tarihi, gelişimi, bağımlılıklarda uygulanışı ve Türkiye'deki müzik terapi uygulamaları. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi,* C. 6, S. 2, s. 476-497.
Zâtî (1970). *Zâtî Divanı -Edisyon kritik ve transkripsiyon- Gazeller kısmı II. Cild.* Haz. Ali Nihat Tarlan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Zeliha AÇAR

Extended Abstract

Throughout human history, various methods have been sought to combat diseases, especially in times when modern medicine had not yet developed. In those periods, people found solutions in nature, belief systems, and mythology. The knowledge acquired through trial and error was passed down from generation to generation, and over time, it became a systematic practice known as folk medicine. Folk medicine not only includes practices aimed at healing physical illnesses but also aims to restore an individual's mental and social balance. In this sense, it encompasses both magical-religious rituals and direct treatment-based practices, creating a multi-dimensional structure.

Folk medicine is a form of folk wisdom that emerged from a combination of natural observations, mythological narratives, religious beliefs, and cultural experiences. Although it has receded into the background with the development of modern medicine, its practices continue to exist in various forms among the people. Especially, herbal and animal-based treatment methods inspired by nature have retained their place in the collective memory of society. Classical poets, shaped by societal experiences and drawing from beliefs and practices passed down through generations, frequently referenced these elements in their poetry, incorporating many aspects of folk medicine.

The first medical interventions in history began with childbirth and surgical procedures. During periods when the causes of unseen illnesses were unknown, diseases were often attributed to supernatural beings. Gods, jinns, evil spirits, the sun, moon, storms, and rain were believed to be the causes of illnesses, and magical rituals were performed to eliminate them. Practices like lead pouring, incense burning, and salt popping were commonly used to ward off evil spirits and the "evil eye" (nazar). These types of magical practices, performed by shamans, were later carried out by religious leaders, sheikhs, and teachers after the acceptance of Islam.

The foundation of these religious rituals lay in prayers to God, spirits, or totems, and sacrifices (either bloody or bloodless) aimed at eliminating the source of the disease. In this context, magical and religious practices involving sacred symbols, people, and places associated with the supernatural realm formed a significant part of folk medicine.

Turkish medicine, with its 14-century history, evolved from belief-based folk medicine during the Uighur period to modern medicine. The process began with belief-based folk medicine during the Uighur period, advanced during the Seljuk period, and became more systematic during the Ottoman period. This evolution was influenced by religious and philosophical beliefs, mythology, and folk medicine rituals. The practice of using animal and plant-based medicines, which were used by the Uighurs, continued into the Ottoman period, where similar treatments were recommended in medical texts. Many of these methods are still practiced in Anatolia today.

Classical poets, inspired by the experiences of society, did not fail to incorporate widely practiced medical traditions into their poetry. Even poets who were not experts in medicine utilized knowledge from folk medicine books and works by learned poet-doctors, and included medical motifs in their poems. These motifs were processed according to the aesthetic rules of classical poetry, and medical concepts were transformed into literary forms.

Poets were influenced by the relationship their society had with nature, using plants' shapes, scents, and areas of use to express symbolic meanings in their poetry. In particular, the healing properties of plants frequently appeared in classical poetry, both metaphorically and literally.

Folk medicine practices generally encompass magical and mystical rituals as well as direct treatment methods. In ancient times, when illnesses were believed to be caused by supernatural beings, practices such as magical prayers and incense burning were common to remove the influence of the "evil eye" (nazar), evil spirits, and jinn. Lead pouring, incense burning, and salt popping were widespread rituals to ward off the evil eye. During the Shamanistic period, shamans performed such practices, but after the acceptance of Islam, they were carried out by religious leaders, sheikhs, and teachers.

Folk medicine was not limited to magical practices; it also included herbal and animal-based treatment methods. In the Seljuk and Ottoman periods, medicinal plants widely used by the people played an essential role in preparing medicines. For example, garlic was used for malaria, mahmude for stomach ailments, a mixture of honey and vinegar for fever reduction, and raw turnip juice and syrup for eye health.

One of the influential medical theories in the Islamic world was the "Ahlat-ı Erbaa" or "Four Humors" theory represented by Ibn Sina. According to Ibn Sina, the liquid substance formed during food digestion is called "hilt," and these liquids form the basic components of the human body. The "ahlat" refers to the four basic bodily fluids, and traditional medicine maintained that these fluids should be balanced for good health; otherwise, illness would occur. Beliefs related to the balance of these fluids can be traced back to Ancient Egypt, where Egyptian doctors believed that diseases were caused by the corruption of these fluids. Therefore, methods like bloodletting and purging were used to rid the body of contaminated fluids.

In the Ancient and Medieval periods, the belief that a person's biological, moral, and psychological functions were related to these four fluids was widespread. This understanding, first proposed by Hippocrates in Ancient Greece, was later developed by Ancient Greek and Roman physicians and philosophers. Galen, one of the strongest advocates of this theory in Rome, noted that external factors could also play a role in the onset of diseases. According to this belief, blood was hot and fluid, phlegm was cold and fluid, black bile (melancholy) found in the spleen and stomach was dry and cold, and yellow bile in the liver was dry and hot. It was believed that food consumed would transform into these substances. The influence of these four fluids on health meant that diet played a significant role in maintaining health. Some traditional practices, such as bloodletting, still continue in folk medicine today. It was also believed that the seasons had an impact on these four fluids: spring was associated with blood, summer with bile, autumn with melancholy, and winter with phlegm.

The practice of warding off the evil eye has been a crucial element of folk medicine. Rituals such as burning incense, pouring lead, and popping salt were used to protect against negative energy or the influence of jinn. These rituals are also frequently mentioned in classical poetry. Sometimes, the metaphorical illness caused by a lover's "evil eye" is depicted, while other times, protective amulets are mentioned.

This study focuses not on scientifically established healing practices of the time but on the folk medicine practices discovered through popular exploration. Therefore, the study will focus on treatment methods rather than the diseases themselves. Many folk medicine practices that have been featured in classical poetry will be examined under specific headings and evaluated with reference to verses.

Classical literature, spanning about seven centuries, emerged from a wide variety of cultures and civilizations. Although classical literature is based on a shared symbolic system in Eastern literature, each poet incorporates the beliefs and values of their society into their poetry. Indeed, the classical Turkish poet, in addition to the material of the classical poetry tradition, greatly benefited from the beliefs and practices of the society in which they lived. In this sense, the classical poet serves as a written cultural memory of the language and region in which they lived. Classical poets were able to easily transform impressions and material gathered from social life into an aesthetic form, thus recording orally preserved knowledge into written form.

Classical poets, inspired by their society's practices, nature, and the shapes, smells, and various qualities of plants, used these elements as aesthetic materials in their poetry. Likewise, the use of natural substances like plants and minerals for medicinal purposes, as well as their application, also became material for classical poetry. Plants were heavily symbolized, both in terms of their shape and their usage properties like fragrance and oil. Additionally, classical poets did not neglect to address their society's experiences, beliefs, and practices.

In classical poetry, folk medicine practices are deeply intertwined with the beliefs and cultural values of the time. Folk medicine practices, reflecting the shared experiences of people from various geographical regions, shape cultural memory. Classical poets, while addressing various beliefs and practices in society, not only wrote about healing methods but also about how these methods were embraced and applied by the people.

Many illnesses and their treatments, such as eye diseases, malaria, headaches, insanity, poisoning, psychological issues, burns, and wounds, were featured in poetry. The metaphorical depiction of illness through love for a beloved is one of the characteristic features of classical poetry.

In conclusion, classical poets, drawing from the impressions they gained from society, transformed folk medicine beliefs, practices, and treatment methods into aesthetic forms in their poetry. These poems not only focused on the treatment of diseases but also reflected the society's approach to these treatments, the rituals they believed in, and how they applied them. Thus, classical poetry became not just a literary genre but also a reflection of cultural memory and societal practices.

The aim of this study is to highlight the folk healing methods developed through popular discovery and how these methods are reflected in classical poetry, rather than focusing on the scientific understanding of medicine during the period. In this context, the reflections of folk medicine in classical poetry are significant both as a cultural history study and as a literary representation of the popular approach to health.